

•

కుమార సంభవము

•

మహారసంభవ విషయసూచిక,

విషయము.	పు.	శ్లో.	విషయము.		
ఉపోద్ఘాతము.	v		ఇంద్రుఁడు కాముని స్మరించుట.	82	63
ప్రథమః స్కంధః.	1		కామునిరాక.	82	64
హిమవద్వర్ణన.	1	1	తృతీయ స్కంధః.	83	
సౌర్యతి జననము.	17	21	కామసల్లాపము.	85	3
పంచభూత ప్రసన్నత.	19	28	ఇంద్రుఁడు కాముని సవసంతుని	92	12
బాల్యక్రీడ.	28	29	శివునిమీఁదికి నియోగించుట.		
విద్యాప్రాప్తి.	24	30	స్థానాశ్రమమందు ఆకాల	101	24
యావనోదయము.	24	81	వసంత ప్రాదుర్భావము.		
సౌందర్య వర్ణనము.	25	82	హరప్రసంఖ్యానము.	112	40
పాదాది కేశపర్యంతము.	26	88	ఆశ్రమప్రకాంతత	118	41
నారదాగమనము.	39	50	ఆశ్రమమందు కామునిప్రవేశము.	114	43
కరచింక.	39	51	సంయమస్థ శివ వర్ణనము.	115	44
కుపతి తపము.	41	53	స్తరుఁడు నివ్వెఱపడుట.	120	51
పార్వతి పరమశివుని	44	58	పార్వత్యాగమనము.	120	52
కుశ్రూషించుట.			తదీయాలంకారాదివర్ణనము.	121	52
ద్వితీయ స్కంధః.	47		తద్దర్శనముచే కాముఁడుమరల	123	58
శ్చారకాసుర పీడితు లై	47	1	ప్రత్యాశ చెందుట.		
దేవతలు బ్రహ్మ గనుట			పార్వతి శివు నుపాసించుట.	126	61
బ్రహ్మను స్తుతించుట.	48	3	శివాశీర్వాచనము.	127	63
బ్రహ్మప్రశ్నలు.	57	16	పార్వతి పద్మాక్షమాల	128	65
వాచస్పతి యుత్తరము -	65	81	యొసంగుట.		
తారకుని దుర్ణయము.			శివుఁడు కైకొన నుంకించుట.	129	66
బ్రహ్మ సేనానీజననార్థము	76	58	కాముఁడు సమ్మోహనాస్త్ర	129	66
పాఠ.			ము తొడుగుట.		
వి7			శివపార్వతులు అన్యోన్యా	129	67
			భిలాషు లగుట.		

విషయము.	పు. శ్లో.	విషయము.	పు. శ్లో.
హరశత్రుజ్వాలచే కాముడు	188 72	బ్రహ్మచారి శివునియందు	214
భస్మభూతుఁ డగుట.		అపకర ను పలుకుట.	
రతి మూర్ఛిల్లుట.	188 78	పార్వతి శివమహిమను	221
ఉమనుహిమవంతుఁడు ఇంటి		ఉగ్గడించుట	
కెత్తుకొని పోవుట.	185 76	వెండియు, బ్రహ్మచారి శివు	228
చతుర్థః స్వర్గః	187	నపకరి పంపంగఁడు.	
రతి మూర్ఛ తేరుట.	187 1	పార్వతి అవలికి తొలంగ	229
రతి విలాపము.	189 4	నుంకించుట.	
వసంతాగమనము.	151 25	శివుఁడు పార్వతికి ప్రత్యక్షమై	230
పునః పరిజేవనము.	152 26	తన్ను ఆర్పించుకొనుట.	
అగ్నిప్రవేశోద్యతను రతిని		వృష్ట స్వర్గః.	232
ఆకాశవాణి ఊరార్చుట.	159 39	పార్వతి తండ్రి వలన దాన	
శివోద్వాహమందుమరుఁడు		పూర్వకముగా తన్నుంబరి	232
మరల బ్రదుకు ననుట.	161 42	గ్రహింప శివుని వేడుట.	
పశ్చిమ స్వర్గః	165	శివుఁడు సప్తర్షులను స్మరించుట.	238
పార్వతి తపస్సునకుం గఁడుగుట.	166 2	సప్తర్షి వర్ణనము, తదాగమనము.	234
తల్లి మాను మని బలిమోలుట.	167 3	అరుంధతి వర్ణనము.	238
పార్వతి తండ్రి వలన తపస్సు		సప్తర్షులు శివుని పొగడుట.	240
కై అనుజ్ఞ నొందుట.	170 8	పరమేశ్వరుఁడు వారిని పెండ్లి	245
తపః ప్రకారము.	170. 9	రాయబారము పంపుట.	
శివుఁడు వైష్ణిక బ్రహ్మచారి		ఓషధి ప్రస్థవర్ణనము.	251
వేషమున పార్వత్యా	187 30	హిమవంతుఁడు వారిని గౌరవించి,	259
శ్రమమునకు వచ్చుట.		వచ్చినకార్య మడుగుట.	266
అతిథి పూజ.	188 31	వా రతనిని పొగడుట.	268
బ్రహ్మచారి వచనము.	188 32	వచ్చినకార్యముం జెప్పుట.	272
బ్రహ్మచారి తపఃకారణమడుగుట.	194 39	కొండలరాయఁడు మేన	
శివుని పతిగాఁ బడయుట కని		కం గాంచుట.	277
సఖి యు తరము చెప్పుట.	205 58	ఆమెయు సంగీకరించుట.	278
బ్రహ్మచారి సంశయ		మునులు సిద్ధార్థులై మూఁడవ	
మభినయించుట.	211 62	నాఁడువివాహమనిపల్కి.	281
పార్వతి సఖిమోటు నిజ		శివునిం గని వృత్తాంతము	
మే అని ఒప్పుకొనుట.	213 64	నివేదించి, తమ నిశేత	282
		సంబుల జేగుట.	

ఉ పా డ్ధా త ము.

శ్రీకాళిదాసుం గవికులగురువుంగూర్చి వ్రాయుచో ప్రముఖంబుగా తదీయ జీవన వృత్తాంతంబును తత్కృతి ప్రాశస్త్యంబును వ్రాయ వలసియుండును అందు-ప్రథమము ఇప్పటి కెవ్వరికిని తెలియకున్నది. ద్వితీయము అందులయెఱుక గలవారు వ్రాయఁదగినది. అ యెఱుక -

‘కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసః సరస్వతీ

చతుర్భుఖోఽథవా సాక్షా ద్విదు; ర్నాన్వేతు మాదృశః.’

అని వ్యాఖ్యాతృసార్వభౌముఁడు శ్రీ మన్మల్లి నాథ నూరి వక్కాణించి యుండఁగా, అస్తాదృశుల కెట్లలవడును! అయినను అతఁడే వ్యాఖ్యానముఖంబుగా నేర్పినమార్గంబును తదనుగుణ మార్గాంతరంబులను అనుసరించి వెదకి నా కనిన యలంతి విశేషములను విద్వజ్జ నానుమోదార్థంబును విద్యార్థిజనప్రబోధార్థంబును యథామతి సంగ్రహించుచున్నాఁడ. అందును కర్కశబుద్ధి పరితోషకం బగు బహుళ రహా సోద్యద్భాటనంబునకుఁ జొరక, ఘనమారచుతులకు రాజోపచారంబుగా పల్ల వగ్రాహిమర్యాద నవలంబించెద.

(a) ఈ మహాపురుషుని విద్వద్వర్ణనలు శ్లాఘించిన విధము.—

‘కాళిదాసకృతిః కుత్ర! కుత్ర మే బుద్ధివైభవమ్!

త దిదం వేశ్యనేత్రేణ కుర్వే విశ్వావలోకనమ్.’

లక్ష్మీనివాసః.

‘తస్మా దాలోచితాశేష లోక కాస్త్రేణ ధీమతా

కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కావ్యానాం పరిశీలనమ్.’

‘కాళిదాసవచః కుత్ర; వ్యాఖ్యాతారో వయం కృచ!

త దిదం మన్దదీపేన రాజవేశ్యప్రకాశనమ్.’

వల్లభః.

‘కవయః కాళిదాసాద్యాః, కవయో వయ మ ప్యమీ,

పర్వతే పరమాణౌ చ పదాథకత్వం ప్రతిష్ఠితమ్.’

శ్రీ భట్టపాదాః.

‘నిసర్గామలవాక్యస్య కాళిదాసస్య నూక్తిషు

ప్రీతి మకథురసాద్రాకసు మజ్జరీప్సివ జాయతే.’

బాణః.

‘కవి రమరః, కవి రచలః, కవి రభినందన శ్చ కాళిదాస శ్చ;

అన్యే కవయః కపయ, శ్చాపలమాత్రం పరం దధతే.’

‘సాక్షాత మధుర కోమల విలాసిని కణ్ఠకూజిత ప్రాయే

శిక్షాసమయేఽపి ముదే రతలీలా కాళిదాసోక్తిః.’

‘యే నాయోజి న వేశ్యస్థిర । మర విధావివేకినా జనవేశ్చ;

స విజయతాం రవికీర్తిః । కవితా శ్రిత కాళిదాస భారవి కీర్తిః.’

విహోతే కానము.

‘ప్రసాద హృద్భ్యాంకారై స్తేన మూర్తి రభూష్యత,
అత్యుజ్జ్వలైః కపీంద్రేణ కాళిదాసేన వా గివ.’ పరిమళః.

‘కాళిదాసుః కవి ర్జాతః శ్రీరామచరిత్రస్య యత్,
స ఏష శర్కరాయోగః పయసుః సమపద్యత.’ సోమేశ్వరదేవః.

‘కాళిదాసుకవితా, నవం వయో, | మాహిషం దధి, సశర్కరం పయః,
విణమాంస, మబలా చ తోమలా, | సంభవన్తు మమ సర్వజన్తని.’

‘యస్యా శోచిర శ్చికురనికః, కర్ణపూచో మయూగో,
భాసో హాసః, కవివలగురుః కాళిహాసో విలాసః,
హర్షో హర్షో, హృదయవసతిః పచ్చబాణ శ్చ బాణః;
కేషాం నైషా భవతి కవితా కామినీకాతుకాయ.’ జయదేవః.

పక్షధరమిశ్ర బిరుదాంకితుఁడు శ్రీజయదేవకవి యీతనిం గవివలగురు వనియెం
దా. ఈ గురువు ఎప్పటికిని గురువే. ఏళిమ్యుఁడును గురుతుల్యుఁడు కాలేదు. ఈయర్థ
మనే ఒకకవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు:—

‘పురా కపీనాం గణనాప్రసక్తే | కనిష్ఠికాఽధిష్ఠితకాళిదాసా;
అద్యాఽపి తత్తుల్యకవే రభావా | దనామికా, సాఽథకవతీ బభూవ.’

(b) స్తుతిపర్యవసాయం లగు నొక తొన్ని నూత్నము:—

‘అపశబ్దశతం మాఘే, భారవో తు శతత్రయమ్,
కాళిదాసే న గణ్యస్తే, కవి రేకో భనన్జయః.’
‘ప్రాయోఽపశబ్దాదికృతోఽపి దోషః | న చాత్ర చిన్తో మమ మన్దబుద్ధే,
న కాళిదాసాదిభి ర ప్యపాస్తో | యోఽధ్వా కథంవా త మహం త్యజామి.’
నయచంద్రః.

‘న మాఘః క్లాఘ్యతే కైశ్చి, న్నాభినన్దోఽభినన్ద్యతే,
నిష్కలః కాళిదాసోఽపి యశోవీరస్య సన్నిధా.’ సోమేశ్వరః.

(c) మీమాంసకులుసయితము కాళిదాసునినూత్నము ప్రమాణీకరించియున్నారు:—

‘ఏవం చ విద్వద్వదనా ద్వినిర్గతం | ప్రసిద్ధరూపం కవిభి ర్నిరూపితమ్—
‘సతాంహి సందేహపదేషు వస్తుషు | ప్రమాణ మన్తకరణప్రవృత్తయః.’
‘నాభిప్రయాధామ్బురుహోసనేన | సంస్తూయమానః ప్రథమేన ధాత్రా

అముం యుగాంతోచితయోగనిద్రః | సంహృత్య లోకాకౌ పురుషోఽధికేతే.

(d) కవిత్వమునకు కాళిదాసు నుపమానముగాఁ జెప్పునది యని అమర నిబంధనము

‘నృత్యే హరః, వాద్యే నదీ, కవితాయాం వాల్మీకి వ్యాస కాళిదాసాద్భ్యాః.

II. ఇట్లు మహనీయుల పొగడ్డకు తావలంబులయిన

రఘువంశము,	} కావ్యములు.	మాళవికాగ్నిమిత్రము,	} అపకములు.
కుమారసంభవము,		విక్రమోర్వశీయము,	
మేఘసందేశము,		అభిజ్ఞానశాకుంతలము.	
ఋతుసంహారము,		శ్రుత బోధము.	

ఒకానొక బూతు ప్రహసము,	} కాళిదాసునకు ఆరోపితములు
జ్యోతిర్విదాభరణము,	
శత్రు పరాభవము,	
నళిందయము.	

(a) బూతు ప్రహసన కర్తృత్వము సంశయగోచరమై యున్నది.

(b) జ్యోతిర్విదాభరణము జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథము. దీనిని తాను రచించినట్లు దీని కేషాధ్యాయములో కాళిదాసే చెప్పకొన్నవని యీ క్రిందిశ్లోకములు—మహామహాపాద్యాయ శ్రీమ త్పండిత తారానాథతర్కవాచస్పతి వ్రాతగా ప్రకటింపఁబడిన మాళవికాగ్నిమిత్రపీఠికయందు ఉదాహృతము లయి యున్నవి.—

“మత్తోఽధునాకృతి రియం సతి మాళవేంద్రే
శ్రీవిక్రమార్కనృపరాజవరే సమాసీత్.” ఇతి.

“ధన్వంతరి క్షుపణ కామరసింహ శఙ్ఖు
బేతాలభట్ట ఘటకపకార కాళిదాసాః
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై వరరుచి నకావ విక్రమస్య.” ఇతి.

“యద్రాజధా న్యుజ్జయిసీ మహాపురీ సదా మహాకాళ మహేశయోగిని.” ఇతి.

శక్కాద్విపణ్ణితవరాః, కవయ స్త్వనేకే,
జ్యోతిర్వికాదః సమభవం శ్చ వరాహపూర్వాః
శ్రీవిక్రమస్య బుధసంసది ప్రాజ్యబుద్ధేః—
స్తైర ప్యనాం నయసఖః కిల కాళిదాసః.”

“కావ్యత్రయం సుమతికృద్ రఘువంశపూర్వం
జాతం యతో నను కియ చ్ఛ్రితి కమకవాదః,
జ్యోతిర్వికాదాభరణ కాలవిధానశాస్త్రం
శ్రీకాళిదాసకవితో హి తతో బభూవ.” ఇతిచ.

“వషిక సిన్ధుర దళక నామ్బర గుణై యాకతే కలా సమ్మితే
మాసే మాధవసంజ్ఞితేత్ర వహితో గ్రన్థ క్రియోపక్రమః.” ఇతిచ.

‘ప్రసాద హృద్ధ్యాఽపనమ రఘువంశాదిక ర్తదే యని అఖండ మార్పి చెప్పినను
అత్యుజ్జ్వలైః కశ్రింథము చేసినవాఁడును కాళిదాసనాముఁడే! అనియు, జై నుఁ
డనియు తెలియఁపచ్చినది; ఈ శ్లోకములు జై నకల్పితములని పండితులు సిద్ధాంతించినారు.

(c) శత్రుపరాభవము స్వరకాస్త్రము. ఇందులో తానే దీనిని రచించినట్లు
కాళిదాస నామకుఁడు కవి దీని యాద్యంతములందు ఇట్లు చెప్పకొనియున్నాఁడు.—

“నత్వాసురాసుర శిరోమణిరత్నరశ్మి
చిత్రికృతాఙ్గి యుగళం హరి మాదిదేవం
శ్రీకాళిదాసగణకః స్వరకాస్త్రసారం
వక్ష్యామ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యమ్.”

“ఆసీత్ కళ్యపవంశజోఽర్క తనయాతీరాధివాసో ద్విజః
శ్రాతస్థార విచారసార చతురః శ్రీభానుభట్టః సుధీః
తత్పుత్రో హరిభక్తి నిర్జలతను ర్హ్యోతిర్విదా మగ్రణీః
కాస్త్రం శత్రుపరాభవాఖ్య మకరోత్ శ్రీకాళిదాసః కవిః.”

ఈకవనమువలననే ఈతఁడు రఘువంశాది కర్తగాఁ డని స్పష్టము. ఈతఁ డొకగణకమా
త్రుఁ డనియు ఈతనితో కాళిదాసులు ముగ్ధురనియు చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

(d) నళిందయ మను యమకకావ్యమును నారాయణపుత్రుఁడు రవిదేవుఁడు
రచించినట్లు ప్రాచీనతాళపత్ర పుస్తకములందు కవినామ మగపడుటంజేసి అది కాళిదాస
విరచితము కా దని స్పష్ట పడినది.

(e) సేతుబంధనామక ప్రాకృతకావ్యము ప్రవరసేనమహారాజార్థము కాళిదాసు
చే రచింపఁబడిన దని తద్వ్యాఖ్యాత రామదాసపండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు:—

‘ధీరాణాం కావ్యచర్చాచతురిమవిషయే విక్రమాదిత్యవాచా
యం చక్రే కాళిదాసః కవికుముదవిధుః సేతునామప్రబంధమ్,
తద్వ్యాఖ్యాసౌప్తవార్థం పరిషది కురుతే రామదాసః స ఏవ
గ్రంథం జల్లాలదీనక్షీతిపతివచసా రామసేతుప్రదీపమ్.’

అని పీఠికయందు తెలిపి,—

‘ఇహ తావన్తహారాజప్రవరసేననిమి త్తంమహారాజాధిరాజ విక్రమాదిత్యాజ్ఞయా
నిఖిల కవిచక్ర చూడామణిః కాళిదాసమహాశయః సేతుబన్ధప్రబంధం చిక్రీర్షు ర్ని
ర్విఘ్నసమాప్త్యర్థం రామచంద్రాత్ క మధుమథనయా పాభీష్టదేవతా నమస్కా
రోపదేశ ముఖేన మజ్జళ మాచర న్నాహః.’

అని యవతారించినాఁడు. ఆక్వాసాంతములందును కాళిదాసునే గ్రంథకర్తనుగా క
ర్కొనియున్నాఁడు. అయినను,

‘కీర్తిః ప్రవరసేనస్య ప్రయాతా కుముదోజ్జ్వలా

సాగరస్య పరం పారం కపిసేనేవ సేతునా,’

అని బాణకవి సేతువు కాళిదాసీయముగాఁ బేర్కొనక ప్రవరసేనీయముగాఁ జెప్పుట లోనగుకొన్ని కారణవిశేషములచేత హైందవప్రాచీనచరిత్రశోధకులు ఈ గ్రంథమును కాళిదాసీయముగా వాఖ్యాత పారబ్రహ్మిణాఁ డని సిద్ధాంతీకరించినారు.

(f). ఏతత్కృతము అని సర్వసమ్మతము లయిన పూర్వోక్తగ్రంథములలో దూపకము లందుతారతమ్యనిర్ణయము గుకరము గుప్రసిద్ధంబును. నాయికానాయకోత్కర్ష కవనసౌ భాగ్యనీత్యుపదేశాది మహిమలంబట్టి, మాళవికా విక్రమోర్వశీ కాకుంతలములు యథోత్త రశ్రేయంబులు. అందు మాళవిక రత్నావళిప్రియదర్శికల యనుకృతి నాఁ దగి యున్నది.

కావ్యములందు ఋతుసంహారము కాళిదాసుని ప్రథమకవనాభ్యాసమనందగును. మేఘసందేశము రసపరమావధియు గడిదేహినకవనమును అగుటంబట్టి యాతని యుత్తర కవనములలోనిదగును. కడమరెంటును తారతమ్యనిర్ణయము దుష్కరము. కాని పెద్దలు ప్రాయికముగా కుమారసంభవమునకన్న రఘువంశమునే గణింతురు. ఇందులకు పార్వతీ పరమేశ్వరకామతంత్రవర్ణన విస్తరము ముఖ్యకారణముగా నుండనోవును.

III. కుమారసంభవము ప్రక్రాంతము గాన అదియే యుదాహరణముగా నీతని ప్రతి భాప్రభావము యథామతి పరామర్శనీయము:—ఈ గ్రంథమునకు మూలము శివాగ్నిలింగాదిపురాణములు. అయినను అడవిలోని పుష్పరసమునకును గిన్నెలోని తేనియకును, గని లోనిబంగారమునకును పైఁడితోడవునకును, తోటలోని చెఱకునకును చేతిలోని కలకండ్లకును, ఎట్టి భేదమో అట్టిభేదమే వైవాదిపురాణములకును కుమారసంభవప్రబంధమునకును గలదు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచే ఆతారతమ్యము అప్రదర్శితము.

IV. ఈమహాకవియొక్క లోకోత్తర లోకవృత్తాభిజ్ఞతకు ఏతదీయార్థాంతరన్యాసోపమాదికముల తార్కాణమే చాలును.

(a) సామెతలుగా పరిణమించిన కొన్ని నూత్నములు.—

(1) కామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.	(69-40)
(2) విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాం ప్రతమ్.	(77-55)
(3) కఠినాః ఖలు స్త్రియః.	(189-5)
(4) శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.	(189-33)
(5) న ధర్మవృద్ధేషు వయః సమీక్ష్యతే.	(176-66)
(6) న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్.	(199-45)
(7) మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే.	(218-64)
(8) న సన్తి యాథార్థ్యవిదః పినాకినః	(223-77)

(9) ద్విషన్తి మన్దా శ్చరితం మహాత్మనామ్. (224-78,)

(10) న కామవృత్తి ర్వచనీయ మీక్షతే. (227-82)

(b) జ్ఞానసంభృతములయిన కొన్ని యర్థాంతరన్యాసములు:—

(11) త్సుద్రేపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మహాత్త్వ ముచ్చైశ్చిరసా మతీవ. i - 12,

(12) అభ్యర్థనాభజ్జభయేన సాధు ర్ధ్యాధ్యస్థ్యై మిష్టే ప్యవలమ్బతేఽర్థే. i - 52.

(13) వికారహేతా సతి విక్రియస్తే యేహం న చేతాన్తి తేవ ధీరాః. i - 59

(14) ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం ప్రాయశ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు. iii - 1.

(15) ఆ ప్యప్రసిద్ధం యశనే హి పుంసా మనన్యసాధారణ మేవ కర్త. iii - 19.

(16) ప్రాయేణ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాజ్ఞుభీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః. iii-28.

(17) ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేదప్రభవా భవన్తి. iii - 40

(18) న హీశ్వరన్యాహృతయః కదాచిత్ పుష్టన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్. iii - 63.

(19) స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వివృతద్వారమి వోపజాయతే. iv - 26

(20) దయితా స్వనవస్థితం నృణాం న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే. iv - 28

(21) అశనే రమృతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చాముష్పధరా శ్చ యోనయః. iv-48

(22) భవన్తిసామ్యేపి నివిష్టచేతసాం వపుర్విశేషేష్యతిగౌరవాః క్రియాః. v - 31

(23) న కేవలంయో మహతోఽపభాషతేశృణోతి తస్మాదపి యః స సాపభాక్. v-83

(24) స్త్రీపుమా ని త్యనాన్తై సా వృత్తం హి మహితం సతామ్. vi - 12

(25) క్రియాణాం ఖలు ధర్మాణాం సత్ప్రతోన్య మూలకారణమ్. vi -13

(26) విక్రియాయై న కల్పస్తే సంబన్ధాః సదనుష్ఠితాః. vi-29

(27) వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్ణుషు. vi-62

(c) పేరనతేనెతుసుకలవంటి యుపమాదికములు:—

(28) తయా దుహిత్రా సుతరాం చకానే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిత్రీ
విదురభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలాక యేవ. (19-24)

(29) లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయంకిం బలవత్తరైః
అపవాదై రి వోత్సగాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః? (62-27)

(30) తస్మి న్నుపాయాః సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,
వీర్యవన్త్యావధా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే. (74-48)

(31) సపది ముకులితాక్షీం రుద్రపంరమ్భభీత్యా
దుహితర ముకుకమ్ప్యా మద్రి రాదాయ దోర్భాగమ్,
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పదిసీం దన్తలగ్నాం
ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదీర్ఘి కృతాజ్ఞః. (185-76)

- (82) ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సతస్వతీ
శఫరీం హృదతోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రివాన్వకమ్పయతో. (159-89)
- (84) అబల్యతోకాభిభవేయ మాకృతి, రివిమానసా నుభు, కుతః పితు ర్న్యూహి?
పరాభిమతో నతవాన్తి కః కరం ప్రసారయేత్ పన్నగరత్ననూచయే. (197-48)
- (85) నివర్తయాస్తా దనదీప్సితా న్ననః; క్వ తద్విధ! స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా!
అపేక్ష్యతేసాధుజనేన కైదికీ శ్చ కానకూలస్య న యూపసమ్క్రియా. (220-78)
- (86) గగనా దవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా
తోయాన్తర్భాస్కరా లీవ రేజే మునిపరమ్పరా. (258-49)

(d) పార్వతి కపటవటువుపై శివదూషణకై కినియుటయు, తొలుత అతనిని 'వేద విదాం వర' అని సంబోధించుటయు పిదప కినుక మెయి 'వటుః' అనుటయు ముగ్ధాంగనానిష్కపటతా సముచితములు. అంతమాత్రము కటుత్వము వహింపమి జడతను నూచించును.

వియుక్త చక్రద్వంద్వముపై పార్వతికృప తుల్యభాగ్యతాకృత సమదుఃఖగుఖతానుభావక మై హృదయంగమముగా నున్నది. ఇందలిరమణీయతను ముక్కుతిమ్మనయు

“సాయంసమారంభ చక్రవాకద్వంద్వ విరహోపలోకన విభ్రమములు”

అని హెచ్చరించుచున్నాడు.

V. గ్రంథ మంతయు పఠితలకు ఉత్తమవృత్తిోపదేశముగా నున్నది:—ఉదాహృతార్థాన్తరములయందు 1-11, 13-18, ఇవి కొన్ని యుదాహరణములు.

మఱి, బ్రహ్మతాను వరము లిచ్చినతారకుని తాను చెఱుప ననుట, కాముఁడు ప్రభుకార్యము సాధించుటకై ప్రాణవ్యయమునకు సయితము ఒడికట్టుట, శివుని ప్రణయిప్రియత్వము, రతియొక్క పత్యసురక్తి సహగమ నోద్యమమును, సంపదాపదలయందు వసంతుని మైత్రి, పార్వతి శివునిచిత్తకాఠిన్యమును నిందింపక తనరూపమునే నిందించుకొనుట, అబల యయ్య కఠోరతరతపంబు సల్పుట, వటువునకు ఆతిథ్యమొసంగుట, ఇంద్రాదుల ఊద్రైశ్వర్యముం దిరస్కరించి శివుని యర్ధాంగభాగ్యమునే కోరుట, వటుదుర్వాదమునకు పరమార్థభూత మయిన సమాధానముం జెప్పట, వటు దుర్వాదాభినివేశమునకు కిని యుట, కినిసీయు నిందింపక యవలికి తొలంగుట, భగవంతుఁడు ప్రత్యక్ష మగుడు లజ్జాహర్షంబుల మునుంగుట, దానపూర్వక పాణిగ్రహణంబునకై శివుని వేడుట, శివుఁడంగీకరించుట, శివుఁడు సప్తర్షుల గౌరవించుట, అరుంధతిని గణించుట, సప్తర్షులయెడ హిమవంతునివినయము, ఏవమా ద్యుదారవృత్తబోధనములు గ్రంథమున నిండియున్నవి.

VI. కవియొక్క చిత్తపరిశుద్ధియు తదుపదేశంబును తత్తద్వశివర్ణనలచేతను.— ఈకాలపు హీనసత్త్వము వెక్కి వెక్కి చాల్లకల్లోల మగునట్టి యంగ సౌందర్య వర్ణనమ

అభక్తిసనేమిరాల యుల్లంపుఘ్రాక్షయంకు గయితము భక్తిపల్లంబులు విలసిల్ల నిర్వహిం
చిన మెలఁకువచేతను, - తెల్ల మగుచున్నవి, శ్రీమజ్జగద్గురు ప్రభృతుల సౌందర్యలహర్యాది
గ్రంథములయందలి చిత్తశుద్ధిశాఖం బైనయవయవసౌందర్యవర్ణనము శులుభము చెడుగని
నుడువు గొడవకు ఇడాసీంతమల సత్త్వప్రకంబుంబట్టి మర్యాదలు మోసిన వని వచించెద.

VII. కాళిదాసుని నీతిమర్త్యజ్ఞతకు: - 'అధ్యాపిత స్యాశనసాఽపి నీతిమ్' (87-6)
అనువాక్యమును, ముఖ్యముగా అందలి యపిశబ్దంబును, 'కామ్యే త్ప్రత్యపకారణ' అను
నూక్తియుం జాలును. 'అ ధోరుదేశా దవతార్యపాదమ్' (91-11), 'ఉభే మమాస్త్రే
కులిశంభవాంశ్చ' (92-12), 'స చ త్వదేకేషునిపాత సాధ్యః' (94-15), 'త వై వ
నామాస్త్రగతిః కృతీ త్వమ్' (97-19), 'అహో బ తాసి స్పృహణీయవీర్యః' (98-21),
'హస్తేన పస్పర్శ తదజ్ఞ మిద్ర్యః' (99-22), - ఏవమాది మదనావర్జనప్రకారంబును,
దానైన 'యంగవ్యయ ప్రార్థిత కార్యసిద్ధి' (100-28) యు - తార్కాణములు.

VIII. యోగానుకూల సంపదభిజ్ఞత - 'ప్రస్థం హిమాద్రేర్చగ్నాభి గన్ధి
కిఞ్చిత్ క్వణత్కిన్నర మధ్యవాస' (41-54), 'జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్డిమత్' (170-
7), - ఏవమాదులచేతను; యోగరహస్యాధిగమము - 'ముఖార్పితై కాంగులి' (118-41),
'నిష్కంపవృక్షము' (118-42), 'పర్యంకబంధము' (116-45), 'స్తిమితో గ్రతారలు'
(117-46), 'మరున్నిరోధము' (118-49), 'జ్యోతిః ప్రరోహము' (118-49), అత్తావ
లోకనము' (119-50), - అనెడు సోపానపరంపరాక్రమంబున పరమశివసంయమ
హర్త్యత లాధిరో పణంబుచేతను; శ్రుతి స్మృతి సాంఖ్య వేదాంత మర్త్యజ్ఞత - బ్రహ్మస్త
వాదులచేతము ii-4-(15), 75 (51), 94 (15), 119 (50): - తెల్ల మగుచున్నవి.

IX. కవనము: - సోపమం బయ్య ననుపమము.

(a) పాకము మార్ద్వికము. ఒక్కయర్థమునే యితఁడును మఱియొవ్వ రేనియుం
జెప్పినప్రకారముల నరసిన నితని విశేషము స్పష్టపడును.

రతివిలాపము, 152(26)
త మవేక్ష్య రురోద సాభృశం
స్తనసంబాధ మురో జఘాన చ
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో
వివృతద్వారమి వోపజాయతే.

భవభూతి. ఉ. రా. చ.
సంతానవాహీ న్యపి మానుషజాం
దుఃఖాని సద్భనువియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి దుస్సహాని
సోతస్సహస్తై రివ సంప్లవన్తే.

(b) అర్థ్యపదదృష్టి దక్క కేవలపదలాలిత్య పరాయణత్వము కనంబడదు: -
విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయప్తి ప్రవిలుప్తచందనమ్
బబన్ధ బాలారుణబధ్రు వల్కలం పయోధరోత్నేధ విశీర్ణ సంహతి. (170-8)
అవృష్టిసంరమ్భమి వామ్భువాహ మపా మి వాధార మను తరజ్జమ్.

అస్తశ్చరాణాం మరుతాం నిగోధాన్నివాత నిష్కమ్పమివ ప్రదీపమ్.(118-48)
శ్లేషయమకానుప్రాసపీడ లేదు; (నగోదయ మితనిది కాదు.)

(c) అర్థ పుష్టికి ఈ తఁడు పెట్టినది భిక్షు:—‘అజ్వల్యయ ప్రార్థితకార్యసిద్ధిః’
(100-28) అను నీ విశేషణంబునర్థములో కొంత పార్వతీపరిణయంబున నిట్లు సరసము
గానే రచింపఁబడినది:—

క్వాయం సుగన్ధి విశిఖః స్వదమానచాపః స్త్రీణాం వశీకరణకర్తృణి జాగరూకః!
క్వాసౌ లలాట నయనానల విస్ఫులిజ్జ వార్తావశేషిత పురత్రితయో మహేశః!

(d) ధ్వనివైభవమునకు శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారిచిత్రమిమాంస సాక్షి.—

“త్రివిధం తావత్క్వావ్యం ధ్వని గుణీభూతవ్య క్వావ్యజ్యో భేదాత్. యత్ర
వాచ్యాతికాయ వ్యజ్యం స ధ్వనిః, యథా:—

స్థితాః క్షణం పక్షుసు తాడితాధరాః పయోధరోత్సేధనిపాతచూణికతాః

వలీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రపేరిరే చిరేణనాభిం ప్రథమోదబిన్దవః. 182-24.

అత్ర తపస్యన్త్యాదేవ్యా దేహోపరినిపతితానాం ప్రథమవృష్టిబిన్దూనాం క్రియాస్వభావ
వణకనేన దేవ్యాః సమాధ్యుచితాఽవస్థా వ్యజ్యతే! తథా హి:—

‘నాసాగ్రన్యస్తనయనః సంవృతాస్యః సునిశ్చలః

ధ్యాయీత మనసా దేవ ముగో విష్టభ్య చాగ్రతః.’

ఇతి సమాధిమతోఽవస్థాన మాహుః. తత్ర ‘పక్షుసు స్థితాః’ ఇత్యనేన నాసాగ్రన్య
స్తనయనతారూప మధకనిమిలనం వ్యజ్యతే; సర్వభోన్తిలనే పక్షుణా మూధాక్వాగ్ర
త్వేన, సర్వథా నిమిలనే తేషా మధోఽగ్రత్వేన చ, తేషు జల బిన్దూనాం స్థిత్యసంభ
వాత్; పక్షుభ్య శ్చ్యుతానాం తేషా మాస్యాప్రవేశేన అధరోష్ఠే నిపత్య చ్యుతికథ
నేన సంవృతా స్వత్వం వ్యజ్యతే; తత్ర శ్చ్యుతానాం స్తనోత్సేధ నిపాతాదివణకనేన
ఉరోవిష్టమ్భుః అలసవదవనతావస్థానే హి స్తవయో రన్తః సంకుచితాకారతయా తదు
త్సేధయో నేషాం పతనం న స్యాత్; కథఞ్చిత్ తయోః పతిత్వా వళిత్రయం ప్రాప్తానా
మపి వలీషు తీర్య గేన గమనం స్యాత్, నాభిదేశ ప్రాప్తిః; నాభౌ చ సంవృతాయాం,
ప్రవేశో న స్యాత్ పక్షాధరాది పతన క్రమకథనేన చ నిశ్చలత్వం వ్యజ్యతే, ముఖాది
విచలనే సతి పక్షపతితానాం తేషా మధరపయోధరాదిక్రమేణ పతనాసంభవాత్; కిం
చైభిరేవ విశేషణ దేవ్యా లోకోత్తర మతిసాన్దర్య మపి వ్యజ్యతే; తథా హి-స్థితా ఇ
త్యనేన పక్షుణా మవిరళతాయాః, క్షణ మిత్యనేన తేషాం మసృణతాయాః, పక్షపతన
శిథిలవేగ రుదబిన్దుభి స్తాడనోక్త్యాఽధర స్యాతిసౌఖ్యమార్యస్య, పక్షాధరపతనాదిభిః
శిథిలవేగానాం తేషాం స్తనోత్సేధే చూణికభావవణకనేన తయో రతికాశిన్యస్య,
ఉరోవిష్టమ్భేఽపి వలీషు తేషాం స్థలనోక్త్యా వలీనాం విస్పష్టతాయా శ్చాభివ్యజ్ఞ
నాత్.—ఏవం వాచ్యా తికాయ వ్యజ్య మ త్రేతి ధ్వనే రుదాహరణ మిదమ్.”

(e) ఉన్నట్లుండిభావమునుమార్చు నేర్పును తదగుణవృత్తగ్రహణనై పుణీయు:—

త త్ర నిశ్చిత్య కన్దర్ప మగమత్ పాకశాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

82 (63)

అని యనుష్టుప్పలో ఇంద్రుడు స్మరించినంతట, విలాసి కేఖరుడు తియ్యవిల్లుడు, 'పోకు రాములు' ఉత్కంఠోత్కంఠితు లగునట్లుగా, సమిత్రముగా, మాలిన్యానీతుడై యేతెంచుతీరును పరికింపవలయును.

అథ సలితయోషి ద్భృలతాచారు శృజం

రతివలయ పదాజ్ఞే చాప మాసజ్య కణ్ఠే

సహచరమధుహస్త స్యస్త చూతాఙ్కురాస్త్రః

శతమఖ ముపతస్థే ప్రాజ్ఞాః పుష్పధన్వా.

82 (64)

ఇందు భావము మాతిన దని నూచించుచున్న యథశబ్దమును అరసికొనవలయును.

వియోగినీ విప్రలాపములకు వియోగినీ వృత్త మను త్తమము:—రతి విలాప మెల్ల ఆవృత్తమందే రచితము. మాళవికాగ్నిమిత్రమందు అయోగ్యగ్నిమిత్ర దీనతర మదనో పాలంభ పరిదేవనము వియోగినియందే ఒనరింపబడినది.—

‘క్వ రుజా హృదయప్రమాధినీ । క్వ చ తే నిశ్వసనీయ మాయుధమ్ !

మృదు తీక్షణతరం య దుచ్యతే । త దిదం మన్తథ దృశ్యతే త్వయి.’

రఘువంశమునందు అజపరిదేవనపర మయిన 9-వ సర్గయు వియోగినియందే రచింపబడినది.

భస్తీకృతమదనుడై శివుఁ డంతర్హితుడైనయంతట, భీతిముకుళితాక్షిని తనయను హిమవంతుఁడు వేగమున నింటి కెత్తుకొనిపోవుట అంతకు మున్ను సర్గమెల్ల నిబద్ధం బయిన యంపజాతిలోఁ గాక ద్రుతకృత్యోచిత మయిన మాలినియందు వర్ణింపబడినది:— ‘సపదిముకుళితాక్షీ’ మిత్యాది 135 (76) శాకుంతలమందు తటాలున బాణమోక్ష నివారణము - ‘నఖలు నఖలు బాణః’-i. అనియు, నాగానందంబున తటాలున ఉద్బంధననివారణము - ‘నఖలు నఖలు ముగ్ధే’ iii. అనియు, మాలినియందే చేయబడినవి.

వటువుకడనుండి ఎడసిపోనున్న దేవికి పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్ష్య మయినంతట ఆమె పోనుం బోక నిలువను నిలువక యుండుటను తత్పూర్వప్రసక్తము సంవివాదోచితమును అగు వంశస్థమును మాని ‘తం వీక్ష్య వేపధుమతీ’ త్యాది 230 (35) సంశయాందోళన భావాంతర ప్రసంగోచిత వసంతతిల కావృత్తంబునం గవి వర్ణించినాఁడు.

X. ఇట్టి మహాకవియొక్క యుత్కృష్ట ప్రబంధములకు పెక్కులు అనుకరణములు ఉప్పతిల్ల గండునా.

(d) రఘువంశమునకు యదువంశము, మేఘదూతమునకు ఉద్ధవదూత హంసదూత

హంససంజేశ పదాంకదూతాదులు పెక్కులు గలవు. మేఘదూతముతో ఎక్కడి కక్కడ కే పెనఁచిపార్శ్వభ్యుదయ మనునొకమహాకావ్యమును జినసేనుఁ డనునొకజైనకవి రచించెను. అమోఘవర్ష మహారాజు రఘువంశ కుమారసంభవములను మిక్కిలి యనుసరించియు; పెక్కుతావుల వాక్యములకు వాక్యములు, ప్రతిధ్వనిప్రాయము లగునట్లును, బుద్ధచరితమును రచించినాఁడు.

(b) ప్రస్తుత కుమారసంభవము నుపజీవించి వామనబాణుఁడు పార్వతీపరిణయ నాటకమును రచియించినాఁడు. ఈఛాయలు రంగసముచితతయందును కవనమందును ప్రాయికముముగా వులిని చూచి నక్కవైచిత్వనిన వాతలయట్లుండును. గ్రంథవిస్తర భయముచే బుద్ధచరితాదులందలి రఘు మేఘ కుమారసంభ వానుజీవిగ్రంథభాగములను మాని, ప్రస్తుతకుమారసంభవమునకే పిప్పి యగునప్పార్వతీపరిణయము నుండి మాత్రము కొంత యుదాహరించెదః —

పార్వతీపరిణయము.	కుమారసంభవము.	పు.
‘అర్ద్రాపరాధకలుషీకృతయా కయాచి దాబద్ధరోష మభిమానవశేన ధూతః. సమోహనేన భవతః కిల సాయకేన తస్మా విధాతు మభివాఞ్ఞతి చి త్తభేదమ్.’	కయాఽసి	89
‘ముఖరమధుపమాలాచారుషార్వీసనాథం త్రిభువనజయయోగ్యం చాప మంసే దధానః ముఖ ముదితవిలాసం వీక్షమాణః ప్రియాయాః సహమధు రిహ మన్దం మన్ద మాయాతి కామః.’	అథ సలలిత	82
‘చక్రేణ విష్ణో రపి యద్దురాపం తరస్వినా వా శతకోటినా మే త త్సాధయేత్ పుష్పమయం త్వదస్త్ర మహా భవా నద్భుతబాహువీర్యః.’	సర్వం సఖే	92
‘మనుజో వా దనుజో వా ముని రపి వా ముగ్ధచన్ద్రచూడో వా సురలోకసున్దరీతాం స భవతు బద్ధః కటాక్షశృంఖలయా.’	తవ ప్రసాదాత్	9
‘త్యజక్ యాస్యామి కార్యాయ ప్రాణాక్ ప్రియతమా నపి, యశశ్శరీర మమలం లభస్తే హ్యనుషజ్జిణః.’	స మాధవేన	100

‘వాచాలయ స్నాన కులాని వనప్రియాణా
మజ్జూరయక్ మలయమారుతకన్దలాని
సఖ్యః ప్రనూనవిశిఖస్య భుజావలేపం
సంవధకాయ స్తధు రజృమ్భత కాన నేషు.’
‘ఆదాయ చాప మధిరోపితపట్టదజ్యం
తస్మిన్ హిమాచల ముపేయషి పచ్చబాణే
వేలాతిలక్ష్మి కి మపి ప్రణయాతిరేకా
ద్వంద్వని తాల్య మభజన్త వియోహితాని.’
‘అత్రాన్తరే హర ముపాసిత మభ్యయాసీ
ద్వాసన్తిక ప్రసవకల్పితమణ్డనశ్రీః
శృక్ణారవీరతపసా మధిదేవ తేవ
సాకం సఖీభి రవనీధరరాజకన్యా.’
‘త దను యుగప దీశః పార్వతీవక్త్రపద్మే
న్దితవికసితగణ్డే ప్రాహిణో ల్లోచనాని
పులకితతను రన్తర్భావ మావేదయన్తి
దరముదితముఖేన్దుః సా చ సప్రీడ మస్థాత్.’
‘అరా దపశ్య దధిసంహితమోహనాన్త్రం
కణాకవతంసపదకల్పితకార్తుకజ్యమ్,
అకుఞ్చితైకపద ముఞ్చితపూర్వకాయం
లక్ష్మీకృతాత్త వపుషం మదనం మహేశః.’
‘ఆగత్య దోర్భాగ్య మాదాయ
మూర్ఛాముఖలితేక్షణా
నీతా నితాన్తవాత్సల్యా ద్గారీ
హిమవతా గృహమ్.’

మధుద్విరేఖః 110

తం దేశ 109

{ నిర్వాణ 120
అశోక 121

{ హరస్థ 129
వివృణ్వతీ 130

స దక్షిణా 131

స పది 135

XI. ఈ మహాకవి గ్రంథంబులయందు గుణములే గాని దోషములు లేవా యనిన కావ్యగుణదోషములకు రెంటికిని ఈతనిగ్రంథములనుండి మచ్చుటాదులు ఉదాహరణములు ప్రదర్శించియున్నారు.

(a) మచ్చుటోదాహృతములును వానిపై తదీయవిమర్శలును:—

సప్తాం నితమ్భాత్...ద్వితీయహర్వీమివ కార్తుకస్య (122-55)-అత్ర ద్వితీయత్వమాత్ర ముత్పేక్ష్యం, హర్వీం ద్వితీయా మితి యుక్తః పాతః.

వపు ద్వీరూపాక్షమ్ (219-72) - అ త్రాలక్షితా జని రితి వాచ్యమ్.
 త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యో... ప్రత్యయ మజ్జ లబ్ధ్యై (96-18) - అత్ర ద్భ్యై ద్భ్యై ఇతి కటు.
 యశ్చాప్సరో... ధాతుమత్తామ్ (4-4) - అత్ర మత్తాశబ్దో క్షీబాశ్చ నిహతార్థః.
 తే హిమాలయమ్ (282-94) - అత్ర సర్వనామ్నః - అనేన విసృష్టః ఇతి
 తు యుక్తః పాఠః.

మహీభృతః పుత్రవతో ౭ పి (22-27) అత్ర పర్యాయస్య - మహీభృతో ౭ పత్య
 వతో ౭ పీతి యుక్తమ్.

ద్వయం గతం సంప్రతి (218-71) - అత్ర త్వంశబ్దానంతరం గతానాం యుక్తః.
 చంద్రం గతా (34-48) - అత్ర రాత్రౌ శబ్దస్య సంకోచః, దివా చంద్రమస
 శ్చ నిష్పృభత్వం లోకప్రసిద్ధ మితి న భుక్తే ఇతి హేతుం నాపేక్షతే.

త మవేక్ష్య రురోద సా (152-26) ఈశ్లోకము కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యాత్రు
 దాహృతము; ఇందుపై మమ్మటవిమర్శ - దీ ప్తిః పునఃపున ర్యథా కుమారసంభవే. ఇందు
 ఇట్లు మమ్మటాచార్యుఁడు దోషోద్ఘాటనము చేసెనుగాని, ఇది లోకస్వభావోచిత మని
 ఏతచ్చోక్తోత్తరార్థమందే సమాధానము ఉపన్యస్త మయి యున్నది. భవభూతి వాక్యం
 బును తత్తుల్యార్థకముగదా.

క్రోధం ప్రభో (182-71) - ఇత్యుక్తవత్ భూకుట్యాది వికారవర్జితః క్రోధః
 సద్యః ఫలదః. — ఇట గుణము చెప్పబడినది.

(b) తే మేద్రుఁడు బౌచిత్యవిచారమందు విమర్శించినవి:—

బాలేన్దవక్త్రాణి (105-29) - అత్ర పార్వత్యాం పరమేశ్వర స్యాభిలాషశృక్తోరే
 వక్ష్యమాణే ప్రథమ ముద్దీపనవిభావభూతస్య వసన్తస్య వర్ణనాయాం కాముకత్వాధ్యా
 రోపేణ వసన్తలీలనానాం కుటిలలోహితపలాశ కలికాభి ర్నవసంగమయోగ్యనఖక్షతా
 స్యుత్ప్రేక్షితాని పరమా మాచిత్యచారుతాం ప్రతిపాదయన్తి.

వర్ణప్రకర్షే (104-28) - అత్ర కేవలకర్ణికారకుసుమవర్ణనామాత్రేణవిధాతృ
 వాచ్యతా గర్భే జైవ ప్రస్తుతశృక్తోరాసుపయోగినా తదుద్దీపనవిభావోచితం న కిచ్చి
 దభిహితమ్.

క్రోధం ప్రభో (182-71) - అత్ర పశ్యతో భగవత క్ష్రీనేత్రస్య స్తరళరనిపాత
 క్షోభే వర్ణ్యమానే తన్నికారకోప ప్రళమాయ 'సంహర సంహర ప్రభోక్రోధ మితి
 యావ ద్వచః భేదేవానాం చరతి తావద్భవనేత్రోద్భవః స వహ్నిర్నదనం భస్మావశేష
 మకాన్తి' దిత్యుక్తే సంహారావసరే రుద్రస్య భవాభిధాన మనుచిత మేవ.

(c) సరస్వతీకంఠాభరణమందు శ్రీభోజమహారాజా ఉదాహరించిన శ్లోకములు

పెక్కులగుటఁబట్టి నానింగూర్చిన వ్రాతలనుమాని, జిజ్ఞాసూపయోగార్థము పండిత జీవాశ్రయపుస్తకము పుటలను తెలుపుచున్నాను;—

58 స్థితాః క్షణమ్, 94 మహీభృతః పుత్ర, 97 తస్యై హిమాద్రేః, 157 మనీ
ఘ్రితాః, 185 సత ధేతి, 236 స్థితాః క్షణమ్, 237 తతః ప్రభృత్యుత్పదనా, 338 సద
క్షిణాపాజ్ఞ, 352 యజ్వళిః సంభృతమ్, 372 కణ్ఠస్య తస్యాః, 406 దినేదినే, 412 నివా
ర్యతామ్, 438 అరణ్యబీజాఞ్జలి, 482 వపు ర్విరూపాక్షమ్, 482 తత్త ణమ్, 485 అలం
నివాదేన, 565 హర స్తు, 566 వివృణ్వతీ, 567 తం వీక్ష్య, 585 హిమవ్యపాయాత్,
588 తీవ్రాభిషక్త, 590 ఏవంవాదిని, 614 ఇయం మహేంద్రప్రభృతీణా, 625 కపాల
కణ్డూః, 668 అశోకనిర్భర్తృత, 688 ఆవర్జితా, 688 కణ్ఠస్య, 651 పత్యుశ్శిరః, 651
మద్దాకినీ, 661 హృదయే వస సీతి, 667 మధుద్విరేఖః, 667 దదౌ సరః, 668 గీతాన్త
రేషు, 668 పర్యాప్త, 691 ఇయమేత్య. 696 అద్యప్రభృతి. 705 అఖణ్డితమ్, 732
అనేన కల్యాణి, 749 తాం నారదః, 752 యథాశ్రుతమ్, 752 అలం వివాదేన.

(b) దరిద్రకవియొక్కఁడు కాళిదాసునకు లోకజ్ఞానము చాల దని యిడినమొఱ:-

‘ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే । నిమజ్జ తీర్థో రితి యో బభాషే

నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన । దారిద్ర్య దోషో గుణరాశినాశి.’

XII. కాళిదాసుకాలము క్రీ.శ.పూర్వము 56 వ సంవత్సరముని చారిత్రవేత్తల
యాధునికసిద్ధాంతము. గ్రంథవిస్తరభయంబునంజేసి దానిని చర్చోపబృంహితముం
గావింప కున్నాఁడ.

XIII. ప్రస్తుతకావ్యముపై వ్యాఖ్యానములు పెక్కులు కలవు. అన్నిటను
మల్లినాథుని సంజీవనియే యుత్కృష్టము. ఈ మహావిద్వాంసుఁడు క్రీ. శ. 14 వ
శతావధమున నుండె నని చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

వే. వేంకటరాయశాస్త్రి.

శ్రీ కు మార నం భ వమ్.

ప్రథ మ స్క థ్యః.

అస్తుత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్తా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః
పూర్వాపరౌ వారినిధీ విగాహ్యా స్థితః పృథివ్యా ఇవ మానదట్టః. 1

టీక.—ఉత్తరస్యాం దిశి = ఉత్తర దిక్కునందు, దేవతాత్తా - దేవతా = వేల్పు-
ఆత్తా = అధిష్ఠాతగాఁగలవాఁడు, హిమాలయః - హిమ = మంచుయొక్క - ఆలయః = ఇల్లు,
నామ = అని ప్రసిద్ధుఁడయిన, నగ అధిరాజః = కొండల రాజు, పూర్వ అపరౌ వారినిధీ =
తూర్పు పడమరల సముద్రములను, విగాహ్యా = చొచ్చి, పృథివ్యాః = భూమియొక్క,
మానదట్ట ఇవ = కొలగఱుయొ యనునట్లు, స్థితః = ఉన్నట్టివాఁడు, అ స్తి = కలఁడు.

తా.—ఉత్తరదిక్కున దేవతాత్తయై మంచునకు ఇల్లు అని పేరు పొందినట్టిది
కొండల చక్రవర్తి కలదు. అది తూర్పుపడమరల సముద్రములలోనికి వ్యాపించి
భూమియొక్క వైశాల్యమునకు సరిపడిన కొలఁతకఱుయొ యన నొప్పుచున్నది.

వ్యాఖ్యా.

మాతాపితృభ్యాం జగతో నమో వామాధానాయే
సద్యో దక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే
అన్తరాయతిమిరోపకాన్తయే కాన్తపావన మచిన్త్యవైభవమ్
తం నరం వపుషి కుంభారం ముఖే మన్తహే కి మపి తున్దిలం మహాః,
శరణం కరవాణి శర్త్తదం తే చరణం వాణి చరాచగోపజీవ్యమ్
కరుణామస్పృణైః కటాక్షపాతైః కురు మా మమ్భ కృతార్థపార్థవాహమ్.
ఇ హాన్వయముఖే నైవ సర్వం వ్యాఖ్యానతే నుయా,
నామూలం లిఖ్యతే కిల్బిన్నానపేక్షిత ముచ్యతే.
భారతీ కాలిదాసస్య దుర్వాఖ్యానిషమూర్చితా
ఏషా సంజీవినీ వ్యాఖ్యా తా మ ద్యోజ్జీవయిష్యతి.

అథ తత్ప్రభవాక్ కాలిదాసః కుమారసంభవాఖ్యం కావ్యం. విశేషః. అతి
ర్మమస్క్రియా పశునిర్దేశో హి పితృభ్యమ్ ఇతి కాస్త్రాత్ కావ్యాదా వక్ష్యమాణా

థాకనుగుణం వస్తు నిర్దిశతి-అస్తీ తి.—ఉత్తరస్యాం దిశి-అనే నాస్య దేవభూమిత్యం
 నూచ్యతే, దేవతాఽఽత్తాఽధిష్ఠాతా యస్య గః-ఏతే నాస్య వక్ష్యమాణ మేనకాపరి
 ణయ పార్వతీజననాది చేతనవ్యవహారయోగ్యత్వసిద్ధిః నూచితా, హిమ స్థాలయః స్థాన
 మితి హిమాలయః - హిమాలయో నాను హిమాలయ ఇతి ప్రసిద్ధః, అధికోరాజాఽధి
 రాజః * 'రాజాహఃసభిభ్యష్టచ' - న గచ్ఛ స్తీతి నగా అచలాః-తేషా మధిరాజో
 నగాధిరాజో ఽస్తి, కథంభూతః-పూర్వాపరౌ ప్రాచ్యపశ్చిమా, వారినిధీ సముద్రా,
 విగాహ్య ప్రవిశ్య, అత ఏవ పృథివ్యా భూమే, ర్తానం హస్తాదినా పరిచ్ఛేదః * భాషే
 ల్యుట్-తస్య దణ్డః - యద్వా - మియతేఽనే నేతి మానమ్ * కరణేల్యుట్ - స
 చాసౌ దణ్డ శ్చ స ఇవ స్థితః - ఆయామపరిచ్ఛేదకదణ్డ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః, పూర్వాపర
 సాగరావగాహిత్యం చాస్య హిమాలయ స్థా స్తీయవ, ఉక్తం చ బ్రహ్మణపురాణే -

‘కైలాసో హిమవాం శ్చైవ దక్షిణే వషణపర్వతౌ’

పూర్వపశ్చిమగా వేతా వణణవాస్త రుపస్థితౌ.’

అత్ర హిమాచల స్తోభయాద్ధివ్యాప్తిసామ్యా న్నానదణ్డత్వే నోత్పేక్షణా
 దుత్ప్రేక్షాలంకారః - ‘ప్రకృతేఽప్రకృతగుణక్రియాదిసంబన్ధా దప్రకృతత్వేన
 ప్రకృతస్య సంభావన ముత్పేక్షా’ ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః.

అస్తికా సర్గే ప్రాయేణ వృత్త ముపజాతీః - క్వచి దిద్ద్రవజ్రోపేద్ద్రవజ్రే చ -
 తల్లక్షణం తు -

‘స్యాదిద్ద్రవజ్రా యది తా జగౌ గః, ఉపేద్ద్రవజ్రా జతజాస్తతో గా,

అన స్తతోదీరితలక్షభాజౌ పాదౌ యదీయా వుపజాతయ స్తాః.’ ఇతి.

యం సర్వశైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరౌ స్థితే దోగ్ధరి దోహదక్షే

భాస్వన్తి రత్నాని మహాషధీశ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుహుర్ధరి త్రీమ్. 2

టీక.—యమ్=అహిమవంతుని, సర్వశైలాః=అన్ని కొండలును, వత్సం = దూడ
 నుగా, పరికల్ప్య=చేసినవై, మేరౌ=మేరుపర్వతము, దోహ దక్షే-దోహ = పిదుకుట
 యందు-దక్షే=నేర్పరియయిన, దోగ్ధరి=పిదుకువాడుగా, స్థితే సతి=నిలిచియుండగా,
 పృథూపదిష్టామ్-పృథు=పృథుచక్రవర్తిచేత - ఉపదిష్టామ్ = ఇట్టిదని తెలుపబడిన,
 ధరిత్రీమ్=భూమిని, భాస్వన్తి=వెలింగెడు, రత్నాని=మణులను, మహాషధీః=గొప్ప
 యోషధులను (మొలకలను), దుదుహుః=పిడికిరి.

తా.—పూర్వము పృథుచక్రవర్తి, యిగోవు భూదేవి నుమాయని, బోధింపగా
 కొండలన్నియు భేనురూప యయిన భూమిని, హిమవంతుని దూడనుగాఁ జేసి, మేరువును
 గొల్లవానినిగాఁ జేసి, ప్రకాశమానము లయిన రత్నములను గొప్ప మొలకలను పిడికిరించి,

వ్యా. — ఇతః పరం షోడశభిః శ్లోకై హిమాద్రిం వణయతి - తత్ర నగాధి
రాజత్వం నిర్వోధు మాహ-యమితి. — సర్వేచ తే శైలా శ్చ సర్వశైలాః * 'పూర్వ
శాలైక సర్వ జరత్ పురాణ నవ కేవలాః సమానాధికరణేన' ఇతి సమాసః, యం హిమా
లయం వత్సం, పరికల్ప్య విధాయ, దోహదక్షే దోహనసమర్థే, మేరౌ దోగ్ధ-స్థితే
సతి * 'యస్య చ భావేన భావలక్షణమ్' ఇతి సప్తమీ, పృథూపదిష్టాం - పృథునా
వై న్యే - నోపదిష్టా మీద్భుక్తయా ప్రదర్శితాం, ధరిత్రీమ్ - గోరూపధరా మితి శేషః -
'గా ర్భాత్వా తు వసుంధరా' ఇతి విష్ణుపురాణాత్ * 'అకథితం చ ఇతి కర్తవ్యమ్,
భాస్వంతి చ భాస్వంత్యి శ్చ భాస్వంతి ద్యుతిమంతి-ఓషధి విశేషణం చైతత్ * 'నపుం
సక మనపుంసకేన-' ఇత్యాదినా నపుంసకైకశేషః, రత్నాని మణీకా జాతి శ్రేష్ఠవన్తాని
చ - ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వపి' ఇతి విశ్వః - ని. 'జాతౌ జాతౌ య దుత్కృష్టం
తద్రత్న మితి కథ్యతే' ఇతి యాదవః, మహశాషధీ శ్చ సంజీవనీ ప్రభృతీ శ్చ - క్షీర
త్వేన పరిణతా ఇతి శేషః - 'తాః క్షీరపరిణామినీః' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, దుదుహుః *
'దుహియాచి - ఇత్యాదినా దుహే ద్వికర్తృకత్వమ్ - అత్ర ప్రయోజకత్వేనైవ శైలా
నాం 'పచ్చభిర్హైలైః కషణి గ్రామం గ్రామణీః' ఇతివత్ తత్సమర్థాచరణాత్
కర్తృత్వేన వ్యపదేశః * దుహేః స్వరితేత్వేనైవ కర్తృభిప్రాయవివక్షాయాం పరస్మై
పదమ్; అ త్రాథే ప్రమాణమ్.

'గా ర్భామి, రచలా స్సర్వే కర్తారో, తత్ర పయాంసి చ

ఓషధ్యశ్చైవ భాస్వంతి రత్నాని వివిధాని చ,

వత్స శ్చ హిమవా నానీ, ద్విగ్ధా మేరు ర్తహగిరిః.' ఇతి;

ఏతేన వత్సస్య మాతుః ప్రేమాస్పదత్వా దస్య సారగ్రాహిత్యం గమ్యతే; తథా చాస్య
నగస్య రత్నవిశేషభోక్తృత్వా న్నగాధిరాజత్వం యుక్త మితి భావః.

అత్ర హిమవద్వర్ణనస్య ప్రకృతత్వాత్ తద్గతౌషధిరత్నానాం ద్వయానా మపి
ప్రకృతత్వాత్ తేషాం దోహనక్రియారూప సమానధర్త సంబన్ధాదౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్ కేవలప్రాకరణికవిషయ స్తుల్యయోగితా నా మాలంకారః - త దు క్తమ్.

'ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్తతః

దౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితా.'

న చాత్ర రూపకపరిణామాద్యలంకారశక్త్యా కార్యా - తేషా మాగోపమాల
త్వాత్ - హిమ హేమాచలాదిషు వత్సత్వ దోగ్ధత్వాదినా మాగమసిద్ధత్వే నానా
రోప్యమాణ త్వా దితి.

అనన్తరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతమ్
ఏకో హి దోషో గుణసన్ని పాతే నిమజ్జ తీర్థోః కిరణే ప్వి వాఙ్మః. 3

టీక.—అన...స్య - అనన్త = అంతములేని - రత్న = శ్రేష్ఠవస్తువులకు -
ప్రభ వస్య = జన్మకారణమయిన, యస్య = ఆ ఈహిమవంతునికి, హిమం = మంచు,
సౌ...పి - సౌభాగ్య = సౌభగును - విలోపి = పోగొట్టునది, న జాతం = కాదా
యెను; హి = ఏల యనగా, గుణ సన్నిపాతే = గుణములయొక్క మొత్తములో, ఏకః,
దోషః = ఒక్క తప్పు, ఇర్థోః = చంద్రునియొక్క, కిరణేషు = వెలుగులలో, అఙ్గ
ఇవ = మచ్చయుం బోలె, నిమజ్జతి = మునిగిపోవును.

తా.—లెక్కలేని శ్రేష్ఠవస్తువులకు పుట్టినిల్లయిన యా హిమవంతునికి మంచు
వలన సొం పేమియు తలుగ దాయెను, ఏలన, లోకములో అనేకగుణములమొత్తము
లో ఒక్క దోషము లెక్కకు రాదు గదా; చంద్రునివెలుగులలో మచ్చ లెక్కకు
రామియే యందులకు ఉదాహరణము.

వ్యా.—నను హిమదోషదూషితస్య తస్యాత్వన్త మనభిగమ్యత్వాత్ శ్శీత్రీణ
ఇవ సర్వ మపి సౌభాగ్యం విఫల మి త్యాళ జ్ఞానా - అనన్తేతి.—ప్రభవ త్యస్తా
దితి ప్రభవః కారణమ్ - అనన్తానా మపరిమితానాం - రత్నానాం శ్రేష్ఠవస్తూనాం -
ప్రభవస్య, యస్య హిమాదోష, హిమమ్ కర్తృ, సుభగస్య భావః సౌభాగ్యం * 'హృ
ద్భగస్థిన్ద్రే పూర్వపదస్య చ' ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః - త ద్విలుమ్ప తీతి సౌభాగ్య
విలోపి సౌందర్యవిహతకం, న జాతం నాభూత్, తథా హి, ఏకో దోషో గుణసన్ని
పాత ఇర్థోః కిరణే ష్వఙ్గ ఇవ, నిమజ్జతి అన్తర్గీయత ఇత్యర్థః; నహి స్వల్పో దోషో
మిత గుణాభిభావక ఏవ- కిం తు కశ్చి ద్వికలజ్ఞా దివ ద్గుణై రభిభూయతే-అన్యథా
సర్వరమ్యవస్తుహాని ప్రసజ్ఞా దితి భావః.

అప్రోపమానుప్రాణితోఽర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః - తల్లక్షణం తు—

'జ్ఞేయః సోఽర్థాన్తరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన

తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తునః.' ఇతి దణ్డీ.

య ఇచ్చస్సరోవిభ్రమమణ్డనానాం సంపాదయి త్రీం శిఖరై ర్విభర్తి
వలాహకచ్చేదవిభక్తరాగా మకాలసంధ్యా మివ ధాతుమత్తామ్. 4

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, యః = ఆ హిమవంతుడు అప్ప...త్రీమ్ -
అప్పరః = అచ్చరలయొక్క - విభ్రమ = విపర్యాసముతోడి - మణ్డనానామ్ =
అలంకారములను - సంపాదయి త్రీమ్ = సమకూర్చునదియు, వలా...మ్ - వలాహక=

మేఘములయొక్క - ఛేద=తునియలయందు - విభక్త=సంక్రమితమయిన - రాగామ్= ఎఱుపు గలదియు, విన, ధాతుమత్తామ్ = సిందూరాదులు కలిగియుండుటను (సిందూరాదులనే అనుట), ఆ కాల సంధ్యామ్ ఇవ = కాలనియమము లేని సంజకెంజాయనుం బోలె, శిఖరైః = అగ్రములయందు, = విభర్తి = వహించుచున్నది.

తా.—ఆ హిమవంతుని శిఖరములయందు సిందూరాది ధాతువులయొక్క యెఱుఱి కాంతి సంధ్యారాగమువంటిది సంధ్యాకాలము కానప్పుడు సయితము ఆకాశమున పర్వచుండును. దానిం గని యచ్చరలు సంధ్యాకాలముకానప్పుడుసయితము సంధ్యాకాల మయిన దని భ్రమపడి, తాము రాత్రిభోగములకై అలంకారములు చేసికొనుటకు కాల మతీత మయిపోవు నని తలచి త్వరపడి తబ్బిబ్బుగా అలంకరించుటలో అందెలు చేతులకు ఒడ్డాణము కరములకు తొడుగుకొనుటవంటిపొరఁబాటులను గావించురు.

వ్యా.—యశ్చేతి.—కిం చేతి చకారార్థః, యో హిమాద్రిః, అప్సరసాం, విభ్ర మమణ్ణనాని విలాసాలంకరణాని - అథవా విభ్రమో విపరీతన్యాసః - వి. 'విభ్రమ స్త్వ రయాఽకాలే భూషాస్తానవిపర్యయే' ఇతి దశరూపకాత్ - తేన మణ్ణనాని - తేషాం, సంపాదయిత్రీమ్ - ఏతద్ధాతురాగదర్శినోఽపసరసః సంధ్యాభ్రమేణ ప్రసాధనాయ త్వరంత ఇతి భావః - తథాత్వే భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే * కర్తృకర్తణోః కృతి' ఇతి కర్తణి వస్తీ, వారిణాం వాహకావలాహకా మేఘాః * పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః - తేషాం ఛేదేషు ఖణ్డేషు - విభక్తః సంక్రమితో - రాగో యయా తామ్ - ఏతే నా దే రభ్రజ్జవత్త్వం గమ్యతే, ఇదం విశేషణద్వయం సంధ్యాయా మపి యో జ్యమ్ - తస్య భావో ధాతుమత్తా - తామ్ - ధాతుయోగిత్య మితిసంబంధోఽపి వాచ్యా ర్థః * 'సమాసకృత్తద్ధి తేషు సంబన్ధాభిధానం భావప్రత్యయేన' ఇతి వచనాత్ - లక్షణయా నిత్యానువర్తక ధాతు మి త్యర్థః. అకాలసన్ధ్యామివ అనియతకాలప్రాప్తసన్ధ్యా మివ, శిఖరైః శృంజైః' భిభర్తి ధత్తే.

అత్ర సన్ధ్యాశబ్దస్య జాతివాచిత్యా జ్ఞాత్యుత్ప్రేక్షా.

ఆమేఖలం సఞ్చరతాం ఘనానాం ఛాయా మధస్సానుగతాం నిజేవ్య ఉద్వేజితా వృష్టిభిః రాశ్రయన్తే శృంజాణి య స్యాతపవన్తి సిద్ధాః.

టీక.—సిద్ధాః = అణిమాదిసిద్ధులును ఒక తెగదేవయోనులును, ఆమేఖలం = కొండనడిమివరకును, సంచరతాం = తిరుగులాడుచుండెడు, ఘనానాం = మేఘముల యొక్క, ఛాయాం = నీడను, అధః సానుగతామ్ = క్రింది దరులను పొందియున్న దానిని,

నిషేవ్య = అనుభవించి, వృష్టిభిః = వానలచేత, ఉద్వేజితాః సంతః = చీకాకు పెట్టె బడినవారై, యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, ఆతపవన్తి = ఎండగలవైన, శృక్వాణి = అగ్రములను, ఆశ్రయన్తి = చేరుదురు.

తా.—హిమవంతునినడుమువలకు మేఘములు సంచరించుచుండుటం జేసి, సిద్ధులు క్రిందిచటియలందు ఆ మేఘముల నీడను అనుభవించుచు ఉండి, తటాలున వర్షము కురియఁగానే ఆబాధ తప్పించుకొనుటకై ఎండకలిగిన పైకిఖరములకు పోవుదురు.— హిమవంతుఁడు మేఘమండలమునకన్న ఎంతయు నున్నతుఁడు - అని భావము.

వ్యా.—ఆ మేఖల మితి.—సిద్ధా అణిమాదిసిద్ధా దేవయోనివిశేషా శ్చ - ని. 'సికాచో గుహ్యకః సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయః' ఇత్యమరః, ఆ మేఖలాభ్య ఆ మేఖలం నితమ్బపర్యంతమ్-ని. 'మేఖలా ఖణ్డబద్ధ స్థాత్ కాఞ్చీ శైలనితమ్బయోః, ఇతి విశ్వః * 'ఆజ్ మర్యాదాభివిధోః' ఇత్యవ్యయభావః, సంచరతాం, ఘనా నాం మేఘానా - మధస్సానూని మేఘమణ్డలా దధస్తటాని-గతాం ప్రాప్తామ్ * 'ద్వి తీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమాసః, ఛాయా మనాతపమ్- ని. 'ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః', నిషేవ్య, వృష్టిభి, రుద్వేజితాః క్షేజితాః సంతః-ని. 'ఉద్వేగః స్థిమితే క్షేశే భయే మన్థరగామిని' ఇతి శబ్దార్థః, యస్య హిమాద్రే, రాతపవన్తి సాతపాని, శృక్వా, శ్యాశ్రయన్తే ఆ శ్రిత్యస్థితా ఇత్యర్థః; అతిమేఘమణ్డల మ స్యాన్నత్య మితి భావః.

పదం తుషారస్మృతిధౌతరక్తం యస్మి న్నదృష్ట్వాఽపి హతద్విపానాం

విదన్తి మార్గం నఖరన్ధ్రము కై ర్ముక్తాఫలైః కేసరిణాం కిరాతాః. 6

టీక.—యస్మిన్ = ఆ హిమాద్రియందు, కిరాతాః = బోయలు, తుష... క్తం = తుషార = మంచుయొక్క-స్మృతి = ఓడికలచేత - ధౌత = కడుఁగఁబడిన-రక్తమ్ = నెత్తురుగలదైన, (ఆహేతువుచేతనే కనఁబడనిదైన), హతద్విపానాం-హత = చంపబడిన-ద్విపానాం = ఏనుఁగులుగలవైన (అప్పుడే యేనుఁగులను చంపిన), కేసరిణాం = సింహములయొక్క, పదం = జాడను, అదృష్ట్వా అపి = చూడకపోయినను, నఖ... కైః - నఖ = గోళ్లయొక్క - రన్ధ్ర) = దోసెలచేత - ముక్తైః = వదలఁబడిన, ముక్తాఫలైః = ముత్తెములచేత, మార్గం = దారిని, విదన్తి = తెలిసికొందురు.

తా.—ఆ హిమాలయమందు, కిరాతులు అప్పుడే యేనుఁగును చీల్చిపోయిన సింహమును చంపుటకై వెదకుచు ఏనుఁగునెత్తుటితోడి యా సింగంపు జాడను బట్టి దాని గుహకుం బోవునపుడు, మధ్యలో మంచు కరఁగి పాఁతెడు జాటుచేత ఆ నెత్తుటి

జాడ కరంగిపోయి అగపడకపోయినను, అటు నటు ఆసింగముయొక్క దోసెలవంటిగోళ్లలో నుండి రాలిన యేనుగుముత్యములం గన్న వారయి, సింగము పోయినదారిని తెలిసికొందురు.

వ్యా.—పద మితి.—యస్మిన్నద్రౌ, కిరాతా, స్తుషార స్తుతిభిహి మనిష్యన్ దైః-
ధాతం ఊరితం రక్తం శోణితం యస్య తత్తతో క్షమ్, అతో దుర్గ్రహ మితి భావః,
హతా-ద్విపాగజా-యైస్తేషాం హతద్విపానాం, కేసరిణాం సింహానాం, కదం పాద
ప్రక్షేపస్థాన, మదృష్ట్యాపి నఖరన్ ద్రైర్నఖద్రోణిభిర్నైర్నై, దుశ్శాసై, రాగం, విదన్తి
జానన్తి; అత్ర వ్యాధాః సింహఘాతినో గజేంద్రా శ్చ ముక్తాకరా ఇతి భావః -

‘కరీంద్ర జీమూత వరాహ శఙ్ఖ మత్యాసైహ శుక్త్యద్భవ వేణుజాని
ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యద్భవ మేవ భూరి.’

నృస్తాక్షరా ధాతురసేన యత్ర భూర్జత్వచః కుష్ఠరబిందుశోణాః

ప్రజన్తి విద్యాధరసుందరీణా మనన్దలేఖక్రియ యోపయోగమ్. 7

టీక.—యత్ర = ఆ హిమవత్పర్వతమునందు, ధా... సేన-ధాతు=పిందూరాది
గైరికద్రవ్యములయొక్క-రసేన = ద్రవముతో, నృ...రాః - నృస్త = ఉంపబడిన
(వ్రాయబడిన) - అక్షరాః = వర్ణములు గలవియు, కు...ణాః కుష్ఠర - ఏనుగుల
యొక్క - బిందు = పొడలవలె - శోణాః = ఎఱునివియు, ఐన, భూర్జత్వచః =
భుజపత్రవృక్షములపట్టలు, విద్యాధరసుందరీణాం = విద్యాధరాంగనలకు, అన...యా -
అనన్ద = మదనసంబంధమైన - లేఖ = జాబులయొక్క - క్రియయా = చేత చేత -
(వలరాచజాబులుగా చేయబడుటచేత), ఉపయోగం ప్రజన్తి=అక్కటకు వచ్చును.

తా.—హిమాలయమందు, ఏనుగుపొడలు ఏ యెఱుపో ఆయెఱు పయిన భూర్జ
పత్రవల్కలములను విద్యాధరాంగనలు, తమ ప్రియులకు పిందూరాదిగైరికములతో
చేసిన సిరాతో మరునిజాబులు వ్రాయుటకు కాగితములుగా ఉపయోగింతురు.

వ్యా.—నృస్తాక్షరేతి.—యత్ర హింద్రౌ, ధాతురసేన సిందూరాదిద్రవేణ-
ని. ‘శృక్ణారాదౌ విషే విర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః’ ఇ త్యమరః, నృస్తాక్షరా లిఖి
తవర్ణా, అత ఏవ కుష్ఠరస్య - యే బిందువః వయోవిశేష భావినః పద్మకాఖ్యాః -
ని. ‘పద్మకం బిందుజాలకమ్’ ఇ త్యమరః - త ఇవ శోణా రక్తవర్ణాః - లిఖితభాగే
స్వీతి శేషః, భూర్జత్వచో భూర్జపత్రవల్కలాని - ని. ‘భూర్జపత్రి భుజో భూర్జో
మృదుత్వకో చర్మికా అపి’ ఇతి యాదవః, విద్యాధరసుందరీణామ్, లిఖ్యన్తే యేష తే శే
ఖాః పత్రికాః-అనన్దస్య లేఖాః - తేషాం-క్రియయా కామవ్యక్తకలేఖకరణే నేత్య
ర్థః, ఉపయోగ ముపకారం, ప్రజన్తివిద్యాజ్ఞనావిహరయోగ్యోఽయం కైల ఇతి భావః.

యః పూరయక కీచకరస్థభాగాః దరీముఖోత్తేన సమీరణేన

ఉద్ధాస్యతా మిచ్ఛతి కిన్నరాణాం తానప్రదాయిత్య మివోపగన్తుమ్. 8

టీక, — యః = అహిమవంతుఁడు, ద...న = దరీ = గుహయగుడు-ముఖ=నోటి నుండి - ఉత్తేన=లేచునట్టి, సమీరణేన = గాలితో, కీ...క = కీచక = బొంగువెదుళ్ల యొక్క-రస్థి=బొక్కలయొక్క-భాగాః = ప్రదేశములను, పూరయక=ఊడచు న్నవాడై, ఉత్ గాస్యతామ్=ఉచ్ఛస్థాయిలో పాడనున్నట్టి, కిన్నరాణాం=దేవగాయ కులకు, తానప్రదాయిత్యం=తానమును ఇచ్చువాడగుటను, ఉపగన్తుమ్=పొందుటకు, ఇచ్ఛతీవ=కోరుచున్నాడో యనునట్లు ఒప్పును.

తా.—గాంధారగ్రామంబున దేవగాయకులు పాడ నున్న సమయమందు, గుహ నుండి వెలువడుగాలి నిండుటచే బొంగువెదుళ్లు శబ్దించుచుండఁగా, అహిమవంతుఁడు ఎట్లు ఒప్పురు ననఁగా, (లోకములో పాడఁబోవువారికి మఱియొకఁడు తన నోటిగా లితో వేణు వూడి తావము నొసంగువిధముగా) తానును అదేవగాయకులకు తాన మొసంగఁ గోరుచున్నాడో యనునట్లు ఒప్పురును.

వ్యా.—య ఇతి.—యో హిమాద్రిః, దరీ గుహః - సైవముఖం - తస్మా దుత్థే నోత్పన్నేన * 'అత శ్చోపసగే' జతి'క ప్రత్యయః సమీరణేన వాయునా, కీచకా వేణువిశేషాః-ని. 'వేణుః కీచకా స్తే మ్యు ర్యే స్వన స్త్యనిలోద్ధతాః' ఇ త్యమరః-తేషాం - రస్థిభాగా ఇచ్ఛిద్రప్రదేశాకా, పూరయక ధమక-వాంకికో లపి వంశర స్థాణి ముఖమారుతేన పూరయ తీతి ప్రసిద్ధిః, ఉద్ధాస్యతాం దేవయోనిత్వా దుచ్చై ర్గాన్ధారగ్రామేణ గానం కరిష్యతామ్-ఉక్తం చ నారదేన -

‘షడ్జ మధ్యమ నామానా గ్రాహా గాయన్తి మానవాః,

న తు గాన్ధారనామానం, స లభ్యో దేవయోనిభిః.’ ఇతి,

కిన్నరాణాం దేవగాయకానాం, తానప్రదాయిత్యమ్ - తానో నామ స్వరాంతర ప్రవతకాకో రాగస్థితిప్రవృత్త్యాదిహేతు రంశాపరనామా వంశపాద్యసాధ్యః ప్రధాన భూతః స్వరవిశేషః - ని. 'తాన స్త్వంశః స్వరో మతః' ఇ త్యభినవగుప్తః - 'గాతా యం యం స్వరంగచ్ఛేత్ తం తం వంశేన తానయేత్' ఇతి భరతః - తత్ప్రదానశీల త్వం తానప్రదాయిత్యం శాంకికత్వ, ముపగన్తు మిచ్ఛ తీ వే త్యుత్ప్రేక్షా; సాచ దరీ ముఖోత్తే నేత్యేకదేశవిక రిరూపకోజ్జీవితా-ముఖసాధ్యత్వాత్ తానప్రదాయిత్యస్య, యత్రావంశరూపణా దవంశవిరూపణం గమ్యతే త దేశదేశవిక రి రూపకమగమ్యతే చా త్రావయవినః ఘంసో రూపణం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట హిమాద్రా ని త్యలం భవతునా,

కపోలకణ్ణాః కరిభి ర్విసేతుం విఘట్టితానాం సరళద్రుమాణాం
యత్ర సుతక్షీరతయా ప్రసూత సానూని గన్ధ సురభీకరోతి. 9

టీక. — యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, క...ణ్ణాః = కపోల = చెక్కులయొక్క -
కణ్ణాః = దురదలను, విసేతుం = పోగొట్టుకొనుటకై, కరిభిః = ఏనుగులచేత, విఘట్టి
తానాం = ఒరయబడిన, సరళద్రుమాణాం = దేవదారు వృక్షములయొక్క, సు...
తయా = సుత = కాఠిన - తక్షీరతయా = పాలుగలవి అగుటచేతను (పాలు గాఢుటచేత),
ప్రసూతః = జనించినదైన, గన్ధః = వాసన, సానూని = చఱియలను, సురభీకరోతి = తావికల
వానినిగా చేయును.

తా. — ఆ హిమాద్రియందు ఏనుగులు తమ చెక్కిళ్ల దురద తీటుటకై దేవ
దారు వృక్షములకు తమ చెక్కిళ్లను తగిలించి రా పాడినప్పుడు ఆవృక్షములనుండి
పాలుగాఢి ఆ పాలపరిమళము చఱియలం దంతటను వ్యాపించుచుండును.

వ్యా. — కపో లేతి. — యత్ర హిమాద్రి, కరిభి గజైః, కపోలకణ్ణా రణసల
కణ్ణాతీ, ర్విసేతుమ్ అపసేతుం విఘట్టితానాం ఘషితానాం, సరళద్రుమాణాం సం
బద్ధి, సుతాని కరికపోలఘషణాత్ క్షురితాని-క్షీరాణి యేషాం తేషాం భావస్తతా
తయా హేతునా, ప్రసూత ఉత్పన్నో, గన్ధః సానూని సురభీకరోతి; ఏతే నాస్య
గజాకరత్వం గమ్యతే-తథా చ గజాయుర్వేదే-వి. 'హిమవద్విస్థమలయా గజానాం
ప్రభవా నగాః.' ఇతి.

వసేచరాణాం వనితాసఖానాం దరీగృహోత్సజ్జ నిషక్తభాసః

భవన్తి యత్రైషధయో రజన్యా మతైలపూరాస్సరతప్రదీపాః. 10

టీక. — యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, రజన్యాం = రాత్రియందు, దరీ...సః =
దరీ = గుహలనెడు - గృహ = ఇండ్లయొక్క - ఉత్సజ్జ = లోపలిప్రదేశములయందు-
నిషక్త = తగులుకొన్న - భాసః = వెలుగుకలవైన, ఓషధయః = జ్యోతిష్ త్యాది
లతలు, వనితాసఖానాం = వనితానాం = అనురక్తకామినులకు - సఖానామ్ = చెలి
కాండ్రయిన (అనగా ఆకామినులంగూడి క్రీడించుచున్న), వసేచరాణామ్ = కిరాతు
లకు, అతైలపూరాః = నూనెయొక్కనింపు (అక్కట) లేనట్టి (నూనె యిడని), సురత
ప్రదీపాః = సురత = మరుకేళియందలి - ప్రదీపాః = దీవియలు, భవన్తి = అగును.

తా. — ఆహిమాద్రిలో, బోయలు తమబోటులతో గుహలలోపల రాత్రుల మదన
క్రీడలందేలు సమయంబున ఆలోపలిప్రదేశములను తమవెలుంగులతో నిండించునవైన
యందలి జ్యోతిష్ త్యాదిలతలే వారికి నూనెయొక్కటలేని సురతదీపములుగా నుపయోగ
పడును.

వ్యా.—వనేచరాణా మితి.—యత్ర హిమాద్రా, రజన్యా, దర్యః కన్దరా ఏవ-గృహః - తేషామ్ - ఉత్సృజ్యే వ్యభ్యస్తరేషు - నిషక్తాః సంక్రాంతా - భాసో యాసాం తా, ఓషధయ స్సృజ్యోతీంషి - వి. 'అగ్నా వోషధీషు చ తేజో నిధాయ రవి రక్షం యాతి' ఇ త్యాగమః, వనితానాం సఖాయో వనితాసఖాః * 'రాజాహః సఖిభ్య వృచ్' - తేషామ్ రమమాణానా మి త్యథాః, వనే చర స్తీలి వనేచరాః కిరా తాః * 'చరే వృః' ఇతి టప్రత్యయః * 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇ త్యలుక్ - తేషాం వనేచరాణామ్, అతైలపూరాః అన పేక్షితతైలసేకా ఇ త్యథాః, సురతే సురత కర్తృణి - ప్రదీపా, భవన్తి.

అ త్రాషధీ ష్వరోఽప్యమాణస్య ప్రదీపత్వస్య ప్రకృతసురతోపయోగిత్యాత్ పరిణామాలంకారః - త దు క్తమ్ - ఆరోఽప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామః' ఇతి; తథా ప్రదీపకారణ తైలపూరణ నిషేధా దకారణకాగ్యోత్పత్తిలక్షణా విభావనా చే త్యుభయోః సంస్పృష్టిః.

ఉద్వేజయ త్యజ్జులిపాష్టికభాగా మాగ్ధే శిలీభూతహిమేఽపి యత్ర న దుర్వహ శ్రోణిపయోధరాత్ భిన్నన్తి మన్దాం గతి మశ్వముఖ్యః. 11

టీక.—యత్ర=అహిమాద్రియందు, మాగ్ధే=దారి, శిలీ...హిమే-శిలీభూత=గడ్డ కట్టిన-హిమే=మంచుగలదై, (అందుచేతనే), అజ్ఞ...గాఁ-అజ్ఞులి=ప్రేళ్ల యొక్కయు- పాష్టిక=మడమలయొక్క - భాగాఁ = ప్రదేశములను, ఉద్వేజయ త్యపి = క్లేశ పెట్టునదైనను, దుర్వహ...రాః - దుర్వహ=మోయుటకు కష్టమైన - శ్రోణి=పిఱుందుల చేతను - పయోధర = పాలిండ్లచేతను - ఆర్తాః = పీడితలయిన, అశ్వముఖ్యః = కిన్న రాంగనలు, మన్దాం=మెల్లనయిన, గతిమ్=నడకను, న భిన్నన్తి=మార్పరు.

తా.—అహిమాద్రియందు దారిలో పేరుకొన్న మంచుగడ్డచేత కాళ్ల ప్రేళ్లకును మడమలకును క్లేశ మగుచున్నను కిన్నరాంగనలు పిఱుందులయొక్కయు కుచముల యొక్కయు బరువుమూలమున తమ మెల్లని నడకను మార్పలేకుండురు.

వ్యా.—ఉద్వేజయ తీతి.—యత్ర హిమాద్రా, శిలీభూతం ఘనీభూతం-హిమం యత్ర తస్మిన్, అత ఏవ, అజ్ఞులీనాం పాష్టికానాం చ-భాగాఁ ప్రదేశా, సుద్వేజయ త్యలికత్యాత్ క్లేశయ త్యపి, మాగ్ధే, శ్రోణయ శ్చ పయోధరాశ్చ శ్రోణిపయోధరమ్ * ప్రాణ్యజ్ఞత్వా దేకవద్భావః - దుర్వహేణ దుధకరేణ - శ్రోణిపయోధరేణ - ఆర్తాః పీడితాః * ఆజ్ఞే పూర్వా దృచ్ఛతే క్తః * 'ఉపసర్గా దృతి ధాతా' ఇతి వృద్ధిః, అక్వా నాం ముఖానీవ ముఖాని యాసాం తా అశ్వముఖ్యః కిన్నరస్త్రీయః - ఉష్ట్రముఖవత్ సమాసుః-ని. 'స్యాత్ కిన్నరః కింభురుష స్తురజ్జవదనో ఘయః' ఇ త్యమరః, మన్దాం

మన్థరాం, గతిం న భిన్నంతి న త్యజంతి త్యథాః; పాదపీడాకరేఽప్యతిభారభజ్జుర
శరీరతయా న శీఘ్రం గన్తుం శక్యత ఇతి భావః.

దివాకరా రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివా భీత మి వాన్ధకారమ్,
క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వ ముచ్చైశ్చిరసాం స తీవ.

టీక.—యః = ఆహిమవంతుఁడు, దివా = పగలు, భీతమివ = భయపడినదో
యనునట్లు (దివాభీత మివ = గుడ్లగుబనుంబోలె అనియు ధ్వని), గుహాసు = గుహల
యందు, లీనమ్ = దాఁగిన, అన్ధకారం = చీకటిని, దివాకరాత్ = సూర్యునివలన
నుండి, రక్షతి = కాపాడుచున్నాఁడు; (క్షుద్రసంరక్షణము అనుచితమను నాశంకకు
సమాధానముం జెప్పచున్నాఁడు:) ఉచ్చైః శిరసామ్ = ఉన్నతులయినవారికి, శరణం
ప్రపన్నే = శరణుఁబొచ్చినట్టి, క్షుద్రే అపి=నీచునియం దయినను, సతి ఇవ=సజ్జనుని
యందుంబోలె, మమత్వమ్ = తనవాఁడను నభిమానము, (అస్తి = ఉండును).

తా.—ఆ హిమవంతుఁడు పగటిని చేయువాఁ డగు సూర్యునివలననుండి పగలు
భయముచేతనో యన తనగుహలయందు దాఁగినచీకటిని (గుడ్లగుబనుంబోలె) రక్షించు
చున్నాఁడు. క్షుద్రరక్షణము మంచిపనియా యనిన, ఉన్నతులకు శరణాగతునియందు
వాఁడు క్షుద్రుఁడయినను నిశ్చయముగా సజ్జనునియం దెట్లో అట్లే తమవాఁ డను నభి
మానము ఉండును,

వ్యా.—దివాకరా దితి.—యో హిమాద్రి, ద్రివా దివసే, భీతం భయావిప్ల
మివ - ఉలూకమి వేతి చ ధ్వనిః, గుహాసు లీన, మన్ధకారం ధ్వాన్తమ్, దివా దినం
కగోతీతి దివాకర స్తస్మా ద్దివాకరాత్ * 'దివా విభా నికా ప్రభా భాస్కరాంతా'
ఇ త్యాదినా టప్రత్యయః * 'భీత్రార్థానాం భయహేతుః' ఇ త్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమీ,
రక్షతి త్రాయతే; నను క్షుద్రసంరక్షణ మనర్హ మి త్యాశ జ్ఞాహ. —క్షుద్ర
ఇతి.—ఉచ్చైః శిరసా మున్నతానాం, శరణం ప్రపన్నే శరణాగతే, క్షుద్రే నీచేఽపి,
సతి సజ్జన, ఇవ, నూనం, మమత్వం మమాయ మిత్యాభిమానః, అస్తితి శేషః * మమ
శబ్దాత్ప్రత్యయః. అర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః.

లాజ్ఞాలవిక్షేపవిసర్జితో భై రిత స్తత శ్చన్ద్రమరీచిగౌరైః

యస్యాభక్తాయు క్తం గిరిరాజశబ్దం కుర్వన్తివాలవ్యజ్జనై శ్చమర్యః. 13

టీక.—చమర్యః = సవరపు మృగములు, ఇత స్తతః = ఇటునటు, లా...భైః -
లాజ్ఞాల = తోఁకలయొక్క - విక్షేప = వీచుటచేత - విసర్పి = వ్యాపించుచున్న-

శోభైః = ప్రకాశముగలవియు, చ...రైః - చన్ద్రైః = చంద్రుని - మరీచి = కిరణముల
వలె గౌరైః = తెల్లనివియు, (అగు), వాలవ్యజనైః = వెండ్రుకలవీచోపులచేత, యస్య =
ఆ హిమవంతునియొక్క, గిరిరాజశబ్దం = కొండలతోడను అనుపేరిని, అర్థ = అర్థముతో -
యుక్తం = కూడకొన్నదానినిగా, కుర్వన్తి = చేయుచున్నవి.

తా. — చమరీమృగములు తమతోఁగల శోభ ఇటునటు నాడించుటచే వ్యాపిం
చుచుండఁగా, చంద్ర కిరణములవలె తెల్లనివైన తమ వెండ్రుకల వీచోపులచేత ఆహిమవం
తునికిం గల కొండలతోడను సంజ్ఞను అన్వర్థముగా చేయుచున్నవి. — రాజా గావుననే
నిరంతరము వింజామరలతో వీవంబడుచున్నాఁడని భావము.

వ్యా. — లాఙ్కా లేతి - చమరీమృగ మృగీవిశేష, ఇత స్తతో, లాఙ్కాలాని వాల
ధయః - ని. పువోచ్చైస్త్రీ లోమలాఙ్కాలే పాలహస్త శ్చ వాలధః' ఇ త్యమరః -
తేషాం - విక్షేపై ర్విభూనన్తై - ర్విసర్పిణ్యో విసృమరాః - శోభాః కాన్తయో -
యేషాం తై, శ్చన్ద్రమరీచిభివ- గౌరైః కుభ్రైః - ని. 'గౌరః కరీరే సిద్ధార్థే కుక్షేపీతే
రుణేపి చ' ఇతి యాదవః * 'ఉపమానాని సామాన్యవచనైః' ఇతి సమాసః, వాల
వ్యజనై శ్చామరై ర్యస్య హిమాద్రే, గిరిరాజశబ్దం గిరిరాజ ఇతి సంజ్ఞామ్, అర్థయు క్తమభి
ధేయవ న్తం, కుర్వన్తి; రాజానో హి ఛత్రచామరాదివిహితా ఇతి భావః.

యత్రాంశుకాక్షేపవిలజ్జితానాం యదృచ్ఛయా కింపురుషాజ్ఞనానామ్.

దరీగృహద్వారవిలమ్బిభిమ్బాస్తీరస్కరిణ్యో జలదా భవన్తి. 14

టీక. — యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, అం...నామ్ - అంశుక = వస్త్రమును - ఆక్షేప
= లాఁగివై చుటచేత - విలజ్జితానాం = మిక్కిలి లజ్జవొందిన, కింపురుషాజ్ఞనానాం = కిన్నర
ముందరులకు, యదృచ్ఛయా = దైవవశమున, దరీ...మ్భాః - దరీ = గుహలనెడు - గృహ =
ఇండ్లయొక్క - ద్వారేషు = వాకిండ్లయందు - విలమ్బి = ప్రేలుచున్న - భిమ్బాః = మండల
ములు గలవైన, జలదాః = మేఘములు, తీరస్కరిణ్యః = తేరలు, భవన్తి = అగును.

తా. — ఆ హిమవత్పర్వతమందు, గుహలలో కిన్నరాంగనలు వలువలను పురు
షులు తిటాలున లాఁగివై వఁగా లజ్జితరై యున్న సమయమందు, ఆకన్తికముగా గుహద్వార
మునకు వచ్చి ప్రేలుచుండు మమ్ములు తేరలుంబోలె వారిసిగ్గును కాపాడును.

వ్యా. — యత్రేతి. — యత్ర హిమాద్రౌ, అంశుకాక్షేపేణ వస్త్రాసహరణేన -
విలజ్జితానాం, కింపురుషాజ్ఞనానాం కిన్నరస్త్రీణాం, యదృచ్ఛయా దైవవశ్యా, దరీ
గృహద్వారేషు - విలమ్బి భిమ్బా లమ్బమాన మణ్డలా, జలదాః, తీరస్కరిణ్యో జవ
నికా, భవన్తి - ని. 'ప్రతీసీరా జవనికా స్యాత్ తీరస్కరిణీ చ సా' ఇ త్యమరః
* తీరసోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి సత్వమ్.

అత్ర జలదే స్వోహోపయమాణస్య తిరస్కరితీత్యస్య ప్రకృతోపయోగిత్యాత్
పరిణామాలంకారః.

భాగీరథీ నిర్దుర శీకరాణాం వోధా ముహూః కమ్పితదేవదారుః [15
య ద్వాయు రన్విష్టమ్మగైః కిరాతై రాసేవ్యతే భిన్న శిఖిణ్ణిబహణాః.

టీక.—భాగీ...రాణాం - భాగీరథీ = గంగయొక్క - నిర్దుర = ప్రవాహము
యొక్క - శీకరాణాం = తుంపురులను, వోధా = మోచితెచ్చునదియు, ముహూః = మాటి
మాటికి, కమ్పిత = కదల్చబడిన, దేవదారుః = సరళద్రుమములుకలదియు, భిన్న...ర్హః =
భిన్న = విప్పబడిన - శిఖిణ్ణి = నెమళ్లయొక్క - బర్హః = కుంచెకలదియు, (అగునట్టి),
యద్వాయుః = ఆహిమవత్పర్వతపుగాలి, అ...గైః - అన్విష్ట = వెడకబడిన - మ్మగైః =
జంతువులుగలవారైన, కిరాతైః = బోయలచేత, ఆసేవ్యతే = అనుభవింపబడును.

తా.—ఆ హిమాద్రియందు వేటకై జంతువులను వెదకి అలసియున్న కిరాతులు,
గంగాప్రవాహంపుఁ దుంపురులచే చల్లనై మెల్లనై దారిలో దేవదారుద్రుమముల చిగు
ళ్లను పగిల్చి వానిపాలచే పరిమళవంతమై, తాము నడక వడికై నడుమునకు కట్టుకొన్న
నెమలికుంచెలను విప్పుచు వీచెడు తెమ్మెరచేత, నేదదేరుదురు.

వ్యా.—భాగీర థీతి.—భాగీరథీ నిర్దుర శీకరాణాం గజ్ఞా ప్రవాహ పాథః
కణానామ్ కర్తణి షష్ఠీ, వోధా ప్రాపకః * వహే స్తృచ్, ముహూః పునః పునః
సద్యో వా-ని. 'పానఃపున్యే భృశార్థే చ సద్యో వా స్యా స్తహూఃపదమ్' ఇతి వైజ
యస్తీ - కమ్పితా దేవదారవో యేన స తథోక్తః, భిన్నాని విశ్లేషితాని - శిఖిణ్ణాం
బర్హాణి గతిలాఘవార్థం కిరాతకటిబద్ధాని - యేన స తథోక్తః, క్రమా ద్విశేషణత్ర
యేణ తైత్య సారభ్య మాద్యా స్యుక్తాని, యస్య హిమాద్రే ర్వాయుః, అన్విష్టమ్మగై
ర్నాగితమ్మగైః - క్రాన్తై రితి భావః - ని. 'అన్విష్టం మార్గితం మృగితమ్' ఇ త్యమరః
కిరాతై రాసేవ్యతే.

సప్తషిణ్ హస్తావచితావనేషాణ్యథో నివస్వాక పరివర్తమానః [16
పద్మాని య స్యాగ్రసరోరుహాణి ప్రబోధయ త్యూర్ధ్వకాముఖైర్తయూతైః.

టీక.—యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, అగ్ర...హాణి - అగ్ర = పై - సురః =
కొలంకులయందు - రుహాణి = మొలచినవైన, పద్మాని = తామరలను, సప్త...ణి - సప్తర్షి =
సప్తరులయొక్క = హస్త = చేతులతో - అవచిత - క్రుంపబడినవిగాక - అవశేషాణి =
మిగిలినవానిని, అథః = దిగువను, పరివర్తమానః = భ్రమించుచుండు, నివస్వాకః = సూర్యః

డు, ఊర్ధ్వ ముఖైః=ఊర్ధ్వముగా వ్యాపించెడు, మయూఖైః = కిరణములచేత, ప్రబోధయతి = వికసిల్ల జేయును.

తా. హిమవంతుడు సూర్యమార్గముకంటెను ఉన్నతుడు, సప్తరి మండలము సూర్యమండలముకంటెను పయిది, కావున, వారు హిమవంతుని పైభాగములందున్న తమ చేరువసరస్సులలోని పద్మములను కొన్నింటిని మొగ్గులుగ నున్నప్పుడే పూజార్థము కోసికొనగా, శేషించిన తామరలను ఆ సరస్సులకన్న అధః ప్రదేశములలో భ్రమించుచుండుసూర్యుడు తనకిరణములలో ఊర్ధ్వముగా ప్రసరించువానిచేత వికసిల్ల జేయును.

వ్యా.—సప్తరీతి.—సప్త చ తే ఋషయ శ్చ సప్తరయః * ‘దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్’ ఇతి సమాసః - తేషాం - హస్తై - రవచితేభ్యో లూనేభ్యః - అవశేషాణ్యవశిష్టాని - ని. ‘శేషోఽప్రధానే సంతాపే త్రిష్యన్యత్రోపయుజ్యతే’ ఇతి కేశవః * కర్తృణ్యన్విత్యయః, అనేన పద్మానాం సాఫల్యం నూచితమ్, యస్య హిమాద్రేః, రోహంతీ రుహణి * ‘ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిరః కః’ ఇతి కప్రత్యయః - అగ్ర ఉపరి - యాని సరాంసి తేషు రుహణి, పద్మా, న్యధః, పరివర్తమానో భ్రమన్, వివస్వాన్ సూర్య, ఊర్ధ్వ ముఖై ర్మయూఖైః, ప్రబోధయతి వికాసయతి-న కదాచి దధోముఖైః - అతిమార్గాణ్ణ మణ్డలత్వా దగ్రభూమే రితి భావః, సప్తరి మణ్డలం ద్రువా ద పూర్ధ్వ మితి జ్యోతిషి కాః, అత స్తేషా మగ్రసరోరుహభాగిత్యం యుక్తమ్.

యజ్ఞాల్లయోనిత్వ మవేక్ష్య యస్య సారం ధరిత్రీధరణక్షమం చ

ప్రజాపతిః కల్పితయజ్ఞభాగం శైలాధిపత్యం స్వయ మన్వతిష్ఠత్ . 17

టీక.—యస్య=హిమవంతునియొక్క, యజ్ఞా...త్వమ్ - యజ్ఞ = జన్మముల యొక్క - అజ్ఞ=సాధనములకు - యోనిత్వమ్ = ప్రభవమైయుండుటను, ధరి...మం - ధరిత్రీ=భూమిని - ధరణ-ధరించుటకు - క్షమం=సమర్థమయిన, సారం చ = బలమును, అవేక్ష్య=తెలిసికొని, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వయమ్ = తనంతటతానే, కల్పి...గం- కల్పిత=నియమింపబడిన - యజ్ఞ భాగం=జన్మంపుర బాలుగలయట్టి, శైల ఆధిపత్యమ్= కొండలపై దొరతనమును, అన్వతిష్ఠత్ = చేసెను.

తా.—ఆ హిమవంతుడు సోమలతాదియజ్ఞ సాధనములకు పుట్టుచో టగుటయు, భూమిని ధరించుటకు వలసిన బలము గలిగి యుండుటయును, పరికించి, బ్రహ్మదేవుడు అతనికి యజ్ఞ భాగమును కొండలపై దొరతనమును తనంతట తానే అనుగ్రహించెను.

వ్యా.—యజ్ఞా శ్లేలి.—యస్య హిమాద్రే ర్యజ్ఞాక్తానాం యజ్ఞ సాధనానాం సోమలతాధీనాం - యోనిః ప్రభవ - స్వస్య భావ స్తత్త్వమ్ - వి. ‘యజ్ఞాక్తారం

మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, ధరిత్రీధరణ్యమథ భూభారధరణయోగ్యం, సారం బలం చ - ని. 'సానో బలే సి రాంశే చ' ఇత్యమరః - అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా, ప్రజాపతిః బ్రహ్మ, స్వయ మేవ, కల్పితో వ్యవస్థాపితో యజ్ఞ భాగో యస్మిం స్తత్తథోక్తమ్-ని. 'సోమస్య రాజ్ఞః కురజ్ఞ, ఇగ్నోః శృణీ, సిన్ధోః శిశుమారో, హిమవతో హస్తీ, ఇతి శ్రుతే రితి భావః, శైలానామాధిపత్య మధిపతిత్వమ్ * 'పత్యస్త పురోహితాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ప్రత్యయః, అన్వతిష్ఠత్ దదాతి స్తే త్యర్థః; ఉక్తంచ బ్రహ్మపురాణే -

'శైలానాం హిమవంతం చ, నదీనాం చైవ సాగరమ్.

గన్ధర్వాణా మధిపతిం చక్రే చిత్రరథం విధిః.' ఇతి.

స మానసీం మేరుసఖఃపితౄణాం కన్యాం కులస్య స్థితయే స్థితిజ్ఞః [18
మేనాంమునీనా మపి మానసీయా మాత్మానురూపాంవిధి నోపయేమే.

టీక.—మేరుసఖః=మేరువుయొక్క చెలికాడును, స్థితిజ్ఞః=మర్యాద యెఱింగిన వాడును, (అగు, సః=ఆ హిమవంతుడు, పితౄణాం=పితృదేవతలయొక్క, మానసీం=మనస్సంకల్పమువలనఁ బుట్టినదానిని, మునీనామ్ అపి=యోగి బ్రహ్మవాదులకు సయితము, మానసీయామ్=పూజ్యురాలును, ఆ...పామ్ - ఆత్మ=తనకు (హిమవంతునికి) - అనురూపాం = (కులశీల సాందర్యాదులచేత) సమానురాలును, (అగు), మేనాం కన్యాం = మేనకాదేవి యనెడు కన్యను, విధినా = శాస్త్రము ప్రకారము, ఉపయేమే=పెండ్లి యాయెను.

తా.—మేరుపర్వత మనెడు గొప్పబంధువు గలవాడును, శ్రుతిస్తోత్ర సంపన్నుఁడగుటచేత మర్యాద యెఱింగినవాడును, అయిన యాహిమవంతుడు, పితృదేవతల మానసిక పుత్రిని మునీశ్వరులకు సయితము పూజ్యురాలయిన దానిని మేనక యను కన్యను యథాశాస్త్రము వివాహ మాయెను.

వ్యా.—సంప్రతి కథాం, ప్రస్తాతి - స ఇతి—మేనోః సఖా మేరుసఖః - బంధుసంపన్న ఇతి భావః, స్థితిజ్ఞో మర్యాదాభిజ్ఞః -

ని. 'అవస్థితిః స్థితి జ్ఞేయా, స్థితిః కర్తవ్యపద్ధతిః,

స్థితిః సాన మపి ప్రోక్తం, వ్యవస్థాపి స్థితి ర్తతః'

అనేన శ్రుతిస్తోత్రసంపత్తిః సూచ్యతే, స హిమవాక్, పితౄణాం, మానసీ మనఃసంకల్పజన్యాం, మునీనా మపి మానసీయామ్ యోగ బ్రహ్మవాదిభ్యం పూజ్యా మి త్యర్థః—ఉక్తం చ విష్ణుపురాణే

‘తేభ్యః కుభాస్పదం జక్ష్ణే మేనకా హరిణీ తథా,

తే ఉభే బ్రహ్మవాదిన్యా యోగిన్యా చా ప్యుభే ద్విజః.’ ఇతి,

అత్తానురూపాం కులశీలసౌందర్యాదిభిః సదృశీం, మేనాం మేనకాదే వీతి నామవతీం,
కన్యాం, కులస్యస్థితయే ప్రతిష్ఠాయై, విధినా యథాకాస్త్రేణ ఉపయోమే పరిణీతవాకా*
* ‘ఉపా ద్యమః స్వకరణే’ ఇత్యాత్త నేపదమ్ -

‘తేషాం తు మానసీ కన్యా మేనా నామ మహాగిరేః,

పత్నీ హిమవతో, యస్యాః పుత్రో మైనాక ఉచ్యతే.’

ఇతి బ్రహ్మపురాణాత్.

కాలక్రమే కాథ తయోఃప్రవృత్తే స్వరూపయోగ్యే సురతప్రసక్తే [19
మనోరమం యశావన ముద్వహన్త్యా గర్భోభవద్భూధర రాజపత్న్యః.

టీక.—అథ=అనంతరము, కాలక్రమేణ=కాలము గడచుచుండఁగా, తయోః=ఆ మేనకా హిమవంతులకు, స్వ...గ్యే - స్వరూప=సౌందర్యమునకు - యోగ్యే=అనుగుణమైన, సురత ప్రసక్తే = సురతవ్యాపారము, ప్రవృత్తే సతి = జరిగినది కాఁగా, మనోరమం = రమణీయమైన, యశావనమ్ = జవ్వనమును, ఉద్వహన్త్యాః = తాల్చియున్న, భూధర రాజ పత్న్యః=కొండల దొర పెండ్లామునకు, గర్భః = కడుపు, అథవత్ = ఆయెను.

తా.—అనంతరము ఆ దంపతులకు కాలక్రమమున సౌందర్యయోగ్యమయిన సురతము జరుగఁగా మనోహరమయిన యశావనమందున్న యా పర్వతరాజభార్యకు గర్భమాయెను.

వ్యా.—కాలక్రమే నేతి.—అథ, కాలక్రమేణ గచ్ఛతా కాలే నే త్యర్థః, తయో ర్దేనకాహిమవతోః, స్వరూపయోగ్యే సౌందర్యానుగుణే - యద్వా - రూప్యతే నిశ్చీయతేన నేతి రూపం జ్ఞానం-త ద్యోగ్యే కాస్త్రానుసారి నీ త్యర్థః, సురతప్రసక్తే సురతకర్తరి, ప్రవృత్తే నేతి, మనోరమం యశావన ముద్వహన్త్యా, భూధరరాజపత్న్య మేనకాయా, గర్భోభవత్.

అసూతసా నాగవధూపభోగ్యం మైనాక మమ్భానిధిబద్ధసఖ్యమ్

కుదేపి పక్షచ్ఛిది వృత్రశత్రా వవేదనాజ్ఞం కులిశక్షతానామ్. 20

టీక.—సా=ఆ మేనకాదేవి, నా...గ్యమ్. నాగవధూ=నాగాంగనలకు-ఉపభోగ్యమ్ = అనుభవ యోగ్యుఁడును, అమ్భా...ఖ్యమ్ - అమ్భానిధి = సముద్రు

నితో - బద్ధ = కట్టబడిన (దృఢముగా చేసికొనబడిన) - సఖ్యమ్ = చెలిమిగలవాఁడును, పక్షచ్ఛిది - పక్ష = తొక్కిలను - ఛిది = కోయువాఁడగు, వృత్రశత్రు = ఇంద్రుఁడు, క్రద్ధే అపి = కోపగించినను, కలి...నామ్ - కలిశ = వజ్రాయుధము యొక్క-క్షతానామ్ = గాయములయొక్క, అవేద నాజ్ఞం = నొప్పిని ఎఱుంగనివాఁడును, (అగు), మైనాకమ్ = మైనాకుని, అనూత = కనియెను.

తా.-ఆమేనకాదేవికి మైనాకుఁ డను గుతుఁడు జనించెను. పర్వతములతొక్కిలను వ్రక్కలించువాఁడింద్రుఁడు కోపగించి వజ్రాయుధముం బ్రయోగించినను దాని దెబ్బను ఆ మైనాకుఁడు సముద్రమునం జొచ్చి తప్పించుకొని, సముద్రునికి నెచ్చెలియై, చిలువజవరాండ్రకు నాయకుఁడై, చెలువారుచున్నాఁడు.

వ్యా.-అనూ తేతి.-సా మేనా, నాగవధూపభోగ్యమ్ నాగకన్యాపరిణేతార మి త్యర్థః, అమృనిధినా బద్ధసఖ్యం సముద్రకృతమై త్రీకమ్, సఖ్యమూలం నూచయతి - పక్షచ్ఛిది పక్షచ్ఛేత్తరి * 'సత్సద్విష-' ఇత్యాదినా క్విప్ప్రత్యయః, వృత్రశత్రు, క్రద్ధే కపి తే స త్యపి, కలిశక్షతానాం వజ్రప్రహారాణామ్ * సంబద్ధ సామాన్యే వష్టి, జానా తీతి జ్ఞః * 'ఇగుపధజ్ఞా-' ఇతి కప్రత్యయః, అవేదనానాం జ్ఞః - అథ వా-వేదనాం జానా తీతి వేదనాజ్ఞః, * 'అతోఽనుపసర్గే కః' ఇతి కప్రత్యయః * 'ఉపపద మతిజ్' ఇతి సమాసః-స న భవ తీ త్యవేదనాజ్ఞ - స్తమ్ కలిశక్షతవేదనానభిజ్ఞ మి త్యర్థః * సావేక్ష త్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, పక్షచ్ఛేదోద్యతశక్త్యాత్ లాణాయ శరణాగమన మనయోః సఖ్యమూల మితి భావః, మైనాకం పుత్ర మనూతః; సర్వపర్వతపక్షచ్ఛేదేఽప్యయ మచ్చిన్న పక్ష-ఏ వేతి మైనాక సోత్కర్షః - తాదృ క్షుత్రవత్వం హిమాద్రే రితి సార్థకం మైనాకస్య వర్ణనమ్ -

'పితా న జ్ఞాయతే యస్యా, భ్రాతా యది న విద్యతే,

నోపయచ్ఛే త్తు తాం కన్యాం ధర్మలోపభయాత్ సుధీః.'

ఇ త్యభ్రాతృకకన్యాపరిణయనిషేధాత్-ప్రకృతే పార్వతీ భ్రాతృమ త్యే వేతి నూచనార్థం మైనాకవర్ణన మితి తాత్పర్యార్థః.

అ థావమానేన పితుః ప్రయుక్తా దక్షస్య కన్యా భవ పూర్వపత్నీ

సతీ సతీ యోగ విస్మవ్పదేహః తాం జన్తనే శైలవధూం ప్ర వేదే. 21

టీక.-అథ = అనంతరము, దక్షస్య = దక్షప్రజాపతియొక్క, కన్యా = కూతురు, భ...త్నీ - భవ = శివునియొక్క - పూర్వ = తొంటి - పత్నీ = భార్య, సతీ = పతివ్రత, (అగు), సతీ = సతీదేవి, పితుః = తండ్రియొక్క (తండ్రిచేసిన), అవమానేన = (స్వభ ర్తృ) తిరస్కారముచేత, ప్రయుక్తా = ప్రేరింపబడినదై, యో

గేన = యోగమార్గమున, వి...హా = విస్ఫుప్త = విడువబడిన - దేహా = ఒడలుకలదై, జన్మనే = (వెండియు) పుట్టువుకై, తాం = ఆ, కైలవధూం = కొండభార్యను (మేనకాదేవిని), ప్రపేదే = పొందెను.

తా. — అనంతరము శివుని తొంటిభార్య యయిన పతివ్రత దక్షపుత్రి సతీదేవి, తన తండ్రి (దక్షుడు) తన భర్తకు చేసిన తిరస్కారముచేత ప్రేరితురాలయి యోగ మార్గమున ఆ దేహమును త్యజించి, మరల జన్మించుటకై ఆ మేనకాదేవిని చేరెను.

వ్యా. — అ థేతి. — అథ మైనాకజననానంతరం, దక్షస్య ప్రజాపతేః, కన్యా, భవస్య హరస్య, పూర్వపత్నీ పూర్వభార్యా, సతీ పతివ్రతా - ని. 'సతీ సాధ్వీ పతి వ్రతా' ఇ త్యమరః, సతీ నామ దేవీ, పితు ర్దక్షస్య * కతకారి షష్ఠీ, అవమానేన స్వభ ర్తవజ్ఞయా, ప్రయుక్తా ప్రేరితా, యోగేన యోగమార్గేణ, విస్ఫుప్తదేహా త్యక్తదేహా సతీ, జన్మనే పునరుద్భవాయ, తాం కైలవధూం మేనకాం, ప్రపేదే. అత్ర పురా కిల సతీదేవీ దక్షాధ్వరే తత్కృతాం స్వభర్తవజ్ఞా మసహమానా పితరం ప్రనూం చోషేత్స్య మత్కృతకన్యకార్యం త్వజ్ఞామా తైవ కరిష్య తీతి నిధాకార్య దేవకార్యాణి సాధ యితుం చ యోగాగ్నినా స్వశరీరం దదా హేతి పురావృత్తకథా ౭నుసంధేయా.

సా భూధరాణా మధిపేన తస్యాం సమాధిమత్యా ముదపాది భవ్యా సమ్యక్ప్రయోగా దపరిక్షతాయాం నీతావి నోత్సాహగుణేనసంపత్.

టీక. — భవ్యా = కల్యాణియయిన, సా = ఆ సతీదేవి, భూధరాణాం = పర్వతములయొక్క - అధిపేన = దొరయయిన హిమవంతునిచేత, సమాధిమత్యాం = (సంతతికొఱకై న) నియమముగలదైన, తస్యాం = ఆ మేనకాదేవియందు, సమ్యక్ ప్రయో గాత్ = చక్కగా నడిపించుటచేత, అపరిక్షతాయాం = చెడిపోని, నీతా = నయ మునందు, ఉత్సాహగుణేన = ఉత్సాహశక్తిచేత, సంపత్ ఇవ = జయశ్రీయుం బోలె, ఉదపాది = జననమొందింపబడెను.

తా. — కొండలరాయనివలన మంచినంతానముకై వ్రతములు నేయుచున్న యా మేనకాదేవియందు - ఉత్సాహశక్తివలన చక్కగా ప్రయోగింపబడినదగుటచేత చేడ్వడవి నీతియందు సంపదయుంబోలె - ఆ సతీదేవి జనన మొందెను.

వ్యా. — సేతి. — భవ్యా కల్యాణీ, సా సతీ, భూధరాణా మధిపేన హిమ వతా, సమాధిమత్యాం నియమవత్యాం - సమాధిః సంతత్యథకాం నియమవిశేషః - త ద్యుక్తాయాం, తస్యాం మేనకాయాం, సమ్యక్ప్రయోగాత్ సాధ్యాచరణా జ్ఞతో, రపరి క్షతాయా మభ్రష్టాయాం, నీతా, పుత్సాహగుణే నోత్సాహశక్త్యా * కర్తా - సంపదివ,

ఉదపా ద్యుత్పాదితా * ఉత్పద్యతే ణ్యంతాత్ కర్తణి లుక్ * 'చిణ్ భావక ర్తణోః' ఇతి చి ణ్ప్రిత్యయః * 'చిణ్ లుక్' ఇతి తస్య లుక్.

ప్రసన్నదిక్ పాంసువివిక్తవాతం శబ్దస్వనానంతరపుష్పవృష్టి శరీరిణాం స్థావరజజ్ఞమానాం సుఖాయ తజ్జన్మదినం బభూవ. 23

టీక.—ప్ర...దిక్ - ప్రసన్న = నిర్మలమయిన - దిక్ = చెసలుగలదియు, పాం... తమ్ - పాంసు = ధూళిచేత - వివిక్త = రిక్తమయిన - వాతం = గాలిగలదియు, శ... ప్టి - శబ్ద = చిందములయొక్క - స్వన = ధ్వనికి - అనంతర = తర్వాతిదైన - పుష్పవృష్టి = విరుల వానగలదియు, త...నమ్ - తత్ = ఆపార్వతియొక్క - జన్మదినం = పుట్టిన దినము, స్థా...నాం - స్థావర = ఆచరములును - జజ్ఞమానాం = చరములును అగు, శరీరిణాం = ప్రాణులకు, సుఖాయ బభూవ = సుఖము నొసంగెను.

తా.—పార్వతీదేవి జననమయిన దినమందు దిక్కులు నిర్మలమయినవి, గాలిలో దుమారము పోయినది, దేవతలు శంఖము లూడి పూలవానలు గురిసిరి; చరాచరములగు ప్రాణుల కెల్ల సుఖము కలిగినది.

వ్యా.—ప్రసన్నేతి.—ప్రసన్నా నిర్మలా - దిశో యస్మిన్ స్తత్ ప్రసన్న దిక్, పాంసువివిక్తా రణోరహితా - వాతా యస్మిన్ స్తత్ తథోక్తమ్, శబ్దస్వ స్వ నాత్ స్వనస్య వాఽనంతరం పుష్పవృష్టి ర్యస్మిన్ స్తత్ తథోక్తమ్, తస్యాః పార్వత్యా, జన్మదినమ్, స్థితిశీలాః స్థావరాః - కైలవృక్షాదయః * 'స్థేశభాసపిసకసో వరచ్' ఇతి వరచ్ఛ్రీత్యయః * జగ్గమ్యస్తే భృశం గచ్ఛన్తీతి జగ్గమా - దేవతీర్యజ్ఞనుష్యాదయః - సా వరా శ్చ జగ్గమా శ్చ తేషాం ద్వయానా మపి శరీరిణాం, సుఖాయానందాయ, బభూవ.

తయా దుహిత్రా సుతరాం చకాసే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిశ్రీ విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలాక యేవ. 24

టీక.—స్ఫు...యా - స్ఫురత్ = మెఱయుచున్న - ప్రభా = దీప్తియొక్క, మణ్డలయా = ఆవరణముకలిగినట్టి, తయా దుహిత్రా = ఆకొమరితచేత, సవిశ్రీ = తల్లి - విదూరభూమిః = విదూర (పర్వతమునకు చెంగటి) పుడమి. న...త్ - నవ = క్రొత్త - మేఘ = మొగిలుయొక్క - శబ్దాత్ = ఉఱుమువలన, ఉద్భిన్నయా = మొలచిన, రత్నశలాకయా ఇవ = మణిమొలకచేతనుం బోలె, సుతరాం = మిక్కిలి, చకాసే = వెలింగెను.

తా.—మెఱయుచున్న దేహదీప్తిమండలముతోడి యాజనించినకూతును ఒడిలో నిడుకొని ఆ మేనకాదేవి యెట్లు వెలింగె ననగా, విదూరపర్వతప్రాంతభూమి క్రొత్త

మబ్బయొక్క యులుమునకు మొలచినదై జగజగమెఱయుచున్న పద్మరాగమణ్యం
కురముచేత నెట్లువెలుంగునో అట్లు వెలింగెను.

వ్యా.—తయేతి.—స్ఫుర దుల్ల సత్-ప్రభామణ్డలం యస్యాః తయా, దుహిత్రా,
సవిశ్రీ జనయిత్రీ * 'స్వరతి నూతి నూయతి ఛూ ఇహాదితో వా' ఇ తీడాగమః,
విదూర స్యాదేః ప్రా నభూమి ర్విదూరభూమిః -

వి. 'అవిదూరే విదూరస్య గిరే గుత్తుజగోభసః

కాకతానీయ(?) సీమాస్తే మణీనా మాకరో భవేత్.' ఇతి బుద్ధః,
నవమేఘశబ్దా, దుద్భిన్నయా, రత్నశలాకయా రత్నాఙ్కురేణేవ, సుతరాం, చకాసే
రరాజ.

దినే దినే సా పరివర్ధమానా లబ్ధోదయా చాన్ద్రమసీన లేఖా [25
పుషోష లావణ్యమయాన్విశేషాజ్యోత్స్నాన్తరాణీవకళాన్తరాణి.

టీక.—లబ్ధోదయా - లబ్ధ = పొందఁబడిన-ఉదయా=పుట్టుకకలదై (పొడిచి
న అని చంద్రరేఖాపరము), దినేదినే పరివర్ధమానా=ప్రతిదినము ఎదుగుచున్నదై, సా=
ఆ కుమారి, చాన్ద్రమసీ=చంద్రునిదైన, లేఖాఇవ = రేఖవలె, లావణ్య మయాజ్ =
కాంతివిశేష ప్రచురములయిన, విశేషాజ్=అవయవములను, జ్యో...ణి-జ్యోత్స్నా=
వెన్నెలయందు - అన్తరాణి=దాఁగుటగలవైన (అనఁగా జ్యోత్స్నామయములయిన),
కళాన్తరాణి ఇవ = వేణుకళలనుం బోలె, పుషోష = పెంచెను.

తా.—ఏవిధముగా చంద్రరేఖ పొడిచి దినదినము పెరుఁగుచు వెన్నెలతోనిండిన
వేణువేణు కళలచే పెంపొందు చుండునో, ఆ విధముగానే ఆ కుమారి జననమయి దిన
ముల క్రమమున ఎదుగుచు క్రొత్తకొత్త లావణ్యముతో నిండిన యవయవముల పెంపుచే
శోభించుచుండెను.

వ్యా.—దిన ఇతి.—లబ్ధ ఉదయో యయా సా లబ్ధోదయా-ఉత్పన్నేత్యర్థః-
అభ్యుది తే త్యన్యత్, దినేదినే ప్రతిదినమ్* 'నిత్యవీప్సయో' ఇతి వీప్సయాం ద్వీరుక్తిః,
పరివర్ధమానా - ఉభయత్ర సమాన మేతత్, సా బాలా, చన్ద్రమస ఇయం చాన్ద్ర
మసీ, లేఖేవ, లావణ్యం ప్రచురం యేషు తే లావణ్యమయాః-తాజ్ లావణ్యమయాజ్
కాన్తివిశేషప్రచురాజ్ -

'ముక్తాఫలేషు చ్ఛాయాయా స్తరలత్వమి వా నరా
ప్రతిభాతి య దగ్ధేషు తల్లావణ్య మి హోచ్యతే.' ఇతి భూపాలః,
విశేషా నవయవాజ్ - ని. 'విశేషోఽవయవే వ్యక్తా' ఇ త్యుత్పలమాలాయామ్, జ్యోత్
త్స్నాయా మన్తరమన్తధాకనం యేషాం తాని జ్యోత్స్నాన్తరాణి జ్యోత్స్నయాన్త

హింసాని - తస్మాదయా నీతి యావత్, అన్యః కలాః కలాంతరాణీవ * సుప్నుపేతి సమాసః-ని. 'సా నాత్తి యన్య తాదధ్యారన్ధ్రాన్తధిక్షుచాన్తరమ్' ఇతి శాశ్వతః, పుషో షోపచితవతీ.

ఇయం వాక్యోపమే త్యాహ దణ్డీ, తల్లక్షణం తు -

'వాక్యార్థేనైవ వాక్యార్థః కోఽపి య ద్యుపమీయతే
ఏకానేకేవశబ్దత్వాత్ సా తు వాక్యోపమా ద్విధా.'

తాం పార్వతీ త్యాభిజనేన నామ్నా బన్ధుప్రియాం బన్ధుజనో జహావ,
ఉమేతిమాత్రా తపసో నిషిద్ధా పశ్చాదుమాఖ్యాంసుముఖీ జగామ. 26

టీక. - బన్ధుప్రియాం = బంధువులకు ప్రియమయిన, తాం = ఆ కుమారిని, బన్ధుజనః = తండ్రి లోనగు బంధువర్గము, అభిజనేన = అభిజనమునుండి (అనగా పూర్వ బాంధవులనుండి) వచ్చిన, నామ్నా = పేరితో, పార్వతీ ఇతి = పార్వతి అని, జహావ = వేగమునెను, పశ్చాత్ = తర్వాత, మాత్రా = తల్లిచేత, ఉ = ఓసి, మా = వలదు, ఇతి = అని, తపసః = తపస్సునుండి, నిషిద్ధా = నివారింపబడినదై, సుముఖీ = శోభనమయిన ముఖము గల యబాల, ఉ...ఖ్యాం - ఉమా = ఉమ యనెడు - ఆఖ్యాం = నామధేయమును, జగామ = పొందెను.

తా. - పిత్రాదులకెల్ల అల్లారుముద్దుగా నుండుటంబట్టి లొలుత వా రామెకు ఆ పిత్రాదులను తెలిపెడి పార్వతి యను నామము నిడిరి. అనంతరము ఆమెను తల్లి (ఉ =) ఓపిల్లా (మా =) వలదు అని తపస్సునుండి మాన్పుటకై పలికినందున ఆమెకు ఉమ యని పేరు కలిగినది.

వ్యా. - తా మితి. - బన్ధుప్రియాం, తాం బాలాం, బన్ధుజనః పిత్రాదీః, అభిజనా దాగతే నాభిజనేన - పిత్రాదిపూర్వసంబన్ధోపాధికే నే త్యర్థః * 'అభిజనాః పూర్వ బాన్ధవాః' ఇతి కాశికా, నామ్నా, పర్వత స్యాపత్యం స్త్రీపార్వతీ * 'త స్యాపత్యమ్' ఇ త్యణ్యుత్యయః, ఇతి, జహా వాహూతవాక్ * హ్వయతేర్లి టి రూపమ్ - పర్వతజన్య త్వోపాధినా పార్వ తీతి నామ్నా ప్రసిద్ధి రితి భావః, పశ్చా దభిజననామప్రవృత్త్య నన్తరం, మాత్రా జనన్యా, ఉ ఇతి సంబోధనే * 'ఉ ఇతి వితర్క సంబోధన పాద పూరణేషు' ఇతి గణవాఖ్యానే - మాశబ్దో నిషేధే - ఉ హే వత్సే - మా మా కు, ర్వి త్యేవం రూపేణ, తపస స్తపశ్చర్యాయా. * 'వారణాశ్శానా మిస్సితః' ఇ త్యపాదా నత్వాత్ పశ్చమీ, నిషిద్ధా నివారితా, సతి, సుముఖీ సా బాలా, ఉ మే త్యాఖ్యాం నామధేయ ముమాఖ్యాం, జగామ.

మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టిస్తస్మి న్నపత్యేన జగామ తృప్తిమ్,
అనన్తపుష్పస్య మథో హిన్యా చూతే ద్విరేఫమాలా సవిశేషసక్తా. 27

టీక.—పుత్రవతోఽపి = కూతులును కొడుకును పలువురు గలవాఁడయినను, మహీభృతః = (ఆ) పర్వతునియొక్క (హిమవంతునియొక్క), దృష్టిః = చూపు, తస్యాం = ఆ పార్వతి యందు, తృప్తిం = తనివినీ, న జగామ = పొందదాయెను; హిన్యా = అది సరియేగదా, అ...స్య - అనన్త = లెక్కలేని - పుష్పస్య = పూవులు గలవాఁడయిన, మథోః = వసంతునియొక్క, ద్విరేఫ మాలా = తుమ్మెదల బారు, చూతే = మాలిపువ్వుమీఁద, సవి...క్తా - సవిశేష = అతిశయముతోఁగూడుకొన్న - సక్తా = తగులము గలది.

తా.—కొమరులును కొమరితలును ఎందఱున్నను ఆ హిమవంతుని చూపు ఆ పార్వతియందు తనివి నొంద దాయెను. ఇది యెట్లున్న దనఁగా - వసంతునియొక్క తుమ్మెదలబారు నానాజాతుల పూవులు వితిలేక యుండఁగా మాలిపూవుమీఁదనే ఎక్కువగా తగులుకొని యుండును గదా - అట్లున్నది.

వ్యా.—మహీభృత ఇతి.—పుత్రా శ్చ దుహితర శ్చ పుత్రాః * 'భ్రాతృ పుత్రా స్వస్థదుహితృభ్యామ్' ఇ త్యేకశేషః - తేఽస్య స స్తీతి పుత్రవాక్ * భూమాథే మతువ్ - తస్య - పుత్రవతోఽపి బహ్వపత్య స్యా పీ త్యర్థః, మహీభృతో హిమాద్రే, దృష్టి శ్చక్షు, స్తస్మి-న్నపత్యే తోకే-ని. 'అపత్యం తోకం తయోః సమే, ఇ త్యమరః - తస్యాం పార్వత్యా మి త్యర్థః, తృప్తిం న జగామ, తథా హి, అనన్త పుష్పస్య నానావిధకుసుమ స్యాపి, మథో ర్వసన్తస్య సంబంధినీ ద్విరేఫమాలా భృజ్ పక్షి, శ్చూతస్య వికారే చూతే చూతకుసుమే * 'అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః' ఇతి వికారార్థోత్పన్న స్యాన్ప్రీత్యయస్య లుక్ప్రకరణే * 'పుష్పఫలమూలేషు బహులమ్' ఇతి పతనాల్లావ్, సవిశేషః సాతిశయః - సక్తో యస్యాః సా తథోక్తా - అత్యంతాసక్తే త్యర్థః.

ప్రభామహత్యా శిఖయేవ దీప, స్త్రీమార్గయేవ త్రిదివస్య మార్గః,
సంస్కారవత్సేవ గిరామనీషీ, తయా స పూతశ్చ విభూషితశ్చ. 28

టీక.—ప్ర...త్యా - ప్రభా = వెలుతురుచేత - మహత్యా = ఎక్కువచైన, శిఖయా = జ్వాలచేత, దీప ఇవ = దీవియ యెట్లో అట్లును, స్త్రీమార్గయా = మూఁడు దారులయేటిచేత (మందాకినిచేత), త్రిదివస్య = స్వర్గముయొక్క, మార్గ ఇవ = త్రోవ యెట్లో అట్లును, సంస్కారవత్సా = వ్యాకరణజన్యమయిన శుద్ధిగలయట్టి, గిరా = వాక్కుచేత, మనీషీ = పండితుఁడు ఎట్లో అట్లును, తయా = ఆ పార్వతిచేత, సః =

హిమవంతుఁడు, పూత శ్చ = పవిత్రీకరింపఁబడినవాఁడు ను, విభూషిత శ్చ = అలంకరింపఁబడినవాఁడు ను, (ఆయెను).

తా.—ఎక్కువ వెలుతురుగల జ్వాల దీపమునకును, స్వర్గ ము ర్త్య పాతాళలోకములం బ్రవహించునదైన మిన్నేటి స్వర్గమార్గమునకును, వ్యాకరణముచేత శుద్ధమయిన వాక్కు మండితునికి, ఎట్లు పవిత్రతాకారణముగాను అలంకారముగాను ఉండఁనో, అట్లే పార్వతీదేవి హిమవంతునికి పవిత్రతాకారణముగాను అలంకారముగాను ఉండెను.

వ్యా.—ప్రభేతి.—ప్రభామహత్యా ప్రకాశాధికయా, శిఖయా జ్వాలయా, దీప ఇవ, శిఖాదీపయో రవయవావయవి భావా ద్భేదేన వ్యపదేశః, త్రయో మార్గా యస్యా స్తయా త్రిమార్గయా మన్దాకిన్యా, తృతీయా ద్యా ల్లోక ఇతి త్రిదివః స్వర్గః * వృత్తి విషయే త్రిశబ్దస్య త్రిభాగవత్ పూరణార్థత్వమ్—‘దీప్యతే ర్ఘుర్థే కవిధానం—దీప్యన్త్య త్ర జనా ఇతి దివ’ ఇతి క్షీరస్వామి-తస్య మార్గ ఇవ, సంస్కాగో వ్యాకరణజన్యా కుద్ధిః - తద్వత్వా, గిరా వాచా - ని. ‘భ ద్రైషం లక్ష్మీ ర్నిహితాఽధివాచి’ ఇతి శ్రుతే రితి భావః, మనస . ఈషా మనీషా-సాఽస్యా స్తీతి మనీషీ విద్వానివ * శక న్వాదిత్వాత్ సాధుః, తయా పార్వత్యా, స హిమవాః, పూతః శోభిత శ్చ, విభూ షిత శ్చ; అత్ర శిఖాగిరో రవిశిష్టయో రుపమానాన్వత్వా న్న విశేషణాధిక్యదోషః. ఇయం మాలోపమా.

మన్దాకినీ సైకతవేదికాభి సా కస్తుకైః కృత్రిమపుత్రైశ్చ శ్చ
రేమే ముహుర్తధ్యగతా సఖీనాం క్రీడారసం నిర్విశతీవ బాల్యే. 29

టీక.—సా=పార్వతి, బాల్యే=పసితనమందు, క్రీ...సం - క్రీడా = ఆటల యొక్క - రసం = రుచిని, నిర్విశతీ ఇవ = అనుభవించునదియుం బోలె, సఖీనాం = చెలులయొక్క, మధ్యగతా = నడుమనున్నదై, మ...భిః - మన్దాకినీ = మిన్నేటి యొక్క - సైకత=ఇసుక బయళ్లయందలి - వేదికాభిః = అరంగులతోను, కస్తుకైః = బంతులతోను, కృ...శ్చ - కృత్రిమ = కల్పితములయిన - పుత్రైశ్చ = బొమ్మలతోను, ముహుః = తఱచుగా, రేమే = ఆడుకొనుచుండెను.

తా.—పార్వతి బాల్యమునందు ఆటలయొక్క రసమును అనుభవించునదియుం బోలె, తఱచుగా చెలులం గూడి మిన్నేటి యిసుక బయళ్లలో అరంగులు కట్టుచు, బంతులాడుచు, తాము చేసికొన్న బొమ్మలకు పెండిండ్లు లోనగు సుత్సవములు సేయుచు నుండెను.

వ్యా.—మన్దాకి నీతి.—సా పార్వతి, బాల్యే వయసి, క్రీడానాం-రసః స్వా దా-రుచి రితి యావత్-తం క్రీడారసమ్ - ని. ‘రసో గన్ధే రసః స్వాదే’ ఇతి విశ్వః,

నిర్విక తీవ భుక్త్యా నేవ - ని, 'నిర్వ్యా' భృతిభోగయోః' ఇతి విశ్వః * 'అచ్ఛీనద్యో
న్నమ్' ఇతి వికల్పా న్నుశుభావః, సభీనాం మధ్యగతా సతీ, మన్దాకిన్యాః-నైక లేమ
పులి నేమ-వేదికాభిః, కన్దుకైః, క్రియయా నిర్వృత్యైః కృత్రిమైః * 'ద్వితః క్రిః' ఇతి
క్రిప్రత్యయః * 'త్రేర్మమిత్యమ్' ఇతి మహాగమ శ్చ, పుత్రకైః పాఞ్చాలికాభిః -
ని, 'పాఞ్చాలికా పుత్రికా స్యా ద్వస్త్రదస్తాదిభిః కృతా' ఇ త్యమరః * 'సంజ్ఞా
యాం కకా' ఇతి కన్ప్రత్యయః, ముహూ రేమే.

తాం హంసమాశా శ్వరదీవగజ్ఞాం, మహశాషధీం న క్తమివాత్తభాసః,
స్థిరోపదేశా ముపదేశకాలే ప్రవేదిరే ప్రా క్తనజన్తవిద్యాః. 30

టీక.—స్థి...శాం - స్థిర = తిరమయిన -ఉపదేశాం = (పూర్వ జన్త సంబం
ధమయిన) శిక్షగలదైన, తామ్=ఆ పార్వతీని, ఉపదేశ కాలే = శిక్షా సమయమందు,
ప్రా...ద్యాః - ప్రాక్తన = తొల్లిటి - జన్త = పుట్టువుయొక్క - విద్యాః = విద్య
లు, శరది = పంటకారున, గజ్ఞామ్=గంగానదిని, హంసమాలాః ఇవ = అంచలబా
రులుం బోలెను, న క్తం - రాత్రియందు, మహశాషధిం = ఒకానొక గొప్ప లతను,
అత్తభాసః ఇవ = దాని వెలుంగులుం బోలెను, ప్రవేదిరే = పొందినవి.

తా.—స్థిరమయిన పూర్వ జన్త శిక్షగలదైన యాపార్వతీకి విద్య నేర్చుకాలము
రాగానే ఆ పూర్వజన్త విద్య లన్నియు, శరత్కాలము రాగానే గంగకు హంసల
బారులును, చీకటి పడగానే మహశాషధికి తన వెలుంగులును, ఎట్లు వచ్చునో అట్లు,
స్వయముగానే వచ్చినవి.

వ్యా.—తా మితి.—స్థిరః స్థియా - నుపదేశః ప్రాగభవీయో యస్యా స్తాదృ
శీమ్ - మేధావీని మి త్యర్థః, తాం పార్వతీ ముపదేశకాలే, ప్రాక్తనజన్తవిద్యా పూర్వ
జన్తాభ్యస్తవిద్యా ఇ త్యర్థః, శరది గజ్ఞాం హంసమాలా ఇవ, న క్తం రాత్రా, మహశా
షధీం తృణవిశేష, మాత్తభాసః స్వదీప్తయ ఇవ, ప్రవేదిరే; ఉపమానసామర్థ్యా దుప
దేశ మన్తరే నై వేతి గమ్యతే.

అసంభృతం మణ్డన మజ్జయప్తే రనాసవాఖ్యం కరణం మదస్య [31

కామస్య పుష్పవృత్తిరి క్త మస్త్రం బాల్యా త్వరం సాధ వయఃప్రవేదే.

టీక.—అథ=అనంతరము, సా=పార్వతీ, అజ్జయప్తేః=(చేతి) కట్టవంటి సన్నని
దేహమునకు, అసంభృతం=పెట్టని, మణ్డనం=తొడవును, అనాసవాఖ్యం = ఆసవము
(అనగా సుర) యను ఆఖ్య (అనగా పేరు) లేనిదైన, మదస్య=ఉల్లాసమునకు, కర
ణమ్=సాధనమును, కామస్య=మదనునికి, పు...క్తమ్ - పుష్ప=పువ్వులకంటె - వ్యతి

రిక్తమ్ = కేళియిన, అస్త్రమ్ = బాణంబును, (అగునట్టిదానిని), బాల్యాత్ = పసిత్తనమున కన్న, పతం = తరువాతదియగు, వయః = ప్రాయమును, ప్రపేదే = పొందెను.

తా.—అంతట, పార్వతీదేవికి, నెమ్మేనికి పెట్టనితోడవును, మద్యము కాని యుల్లాససాధనంబును, పూవుకాని మదనబాణంబును, అగునట్టి యావనము వచ్చెను.

వ్యా.—అసంభృత మితి.—అథ సా పార్వతీ, అబ్ధయష్టే, రసంభృత మయత్న సిద్ధం, మణ్డనం ప్రసాధన, మనాసవాఖ్య మౌసవాఖ్యారహితం, మదస్య, కరణం సాధనం, కామస్య, పుష్పవ్యతిరిక్త, మస్త్ర మస్త్ర భూతం, బాల్యా చైశ్చవాత్, పరమనస్తరభావి, వయో యావనం, ప్రపేదే ప్రాప; యావనే నైవ హి యువతయః ప్రసాధ్యస్తే మాద్యస్తే కామ్యస్తే చేతి భావః.

అత్ర ద్వితీయేపాద ఆసవరూపకారణాభావేఽపి తత్కార్యమదోక్తే ర్విభావనా లంకారః, త దుక్తమ్ - 'కారణాభావే కార్యోత్పత్తి ర్విభావనా' ఇతి; ప్రథమత్పత్తి యయో స్త్వారోప్యమాణయో ర్మణనమదనా స్తత్వయోః ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః తల్లక్షణం తూక్తమ్.

ఉ స్తీలితం తూలికయేన చిత్రం, సూర్యాం శుభి ర్భిన్నమి వారవిన్దం బభూవ తస్యా శ్చతురస్రశోభి వపు ర్విభక్తం నవయశావనేన. 32

టీక.—నవ యావనేన=ఎల జవ్వనముచేత (యావనారంభముచేత), విభక్తం=స్ఫుటముగా తెలుపబడిన (విశాల జఘనాద్యవయవములు గలదైన), తస్యా వపుః = ఆమెయొక్క నెమ్మేను, తూలికయా=వాగ్జలతో, ఉ స్తీ లితమ్=వన్నెయిడబడిన, చిత్ర మివ=చిత్రగువువలెను, సూ...భిః-సూర్య=ప్రొద్దుయొక్క - అంశుభిః = వెలుగులచేత, భిన్నం=విప్పబడిన, అరవిన్దమివ = తామరవలెను, చ...భిః-చతురస్ర=ఎక్కువ తక్కువలు లేకుండ - శోభి = ప్రకాశించునది, బభూవ = ఆయెను.

తా.—యావనము రాగానే పార్వతీదేవియొక్క నెమ్మేను స్ఫుటముగా నేర్పడిన యవయవములుగలదై, ఆరూతావుల వన్నెలు పెట్టబడిన చిత్రగువువలెను, సూర్య కిరణములకు వికసిల్లిన తామరవలెను, ఎక్కువతక్కువలు లేక శోభిల్లఁ దొడంగెను,

వ్యా.—ఉ స్తీ లిత మితి.—నవయశావనేన ప్రథమయావనేన, విభక్త మభివ్యక్తైత పీనజఘనాదిసంస్థాన మి త్యథః, తస్యా పార్వత్యా, వపు, స్తులికయా కుర్చీ కయా శలాక యే త్యథః - ని. 'తూలికా కథితాలేఖ్యకూర్చికా తూలికయ్యయోః' ఇతి విశ్వః, ఉ స్తీ లితం రజ్జనద్రవ్యే ణోద్భాసితం - సముత్క్రిణాకారూప మితి యావత్, చిత్ర మాలేఖ్యమివ, సూర్యాంశుభిః తస్మాదేవ విద్వాన్యథావత ప్రోఽస్యయో యస్యతచ్ఛతురస్ర మన్యూనాతిరిక్తం యథాశోభితి ఇతి చతు

రస్రశోభి * తాచ్ఛీత్యే జీనిః, బభూవ; చిత్రారవిందయో న్తూలికాతరణీకిరణసం బద్ధ ఇత
స్వతస్సిద్ధ పైవ వాజ్ఞసౌవ్యవస్య చూవనప్రాదు రాభివోఽభివ్యజ్ఞశో బభూ వేత్యర్థః.

అభ్యున్నతాఙ్గుషణప్రభాభి ర్ని తేషణా ద్రాగమి వోద్ధిరన్తా

అజహ్రతు సచ్చరణౌ పృథివ్యాం స్థలారవింద శ్రియ మవ్యవస్థామ్. 33

ఇది మొదలు పదు నేడు శ్లోకముల పార్వతీదేవి పాదాదికేశాంత వర్ణనము.

టీక.—అభ్యు...భిః - అభ్యున్నత = ఎత్తయిన - అఙ్గుషణభి - బొట్టన వ్రే
శ్లగోశ్లయొక్క - ప్రభాభిః = కాంతులమూలముగా, నితేషణాత్ = నిబ్బరముగా
(పెట్టుగా) ఉంచుట (మెట్టుట) చేత, రాగమ్=(లోపలి) యెఱుపును, ఉద్ధిరన్తాఇవ=
వెడలఁగ్రక్కుచున్నవో యనునట్లున్నట్టి, తస్యాః చరణౌ = ఆమెయొక్కయడుగులు,
పృథివ్యామ్ = భూమిమీద, అవ్యవస్థాం = నిలుకడలేని (అనఁగా సంచరించుచున్న),
స...యం - స్థల అరవింద = నేల తామరయొక్క - శ్రియమ్=శోభను, అజహ్రతుః=
వహించినవి.

తా.—పార్వతీదేవి సంచరించునప్పుడు ఎత్తయిన బొట్టన వ్రేశ్లగోశ్ల కాంతుల
మూలముగా,—నిబ్బరముగామెట్టుటవలన లోనిరక్తిమను వెలికిఁ గ్రక్కుచున్నట్లు
ఒప్పుచున్న యామెపాదములు, నేలమీద సంచరించుచున్న మెట్టతామరలోయను
నట్లు శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—దేవతానాం రూపం పాదాఙ్గుషణప్రభృతి వర్ణన తే, మానుషాణాం కేశాదా
రభ్యేతి ధార్మికాః.—సంప్రతి సప్తదశభిః శ్లోకైః పార్వత్యాః పాదాదికేశాన్తవర్ణన
మారభ తే-అభ్యున్నతేతి.—అభ్యున్నతయో రఙ్గుషణయోః-ప్రభాభి ర్నిమిత్తేన, నితే
షణా నిర్భరన్యాసా ద్దేతోః, రాగ మన్తగతం లాపిత్యమ్-ని. 'రాగః కేశాదికే
రక్త మాత్సర్య లాపితాదిషు' ఇతి కాశ్యతః, ఉద్ధిరన్తా వమన్తా-బహి ర్నిస్సారయన్తా
వివ స్థితా - వి త్యథకః, అ త్రోద్ధిరతే గ్గాణాథకత్వాన్న గ్రామ్యతాదోషః-ప్రత్యుత
గుణ ఏవ - యథాఽఽహ దణి -

'నిఘ్నాతోద్గీణకవాన్తాది గాణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్వ్యాం విగాహతే.' ఇతి,

తస్యా శ్చరణౌ, తచ్చరణౌ, పృథివ్యా, మవ్యవస్థాం వ్యవస్థారహితా - ఏక త్రావస్థాన
రహితామ్ - సంచారిణీ మిత్యథకః, స్థలారవిందశ్రియ మాజహ్రతుః; స్థల వికేషణాన్ని
యతలాపిత్యలాభః - అత్ర సాముద్రికాః -

'యస్యా రక్తతలాపాదా వున్నతాగ్ర తలస్పృశా

నిగూఢగుల్ఫా నిహతా సా ప్యా న్నుపతిసమృతా,' ఇతి,

అత్రోపమానధర్మస్య స్యాదవిద్యక్రియ శ్చరణయో రుపమేయయో రసంభవా దర
విద్యక్రియ మివ క్రియ మితి ప్రతిబిమ్బకరణాత్తేషాన్నిదర్శనాలంకారః, సా చ సం
బంధేన సంబంధ లక్షణాతిశయో క్త్యనుప్రాణితా, అవ్యవస్థా మి త్యనేన స్థలారవిద్యస్య
స్థైర్యసంబంధేనైవ్యసంబంధాభిధానాత్; నిదర్శనాలక్షణం తు -

అసంభవధర్మయోగా దుపమానోపమేయయోః

ప్రతిబిమ్బక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా. ఇతి.

సా రాజహంసై రివ సన్న తాన్తీ గతేషు లీలాశ్చిత్రవిక్రమేషు

వ్యసీయత ప్రత్యుపదేశలుబ్ధై రాదిత్సుభి ర్నూపురశిష్టితాని. 34

టీక. - ప్రత్యు...బ్ధైః - ప్రత్యుపదేశ (తమచేయునుపదేశమునకు) బదులుగా
(ఆమెసేయు) నొకయుపదేశమందు - లుబ్ధైః = కోరికకలవియు, నూ...ని - నూపుర =
అందెలయొక్క - శిష్టితాని = (ఇంపైన) రవళిని, అదిత్సుభిః = గ్రహింపఁ గోరినవియు,
(నగు), రాజహంసైః = రాయంచలచేత, సన్నతాన్తీ - సన్నత = (కుచభారముచేత)
వంగిన - అన్తీ = దేహముగలదైన, సా = ఆపార్వతిదేవి, లీ...షు - లీలా = విలాస
ముచేత - అశ్చిత్ర = ఒప్పుచున్న - విక్రమేషు = మెట్టుటకలవైన, గతేషు = నడకల
విషయమై, వ్యసీయత ఇవ = నేర్పఁబడెనా యేమి ?

తా. - స్తనభారముచేత నించుకవంగిన యాపార్వతియొక్క అందెలయుళంఠుళ
నాదముతోడి యొయ్యారపునడక యెట్లుండె ననఁగా. - రాయంచ లేమయిన ఆమె
కోరిక విద్యను తామునేర్చి అందులకు బదులుగా ఆమెవలన తామొకవిద్యను నేర్చుకొంద
మని, ఆమెయందెలయొక్క యిండురవళివంటిహృతసు తాము ఆమెవలన నేర్చుకొను
టకై యామెకు ఒయ్యారముచేత ఒప్పిద మగునట్లుగా మెట్టుచు నడువ నేర్పినవా యను
నట్లుండెను. - ఆపార్వతియొక్క యొయ్యారపునడకలు హంసనడకలవలెనుండెననియు,
అందెలరవళి ఆహంసల మంజుకూజితములకన్న మనోహరముగా నుండె ననియు, ఆమె
నడచునప్పుడు అయందెలబద్ధము స్వజాతిపక్షిపిలు పని భ్రమపడి హంసలు కూడ వచ్చు
చుండె ననియు భావము.

వ్యా. - సేతిః - ప్రత్యుపదేశలుబ్ధైః -

వి. 'గురుకుక్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన వా

అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థీ నోపపద్యతే.'

ఇతి న్యాయా దితి భావః - స్వవిద్యాదానేన పరవిద్యాగ్రహణ మితి ప్రత్యుపదేశః, త
దేవ వ్యసక్తి - నూపురశిష్టితా న్యాదిత్సుభిః నూపురశిష్టిత మజ్ఞం కూజితోపదేశ మిచ్చ
ద్భి రి త్యథాః, రాజహంసైః, సన్నతాన్తీ కుచభారా దితి భావః, సా పార్వతీ, లీలా

భిర్విలాసై రభిప్రతాః పూజితా - విక్రమాః పాదన్యాసా - యేషు తేషు * 'అభ్యేః పూజాయామ్' ఇ తీడాగమః - ని. 'లీలా విలాసక్రియయోః' ఇ త్యమరః, గతేషు విషయే, వ్యసీయ తేవ విసీతా కిము ; అన్యథా కథ మస్యా హంసగమన మి త్యుత్పేక్షా.

వృత్తానుపూర్వే చ న చాతిదీర్ఘే జజ్ఞే శుభే సృష్టవత స్తదీయే [35
శేషాబ్ధనిర్మాణవిధౌ విధాతు ల్లావణ్య ముత్పాద్య ఇ వాస యత్నః.

టీక.—వృ...ర్వే చ - వృత్త=గుండ్రనివియు - అనుపూర్వే చ = ఆదోఽక
లును, అతిదీర్ఘే చ = ఎక్కువనిడివికానివియు, శుభే = మంగళములును, (అగు), త
దీయే=ఆమెవైన, జజ్ఞే=క్రీడాళ్లను, సృష్టవతః = సృజించిన, విధాతుః = బ్రహ్మకు,
శే...ధౌ - శేష=మిగిలిన - అబ్ధ = అవయవముల - నిర్మాణవిధౌ=సృష్టిక్రియయందు,
ఉత్పాద్యే = మరల సమకూర్చుకొనవలసిన, లావణ్యే = కాంతివిషయమై, యత్నః=
ప్రయత్నము, ఆస ఇవ = కలిగెను గావలయును.

తా.—గుండ్రగాను ఆదోఽకగాను ఒప్పారుచున్న యామె క్రీడాళ్ల లావణ్య
మెట్లుండె ననఁగా-వానిని బ్రహ్మదేవుఁడు సమస్త లావణ్యముతోను సృజించి, కడమ
యవయవములను సృజించుటకై మరల లావణ్యసామగ్రిని కూర్చుకొనవలసినవాఁ డాయె
నో యను నట్లుండెను.—ఆ క్రీడాళ్లు అనంతలావణ్యవంతము లని భావము.

వ్యా.—వృత్తే తి.—వృత్తే వర్తులే - పూర్వ మనుగ లే 2నుపూర్వే - గోపు
చ్చాకార ఇ త్యథాః-వృత్తే చ తే2నుపూర్వేచ వృత్తానుపూర్వే, నాతిదీర్ఘే చ *
మహావిభాషయా న సమాసః * నభో విశేషణత్వంచ శబ్దప్రయోగా దేవ జ్ఞే యమ్, శుభే
మజ్జలే, తస్యా ఇమే తదీయే, జజ్ఞే ప్రసృతే-ని. 'జజ్ఞా తు ప్రసృతా' ఇ త్యమరః,
సృష్టవతో నిర్మితవతో, విధాతుః స్రష్టుః, శేషాబ్ధ నిర్మాణ విధౌ జజ్ఞావృత్తిరిక్తావయవ
నిర్మాణార్థక మి త్యథాః, ఉత్పాద్యే పునః సంపాద్యే, లావణ్యే కాంతివిశేషవిషయే-
లావణ్యరక్షణం తూక్తమ్, యత్న, ఆ సేవ బభూ వే త్యుత్పేక్షా; ఉపాదాన మస్త
రేణ కార్యస్య దుష్కరత్వాత్ తదజ్ఞానాం చ లావణ్యోపాదానకత్వాత్ పూర్వసం
పాదితస్య చ జజ్ఞార్థక మేవ కార్తృత్వేన వినియోగాత్ పున ర్లావణ్యసంపాదనే
యత్నః స్యాదే వే త్యేతాదృశాన్తర్యే తజ్జజ్ఞే ఇతి భావః; * ఆ సేతి బభూవాథే తిజ స్త
ప్రతిరూపక మవ్యయ మి త్యోహ కాకటాయనః వల్లభస్తు-న తిజ స్తప్రతిరూపక మవ్య
యమ్ 'అస్తేర్భూః' ఇతి భృగ్వేదశనియమాత్ తాదృశిజ స్తస్యేవాభావాత్, కిం తు
కవీనా మయం ప్రమాదికః ప్రయోగః - ఇత్యోహ; వామనస్తు - 'అస గతి దీప్త్యా

దానీ స్వీతి ధాతో ర్లిటి రూప మిదమ్' ఇ త్యాహ - అస ఇ త్యనుదాత్తే దీప్త్యర్థే - అస దిదీపే - ప్రవృత్త ఇ త్యథాః.

నాగేంద్రహస్తా స్వచిక్కశత్వా దేకాంతైత్యాత్ కదలీవిశేషాః [36]
లభ్యాఽపి లోకే పరిణాహి రూపం జాతాస్తదూర్వో రుపమానబాహ్యః.

టీక. — నా...స్తాః - నాగేంద్ర = (విరావతాది) గజేంద్రములయొక్క - హస్తాః = తొండములు, త్వచి = చర్మమందు, కర్కశత్వాత్ = గఱుకు లగుటచేతను, కదలీ విశేషాః = (రాచయరఁటి మొదలయిన) విశేష మయిన యరఁటులు, ఏ...త్యాత్ - ఏకాంత = కేవలమయిన - తైత్యాత్ = చలువచేతను, లోకే = పుడమిలో, పరిణాహి = వికాలమయిన, రూపం = ఆకారమును, లభ్యా అపి = పొంది యు, తత్ = ఆ పార్వతీయొక్క - ఊర్వో = తొడలయొక్క, ఉపమానబాహ్యః, ఉపమాన = సాటువకు - బాహ్యః = వెలిబడి నవి (అనఁగా పనికిరానివి), జాతాః - అయినవి.

తా. — పార్వతీదేవియొక్క తొడలు వికాలములై గఱుకులుగాక, కేవలము చలువ లునుంగాక, యొప్పారుచుండెను; గఱుకుఁదనంపు దోషముచేత విరావతాది దిగ్గజముల తొండములును, చలువదోషముచేత రాచయరఁటిలోనగు గొప్పయరఁటులును, వికాలము లయ్యును ఆతొడలకు సాటి కా వాయెను.

వ్యా. — నాగేంద్రీతి. — నాగేంద్రాణా మైరావతాదీనాం - హస్తాః కరా, స్వచి చర్మణి, కర్కశత్వాత్, కదలీవిశేషా రాజరమ్భదయ, ఏకాంతైత్యాన్ని యత తైత్యా ద్దోః, లోకే, పరిణాహి వైపుల్యయుక్తమ్ - ని. 'పరిణాహో వికాలతా' ఇ త్యమరః, రూపం, లభ్యాఽపి - అపిశబ్దాత్ కరికరకదలీమాత్రస్య తాదృక్పరిణాహోనా స్తీతిభావః, తస్యా ఊర్వో స్తదూర్వో, రుపమానబాహ్య జాతా ఉపమానక్రియానర్హా బభూవుః, తదూర్వో ర్న కార్కశ్యం నా ప్యేకాంతైత్య మితి భావః.

ఏతావతా న న్వనుమేయశోభి కాఞ్ఞీగుణస్థాన మనిన్దితాయాః

ఆరోపితం య ద్దిరిశేన పశ్చాదనన్యనారీకమనీయ మజ్కుమ్. 37

టీక. — అనిన్దితాయాః = దోషరహిత(యయిన యాపార్వతీదేవి) యొక్క, కాఞ్ఞీ గుణస్థానమ్ = మొలనూలితావు (అనఁగా. పిఱుందు), ఏతావతా నను = దీనిచేతనే, అను...భి = అనుమేయ = ఊహింపఁదగిన - శోభి = ఆనశ్యకమయిన శోభించుట కలది, యత్ = దేనిచేతననఁగా, పశ్చాత్ = తపశ్చర్యానంతరము, గిరిశేన = శివుని చేత, అన...యమ్ - అన్యనారీ = ఇతరస్త్రీలకు - అకమనీయమ్ = శోరశక్యముగాని దైన, అజ్కుమ్ = ఒడియందు, ఆరోపితమ్ = ఎక్కించుకొనఁబడినది.

తా.—మహేశ్వరుడు తపశ్చర్యానంతరమంగు మఱియొట్టిమహాత్మురాలును శోరశక్యముగాని తనయొడియందు మొలనూలిచే ప్రకాశించుచున్న యాపార్వతీదేవి యొక్క యావికాలనితంబబింబమును ఉంచుకొన్నందుననే దాని యావశ్యకశోభను ఊహింప వచ్చును.

వ్యా.—ఏతావ తేతి.—అనిద్దితాయా అనవద్యాయాః పార్వత్యాః, కాఞ్చీ గుణస్థానం నితమ్బబిమ్బ, మేతావతా నన్వేతావ తైవ - ని. 'ప్రక్షావధారణానుజ్ఞాననయామస్త్రణే నను' ఇ త్యనురః, శోభత ఇతి శోభి * ఆవశ్యకేణిని * తత స్ప్రప్రత్యయః - అనుమేయం శోభిత్వం శోభా యస్య త దనుమేయశోభి * 'త్వప్రత్యయస్తుగతార్థత్వాన్న ప్రత్యుక్తః' ఇత్యాహ వామనః, పశ్చా దాదా నైఃస్పృహ్యైః పి పశ్చాత్ తపశ్చర్యానంతర మి త్యర్థః, గిరా శేత ఇతి గిరిశః శివః * 'గిరా'డశ్చందసి' ఇతి డప్రత్యయః భాషాయా మపి క్వచి దిష్యతే - అథవా గిరిః కైలాసోఽస్యాస్తి గిరిశః * లోమాదిత్యా చ్చప్రత్యయః - తేన గిరిశేన, అన్యాసాం నారీణాం కమనీయః కామయితం శక్యో న భవ తీ త్యనన్యనారీకమనీయ స్త, మజ్జం నిజోత్సజ్జ, మారోపిత మధిరోపిత మితియత్, ఏతావతా లిక్తే నేతి పూర్వే జాన్వయః*రోహ తే ణక్యాంతాత్ కర్తణి క్తః * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి హకారస్య పకారః * గత్యర్థవివక్షా యాం ద్వికర్తకత్వమ్ * ప్రధానే కర్తణి క్తః; గిరిజానితమ్బబిమ్బం విశ్వాతికాయీశాన్దర్యం గిరికాజ్కూరూఢత్వా ద్వ్యతిరేకేణ నార్యన్తరనితమ్బబిమ్బవత్ - విపక్షే హేత్వ నుక్తి రేవ బాధికా; దాక్షాయణీనితమ్బబిమ్బస్య తు పక్షసపక్షయో రన్యతరభావానతి వృత్తే ర్నిష్కలజ్గు మనుమాన మి త్యల మస్థాన సంరక్షేణ.

తస్యాః ప్రవిష్టా నతనాభిరన్ధ్రం రరాజ తన్వీ నవరోమరాజః

నీవీ మతిక్రమ్య సితేతరస్య తన్వేఖలామధ్యమణే రివార్చిః. 38

టీక.—తస్యాం=ఆపార్వతియొక్క, నీవీం=పోకముడిని; అతిక్రమ్య=దాటి, న...న్ద్రం - నతి=లోతయిన-నాభి = పొక్కిటియొక్క-రన్ద్రం=పల్లమును, ప్రవిష్టా=చొచ్చినట్టి, తన్వీ = సన్నపాటిదైన, నవరోమరాజః = శ్రొతనూఁగారు, సితేతరస్య-సిత = తెల్లనిదానికి - ఇతరస్య=విపరీతమయిన - (అనఁగా నీలవర్ణమయిన), త...ణేః-తత్ = ఆపార్వతియొక్క - మేఖలా = ఒడ్డాణముయొక్క - మధ్య = నడిమి - మణేః= (ఇంద్రుని) రత, ముయొక్క, అర్చిరవ=కిరణమోయన, రరాజ = తేజరిల్లెను.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి సన్నపాటి నూఁగారేర్పడి పోకముడిని దాటి లోతయిన పొక్కిటియందు చొచ్చివై, ఆమెయొడ్డాణము నడిమి యింద్రునిమాణి యొక్క దీప్తి రేఖయో యన నొప్పారుచుండెను.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—నీపీం వస్త్రగ్రాహిణీ - ని. 'స్త్రీకటివస్త్రబద్ధేఽపి నీపీ పరిపణేఽపి చ' ఇత్యమరః, అతిక్రమ్యాతీత్య, సతం నిమ్నం-నాభిరన్ధ్రం, ప్రవిష్టా ప్రవిశన్తీ, తస్మి నూత్నా, తస్యాః పార్వత్యా, నవరోమరాజిః, నీలేతర స్యాపితస్య - ఇన్ద్రనీల కేయత్యర్థః, తస్యాః పార్వత్యా-మేఖలా తస్మేఖలా - తస్యా ఇ త్యనువృత్తా పున స్తచ్చబ్దోపాదానం వాక్యాన్తరత్వాత్ సోధవ్యమ్ - యద్వా - తస్యా నీవ్యా మేఖలా తస్మేఖలా తత్ర తదవస్థానాత్, తస్యా - మధ్యమణే రర్చిః ప్ర భేవరరాజః. ని. 'జ్వాలాభాసో ర్నపుం స్యర్చిః' ఇ త్యమరః.

మధ్యేన సా వేదివిలగ్నమధ్యా వళిత్రయం చారు బభార బాలా,
ఆరోహణార్థం నవయావనేన కామస్యసోపానమివ ప్రయుక్తమ్. 39

టీక.—వే...ధ్యా - వేది = యజ్ఞ వేదియొక్క - విలగ్న = నడుమువంటి - మధ్యా = నడుముగలదైన, సా బాలా = ఆకన్య (అనగా పార్వతి), మధ్యేన=తన నడుముమీద, చారు = అందమయిన, వళిత్రయమ్ = ముత్తలులను, కామస్య = మస్తథునికి, ఆరోహణార్థం = ఎక్కుటకై, నవయావనేన=క్రొత్తజవ్వనముచేత, ప్ర యుక్తం = చేయబడిన, సోపానమ్ ఇవ = మెట్ల వరుసనోయన, బభార = తాల్చెను.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి ఇపుడు నడుము యజ్ఞ వేదికనడుమువోలె నన్నగిల్లినది; దానిమీద మూడుముడుతలు ఏర్పడి, కాము డెక్కుటకై ఎలప్రాయము కట్టినట్టి మెట్లవరుసయో యన సొంపొందుచుండెను.

వ్యా.—మధ్యే నేతి.— 'వేదిః పరిష్కృతా భూమిః' ఇ త్యమరః - వేది విలగ్న మధ్యా వేదివత్ కృశమధ్యా - తనుమ ధ్యేతి యావత్, సా బాలా పార్వతీ, మధ్యేన మధ్యభాగేన, చారు సుందరం, వళిత్రయం, కామ, స్యారోహణార్థం, నవ యావనేన ప్రయుక్తం రచితం, సోపాన మివ, బభా రే త్యుత్పేక్షా.

అన్యోన్యముత్పీడయ దుత్పలాత్మ్యః స్తనద్వయంపాణ్డు తథాప్రవృద్ధమ్
మధ్యే యథా శ్యామముఖస్య తస్యమృణాళసూత్రాన్తర మస్యలభ్యమ్.

టీక.—అన్యోన్యమ్=ఒకటినొకటి, ఉత్పీడయత్=కడకొత్తుచు, పాణ్డు=పాం డువర్ణముగలదైన, ఉత్పలాత్మ్యః = కలువలవంటి కన్నులుగలదైన పార్వతియొక్క, స్తనద్వయం = చనుగవ, తథా = అవిధముగా, ప్రవృద్ధమ్ = ఎదిగెను, యథా=ఏవిధ ముగా ననగా, శ్యా...భ్య - శ్యామ = నల్లని - ముఖస్య = మొనలుగలిగినట్టి, తస్య= ఆచనుగవయొక్క, మధ్యే = నడుమును, మృ...ఫి - మృణాళ = తామరతూట.

కూత్ర = తారముపాటి = అన్తర మపి = ఎడమేనియు, అలభ్యమ్ = పొందశక్యము గావించెను (లేదనుట).

తా.—పొందువర్ణములై ఒండొకటిని కడకొత్తుచు అకలువకంటియొక్క నల్లని మొనలతోడి స్తనములు, తమవడుమ తామరతూట డారమేనియు చొచ్చుట కెడములేని యుట్టుగా ఎదిగినవి.

వ్యా.—అన్యో న్యేతి.—అన్యోన్యం పరస్పరమ్ * 'కర్తవ్యతిహారే సర్వ నామ్నా ద్వేవాచ్యే' ఇతి ద్వీరుక్తిః * 'సమాసవచ్చ బహులమ్' ఇతి బహులవచనా దస మాసపక్షేఽపి పూర్వపదస్థస్య సుపః సుర్వక్తవ్యః, ఉత్పిడయ దుపరున్ధత్, పాణ్డుగౌర, ముత్పలాత్యః స్తనద్వయం, తథా తేన ప్రకారేణ, ప్రవృద్ధమ్ * కర్తరి క్తః, క్యామ ముఖస్య కృష్ణచూచక న్యేతి స్వరూపవర్ణనం, తస్య స్తనద్వయస్య, మధ్యే, యథా యేన ప్రకారేణ, మృతాలనూత్రాన్తరం బిసత స్తమాత్రావకాశోఽ, ప్యలభ్యం లబ్ధమశ క్యమ్ - ని. 'అన్తర మవకాశావధిపరిధానాన్తర్ధి భేదతాదర్శ్యే' ఇ త్యమరః.

అత్ర సంబంధేఽసంబంధ రూపాతిశయోక్త్యలంకారః - కుచయోః పీవరత్వాతిశ యార్థ మవకాశసంబంధేఽసంబంధాభిధానా దితి.

శిరీషపుష్పాధికసౌకుమార్యా బాహూ తదీయా వితి మే వితర్కః, పరాజితే నాపి కృతో హరస్య యశా కణ్ఠపాశౌ మకరద్వజేన. 41

టీక.—తదీయా = పార్వతీసంబంధమయిన, బాహూ = భుజములు, శి...ర్యా- శిరీషపుష్ప = దిరిసెన పువ్వునకంటె - అధిక = ఎక్కుడయిన-సౌకుమార్యా = శోమలత్వ ముకలవి, ఇతి = అని, మే వితర్కః = నా యూహ; (ఏలయన), యా = ఆబాహువులు, పరాజితేన అపి = ఓడినవానిచేతనే, మకరద్వజేన = మన్త ధునిచేత, హరస్య = హరునికి, క... శౌ - కణ్ఠ = కుత్తుక (బిగించుట)కు - పాశౌ = తాళ్లుగా, కృత్ = చేయఁబడినవి, (కంతాశ్లేషము పొందింపఁబడిన వని భావము.)

తా.—పార్వతియొక్క బాహువులు ఆనవయోవనమందు దిరిసెనపువ్వులకన్న శోమలములు గా శోభించుచుండినవి. అది యెట్లున్నది-దిరిసెనపూవుల దండచేతఁ గాని కార్య మును ఈబాహువులచేత మన్తధుండు సాధించినాఁడు;—అందులవివర మెట్లున్నది - తాను హరునికి ఓడిపోయినవాఁడయ్యును మదనుఁడు త్రాళ్లతోఁగట్టి వంచినట్లు హరునికంత మును ఈబాహువులతో కట్టి లొంగఁ దివిసినాఁడు.—శిరీషపుష్పములను సరకు గొనని పరమశివుఁడు ఈబాహువులకంతాశ్లేషము నాసించె నని భావము.

వ్యా.—లోకే సుకుమారత్వ మేవ కుసుమాస్త్రస్య సాధకత్వ మితి స్థితే స త్యాహ- శిరీషేతి.—తస్యా ఇమా తదీయా, శిరీషపుష్పా దధికం - సౌకు

మార్కం మార్దవం మయోస్త శోక్తా వితి, మే, వితర్క ఉహా, కుతఃకా బాహూ, పరాజితే నాపి పూర్వం నిర్జితే నాపి, మకరధ్వజేన కామేన, హరస్య, కణ్ఠపాశౌ కణ్ఠ బన్ధనరజ్జూ, కృతా-కణ్ఠాలిజ్జనం ప్రాపితా వి త్యర్థః - తదసాధ్యపాధనాత్ తత ఆధి క్య మితి భావః.

అత్ర బాహ్వో రాశోపితకణ్ఠపాశత్వస్య ప్రకృతవైరనిర్యాతనోపయోగాత్ పరిమోక్షాలంకారః.

కణ్ఠస్య తస్యాః స్తనబన్ధురస్య ముక్తాకలాపస్య చ నిస్తలస్య [42]
అన్యోన్యశోభాజననా ద్భూషణ సాధారణో భూషణభూష్యభావః.

టీక — స్త...స్య - స్తన=పాలిండ్లచేత - బన్ధురస్య = నిగిడియున్న, తస్యాః= పార్వతీదేవియొక్క, కణ్ఠస్య=మెడకును, నిస్తలస్య = గుండ్రని, ముక్తాకలాపస్య చ= ముక్త్యాలసరమునకును, అన్యో...నాత్ = అన్యోన్య=ఒండొకటికి - శోభా=కాంతిని- జననాత్ = కలిగించుటవలన, భూషణభూష్యభావః = అలంకారాలంకార్యభావము (అనగా, అలంకారమగుటయు అలంకరింపఁబడుటయు), సాధారణః = సమానము (అనగా రెండిటియందును గల ధర్మముగా) బభూవ=ఆయెను.

తా.—పార్వతీదేవి ఆ యావనమందు మెడలో ముక్త్యాలబన్న సరమును ధరించి నప్పుడు, గుండ్రనిముత్యాలు గలదైన యా బన్న సరము కంఠమునకు శోభ నొసంగినట్లే గుండ్రనికుచములచే నిగిడియున్న యాకంఠము ఆబన్న సరమునకు శోభ నొసంగెను. అందువలన ముక్త్యాలపేరును కంఠమును రెండును అలంకారములును అలంకరింపఁబడి నవియును అయినవి. ఆమెకంఠము ఆభరణముల కాభరణ మగు సహజసౌందర్యాతి శయము కలది యని భా.

వ్యా.—కణ్ఠస్యేతి—స్తనాభ్యాం-బన్ధుర సోన్మతస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, కణ్ఠస్య గళస్య, నిస్తలస్య వర్తులస్య, ముక్తాకలాపస్య ముక్తాభూషణస్య చ - ని. 'వర్తు లం నిస్తలం వృత్తం బన్ధురం తూన్న తానతమ్' - 'కలాపో భూషణే బహ్వే తూణీరే సంహ తా వపి, ఇతి చామరః, అన్యోన్యశోభాజననా, ద్భూషణభూష్యభావో ౭ లంకారా లంకార్యభావః, సాధారణః సమానో, బభూవ - ఉభా వ ప్యన్యోన్యస్య భూష్య భూ షణే చ బభూవతు రి త్యర్థః -

అత్ర కణ్ఠముక్తాకలాపయోః శోభా క్రియాద్వారే జాన్యోన్యభూషణజనకత్వా దన్యోన్యాలంకారః - త ద్దుక్తమ్ - 'పరస్పరం క్రియాజనన మన్యోన్యమ్' ఇతి.

చన్ద్రంగతా పద్మగుణాన్నభుక్తే పద్మాశ్రితా చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యామ్
ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాంప్రీతి మవాపలక్ష్మీః. 43

టీక.—లోలా = చపలురాలయిన, లక్ష్మీః = కాంత్యభిమానిదేవత, చన్ద్రం = చంద్రుని - గతా = పొందినదై (అనగా చంద్రునియందున్నప్పుడు), ప...తాకా - పద్మ = తామరయొక్క - గుణాకా = పరిమళాదిగుణములను, న భుక్తే = అనుభవించు, ప...తా - పద్మ = తామరను - ఆశ్రితా = చేరినదై, చాన్ద్రమసీమ్ = చంద్రుని బంధమయిన, అభిఖ్యాం = శోభను, (న భుక్తే), ఉమాముఖం = పార్వతిముఖమును, ప్రతిపద్య తు = పొందిన నో, ద్వి...యాం - ద్వి = ఆరెండును (చంద్రపద్మములు) - సంశ్రయాం = కారణముగాఁగల, ప్రీతిమ్ = ఆనందమును, అవాప = పొందెను.

తా.—చంద్రునియందు అమృతమువలె ఆనందకరమయిన శోభకలదు, సౌగంధ్యాదికములేదు; పద్మమందు సౌగంధ్యాదికము గలదుగాని అమృతమువలె నానందకరమయిన శోభ లేదు; పార్వతిముఖమునం దన్ననో అమృతమువలె నానందకరమయిన (చంద్ర) శోభయు (పద్మ) సౌగంధ్యాదికమును రెండునుం గలవు. కావున సీరి, చంద్రునియందు ఉండి తనియక పద్మమున కేఁగుచు, పద్మమునందు ఉండి తనియక చంద్రునికడ కేఁగుచు చాపల్యము నొందియున్నట్టిది, ఉమాముఖముం జొచ్చి అందు తనిసి నిలిచిపోయెను.— ఆరెంటికన్న గుణవత్తరము ఈవదన మని భావము.

వ్యా.—ఇదానీం పార్వతీవదనం చన్ద్రకమలసదృశ మి త్యేత దేవ వచోభక్త్యా హ - చన్ద్ర మితి.—లోలా చపలా - పరిభ్రమణశీలే త్యర్థః, లక్ష్మీః కాన్త్యభిమానినీ దేవతా, చన్ద్రం, గతా ప్రాప్తా సతీ, పద్మగుణాకా సౌగంధ్యాదీకా, న భుక్తే నానుభవతి, పద్మాశ్రితా సతీ, చన్ద్రమస ఇమాం చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యాం శోభామ్ - ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయోః' ఇ త్యమరః - అమృతవ దానన్దినీం న భుక్తే, ఉమాముఖం ప్రతిపద్య తు, ద్వే చన్ద్రపద్మే - సంశ్రయః కారణం- యస్యా స్తాం ద్విసంశ్రయాం, ప్రీతి మానన్ద, మవాప - తత్రోభయగుణసంభవా దితి భావః.

అ త్రోపమానభూతచన్ద్రపద్మాపేక్ష యోపమేయ స్యామాముఖ స్యాధికగుణవ త్త్వోక్త్యా వ్యతిరేకాలంకారః - త దుక్తమ్ - 'భేదప్రాధాన్యే నోపమానా దుపమేయ స్యాధిక్యే విపర్యయే వా వ్యతిరేకః' ఇతి.

పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యా న్తుక్తాఫలం వా స్ఫుటవిద్రుమస్థమ్
తతోఽనుకార్యా ద్విశదస్య తస్యా స్తామోష్ణపర్యస్తరుచః స్థితస్య. 44

టీక.—పుష్పం=(వెల్లదామర మొదలయిన) పువ్వు, ప్ర...తం- ప్రవాళ=రేత చిగురులో - ఉపహితం = ఉంపబడినది, స్యాత్ యది = అగునని, ముక్తా ఫలం వా=

ముత్తైపుఁబూస యేని, స్ఫు...స్థం - స్ఫుట = నిర్మలమయిన-విద్రుమ = పగడమందు-
స్థం = ఉన్నట్టిది, (స్వాద్యది), తతః = ఆపక్షమున, విశదస్య=కుభ్రమయిన, తా...
చః - తామ్ర = ఎఱ్ఱని - ఓష్ఠ = పెదవియందు - పర్యస్త = వ్యాపించిన - రుచః=
కాంతికలదైన, తస్యాః=ఆ పార్వతియొక్క, స్థితస్య-చిటునవ్వును, అనుకుర్యాత్ =
సరిపోలును.

తా.—ఎఱ్ఱనిమోవిపైఁ బర్విన కాంతికలదైన యా పార్వతియొక్క తెల్లని చిటు
నవ్వు లేతచిగురుపై నుంపఁబడిన పుండరీకాదిపుష్పముకన్నను, నిర్మలమయిన పగడమం-
దుంపఁబడిన ముత్తైపుఁబూసకన్నను, శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—పుష్ప మితి.—పుష్పం పుణ్డరీకాదికం, ప్రవాలే బాలపల్లవ-ఉపహితం
నిహితం, స్వా ద్యది-ని. 'ప్రవాలో వల్లకీదణ్డే విద్రుమే బాలపల్లవే' ఇతి విశ్వః, ముక్తా
ఫలం వా, స్ఫుటే నిర్మలే విద్రుమే తిష్ఠ తీతి స్ఫుటవిద్రుమస్థం స్వా ద్యది, తత స్త
ర్హి, విశదస్య కుభ్రస్య, తామ్రే అరుణే ఓష్ఠే-పర్యస్తా ప్రసృతా-రుక్ కాన్తిర్యస్య
తథోక్తస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, స్థిత స్వానుకుర్యాత్ స్థిత మనుకుర్యా ది త్యర్థః-
* అత్ర 'మాషాణా మక్షీయాత్' ఇతివత్ సంబంధ మాత్రవివక్షయా షష్ఠీ.

అత్ర పుష్పప్రవాళయో ర్ముక్తావిద్రుమయో కాన్తసంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యాఽతిశ
యోక్తిః- 'సా చ సంభావనా' ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః; విశేషత స్తు పుష్పముక్తా
ఫలయో రుపమానయోః ప్రకృతోత్కర్షార్థముపమేయతాకల్పనాత్ ప్రతీపాలంకారః-
త దుక్తమ్ - 'ఉపమాన స్వా త్మేప ఉపమేయతాకల్పనం వా ప్రతీపః' ఇతి; స చ
పూర్వోక్తాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి.

స్వరేణ తస్యా మమృతస్మతేవ ప్రజల్పితాయా మభిజాతవాచి

ఆ ప్యన్యపుష్టా ప్రతికూలశబ్దా శ్రోతు ర్వితస్త్రివి తాడ్యమానా. 45

టీక.—అ...చి - అభిజాత = మధురమయిన - వాచి=వాక్కుగలదైన యా
పార్వతి, అ...వ - అమృత = అమృతమును - స్మతా ఇవ = ఒలుకుచున్నదోయనున
ట్లున్న, స్వరేణ = ఎలుగుతో, ప్రజల్పితాయామ్=పలుకుచుండఁగా, అన్యపుష్టా అపి=
కోయిలసయితము, తాడ్యమానా = వాయింపఁబడుచున్న, వితస్త్రివి = విషమముగా
కట్టఁబడినతంతివలె, శ్రోతుః = వినువానికి, ప్ర...బ్దా - ప్రతికూల = అప్రీయమయిన
(కర్ణకఠోరమయిన) - శబ్దా = నాదముకలది, భవతి = అగును).

తా.—మధురభాషిణి యయిన యాపార్వతి అమృత మొలుకుస్వరముతో పలు
కునప్పుడు, కోకిలకొమరాలి కూజితము గయితము వినంబడనేని ఆకూజితము, విషమ

ముగా కట్టినతంతిని వాయించిన, దానినాద మె, ట్లుండునో, అట్లు వినువానికి కర్ణ కఠోరముగా నుండును.

వ్యా.—స్వరేణేతి.—అభిజాతవాచి మధురభాషిణ్యాం, తస్యాం పార్వత్యా, మమృతసుతాఽమృతసావిణేవ * క్విప్, స్వరేణ నాదేన, ప్రజల్పితాయా మాలపన్త్యామ్ * కర్తరిక్తః, అన్యైః కాకాదిభిః-పుష్టాఽన్యపుష్టాకోకిలాఽపి * ముఖ్యయా వృత్త్యా జాతివచనత్వాభావాద్ జీబభావః, తాడ్యమానా వాద్యమానా, విషమబద్ధా తస్త్రిత్వితస్త్రివ * 'అవి త్మా స్తవాతన్త్రిభ్య ఈః' ఇతి తన్త్రిధాతో కాణాదిక ఈప్రత్యయః * జీబభావా న్న 'హల్జ్యభ్యః - ' ఇతి సులోపః తదుక్తమ్ -

'అపి లక్ష్మీ తరి తస్త్రి ప్రాధీ శ్రీణా ముజాదితః

స్త్రీలిక్తానా మమీషాం తు న సులోపః కదాచన.' ఇతి.

ఏతే జీబస్తా న భవన్తి త్యర్థః, శ్రోతు ర్జనస్య ప్రతికూలశబ్దా కణకఠోరనాదా, భవన్తి తి శేషః -

ప్రవాతనీలోత్పలనిర్విశేష మధీరవిప్రేక్షిత మాయతాత్మ్య [46]
తయాగృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభ్యో స్తతో గృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభిః.

టీక.—ప్ర...షమ్ - ప్రవాత=మెండుగారిగలచోటి-నీలోత్పల = నల్లగలు వకంటె - నిర్విశేషమ్ = భేదములేనిదైన, అధీర విప్రేక్షితమ్ = బెదరుచూపు, ఆ...త్మ్య - ఆయత = వికాలములయిన, ఆత్మ్య = నేత్రములుగలదైన, తయా = ఆపార్వతీ చేత, మృగాజ్ఞనాభ్యః = లేడికోమలులవలననుండి, గృహీతం ను = నేర్వబడినదా, (లేక), మృగాజ్ఞనాభిః = లేడికోమలులచేత, తతః = ఆమెవలననుండి, గృహీతం ను= నేర్వబడినదా.

తా.—బిట్టు గాలిచేత కదలుచున్న నల్ల గలువతో సమాన మైన యాపార్వతీ దేవియొక్క బెదరుచూపు సాక్షాత్తుగా లేడిపెంటుల చూపువలె నుండెను. ఆసాదృశ్యము ఎంత మిక్కుటముగా నుండె ననగా,—ఆచూపును లేడిపెంటులనుండి నేర్చుకొన్నదో, లేడిపెంటులు ఆమెవలననుండి నేర్చుకొన్నవో; యని చూచినవారికి సందేహము కలుగునంత మిక్కుటముగా నుండెను.

వ్యా.—ప్రవా తేతి.—ప్రవాతే ప్రభూతవాతస్థలే-యన్నీలోత్పలం తతో- నిర్విశేషం నిర్భేదమ్ - తత్సదృశ మి త్యర్థః, అధీరవిప్రేక్షితం చకితవిలోకిత, మాయ తాత్మ్య వికాలనేత్రయా, తయా పార్వత్యా, మృగాజ్ఞనాభ్యో హరిణీభ్యో, గృహీత మభ్యస్తం ను, అథవా, మృగాజ్ఞనాభీ, స్తత స్తస్యాః పార్వత్యాః * 'పఞ్చమ్యా స్తసిలో', గృహీతం ను.

అత్ర వివక్షితస్య పరస్పరగ్రహణ స్యాత్ ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షేతి కేచిత్; త
దుపజీవి సందేహాలంకార ఇత్యస్తే; ఉభయోః సంకర ఇ త్యపరే.

తస్యా శ్వలాకాజ్ఞాననిమిత్తేన కాన్తిర్భువో రాయత లేఖయో ర్వా
తాంపీక్ష్యలీలాచతురా మనన్దః స్వచాపసౌందర్యమదం ముమోచ. 4/

టీక.—అ...యోః - ఆయత = వాలికలయిన - లేఖయోః = రేఖలు గలిగి
నట్టి, తస్యాః = ఆమెయొక్క, భువోః = కనుబొమలది, శ...వ - శలాకా = వాగ
ఱతో, అజ్ఞాన = కాటుకతో, నిర్తతా ఇవ = వ్రాయబడినదోయనునట్లు ఒప్పుచున్న,
కాన్తిః = జిగి, యా = ఏదికలదో, లీ...రాం - లీలా = విలాసముచేత - చతురాం =
సాబగుగానున్న, తాం = ఆకాంతిని, పీక్ష్య = చూచి, ఆనన్దః = మనస్సుడు, స్వ...
దమ్ - స్వ = తనయొక్క - చాప = వింటియొక్క - సౌందర్య = సొంపుచేతనయిన -
మదం=గర్వమును, ముమోచ = వదలుకొనెను.

తా.—ఆమెయొక్కకనుబొమలు వాగఱతో కాటుకతో వ్రాయబడినవో యను
నట్లుగాస్వాభావికముగానే నల్ల ని నిడుపురేఖలుగానున్నవి. విలాసముచే సాబగారుచున్న
యాబొమలయొక్క సౌందర్యమును గని, మదనుడు తాను మిక్కిలి ప్రియముగానుంచు
కొన్న తనవిల్లు మిక్కిలి సుందర మనెడు గర్వమును మానుకొనెను. ఆ బొమలు కడునలు
పులును నిడుదలును మదనచాపములకన్న సుందరములును విలాససుభగములును అని భా.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—ఆయతలేఖయో ర్ద్విఘాతలేఖయో, స్తస్యాః పార్వత్యా,
భువోః సంబంధినీ, శలాకయాఽజ్ఞానేన నిర్తతేవ, నిర్తతా యా కాన్తి, రీలాచతురాం విలా
ససుభగాం, తాం కాన్తిం, పీక్ష్యనన్దః స్వచాపసౌందర్యేణ యో మదస్తం, ముమోచ
ఇతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః.

లజ్జా తిరశ్చాం యదిచేతసి స్యా దసంశయం పర్వతరాజపుత్రాః [48
తం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య కుర్య రావలప్రియత్వం శిథిలం చమర్యః

టీక.—తిరశ్చాం = తిర్యగ్జంతువుల, చేతసి = మనస్సులో, లజ్జా = సిగ్గు,
స్యాత్ యది = ఉండు నేని, అసంశయం = నిస్సందేహముగా, పర్వతరాజపుత్రాః =
కొండలజేని కుమారిత యగు పార్వతియొక్క, తం=ప్రసిద్ధమైన, కేశపాశం=తలకట్టును,
ప్రసమీక్ష్య = చూచి, చమర్యః = ఆడు సవరపుమెకములు, వాలప్రియత్వం =
ప్రియవాలత్వం = (తమకు) ప్రియమయిన తోకలు గలిగియుండుటను (అనగా తమ
తోకలయందు తమకుం గలప్రీతిని), శిథిలం = సడలినదానినిగా, కుర్యః = చేయును,

తా.—తిర్యగ్జంతువులకు మనస్సులో అవమానము కలుగునేని, చమరీమృగములు, పార్వతియొక్కయాతలకట్టును గాంచినంత తమతోకలమీడిప్రేమను మానుకొనియొందును.

వ్యా.—లజ్జేతి.—తిరక్కాం తిర్యగ్జాతీనాం, చేతసి లజ్జా స్యాద్యది, సంశయా భావోఽసంశయమ్ - సందేహో నాస్తీ త్యర్థః, పర్వతరాజపుత్రాః * 'కాబ్ధకారవాద్యణో జీన్' ఇతి జీన్, తం ప్రసిద్ధం, కేశపాశం కేశకలాపమ్ - ని. 'పాశః పక్ష శ్చ హస్త శ్చ కలాపార్థాః కచాత్ పశే' ఇ త్యమరః, ప్రసమీక్ష్య దృష్ట్వా, చమగోయ్యుగీవికేశేషా, వాలాః ప్రియా యాసా మితి విగ్రహే వాలప్రియా స్తాసాం భావో వాలప్రియత్వమ్ - ప్రేయవాలత్వ మి త్యర్థః * ఆహితాగ్న్యాదిపాతా ద్వా పరనిపాతః * 'త్యతలో ర్గుణవచనస్య' ఇతి పుంపద్యావః - శిథిలం కుర్యుః, నిర్లజ్జత్వా న్న శిథిలయస్తీ త్యర్థః

అత ఏ వాత్ర నిర్లజ్జత్వకరణహేతో రాద్యపాదే వాక్యార్థ త్వే నోక్త్యా కావ్యలిక్తాభ్యోఽలంకారః - త దుక్తమ్-'హేతో ర్వాక్యపదార్థ త్వే కావ్యలిక్త ముదాహృతమ్, ఇతి.

సర్వోపకూర్తవ్యసముచ్చయేన యథాప్రదేశం వినివేశితేన

సా నిర్జితా విశ్వసృజా ప్రయత్నా దేకస్థ సౌందర్య దిదృక్షయేవ. 49

టీక.—('పెక్కుమాటలేల!) సా=ఆపార్వతి, విశ్వసృజా = బ్రహ్మచేత, ఏ...వ - ఏక = ఒక్కచోట - స్థ = ఉండునట్టి-సౌందర్య = ఎల్లయందములయొక్క (ఎల్లయందములను)-దిదృక్షయా ఇవ = చూడఁగోరికచేతనుంబోలె, ప్రయత్నాత్ = పూనికతో, య...న - యథాప్రదేశం = ఆయాచోట-వినివేశితేన = పెట్టబడిన, స ...న - సర్వ=సమస్తమయిన-ఉపమాద్రవ్య= సాటివస్తువులయొక్క-సముచ్చయేన=సమాహుతుతో, నిర్జితా = సృజింపబడెను.

తా.—'పెక్కుమాటలేల ! బ్రహ్మచేతుఁడు సౌందర్యము నెల్ల నొక్కచోటనే చూడవలయునను గోరికచేతనుంబోలె పూనికతో ఉపమానద్రవ్యముల నన్నిటిని క్రమముగా ఆయాయవయవములుగా ఉంచి, యాపార్వతిని సృజించెను.

వ్యా.—సర్వోప మేతి.—కిం బహునా, సా పార్వతీ, విశ్వసృజా విధా, తై కత్ర తిష్ఠ తీ త్యేకస్థం - తస్య సౌందర్యస్య - సర్వవస్తుగత స్త్యే త్యర్థః - దిదృక్షయేవ, ప్రయత్నా, ద్యథాప్రదేశం క్రమా, ద్వినివేశితేన స్థాపితేన, సర్వేషా ముపమాద్రవ్యాణాం చంద్రాగ్రవి నా ద్యుపమానవస్తూనాం-సముచ్చయేన సమాహారేణ, నిర్జితా.

దిదృక్షయే నేతి ఫలాత్ప్రేక్షాదర్శనార్థిత్వా ద్విశ్వసృజ ఇతి.

తాం నారదః కామచరః కదాచిత్ కన్యాం కిల ప్రేక్ష్య పితుఃసమీపే
సమాదిదే శైకవధూం భవిత్రీం ప్రేక్ష్యా శరీరార్థహారాం హరస్య. 50

టీక. — కా...రః = కామ=కోరిక ప్రకారము-చరః = సంచరించువాడైన, నారదః = నారదమహాముని, కదాచిత్ = ఒకానొకస్పడు, పితుః = తండ్రియైన హిమవంతునియొక్క, సమీపే = చెంతను, కన్యాం = అవివాహితను, తాం = ఆ పార్వతిని, పీక్ష్య = చూచి, ప్రేక్ష్యా కిల = ప్రేమచేతను జామా, హరస్య = శివునియొక్క, శ...రాం = శరీర = దేహముయొక్క - అర్థ హరామ్ = సగమును హరించు నదిగాను, ఏకవధూం = ఒక్కతెయే భార్యగా (సవతులులేని భార్యగా), భవిత్రీం = కాగలదానినిగాను, సమాదిదేశ = ఆనతిచ్చెను.

తా. — నారదమహాముని యదృచ్ఛగా లోకములంద్రుమరుచు, ఒకనాడు హిమవంతునిచెంతను అనివాహితను అవి పార్వతినికాంచి, 'ఈమె ప్రేమచేత శివునియర్థదేహమును హరించును జామా, సవతులు లేనిదై ఆయనకు ఏకభార్యగా గ్రాచుచుండును.' అని యానతిచ్చెను. — [కుడిసగము శివుడును ఎడమసగము పార్వతియునుగా పార్వతీ పరమేశ్వరులు ఏకదేహముగా నుందురు].

వ్యా. — మితి. — కామే నేచ్ఛయా - చర తీతి కామచరో, నారదః కదాచిత్, పితు హిమవతః, సమీపే, కన్యాం, తాం పార్వతీం ప్రేక్ష్య, కిల ప్రేక్ష్యా న త్వన్యథా, హరస్య శివస్యార్థం హరతీత్యర్థహరా * 'హరతే రసుద్యమనేఽచ, ఇత్యుచ్చిత్యయః - శరీర స్యార్థహరాం శరీరార్థ హరామ్ * కులధురన్ధ రాదివ దవయవ ద్వారా సముదాయవిశేషకత్వాత్ సమాసః - అన్యథా త్వర్థస్య సమప్రవిభాగవచ నత్వా దర్థశరీ రేతి స్యాత్, ఏకవధూ మసపత్నీకాం భార్యామ్ * 'పూర్వకాల - ' ఇత్యాదిచా సమాసః, భవిత్రీం భావినీం, సమాదిదేశ; హర స్యార్థార్థహారి జ్యేష్ఠపత్నీ భవిష్య తీ త్యాదిష్టవా ని త్యర్థః.

గురుఃప్రగల్భేఽపి వయస్యతోఽస్యాస్తస్థా నివృత్తాన్యవరాభిలాషః. [51
ఋతేకృశానో ర్నహి మస్త్రపూత మర్హన్తి తేజాం స్యపరాణిహవ్యమ్.

టీక. — గురుః = తండ్రి (హిమవంతుడు), అతః = ఇందువలన, అస్యాః = ఈమెకు, ప్రగల్భే వయసి అపి = నిండువయస్సునందు (అనగా యౌవనమందు) సయితము, ని...షః — నివృత్త = తొలగిన-అన్య = నేలు-వర = అల్లునియందలి - అభిలాషః = కోరికగలవాడై, తస్థా = ఉండెను, (తథా) హి = అట్లేల యనగా, మస్త్రపూతం - మస్త్ర = మంత్రములచేత - పూతం = సంస్కరింపబడిన, హవ్యం = ఆహుతిని

కృతానాః ఋతే = అగ్ని తప్ప, అపరాణి = ఇతరములయిన, తేజాంసి = (బంగారము లోగను) తేజః పదార్థములు, న అర్హంతి = గ్రహింపఁదగవు.

తా. — నారదమహాముని యట్లు చెప్పినందువలన హిమవంతుఁడు పార్వతీనినిండు వయస్సు వచ్చినను మఱియొకని కీ దలంపక యూరణంఁడెను; ఏల యన, మంత్రసం స్కృతమయిన యాహుతిని పొందుటకు, అగ్నితప్ప కడమ తేజస్సులు ఎట్లు తగవో అట్లే ఆపార్వతీని స్వీకరించుటకు పరమశివుఁడు తప్ప మఱి యే వేల్పును తగఁడుగదా.

వ్యా. — గురు రితి. — గురుః పితా - ని. 'గురు గీష్పతిపిత్రాద్యోః' ఇ త్యమ రః, అతో నారదవచనా క్థతో, రస్యాః పార్వత్యాః, ప్రగల్భే వయ స్యపిఁహవనే స త్యపి, నివృత్తో - ౭ న్యస్తీక్ వరే జామాత-వ్యభిలాషో యస్య సతతోక్తః సన్ - ని. 'వరో నా యాపజామాత్రోః' ఇతి వైజయంతీ, తస్థా - వరాంతరం నాన్విష్టవా ని త్యర్థః, నను కతో౭ సౌ నిర్బన్ధ ఇ త్యత ఆహ — ఋత ఇతి. తథాపి, మన్తైః పూతం సంస్కృతం, హూయత ఇతి హవ్య మాజ్యాదికం, కృతానాః పావకా దృతే కృతా నుం వినా * 'అన్యారాదితర' - ఇత్యాదినా పఞ్చమి, అపరాణి తేజాంసి సువర్ణా దీని, సాహంతి న భజంతీ త్యర్థః; ఈశ్వరా దన్యస్య తద్యోగ్య స్యాభావా దుపేక్షేతి భావః.

తహి త మే వాహూయ దీయతా మి త్యాశ జ్ఞానా.

అయాచితారం న హి దేవ మద్రి స్సుతాం ప్రతిగ్రహాయితుం శశాక, [52] అభ్యర్థనా భజ్జభయేన సాధు మాధ్యస్థ్య మిష్టే౭వ్యవలమ్బితే౭ర్థే.

టీక. — అద్రిః = కొండ (హిమవంతుఁడు), అయాచితారం = అడుగనివాఁడైన, దేవం = దేవుని (శివుని), సుతాం = (తన) కుమారితను, గ్రహాయితుం = స్వీకరించునట్లు చేయుటకు, న శశాక = సమర్థుఁడుకాఁడాయెను; (ఏలయనఁగా, సాధుః = సజ్జనుఁడు, అ...న- అభ్యర్థనా = ప్రార్థనయొక్క - భజ్జ = విఫలత్వమువలని - భయేన = వెఱపుచేత, ఇష్టే అపి అర్థే = ప్రియమయిన కార్యమందు సయితము, మాధ్యస్థ్యమ్ = ఔదాసీన్యమును, అవలమ్బితే = వహించును.

తా. — పరమశివుఁడు స్వయముగా అడుగనందున ఆయనచేత పార్వతీని గ్రహింపించుటకు హిమవంతుఁడు సమర్థుఁడుగాక యుంఁడెను. పార్వతీని పెండ్లియాడు మని పరమశివుని తానే వేడరాదా యనిన, సజ్జనుఁడు తన వేడికొలు వ్యర్థమై పోవునేమో యనుజంకుచేత తన కిష్టమయిన ప్రయోజనమువిషయములో సయితము వేడక ఊరకయే యుండును,

వ్యా.—అయాచితార మితి.—అద్రి హిశామహా, సయాచితార మయాచమా
నం, దేవదేవం మహాదేవం, సుతాం పార్వతీం, గ్రాహయితుం స్వయ మ్మాహూయ పరి
గ్రాహయితుం, స శకాక నోత్సేహే, తథా హి, సాధుః సజ్జనః - 'సాధు ర్వాధుః
షికేచాకా సజ్జనేచాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః, అభ్యర్థనాభజ్జభయేన యజ్ఞావై ఫల్యభీ
త్యా, ఇష్టేఽప్యర్థే విషయే, మాధ్యస్థ్య మాదాసీన్య, మవలమ్బతే.

స చ తథైవ స్థితః - కిం తూపాయా న్తరం చింతితవా నితి వక్తుం ప్రస్తాతి.—
య దైవ పూర్వే జననే శరీరం సా దక్షరోషా త్సుదతీ ససజ్జ, [53]
తదా ప్రభృత్యేవ విముక్త సజ్జః పతిః పశూనా మపరిగ్రహోఽభూత్.

మఱి హిమవంతుఁడు ఏమి యుపాయము చేసె ననఁగా.—

టీక.—సుదతీ = శోభనదంతములుగలదైన, సా = ఆపార్వతీ, పూర్వే జననే=
తొంటి పుట్టువున [పూర్వం=దక్షసుతగా నున్నప్పుడు, జ్వలనే=యోగాగ్నియందు, అని
పా.], యదా ఏవ = ఏ సమయమందు, దక్షరోషాత్=(తండ్రి యగు) దక్షునియందు
కోపముచేత, శరీరం=దేహమును, ససజ్జ=వదలెనో, తదా ప్రభృత్యేవ = అది మొదలు
గా నే, పశూనాం పతిః=శివుఁడు, వి...జ్ఞః—విముక్త=వదలఁబడిన - సజ్జః=విషయాభి
లాషకలవాడై, అపరిగ్రహః=భార్యలేనివాఁడుగా, అభూత్=ఉండెను.

తా.—ఎప్పుడు సతీదేవి దక్షునిమీఁదికోపముచేత నిజదేహమును యోగాగ్ని
పాలు గావించెనో అప్పటినుండియు పరిమళివుఁడు విషయాభిలాషలు మాని వేఱు స్త్రీని
స్వీకరింపక యుండెను.

వ్యా.—య దేతి.—శోభనా దంతా యస్యాః సా సుదతీ * 'వయసి దంతస్య
దత్త' ఇతి దత్తాదేశః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీవ - సా పార్వతీ, పూర్వే జననే పూర్వ
స్థి జ్ఞానని * 'పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా' ఇతి స్తినాదేశవికల్పః - 'పూర్వం జ్వల
నే' ఇతి పాఠే - పూర్వం దాక్షాయణీత్వే - జ్వలనే యోగాగ్నౌ, యదా యస్తికా
కాలే, దక్షరోషా, చ్ఛరీరం దేహం, ససజ్జ తత్యాజ, తదా ప్రభృత్యేవ తదా ద్యేష
యథా తథా, పశూనాం పతిః శివో, విముక్తసజ్జ స్త్యక్తవిషయాసజ్జః సకా, అపరిగ్ర
హోఽపత్నీకోఽభూత్ - స్త్రీన్తరం స పరిజగ్రాహే త్యర్థః. - ని. 'పత్నీపరిజనా
దానమూలకాపాః పరిగ్రహః' ఇ త్యమరః.

స కృత్తివాసా స్తపనే యతాత్మా గణ్ఠా ప్రవాహోక్షితదేవ దారు
ప్రస్థం హిమాద్రే మృగనాభిగన్ధి క్షిప్త్యుణ్కిన్నర మధ్యవాస. 54

టీక. — కృత్తి వాసాః — కృత్తి = తోలు - వాసాః = వలువగాఁగలవాఁడైన, సః = ఆ శివుఁడు, యతాత్తా — యత = నియతమయిన - ఆత్తా = చిత్తముగలవాఁడై, తపసే = తపస్సుకై, గ...రు — గణ్గా = మిన్నేటియొక్క - ప్రవాహ = పాటుదలచేత - ఉత్తిత = తడుపఁబడిన - దేవదారు = దేవదారువృక్షములకలదియు, మృ...న్ధి — మృగనాభి = కన్తూరియొక్క - గన్ధి = పరిమళముగలదియు, కి...రం — కిఞ్చిత్ = ఇంచుక - క్వణత్ = పాడుచున్న - కిన్నరం = కిన్నరులుగలదియు, (అను), హిమాద్రేః = హిమవంతునియొక్క, ప్రస్థమ్ = నైతమును, అధ్యువాస = ఆశ్రయించెను.

తా. — తోలుదాలు పయిన యాపరమశివుఁడు మనస్సును నిగ్రహించుకొని, తపస్సుచేయుటకై, గంగాప్రవాహముచే తడియుచున్న దేవదారువులును, కన్తూరీపరిమళమును, ఇంచుక పాడుచున్న కిన్నరులును, గలనైన హిమవంతుని నైతమున నెలకొనియును.

వ్యా. — స ఇతి. — కృత్తివాసా శ్చర్మామృతః - ని. 'అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీ' ఇ త్యమరః, యతాత్తా నియతచిత్తః, సః పశుపతి, స్తపసే తపోఽర్థం, గణ్గా ప్రవాహే - ఉత్తితః నిక్తా - దేవదారువో యస్మిన్ స్త తథోక్తమ్, మృగనాభిగన్ధి కన్తూరీమృగసంచారా దితి భావః - ని. 'మృగనాభి ర్మృగమదః కన్తూరీ చాథ కోలకమ్' ఇ త్యమరః, క్వణన్తో గాయన్తః - కిన్నరా యస్మిన్ స్త తథోక్తమ్, కిఞ్చి త్క్రి మపి, హిమాద్రేః, ప్రస్థం సాను - మధ్యువాస - కుత్రచిత్ ప్రస్థ ఉవా సే త్యర్థః * 'ఉపాన్వధ్యాజ్వసః' ఇ త్యాధారస్య కర్తవ్యమ్ - 'ప్రస్థోఽస్త్రీ సానుమానయోః' ఇ త్యమరః.

గణా నమేరుప్రసవావతంసా భూజత్నచః స్పర్శవతీ ర్దధానాః

మనశ్శిలావిచ్ఛరితా నిషేదుః కైలేయనద్ధేషు శిలాతలేషు. 55

టీక. — గణాః = ప్రమథులు, న...సాః — నమేరుప్రసవ = సురపొన్న పూవులు - అవతంసాః = శేఖరముగాఁగలవారును, స్పర్శవతీః = మంచితాఁకుడుగల (అనఁగా మృదువయిన), భూర్జత్నచః = భూర్జవృక్షముల పట్టలను, దధానాః = తొల్చువారును, మ...తాః — మనఃశిలా = మణిశిలచేత - విచ్ఛరితాః = పూయఁబడినవారును, (అయి), కై...షు — కైలేయ = సిలాజిత్తుచేత - నద్ధేషు = వ్యాప్తము లయిన, శిలాతలేషు = తాలప్రదేశములయందు, నిషేదుః = కూర్చుండిరి.

తా. — ప్రమథులు సిగలో సురపొన్న పువ్వులు పెట్టుకొని, మృదువులయిన బుజపత్తిరిపట్టలను కట్టుకొని, ఒడలికి మనఃశిలను పూసికొని, శిలాజతువు కమ్ముకొనియుండు తాతిబండలపై కూర్చుండిరి.

వ్యా. — గణా ఇతి. — గణాః ప్రమథగణాః - ని. 'గణాః ప్రమథసంఖ్యానాః' ఇతి వైజయన్తి, నమేరుప్రసవావతంసాః సురపున్నాగకుసుమశేఖరాః - ని. 'నమేరుః

సురపున్నాగః' ఇతి విశ్వః, స్పర్శవతీః సుఖస్పర్శాః - మృద్వి రి త్యర్థః * ప్రశంసా
యాం మతుష్, భూర్జత్వచో భూర్జవల్కలాని, దధానాః వసానా ఇత్యర్థః, మనశ్చ
లాభి ర్థాతువిశేషే - ర్విచ్ఛరితా అనులిప్తాశ్చ సంతః, శిలాయాం భవం శైలేయమ్ -
గన్ధావధివిశేషః * శిలాయాః 'స్త్రీభ్యో ధక్' ఇతి భవార్థే ధక్ - ని. 'శిలాజతు చ
శైలేయమ్' ఇతి యాదవః - తేన నదేషు వ్యాప్తేషు, శిలాతలేషు, నిషేదుః ఉపవివిశు
రి త్యర్థః.

తుషారసంఘాతశిలాః ఖురాగ్రై స్సముల్లిఖక్ దర్పకలః కకుద్దాక్

దృప్తః కథం చిత్ ద్రవయై ర్వివిగ్నే రసోధసింహధ్వని రున్ననాద. 56

టీక. - తు...లాః...తుషార=మంచుయొక్క - సంఘాత=మొత్తముల నెడు-
శిలాః=తొలను, ఖురాగ్రైః - ఖుర=గొరిజలయొక్క-అగ్రైః=మొనలతో, సముల్లిఖక్=
ఎగఁద్రవ్వచు, దర్పకలః - దర్ప=మదముచే - కలః=మధురస్వరముకలదై, వివిగ్నేః=
వెఱచిన, గవయైః=గురుపోతులచే, కథంచిత్=ఎట్టుకేలకు, దృప్తః=చూడఁబడినదై, కకు
ద్దాక్=ఎద్దు (శివుని వాహనము), అ...నిః - అసోధ=ఓర్వఁబడని-సింహధ్వనిః=సిం
హముల గర్జనకలదై, ఉన్ననాద=బిగ్గరగా అంకెవై చెను.

తా. - శివునివాహనమయిన యెద్దు పేరినమంచుతొలను గొరిజలతో ఎగఁద్ర
వ్వచు మదముచే రమణీయమయిన స్వరముకలదై, తన్ను గురుపోతులు భయముతో
ఎట్లో ప్రాణము బిగఁబట్టుకొని చూచుచుండఁగా, పర్వతమందలి సింహగర్జనల నోర్వక
బిగ్గరగా అంకెలు వై చుచుండెను. - ఎద్దు కాలు ద్రవ్వటయు అంకెవై చుటయు సింగ
ములను పోరికి పిలుచుట. అంతబలము కలది యని గవయములు దానికి వెఱచుట.

వ్యా. - తుషా రేతి. - తుషారసంఘాతా హిమఘనా - స్త ఏవ శిలా స్తాః,
ఖురాగ్రైః, సముల్లిఖక్ విదారయక్, దర్పేణ-కలో మధురధ్వని-ర్యస్య స దర్పకలో,
వివిగ్నే ర్భీతై, ద్రవయై గోసదృశమృగవిశేషైః, కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ, దృప్తః, కకుద
మస్యా స్తీతి కకుద్దాక్ వృషభో, అసోధః - సింహానాం ధ్వని ర్యేన స సింహధ్వని
మసహమానః సక్, ఉన్ననా దోచై చ్చ ర్ననాద - జగ ర్జే త్యర్థః.

స్వభావోక్తి రలంకారః. త దు క్తమ్ - 'స్వభావోక్తి రసాచార యథావద్వస్తు
వర్ణనమ్' ఇతి.

తత్రాగ్ని మాథాయ సమితస్సమృద్ధం స్వమేవ మూర్త్యస్తరమప్తమూర్తిః
స్వయం విధాతా తపసుః ఫలానాం కే నాపి కామేన తప శ్చచార. 57

టీక.—తపసః=తపస్సుయొక్క, ఫలానాం ఫలములయిన యింద్రత్వాదులను, స్వయం = తానే, విధాతా = చేయు (ఇచ్చు) వాడయిన, అష్టమూర్తిః=ఎనిమిది స్వరూపములవాడు-అనగా - మహేశ్వరుడు, తత్ర=ఆ నెత్తమున, స్వప్ ఏవ మూర్త్యంతరమ్=తనదే యగు రూపాంతరమును, స...ద్ధం—సమిత్ = చిదుగులతో-సమిద్ధమ్=మంటపెట్టెబడినట్టి, అగ్నిమ్=నిప్పును, ఆధాయ=ఉంచి, కేన అపి కామేన=ఏదో కోరికచేత, తపః=తపస్సును, చచార=కావించెను.

తా.—ఇతరులతపస్సులకు ఇంద్రత్వాదిఫలములను స్వయముగా ఇచ్చువాడయిన, యామహేశ్వరుడు ఆనెత్తమున తన యెనిమిదిమూర్తులలో నొక్కటి యగు నగ్నిని చిదుగులతో మంటపెట్టి ప్రతిష్ఠించి ఏకోరికచేతనో తపస్సు చేయుచుండెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—తపసః, ఫలానా మింద్రత్వాదీనాం, స్వయం, విధాతా జనయితా-దా తే త్యర్థః, అష్ట మూర్తయో యస్య సో ఽష్టమూర్తి రీశ్వరః-వి. 'భూతార్కచంద్రియజ్ఞానో మూర్తయోఽష్ట ప్రక్షీరితాః' ఇతి తత్రప్రథమే, స్వం స్వకీయమేవ, మూర్త్యంతరం మూర్తిభేదం, సమిద్భిః-సమిద్ధం దీపిత, మగ్ని, మాధాయ ప్రతిష్ఠాప్య, కే నాపి కామేన క యాపి ఫలకామనయా-తప శ్చచార చక్రే-వి. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మన్దోఽపి ప్రవర్తతే' ఇతి న్యాయాత్ కామే నేత్యుక్తమ్-త స్యా వాప్తసమస్తకామత్వాత్ కే నా పీ త్యుక్తమ్.

అనర్ఘ్య మర్ఘ్యేణ త మద్రినాథః స్వర్గైకసా మర్చిత మర్చయిత్యావ్రీరి
ఆరాధనా యాస్య సఖిసమేతాం సమాదిదేశ ప్రయతాం తనూజామ్.

టీక.—అద్రినాథః=కొండలతేడు (హిమవంతుడు), అనర్ఘ్యం=నెలలేనివానిని (అనగా అనంతమహిమాన్వితుని), స్వర్గైకసాం—స్వర్గ=స్వర్గము - ఓకసామ్=స్థానముగాఁగలవారయిన దేవతలచేత, అర్చితం=పూజింపబడుచున్నవానిని, తమ్=ఆ యీశ్వరుని, అర్ఘ్యేణ=పూజార్థమయిన జలముచేత, అర్చయిత్యా=పూజించినవాడై, అస్య = ఈశ్వరునియొక్క, ఆరాధనాయ = కుక్రూషకొఱకు, స...తాం—సఖి=చెలులతో-సమేతాం=కూడుకొన్నదియు, ప్రయతాం=నియమవంతురాలును, (అగు), తనూజాం= (తన) కుమారితను, సమాదిదేశ = నియమించెను.

తా.—అనంతమహిమకలవాడును, దేవతలచేత పూజింపబడుచున్నవాడును, కయిన యా యీశ్వరుని తాను అర్ఘ్యోదకముతో పూజించినవాడై, హిమవంతుడు, నియమవంతురాలిని పార్వతిని, జయావిజయ లనునిరువురుసఖులు తోడుగా, ఈశ్వర కుక్రూషార్థము నియమించెను.

వ్యా.—అనర్హ్యమితి.—అద్రీణాం నాథోఽద్రినాథో హిమవాక్, అర్హం
మూల్యమర్హతీత్యర్హ్యః-ని. 'మూల్యే పూజావిధావర్హి' ఇత్యమరః * 'దణ్డాదిభ్యో యః'
ఇతి యప్రత్యయః - అర్హ్యో న భవతీత్యనర్హ్యస్త మనర్హ్యమ్ - అమూల్య మిత్యర్హః,
స్వర్గ-ఓకః స్థానం - యేషాం తేషాం-స్వర్గాకసాం జేవానా - మర్చితమ్ దేవైః పూజ్య
మాన మిత్యర్హః * 'మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానే క్తః * 'క్తస్య చ వర్త
మానే' ఇతి షష్ఠీ, త మిశ్వర, మర్శ్యణ పూజార్థోదకేన * 'పాదార్హభ్యాం చ' ఇతి
యత్ప్రత్యయః-ని. 'షట్ తు త్రిష్వర్హ్య మర్హారే పాద్యం పాదాయ వారిణి' ఇత్య
మరః, అర్చయిత్వా పూజయిత్వా, అన్యేశ్వరస్య ఆరాధనాయ, సభీభ్యాం జయావిజ
యాభ్యాం - సమేతాం, ప్రయతాం నియతాం, తనూజాం సుతాం, సమాదిదే కాజ్ఞా
పయామాస.

ప్రత్యర్థిభూతా మపితాం సమాధేః శుక్రావమాణాం గిరిశోఽనుమేనే,
వికార హేతౌ సతి విక్రియస్తే యేషాం న చేతాంసి త ఏవధీరాః. 59

టీక.—గిరిశః=శివుఁడు, సమాధేః=యోగమునకు, ప్రత్యర్థిభూతామ్ అపి=ప్రతి
కూలురాలు అయినను, శుక్రావమాణాం=నేవించుచున్నట్టి, తామ్ = ఆపార్వతిని, అను
మేనే= అంగీకరించెను; వి...తౌ—వికార = మార్పునకు - హేతౌ=కారణము, సతి=
ఉండఁగా, ఏషాం చేతాంసి = ఎవరి మనస్సులు, న విక్రియస్తే = మాఱవో, త ఏవ=
వారే, ధీరాః=దృఢచిత్తులు.

తా.—శివుఁడు యోగమునకు ప్రతికూలురాలయినను పార్వతి నేవించుచుండు
టకు ఒప్పుకొనెను. ఏలనఁగా మనస్సు చెదరుటకు కారణ మున్నప్పటికి ఎవరి మనస్సు
చెదరదో వారే గదా ధీరులు.

వ్యా.—ప్రత్యర్థీతి.—గిరిశః శివః, సమాధేః, ప్రత్యర్థిభూతాం ప్రతిపక్ష
భూతా మపి*సుపుపేతి సమాసః, శ్రోతు మిచ్ఛంతీం శుక్రావమాణాం - నేవమానాం
నేవకా హి నేవ్యే దత్తకర్ణా భవంతి * ఇచ్ఛార్థే సన్ప్రత్యయః * 'జ్ఞాశుస్సద్భావకాం
ససః' ఇత్యాత్తనేపదమ్, తాం పార్వతీ, మనుమేనేఽజ్ఞీచకార - న ప్రతిషిద్ధవా ని
త్యభిప్రాయః, న చేతావతా ధీరస్య కశ్చి ద్వికార ఇత్యాశయః, ధీరత్వ మే వార్థా
న్తరన్యాసే నాహ - వికారేతి.—వికారస్య ప్రకృతేరన్యథాత్వస్య-హేతౌ స్త్రీసన్ని
ధానాదికారణే, సతి విద్యమానేఽపి, యేషాం చేతాంసి, న విక్రియస్తే న వికృతిం నీ
యస్తే, త ఏవ ధీరాః * 'విక్రియస్తే' ఇతి కర్తృణి లట్.

శుక్రూషాప్రకార మే వాహ.

అవచితబలిపుష్పా వేదిసమ్మార్గదత్తా

నియమవిధిజలానాం బర్హిషాం చోపనేత్రీ

గిరిశ ముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ

నియమితపరిభేదా తచ్చిరశ్చన్ద్రీపాదైః.

60

ఇతి శ్రీ కాలిదాసకృత కుమారసమ్భవే ప్రథమస్కర్గః.

టీక.—శుక్రూషాప్రకారమును చెప్పుచున్నాడు.—సుకేశీ=సాంపయిన తల వెండుకలు గలదైన, సా=పార్వతి, అ...ష్పా—అవచిత = కోయఁబడిన-బలిపుష్పా = పూజార్థమయిన పువ్వులుగలదియు, వేది...త్తా—వేది = నియమవేదికను - సమ్మార్గ= ఊడ్చుటయందు - దత్తా=సేర్పరియు, నియ...నాం—నియమవిధి = నిత్యానుష్ఠానమున కైన - జలానాం=నీళ్లను, బర్హిషాం చ = దర్భలను, ఉపనేత్రీ = తెచ్చిపెట్టునదియు, (అయి), త...దైః—తత్=గిరిశునియొక్క-శిరః=తలయందలి-చన్ద్రీ=చంద్రునియొక్క-పాదైః=కిరణములచేత, ని...దా—నియమిత = అడంపఁబడిన-పరిభేదా=అలపుగలదై, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, గిరిశమ్=శివుని, ఉపచచార=సేవించెను.

తా.—సుకేశి యగు పార్వతి పూజకై పువ్వులు కోసి తెచ్చుచు, నియమవేదికను చక్కఁగా శుభ్రముచేయుచు, నిత్యానుష్ఠానార్థము నీళ్లను దర్భలును తెచ్చిపెట్టుచు, ప్రతిదినమును శివుని కొలుచుచుండెను. ఆమెయొక్క యలఁతను శివశిరమునందలి చంద్రుని కిరణములు తీర్చుచుండినవి.

వ్యా.—అవచితేతి.—సుకేశీ శోభనమూర్ధజా * 'స్వాక్షా చోపసర్జనా దసం యోగోపధాత్' ఇతి జీవ, సా పార్వ, త్యవచితాని లూనాని-బలిపుష్పాణి పూజాకుసు మాని - యయా సా, వేదే ర్నియమవేదికాయాః-సంమార్గే సంమార్జనే-దత్తా, నియమ విధే ర్నిత్యకర్తానుష్ఠానస్య-యాని జలాని తేషాం, బర్హిషాం కుశానాం, చోపనే త్రా నేత్రీ సతీ, తస్య గిరిశస్య - శిరసి - చన్ద్రీస్య - పాదై రశ్చిభిః - ని. 'పాదా రశ్మిజ్ఞి తుర్యాంకాః' ఇ త్యమరః, నియమితపరిభేదా నివ ర్తితపరిశ్రమా స, త్యహన్యహని ప్రత్య హమ్* 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమ్పత్తి-' ఇ త్యాదినా యథార్థేన వ్యయాభావః. * 'నపుంసకా దన్యతరస్యామ్' ఇ త్య చ్చృత్యయా, గిరిశ ముపచచార శుక్రూషాచ్ఛక్తే.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృత

కుమారసంభవే మహాకావ్య ఉపాత్పత్తి ర్నామ

ప్రథమః స్కర్గః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వ మ్.

ద్వితీయః సర్గః.

తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివౌకసః

తురాసాహం పురోధాయ ధామ స్వాయంభువం యయుః. 1

టీక.—తస్మిన్ కాలే=పార్వతి సేయు నాశుశ్రూషాకాలమందు, తారకేణ=తారకాసురునిచేత, విప్రకృతాః=పీడితులయిన (జయింపబడిన), దివౌకసః=వేల్పులు, తురాసాహం=ఇంద్రుని, పురోధాయ = ముందుంచుకొని, స్వాయంభువం = బ్రహ్మ దేవునిదైన, ధామ=స్థానమునకు (అనగా-సత్యలోకమునకు), యయుః=పోయిరి.

తా.—పార్వతి పరమేశ్వరుని శుశ్రూషించుచున్న యాసమయమున, దేవతలు తారకాసురునికి ఓడినవారై వానిపెట్టు బాధల కోర్వలేక, ఆకష్టములు తీర్పుమని బ్రహ్మ దేవుని వేడుటకై బ్రహ్మలోకమునకు ఇంద్రునివెంట నరిగిరి.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ కాలే పార్వతీశుశ్రూషాకాలే, తారకేణ తారక నామ్నా వజ్రణఖపుత్రేణ కేనచిదసురేణ, విప్రకృతా ఉపపుతా, దివ మౌకః స్థానం యేషాం తే దివౌకసో దేవాః - ని. 'దివం స్వర్గేఽస్తరితే చ' ఇతి విశ్వః * ద్యౌకోక ఇతి పతే పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, తురం త్వరితం సాహాయ త్యభిభవ తీతి తురా షాట్ - సాహాయతే శ్చరాదికాత్ క్విప్ * 'సహివృతివృషి - ' ఇత్యాదినా పూర్వ పదస్య దీర్ఘః - ప్రకృతిగ్రహణే ప్రాతిపదిక స్యాపి గ్రహణాత్ - ముగ్ధబోధకార స్తు తురాశబ్ద స్తైబస్త ఇ త్యాచప్టే - తం జాతురాసాహం దేవేంద్రమ్ * అజాదిషు సాడ్ రూపత్వాభావాత్ * 'సహేః సాడః సః' ఇతి షత్వం న భవతి, పురోధాయ పుర స్కృత్య, స్వాయంభువో బ్రహ్మణ ఇదం స్వాయంభువమ్ * సంజ్ఞాపూర్వకవిధే రనిత్య త్వాత్ 'ఓర్గుణః, ఇతి గుణో న, ధామ స్థానం, యయుః బ్రహ్మలోకం జగ్తు రిత్యర్థః.

తేషా మ్మావిరభూ ద్భృన్తః పరిష్టానముఖశ్రియాం,

సరసాం సుప్తపద్మానాం ప్రాత దీప్తిమా నివ.

టీక.—ప...నాం—పరిష్కాన = వాడిన - ముఖశ్రియాం = మోములసాంపు
గలవారయిన, తేషాం = ఆవేల్పులకు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ, సు...నాం—సుప్త = నిద్రిం
చిన (ముణుఁచుకొన్న) - పద్మానాం = తామరలుగలవైన, సరసాం = కొలంకులకు,
ప్రాతః = వేకువను, దీధితిమాక్ ఇవ = సూర్యుఁడు భోలె, ఆవిరభూత్ = ప్రత్యక్ష
మాయెను.

తా.—మొగిడియున్న తామరల కొలంకులకు మజల వేగుతఱిని సూర్యుఁడు
ఉదయించి సిరిగలిగించినట్లే, వాడినమోములుగల యావేల్పులకు బ్రహ్మదేవుఁడు
ప్రత్యక్షమై వెండియు వికాసము కలిగించెను.

వ్యా.—తేషా మితి.—పరిష్కానా పరిక్షీణా-ముఖశ్చి ర్ముఖకాన్తి - రేషాం
తథోక్తానాం తేషాం దేవానాం, బ్రహ్మ, సుప్తపద్మానాం ముకుళితారవిద్వానాం,
సరసాం, ప్రాతః, దీధితిమాక్ సూర్య, ఇవ, ఆవిరభూత్ ప్రకాశోఽభూది త్యర్థః-
ని. 'ప్రకాశే ప్రాదు రావిః స్యాత్' ఇ త్యమరః - సూర్యోపమానేన తేషాం
మూనిహరణత్వం సూచితమ్.

ఆ త్రోపమాలంకారః - తల్లక్షణం తు -

‘స్వత స్సిద్ధేన భిన్నేన సమ్యతేన చ ధర్మతః,

సామ్య మస్యేన వర్ణ్యస్య వాచ్యం చేదేక దోషమా.’ ఇతి.

అథ సర్వస్య ధాతారం తే సర్వే సర్వతోముఖమ్

వాగీశం వాగ్భి ర్ధ్యాభిః ప్రణిప త్యోపతస్థిరే.

3

టీక.—అథ = (అట్లు ప్రత్యక్షమయిన) యనంతము, తే సర్వే = ఆ (దేవతలు)
అందఱు, స్వ...ఖం—సర్వతః = అంతటను - ముఖం = మొగములుగలవాఁడును (నాలు
గుమోములవాఁడనుట), వాగీశం—వాక్ = విద్యలకు-ఈశం = దొరయ, సర్వస్య =
ఎల్లలోకములకు, ధాతారం = స్రష్టయు, (నగు బ్రహ్మను), అర్ధ్యాభిః = అర్ధయుక్తము
లయిన, వాగ్భిః = పలుకులతో, ఉపతస్థిరే = స్థుతించిరి.

తా.—ఇట్లు ప్రత్యక్షముకాఁగానే వాక్పతిని సర్వలోక స్రష్టను చతుర్ముఖుని
ఆబ్రహ్మను దేవత లందఱును (ఓక్కుమ్మడి) అర్థవంతములయిన వాక్కులతో ఇట్లు స్తోత్ర
ము చేసిరి.

తా.—అథే తి.—ఆ ధావిర్భావానంతరం, సర్వే తే దేవాః, సర్వతః సమ
స్తతో ముఖాని యస్య తం సర్వతోముఖమ్ - చతుర్ముఖ మిత్యర్థః, వాచాం విద్యా
నా-మిశం, సర్వస్య జగతో, ధాతారం స్రష్టారం బ్రహ్మణం, ప్రణిపత్యనమస్కృత్య
అర్థా దనపేతాభి ర్ధ్యాభిః - అర్ధయుక్తాభి రిత్యర్థ * ‘ధర్మపథ్యర్థస్యాయా దన

‘పేతే’ ఇతి యత్ప్రత్యయః, వాగ్భి, రుపతస్థితే - తుష్టువు, రి త్యర్థః, * ‘ఉపా ద్దేవ
భూతా సంకతికరణ మిత్రకరణ పథి స్వీతి వక్తవ్యమ్’ ఇ త్యాత్మ నేనదమ్,
వ్యాదశభిః శ్లోకైః సువన్తి.

నమ స్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టేః కేవలాత్మనే
గుణత్రయవిభాగాయ | పశ్చాద్ధేద ముపేయుషే. 4

టీక.—(‘హేభగవత్’ = ఓభగవంతుడా), సృష్టేః = సృష్టికి, ప్రాక్ =
పూర్వము, కే...నే - కేవల = ఒక్కటియయగు - ఆత్మనే = స్వరూపముగలవాఁ
డవును (రెండవది లేనివాఁడవును), పశ్చాత్ = తర్వాత (సృష్టికిం గడంగిననమయమందు),
గు...య - గుణ = (సత్త్వరజస్తమో)గుణములయొక్క - త్రయ = మూడు అనెడు -
విభాగాయ = భేదకారణముకలవాఁడవై, భేదమ్ = (సప్రవృత్త్యము లోనగు) సుపాధిని,
ఉపేయుషే = పొందినవాఁడవును, త్రిమూర్తయే = బ్రహ్మ విష్ణు శివాత్మకమయిన మూడు
రూపములు కలవాఁడవును, (అగు), తుభ్యం = నీకు, నమః = ప్రణామము.

తా.—ఓభగవంతుడా, సృష్టికి ముందు ఒక్కఁడవే ఉండి, యనంతరము
రజస్సత్త్వతమస్సు లనెడు మూడు గుణములమూలముగా సృష్టినితీసంహారములకై భేద
ములు పొంది బ్రహ్మ విష్ణురుద్రరూపముల మూడుమూర్తులై యున్న నీకుమ్రొక్కు.

వ్యా.—నమ ఇతి — హే భగవ న్ని త్యధ్యాహార వ్యాఖ్యేయమ్ - సృష్టేః
ప్రాక్ * ‘అన్యారాత్ -’ ఇత్యాదినాఽఞ్చాత్తరపదయోగే పఞ్చమీ, కేవలాత్మన
ఏకరూపాయ - వి. ‘ఆత్మా వా ఇద మేక ఏ వాగ్ర ఆసీత్’ ఇతి శ్రుతేః - ని. ‘నిర్ణీతే
కేవల మితి త్రిలింగం త్వేకకృత్స్నయోః’ ఇ త్యమరః, పశ్చాత్ సృష్టిప్రవృత్తికాలే,
విభజ్యతేఽనేనేతి విభాగః - గుణానాం సత్త్వాదీనాం - త్రయ మేవ విభాగో యగ్య
తస్మై - ని. ‘గుణాః సత్త్వం రజస్తమః’ ఇ త్యమరః, భేద ముపాధిమ్ - సప్రవృ
త్వాదిక మి త్యర్థః, ఉపేయుషే ప్రాప్తవతే * ‘ఉపేయివా ననాక్వా ననూచానశ్చ’
ఇతినిపాతః, అత ఏవ, త్రిమూర్తయే బ్రహ్మ విష్ణురుద్రరూపిణే, తుభ్యం నమః * ‘నమః
స్వస్తి’ ఇత్యాదినా చతుర్థీ - ఉక్తం చ -

‘నమో రజోజుషే సృష్టే, స్థితౌ సత్త్వమయాయ చ,

తమోరూపాయ సంహారే త్రిరూపాయ స్వయంభువే.’ ఇతి.

య దమోఘ మపా మన్త రుక్తం బీజ మజ త్వయా,
అత శ్చరాచరం విశ్వం ప్రభవ స్తస్య గీయనే. 5

టీక:—అజ=పుట్టువులేనివాఁడా, అపామ్ = నీళ్లయొక్క, అన్తః = లోపల, త్వయా=నీచేత, అమోఘం = వ్యర్థముకాని, యతో బీజమ్ = ఏ విత్తనము, ఉత్తం= నాటఁబడినదో, ఆతః=ఆబీజమునుండి, చ...రం-చర=జంగమమును (చరించునదియు)- అచరం=స్థావరమును (చరింపనిదియు), అగు, విశ్వం=ప్రపంచము, (ఉత్పన్నమ్ = పుట్టినది), తస్య=ఆవిశ్వమునకు, ప్రభవః=జన్మకారణముగా, గీయసే = కొనియాడఁ బడుచున్నావు.

తా.—పుట్టుకలేని యోభగవంతుఁడా, నీళ్లలోపల నీవు రిత్తకానిదైన యే విత్తనమును నాటితివో, దానినుండి స్థావరజంగమాత్మకమయిన యీ ప్రపంచము పుట్టినది. కావున నిన్ను ఈ ప్రపంచముయొక్క జన్మకారణమని కొనియాడుదురు.

వ్యా.—య దితి.—న జాయత ఇ త్యజః—హే అజ, అపాం జలానా, మత్స్వయా య, దమోఘ మవన్ధ్యం, బీజం వీర్య, ముత్తం నిక్షిప్తమ్ - 'ముక్తమ్' ఇతి పాకే విసృప్త మిత్యర్థః—ని. 'శుక్రం తేజో'తేనీచ బీజ వీ ర్యేన్ద్రియాణి చ'ఇత్యమరః, అత స్తేబీజా, చ్చరాచరం స్థావర జ్జమాత్మకమ్ * సమాహారే ద్వక్వాద్వైకవద్భావః, విశ్వం జగత్, ఉత్పన్న మితి శేషః, తస్య విశ్వస్య, ప్రభవ త్యస్మా దితి ప్రభవః కారణం, గీయసే—'అద శ్చరాచరం విశ్వం ప్రసవస్తస్య గీయతే' ఇతి పాకే—అద ఇదం-చరాచరం విశ్వం-తస్య బీజస్య-ప్రసవో గీయతే - లోకై రితి శేషః, అత్ర మనుః - 'అప ఏవ సస రాదౌ తాసు బీజ మవాసృజత్,

త ద్దణ్డ మభవత్ హైమం సహస్రాంకుసమప్రభమ్.' ఇతి.

తిస్సభి స్త్వ మవస్థాభి ర్మహిమాన ముదీరయన్

ప్రళయస్థితసర్గాణా మేకః కారణతాం గతః.

6

టీక:—ఏకః = (సృష్టికి ముందు) ఒక్కండవ యై యున్న, త్వం=నీవు, తిస్సభిః అవస్థాభిః = మూడు దశలచేత, మహిమానమ్=(నీ)ప్రభావమును, ఉదీరయన్= ప్రకటించుచు, ప్ర...ణాం - ప్రళయ - నాశమునకును - స్థితి = రక్షణమునకును - సర్గాణాం = సృష్టికిని, కారణతాం = హేతుత్వమును, గతః = జొందినవాఁడవు.

తా.—సృష్టికి ముందు ఒక్కండవ యై యున్న నీవు రజ స్సత్త్వ తమోమయములగు బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరరూపముల మూడుదశలచేత నీప్రభావమును ప్రకటించి సృష్టి స్థితి సంహారములకు మూటికిని కారణధూతుఁడవై యున్నావు.

వ్యా.—తిస్సభి రితి.—ఏకః సృష్టేః ప్రాక్కేవల, స్త్వం, తిస్సభి రవస్థాభి స్త్రిగుణ్యమయ్యాభి ర్న రిహర బ్రహ్మస్వరూపాభి, ర్మహిమానాం నిజశక్తి, ముదీరయన్విజృ

మృత్యుకా, ప్రలయస్థితిసర్గాణా మస్తస్థిత్యుత్పత్తీనాం, కారణతాంగతః; ఇదం 'పశ్చాద్భేద ముపేయిషే' ఇ త్యస్య వివరణ, మతో వ గతార్థత్వదోషః.

భూతసృష్టికర్తృత్వ ముక్త్వా మిధునసృష్టిర్థం మూర్తిమతో బ్రహ్మణో భేద మాహ.

స్త్రీపుంసా వాత్తభాగౌ తే భిన్నమూర్తేః సిస్సృత్యయా,

ప్రసూతిభాజః సర్గస్య తా వేవ పితరా స్సృతౌ.

7

టీక.—స్త్రీపుంసా=స్త్రీపురుషులు, సిస్సృత్యయా = సృజించు నిచ్చుచేత, భిన్న మూర్తేః—భిన్న=రెండుగాఁ జేయఁబడిన-మూర్తేః=స్వరూపము గలవాఁడవయిన, తే=నీయొక్క, ఆ...గా—ఆత్మ=దేహముయొక్క - భాగౌ=పార్శ్వ; తా ఏవ=ఆపార్శ్వే, ప్ర...జః—ప్రసూతి=ఉత్పత్తిని-భాజః=పొందియున్న, సర్గస్య=సృష్టికి, పితరా=తల్లిదండ్రులుగా, స్సృతౌ = చెప్పఁబడినవి.

తా.—మిధునసృష్టినిమిత్తము రెండుగా చీలిన నీదేహముయొక్క భాగములే స్త్రీపురుషులు; ఆ రెండుభాగములనే పుట్టుక నొందుజంతువులకు తల్లిదండ్రులని పెద్దలు వ్యవహరింతురు.

వ్యా.—స్త్రీపుంసా వితి.—స్త్రీ చ పుమాం శ్చ స్త్రీపుంసౌ * 'అచతుర -' ఇత్యాదినాఽచ్చృత్యయాన్తో నిపాతః, సిస్సృత్యయా స్రష్టు మిచ్చయా, భిన్నమూర్తే ద్ద్వి ధాకృతవిగ్రహస్య, తే త, వాత్తనో దేహస్య-భాగా వాత్తభాగా - ని. 'ఆత్మా జీవే ధృతా దేహీ స్యభావే పరమాత్మని' ఇతి విశ్వః, తా వేవ భాగా, ప్రసూతిభాజఉత్పత్తి భాజః, సృజ్యత ఇతి సర్గ - స్తస్య-నిజసృష్టే రిత్యర్థః, మాతా చ పితా చ పితరా* 'పితా మాత్రా' ఇ త్యేకశేషః, స్సృతౌ - వృద్ధై రితి శేషః, ఆత్మ మనుః-

'ద్విధా కృత్వాఽత్తనో దేహ మర్ధన పురుషోఽభవత్,

అర్ధన నారీ తస్యాం స విరాజ మసృజత్ ప్రభుః.' ఇతి.

స్వకాలపరిమాణేన వ్యస్తరాత్రినివస్య తే

యా తు స్వప్నావబోధౌ తా భూతానాం ప్రళయోదయా. 8

టీక.—స్వ...న—స్వ = నీయొక్క-కాల = కాలముయొక్క-పరిమాణేన = కాలతప్రకారము, వ్య...స్య—వ్యక్త = విభజింపఁబడిన-రాత్రినివస్య=రేయును పవలును గలయట్టి, తే=నీకు; యా తు=ఏవి, స్వ...ధౌ—స్వప్న=నిద్రయు-అవబోధౌ=మెలఁకువయునో, తా ఏవ = అవియే, భూతానాం = సృజింపఁబడినవానికి, ప్ర...యా—ప్రళయ=సంహారమును - ఉదయా = సృష్టియును, (అయియున్నవి.)

తా.—నీవు నీకాలపరిమాణము ప్రకారము నీకు రాత్రిని పగటిని ఏర్పఱుచుకొని యున్నావు. అందు నీవు నిద్రించుకాల మయినరాత్రి భూతములకు ప్రళయముగాను, నీ మెలఁకువకాలమయిన పగలు భూతములకు సృష్టిగాను ఉన్నవి.

వ్యా.—స్వకా లేతి.—స్వకాలస్య - పరిమాణేన 'చతుర్ముగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే' ఇ త్యుక్తరూపేణ, వ్యస్తం విభక్తం - రాత్రినిద్రా రాత్ర్యహనీ-యస్య తస్య, * యద్యపి 'అచతుర-' ఆదినూత్రేణ రాత్రా చ దివా చ రాత్రినిద్రా మితి సప్తమ్యురే వృత్తా ద్వంద్వ ఇ త్యుక్తం - తథాపి 'దోషామస్య మహాః' 'దివా మన్యా రాత్రిః' ఇ త్యాదౌ కర్తవ్య ద త్రాపి ప్రాతిపదికార్థవృత్తిత్వం కథంచిత్ ప్రయోగబలా దాశ్రయణీయమ్, తే తవ, యా తు స్వప్నావబోధా తా వేవ భూతానాం, ప్రలయోదయా సంహారసృష్టి, య దాహుః -

'యదా స దేవో జాగర్తి త దైవ చేష్ట తే జగత్.'

యదా స్వపితి శాస్తాత్తా తదా సర్వం ప్రళయతే.' ఇతి,

ఏత చ్చ దైననిద్రాసృష్టిప్రలయాభిప్రాయకం - మహాప్రలయస్య బ్రహ్మణో వర్షశతాన్తే భావిత్వాత్.

జగద్యోని రయోని స్త్వం, జగదన్తో నిరస్తకః,

జగదాది రనాది స్త్వం, జగదీశో నిరీశ్వరః.

9

టీక.—(హేభగవత్ = ఓభగవంతుడా), త్వం=నీవు. జ...నిః—జగత్ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణమవు, (స్వయము), అయోనిః = కారణములేని వాడవు, (త్వం), జగత్ = లోకముయొక్క-అస్తః = సంహారకుడవు, (స్వయము), నిరస్తకః=సంహారకుడు లేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు-అదిః = ముందున్న వాడవు, (స్వయము), అనాదిః = ఆదిలేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు - ఈశః = దొరవు, (స్వయము), నిరీశ్వరః = దొరలేనివాడవు.

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవు ప్రపంచమునకు కారణభూతుడవు, నీకు కారణము లేదు, నీవు లోకములను సంహరించువాడవు, నిన్ను సంహరించువాడు లేడు, నీవు లోకసృష్టికి పూర్వ మున్నవాడవు, నీకు పూర్వ మెవ్వడును లేడు, నీవు జగత్తులకు ప్రభువవు, నీకు ప్రభువెవ్వడును లేడు.

వ్యా.—జగ దితి.—హే భగవత్, త్వం, జగద్యోని ర్జగత్కారణం, స్వయ మయోని రనాదిత్వా దకారణక స్త్వమ్, అస్తయతీ త్యస్తః * పచాద్యచ్ - జగతో ౭న్తో జగత్సంహర్తా, స్వయం, నిరస్తతో నిత్యత్వా దస్తరహితః, త్వం, జగతా మాది ర్జగ

దామి - సృష్టేః ప్రాగపి సన్ని త్యర్థః, అత ఏవ త్వ, మనాది రాదిరహితః, త్వం, జగతా - మీతో నియంతా, స్వయం, నీశ్వరః - అనియమ్య ఇత్యర్థః - వి. 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాది శ్రుతి రేవాత్ర ప్రమాణమ్.

* అత్రామోని రిత్యాదౌ సజ్జాత్పురుషాశ్రయణే విరోధః - బహువ్రీహిణా తు తత్పరిహర ఇతి విరోధాభాసాలంకారః, యథామలః - 'విరోధాభాసత్వే విరోధః' ఇతి.

తవ తు న ప్రపంచస్యేవ జన్మతిరోధాః జ్ఞానేషు పరాపేక్షే త్యాహ. —

ఆత్మాన మాత్మనా వేత్సి, సృజ స్యాత్మాన మాత్మనా,

ఆత్మనా కృతినా చ త్వ, మాత్మ స్వేవ ప్రలీయసే. 10

టీక. — (హేభగవత్), త్వమ్, ఆత్మానమ్ = నిన్ను, ఆత్మనా = నీచేతనే, వేత్సి = ఎఱుంగుదువు, ఆత్మానమ్, ఆత్మనా, సృజసి = నిర్మింతువు, కృతినా = సమర్థుడవయిన, ఆత్మనా, ఆత్మ స్వేవ = నీయందే, ప్రలీయసే = లయమొందెదవు.

తా. — ఓభగవంతుడా, నిన్ను నీవు స్వయముగానే ఎఱుంగుదువు, నిన్ను నీయందే స్వయముగానే సృజించుకొందువు, నీవు నీయందే స్వయముగానే అడంగెదవు; ప్రపంచ మునకుం బోలె నీకు జ్ఞానసృష్టిలయములవిషయమై ఒకరి యపేక్ష లేదు.

వ్యా. — ఆత్మాన మితి. — హే భగవత్, త్వ, మాత్మానం లోకానుగ్రహార్థం బ్రహ్మ రూపేణోత్పిపాదయిషితం స్వస్వరూప, మాత్మ నైవ, వేత్సి జానాసి - సర్వాఽపి క్రియా కర్తవ్యా ర్థజ్ఞానపూర్వ కేతి భావః, తథాఽఽత్మాన మాత్మ నైవ-ఆత్మ స్వే వే త్య త్రాపి సంబధ్యతే - స్వస్తి స్వేవ సృజసి - అధిష్ఠాన మపి స్వయ మే వే త్యర్థః - వి. 'స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి శ్రుతే, కృతినా సమర్థేన-ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్మనా స్వే నై, వాత్మ స్వేవ ప్రలీయసే స్వస్తి స్వేవ ప్రసోభవసి * లీయతే చైవాదికాత్ కర్తరి లట్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి వార్తీకాత్ సర్వత్రాత్ సేతి తృతీయా; న హి తే ప్రపంచస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు పరాపేక్షేతి ఫలితార్థః.

ద్రవ స్సంఘాతకఠినః, స్థూలః సూక్ష్మో, లఘు ద్దురుః,

వ్యక్తో వ్యక్తేతర, ఇచ్చసి, ప్రాకామ్యం తే విధూతిషు. 11

టీక. — (ఓభగవంతుడా నీవు), ద్రవః = రసాత్మకుడవు, సం...నః = సంఘాత-దట్టంపుఁగూర్పుచేత - కఠినః = గట్టివాడవు, స్థూలః = లావయినవాడవు, సూక్ష్మః = ఇంద్రియములకు గోచరింపనివాడవు, లఘుః = తేలికవు, దురుః = బరువు, వ్యక్తః =

కార్యరూపుడవు, వ్యక్తేతరశ్చ=వ్యక్తముకంటె వేఱగువాడవు ను - అనగా కారణ రూపుడవును గా, అసి = ఉన్నావు, (ఇట్లు), విభూతిషు = విశ్వర్యములయందు, తే = నీకు, ప్రాకామ్యమ్ = యథేచ్ఛత్వము, (కలదు).

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవు నదీసముద్రాదులవలె రసస్వరూపుడవు, కొండలు లోనగువానివలె చిక్కనికూర్పుచేత కఠినుడవు, కన్నులకగపడు ఘటాదులవలె లావ యినవాడవు, పరమాణ్వాదులవలె ఇంద్రియాగోచరుడవు, దూది లోనగువానివలె తేలిక యైనవాడవు, బంగారు లోనగువానివలె బరువయినవాడవు, కార్యరూపుడవు, కారణరూపుడవును, ఇట్లు నీకు అణిమౌదైవ్యశ్వర్యములు ఇచ్చానుసారులుగా నున్నవి.

వ్యా.—ద్రవ ఇతి.—త్వ మి త్వనుషజ్యతే-హే భగవత్, త్వం, ద్రవః సరి త్సిముద్రాదివ ద్రసాత్ కోఽసి, సంఘాతేన నిబిడసంయోగేన-కఠినో మహీధరాదివత్, స్థూల ఇన్ద్రియగ్రహణయోగ్యో ఘటాదివత్, నూత్నోఽతీన్ద్రియః పరమాణ్వాదివత్, లఘు రుత్పతనయోగ్య స్థూలాదివత్, గురు ర్హేమాద్రివ దచలనీయః, వ్యక్తః కార్యరూ పోఽసి, వ్యక్తేతరః కారణారూప శ్చాసి; ఏవం విభూతిష్యణిమాదిషు, తే తవ, ప్రకా మస్య భావః ప్రాకామ్యం యథాకామత్వమ్.

ఉద్ఘాతః ప్రణవో యాసాం, న్యాయై స్త్రిభి రుదీరణమ్,

కర్తృ యజ్ఞః, ఫలం స్వర్గ, స్తాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్. 12

టీక.-ఓభగవానుడా, యాసాంగిరాం=ఏ వాక్కులకు, ప్రణవః=ఓంకారము, ఉద్ఘాతః=ఆరంభమో, త్రిభిః న్యాయైః=మూడు స్వరములతో, ఉదీరణం = ఉచ్చారణమో, కర్తృ=పని, యజ్ఞః = జన్మమో, ఫలం=ప్రయోజనము, స్వర్గః = స్వర్గమో, తాసాం (గిరాం) = ఆవాక్కులకు, త్వం=నీవు, ప్రభవః=కారణమవు.

తా.—ఏవాక్కులకు ఆరంభము ఓంకారమో, ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితము లనెడు మూడుస్వరములతో ఉచ్చారణమో, పని యజ్ఞమో, ఫలము స్వర్గమో, ఆవేద వాక్కులకు నీవే కారణమవు.

వ్యా.—ఉద్ఘాత ఇతి.—హే భగవత్, యాసాం, గిరాం వాచా, ముద్ఘాత ఉప క్రమః, ప్రణవ ఓంకారాత్త కః - ని, 'ఓంకారప్రణవో సహా' ఇతి - 'స్యా దభ్యా దాన ముద్ఘాత ఆరంభః' ఇతి చామరః - ఇద ముపసంహార స్యా పుష్కలక్షణమ్ -

వి. 'బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యా దాదా వస్తే చ సర్వతః ;

దహ త్యేనః కృతం పూర్వం పరస్తా చ్చ విశేషతః.' -

ఇతి నిరుక్తపరిశిష్టయో ర్యాస్కః, నీయంత ఏభి రర్థవిశేషా ఇతి న్యాయాః స్వరాః - ఉక్తం చ-వి. 'స్వరవిశేషా దర్థప్రతిపత్తిః'-యథేన్ద్రశక్తుః స్వరతోఽపరాధాత్'

ఇతి - యాసాం గిరాం - త్రిభి ర్నామై రుపాత్తానుదాత్తస్వర్గితైః స్వర్గైః, రుదీరణ ముచ్చారణమ్, యాసాం, కర్మ ప్రతిపాద్య మిత్యర్థః, యజ్ఞో జ్యోతిష్టమాదిః - స తు చైత్యవస్తనాది రితి భావః, ఫలం స్వర్గః - కర్మద్వా రేతి శేషః - కర్మస్వర్గౌ బ్రహ్మప వర్గయౌ ర పుష్పలక్షణే, త్వం, తాసాం గిరామ్-వేదానా మిత్యర్థః, ప్రభవ త్యస్తాదితి ప్రభవః కారణమ్ - ప్రణేతా స్తతా వా మతథేదేన,

సాంఖ్యమతేన స్తుత నిః—

త్వా మామనన్తి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీ,

తద్దశిక్షాన ముదాసీనం త్వా మేవ పురుషం విదుః.

13

టీక.—(ఓభగవంతుడా), త్వాం = నిన్ను, పు...నీం—పురుష = ఆత్మ యొక్క - అర్థ=ప్రయోజనమునకై - ప్రవర్తినీం = ప్రవర్తిల్లునట్టి, ప్రకృతిం=మూల కారణముగా, ఆమనన్తి = చెప్పుదురు, త్వామేవ = నిన్నే, త...నం—తతో = ఆప్ర కృతిని - దర్శనం = చూచుచుండెడి, ఉదాసీనం = కూటస్థమయిన, పురుషం = ఆత్మ నుగా, విదుః = తలంతురు.

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవే సత్త్వ రజస్తమో గుణాత్తి కయై పురుషునికి భోగ మోక్షములు సమకూర్చుటకు ప్రవర్తిల్లుచుండు ప్రకృతివని చెప్పుదురు, నీవే ఆప్ర కృతిని సాక్షివలె నుదాసీనుడై చూచుచుండు నాత్మ వనియును భావించురు.

వ్యా.—త్వామితి.—హే భగవత్ - త్వాం పురుష స్యార్థో భోగాపవర్గ రూప - స్తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తినీ - తాం, ప్రకృతిం త్రైగుణ్యాత్కం మూలకారణమ్ - ని. 'ప్రకృతిః పంచభూతేషు ప్రధానే మూలకారణే' ఇతి యాదవః, ఆమనన్తి కథయన్తి * 'మా అభ్యాసే' ఇతి ధాతోర్లట్ * 'పా శ్రూ ధ్వా స్థామ్నా' ఇత్యాదినా మనాదేశః-ప్రకృతిపురుషభేదాగ్రహణాత్ ప్రకృతిపురుష భేదవ్యపదేశః, త్వా మేవ, తాం ప్రకృతిం సాక్షిత్వేన పశ్య తీతి తద్దర్శన, ముదాసీనం కూటస్థం, పురు షం, విదు ర్విదన్తి * 'విదో లటో వా' ఇతి ఝే ఝసాదేశః-వి. 'అజా మేకాం లోహి తకుక్లకృష్ణామ్' ఇతి శ్రితి రత్ర ప్రమాణమ్.

త్వం పితౄణా మపి పితా, దేవానా మపి దేవతా,

పరతోఽపి పర ఇహస్య, విధాతా వేదసా మపి.

14

టీక.—(ఓ భగవానుడా), పితౄణామ్ అపి = పితృదేవతలకు కూడ, త్వం = నీవు, పితా = పితృదేవతవు, దేవానామ్ అపి = వేల్పులకు సయితము, దేవతా=వేల్పువు,

పరతః ఆపి = పైవానికంటె, పర శ్చ = పైవాడవును, ఆసి = అగుదువు, వేధసామ్
ఆపి = ప్రజాపతులకు సయితము, విధాతా = స్రష్టవు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవు అగ్ని స్వాత్తాది పితృదేవతలకు సయితము తర్ప
ణీయుడవు, ఇంద్రాదిదేవతలకు సయితము యజనీయుడవు, పయివానికెల్లను పయి
వాడవు, దక్షాది సృష్టికర్తలను సయితము సృజించినవాడవు.

వ్యా.—త్వ మితి.—హేభగవత్, త్వం, పితౄణా మగ్ని స్వాత్తాదీనా మపి,
పితా తేషా మపి తర్పణీయ ఇ త్యర్థః, దేవానా మింద్రాదీనా, మపి దేవతా తేషా మపి
యజనీయ ఇ త్యర్థః, పరతోఽపి పర శ్చాఽసి సర్వోత్తరోఽసీ త్యర్థః,

‘ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా, అన్తేభ్య శ్చ పరం మనః,
మనస శ్చ పరా బుద్ధి, ర్బుద్ధే రాత్తా మహీం స్తతః,
మహతః పర మవ్యక్త, మవ్యక్తాత్ పురుషః పరః,
పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్, సా కాష్ఠా సా పరాగతిః’

ఇతి సర్వోత్తరత్వాభిధానాత్, వేధసాం దక్షాదీనా, మపి, విధాతా స్రష్టాఽసి.

త్వ మేవ హవ్యం హోతా చ, భోజ్యం భోక్తా చ, కాశ్వతః,

వేద్యం చ వేదితా చాసి, ధ్యాతా ధేయం చ యత్ పరమ్. 15

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), కాశ్వతః = సదా ఉండువాడవయిన, త్వమేవ=
నీవే, హవ్యం = ఆహుతివి, హోతాచ = వేల్పువాడవు ను, భోజ్యం=ఆహారమవు,
భోక్తా చ=భుజించువాడవును, వేద్యం=ఎఱుంగనగు వస్తువు, వేదితా చ = ఎఱుం
గువాడవు ను, ఆసి=అగుదువు, యత్ పరం ధేయం=ఏ యుత్కృష్టమయిన వస్తువును
ధ్యానింప వలయునో ఆ వస్తువు, ధ్యాతా చ = ధ్యానించువాడవును.

తా.—ఓ భగవంతుడా, సదా ఉండునట్టి నీవే, ఆహుతివియు వేల్పువాడ
వును, అన్నమవును భోక్తవును, ఎఱుంగనగు వస్తువు ఎఱుంగువాడవును, అన్నిటి
కంటెను పయి దగు ధేయమవును ధ్యాతవును.

వ్యా.—త్వ మే వేతి.—శశ్వ త్స్వీద్యః * శైషికోఽన్ద్రిత్యయః - య ద్యపి
* ‘కాలా ట్టఞ్’ ఇతి త ఇపవాదః-అత ఏవ నూత్ర కార స్యాపి ప్రయోగః* ‘యేషాం
చ విరోధః కాశ్వతీకః, ఇతి - తథాఽపి ప్రయోగవశాత్ సాధు రితి వామన ఇతి
‘కాశ్వతః ప్రయుక్తః-కాశ్వత స్త్వ మేవ, హూయత ఇతి హవ్యం హవి రాజ్యాదికమ్,
జాహో తీతి హోతా యజమాన శ్చాసి, భోజ్య మభ్యవహార్య మన్నమ్ * ‘భోజ్యం
భక్ష్య’ ఇతి నిపాతనాత్ కుత్వాభావః, భోక్తాఽన్నాద శ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కా

ర్యం వస్తు, వేదితా సాక్షాత్కర్తా చాసి, ధ్యాతా స్సర్తా చ, య త్వరం వస్తు ధ్యేయం త చ్ఛాసి, సాక్షాత్కారసాధనభూత ప్రత్యయవిశేష ప్రవాహా ధ్యానమ్.

ఇతి తేభ్యః స్తుతీః శ్రుత్వా యథాథాక్ హృదయజ్ఞమూః,
ప్రసాదాభిముఖో వేధాః ప్రత్యువాచ దివౌకసః. 16

టీక.—వేధాః=బ్రహ్మ, ఇతి=ఇట్లు, తేభ్యః = ఆపేల్పులవలన, యథాథాక్= సత్యములును, (అందువలననే), హృదయజ్ఞమూః=మనోహరములును, (అగు), స్తుతీః = స్తోత్రములను, శ్రుత్వా=విని, ప్ర...ఖః—ప్రసాద=అనుగ్రహమునకు - అభిముఖః= పూనుకొన్నవాఁ డయి, దివౌకసః=పేల్పులకు, ప్రత్యువాచ=ఉత్తరము పలికెను.

తా.—ఈతీరున దేవతలు సత్యములును మనోహరములును అయిన స్తోత్రములు చేయఁగా విని బ్రహ్మదేవుఁడు కరుణాపరాయణుఁడై వారికి ఇట్లు ఉత్తరము పలికెను.

వ్యా.—ఇతీతి.—వేధా బ్రహ్మేతి, తేభ్యో దేవేభ్యః*‘ఆఖ్యా తోపయోగే’ ఇ త్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమీ, యథాథాక్ః సత్యా, అత ఏవ హృదయం గచ్ఛ స్తుతి హృదయజ్ఞమూ మనోహరాః * ఖచ్చికరణే ‘గమేః సు పుష్పసంఖ్యానమ్’ ఇతి ఖచ్చిత్యయః * ‘అరద్విషదజన్తస్య మమ్’ ఇతి ముమాగమః, స్తుతీః స్తోత్రాణి, శ్రుత్వా, ప్రసాదాభిముఖో=అనుగ్రహప్రవణః సక, దివౌకసా దేవాక్ ప్రత్యువాచ.

పురాణస్య కవే స్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా
ప్రవృత్తి రాసీ చ్ఛబ్దానాం చరితార్థా చతుష్టయీ. 17

టీక.—కవి చెప్పుచున్నాఁడు.—చతుష్టయీ = నాలుగు విధములదైన, శబ్దానాం ప్రవృత్తిః=మాటలయొక్క వ్యాపారము, పురాణస్య కవేః = పురాతన కవియైన, తస్య = ఆబ్రహ్మయొక్క, చ...తా—చతుః = నాలుగు - ముఖ = నోరులతో - సమీరితా = ఉచ్చరింపబడినదై, చరితార్థా = సార్థకమయినది, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా.—జాతి ద్రవ్య గుణ క్రియా భేదములచేతను పరా పశ్యన్తీ మధ్యమా వైఖరీ స్వరూపములచేతను నాలుగువిధముల వర్తిల్లుభావ పురాతనవాక్కు లగువేదములకు కవియైన యాబ్రహ్మయొక్క నాలుగుమోములచే నుచ్చరింపబడినదై సార్థకత్వమును పొందెను.

వ్యా.—అథ కవి రాహ-పురాణ స్వేతి.—ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిభేదేన చత్వారోఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయీ చతుర్విధా * ‘సంఖ్యాయా అవయవే తయవ్’ ఇతి తయవ్ * ‘టిడ్ధాణద్వయసచ్.-’ ఇత్యాదినా జీవ, శబ్దానాం ప్రవృత్తి రైవైఖరీ ప్రముఖా వాగ్వృత్తిః-ఉక్తం చ -

‘వైఖరీ కబ్బనిష్పత్తి ర్నధ్యమా శ్రుతిగోచరా,

ద్యోతితార్థా చ పశ్యంతీ, నూత్నా వా గనపాయినీ.’ ఇతి,

పురాణస్య పురాతనస్య *పుషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, కవేః కవయితు, స్తస్య బ్రహ్మణ, శ్చతుర్భి ర్ముఖైః సమీరతా సతీ * ‘తద్దితాథా - ’ ఇత్యాది నో త్తరపదసమాసః - సమాహారే చతుర్ముఖీతి స్యాత్, చరితార్థా ల్లస్యార్థా ల్ల సీత్ - చతుర్ముఖోచ్ఛారణా చ్చాతుర్విధ్యం సఫల మానీ డి త్యర్థః.

స్వాగతం స్వా నధీకారా ప్రభావై రవలమృత్య వః

యుగప ద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః. 18

టీక.—భగవద్వాక్యము:—ప్రా...మాః - ప్రాజ్య = మిక్కుటనుయిన - విక్రమాః = పరాక్రమముగల యోదేవతలారా, స్వాక్ = మీవయిన, అధీకారా = నియోగములను, ప్రభావైః = సామర్థ్యములచేత, అవలమృత్య = వహించియు, యుగపత్ = ఒక్కొక్కొక్కటిగా, ప్రాప్తేభ్యః = వచ్చినట్టివారికి, యు...భ్యః—యుగ = కాడి వంటి - బాహుభ్యః = భుజములుగలవారికి, వః = మీకు, స్వాగతమ్ = మంచిరాకయా?

తా.—పరాక్రమాధికుల రగు నోవేల్పులారా, మీమీ యధికారములను సామర్థ్యములచే నెఱవేర్చుచుండియు, ఒక్కొక్కటి నిచ్చుటి కేతెంచిన యాజానుబాహువులకు మీకు కుశలమా ?

వ్యా.—స్వాగత మితి.—హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభూతపరాక్రమా దేవాః - ని. ‘ప్రాజ్యం భూరి ప్రభూతం చ’ ఇతి యాదవః, స్వాక్ స్వకీయా, నధీకారాన్నియోగాక్ * ‘ఉపసర్గస్య ఘోషి-’ ఇతి వా దీర్ఘః * ప్రభావైః సామర్థ్యైః, రవల మృత్యస్థాయ-యథాధికారం స్థిత్యా ల్లపీ త్యర్థః, యుగప త్సమకాలం, ప్రాప్తేభ్యః యుగపత్ప్రాప్త్యా మహత్కార్య మనుమీయత ఇతి భావః, యుగబాహుభ్యః దీర్ఘబాహుభ్య ఇ త్యర్థః - ఆజానుబాహుత్వం భాగ్యలక్షణమ్, వో యుష్మభ్యమ్ * ‘బహువచనస్య వన్న సా’ ఇతి వసాదేశః * కర్తృణా య మభిప్రేతి-’ ఇత్యత్త కర్తృపదేన క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వమ్, స్వాగతం శోభమాన మాగమనమ్, కాకు ర త్రానుసంధేయా.

కి మిదం ద్యుతి మాత్తీయాం న బిభ్రతి యథాపురా

హిమక్లిష్టప్ర కాశాని జ్యోతీం పీవ ముఖాని వః ?

19

టీక.—(హే వత్సాః = ఓ బిడ్డలారా), హి...ని—హిమ = మంచుచేత-క్లిష్ట = మసటుపడిన - ప్రకాశాని = తేజముకలవైన, జ్యోతీంపిఇవ = నక్షత్రములవలె, వః =

మీయొక్క, ముఖాని ముఖములు, పురాయథా=మునుపటివలె, అత్తియాం ద్యుతిం= తమతమ కాంతిని, న బిభ్రతి = తాల్చును, ఇదం కిమ్ = ఇది యేమి.

తా.—ఓబిడ్డలారా, మంచుచే మనుపడిన నక్షత్రములుంబోలె, మీ మొగములు తమతమ తేజమును మనుపటివలె చాల్చుక యున్నవి, ఇది యేమి?

వ్యా.—కి మితి.—‘వత్సా’ ఇ త్యుత్తర శ్లోకీయం సంబోధన ము త్రా ప్యను వజ్రసీయమ్, హే వత్సాః పుత్రకాః, హి మేన నీహారేణ—కిష్టప్రకాశాని మన్దప్రభాణి, జ్యోతింషి నక్షత్రాణివ - ని. ‘దీప్తితారాహుతాశేషు జ్యోతిః’ ఇతి శాశ్వతః, వో యుష్మాకం, ముఖాని, పురాయథా పూర్వ మి, వాత్తియాం ద్యుతిం, న బిభ్రతి, ఇదం కిమ్ కిం నిబన్ధన మి త్యర్థః, కి మిద మిత్యనేన వాక్యార్థః పరామృశ్యతే.

ఉక్త మేవ ప్రపంచయతి సప్తభిః శ్లోకైః.—

ప్రశమా దచిన్మా మేత దనుద్గీర్ణసురాయుధం

వృత్రస్య హస్తః కులిశం కుణ్డితా శ్రీవ లక్ష్మణేః

20

టీక.—అర్చిసాం = తేజస్సులయొక్క, ప్రశమాత్=ఆటుటచేత, అనుద్గీర్ణ సురాయుధమ్ = చిత్రప్రభను వెలువరింపనిది, ఏతత్ = ఇది, వృత్రస్య హస్తః = వృత్రుని సంహరించిన యింద్రునియొక్క, కులిశం=వజ్రాయుధము, కు...వ—కుణ్డిత= మొక్కవోయిన - అశ్రి = మొనలు గలదియైంబోలె, లక్ష్మణే = అగపడుచున్నది.

తా.—ఏల యిపుడు తేజ మెడలినచై ఇంద్రధనుస్సువంటి చిత్రకాంతులను వెలువరించుట మానినదై యింద్రుని యీవజ్రాయుధము, మొనలు మొక్కవోయెనో యను న ట్లున్నది ?

వ్యా.—ప్రశమా డితి.—అర్చిసాం తేజసాం, ప్రశమాన్నిర్వాణా, దనుద్గీర్ణసురాయుధమ్ అనుదితచిత్రప్రభ మి త్యర్థః, ఏత, ద్వృతస్య హస్త రిద్ధిస్య, కులిశం వజ్రస్, కుణ్డితా అశ్రయో యస్య తత్ కుణ్డితాశ్రి కుణ్డితకా టీవ, లక్ష్మణే దృశ్యతే.

కిం చాయ మరీదుర్వారః పాణౌ పాశః ప్రచేతసః

మస్త్రేణ హతవీర్యస్య ఫణినో దైన్య మాశ్రితః

21

టీక.—కిం = ఏమి, అయం చ = ఇ దియు, అ...రః—ఆరి=శత్రువులకు - దుర్వారః = ఎదుర్కొనరానిది, ప్రచేతసః = వరుణునియొక్క, పాణౌ = చేతయిం దలి, పాశః = త్రాడు, మస్త్రేణ = గారుడమంత్రముచేత, హ...స్య—హత = అణచబడిన - వీర్యస్య = శక్తిగలదైన, ఫణిః - పాముయొక్క, దైన్యం = డిల్లదనమును, ఆశ్రితః = వహించియున్నది.

తా.—ఏమి యిదియును శత్రువులకు తప్పించుకొన శక్యముకానిది వరుణునిచేతి యీపాశాయుధము గారుడమంత్రములచే శక్తియుడిగిన పామువలె డిల్లవోయియున్నది?

వ్యా.—కిం చేతి.—కిం చాయ, మరిదుర్వారో రిపుదుష్ప్రధర్షః, ప్రచేతసో వరుణస్య - ని. 'ప్రచేతా వరుణః పాశీ' ఇ త్యమర్షః, పాణౌ, పాశో రజ్జు రాయుధ విశేషః, మస్త్రేణ గారుడేన, హతవీర్యస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః, ఫణినః సర్పస్య, దైన్యం శోచ్యత్వ, మౌళితః.

అత్ర ఫణినిష్ఠదైన్యస్య పాశేఽసంభవాద్ దైన్య మివ దైన్య మితికల్పనా దసం భవద్వస్తుసంబంధో నిదర్శనాలంకారః.

కుబేరశ్శ మనశ్శల్యం శంస తీవ పరాభవం

అపవిద్ధగదో బాహు ర్భగ్న శాఖ ఇవద్రుమః.

22

టీక.—అ...దః—అపవిద్ధ = పాఱవై వబడిన - గదః = గుదియగలది, (అం దువలననే), భ...ఖః—భగ్న = విఠిగిన - శాఖః = కొమ్మగలదైన, ద్రుమఇవ = చెట్టువలె నున్నట్టిది, బాహుః=భుజము, కుబేరస్య=కుబేరునియొక్క, మనః శల్యం = హృదయములో బాణమువలెనున్న, పరాభవం = ఓటమిని, శంసతి ఇవ = చెప్పుచున్న టున్నది.

తా.—కుబేరునిబాహువు గదను దాల్చుమిచే కొమ్మవిఠిగినచెట్టువలె నగపడుచు న్నది. అదియే, అతడు శత్రువుల కోడినదుఃఖమును బాణమువలె నతనిహృదయములో తగుల్కొని బాధించుచున్నట్టి దానిని, తెలియఁజేయుచున్నది.

వ్యా.—కుబేర స్త్యేతి.—అపవిద్ధా త్యక్తా-గదా యేన సోఽపవిద్ధ గదః, అత ఏవ, భగ్నశాఖో ద్రుమ ఇవ స్థితః, కుబేరస్య బాహు, ర్భగ్నశల్యమ్ - దుఃఖహేతు త్వాక్ మనసః శల్యప్రాయ మి త్యర్థః, పరాభవమ్, శత్రుకృత మితి శేషః, శంస తీవ కథయ తీవ లక్షణయాఽనుమాపయ తీ త్యర్థః-బాహుకా ముఖ్యకథన స్యాసంభవాత్ - ఇవ శబ్దోఽప్యత ఏవ.

యమోఽపి విలిఖన్ భూమిం దణ్డే నాస్తమితత్విషా

కురుతేఽస్తి స్న మోఘేఽపి నిర్వాణాలాతలాఘవమ్.

23

టీక.—అ...షా—అస్తం = నాశమును - ఇత = పొందిన - త్విషా = తేజ స్సుకలదైన, దణ్డేన = కఱ్ఱతో, యమః అపి = యముడును, భూమిం = నేలను, విలి ఖన్=గీటుచు, అమోఘే అపి=వస్తుగాని దైనను, అస్తిక్=దీనియందు (దండమునకు), ని...మ్—నిర్వాణ = ఆఠిపోయిన - అలాత = కొఱవియొక్క (భూమిని గీతెడు పుల్లయొక్క) - లాఘవమ్ = దైన్యమును, కురుతే = చేయుచున్నాడు.

తా.—యముఁడును మున్నెప్పడును వస్తుగానట్టి యీదండముతో ఇపుడు నేల గీటుచు లేజోహీనమయిన దీనికి అతినకొఱవియొక్క (భూమిని గీతెడు పుల్లయొక్క) దీనదశను కలిగించినాఁడు.

వ్యా.—యమ ఇతి.—అస్తం నాశ మితాః ప్రాప్తాః * అస్త మితి మకారాంత మవ్యయమ్-తస్య 'ద్వితీయా శ్చ తాతీతపతిత గ తాత్యస్త ప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమా సః - అస్త మితా స్త్విషో యస్య తేన నిష్టేజస్కేన, దణ్డేన, యమోఽపి భూమిం, విలిఖ, న్నమోఽపి ప్రాగితి భావః, అస్తిక దణ్డే, నిర్వాణాలాతస్య కాంతోల్లకస్య-అలాతం నామ భూలేఖనశలాకా తస్య - య ల్లాఘవం క్షుబ్ధం, తత్ కరుతే - ని. 'అలాత ముల్లకం క్షేయమ్' ఇతి హలాయుధః * 'నిర్వాణోఽవాతే' ఇతి నిపాతనాన్నిష్ఠానత్వమ్. అ త్రాపి లాఘవ మివ లాఘవ మితి కల్పనాన్నిదర్శనాలంకారః.

అమీ చ కథ మాదిత్యాః ప్రతాపక్షతిశీతలాః

చిత్రస్యస్తా ఇవ గతాః ప్రకామాలోకనీయతామ్? 24

టీక.—ప్ర...లాః—ప్రతాప = తేజస్సుయొక్క - క్షతి = నాశముచేత - శీతలాః = చల్లనయిన, అమీ ఆదిత్యా శ్చ = ఈసూర్యులును, కథం = ఏల, చి... ఇవ—చిత్ర = చిత్రరువున - స్యస్తా ఇవ = వ్రాయఁబడినవారివలె, ప్ర...తామ్—ప్రకామ = చక్కఁగా - ఆలోకనీయతాం=చూడకల్యలగుటను, గతాః=పొందినారు.

తా.—ఏమి, యీపండ్రెందుగురు సూర్యులును, తేజము కోల్పోయి చల్లనై చిత్రరుజ్జులలో యన చక్కఁగా చూచుటకు శక్య లయి యున్నారు ?

వ్యా.—అమీ ఇతి.—ప్రతాప క్షత్యా తేజసాం క్షయేణ - శీతలా, అమీ ఆదిత్యా శ్చ - ద్వాద శేతి శేషః, కథమ్ కేన హేతు నే త్యర్థః, చిత్రస్యస్తా చిత్రలిఖితా ఇవ, ప్రకామ మత్యంత - మాలోకనీయతాం దృశ్యతాం, గతాః ప్రాప్తాః.

పర్యాకులత్వా న్నరుతాం వేగభజ్ఞోఽనుమీయతే.

అమృషా మోఘసంరోధః ప్రతీపగమనా దివ. 25

టీక.—మరుతాం = వాయువులయొక్క, పర్యాకులత్వాత్ = తడఁబాటువలన, వే...జ్ఞః—వేగ = వడియొక్క - భజ్ఞః = నాశము, అమృషామ్ = నీళ్లయొక్క, ప్ర...వ—ప్రతీప = వెనుకకు - గమనాత్ = తిరుగుటవలన, ఓ...ధః—ఓఘ = ప్రవాహమునకు - సంరోధః ఇవ = అడ్డపాటు వలె, అనుమీయతే = ఊహింపఁబడుచున్నది.

తా.—నీళ్లు వెనుకకు మరలుటచేత వాని ప్రవాహమునకు అడ్డపాటు కలిగిన దని తెలియునట్లే, ఈ నలువదితో మిదివాయువులకును ఇప్పుడు కలిగిన యీ తడఁబాటుచేత, వీరివడికి భంగము కలిగిన దని తెలియుచున్నది.

వ్యా.—పర్యాకు లేతి.—మరుతాం వాయూనామ్ - సప్తసప్తానా మితి శేషః, పర్యాకులత్వాత్ స్థితిగతిత్వా ద్దేతో ర్వేగస్య భజ్జో, ౭మృసాం జలానాం, ప్రతీప గమనాత్ ఉత్తానావరోహః దిత్యర్థః, ఓఘస్య సంరోధః ప్రవాహప్రతిబంధ, ఇ వాను మియతే.

ఆవజ్ఞాతజటామకాలివిలమ్బిశశికోటయః

రుద్రాణా మపి మూర్ధానః త్కతహుంకారశంసినః.

26

టీక.—ఆ...యః—ఆవర్జిత = (ఓటమి దుఃఖముచేత) వాలియున్న - జటా మకాలి = జడముడులయందు - విలమ్బి = వ్రేలఁబడియున్న - శశికోటయః = చంద్ర రేఖలుగలవై, రుద్రాణాం = రుద్రులయొక్క, మూర్ధానః అపి = శిరములు సయితము, త్క...నః—త్కత = నశించిన - హుంకార హుంకారమును - శంసినః = చెప్పుచున్నవి.

తా.—ఏమీ పదునొకండుగురు రుద్రులును, తలలు వ్రేలవైచికొని, జటాజూట ములు వాల, అందలిచంద్రరేఖలు దిగజాటి వ్రేలుచుండ, హుంకారము మాని దీనులయి యున్నారు.

వ్యా.—ఆవర్జితేతి.—ఆవర్జితేషు పరిభవదుఃఖావనమ్రేషు - జటానాం మా లిషు జటాజూటేషు - విలమ్బిన్యః స్రంసినన్యః - శశికోటయ శ్చంద్రరేఖా యేషాం తే తథోక్తాః, రుద్రాణా మపి - ఏకాదశానా మితి శేషః, మూర్ధానః, త్కతం హుంకారం శంసంతి తథోక్తాః-హుంకారత్కత్యనుమాపకా ఇ త్యర్థః, హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః.

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః

అపవాదై రి వోత్సగాణః కృతవ్యావృత్తయః పరైః ?

27

టీక.—ప్రథమం = పూర్వము, ల...ష్ఠాః—లబ్ధ = పొందఁబడిన - ప్రతిష్ఠాః = ఉనికికలవారు, యూయం=మీరు, బలవత్తరైః=ఎక్కువబలముగలవారగు, పరైః = శత్రువులచేత, లబ్ధప్రతిష్ఠా = పొందఁబడిన యవకాశము కలవైన, ఉత్సర్గాః = సామాన్య శాస్త్రములు, బలవత్తరైః = నిరవకాశములయిన, అపవాదైః ఇన=నిశేష శాస్త్రములచేతనుం బోలె, కృ...యః—కృత = చేయఁబడిన - వ్యావృత్తయః = ప్రతిష్ఠా

భంగముకలవారలు (విషయసంకోచరూపబాధ కలవి అని శాస్త్ర పర గుర్తించుచున్నారము),
కిమ్ = అయితిరా యేమి ?

తా.—‘చంపఁగూడదు’ అనునిత్యాది సామాన్యశాస్త్రములను, ‘గోవును చంప వలసినది’ అనునిత్యాది విశేషశాస్త్రములు (యజ్ఞాదివిషయములో) నివారించినట్లు, అది నుండి మీరు వహించియున్న మీయధికారములనుండి విముక్తి ఇచ్చుడు బలాధికు లయిన శత్రువు లెవరేని తొలఁగించినారా ?

వ్యా.—లభ్యేతి—ప్రథమం పూర్వం, లబ్ధప్రతిష్ఠా లబ్ధినితయః—లబ్ధావకాశా ఇ త్యన్యత్ర, యూయం, బలవత్తరః పౌరుషాతిరేకాత్ ప్రబలతరైః—నిరవకాశై రి త్యప రత్ర, పరైః శత్రుభి, రత్సర్గాః సామాన్యశాస్త్రాణి ‘మా హింస్యాత్’ ఇ త్యేవమాదీని, అపోద్యంత ఏభి రి త్యపవాదైః ‘గా మాలభేత్’ ఇ త్యాదిభి ర్విశేషశాస్త్రై రివ, కిం, కృతవ్యావృత్తయః కృతప్రతిష్ఠాభక్తాః - కృత విషయసంకోచరూపబాధా ఇ త్యన్యత్ర ‘విషయసంకోచ ఏవ బాధః’ ఇ త్యాచార్యాః - నిషేధశాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహారేణ లాకికమాత్రే వ్యవస్థాపనా ద్విషయసంకోచ ఇ త్యల మతిగహనావగాహనేన.

త ద్భూత వత్సాః కి మితః ప్రార్థయధ్వం సమాగతాః;

మయి సృష్టి హింసా లోకానాం రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా. 28

టీక.—తత్ = కావున, వత్సాః = బిడ్డలారా, సమాగతాః = కలసికొనివచ్చి నట్టి మీరు, ఇతః = ఇటునుండి (నావలన ననుట), కిం ప్రార్థయధ్వం = ఏమి వేఁడె దరు; హి = ఏలనఁగా, మయి = నాయందు, లోకానాం = లోకములయొక్క, సృష్టిః = నిర్మాణము, రక్షా = కాపు, యుష్టాసు = మీయందు, అవస్థితా = నెల కొనియున్నది.

తా.—కావున ఓ బిడ్డలారా నావలన ఏమి కోరెదనో చెప్పుఁడు, లోకసృష్టి నాయందును, లోకరక్షణ మీయందును గదా ఉన్నవి.

వ్యా.—త దేతి.—త త్తస్మాత్ కారణాత్, హే వత్సాః పుత్రకాః—ని. వత్స స్వర్భకపుత్రాద్యో ర్వషేక వత్సం తు వత్ససి’ ఇతి విశ్వః - స్వయం పితామహత్వా ద్వత్సా ఇ త్యామస్త్రయతే, సంభూ యాగతాః సమాగతాః ఇతో మత్తః, కిం ప్రార్థ యధ్వమ్ కి మిచ్చ తే త్యథః, బూత, లోకరక్షణే యూయ మేవ కర్తార ఇత్యా హ—మయి లోకానాం సృష్టి, రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా, అత స్తదథా మవి నాస్తి మదపే తే త్యథః.

తతో మన్దానిలోద్ధూత కమలాకర శోభినా

గురుం నేత్రసహస్రేణ చోదయామాస వాసవః.

29

టీక.—తతః = అంతట, వాసవః = ఇంద్రుడు, గురుం = బృహస్పతిని, మ...
నా—మన్దానిల = పిల్ల తెమ్మరచేత - ఉద్ధూత = ఎగజోపబడిన - కమలాకర = తా
మరకొలనివలె - శోభినా = ప్రకాశించెడు. నే...ణ—నేత్ర = కన్నులయొక్క -
సహస్రేణ = వేయింటిచేతఁ (అనఁగా వేయికన్నులతోను), చోదయామాస = ప్రేరణ
చేసెను.

తా.—అంతట ఇంద్రుడు 'బ్రహ్మదేవునిప్రశ్నకు ఉత్తరము చెప్పుము' అనునర్థి
ముగా, బృహస్పతిని, పిల్ల తెమ్మరకుం గదలు తామరతంపరంబోలిన తన వేయికన్నులతోను
చూచి, హెచ్చరిక చేసెను.

వ్యా.—తత ఇతి.— తతో భగవత్ప్రశ్నానంతరం, వాసవ ఇన్దోఽ, గురుం
బృహస్పతిమ్ - ని. 'గురూ గీష్పతిపితృద్యౌ' ఇ త్యమరః, మన్దానిలోద్ధూతో యః
కమలాకరః స ఇవ శోభత ఇతి తేన తథోక్తేన, నేత్రాణాం సహస్రేణ, చోదయా
మాస ప్రేరయామాస; సహస్రగ్రహణ మాస్థాతిశయాథామ్-అనిమేషాణా మపి ప్ర
యత్నవశా దక్షిస్పందో న విరుధ్యతే.

త ద్ద్వినేత్రం హరే శ్చక్షు స్సహస్రనయనాధికం

వాచస్పతి రువా చేదం ప్రాజ్ఞలి జలజాసనమ్.

30

టీక.—హరేః=ఇంద్రునికి, స...కమ్ - సహస్ర=వేయి - నయన = కన్నుల
కంటె - అధికం = ఎక్కువదైన, ద్విినేత్రం = (స్వయము) రెండుకన్నులుగలదైన,
చక్షుః=కన్నుగా నున్నట్టి, సః=ఆ బృహస్పతి, ప్రాజ్ఞలిః సక్ = చక్కని కేల్తోడ్పు
గలవాడయి, జలజాసనం=బ్రహ్మనుగూర్చి, ప్రాహ=పలికెను.

తా.—వేయికన్నులు కనలేనివిషయములను బుద్ధి ప్రభావముచేత నింద్రునికై
కనువాడగుటచేత ఆ వేయికన్నులకంటె నుత్కృష్టమయిన కంటివంటివాడై ఆ కన్నుల
కంటె విలక్షణముగా స్వయము రెండుకన్నులుగలవాడైన యా బృహస్పతి, కేలు
మోడ్చి బ్రహ్మదేవునికి ఇట్లు విన్నవించెను.

వ్యా.—స ఇతి.—హరే రిన్ద్రస్య - ని. 'ఇన్దోఽ దుశ్శ్చవనో హరిః' ఇతి
హలాయుధః, సహస్రా న్నయనేభ్యోఽధికం సహస్రనయనాధికమ్-త దగోచరదర్శి
త్వా దితిభావః-ద్వినేత్రే యస్య త ద్ద్వినేత్రమ్ - ప్రసిద్ధా చ్చక్షుషోఽయం విశేష
ఇ త్యథాః, చక్షు శ్చక్షుర్భూతః, చక్షుష్ట్యోపస్య ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామా

లంకారః, స నాచస్పతిః * కస్కాదిత్వా దలుక్సత్వే * 'షష్ఠ్యః పతిపుత్ర' - ఇత్యా
దినా సత్వ మితి స్వామీ - త స్మ - ఛన్దోవిషయత్యాత్, ప్రాజ్ఞలిః సకా, జలనాననం
బ్రహ్మణ, మిద మువాచ.

వీవం య దాత్థ భగవ న్నామృష్టం నః పరైః పదం,

ప్రత్యేకం వినియుక్తాత్తా కథం న జ్ఞాస్యసి ప్రభో ? 31

టీక.—(హే) భగవత్ = ఓ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుడా, యత్ ఆత్మ = ఏమి
చెప్పచున్నావో అది, వీవం = నిజమే, నః - మాయొక్క, పదం = అధికారము, పరైః =
శత్రువులచేత, ఆమృష్టం = హరింపఁబడినది, (హే) ప్రభో = ఓ స్వామీ, ప్రత్యేకం =
ఒక్కొక్కపురుషునియందును, వి...త్తా—వినియుక్త = ప్రవేశపెట్టఁబడిన - ఆత్మ =
(నీ) స్వరూపముకలవాడవు - (సర్వాంతర్యామి వనుట), కథం న జ్ఞాస్యసి = ఎట్లెఱుంగవు.

తా.—ఓ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుడా, నీవు చెప్పినది వాస్తవమే, మాయాధి
కారములను శత్రువులు ఆక్రమించినారు. మ మ్మడుగ నేల ? సకలపురుషాంతర్యామికి
నీకు ఈ విషయము తెలిసియే యున్నది.

వ్యా.—వీవ మితి.—హే భగవత్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్ను - య దాత్థ 'కృత
వ్యావృత్తయః పరైః' ఇతి య ద్భివీషి * 'బ్రువః పఞ్చానామ్' ఇత్యాదినా ౭౭హా
దేశః * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి వర్తమానప్రయోగః * వామన
స్తు భ్రాన్తో ౭యం ప్రయోగ ఇ త్యాహ 'ఆ హేతి భూతేణలస్తభమవ ది' తి - ఆ
హేత్యుపలక్షణమ్, త, దేవం సత్యమ్, నో ౭స్తాకం, పద మధికారః, పరైః శత్రుభి,
రామృష్టమాక్షిప్తమ్, హే ప్రభో, ప్రత్యేకం ప్రతిపురుషం, వినియుక్తాత్తా ప్రవేశిత
స్వరూపః - సర్వాంతర్యామి త్యభావః, కథం, న జ్ఞాస్యసి న వేత్సి * వర్తమానే
౭పి వచనభక్త్యా భవిష్యన్నిర్దేశః ప్రసిద్ధః * 'అపహ్నవే జ్ఞః' * 'అకర్తకాచ్చ' ఇ
త్యాత్త నేపదవికల్పః.

ఉక్త మేవ ప్రపఞ్చయతి.—

త్వయా దత్తవరోదీర్ఘ స్తారకాఖ్యోమహాసురః

ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతు రి వోత్థితః. 32

టీక.—భ...ర్ణ...భవత్ = నీవలననుండి - లబ్ధ = పొందఁబడిన - వరః = వరము
చేత - ఉదీర్ఘః = గర్వించినవాడై, తారకాఖ్యః = తారకుడనుపేరుగల, మహాసురః =
గొప్పయసురుడు, ధూమకేతురివ = తోకచుక్కవలె, లోకానామ్ = లోకములకు,
ఉపప్లవాయ = కీడు(నేయుట)కై, ఉత్థితః = లేచియున్నాడు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవలనం బొందిన వరముచేత గర్వింబి తారకుఁ డను మహాసురుఁడు తోఁకచుక్కవలె లోకములకు కీడునెయుటకు కడంగి యున్నాఁడు.

వ్యా.—భవ దితి.—భవత స్వత్తో. లభేన వరే = లోదీణకాఉద్ధతః, తారక ఇ త్యాఖ్యా నామధేయం యస్య స తారకాఖ్యః, మహా నసుగో మహాసురః* 'సకా మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టః పూజ్యమానైః' ఇతి తత్పురుషః, ధూమకేతు రుత్పాత విశేష ఇవ, లోకానా, ముఖప్లవా యోపద్రవా, యోత్థిత ఉత్పన్నః.

పురే తావన్త మే వాస్య తనోతి రవి రాతపం

దీప్తికాకాకమలోన్తేషో యావన్తాత్రేణ సాధ్యతే.

33

టీక.—అస్య=ఈతారకునియొక్క, పురే=పట్టణమందు, రవిః = సూర్యుఁడు, యావన్తాత్రేణ=ఎంతమాత్రమునకు, దీ...షః=దీర్ఘి కా = డిగ్గియలందలి - కమల = తామరలయొక్క - ఉన్తేషః = వికాసము, సాధ్యతే=చేయుఁబడునో, తావన్త మేవ= ఆపాటియే, ఆతపమ్=ఎండను, తనోతి=నెఱపుచున్నాఁడు.

తా.—ఈ తారకాసురుని పట్టణమందు సూర్యుఁడు దిగుడుబావులలోని కమల ములు ఏపాటి యెండకు వికసిల్లునో ఆపాటియే కాయును.—మధ్యాహ్నమందు సయి తము లేయెండయే కాయుచుండును అని భా.

వ్యా.—పుర ఇతి.—అస్య తారకస్య, పురే రవిః సూర్య, స్తావన్తం తావన్తాత్ర, మే వాతపం తనోతి, యావన్తాత్రేణ యావ తైవ-యావతీమాత్రా మితి ర్యస్య యావన్తాత్రం-తేన వా - అల్పపరిమాణే నే త్యథాః-ని. 'మాత్రా పరిచ్ఛదే - అల్పే చ పరిమాణే సామాత్రం కా త్రేన్నియైవధారణే' ఇత్యమరః, దీర్ఘి కాసు క్రిడావా పీషు-కమలానా-మున్తేషో వికాసః, సాధ్యతే నిష్పాద్యతే; కతోరకిరణోఽపి మన్దోష్ణః స స్నేవ తద్భిత్వా పురే ప్రకాశత ఇ త్యభిప్రాయః.

సర్వాభిః సర్వదా చన్ద్రైః తం కళాభి నిశేవతే,

నాదత్తే కేవలాం లేఖాం హరచూడామణీకృతామ్.

34

టీక.—చన్ద్రైః=చంద్రుఁడు, తం = ఆతారకుని, సర్వదా = ఎల్లకాలములం దును, సర్వాభిః కళాభిః=అన్ని కళలతోను, నిశేవతే = కొలుచుచున్నాఁడు, హ... తాం—హర = శివునిచేత - చూడామణీకృతాం = శిరోరత్నముగాఁ జేసికొనఁబడిన, కళాం కేవలాం = కళను మాత్రము, న ఆదత్తే=కైకొనఁడు,

తా.—చంద్రుఁడు ఇరుపక్షములందును శివకిరస్సునందలి యొక్కకళను మాత్రము మాని కడమపదునేను కళలతోను నిండుకొని యాతారకాసురుని కొలుచుచున్నాఁడు,

వ్యా.—సర్వాభి రితి.—చన్ద్ర, స్తం తారకం, సర్వదా కృష్ణపక్షేఽపీ త్యర్థః, సర్వాభిః కలాభి ర్ని పేవతే - ని. 'కలా తు షోడశో భాగః' ఇ త్యమరః, కేవలాం, హరచూడామణీకృతాం శివశిరోమణీకృతాం లేఖాం, నాదతే న గృహ్ణోతి.

వ్యావృత్తగతి రుద్యానే కుసుమ స్తేయసాధ్వసాత్

న వాతి వాయు స్తత్పార్శ్వే తాళవృంతానిలాధికమ్. 35

టీక.—వాయుః=(ఈ) గాలిదేవుడు, కు...త్ —కుసుమ=పువ్వులయొక్క, స్తేయ=మ్రచ్చిమివలని - సాధ్వసాత్ = భయమువలన, ఉద్యానే = విహారవనమందు, వ్యా...తిః—వ్యావృత్త = మానిన-గతిః = సంచారము కలవాడై, తత్పార్శ్వే = ఆతారకాసురునిపజ్జను, తా...కం—తాలవృంత = సురటియొక్క-అనిల=గాలికంటె-అధికమ్ = ఎక్కువగా, న వాతి=వీచుడు.

తా.—ఈవాయుదేవుడు తనమీఁద పువ్వులను దొంగిలించిన సేరమి మోపఁ బడునో యనుభయముచేత ఉద్యానములో సంచారము మాని, ఆతారకునిచెంత సురటి గాలి యెంతకావలయునో అంతమాత్రమే వీచుచుండును.

వ్యా.—వ్యావృత్తేతి.—వాయుః, స్తేనస్య భావః కర్త వా స్తేయం చార్యమ్ * 'స్తేనా ద్య న్నలోప శ్చ' ఇతి య త్ప్రత్యయో నలోప శ్చ-కుసుమానాం స్తేయం-తస్మాత్ స్తేయాభియోగా ద్దత్తా ద్వా - సాధ్వసం భయం - తస్మా ద్ధేతో, రుద్యానే, వ్యావృత్తగతిః నివృత్తోద్యానసంచారః సన్ని త్యర్థః * సాపేక్ష త్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, తత్పార్శ్వే తత్సమీపే, తాలస్య వృంతై రద్గ్రభ్యతే - తాల స్తేవ వృంత మ స్తేతి వా తాలవృంతం - త స్యానిలా ద్వ్యజనసంచారపవనా - దధికం యథా తథా న వాతి - ని. 'వ్యజనం తాలవృంతకమ్' ఇ త్యమరః.

పర్యాయసేవా ముత్సృజ్య పుష్పసంభారతత్పరాః

ఉద్యానపాలసామాన్య మృతవః త ముపాసతే. 36

టీక.—ఋతవః = ఋతువులు, ప...వాం—పర్యాయ = క్రమముగా (ఒక దాని తర్వాత నొకటిగా) - సేవాం = కొలుచుటను, ఉత్సృజ్య=మాని, పు...రాః—పుష్ప = పూవులయొక్క - సంభార = సేకరమునందు - తత్పరాః - ఆసక్తము లయి. ఉ...న్యమ్—ఉద్యానపాలైః = తోఁటమాలీలతో - సామాన్యం = సమాన మగునట్లుగా, తమ్ ఉపాసతే = ఆతారకాసురుని కొలుచుచున్నవి.

తా.—అటు ఋతువులును వరుస మాని అన్నియు నొక్కమ్రడిగా, అన్నికాలముల పుష్పములను సమకూర్చుచు, అతనిని తోటమాశీలతోపాటు కొలుచుచున్నవి.

వ్యా.—పర్యా యేతి.—ఋతవః ష డ్వసంతాదయః, పర్యాయసేవాం క్రమ సేవా, ముత్స్పృజ్య, పుష్పాణాం - సంభారే సంగ్రహే - తత్పరాః ఆసక్తాః సంత ఇత్యర్థః - ని. 'తత్పరే ప్రసితాసక్తా' ఇత్యమరః, ఉద్యానపాలై రుద్యానాధిక్యతైః - సామాన్యం సాధారణం యథా భవతి తథా, తం తారక ముపాసతే సేవస్తే; శీతోష్ణాది దోషప్రకాశనం తు దూరాపాస్త మి త్యర్థః.

త సోఽపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాం పతిః

కథ మ ప్యమ్భసా మస్త రానిష్పత్యైః ప్రతీక్షతే.

37

టీక.—సరితాం పతిః=నదుల భర్త (సముద్రుడు), తస్య=ఆతారకునికి, ఉ... ని—ఉపాయన = కాసుకకు - యోగ్యాని = తగినవైన, రత్నాని=మణులను, అమ్భసామ్ అస్త్యః = నీళ్ల లోపల, ఆనిష్పత్యైః = పరిణతినొందునందాక, కథ మపి = ఎట్ల కేలకు, ప్రతీక్షతే = కనుపెట్టుకొని యుండును.

తా.—సముద్రుడు ఆతారకుని కికానిక సేయఁదగిన రత్నములను నీళ్లలోపల సంపూర్ణముగా ఎదుగువఱకు మిక్కిలి మెలఁకువతో కాపు గాచుచుండును.

వ్యా.—త స్యేతి.—సరితాం పతిః సముద్ర, స్తస్య తారక, సోఽపాయనానాం ప్రాభృతానాం - యోగ్యాని - ని. 'ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్ - ఉపాయనమ్' ఇత్యమరః, రత్నా, న్యమ్భసా మస్త, రానిష్పత్యైః పరిపాకపర్యంతమ్* వికల్పా దసమా సః, కథ మపి మహతా యత్నేన, ప్రతీక్షతే కదా వా పరిపచ్చేర ని త్యైకాగ్ర్యేణ పాలయ తీ త్యర్థః.

జ్వలన్తణిశిఖా శ్చైవనం వాసుకిప్రముఖా నిశి

స్థిరప్రదీపతా మేత్య భుజక్లాః పర్యుపాసతే.

38

టీక.—(కిం) చ = మరియు, జ్వ...ఖాః—జ్వలత్=వెలుగుచున్న - మణిః ఖాః=రత్నజ్వాలలుగలవాడై, వాసుకిప్రముఖాః=వాసుకిలోనుగాఁగల, భుజక్లాః=నాగులు, నిశి = రాత్రియందు, స్థి...తామ్—స్థిర = అటని - ప్రదీపతామ్ = దివ్యే తనమును, ఏత్య = వహించి, ఏనం = ఈతారకాసురుని, పర్యుపాసతే = కొలుచుచున్నారు.

తా.—వాసుకిలోనగు సర్పనాయకులు వెలుగుచున్న తమ శిరోమణులతో అటని దివ్యేలుగా నిలిచి రాత్రులందు అతనిని గొలుచుచున్నారు.

వ్యా.—జ్వల దితి.—కిం చేతి చార్థః, జ్వలన్త్యో - మణీనాం రోరత్నానాం-
శిఖా జ్వాలా-యేషాం తే, వాసుకిప్రముఖా, భుజక్తాః సర్పాః - సిద్ధా శ్చ ధ్వన్యస్తే-
ని. 'భుజక్తః సిద్ధసర్పయోః' ఇ త్యమరః, నిః, స్థిరప్రదీపతా మనిర్వాణదీపత్వ, మే,
త్యైవం తారకం, పర్యుపాసతే పరివృత్త్య నేవస్తే.

తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ తం ముహు దూతహరితైః

అనుకూలయ తీన్ద్రోఽపి కల్పద్రుమవిభూషణైః.

39

టీక.—ఇన్ద్రోఽపి = ఇంద్రుడు సయితము, త...క్షీ—తత్ = ఆతారకుని
చేత - కృత = చేయబడు - అనుగ్రహ = ప్రసాదమును - అపేక్షీ = కోరువాడై,
ముహుః = మాటిమాటికి - దూతహరితైః = దూతలచేత సంపాదించిన, కల్ప...ణైః—
కల్పద్రుమ = కల్పవృక్షములయొక్క - విభూషణైః = ఆభరణములతో, అనుకూల
యతి = అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును.

తా.—ఇంద్రుడు సయితము ఆతారకాసురునియనుగ్రహమును కోరినవాడై
తఱుచుగా దూతలచేత నతనికి కల్పవృక్షమునుండి పుట్టినయాభరణములను కానుక పంపి
అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును.

వ్యా.—తత్కృత తేతి.—ఇన్ద్రోఽపి, తేన తారకేణ కృతం తత్కృత - మను
గ్రహం ప్రసాద - మపత్యైత ఇతి తథోక్తః సకా, ముహు, దూతహరితై దూతప్రాప్తితైః,
కల్పద్రుమాణాం విభూషణైః తత్ప్రసూతై రి త్యర్థః, తం తారక, మనుకూలయ త్యను
కూలం కరోతి.

ఇత్థ మారాధ్యమానోఽపి క్లిశ్నాతి భువనత్రయం,

శామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

40

టీక.—ఇత్థమ్ = ఈతీరున, ఆరాధ్యమానః అపి = కొలువబడుచున్నవాఁడు
అయినను, భువనత్రయమ్=లోకములమూఁటిని (మూఁడులోకములను), క్లిశ్నాతి=పీడిం
చుచున్నాఁడు, (తథాగి = అది యట్లేగదా), దుర్జనః = దుర్మార్గుఁడు, ప్రత్యపకా
రేణ (ఏవ) = బదులుగా కీడుచేయుటచేత (నే), శామ్యేత్ = అణగును, ఉపకా
రేణ (తు) = మేలునేయుటచేత (నో), న (శామ్యేత్) = అణగఁడు.

తా.—ఈతీరున ఎల్లరును కొలుచుచున్నను వాఁడు ముల్లోకములను పీడించుచునే
యున్నాఁడు. అది యట్లేగదా, దుర్మార్గుఁడు వానిదుర్మార్గమునకు బదులుగా కీడు
చేసిన నే శమించునుగాని, మేలు చేసిన శమింపఁడు.

వ్యా.—ఇత్థ మితి.—ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ, రవి శశి పవ నోదధి భుజ్జగ్గు సురే
నైః - ఆరాధ్యమానోఽపి, భువనత్రయం, క్లిశ్నాతి పీడయతి; తథాపి - దుర్జనః,
ప్రత్యపకారేణ ప్రతీకారేణైవ, కామ్యేచ్ఛాన్తో భవేత్, ఉపకారేణ తు న కామ్యేత్ -
ప్రత్యుత ప్రకప్య తీతి భావః.

తే నామరవధూహస్తైః సదయాలూనపల్లవాః

అభిజ్ఞా శ్చేదపాతానాం క్రియస్తే నన్దనద్రుమాః.

41

టీక.—తేన = ఆతారకునిచేత, అ...స్తైః—అమరవధూ = దేవాంగనల
యొక్క - హస్తైః = చేతులతో, స...వాః—సదయ = కనికరముతో - ఆలూన =
తోయబడిన - పల్లవాః=చిగుళ్లుగలవైన, న...మాః—నన్దన = నందనవనముయొక్క -
ద్రుమాః = చెట్టులు, శ్చే...నాం—శ్చేద = నలుకులను - పాతానాం = పాటులను,
అభిజ్ఞాః = ఎఱుంగునట్టివిగా, క్రియస్తే = చేయుబడుచున్నవి.

తా.—దేవాంగనలు తమతోమలహస్తములతో కనికరముతో చిగుళ్లు చిదుము నం
దనవనవృక్షములను వాడు నఱికించి పడఁద్రోయించుచున్నాఁడు.

వ్యా.—తే నేతి.—తేన తారకేణామరవధూహస్తైః సుకుమారై రితి భావః,
తై రపి సదయ-ఆలూనాః అవతంసార్థం చిన్నాః-పల్లవా యేషాం తే, నన్దనద్రుమాః,
చ్ఛేదా శ్చ పాతా శ్చ శ్చేదపాతా - స్తేషామ్, అభిజ్ఞాన స్తీ త్యభిజ్ఞాః * కృద్యోగాత్
కర్తృణి షష్ఠీ, క్రియస్తే.

వీజ్యతే స హి సంసుప్తః శ్వాససాధారణానిలైః

చామరైః సురబన్దనాం బాష్పశీకరవక్షాభిః.

42

టీక.—హి = (కొలుచుచున్నను లోకములను పీడించుచున్నాఁడనుట) ఏలయ
నఁగా, సః = వాడు, సంసుప్తః సక = నిద్రితుఁడయ్యును, శ్వా...లైః—శ్వాస=
ఊఱుపుతో - సాధారణ = సమానమయిన - అనిలైః = గాలిగలవై, బా...భిః—
బాష్ప=కన్నీళ్లయొక్క - శీకర = బొట్టులను - వక్షాభిః = కరియుచున్నవైన, సుర
బన్దనాం = చెఱిగొనబడిన దేవాంగనలయొక్క, చామరైః = చొరీలచే, వీజ్యతే =
వీవబడుచుండును.

తా.—అతఁడు సురాంగనలను చెఱిగొనియున్నాఁడు; అతఁడు నిద్రితుఁడయిన
ప్పుడు వారు అతనికి చొరీలతో వీచుచుందురు; వీచుటలో అతనికి నిద్రాభంగములేకుండ,
యూపిరి కన్ను ఎక్కువతక్కువలు లేనంతయే గాలి తగులునట్లు వీతురు; అతఁడు

మేల్కొని యున్నప్పుడు తామేచ్చిన దండించునుగాన, అతనిగూ నిద్రాసమయములో దుఃఖోపశాంతికై అశబ్దముగా ఏడ్చురు, ఆయేడ్చుటలోను బాష్పములు పెదపెద్దవిగా నురలిసచో నతఁడు మేల్కొన్నప్పుడు కనిపట్టి దండించు ననుభయముచే, చిటుబొట్టులు సోనగా నురలి వీవనగాలికి చలువగొలిపి యతనికి గాఢతరముగా నిద్ర కలుగునట్లుగా ఏడ్చురు.

వ్యా.—వీజ్యత ఇతి.—హి యస్తాత్ కారణాత్, స తారకః, సంకుప్తః సత్, శ్వాససాధారణో నిశ్వాససమానో - 2 నిలో యేషాం తైః-తతో2ప్యాధిక్యే నిద్రా భజ్జభయాదితి భావః, బాష్పశీకరవర్షిభిః-తాసాం స్త్రీణాం రోదన స్యాయ మవ సర ఇతి భావః, సురబద్ధీనాం సురప్రగ్రహస్త్రీణాం సంబద్ధిభిః - ని. 'ప్రగ్రహప గ్రహా బద్ధ్యామ్' ఇ త్యమరః, చామరై ర్వీజ్యతే.

ఉత్పాట్య మేరుశృంగాణి తుణ్ణాని హరితాం ఖురైః

ఆక్రీడపర్వతా తేన కల్పితాః స్వేషువేశ్తసు.

43

టీక.—తేన = వానిచేత, హరితాం = నూర్యుని గుఱ్ఱములయొక్క, ఖురైః = గొరిజలచేత, తుణ్ణాని = నలంపఁబడిన (ధూళిగాఁ జేయఁబడిన), మేరు శృంగాణి = బంగ రుకొండయొక్క యగ్రములు, ఉత్పాట్య = పెకలింపఁబడినవై, స్వేషు = తనవైన, వేశ్తసు=లోఁగిండ్లకడను, ఆ...తాః—ఆక్రీడ - ఆటకు నెలవులయిన - పర్వతాః = కొండలుగా, కల్పితాః = చేసికొనఁబడినవి.

తా.—వాఁడు నూర్యమండలమునంతయున్నతములై ప్రతిదినము నూర్యాశ్వము లగొరిజతాఁకుడుచేత నలఁగి మెత్తనిఘాళియైయున్న మేరుశృంగములను పెకలించికొని పోయి ఎల్లలోకములలోను తనలోఁగిండ్ల యుద్యానములలో క్రీడాశైలములనుగా నుంచు కొని విహరించుచున్నాఁడు.

వ్యా.—ఉత్పా ట్యేతి.—తేన తారకేణ హరితాం నూర్యాశ్వానామ్-ని'హ రిత్ నూర్యే చ నూర్యాశ్వే వర్ణేచ హరితే దిశి' ఇతి విశ్వః, ఖురైః శఘైః, తుణ్ణాని చూర్ణితాని, ఏతేన తేషా మత్యాన్నత్యం నూచితం, మేరుశృంగాణ్యుత్పాట్య స్వేషు వేశ్తసు-వేశ్తస్త్వితి బహువచనే నాస్య భువనత్రయనివాసః నూచితః, ఆక్రీడన్త ఏష్వి త్యాక్రీడాః - తే చ తే పర్వతాః, కల్పితాః కృతాః.

మన్దాకిన్యాః పయః శేషం దిగ్వారణమదావిలం

హేమామ్బురుహసస్యానాం తద్వాప్యో థామ సాంప్రతమ్.44

టీక. — సాంప్రతం = ఇప్పుడు, మద్దాకిన్యాః = ఆకాశగంగకు, ది...లం = దిగ్వా
రణ = దిగ్గజములయొక్క - మద = దానజలముచేత - ఆవిలం = మలినమయిన, పయః =
నీరే, శేషం = మిగత; హే...సాం — హేమ = బంగారపు - అమోఘరుహ = తా
మరలయొక్క - సస్యానాం = పైరులకు, తద్వాప్యః = అతని దిగుడుబావులు, ధామ =
స్థానము (అయియున్నవి).

తా. — ఇప్పుడు ఆకాశగంగలో దిగ్గజముల దానధారలచే ముఱికియైన నీరు
మాత్రమే మిగిలియున్నదిగాని, బంగారుతామరలను తారకాసురుడు తొనిపోయి తన
దిగుడుబావులలో పైరు పెట్టుకొన్నాడు.

వ్యా. — మద్దాకిన్యా ఇతి. — సాంప్రతం సంప్రతి, మద్దాకిన్యా భాగీరథ్యా,
దిగ్వారణానాం దిగ్గజానాం - మదై - రావిలం కలుషం, పయో జల మేవ, శిష్యత ఇతి
శేషం శిష్టమ్ * కర్తృణ్యబ్రిత్యయః * 'త్రి వ్యస్య త్రోపయుజ్యతే' ఇతి నపుంసక
త్వమ్, తస్మాత్ కనకకమలాని క్వ గతా నీ త్యాహ - హే మేతి. — హేమామోఘరుహః
జ్యేష్ఠ సస్యాని తేషాం తు, తస్య వాప్య స్తద్వాప్య, ఏవ ధామ స్థానమ్, సర్వాణ్య
ప్యతాపృత్య స్వదీర్ఘికా స్వేవ ప్రతిగోపితవా ని త్యర్థః.

భువనలోకన ప్రీతిః స్వగీభి నానుభూయతే

ఖలీభూతే విమానానాం తదాపాతభయా త్పథి.

45

టీక. — త...త్ — తత్ = ఆ తారకునియొక్క - ఆపాత = తాడువలని -
భయాత్ = వెఱపువలన, విమానానాం = ఆకాశరథములయొక్క, పథి = మార్గము,
ఖలీభూతే సతి = పాడుపడగా, స్వర్గిభిః = సుగలచేత, భు...తిః — భువన = లోక
ములయొక్క (లోకములను) - ఆలోకన = చూచుటయందలి - ప్రీతిః = సంతృప్తి, న
అనుభూయతే = అనుభవింపబడకున్నది.

తా. — లోకములను గాంచునానందము ననుభవించుటకై తాము బయట సంచ
రించుచున్నయెడల ఆతడు ఎక్కడ నైన తారసిల్లు నేమో అనుభయముచే దేవతలు
తమవిమానమార్గమును పాడుపెట్టినారు.

వ్యా. — భువ నేతి. — తస్య తారక - స్యాపాతాత్ సమాపత్తే - ర్భయా,
ద్విమానానాం పథి, ఖలీభూతే ప్రహతీభూతే సతి-ని. 'ద్యేఖలా ప్రహతే సమే' ఇ
త్యమరః, స్వర్గిభి ర్దైవై ర్భువనానా మాలోకనే ప్రీతి ర్నానుభూయతే,

యజ్ఞభిః సంభృతం హవ్యం వితతే వ్యధ్వరేషు నః

జాతవేదోముఖా న్తాయా మిషతా మాచ్ఛిన త్తి సః.

46

టీక.—యజ్వభిః=విధి ప్రకారము యజ్ఞ ముచేసినవారిచేత, వితతేషు = చేయఁబడిన, అధ్వరేషు=యజ్ఞ ములయందు, సంభృతం = వేల్వఁబడిన, హవ్యం = హవిస్సును, మాయా=మాఁమావంతుడయిన, సః = ఆతారకుడు, మిషతాం = చూచుచున్నట్టి, నః = మాఁమొక్క, జా...త్—జాతవేదః = అగ్నియనెడు - ముఖాత్ = నోటి నుండి, అచ్చినత్తి = ఒడిసికొనును.

తా.—యథావిధిగా యజ్ఞములు చేయువారు యజ్ఞములలో వేల్చినహవిస్సును మాయా ప్రభావంబున ఆతఁడు చూచుచున్న మమ్ము సరకు నేయక మాముఖమయిన యగ్నినుండి ఒడిసికొని పోవుచున్నాఁడు.

వ్యా.—యజ్వభి రితి.—యజ్వభి ర్విధివ దిప్తవద్భిః—ని. 'యజ్వా తు విధి నేప్త వాక్' ఇ త్యమరః * 'సుయజోర్జ్వనివ్' ఇతి జ్వనిప్రత్యయః, వితతే, వ్యధ్వరేషు యజ్ఞేషు, సంభృతం దత్తం, హవ్యం హవి, ర్తాయా మాయావీ * ప్రహృదిత్వా దిని ప్రత్యయః, తారకో, నోఽస్తాకం, మిషతాం పశ్యతామ్ - పశ్యత్సు స త్స్వి త్యర్థః, * 'షష్ఠీ చానాదరే' ఇతి షష్ఠీ, జాతవేదా వహ్ని రేవ ముఖం తస్మా జ్జాతవేదోముఖా, దాచ్చినత్తి - ఆక్షిప్య గృహ్ణో తీ త్యర్థః.

ఉచ్చై రుచ్చైః శ్రవా స్తేన హయరత్న మహారి చ

దేహబద్ధ మి వేంద్రస్య చిరకాలాజ్ఞాతం యశః.

47

టీక.—(కిం) చ=మఱియు, తేన=వానిచేత, ఉచ్చైః=పొడవయిన, ఉచ్చైః శ్రవాః=ఉచ్చైః శ్రవ-మనుషేరుగలదైన, హయరత్నం=గుఱ్ఱము, దేహబద్ధం = రూపొందిన, చి...తమ్—చిర కాల=చాల కాలము - అరితమ్=గడింపఁబడిన, ఇంద్రస్య యశః ఇవ=ఇంద్రుని కీర్తియో యన, అహారి=హరింపఁబడినది.

తా.—చిరకాలము ఇంద్రుఁడు గడించిన కీర్తి అట్లు మూర్తీభవించినదో యనఁ దగినట్టి ఉన్నతమయిన యింద్రుని యశ్వశ్రేష్ఠమును ఉచ్చైః శ్రవ మనుదానిని తారకుడు అపహరించినాఁడు.—దాని నాతఁడు హరించుటచేత నింద్రుని కీర్తి నాశ మైనదని భా.

వ్యా.—ఉచ్చై రితి.—కిం చేతి చార్థః, తేన తారకే, ణోచ్చై రున్నత ఉచ్చైః శ్రవా నామ, హయో రత్న మివ హయ రత్న మశ్వశ్రేష్ఠః—ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వపి' ఇతి విశ్వః, అస్య శుభ్రత్వా దుత్పేక్ష తే - దేహబద్ధం బద్ధదేహమ్ మూర్తిమ ది త్యర్థః * ఆహితాగ్న్యా దిత్వా నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, చిరకాలార్జిత, మింద్రస్య యశ ఇ, వాహో ర్యపహృతమ్.

తస్మి సామాద్యపాయా స్తత్ర కథం న ప్రయుక్తా ఇ త్యత్రాహః—

తస్మి న్నపాయాః సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,

వీర్యవ న్న్యౌషధా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే.

48

టీక.—క్రూరే = ఘాతుకుడయిన, తస్మిక్ = ఆయగురునిమీద, నః ఉపాయాః సర్వే = మా యుపాయము లన్నియు, సాన్నిపాతికే = వాతపితృశ్లేష్మము లనెడి మూడుదోషముల ప్రకోపముచే కలుగునట్టి, వికారే = వ్యాధిమీద, వీర్యవన్తి = సారముగలవైన, న్న్యౌషధాని ఇత = మందులుం బోలె, ప్ర...యాః—ప్రతిహత = నిష్ఫలమయిన - క్రియా, = ప్రయోగముగలవి, (అయినవి).

తా.—అక్రూరునిమీద మేము ప్రయోగించినయుపాయము లన్నియు, సారవంతములయిన మందులు సన్నిపాతజ్వరముమీద ఎట్లు నిష్ప్రయోజనము లగునో అట్లు నిష్ప్రయోజనము లయినవి.

వ్యా.—తస్మి నితి.—క్రూరే ఘాతుకే - ని. 'నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః' ఇ త్యమరః, తస్మి న్నసురే, నోఽస్తాకం, సర్వ ఉపాయాః, సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య ప్రకోపజే సాన్నిపాతికే-వికారే జ్వరాదౌ * 'సన్నిపాతా చ్చ' ఇతి వక్తవ్యాట్యక్, వీర్యవన్తి సారవ, న్న్యౌషధా నీవ, ప్రతిహతక్రియా విఫలప్రయోగా భవన్తి.

త దేవ ప్రతిహతక్రియత్వ మాహ—

జయాశా యత్ర చాస్తాకం ప్రతిఘాతోత్థితాచిక్షా

హరిచక్రేణ తే నాస్య కణ్ఠే నిష్క్ర మి వాపితమ్.

49

టీక.—(కిం)చ=మఱియు, యత్ర = దేనియందు, అస్తాకం = మాకు, జయాశా - జయ=గెలుపుయొక్క - ఆశా = కోరిక, (ఉండెనో), తేన హరి చక్రేణ = ఉపేంద్రునియొక్క యా (సుదర్శన) చక్రము-తస్య కణ్ఠే=వాని మెడలో, నిష్క్రమ్=పతకముగా, అర్పితమ్ ఇవ = ఉంపబడినదో యనునట్లుయెను.

తా.—మేము మాకు గెలుపునకు ఉపేంద్రుని చక్రాయుధమును వస్తుగానిసాధనముగా నమ్ముకొని యుంటిమి. అట్టియాచక్రమును వానికంతము ద్రుంచుటకై ఆయన ప్రయోగింపఁగా అది పోయి ఆకంతమునుండి వేలాడుచుండు పతకమో యనునట్లు వాని తొమ్మన కలంకార మై నిలిచెను గాని వాని కేమియు హాని చేయఁజాల దాయెను.

వ్యా.—జయా శేతి.—కిం చేతి చాథణః, నూన, మనేన హరిచక్రేణ, వయం జేస్యామ ఇతి యత్ర హరిచక్రేఽస్తాకం, జయాశా విజయాశంసా-అసీ దితి శేషః, ప్రతిఘాతేన ప్రతిఘాత్యా-ఉత్థితార్చి పోద్గత తేజసా, తేన, హరిచక్రేణ విష్ణోః సుదర్శనే,

నాస్య తారకస్య, కణ్ఠే, నిష్క మురోభూషణ, మర్పిత మి వే త్యుత్ప్రేక్షా, స్వయ
మేవనిష్క మివ స్థిత మి త్యథః; తారకశిరశ్చేదాయ హరిణా చక్రం త్యక్తం త
దపి నష్టశక్తి జాత మితి భావః -

ని. 'సాష్టే శతే సువణానాం హే మ్నూరోభూషణే పరే,
దీనారేపి చ నిష్కౌచస్త్రీ.' ఇ త్యమరః.

తదీయాస్తోయదే వ్యద్య పుష్కరావతాకాదిషు

అభ్యస్యన్తి తటాఘాతం నిజితై రావతా గజాః.

50

టీక.—అద్య = ఇప్పుడు, ని...తాః—నిర్జిత = ఓడింపబడిన-విరావతాః =
విరావతముగలవైన, తదీయాః=అతనివైన, గజాః=ఏనుగులు, పు...షు—పుష్కర =
పుష్కరములు - ఆవర్తకాః చ = ఆవర్తకములు ను - అదిషు = లోనగునట్టి, లో
యదేషు = మేఘములయందు, త...తమ్—తట = ఒడ్డులను - ఆఘాతమ్ = కోరా
డుటను, అభ్యస్యన్తి = అలవాటు చేసికొనుచున్నవి.

తా.—అతనియేనుగులు ఇంద్రుని యైరావతమును ఓడించినవై ఇప్పుడు కొండ
దరులను మాని పుష్కలావర్త కాదిమేఘములను కోరితో అడ్డముగా కొట్టుచు క్రీడిం
చుచున్నవి.

వ్యా.—తదీయా ఇతి. అద్య సంప్రతి, నిర్జిత విరావతో యై స్తే తథోక్తాః,
తస్య తారక స్యేమే తదీయా, గజాః, పుష్కలా శ్చావర్తకాశ్చ నా మాదయో యే
షాం తేషు, లోయదేషు మేఘేషు, తటాఘాతం వప్రక్రీడా, మభ్యస్యన్తి.

త దిచ్ఛామో విభో స్రష్టం సేనాన్యం తస్య శాస్తయే,

కర్తృబన్ధచ్ఛిదం ధర్తం భవ స్యేవ ముముక్షువః.

51

టీక.—తత్ = కావున (హే) విభో = ఓస్వామీ, ముముక్షువః = మోక్షము
కోరువారు, భవస్య = సంసారముయొక్క, శాస్తయే = నాశముకై, క...దం—
కర్త = కర్తయనెడు - బన్ధ = కట్టును - శ్చిదం = త్రెంపునదైన, ధర్తమ్ ఇవ =
(అత్తజ్ఞానహేతువగు) ధర్తమునుంబోలె, తస్య శాస్తయే = ఆతారకుని నాశముకై,
సేనాన్యం = సేనానాయకుని, స్రష్టమ్=సృజింపవలయు నని, ఇచ్ఛామః = కోరుచు
న్నాము.

తా.—కావున, ఓస్వామీ, మోక్షముగోరువా **తే అగ్రము విశ్వవర్షము**
కర్తయనుకట్టును తెంపునదైన ధర్తమును ఎట్లు ఆచరింతురో, అర్థముగ నే **అత్తజ్ఞానము**

సురుని నాశముకై మాకు సేనానాయకు నొకని నీవు సృజింతువుగాక యని వేడుకొను చున్నాము.

వ్యా.—త దితి.—తత్ తస్మాత్ కారణాత్, హే విభో స్వామిక్, మోక్షం భవం త్యక్తు మిచ్ఛవో ముముక్షువో విరక్తా, భవస్య సంసారస్య, శాంతయే నివృత్తయే, క మైకావ బద్ధ స్తం ఛిన త్తితి కర్త బద్ధచ్ఛిత్ తం, ధర్మ మివ - ఆత్మజ్ఞానహేతుభూత మితి శేషః—త మేవం విది త్వాతి మృత్యు మేతి' ఇతి జ్ఞానా దేవ ముక్తిః—తస్య తార కస్య శాంతయే నాశాయ, సేనాం నయ తీతి సేనానీ శ్చమాపతిః, 'సత్సూద్విష—' ఇత్యాదినా క్విప్, తం సేనాన్యం కఞ్చిత్, స్రష్టు మిచ్ఛామః - వయ మితి శేషః.

సేనానీసృష్టేః ఫల మాహ—

గోప్తారం సురనైన్యనాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్

ప్రత్యానేష్యతి శత్రుభ్యో బద్ధీ మివ జయశ్రియమ్. ౨౨

టీక.—సురనైన్యనాం - సుర = వేల్పులయొక్క - నైన్యనాం = సేనలను, గోప్తారం = కాచువాడైన, యం = ఏ సేనానాయకుని, పురస్కృత్య = మున్నిడు కొని, గోత్రభిత్ - గోత్ర = కొండలను - భిత్ = చీల్చువాడయిన యింద్రుడు, జయశ్రియం-జయ = గెలుపుయొక్క - శ్రియం = సిరిని, బద్ధీమ్ ఇవ = చెఱగొనఁ బడిన స్త్రీనింబోలె, శత్రుభ్యః = వైరులవలననుండి, ప్రత్యానేష్యతి = మరల తెచ్చునో (అట్టిసేనానాయకుని సృజింపవలయును అని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయము).

తా.—స్వామీ, ఎట్టిసేనానాయకుని ముందిడుకొని పోరినచో దేవతల సేనలు సురక్షితము లయి, తారకాసురునివలననుండి యింద్రుడు జయశ్రిని వాడు చెఱపట్టిన స్త్రీనింబోలె మరల తెచ్చుకొనునో అట్టి సేనానాయకుని సృజింపవలయు నని వేడుకొను చున్నాము.

వ్యా.—గోప్తార మితి.—సురనైన్యనాం దేవతాసేనానాం, గోప్తారం రక్షి తానం, యం సేనాన్యం, పురస్కృత్య పురోధాయ * 'పురోఽవ్యయమ్' ఇతి గతిత్వాత్ 'నమస్సురసో ర్గత్యోః' ఇతి సకారః, గాం పృథ్వీం త్రాయంత ఇతి గోత్రా-స్తా నిభన త్తితి గోత్రభిద్దీర్ధో, జయశ్రియం, బద్ధీ మివ బద్ధీకృతాం స్త్రియ మివ, శత్రుభ్యః సకా శాత్ ప్రత్యానేష్యతి ప్రత్యాహరిష్యతి, తం స్రష్టు మితి పూర్వేణ సంబధః.

వచ స్యవసితే తస్మిన్ ససజ్జా గిర మాత్మభూః,

గజికతానస్తరాం వృష్టిం సౌభాగ్యేన జిగాయ యా. ౨౩

టీక.—తస్మిన్ వచసి=(బృహస్పతి పల్కిన) యామాట, అవసితే సతి=ముగి

సినది కాఁగా, ఆత్మభూః = బ్రహ్మదేవుఁడు, గిరం = వాక్కును, ససర్జ = సృజించెను (పలికె ననుట), యా = అవాక్కు, సాభాగ్యేన = సాంపుచేత, గ...రాం - గర్జిత = ఉఱుమునకు - అనన్తరాం = వెంటడిచైన, వృష్టిం = 'వానను, జిగాయ = గలిచెను (అతిశయించెను).

తా.—బృహస్పతి యిట్లు మొఱపెట్టుకొనఁగానే, బ్రహ్మదేవుఁడు ఉత్తరము పలికెను, ఆయు తరము ఉఱుమున కనంతరము వచ్చినవానవలె దేవతలకు ఆహ్లాదకరమాయెను.

వ్యా.—వచ సీతి.—తస్మిన్ బాహాస్పత్యే, వచ, స్యవసితే పరిసమాప్తే స, త్యాత్మభూర్బ్రహ్మ, గిరం వాచం, ససర్జ జగా దే త్యథా, యా గీః, సాభాగ్యేన మనో హరత్వేన * 'హృద్భగస్థిన్వస్తే పూర్వపదస్య చ' ఇత్యుభయపదవృద్ధిః, గర్జితా ద్గర్జితస్య వా-అనన్తరం ప్రవృత్తం, వృష్టిం, జిగాయ జితవతీ; గర్జితఫలత్వా ద్వృష్టే రివ తద్విజ్ఞాపనఫలత్వా ద్గిరః సుభగత్వ మితి భావః.

సంపత్స్యతే వః కామోఽయం, కాలః కల్పితో ప్రతీత్యతాం,

న త్వస్య సిద్ధౌ యాస్యామి సగ్గవాపార మాత్తనా. 51

టీక.—వః = మీయొక్క, ఆయం కామః = ఈ కోరిక, సంపత్స్యతే = సమకూడును, కల్పితో = కొంత, కాలః = కాలము, ప్రతీత్యతాం = ఓర్వబడునుగాక, (కిం) తు = మఱి, అస్య = ఈ సేనానియొక్క, సిద్ధౌ = సమకూడువిషయమున, ఆత్తనా = స్వయముగా, స...రం—సర్గ = సృష్టియనెడు - వ్యాపారం = పనిని, న యాస్యామి = అవలంబింపను.

తా.—ఓ దేవతలారా, మీకోరిన యీకోరిక సిద్ధించును; కాని, మీరు కొంచె పాటికాలము ఓర్చుకొని యుండవలయును ; ఈ సేనానాయకుని నేను స్వయముగా సృజింపను.

వ్యా.—సంపత్స్యతే ఇతి.—ఆయం, వో యుష్మాకం, కామో మనోరథః—సేనానీ రూపః, పంపత్స్యతే సేతస్యతి, కల్పి త్కియా నపి, కాలః ప్రతీత్యతామ్, తు కింతు, తస్య సేనాన్యః, సిద్ధౌ విషయ, ఆత్తనా స్వయం, సర్గః సృష్టి రేవ-వ్యాపార స్తం, న యా స్యామి, నాహం స్రత్య మి త్యథాః.

వృత ఇత్యాశ జ్ఞానా—

ఇతః స దైత్యః ప్రాప్తశ్రీ ర్మేత ఏ వాహాతి యయం,

విషవృక్షోఽపి సంవధ్యకా స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్. 52

టీక.—ఇతః = ఇటనుండియే (అనగా నావలననే), ప్రాప్తశ్రీః - ప్రాప్తః = పొందఁబడిన - శ్రీః = అభ్యుదయము కలవాడయిన, స దైత్యః = ఆయసురుఁడు, ఇత ఏవ = నావలన నే, క్షయం = నాశమును, న అర్హ తి = పొందఁదగఁడు, (ఏలనగా), విష వృక్షః అపి = విసఫుఁ జెట్టయినను, సంవర్ధ్య = పెంచి, స్వయం = తానే, ఛేత్తుం = నఱుకుటకు, అసాంప్రతామ్ = తగినదిగాదు.

తా.—ఆదైత్యునికి నేనే యీ అభ్యుదయము నొసంగినవాడను, కావున, నేనే వానిని నాశము నేయుట సరి గాదు; ఏలనగా, విసఫుఁజెట్టు నయినను తాను పెంచి తాను కొట్టివైవఁ గూడదు.

వ్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతో మ త్త ఏవ, ప్రాప్తశ్రీ ర్లబ్ధోదయః, స దైత్య స్తారకా సుర, ఇతో మ త్త ఏవ, క్షయం నాశం, నార్హ తి, తథా హి, అన్యో వృక్ష స్తావ దా స్తామ్, విషస్య వృక్షో విషవృక్షోఽపి, సంవర్ధ్య కుతశ్చ త్కారణా త్సమ్య గ్వధా యిత్యా, స్వయం ఛేత్తు, మసాంప్రత మనర్హః * అసాంప్రత మిత్య నేన నిపాతే నాభిహి తత్వా ద్వృక్ష ఇతి ద్వితీయాన్తో న భవతి - అనభిహితే కర్త ని ద్వితీయాభిధానాత్ - య థాఽఽహ వామనః—‘నిపాతే నా ప్యభిహితే కర్త ని న విభక్తిః పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాత్’ ఇతి.

వృతం తే నేద మేవ ప్రాజ్ఞయా చాన్తై ప్రతిశ్రుతం,

వరేణ శమితం లోకా నలం దగ్ధం హి తత్తపః.

56

టీక.—ప్రాక్ = పూర్వము, తేన = వానిచేత, ఇదమ్ ఏవ = ఇదియే (ఈచెప్పఁ బోవునదియే), వృతం = కోరఁబడినది. మయా న = నాచేతను, అన్తై = ఇతనికి, ప్రతి శ్రుతమ్ = ప్రతిజ్ఞ సేయఁబడినది; లోకాన్ = లోకములను, దగ్ధం = కాల్చుటకు, అలం = సమర్థ మయినట్టి, తత్ తపః = వాని తపస్సు, వరేణ = వరదానముచేత, శమి తం హి = ఆర్పఁబడినది సుమా.

తా.—పూర్వము నన్ను వాడు ఈచెప్పఁబోవుచావునే వేడుకొనెను, నేనును వానికి దానినే వర మిచ్చితిని; లోకములనెల్ల కాల్ప సమర్థ మయి యున్న వానితపస్సును ఆవరముచేత ఆర్పితిని.

వ్యా.—వృత మితి.—ప్రాక్పూర్వం, తే నాసురే, నేద మేవ దేవై రవధ్యత్వ మేవ, వృతం ప్రార్థితమ్, మయా, చాన్తై తారకాయ, ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమ్ * ‘ప్రత్యా క్త్యాం శ్రుతా పూర్వస్య కర్తా’ ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థి, కర్తవ్యం చైత ది త్యాహ, —లోకా ద్దగ్ధ, మలం శ క్తం * ‘పర్యాప్త వచనేష్వలమర్థేషు’ ఇతి తుము

స్మృత్యయః, తస్య తప స్త త్తపో, వరణ, వరదానేన, శమితం హి - మ యేతి శేషః.

సంయుగే సాంయుగీనం త ముద్యంతం ప్రసహేత కః,

అంశా దృతే నిషి క్తస్య నీలలోహితరేతసః ?

57

టీక.—సంయుగే = యుద్ధములో, ఉద్యంతం = పూనిక నేయుచున్న, సాంయుగీనం = యుద్ధమందు నేర్పరియైన, తం=వానిని, నిషి క్తస్య = (ఏదే నొకత్తే త్రమందు) నిషేకింపబడిన, నీ...సః—నీలలోహిత = శివునియొక్క - రేతసః = శుక్రముయొక్క, అంశాత్ ఋతే = భాగము తప్ప, కః = (అన్యుడు) ఎవడు, ప్రసహేత = ఓడించును.

తా.—యుద్ధమునకు కడంగిన యాయుద్ధకుశలుని, శివవీర్యాంశసంభూతుడు తప్ప మఱి యెవ్వఁడును ఓడింప నేరఁడు.

వ్యా.—సంయుగ ఇతి.—సంయుగే యుద్ధ, ఉద్యంతం వ్యాప్రియమాణమ్, సంయుగే సాధుం సాంయుగీనమ్ * 'ప్రతిజనాదిభ్యః ఖిణ్' ఇతి ఖిప్ప్రత్యయః, తం తారకం, నిషి క్తస్య క్వచిత్ తే త్రే త్పరితస్య-వి. 'నీలః కణ్ఠే లోహిత శ్చ కేశే ప్లితి నీలలోహిత ఇతి పురాణమ్' ఇతి స్వామీ - తస్య నీలలోహితస్య ధూర్జతే, రేతసః శుక్ర, స్యాంశా దృతేఽంశం వినా, ఽన్యః కః, ప్రసహే, తాభిభవేత్ * 'ప్రసహన మభిభవే' ఇతి వృత్తికారః.

కథ మసావీదృశ్శక్తి రిత్యాహ—

స హి దేవః పరం జ్యోతి స్తమఃపారే వ్యవస్థితమ్,

పరిచ్ఛిన్నప్రభావధిక్ ర్న మయా న చ విష్ణునా.

58

టీక.—సః దేవః = ఆ దేవుడు, త...రే—తమః = తమోగుణముయొక్క - పారే=అవలిగట్టున, వ్యవస్థితం = నెలకొనియున్న, పరం జ్యోతిః హి = పర మాత్మ గదా, (కాపుననే), మయా = నాచేతను, విష్ణునా = విష్ణుదేవునిచేతను, ప...ర్ధిః—పరిచ్ఛిన్న = ఎఱుంగబడిన - ప్రభావ = మహిమయొక్క - ఋద్ధిః = అతిశయము కలవాడు, న = కాడు.

తా.—ఆ దేవుడు తమోగుణాతీతుఁడయిన పరమాత్మ సుమా. ఆయనయొక్కమ హిమాతిశయమును నేనును గనిపట్ట నేరనై తిని, విష్ణుదేవుఁడును కనిపట్ట నేరఁడాయెను.

వ్యా.—స ఇతి.—స దేవో నీలలోహిత, స్తమసః-పారే పరతో - వ్యవస్థికం తమోగుణాతీతం, పరం జ్యోతిః పరమాత్మా హి, అత ఏవ మయా, పరిచ్ఛిన్న ప్రభా వర్ధి రవగాఢ మహిమాతిశయో, న భవతి, తథా విష్ణు నా చ న; అత స్త ప్యాసాధ్యం నా స్తీ త్యర్థః.

సంప్రతి తదంశోత్పత్తా వుపాయం దర్శయతి.—

ఉమారూపేణ తే యూయం సంయమ స్తిమితం మనః

శంభో ర్యతద్వ మాక్రష్టు మహస్కాన్తేన లోహవత్. 59

టీక.—తే=(అకార్యాధులయిన,) యూయం = మీరు, సం...తం—సంయ మ = సమాధియందు - స్తిమితం = నిశ్చలమయియున్న, శంభోః మనః = శివుని మన స్సును, ఉ...ణ—ఉమా=పార్వతీయొక్క - రూపేణ=సౌందర్యముచేత, అయస్కాన్తేన = నూదంటురాతిచేత, లోహవత్ = ఇనుమునుంబోలె, ఆక్రష్టుం=లాఁగుటకు, యతద్వమ్ = కడంగుడు,

తా.—కావునమీరు మీకు కార్య సిద్ధికలుగుటకై గుట్లు చేయుఁడు:—సమాధి యందు నిలుకడ నొందియున్న యాపరమశివుని మనస్సును నూదంటురాతితో ఇనుమును ఆకర్షించునట్లుగా పార్వతీసౌందర్యముతో ఆకర్షింపుఁడు.

వ్యా.—ఉమేతి.—తే కార్యాధినో యూయం, సంయమ స్తిమితం సమాధి నిశ్చలం, శంభో ర్త్తన, ఉమారూపేణోమాస్కాన్తర్యేణ -

ని. 'రూపం స్వభావే సౌందర్యే నాణకే పశుశబ్దయోః

గ్రన్థావృత్తా నాటకాదా వాకారణ్యోకయో రపి.' ఇతి విశ్వః, అయస్కాన్తేన మణి విశేషేణ * 'కస్కాదిషు చ' ఇతి సకారః, లోహవ దయోధాతు మివ * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః' ఇతి వతిప్రత్యయో మృగ్యః, ఆక్రష్టు మాహర్తుం యతద్వ ముద్యుక్తాభవత్.

న చ గత్యస్తరమస్తీ త్యాహ—

ఉభే ఏవ యమే వోధు ముభయో ర్భీజ మాహితం,

సా వా శంభో స్తదీయా వా మూర్తి ర్జల మయీ మను. 60

టీక.—ఉభయోః=మాయురువురయొక్క, ఆహితం=నిషి క్తమయిన, వీర్యం=కు క్ర మును, వోధం=వహించుటకు, సా వా = ఆయుమ, శంభోః = శివునివీర్యమువహిం చుటకును, తదీయా = ఆయన దైన, జలమయీ=నీటిరూపముననున్న, మూర్తిర్వా = మూర్తి, మను=నావీర్యమును భరించుటకును, ఉభే ఏవ=ఇరువు రే, యమే=గుమర్థలు.

తా.—మే మిరువురమును నిషేకించునట్టి వీర్యమును భరించుటకు ఇరువురే సమర్థులు; శంభునివీర్యమును భరించుటకు, అమెయ్య, నావీర్యమును భరించుటకు అనున యొక్క మూర్ఖభేదమయిన జలంబును.

వ్యా.—ఉభే ఇతి.—ఉభయోః శంభోర్ము, చాహితం నిషిక్తం, వీజం తేజో, తోధుం సోధుం, సా వోమా, శంభో రష్టమాతేక, స్త స్యేయం తదీయా, జలమయీ మూర్తి ర్వా మమ, ఉభే ఏవ త్నమే. స తృతీ యే త్యథాః—వా శబ్దో ద్వన్ద్వాథేకా న త్వన్ద్వాథేక. ఏత దే వోదాహృ త్యేత్థ మేవ వ్యాఖ్యాతం గణవ్యాఖ్యానే.

అత్ర దీపకాలంకారః—ప్రాకరణికయో రుమామహేశ్వరయో రప్రాకరణికయో ర్భ్రష్టజలమూర్త్యో శౌచపమ్యస్య గమ్యత్వాత్, య థాహ భోజరాజః—‘ప్రస్తుతా నా మప్రస్తుతానాం చౌపమ్యస్య గమ్యత్వే దీపకమ్’ ఇతి; న చేయం తుల్యయోగితా తస్యాః కేవలప్రస్తుతవిషయత్వేన కేవలాప్రస్తుతవిషయత్వేన చోత్థానా దితి.

త స్యాత్తా శితికణ్ఠస్య నై నాపత్య ముపేత్య వః

మోక్ష్యతే సురబన్దీనాం వేణీ ర్వీర్యవిభూతిభిః.

61

టీక.—తస్య = ఆశివునియొక్క, ఆత్తా = పుత్రుడు, వః = మీకు, నై నా పత్యం = దళవాయితనమును, ఉపేత్య = పొంది, వీ...భిః—వీర్య = శౌర్యము యొక్క - విభూతిభిః = సంపదలచేత, సురబన్దీనాం = చెఱగొనఁబడిన కేల్పుచానల యొక్క, వేణీః = జడలను, మోక్ష్యతే = విప్పును.

తా.—అపరమశివుని పుత్రుడు మీకు నేనాపతియై తారకాసురుని పోర సంహరించును; అంతట వానిచెఱంబడి సంస్కారహీనములై యున్నందున జడలుకట్టిపోయిన సురాంగనల కేశపాశములను మీరు విప్పి సంస్కరించి సుఖముందురు.

వ్యా.—త స్యేతి.—తస్య, శితికణ్ఠ స్యాష్టమాతేక, రాత్తా, పుత్ర ఇ త్యర్థః—వి. ‘ఆత్తా వై పుత్ర నామాఽసి’ ఇతి శ్రుతేః, వో యుష్టాకం, నేనాపతే ర్భావః నై నా పత్యమ్ * ‘పత్యన్త పురోహితాదిభ్యో యక్’ ఇతి యకప్రిత్యయః, ఉపేత్య ప్రాప్య, వీర్యవిభూతిభిః శౌర్యసంపత్తిభిః, సురబన్దీనాం వేణీ, మోక్ష్యతే విస్రంసయిష్యతి; తారకాసురం హనిష్య తీతి భావః.

ఇతి వ్యాహృత్య విబుధాక్ విశ్వయోని స్తిరోదధే;

మన స్యాహిత కర్తవ్యాః తేఽపి దేవా దివం యయుః.

62

టీక.—విశ్వయోనిః - విశ్వ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణభూతుఁ డయిన బ్రహ్మదేవుడు, విబుధాక్ = సురలనుగూర్చి, ఇతి = పైఁజెప్పిన ప్రకారము, వ్యా

హృత్య = పలికి, తిరోదధే = అంతర్ధానముపొందెను; తే దేవాః అపి = ఆ వేల్పులు ను,
మనసి = మనస్సులో, అ...వ్యాః—అహిత = ఉంపబడిన - కర్తవ్యాః = ఉద్య
మముగలవారయి, దివం = స్వర్గమునకు, యయుః = ఏగిరి.

తా.—ఇట్లు సురలకు పలికి బ్రహ్మదేవుడు అంతర్ధాన మాయెను. సురలును
చేయవలసినపనిని మనస్సులో నుద్దేశించుకొని స్వర్గమునకు బోయిరి.

వ్యా.—ఇ తీతి.—విశ్వస్య-యోనిః కారణమ్-ని. 'యోనిః స్త్రీణాం భగస్థానే
కాగణే తామ్రకే పణే' ఇతి వైజయస్తీ, విబుధాన్ సురా, నితి, వ్యాహృత్యాభి
ధాయ, తిరోదధేన్ స్తహితవాన్, తే దేవా అపి, మన, స్యాహితం కర్తవ్యం యై
స్తే తథోక్తా సన్తో, దివం స్వర్గం, యయుః ప్రాపుః.

తత్ర నిశ్చిత్య కందర్ప మగమత్ పాకశాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

63

టీక.—పా...నః—పాక = పాకుఁ డనునసురునియొక్క - శాసనః = శత్రు
వయిన యింద్రుడు, తత్ర = హరునిచి త్తమును ఆకర్షించు కార్యమునకు, కందర్పం = మన్త
ధుని, (సాధకునిగా), నిశ్చిత్య = నిశ్చయించుకొని, కా...ద్ధౌ—కార్య = పనియొక్క -
సిద్ధౌ = నెఱవేఱుటవిషయమై, త్వ...సా—త్వరా = తొందరచేత - ద్విగుణ = రెం
డుమడుంగులయిన - రంహసా = వడిగలదైన, మనసా = మనస్సుతో - అగమత్ =
పోయెను - (తలఁచెను.)

తా.—శివ చిత్తమును ఆకర్షించుటకు సాధకుడు మన్తధుఁ డనినిశ్చయించు
కొన్నవాఁడై ఇంద్రుడు ఎప్పుడెప్పుడు కార్యము సిద్ధించునా అనుతొందరచేత వడి
యిసుమడించినమనస్సుతో నతనిని తలఁచుకొనెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—పాకో నామ కశ్చి దసుర - స్తస్య శాసన ఇన్ద్ర, తత్ర
హరచిత్రాకషణకృత్యే, కందర్పం నిశ్చిత్య-సాధకత్వే నేతి శేషః, కార్యసంసిద్ధౌ, త్వర
యాత్సుక్యేన - ద్వా గుణౌ యస్య త - ద్విగుణం ద్విరావృత్తం - రంహో వేగో -
యస్య తేన తథోక్తేన-ని. 'గుణ స్త్వా వృత్తి శబ్దాది జ్యేన్ద్రీ యాముఖ్య తన్మఘ' ఇతి
వైజయస్తీ, మనసా-అగమత్ సన్తారే త్యథఃకగమే ర్లక్ష్య, బ్రుదిత్వాచ్చే రజాదేశః.

అథ స లలితయోషిద్భూరితాచారుశృజం

రతివలయపదాజ్ఞే చాప మాసజ్య కణ్ఠే,

సహచర మధు హస్తస్యస్త చూతాఙ్కురాస్త్రః

శతమఖ ముపతన్థే ప్రాజ్ఞలిః పుష్పధన్వా.

64

టీక.—అథ = స్మరించిన వెంటనే, సః = ఆ (స్మరింపబడిన), పుష్పధన్వా = పూవిల్తుడు, ల...జం—లలిత = అందగత్తె యయిన - యోషిత్ = చెలువయొక్క-
భూలతా = కనుబామ తీగలవలె - చారు = సొంపయిన - శృంగం = కొప్పులుగలిగి
నట్టి, చాపం = వింటిని, ర...జ్జే—రతి=(తన భార్యయయిన) రతి దేవియొక్క -
వలయపద = గాజులతానులు - అజ్జే = గుఱుతుగాఁగలదైన, కణ్ఠే = మెడమీద,
ఆసజ్య = తగిలించి, స—స్త్రీ—సహచర = చెలికాడయిన - మధు = వసంతుని
యొక్క - వాస్త్ర = చేతీయందు - న్యస్త=ఉంపబడిన-చూతాఙ్కుర = చూవి మొగ్గ
యనెడు - అస్త్రః=బాణము కలవాడయి, ప్రాజ్ఞలిః = కేలుమోడ్చు కావించినవాడై,
శతమఖం=నూలుజన్నముల వానిని (ఆనఁగా ఇంద్రుని), ఉపతస్థే=కలసికొనెను.

తా.—అట్లు ఇంద్రుడు తలంపఁగానే, పూవిల్తుడును, నిరంతరము రతీదేవిచేతి
గాజులు ఒత్తుకొనుటచే మచ్చలు వడియున్న బుజమునకు తనవిల్లు తగిలించుకొని, తన
చూవి మొగ్గ బాణమును తనతో వచ్చుచున్న తనచెలికాడయిన వసంతునిచేత నిడికొని,
వచ్చి, కేలుదోయి ఘటించి, ఇంద్రుని గలసికొనెను.

అ థేతి.—అథ స్మరణానంతరమ్, స స్మృత ఇ త్యథాః, పుష్పం ధను ర్యస్య
స పుష్పధన్వా కామః * 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇ త్యనక్, ని. 'లలితం త్రిషు సుందరమ్'
ఇ త్యమరః-లలితాయాః సుందర్యా-యోషిత్-భ్రువా లతే ఇవ-చారుణీ-శృంగే కోటి -
యస్య త త్తథోక్తం చాపమ్, రతిః స్మరప్రియా - ని. 'రతిః స్మరప్రియా' ఇత్యమరః-
తస్యా - వలయపదాని కఙ్కణస్థానా - న్యఙ్కశ్చిహ్నం యస్య స తథోక్తే కణ్ఠ,
ఆసజ్య లగయిత్వా, చాపకణ్ఠవిశేషణాభ్యాం శృక్తారకనిధే స్త్రీ భువనైకవీరస్య
శృక్తార వీరోపకరణేషు తుల్యరసత్వం వ్యవ్యతే, సహచరస్య సఖ్య-ర్తథోర్వసస్తస్య-
హస్తే న్యస్తం చూతాఙ్కుర మే వాస్త్రం యస్య స తథోక్తః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః
సః, శతమఖ మింద్ర, ముపతస్థే సంగతవాః * సంగతికరణాథాః దాత్త సేవదమ్.

అత్ర స్వభావోక్తిః- 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్వస్తువణానమ్' ఇతి.
మాలినీవృత్త మేతత్ - 'ననమయయయ తేయం మాలినీ భోగిలోక్తః' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృత

కుమారసంభవే మహాకావ్యే బ్రహ్మసాక్షాత్కారో నామ

ద్వితీయః స్కంధః.

కు మార నం భ వ మ్.

తృ తీ యః సర్గః.

తస్మిన్ మఘోన స్త్రిదశాన్ విహాయ
సహస్ర మత్నాం యుగపత్ పపాత,
ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం
ప్రాయ శ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు.

1

టీక.—మఘోనః = ఇంద్రునియొక్క, అత్నాం = కన్నులయొక్క-సహస్రం = వేయి (వేయి కన్నులును), త్రిదశాన్ = దేవతలను, విహాయ = వదలి, తస్మిన్ = అతని మీఁద (మన్నఁగునిమీఁద), యుగపత్ = ఒక్కమ్మడిని, పపాత = పడెను; ప్రాయః = తఱచుచుగా, ప్రభూణామ్ = దొరలకు, ఆశ్రితేషు = సేవకులయందు, గౌరవమ్ = ఆదరము, ప్ర...యా-ప్రయోజన = కార్యమును - అపేక్షితయా = కోరుటచే (కార్యమునుబట్టి), చలమ్ = నిలుకడలేనిది.

తా.—మదనుఁడు రాగానే ఇంద్రుఁడు కడమవేల్పులను చూచుట మాని వేయికన్నులతోను అతనిని అత్యంతాదరముతోఁగాంచెను. చిరపరిచితులను పెక్కురను వేల్పులను మాని ఇతనియందే ఇంత పక్షపాతము చూపుట యుక్తమాయనిన-ప్రభువులు ప్రాయుకముగా కార్యమునుబట్టి సేవకులందు ఆదరమును మార్చుచుండుదురగాదా.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—మఘోన ఇంద్రః, స్యాత్నాం సహస్ర, త్రిరావృత్తాదశ పరిమాణ మేషా మితి త్రిదశాన్ దేవాన్ * 'సంఖ్యాయావ్యయాసన్నా దూరాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే' ఇతి బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే -' ఇతి డచ్చరిత్యయః ఉక్తార్థత్వాత్ సుచో నివృత్తిః, విహాయ త్యక్త్వా, తస్మిన్ కామే, యుగ పత్ పపాత, సహస్రేణాక్షిభిరద్రాక్షి ది త్యాదరాతిశయోక్తిః, నను సుచిరపరిచి తానేకసుర పరిత్యాగేన భగవతో మహేంద్రస్య కథ మకాణ్డే తస్మిన్నేకస్మిన్ పక్షపాత ఇత్యాశక్యోభావస్తరం న్యస్యతి-ప్రాయో భూమ్నా, ప్రభూణా, మాశ్రితేషు సేవకేషు విషయే, గౌరవ మాదరః, ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యాధి- త్వేన హేతునా, చలం చచ్చులమ్, ఫలతన్త్రాః ప్రభవో న తు గుణతన్త్రా ఇతి భావః

స వాసవే నాసనసన్నికృష్ట
మితో నిషీ దేతి విస్ఫుష్టభూమిః
భతుః ప్రసాదం ప్రతిగృహ్య మూర్ధ్నా
వక్త్రం మిథః ప్రాకమ తైవ మేనమ్.

2

టీక.—సః = ఆతఁడు (కాముఁడు), వాసవేన = ఇంద్రునిచేత, ఆ...ష్టమ్ = ఆసన = (తన) సింహాసనమునకు - సన్నికృష్టమ్ = చేర్చుగా, ఇతి = ఇచ్చట, నిషీద = కూర్చుండుము, ఇతి = అని, వి...మిః - విస్ఫుష్ట = విడువబడిన - భూమిః = చోటుగలవాఁడై, భతుః = ఏలినవానియొక్క, ప్రసాదమ్ = అనుగ్రహమును, మూర్ధ్నా = బొదలచేత, ప్రతినన్ద్య = గౌరవించి, మిథః = ఏకాంతమున, ఏనమ్ = ఇంద్రునితో, ఏవం = ఈచెప్పబోవుతీరున, వక్త్రం = పలుకుటకు, ప్రాకమత = తొడంగెను.

తా.—ఆతనికి ఇంద్రుఁడు తన సింహాసనము ప్రక్కనే 'ఇట కూర్చుండుము' అని చోటాసంగెను. మన్నఁడు ఆయనుగ్రహముచేత తనకుం గలిగిన సంతోషమును కిగోనతిచేతం దెలుపుకొన్నవాఁడై, ఏకాంతముగా ఇంద్రునితో నిట్లు వక్కాణింపం దొడంగెను.

వ్యా.—స ఇతి.—స కామో, వాసవే నేన్ద్రే, నాసనస్య సింహాసనస్య - సం నికృష్టం సంనిహిత-మాసన సంనికృష్టం యథా తథా* శేషష్టాయం సమాసః కృద్యోగలక్షణయా తు న * 'న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలభక్తృనామ్' ఇతి షష్ఠినిషేధాత్, ఇతో నిషీదే హోపవి శేతి, విస్ఫుష్ట భూమి ర్దత్తావకాశః సకా, భతుః స్వామినః, ప్రసాద మనుగ్రహం, మూర్ధ్నా, ప్రతినన్ద్య సంభావ్య, మిథో రహసి - ని. 'మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి' ఇ త్యనురః, ఏన మిన్ద్రే, మేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వక్త్రం, ప్రాకమ తోపక్రాంతవాకో * 'ప్రోపాభ్యాం సమథాభ్యామ్' ఇ థ్యాత్త సేవమ్.

అజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశేష పుంసాం
లోకేషు యత్ తే కరణీయ మస్తి?
అనుగ్రహం సంస్తరణప్రవృత్త
మిచ్ఛామి సంవధికాతు మాజ్ఞయాతే.

3

టీక.—(హే = అయ్యా), పుంసాం = పురుషులయొక్క - జ్ఞాతవిశేష = జ్ఞాత = ఎఱుగబడిన - విశేష = సారముగలవాఁడా - (పురుషులయొక్క సారము నెఱిగిన వాఁడా అనుట), లోకేషు = లోకములలో. తే = నీకు, యత్ = ఏది, కరణీయం = చేయవలసినది, అస్తి = కలదో, (తత్ = దానిని), అజ్ఞాపయ = అసతియు, సం... త్తం—

సంస్తరణ = (నీవు నన్ను) తలంచుటచే - ప్రవృత్తం = పుట్టిన, తే = నీయొక్క, అను
గ్రహం = ప్రసాదమును, అజ్ఞయా = అనతిచేత, సంవర్థితమ్ = వృద్ధి నొందిన దానినిగా,
ఇచ్చామి = కోరుచున్నాను.

తా. — పురుషులయొక్క సారము నెఱింగినవాడూ, ఏలోకములో నీకు ఏపని
చేయవలసియున్నదో అజ్ఞాపింపుము; స్మరించుటచే నా కొనర్చిన యీయనుగ్రహమును
పనిగొనుటచే వృద్ధి నొందింపుము.

వ్యా. — అజ్ఞాప యేతి. — హే పుంసాం, జాతవిశేష జాతసార - జాతపుం
విశేషే త్యథాః * సాపేక్ష త్వేపి గమకత్వాత్ సమాసః, అజ్ఞాపయత దితి శేషః *
ఉత్తరవాక్యే యచ్చబద్ధప్రయోగా న్న పూర్వవాక్యే తచ్చబద్ధప్రయోగనిర్బంధః, కిం త ది
త్యాహ - లోకేషు, తే తవ, యత్, కరణీయం కర్తవ్యమితి; సంస్తరణేన-ప్రవృత్త
ముత్పన్నం, తే త, వానుగ్రహం ప్రసాద, మాజ్ఞయా నియోగేన, సంవర్థితం వృద్ధిం
గమిత, మిచ్చామి-సంస్తరణకృత మనుగ్రహం కేనచిన్నియోగేన వధాయ - క్వచిత్
కర్తరి నియుక్త్యై త్యథాః - అన్యథా మే నాస్తి పరితోష ఇతి భావః, తుమున్న
స్తపాతే నిజభేద యత్నః కార్యః,

న చ మే కిచ్చి దసాధ్య మస్తీ త్యాహ. —

కే నాభ్యసూయా పదకాజ్ఞితా తే నితాన్తదీహైక ర్జనితా తపోభిః ?

యావద్భవ త్యాహితసాయకస్య మత్కార్తుక స్యాస్య నిదేశవర్తి. 4

టీక. — ప...కా — పద = (నీ) యధికారమును - కాజ్ఞితా = కోరునట్టి,
కేన = ఎవనిచేత, ని...హైకః — నితాన్త = మిక్కిలి - దీహైకః = గొప్పవైన,
తపోభిః = తపస్సులచేత, తే = నీకు, అభ్యసూయా = ఈసు, జనితా = పుట్టింపఁ
బడినది, (వానిని పేర్కొనుము అని శేషము), యావత్ = ఎందులకనగా, సః =
వాడు, అ...స్య — ఆహిత = తోడుగఁబడిన - సాయకస్య = బాణముకలదైన, అస్య
మత్ కార్తుకస్య = ఈ నా వింటికి, ని...ర్తి — నిదేశ = మ్రోల - వర్తి = ఉండు
వాడు, స్యాత్ = అగును.

తా. — ఎవఁడేని నీపదముకై యుగ్రతపస్సులు చేయుచు నీకు ఈసు కలిగించి
నాఁడా? చెప్పము; యుగములో వానిని, నాములికికి గుఱిచేసి, తపస్సులు మాన్పించి,
స్త్రీలతగులములోఁ గూర్చెదను.

వ్యా. — కే నేతి. — పదకాజ్ఞితా స్వారాజ్యకామేన, కేన పుంసా, నితాన్త
దీహైక రతిప్రభూతై, స్తపోభి, స్తే త, వాభ్యసూ యేర్ష్యా, జనితా - తం బూహితీ
శేషః, కి ముఖ్యమ్ - యావద్భవతః, సభవద్వై, ర్యాహితసాయకస్య సంహితబాణ

స్వాగ్య మత్కార్దుకగ్య, నిజేశే వర్తత ఇతి నిజేశవ ర్త్యాజ్ఞావశో, భవతి - అవిలమ్బే
వైవ భవిష్య తీ త్యథాః * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానభ ద్యా' ఇతి లబ్.

సంప్రతి చతుర్వగేః మోక్ష మధిక్య త్యాహః—

అసమృతః క స్తవ ముక్తిమార్గం పునర్భవక్షేభయాత్ ప్రపన్నః?

బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు సుందరీణాం ఆరేచితభ్రూచతురైః కటాక్షైః. 5

టీక.—తవ=నీకు, అసమృతః = అంగీకృతుఁడు కానివాఁడు, కః = ఎవఁడు,
పు...త్—పునర్భవ = పునర్జన్మ మందలి - క్షేభ=దుఃఖములవలని - భయాత్ = వెఱచి
పుచేత, ముక్తిమార్గం=మోక్షపుదారిని, ప్రపన్నః = అవలంబించినవాఁడు, (వానిని
పేర్కొనుము - ఏలయన), (సోఽపి=వాఁడును), ఆ...రైః—ఆరేచిత = ఒకటొ
టిగా త్రిప్పఁబడిన = భ్రూ = కనుబొమలచేత - చతురైః = చదురుగలవైన, సుందరీ
ణాం = అందగత్తెలయొక్క, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత, బద్ధః = కట్టఁబడి
నవాఁడై, చిరం=చాలకాలము, తిష్ఠతు = ఉండునుగాక.

తా.—నీవు ఒప్పుక యెవఁడేని ఈసంసారమందలి జన్మ జరా మరణాది దుఃఖపరం
పరకు వెఱచి మోక్షమార్గమును అవలంబించినాఁడా? వానిని పేర్కొనుము; ఈక్షణ
ములో అందగ త్తెయొక్క చదురుతోడి కడకంటి చూపులతో వానిని చిరకాలము
కట్టివై చెదను.

వ్యా.—అసమృత ఇతి.—త, వాసమృతః కః, పునర్భవః పునరుత్పత్తిః -
సంసార ఇతి యావత్ - తత్రయే క్షేణ జన్మజరామరణాదయ - క్షేభ్యో భయాత్,
ముక్తిమార్గం ప్రపన్న, స్తం,వద,యతః సోఽ, ప్యా రేచితాభి రేకై కశో వివర్తితాభి-
రూఢిభి శ్చతురైః సుందరీణాం కటాక్షై, ర్బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు; ఆరేచితలక్షణం తు -

వి. 'స్వా ద్భ్రువో ర్లలితాక్షేపా దేకస్యా ఏవ రేచితమ్,

తయో ర్ములసముత్క్షేపం కాటిల్యా ద్భ్రువ్వికటిం విదః' ఇతి.

ధర్మాధాన మధిక్య త్యాహః—

అధ్యాపిత సోశనసాఽపి నీతిం ప్రయుక్తరాగప్రణిధి ద్విషన్తే

క స్యార్థధర్తా వథ వీడయామి సిన్ధో స్తటా వోఘ ఇవ ప్రవృద్ధః 6

టీక.—ఉశనసా = శుక్రనిచేత, నీతిమ్ = నయమును, అధ్యాపితస్య అపి =
నేర్పఁబడినవాని కైనను, తే ద్విషః = నీపగవానికి, కస్య = ఎవనికి, అర్థధర్తా = అర్థ
మును ధర్తమును, ప్ర...ధిః—ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - రాగ = విషయాభి

లావయనెడు = ప్రణిధిః=దూతగలవాడనై, ప్రవృద్ధః = పెరిగిన, ఓఘః=ప్రవాహము, సిన్ధోః=ఏటియొక్క, తటో ఇవ=ఒడ్డులనుం బోలె, పీడయామి = బాధింపవలయునో, వద = చెప్పుము.

తా.—నీపగవార డెవఁడేని అగురుఁడా? వార డెవఁడో చెప్పుము. సాతాచ్చుక్రాచార్యులవలన నీతివిద్య నేర్చినవార డయినను నాధాకతు నిలువలేడు. వానిహృదయములో విషయాభిలాష నుత్పాదించెను. అది, వెల్లిపొడిచిన ప్రవాహము ఒడ్డులను కోసి ఏటిని రూపుమాపినట్లు, వానియర్థధర్మములను నాశముచేసి వానిం గూల్చును.

వ్యా.—అధ్యాపిత స్యేతి.—ఉశనసా శుక్రేణ, నీతిం నీతిశాస్త్ర, మధ్యాపితస్యాపి-అపిశబ్దా చ్చుక్రశిష్యాణా మప్రధృవ్యత్వం గమ్యతే * 'గతిబుద్ధి - ' ఇత్యాదినాద్వికర్త కా దిజ్ఞాథాతో ర్ణ్యంతాత్ ప్రధానే కర్త ణీ కః* 'అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యస్తే కర్తు శ్చ కర్త ణః' ఇతి వచనాత్, తే ద్విష స్తవ శత్రోః, క స్యాథాధర్మ, ప్రయుక్తః ప్రహితో-రాగో విషయాభిలాష ఏవ-ప్రణిధి ర్దూతో-యేన సోఽహమ్-ని. 'ప్రణిధిః ప్రాథానే చరే' ఇతి యాదవః, ప్రవృద్ధ, ఓఘః ప్రవాహః, సిన్ధో ర్నద్యా, స్తటా వివ పీడయామి వద.

కామ మధికృ త్యాహ.—

కా మేకపత్నీ వ్రతదుఃఖశీలాం లోలం మన శ్చారుతయా ప్రవిష్టాం నితమ్బినీ మిచ్ఛసి ము క్తలజ్ఞాం కణ్ఠే స్వయం గ్రాహనిష క్త బాహుమ్. 7

టీక.—ఏ...లాం—ఏక = ఒక్కఁడే - పత్నీ = పతిగలదానియొక్క - వ్రత = నియమముచేత - దుఃఖశీలాం = దుఃఖస్వభావముకలదియు, చారుతయా = (ఆమెయొక్క) సౌందర్యముచేత, లోలం = సత్పష్టమయిన, మనః = (నీ) మనస్సును, ప్రవిష్టాం = చొచ్చినదియు, (అగు), కాం నితమ్బినీం = ఏ రమణిని, ముక్తలజ్ఞాం-ముక్త = వదలిన - లజ్ఞాం = సిగ్గుగలదై, కణ్ఠే=(నీ) మెడయందు, స్వ...హుం-స్వయం గ్రాహ = స్వయముగా పైకొనుదానినిగాను - నిష క్త = తగిలింపఁబడిన - బాహుమ్ = భుజములు కలదానినిగాను, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు..

తా.—ఎవతెనేని పాతివ్రత్యభంగమున కోర్వక కుములుచుండుదానిని తడియ సౌందర్యమునకు వలచితివా ? చెప్పుము. ఆసుందరి క్షణములో లజ్జ విడిచి తానే పయి కొని నీమెడయందు తతబాహువులు తగిలించి కాఁగిలించునట్లు చేసెదను.

వ్యా.—కా మితి.—ఏకః పతి ర్యస్యాః పైకపత్నీ పతివ్రతా * 'నిత్యం సపత్న్యదిషు' ఇతి జీవ - తస్యా వ్రతం పాతివ్రత్యం - తేన - దుఃఖశీలాం దుఃఖః స్వభావాత్ - దృఢవ్రతా మిత్యర్థః - ని. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇత్యమరః,

చారుతయా సుందరత్వేన హేతునా, లోలం, మన స్త్వచ్ఛిత్తం, ప్రవిష్టం, కాం, నిత
మ్మినీం సారీం, ముక్తలజ్జాం సతీం, కణ్ఠే, స్వయంగ్రాహనిషక్తబాహుమ్-స్వయం గృ
హ్నో తీతి స్వయంగ్రాహో * 'విభాషా గ్రహాః' ఇతి నిప్రత్యయః - న చ జలచర ఏక
గ్రాహ ఇతి నియమః - జలచరే గ్రాహ ఏ వేతి నియమా దితి - స్వయం గ్రాహో చ
సా నిషక్తబాహుశ్చ తాం తథాభూతా, మిచ్ఛసి-త్వదభేః పతివ్రతా మపి వ్రతా
ద్భృంశయిష్యామి త్యభః ; ఏత చ్ఛేన్ద్రస్య పారదారికత్వా దుక్తమ్ - తథా చ
కుటిః—'అహల్యాయై జారః' ఇతి,

త్రివిధా నాయికా-స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి - తత్ర పరకీయాం ప్ర
త్యుక్తమ్ - ఇతరే ప్ర త్యాహః.—

కయాఽసి కామిక్ సురతాపరాధాత్

పాదానతః కోపనయాఽవధూతః ?

తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం

ప్రవాళశయ్యాశరణం శరీరమ్.

8

టీక.—(హే) కామిక్ = (ఓయి) కాముకుడా, సు...ధాత్—సురత =
రతిక్రీడయందు - అపరాధాత్=తప్పిదముచేత (ఇతరకాంతను కూడుటచేత), పా...
తః—పాద=అడుగులకు - ఆనతః=ఎఱగినవాడవయి, కోపనయా = కోపస్వభావు
రాలయిన, కయా=ఎవతెచేత, అవధూతఃఅపి = తిరస్కరింపఁబడినాడవు; తస్యాః =
ఆమెయొక్క, శరీరం=దేహమును, దృ...పం—దృఢ=గాటమయిన - అనుతాపం =
పశ్చాత్తాపము కలదానినిగాను, ప్ర...ణం—ప్రవాళ = చివుళ్లయొక్క - శయ్యా=
సెజ్జయే - శరణం = రక్షకముగాఁగలదానినిగాను, కరిష్యామి = చేసెదను.

తా.—ఓయికాముకుడా, వేఱుకాంతను బొందితి వని కోపించి యెవతెయేని
'మన్నింపు మ'ని నీవు పాదములం ద్రెల్లినను మన్నింపక తిరస్కరించినదా? ఆమెయొక్క
శరీరమును గాటంపుఁబశ్చాత్తాపము నొందించి తచ్చాంతి కై చిగుళ్ల సెజ్జపై పారలించెదను.

వ్యా.—క యేతి.—హే కామిక్ కాముక, సురతాపరాధాత్ అన్యాసద్దా
ది త్యర్థః, పాదానతః ప్రణతః సక్, కోపనయా, కోపశీలయా, కయా స్త్రియా, ఽవ
ధూత స్తీరస్కృతో, ఽసి, తస్యాః శరీరం, దృఢానుతాపం గాఢపశ్చాత్తాప, మత ఏవ,
ప్రవాళశయ్యాశరణం కరిష్యామితి.

ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం

శరై ర్నదీయైః కతమః సురారిః

విభేతు మోక్షోత్పత్తబాహువీర్యః

స్త్రీభ్యోఽపి శోకస్ఫురణాధరాభ్యః ?

(1)

టీక.—(హే) వీర=ఓకూరుడా, ప్రసీద = దయగలుగుము, వజ్రం = వజ్రాయుధము, విక్రామ్యతు=విశ్రమించును గాక, మదీయైః = నావైన, శరైః = బాణములచేత, మో...ర్యః—మోక్షీకృత = పంతుగాజేయఁబడిన - బాహువీర్యః = భుజబలముగలవాఁడు, కతమః సురాః=(చైత్యదానవాదులలో) ఏసురవైరి, శో...భ్యః—శోప=కినుకచేత - స్ఫురిత = ఆదరిన - అధరాభ్యః = మోవిగలవారగు, స్త్రీభ్యః = ఇంతులకు సంయతము, విభేతు=వెఱచునుగాక.

తా.—ఓవీరుడా, నీవజ్రాయుధమునకు పనిపెట్టవలదు. చైత్యదానవాదులలో ఎవఁడు ఇప్పుడు నీకు ద్వేష్యుఁ డయినాఁడో చెప్పుము; నాబాణములచేత వానిబాహుపరాక్రమము నెడలించి, వానిని మహావీరునికి నీకు ఆన నేల, ఆలుకచేత నదరుచున్న కెమ్మోవిగలయింతులకు సంయతము వెఱచునట్లు చేసెదను.

వ్యా.—ప్రసీ జేతి.—హే వీర, ప్రసీద ప్రసన్నోభవ, వజ్రం కలిశం, విక్రామ్యతు=ఉదాస్తా మి త్యర్థః, మదీయైః శరై, ర్మోక్షీకృతబాహువీర్యో విఫలీకృతభుజశక్తిః, కతమో చైత్యదానవాదిషు యః కశ్చన - సురాః * 'వా బహూనాం జాతి పరిప్రశ్నే డతమచ్' ఇతి తడమచ్చుత్యయః, శోపేన స్ఫురితాధరాభ్యః స్త్రీభ్యోఽపి విభేతు=కిము వక్తవ్యం పుష్కల్య ఇ త్యర్థః - సకృ ద్భీతః సర్వతో విభే తీతి భావః * 'భీతార్థానాం భయపాతుః' ఇ త్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమి.

తవ ప్రసాదాత్ కుసుమాయు ధోఽపి

సహాయ మేకం మధు మేవ లబ్ధ్వా

కుర్యాం హర స్యాపి వినాకపాణేః

ధైర్యచ్యుతిః కే మమ ధన్వితోఽన్యే ?

10

టీక.—(పెక్కుమాటలేల, తవ=నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహము సంజేసి, కుసుమ ఆయుధః అపి=(అతిదుర్బలములయిన) పువ్వులు పోటుముట్లుగాఁ గల వాఁడ నయ్యును, ఏకం మధుమ్ ఏవ=ఒక్క వసంతుని మాత్రము, సహాయం=తోడు, లబ్ధ్వా=పొంది, పి...ణేః—వినాక = అజగవధనుస్సు (లేక-త్రికూలము) - పాణేః=చేతఁగలవాఁడయిన, హరస్య అపి=(సంహరింపఁడగు) శత్రునికి సంయతము, ధై...తిం—ధైర్యం=మతినిబ్బరముయొక్క - చ్యుతిం = నాశమును, కుర్యామ్ = చేసెదను, అన్యే ధన్విణః = కడమవిలుకాండు, మమ కే = నాకు ఏపాటి,

తా.—వే యేల, నీచయ చల్లగానున్న, నేను కేవలదూర్బలము లగుపూములుకుల తోనే, వసంతుని ఒక్క నిమాత్రము తోడుగాఁగొని, త్రిశూలధారియు సంహారకుఁడగు నీశ్వరునికి సయితము మనఃస్థైర్య మెడలించెదను; కడమ విలుకాండ్రునాకు ఏమాత్రము?

వ్యా.—త వేతి.—కిం బహునా, తవ, ప్రసాదా దనుగ్రహాత్, కుసుమాయు. ధోఽ ప్యతిసుర్బలాస్తోఽ, ప్యహ, మేకం, మఘం వసన్త మేవ, సహాయం లబ్ధ్వా, పినాకః పాణౌ యస్య స పినాకపాణిః * 'ప్రహరణాన్ధేభ్యః పరే నిష్ఠానస్తమా' తస్య. హర స్యాపి - హరః పినాకీ చే త్యతిదారుణ ఇతి భావః, ధైర్యచ్యుతిం, ధైర్యహీనిం, కుర్యామ్ కర్తుం శక్నుయా మి త్యర్థః * 'శకి లిజ్ చ' ఇతి శక్యార్థే లిజ్, అస్యే, ధన్విశో ధనుర్భృతో, మమ, కేన కేఽపీ త్యర్థః - కింశబ్దః కుత్సాయామ్ - ని. 'కు త్సా ప్రశ్న వితర్కేషు తేషే కింశబ్ద ఇన్యతే' ఇతి శాశ్వతః.

అ ధోరుదేశా దవతార్య పాద

మాక్రాన్తి సంభావితపాదపీఠం

సంకల్పితాథేక వివృతాత్తశక్తి

మాఖిల్జలః కామ మిదం బభాషే.

11

టీక....అథ = (మదనుఁ డిట్లు పలికిన) యనంతరము, ఆఖిల్జలః = ఇంద్రుఁడు, ఊరుదేశాత్ = తొడ ప్రదేశమునుండి, పాదమ్, = (తన) చరణమును, అ...తం-ఆ క్రాన్తి = ఆక్రమణముచేత - సంభావిత = గౌరవింపఁబడిన - పాదపీఠమ్ = కాలిపీఠ కలుగునట్లుగా, అవతార్య = దింపి, సం...ర్థే - సంకల్పిత = ఉద్దేశింపఁబడిన - అన్ధే = కార్యముఁపయమున, వి...క్తిం - వివృత = ప్రకటింపఁబడిన - ఆత్త = తనయొక్క - శక్తిం = సామర్థ్యము గలవాఁడయిన, కామమ్ = మన్మథునితో, ఇదం = ఈ మాటను, బభాషే = వాక్కుచెప్పును.

తా.—మన్మథుఁ డిట్లు పలుకఁగానే, ఇంద్రుఁడు, తనతొడమీఁద నుంచు కొనియున్న తన పాదమును తీసి పాదపీఠముపై నుంచుకొని, తానుద్దేశించిన కార్యమగు శివచిత్తాకర్షణమునకే శక్తిమంతుఁడనని చెప్పుకొన్న మదనునితో నిట్లు వక్కాణించెను,

వ్యా.—అ థేతి.—అథ స్తరవాక్యశ్రవణానన్తర, మాఖిల్జలః సహస్రాక్ష, ఊరుదేశాత్ పాద, మాక్రాన్త్యాఽఽక్రమణేన-సంభావితం పాదపీఠం యన్తిం స్త ద్యథా తథా, అవతార్య, సంకల్పితాథేక హరచిత్తాకర్షణరూపే విషయే, వివృతాత్త శక్తిం 'కుర్యాం హర స్యాపి' ఇత్యాదినా ప్రకటికృతస్వసామథ్యం, కామం స్తర, మిదం వక్ష్యమాణం, బభాషే.

సర్వం సఖే త్వ య్యుపపన్న మేత
దుఖే మ మాస్త్రే కులిశం భవాం శ్చ
వజ్రం తపోవీర్యమహత్సు కుణ్ఠం,
త్వం సర్వతో గామి చ సాధకం చ.

12

టీక.—(హే) సఖే = (ఓ) చెలికాడా, ఏతత్ సర్వమ్ = ఇది యంతయు, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నమ్ ఏవ=సిద్ధ మే, మమ = నాకు, కులిశం=వజ్రాయుధమును, భవాంశ్చ = నీవును, ఉభే అస్త్రే = ఇరువురును అస్త్రములు, (అందు), వజ్రం=వజ్రాయుధము, త...త్సు - తపః = తపస్సుయొక్క - వీర్య = బలముచేత - మహత్సు = గొప్పవారైనవారియందు, కుణ్ఠం = మందము, త్వం = నీవు, సర్వతః=అందఱుమీఁదను-గామి = ప్రసరించునట్టియు, సాధకం చ = సాధించునట్టియు, అస్త్రమ్=అస్త్రమువు.

తా.—మిత్రమా, నీ వన్నదంతయు నిశ్చయమే. వజ్రమును నీవును నాకు రెండు కైదువులు; కాని, రెంటిలోను వజ్రము తపోబలము కలవారిమీఁదికి ప్రసరింపజాలదు; నీ వన్ననో ఎల్లవారి మీఁదికిని ప్రసరింతువు, సాధింతువు.

వ్యా.—సర్వ మితి.— హే సఖే - సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవాధామ, సర్వ మేతత్త్వ, య్యుపపన్నం సిద్ధమ్, మమ, కులిశం వజ్రం, భవాం శ్చోభే అస్త్రే, తత్త వజ్రం, తపోవీర్యేణ తపోబలేన-మహత్సు ప్రబలేషు, కుణ్ఠం ప్రతిబద్ధప్రసరమ్, త్వ మస్త్రం సర్వతోగామి చ సాధకం చ - తాపసేష్య పృథుణ్ణ మి త్యథాః.

అవైమి తే సార, మతః ఖలుత్వాం
కార్యే గురు క్షాత్తసమం నియోక్త్యే ;
వ్యాదిశ్యతే భూధరతా మవేక్ష్య
కృష్ణేన దేహోద్వహనాయ కేషః.

13

టీక.—తే సారం = నీ బలమును, అవైమి=ఎఱుఁగుదును, అతః ఖలు=కావుననే, ఆ...మమ్ - అత్త = నాతో - సమం = తుల్యుడవయిన నిన్ను, గురుణి=గొప్పవైన, కార్యే = పనిలో, నియోక్త్యే = నియమించెదను, (అది యెట్లున్న), కృష్ణేన=విష్ణుమూర్తిచేత, భూధరతామ్ = భూమిని మోచువాఁడగుటను, అవేక్ష్య = చూచి, కేషః= పాపజేడు, దే...య - దేహ = (తన) శరీరమును- ఉద్వహనాయ=మోచుటకు, వ్యాదిశ్యతే = నియోగింపబడుచున్నాఁడు.

తా.—నీబలము నే నెఱుంగుదును, కావుననే నాకు సమానమయినవానిని నిన్ను ఈ పనికి నియోగించుచున్నాను. సారమును పరికించియేగదా ఎందును పనిగొందురు. శేషుని విష్ణుమూర్తి భూమిని మోచువానినిగా పరికించి తనకు శయ్యగా పని గొనుచున్నాడు.

వ్యా.—అవై మీతి.—హే సఖే, తే, సారం బల, మవైమి వేద్మి, అకః ఖల్వత ఏ, వాత్సమం మత్తుల్యం, త్వం, గురుణి మహతి, కాశ్యే 'తస్మై హిమాద్రేః' ఇతి వత్సమాణే, నియోజ్యే * 'స్వరాద్యన్తోపసర్గాదితి వక్తవ్యమ్' ఇతి వార్తికాదాత్త నేపదనియమః, తథా హి - సారపరీక్షాపూర్వక ఏవ సర్వత్రనియోగ ఇత్యాహ-కృష్ణేన విష్ణునా, ధర తీతి ధరః * పచాద్యచ్ - భువో ధరో భూధర స్తస్య భావస్తతాం భూధరతామ్ భూధరణశక్తి మిత్యర్థః, అవేత్స్య జ్ఞాత్వా, శేషః సర్పరాజో, దేహోద్వహనాయ స్వదేహ ముద్యోధుమ్ * 'క్రియాభోకపపదస్య - ' ఇత్యాదినా చతుర్థీ, వ్యాదిశ్యతే నియుజ్యతే, శేషకాయా హి భగవాన్.

నియోగాజ్ఞాకారం సిద్ధవత్ కర్తు మాహ.—

అశంసతా బాణగతిం వృషాజ్ఞే

కార్యం త్వయా నః ప్రతిపన్న కల్పం,

నిబోధ యజ్ఞాంశభుజా మిదానీ

ముచ్చైర్ద్విషామీహిప్సిత మేత దేవ.

14

టీక.—వృషాజ్ఞే = శివునిమీదికి, బాణగతిం = బాణప్రసరమును, అశంసతా = చెప్పుచున్న, త్వయా = నీచేత, నః కార్యం = మా పని, ప్రతిపన్న కల్పం = పూనుకొనఁబడినట్లే (అయినది), (అది యెట్లనిన), ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఉ...షాం—ఉచ్చైః = గొప్ప - ద్విషాం = శత్రువులుగలవారును, య...జాం—యజ్ఞ = జన్మంపు - అంశ = హవిర్భాగములను - భుజాం = తినువారును (అగుదేవతలకు), ఈప్సితమ్ = కోరిక, ఏత దేవ = ఇది యే (హరునిమీద నీబాణప్రయోగమే), (అని), నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—'హరుని మీది కేనియు బాణము ప్రయోగించెద' నని పలుకుటచే నీవు మాకార్యమును పూనుకొన్నవాడవే అయితివి; అది యెట్లనగా ఇప్పుడు దేవతలకు ప్రబలశత్రువులు పోసఁగి వారియజ్ఞహవిర్భాగములను హరించుచున్నారు; అకష్టము వారికి నీవు హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటచేతనే తీఱఁగలదిగా నున్నది; కావున హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటయే నిన్ను వారు కోరినకార్య మని యెఱుంగుము.

వ్యా.—అశంస తేతి.—వృషాజ్ఞే హరే, బాణగతిం బాణప్రసర, మాశంసతా

కథయతా - 'కుర్యాం హర స్యాపి నినాకపాణేః' ఇత్యాది నేతి శేషః, త్వయా, నో
 ౭ స్తాకం, కార్యం, ప్రతిపన్నకల్ప మిక్ష్ణీకృతప్రాయమ్ * 'ఈష దసమాప్తా' ఇత్యాదినా
 కల్పప్రతిత్వయః, కథ మేత ద.త ఆహ. — ఇదానీ, ముచ్చై నున్నతా - ద్విషో యేషాం
 తేషా ముచ్చైర్ద్విషాం, యజ్ఞాంశభుజాం దేవానామ్. ఏతేన ద్విషల్లప్తయజ్ఞ భాగత్వం
 నూద్యతే, ఈప్సిత మాపు మిష్ట, మేత దేవ హరే బాణప్రయోగరూప మేవ, నిబోధ
 సారాయత్తం బుధ్య స్వే త్యథాః * 'బుధ బోధనే' ఇతి ధాతోల్లోబ్. అత్త 'ఆశం
 సతా ప్రాథకాయమానేన' ఇతి నాథవ్యాఖ్యాన మనాథవ్యాఖ్యానమ్ - ఆజ్ఞో పూర్వ
 యోః కాస్తీకసంత్యోః చ్చాఫకత్వే అత్త సేవపనియమాత్ - గూఢ్వాఫకత్వ స్యాప్రా
 మాణికత్వాత్ - 'కుర్యాం హర స్యాపి -' ఇ త్య త్రానయో రభావా దయోగా చ్చేతి.

కిం తత్ కార్యం, కథం వా తస్య హరాయత్తత్వం, కుతో వా మదపే తే,
 త్య త్రాహ. —

అమీ హి వీర్యప్రభవం భవస్య

జయాయ సేనాన్య ముశన్తి దేవాః

స చ త్వదేకేషునిపాతసాధ్యో

బ్రహ్మజ్ఞభూర్బ్రహ్మణి యోజితాత్తా,

15.

టీక. — హి = ఏలయనగా, అమీ దేవాః = ఈ వేల్పులు, జయాయ = గెలు
 పుకై, భవస్య = శివునియొక్క, వీర్యప్రభవం - వీర్య = తేజమే - ప్రభవం = కార
 ణముగాగల - సేనాన్యం = సేనాపతిని, ఉశన్తి = కోరుచున్నారు, బ్ర...భూః —
 బ్రహ్మ = సద్యోజాతాది మంత్రములకు - అజ్ఞ = హృదయాది మంత్రములకు - భూః =
 స్థానమయి - ఆనగా (అంగన్యాసము చేసికొన్నవాడై), బ్రహ్మణి = తనతత్త్వమందు,
 యో...త్తా — యోజితి = కూర్చబడిన - అత్తా = చిత్తముగలవాడైన, సః చ = ఆ
 శివుడును, త్వ...ధ్యః — త్వత్ = నీయొక్క - ఏక = ఒక్క - ఇషు = బాణము
 యొక్క - నిపాత = ఏటుచేత - సాధ్యః = లోగువాడు.

తా. — అది యెట్లనగా, ఈవేల్పులు తాము శత్రువుల గెల్పుటకై శివతేజస్సు
 భూతుని సేనాపతినిగా కోరుచున్నారు. అదేవుడు ఇపుడు సద్యోజాతాది మంత్రాం
 గన్యాసపూర్వకముగా అత్త ధ్యాననిష్ఠుడై యున్నాడు. నీయొక్క యొక్కములికి
 యేటునకు లోగునేగాని, మఱి యేటును లోగువాడు గాడు.

వ్యా. — అమీ ఇతి. — హి యస్తా, దమీ దేవాః జయాయ శత్రుజయాభావం,
 భవస్య హరస్య, వీర్యప్రభవం తేజఃసంభూతం, సేనాన్యం సేనాపతి, ముశన్తి కామ

యస్తే * 'వశ కాస్తా' ఇతి ధాతోర్లట్, బ్రహ్మణాం సద్యోజాతాదిమస్త్రాణా-మక్ష్మా
నాం హృదయాదిమస్త్రాణామ్ - భూః స్థానం బ్రహ్మభూః - కృతమస్త్రన్యాస ఇ
త్యథః, బ్రహ్మణి నిజతత్వే-ని. 'వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యుభయత్రాప్య
మరః, మోజితాత్తా నియమితచిత్తః-మస్త్రన్యాసపూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నిత్యథః,
స భవ శ్చ, త్వదేకేహ స్త వైకదాణన్య - నిసాతేన సాధ్యః - అనన్యసాధ్యోఽయ
మస్మి న్నువసర ఇతి భావః.

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం తనూజాం
యతాత్త నే రోచయితుం యతస్య
యోషిత్సు తద్వీర్యనిషేకభూమిః
సైవ త్త మే త్యాత్త భు వోపదిష్టమ్.

16

టీక.—య... నే—యత = కట్టఁబడిన - ఆత్మ నే = చిత్తముగలవాఁడయిన,
తస్మై = అశివునికి, ప్రయతాం = పరిశుద్ధురాలయిన, హిమాద్రేః = మంచుకొండయొ
క్క, తనూజాం = కూతును (పార్వతిని), రోచయితుం = ప్రియనుగాఁ జేయుటకు,
యతస్య = యత్నింపుము; యోషిత్సు = స్త్రీలలో, త్తమా = సమర్థురాలైన, త...
మిః—తత్ = ఆ శివునియొక్క - వీర్య = తేజముయొక్క - నిషేక = తురణమునకు -
భూమిః = క్షేత్రము, సా ఏవ = ఆపార్వతియే, ఇతి = అని, ఆత్మ భువా = బ్రహ్మచే
త, ఉపదిష్టమ్ = చెప్పఁబడినది.

తా.—పవిత్రురాలయిన హిమవత్పుత్రిని పార్వతిని ఆదేవుఁడు కామించునట్లు
యత్నింపుము; స్త్రీలలోపల ఆపరమశివుని తేజోనిషేకమును ధరించు సామర్థ్యముగలది
ఆపార్వతియొక్క తెయే యని మాకు బ్రహ్మదేవుఁడు వచించినాఁడు.

వ్యా.—తస్మా ఇతి.—యతాత్త నే నియతచిత్తాయ, తస్మై భవాయ * 'రుచ్య
థాకానాం ప్రియమాణః' ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ, ప్రయతాం హిమాద్రే, తనూ
జాం పార్వతీం, రోచయితుం యతస్య; భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యై వే త్యాహ.—
యోషిత్సు స్త్రీషు మధ్యే * 'యత శ్చ నిధాకరణమ్' ఇతి సప్తమీ, త్తమా శక్తా, తస్య
హరస్య-వీర్యం రేత - స్తస్య - నిషేకః తురణం - తస్య - భూమిః క్షేత్రం, సా
పార్వత్యై వే, త్యాత్త భువా బ్రహ్మ, వోపదిష్టమ్ - 'ఉభే ఏవ త్త మే వోధుమ్'
ఇత్యాది నోక్త మి త్యథః.

సాఽపీదానీం సంనిక్య స్తైవ త స్తే త్యాహః—

గురో నియోగా చ్చ నగేంద్రకన్యా
స్థాణుం తపస్యస్త మధిత్యకాయామ్
అన్వాస్త ఇ త్యప్సరసాం ముఖేభ్యః
శ్రుతం మయా మత్ప్రణిధిః సవర్గః.

17

టీక.—నగేంద్రకన్యా=కొండలరాయనికూతురును, గురోః = తండ్రియొక్క, నియోగాత్ = పంపున, అధిత్యకాయాం = నెత్తమునందు, తపస్యస్తం = తపస్సుచేయుచున్న, స్థాణుమ్=శివుని, అన్వాస్తే = కొలుచుచున్నది, ఇతి = అని, మయా = నాచేత, అప్సరసాం = అచ్చరలయొక్క, ముఖేభ్యః = నోరులవలన, శ్రుతం = వినబడినది; సః వర్గః=ఆగణము, మత్ప్రణిధిః - మత్=నాయొక్క - ప్రణిధిః = వేగు.

తా.—ఈ యుద్యమమునకు అనుకూలముగా, ఇప్పుడు పార్వతియు తండ్రిపంపున ఆకొండనెత్తమునం దప మాచరించుచున్న పరమశివునిం గొలుచుచున్న దని నా వేగులయిన యచ్చరలు గని వచ్చి నాకుం దెలిపినారు.

వ్యా.—గురో రితి.—నగేంద్రకన్యా పార్వతీ చ, గురోః పితృ, నియోగా చ్చాసనా, దధిత్యకాయాం హిమాద్రే రూర్ధ్వభూమా - ని. 'భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా' ఇత్యమరః * 'ఉపాధిభ్యాం త్యక న్నాసన్నారూఢయోః' ఇతి త్యకన్ప్రత్యయః, తపస్యస్తం తప శ్చరస్తమ్ * 'కర్తృణో గోమన్థతపోభ్యాం వ ర్తిచరోః' ఇతి క్యజ్ ప్రత్యయః—తతః శతృప్రత్యయః, స్థాణుం రుద్ర, మన్వాస్తే ఉపాస్త ఇత్యర్థః, ఇ తీదం, మయాఽప్సరసాం ముఖేభ్యః శ్రుతమ్;న చైత చైతివ్యామాత్రమిత్యాహః—స వర్గః సోఽప్సరసామ్, గణో, మత్ప్రణిధి మమ గూఢచరః-ని. 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' ఇతి యాదవః.

త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై కురు దేవకార్యం

మథోక్తాయ మథాన్తరభాష్య ఏవ,

అపేక్షతే ప్రత్యయ ముత్తమం త్వాం

బీజాబ్జురః స్రాగుదయా దీ వామ్భుః.

18

టీక.—తత్=కావున, సిద్ధ్యై = (కార్యము) నెఱవేఱుటకై, గచ్ఛ = చనుము, దేవకార్యం=వేల్పుల ప్రయోజనమును, కురు = నెఱవేర్చుము, అయమ్ అర్థః = ఈ ప్రయోజనము, అ...వ్య—అర్థాన్తరః=(పార్వతీ సన్నిధాన్ రూపమయిన) - కా

రణాంతరముచేత - భావ్యః = సాధింపఁదగినది, (అయినను, బీజాఙ్కరః - బీజ = విత్తనముచే సాధ్యమగునట్టి - అఙ్కరః = మొలక, ఉదయాత్ = మొలచుటకు, ప్రాక్ = ముందు, అమృతః ఇవ = నీటిని బోలె, త్వామ్ = నిన్ను, ఉత్తమం = మేల్మొన, ప్రత్యయం = కడపటికారణముగా, అపేక్షతే = కోరుచున్నది.

తా.—కావున దేవతల ప్రయోజనము నెఱవేర్చుటకై లెమ్ము. శివచిత్తాకర్షణ రూపమయిన యీ ప్రయోజనము మఱియొక కారణముచేత సిద్ధింపఁ దగినది, అని యే దనఁగా పార్వతీసాన్నిధ్యమే. అటయిన మఱి నాకడంక యేల యందువేని, లోకములో విత్తనమువలననే మొలక మొలవవలసిన దయినను మొలచుటకు ముందు నీరు కావలసి యుండును గదా, అట్లే పార్వతీసాన్నిధ్యముచేతనే యీ ప్రయోజనము నెఱవేఱున దయినను కడపటి యుత్తమకారణముగా నీశాణప్రయోగము కావలసి యున్నది.

వ్యా.—త దితి.-తత్ తస్మాత్, సిద్ధ్యై కార్యసిద్ధ్యర్థం, గచ్ఛ, దేవకార్యం కురు * ఆశిషి లోట్, అయ, మర్థః ప్రయోజన, మర్థాంతరభావ్యః కారణాంతరసాధ్య ఏవ, త చ్చ కారణాంతరం పార్వతీసన్నిధాన మితి భావః -

ని. 'అర్థః ప్రకారే విషయే విత్త కారణ వస్తుషు,

అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తా చాపి ప్రయోజనే.' ఇతి విశ్వః,

తథాఽసి, బీజసాధ్యోఽఙ్కురో బీజాఙ్కర, ఉదయా దుత్పత్తేః, ప్రా, గమ్భ ఇవ, త్వా, ముత్తమం ప్రత్యయం చరమం కారణ, మపేక్షతే - ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశపథ జ్ఞానవిశ్వాసపాతుషు' ఇ త్యమరః, తస్మా దస్తి స్మరే తవ చరమసహకారిత్యా దనన్య సాధ్యోఽయ మర్థ ఇతి భావః.

తస్మిన్ సురాణాం విజయాభ్యుపాయే

త వైవ నా మాస్త్రగతిః, కృతీ త్వమ్;

అ ప్యప్రసిద్ధం యశనే హి పుంసా

మనన్యసాధారణ మేవ కర్త.

19

టీక.—సురాణాం = వేల్పులయొక్క, వి...యే.—విజయ = గెలుపునకు, అభ్యుపాయే = ఉపాయభూతుడైన, తస్మిన్ = ఆ పరమశివునిమీఁద, అస్త్రగతిః = శబ్దాప్రసారము, తవ ఏవ నామ = (కలుగునేని) నీకే కలిగెడిని. (అందువలన), త్వం = నీవు, కృతీ = ధన్యుడవు; (అట్లేగదా), అప్రసిద్ధమ్ అపి = ఖ్యాతముకానిచైనను, అనన్యసాధారణమ్ ఏవ = ఇతరులకు శక్యము కానిదే అగునట్టి, కర్త = చేత, పుంసాం = పురుషులకు, యశనే హి = కీర్తికొఱకుఁ గదా.

తా.—వేల్పులవిజయమునకు ఉపాయభూతుఁ డయిన యాపరమేశ్వరునిమీఁద ప్రసరించునేని నీయొక్కనిబాణమే గదా ప్రసరించెడిని; నీవు ధన్యుడ వయ్యా; లోకములో ఇతరులకు శక్యముగానిపని యప్రసిద్ధమయినను కర్తవ్యకీర్తి డెచ్చును, ఈవిషయములో నీపని ఇతరులకు ఆశక్యంబును ప్రసిద్ధంబును, గాన జాననగుక్తిర్నిజైష్ఠ్యవలయునా?

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—సురాణాం, విజయాభ్యుపాయే జయస్యోపాయభూతే, తస్మిన్మాహే, అస్త్రగతి రస్త్రప్రగర, స్తవైవ నామ-నా మేతి సంభవనాయామ్ - అస్యేషాం తు సంభావ నాపి నా స్తీతి భావః, అత స్త్వం కృతీ కృత మ స్యా స్తీతి కృతీ కృతార్థః, తథా హి - అప్రసిద్ధ మ, ప్యనన్యసాధారణ మేవ కర్తృ పుంసాం యశసే హి - ఇదం తు ప్రసిద్ధ మసాధారణం చేత్యతియశస్కర మితి భావః.

ప్రోత్సాహనాథకం సాతి.

సురాః సమభ్యర్థకయితార ఏతే,

కార్యం ప్రయోజా మపి విష్టపానామ్;

చాపేన తే కర్త, న చాతిహింస్త,

మహో బ తాసి స్పృహణీయవీర్యః.

20

టీక.—ఏతే సురాః=వీరుగో వేల్పులు, సమభ్యర్థకయితారః = (నిన్ను) వేడుకొనుచున్నవారు; కార్యం=(వేడిన) ప్రయోజనము, త్రయోజాం విష్టపానామ్ అపి=మూడులోకములదియు; కర్త=(అందుకై చేయవలసిన) పని, తే చాపేన = నీవింటి చేత; అతి హింస్తం చ న=కడు క్రూరమునుం గాదు; అహో బత=అయ్యా, స్పృ... ర్యః—స్పృహణీయ = ఆశ్చర్యమయిన - వీర్యః = విక్రమము కలవాడవు, అసి = అయియున్నావు.

తా.—సామాన్యులు నిన్ను వేడుకొనుట గాదు, వేల్పులు నిన్ను వేడుకొనుచున్నారు; వేడినకార్యము అల్పము గాదు, మూడు లోకములవారిని రక్షించునట్టిది; నీవు చేయవలసినపనియు నీవింట సాధ్య మయి యున్నది; క్రూర మయిన పనియుం గాదు: అయ్యా, నీ విక్రమము ఆశ్చర్యముగా నున్నది.

వ్యా.—సురా ఇతి.—ఏతే సురాః, సమభ్యర్థకయితారో యాచితారః కార్యం ప్రయోజనం, త్రయోజాం విష్టపానా మపి సంబద్ధి సర్వలోకాథక మి త్యథాకే, కర్త, తే తవ, చాపేన - న త్వస్యే నేతి భావః; అతిహింస్త మతిఘాతుకం చ న, అహోబత ఇతి సంబోధనే-ని. 'అహో బ తానుకమ్పాయాం భేదే సంబోధనేఽపి చ' ఇతి విశ్వః, అథనా అహో ఆశ్చర్య-బ తే త్యామస్త్రణే సంబోధనే చేతి - 'బ తాను

స్త్రీణాం సంతోష భేదానుక్రూప విస్తయే' ఇతి విశ్వః, స్పృహణీయవీర్యోఽస్యాశ్చర్యవిక్రమాఽసి - ని. 'ఆశ్చర్యం స్పృహణీయం చ' ఇతి నానాథాకోశః.

మధు శ్చ తే మన్తథ సాహచర్యా దసా వనుక్తోఽపి సహాయ ఏవ;
సమీరణో నోదయితా భ వేతి వ్యాదిశ్యతే కేన హుతాశనస్య? 21

టీక.—(హే) మన్తథ=ఓమరుడా, అసా మధుః చ=ఈ వసంతుఁడన్ననో, తే = నీకు, సాహచర్యాత్ = సంగతకాఁడగుటవలననే, అనుక్తః అపి = ప్రేరితుఁడుగాకయే, సహాయ ఏవ = తోడే, (అది సరియేగదా), సమీరణః=గాలి, హుతాశనస్య = అగ్నికి, నోదయితా = ప్రేరకుఁడవు, భవ = కమ్ము, ఇతి = అని, కేన = ఎవనిచేత, వ్యాదిశ్యతే = నియమింపబడును.

తా.—ఓయి మదనుడా, ఈవసంతుఁడన్ననో నీకు సావాసగాఁ డగుటచేత ఒకరిప్రేరణ అక్కఱ లేకయే తోడుగానే యుండువాఁడు; అగ్నిని ప్రేరింపు మని గాలికి ఒకరు చెప్పవలయునా? అట్లే మీయిరువురవిషయంబును.

వ్యా.—మధు రితి.—హే మన్తథ, అసా, మధు శ్చ వసంతోఽపి, తే, సాహచర్యాత్ సహచరత్వాదే, వానుక్తోఽప్యప్రేరితోఽపి, సహాయః సహకార్యేవ, తథాహి - సమీరణో వాయు, హుతాశ స్యాగ్నే, నోదయితా ప్రేరకో, భ వేతి, కేన వ్యాదిశ్యతే.

అత్ర మధుసమీరణయో రుక్తి మన్తరేణ సహాయతాకరణం సామాన్యధర్మః, స చ వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తు భావేన పృథ జ్ఞే దిక్ష్వా ఇతి ప్రతివస్తుపమాలంకారోఽయమ్, తదుక్తమ్ -

‘యత్ర సామాన్య నిర్దేశః, పృథగ్వాక్యద్వయే యది,
గమ్యాపమ్యాశ్రితా సా స్యాత్ ప్రతివస్తుపమా మతా.’ ఇతి.

త థేతి కేషా మివ భిర్దు రాజ్ఞా
మాదాయ మార్థ్నా మదనః ప్రతస్థే;
విరావతాస్సాలనకకణశేన
హస్తేన పస్పశక్ తదజ్ఞ మిన్ద్రః.

22

టీక.—తథా ఇతి = అట్లే అగుఁగాక అని, భిర్దు = దొరయొక్క, రాజ్ఞా = ఆనతిని, కేషామ్ ఇవ = అనుగ్రహముచేత ఇచ్చిన మాలికనుంబోలె, మార్థ్నా = శిరమున, ఆదాయ - గ్రహించి, మదనః = మన్తభుఁడు, ప్రతస్థే = తరలెను; ఇన్ద్రః =

వేల్పుజేడు, వి...న—విరావత = దేవగజమును - ఆస్థలన = (ప్రోత్సాహము కొఱవ) తాటించుటచేత - కర్కశేన = విరుసెక్కిన, హస్తేన = చేతితో, తత్ అజ్ఞం = ఆమదనుని దేహమును, పస్పర్శ = స్పృశించెను.

తా.—మదనుడు వల్లె యని దొరయానతిని అనుగ్రహదత్త మయిన పూదండ నుంబోలె శిరమున స్వీకరించి తరలఁగానే, దేవేంద్రుడు విరావతమును హెచ్చరికకై తాటించుటచే విరుసెక్కిన తనచేతితో, ఆ మదనునిదేహమును ప్రీతిగౌరవార్థము పరా మృశించెను.

వ్యా.—తథేతి.—తథా స్థితి, భతుః స్వామినః, శేషా మివ ప్రసాదదత్తాం నూలా మివ-ని. 'ప్రసాదాన్నిజసర్తాల్యదానే శేషేతి కీర్తితా' ఇతి విశ్వః, 'మాల్యాక్షతాదిదానేస్త్రీ శేషా' ఇతి వైజయంతీకేశవా, ఆజ్ఞాం, మాథ్నాఽఽదాయ శిరసాన్విహిత్యా, మదనః ప్రతస్థః * 'సమప్రవిభ్యః స్థః' ఇత్యాత్త సేవదమ్, ఇన్ద్రి, విరావతా స్థలనేన ప్రోత్సాహనార్థేన తాడనేన, కర్కశేన పరుషేణ, హస్తేన, తదజ్ఞం మదనదేహం, పస్పర్శ, హస్తస్పర్శేన సంభావయామా సే త్యథః

'శేషా మివాజ్ఞామ్' ఇత్యత్త సాధకబాధక ప్రమాణాభావా దుపమోత్పేక్ష యోః సందేహసంకర ఇతి, యది భర్తా శేషాఽపి దత్తా తదా తా మాజ్ఞామి వేత్సుప మా, అథ న దత్తా తహి శేషోత్పేక్షోత్పేక్షితా, శేషాదానం తు సందిగ్ధ మితి.

స మాధవే నాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశక్కుమనుప్రయాతః

అజ్ఞవ్యయప్రాధికతకార్యసిద్ధిః స్థాణ్వాశ్రమం హైమవతం జగామ. 21

టీక.—సః = మదనుడు, అభీమతేన = ఇష్టుడయిన, సఖ్యా=చెలికాడగు, మాధవేన = ఆమనితోను, రత్యా = (తనభార్యయగు) రతీదేవితోను, సాశక్కుం = (కష్టము సంభవించె నను) భయముతో, అనుప్రయాతః సః=వెంబడింపబడివాడై, అ...స్థిః—అజ్ఞ = దేహముయొక్క - వ్యయ = నాశముచేతనయినను - ప్రార్థిత = కోరబడిన - కార్య = దేవప్రయోజనముయొక్క - సిద్ధిః = నెఱవేఱుట కలవాడై, హైమవతం = హిమవంతమందలి, స్థా...మం—స్థాణు = మహేశ్వరుని యొక్క - ఆశ్రమం = మనికికి (తపోవనమునకు), జగామ = పోయెను.

తా.—'ఏమి కష్టము సంభవించినది!' అని దిగులుపడుచు వసంతుడును రతీ దేవియు వెంట రఁగా, 'తనదేహము చదివినను చదియుఁగాక, స్థాణము పోయినను పోవుఁగాక, ఈదేవకార్యమును సాధించెదను' అని నిశ్చయించుకొన్నవాడై మదనుడు అహిమవంతమందలి సరమేశ్వరాశ్రమమునకుం జనియెను.

వ్యా.—నేతి.—స మదనో, అభిమతేన ప్రియేణ, సఖ్యా సుహృదా, మాధవేన వసన్తేన, రత్యా స్వదేవ్యా చ, సాశక్కుం సంకట మాపతిత మితి సభయ, మనుప్రయాతః సకా, తథాఽజ్ఞస్య వ్యయే నాపి - ప్రాథికతా కార్యసిద్ధిర్యేన స తతోక్తః - శీర్త్వా మృత్వా ఽపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యామితి కృతనిశ్చయః సన్నిత్యథకాః, హైమవతం హిమవతి భవమ్, స్థాణో రుద్ర, స్యాశ్రమం జగామ.

తస్మిన్ వనే సంయమినాం మునీనాం

తపస్సమాధేః ప్రతికూలవర్తక

సంకల్పయోనే రభిమానభూత

మాత్తాన మాధాయ మధు జజ్ఞమ్భే.

24

టీక.—తస్మిన్ వనే = అస్థానాశ్రమమందు, సంయమినాం = సమాధినిష్ఠులయిన, మునీనాం = తాపసులయొక్క, తపసః = తపస్సునకు, ప్ర... రీ—ప్రతికూల = విరోధముగా - వర్తీ = వర్తించువాడయిన, మధుః = వసంతుడు, సంకల్పయోనేః = మన్తధునియొక్క, అభిమానభూతం = గర్వకారణమయిన, మాత్తానమ్ = నిజస్వరూపమును, ఆధాయ = నెలకొల్పి, జజ్ఞమ్భే = ఆవిర్భవించెను.

తా.—అంతట, ఆతపోవనమందు సమాధినిష్ఠులయిన తాపసుల యొక్కాగ్ర్యమునకు ప్రతికూలముగా వసంతుడు మదనునిగర్వమునకు కారణమయిన నిజస్వరూపమును భరించినవాడై కసంతధర్మములను ప్రవర్తిల్ల జేసెను.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ వనే స్థానాశ్రమే, సంయమినాం సమాధిమతామ్, మునీనాం, తపసః-సమాధే రేకాగ్రతాయాః, ప్రతికూలం వర్తర ఇతి ప్రతికూలవర్తీ విరోధీ, మధు ర్వసంతః, సంకల్పయోనే ర్తనోభవ, స్యాభిమానభూతం గర్వహేతుభూతి మి త్యర్థః - కార్యకారణయో రభేదోపచారః, ఆత్తానం నిజస్వరూప, మాధాయ సంనిధాయ, జజ్ఞమ్భే ప్రాదుర్భూత - వసంతధర్మాకా ప్రవతకాయామా నే త్యర్థకాః.

వసంతధర్మా నాహ.—

కువేరగుప్తాం దిశ ముష్ణరక్తౌ గన్తుం ప్రవృత్తే సమయం విలజ్జన్తి

ది గ్దక్షిణా గన్ధవహం ముఖేన వ్యలీకనిశ్వాస మి వోత్ససజ్క. 25

టీక.—ఉష్ణరక్తౌ = నూయ్యుడు, (సాహసికుఁ డయిన నాయకుఁ డనియు),

సమయం = (దక్షిణాయన) కాలమును (సంగమ కాలము ననియు), విలక్షణ్య = అతిక్రమించి, క...ప్రాంతం—కుబేర = ధనపతిచేర - గుప్తాం = పాలింపబడినదైన - (కుత్సిత దేహుడైన యొకా నొకనిచేత నుంచుకొనబడినదైన అనియు), దశం = ఉత్తర దిక్కును (ఒకానొక నాయకను అనియు), గస్తుం = పోవుటకు (సంగమించుటకు అనియు), ప్రవృత్తే సతి = కడంగఁగా, దక్షిణా దిక్ = దక్షిణ దిక్కు (దక్షిణ్యవతి యగు నాయకయు) ముఖేన = అగ్రభాగముచేత (ముఖముచేతను), గన్ధవహం గాలిని, వ్య...వ—వ్యలీక = దుఃఖముచేతనయిన - నిశ్వాసమ్ ఇవ = నిట్టూర్పునుం బోలె, ఉత్సగర్జ = ప్రవర్తింపజేసెను.

తా — అంతట, ఉత్తరాయణము వచ్చుటయు మలయమారుతము వీవం దొడం గుటయు నెట్లాప్పారెనో వర్ణించుచున్నాఁడు. — సూర్యుడు దక్షిణాయన కాలమును అతిక్రమించి కుబేరపాలిత యయిన యుత్తరదిక్కునకు చనఁ దొడంగఁగానే, దక్షిణ దిక్కు తన యగ్రభాగమునుండి మలయమారుతమును ప్రేరణచేసిన దాయెను. అది— సాహసికుడయిన నాయకుడు సంగమకాలము నతిక్రమించి ఎవనిచేతనో కుత్సిత దేహుని చేత నుంచుకొనబడిన యొకానొకతెం గలయఁ బోఁగడంగఁగా ఆసాహసికుని దక్షిణ్య వంతురా లగుటచేత నాయక ఏమియు పలుకక తన దుఃఖమును నిట్టూర్పులచేత వెల్లడి చేయుట ఎట్లుండునో—అట్లుం డెను.

వ్యా.—కుబేరేతి.—ఉష్ణరక్తౌ సూర్యే - సాహసికే చ నాయకే, సమయం దక్షిణాయనకాలం - సజ్జమకాలం చ, విలక్షణ్యకాణ్డే వ్యతిక్రమ్య, కుబేరగుప్తాం ధన పతిపాలితాం - కుత్సితదేహం కేనచి ద్రక్షితాం చ - దశ ముదీచీం - స్త్రీలిక్ష్ణాక్షిప్తాం కాంచి న్నాయికాం చ, గస్తుం చరితుం - సజ్గస్తుం చ, ప్రవృత్తే సతి, దక్షిణా దిక్ - దక్షిణ్యవతి నాయికా చ, ముఖే నాగ్రభాగేన - వక్త్రేణ చ, వహ తీతి వహః * పచా ద్యచ్ - గన్ధవహం గన్ధవహ మనిలం, వ్యలీకేన దుఃఖేన - నిశ్వాస స్తం వ్యలీక నిశ్వాస మివ - ని. 'దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్యలీక మప్రియాకార్యవస్తునో' ఇతి వైజయన్తీ, ఉత్సగర్జ ప్రవర్తయామాస; స్వగర్జరీ సమయోల్లంఘనా పరాజనాసంగతా ప్రవృత్తే సతి స్త్రీయో దక్షిణ్యా దకిచ్చిద్వదా దుఃఖా నిశ్వాస స్తీతి భావః; ఉత్తరాయణే సతి మలయానిలాః ప్రవృత్తా ఇతి వాక్యాధికాః.

అ లోకేప్రకారం; స చ సమాసోక్తి రే వేయ ముత్పేక్షానుప్రవిష్టేతి శక్తితవ్యమ్ - కేవలః కేవలసామర్థ్యా దేవాప్రస్తుతప్రతీతా సోత్తివ్యతే - అత్రకు దక్షిణేతి విశేష్యసామర్థ్యా గది నాయికా ప్రతీయతే: స చ కేవల ఏవ ప్రకృతా ప్రకృతవిషయ- ఉభయశ్చేవ క్లిష్టవిశేష్యాన్తేకారాత్; తస్మా చ్చుబ్ధశక్తిమూలోఽయం ధ్వనిః - సచ వ్యలీకనిశ్వాసరూపచేతనధర్మ సంభావనాభావం దక్షిణస్యా దికో నాయకయా సహభేద

మాపాదయ న్న భేదలక్షణాతిశయోక్త్యపజీవినిఁ నిశ్వాస మి కేతి వాచ్యోన్మేషం
నిర్వహ తీతి వాచ్యసిద్ధిజ్ఞభూత ఇ త్యుత్పక్వామః.

అనూత సద్యః కుసుమా న్యశోః స్కన్ధాత్ ప్రభృత్యేవ నపల్లవాని,
పాదేన నాపైక్షత సుందరీణాం సంపర్క మాశిష్టితనూపురేణ. 26

టీక. — అశోకః = అశోకవృక్షము, సద్యః = వెంటనే, స్కన్ధాత్ ప్రభృతి ఏవ =
బోద మొదలుకొని యే, నపల్లవాని = చిగుళ్లతోఁ గూడుకొన్నట్టి, కుసుమాని = పువ్వు
లను, అనూత = పూచెను; ఆ.. ణ — ఆశిష్టిత = శబ్దించుచున్న - నూపురేణ = అం
దెలుగలదైన, సుందరీణాం = అందగత్తెలయొక్క, పాదేన = అడఁగుతో, సంపర్కం =
తాఁకుడును, నా అపైక్షత = కోర దాయెను.

తా. — వెంటనే అశోకములు చిగిర్చి పూచినవి; కుందయల మ్రోగుచున్న యంది
యలతోడి యడఁగులతాపు అనెడు దోహదము అనావశ్యక మయినది.

వ్యా. — అనూ తేతి. — అశోకో వృక్షవిశేషః, సద్యః, స్కన్ధాత్ ప్రకాణ్డాత్,
ప్రభృత్యేవ స్కన్ధా దార భ్యే త్యథః * భాష్యకారవచనాత్ ప్రభృత్యయో గే పఞ్చ
మితి కైయటః - భాష్యం చ 'మూలాత్ ప్రభృత్యగ్రా ద్వృక్షం సత్త్వవన్తి' ఇతి -
'కాతికాశ్యాః ప్రభృత్యాగ్రహాయణో మాసః' ఇత్యాది, నపల్లవాని కుసుమా, న్యనూత
ఉభయ మ ప్యజీజన ది త్యథః, ఆశిష్టితో నూపురో యస్య తేః * శిష్టధాతో రక
ర్తకాత్ 'గత్యథాకర్తక' ఇత్యాదినా కతకరిక్తః, సుందరీణాం పాదేన, సంపర్కం
తాదనం, నాపైక్షత -

వి. 'సనూపురరవేణ స్త్రీచరణే నాభితాడనమ్

దోహదం య దశోకస్య తతః పుష్పద్గమో భవేత్.' ఇతి -

తథాపి - 'పాదాహతః ప్రమదయా వికస త్యశోకః,

శోకం జహాతి వకులో ముఖసీధుసిక్తః,

అలోకితః కరవకః కరుతే విశాస,

మాలాహిత స్తిలక ఉత్కలితో విభాతి.'

సద్యః ప్రవాలోద్గమచారుపత్రే నీతే సమాప్తిం నవచూతభాజే,

నివేశయామాస మధుర్ద్విరేఫాక నామాక్షరా జీవ మనోభవస్య. 27

టీక. — మధుః = (మదనునికి పాణములు గేయువాఁడైన) వసంతుఁడు, ప్ర...త్రే -

ప్రవాలోద్గమాః = చిగురు మొలకలే - చారు = చక్కనయిన - పత్రే = తెక్కలుగాఁగల
చైన, న...ణే—నవ = నూతనమయిన - చూత = మావిమొగ్గ యనెడు - బాణే =
మురికి, సమాప్తి = పూర్ణతను, నీలే సతి = జొందింపఁబడినది కాఁగా, సద్యః = తత్
కాలే, మనోభవస్య = (విలుకాఁడయిన) మదనునియొక్క, నా...వ—నామ = పే
రియొక్క - అక్షరాణి ఇవ = వర్ణములనో యనునట్లుగా, ద్విరేఫాక్ = తుమ్మెదలను
నివేశయామాస = ఉంచెను.

తా.—లేతచివుళ్లతోడి మావిమొగ్గ పూర్ణముగా నెదుఁగానే దానిపై మక
రందము నావను నెత్తఁగి గ్రోలను తుమ్మెదలు ముసరుకొన్నవి. ఆ శోభ యెట్లుండె
ననఁగా,—మావిమొగ్గ పూర్ణమొందుట మదనునికి బాణములు నేయువాఁడయిన వసం
తుఁడు బాణమును చికిలీ నేసి సిద్ధపఱచుట గాను, దానితోడి లేతచిగుళ్లు ఆ బాణ
మునకు కట్టిన పక్షియీకలుగాను, ముసరుకొన్న తేంట్లు విలుకాఁడయిన మదనుని పేరి
యొక్కరములుగాను ఒప్పుచుండెను.—వీని దర్శనము అత్యంత మదనోద్దీపకముగా
నుండెనని భావము.

వ్యా.—సద్య ఇతి.—మధు ర్వసస్త ఏ వేషుకారః, ప్రవాలోద్గమాః పల్లవా
ఙ్కురా-ఏవ చారుణి-పత్రాణి పతా - యస్య తస్మిక్ * 'పత్రం వాహనపక్షయోః'
ఇ త్యమరః, నవం - చూతం చూతకుసుమం - త దేవ బాణ స్తస్మిన్నవచూతబాణే,
సమాప్తి సీతే సతి, సద్యో, మనోభవస్య ధన్వినో, నామాక్షరాణీవ, ద్విరేఫాక్
భమరా, నివేశయామాస నిదధా.

అత్ర ప్రవాలపత్ర ఇత్యాద్యేకదేశవివర్తిరూపకం, మధోఽఙ్కుకారత్వనిరూపణం
నూచయ న్నామాక్షరాణీ వే త్యుత్పేక్షాయాం నిమిత్త మి త్యేకదేశవిశతిక రూప
కోఠాపి తేయ ముత్పేక్షా.

వణక్ ప్రకషేక్ సతి కణిక్ కారం ధునోతి నిగన్ధతయా స్త చేతః, [28
ప్రాయేణసామగ్ర్య విధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.

టీక.—కర్ణికారం = కొండగోగుళువ్వు, వ...క్షే...వర్ణ = వన్నెయొక్క -
ప్రకర్షే = అతిశయము, సత్యపి = ఉన్నను, నిగన్ధతయా = తావిలేనిదగుటచేత, చేతః =
మనస్సును, దునోతి స్త = నొప్పించెను; ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, విశ్వసృజః = బ్రహ్మ
యొక్క, ప్రవృత్తిః = వ్యాపారము, సా...ధౌ—సామగ్ర్య = సంపూర్ణతయొక్క -
విధౌ = చేతయందు, పరాఙ్ముఖీ = పెడమొగము గలది.

తా.—కొండగోగుళువ్వునకు అతిశయమైన వన్నె కలిగియు తావి లేదాయెను.
ఇది సరియే; ఏల యన, సాధారణముగా బ్రహ్మ ఏవస్తువునుగాని సకలగుణములందును
సమగ్రముగా నుండునట్లు చేయఁడొగదా.

వ్యా.—వణో తి.—కణికారం కణికారకుసుమమ్ * ‘అవయవే చ ప్రాణోపధివృక్షేభ్యః ఇ త్యుత్పన్నస్య తద్ధితస్య * ‘పుష్పమూలేషు బహులమ్’ ఇతి లుప్-ఏవ మన్య త్రాపి ద్రష్టవ్యమ్, వణప్రకషే వణోత్కషే, సత్యపి, నిర్గతయా హేతునా, చేతో, దునోతి స్త పర్యతాపయత్ * ‘లట్ స్తే’ ఇతి భూతార్థే లట్, తథాహి-ప్రారేణ, విశ్వసృజో విధాతుః, ప్రవృత్తి, గుణానాం, సామగ్ర్య విధౌ సాకల్యసంపాదనవిషయే, పరాజ్ఞుభీ, సర్వ త్రాపి వస్తుని కిచ్చి ద్వైకల్యం సం పాదయతి-యథా చ స్తే కలజ్కుః, అతః కణికారేఽపి నైర్గత్యం యుజ్యత ఇతి భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽథా నైర్గత్యాసోఽలంకారః.

బాలేన్దువక్త్రాణ్యవికాసభావా
దృభుః పలాశాన్యతిలోహితాని
సన్ధ్యో వసన్తేన సమాగతానాం
నఖక్షతా నీవ వనస్థలీనామ్.

29

టీక.—అవికాసభావాత్ = విరియక (అనగా మొగ్గగానే) యుండుటచేత, బా...ణి—బాలేన్దు = లేతచందురునివలె (చంద్రరేఖవలె) - వక్త్రాణి = వంపులును, అతిలోహితాని = మిక్కిలి యెఱుపులును, (ఆగు), పలాశాని - మోదుగు పువ్వులు, వసన్తేన=వసంతునితో, సమాగతానాం=సంగమించిన, వనస్థలీనాం = అడవితావుల యొక్క, సద్యః=అప్పుడే పొందిన, నఖక్షతాని ఇవ = గోటి నొక్కులో యనునట్లు, దృభుః = ప్రకాశించినవి.

తా.—మొగ్గులుగానే యున్నప్పుడు లేత నెలవంకలవలె వంకలై మిక్కిలి యెఱుపులై మోదుగుక్రొన్ననలు వసంతనాయకునితో సంగమించి వనస్థలీనాయకలు అప్పుడే పొందిన నఖక్షతములో యన నొప్పుచుండెను.—(అప్పుడే పొందిన యనుట యేలయన - నఖక్షతములకు వెంటనే కలిగిన గాటంపు యెఱుపు కొంతనే పటికి మాసిపోవును కావున.)

వ్యా.—బాలేన్ద్వితీ.—అవికాసభావాన్నిర్వికాసత్వాత్ ముకులభావాదేతో, బాలేన్దు రివ వక్త్రా, ణ్యతిలోహితాన్యతిరక్తాని, పలాశాని కింకుకపుష్పాణి-‘ని. పలాశే కింకుకః పణః’ ఇ త్యమరః, వసన్తేన పుంసా, సమాగతానాం సంగతానాం, వనస్థలీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సన్ధ్యోదత్తాని-పురాణే ష్వతిలోహిత్యాభావా దితి భావః, నఖక్షతా నీవ దృభుః.

అత్ర వసన్తస్య వనస్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యా న్నాయకవ్యవహార ప్రతీతేః సమాసోక్తిస్తావ దస్తి; ‘నఖక్షతా నీవ’ ఇతి జాతిస్వరూపోఽప్రేక్షా వక్రత్వలాహిత్య

గుణనిమిత్తా జాగర్తి; సా చ నాయకవ్యవహారాశ్రితసమాసోక్తిగర్భిత్యో వోత్తిష్ఠత ఇ
త్యుభయో రేకకాల తైవ 'విశేషణసామధాన్య దప్రస్తుతస్య గమ్యతే సమాసోక్తి
రివ్యత' ఇతి హి లక్షణమ్.

లగ్నద్విరేఫాజ్ఞానభక్తిచిత్రం ముఖే మధుక్రీ స్థిలకం ప్రకాశ్య
రాగేణ బాలారుణకోమలేన చూతప్రవాలోష్ఠ మలఞ్చకార. 30

టీక.—మధుక్రీ=వసంతలక్ష్మీ, ల...త్రం—లగ్న = అంటిన - ద్విరేఫ=తు
మైదలనెడి-అజ్ఞాన భక్తి=కాటుక తీర్పులచేత - చిత్రం=నానావర్ణమయిన, స్థిలకం=
బొట్టును, ముఖే=ప్రారంభమనెడు - ముఖే=మొగమునందు, ప్రకాశ్య = వెల్లడించి,
బా...న—బాల = లేత - అరుణ = నూర్మనివలె - కోమలేన = సుందరమయిన,
రాగేణ = లతుక ద్రవముతో, చూ...వృం—చూత=మావి - ప్రవాళ=చివురనెడి -
ఓషమ్=మోవిని, అలంచకార=కయినేసెను.

తా.—అమనిసిరి ఋతుప్రారంభ మనెడు తన వదనమునందు తుమైదలు వ్రాలి
యున్న బొట్టుగుపువ్వే యనెడు కాటుకరచనలు గల పలువన్నెల బొట్టుధరించినదై బాల
నూర్మనివలె సందమయిన యెఱుపువన్నె యనెడు లతుకరసముతో మాచిగురు రనెడు
మోవిని అలంకరించుకొన్నది.—ఆ యామనిప్రారంభములోనే బొట్టుగుచెట్లు పూచి
వానిపువ్వులపై తేంట్లు వాలగా ఆ పూవులు కాటుకరచనలతోడి పలువన్నెల బొట్టు
లవలె నుండె ననియు, మావులు చిగిర్చి వానిచిగుళ్లు లలనలకెఱ్ఱెవులవలెను, ఆ చివుళ్లు
యందు నూర్మనియుదయరాగమువలె మనోహర మయిన యెఱుపు కెఱ్ఱెవులయందు
లలనలు ధరించు లతుక ద్రవంపుఁ బూతవలెను ఒప్పారె నని భావము.

వ్యా.—ల గ్నేతి.—మధుక్రీ ర్వసంతలక్ష్మీ, ర్లగ్నద్విరేఫా ఏ వాజ్ఞానభక్తయః
కజ్జలరచనా-స్తాభి-క్చిత్రం చిత్రవణం, స్థిలకం పుష్పవిశేష మేవ స్థిలకం విశేషకమ్,
ముఖం ప్రారంభః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య, బాలారుణకోమ
లేన బాలార్కసుందరేణ, రాగేణారుణిమ్నా-తేనైవ లాతూరాగేణ, చూతప్రవాళ ఏ
వౌష్ణసం చూతప్రవాలోష్ఠ, మలంచకార ప్రసాధయామాస. అత్రయాపకాలంకారః.

మృగాః ప్రియాశద్రుమమజ్జరీణాం రజఃకణై ర్విఘ్నితదృష్టిపాతాః
మదోద్ధతాః పత్య నిలం విచేరు ర్వనస్థలీ ర్త్తరరపత్రమోతాః. 31

టీక.—ప్రి...ణాం—ప్రియాశద్రుమ=ప్రేంకణపుఁ డీగలయొక్క - మజ్జరీ
ణాం=పూరెమ్మలయొక్క, రజఃకణైః=పుప్పాడిరేణువులచేత, వి...తాః—విఘ్నిత=

విఘ్నము కలదైన-దృష్టి = చూపులయొక్క - పాతాః = ప్రసారముకలవై, మదో...
తాః—మద = పొగరుచేత - ఉద్ధతాః = విఘ్నవీగుచున్న, మృగాః = లేళ్లు, ప్రత్య
నిలం = గాలి కెదురుగా, మ...తాః—మర్తర = మర్తరశబ్దముతోడి - పత్ర మో
తాః=ఆకు రాలుటలు గలవైన, వన స్థలీః=అడవి తావులయందు, విచేరుః=చరించినవి,

తా.-లేళ్లకు నేత్రములు విశాలములగుటచేతను ప్రియాశమంజరలు విస్తారముగా
పుష్పాడిం దొరుగుటచేతను ఆ పుష్పాడి పర్వి దానినలుసులు లేళ్లకన్నులలో రాలినప్పుడు
చూపునకు విఘ్నములు కలుగఁగా, మదముచే ఆలేళ్లు, మరమర మను ధ్వనితో ఆకులు
రాలుచున్న యడవి ప్రదేశములయందు గాలికెదురుగా సంచరించినవి.

వ్యా.-మృగా ఇతి.-ప్రియాలస్త్రుమా రాజాదనవృతాః-ని. 'రాజాదనం
ప్రియాల శ్చ' ఇత్యమరః - తేషాం మజ్జర్య స్తాసాం, రజఃకణై, ర్విఘ్నైతాః సంజాత
విఘ్నా - దృష్టి నాం-పాతాః ప్రసారా-యేషాం తే తథోక్తా, మదోద్ధ తామృగాః,
ప్రత్యనిల మనిలాభిముఖా, మర్తరా మర్తరశబ్దవ న్తః-పత్ర మోతా జీణపణ-పాతా,
యాసు తా, వనస్థలీ ర్విచేరు ర్వనప్రదేశేషు చరన్తి స్త * 'దేశ కా లాధ్వ గ న్తవ్యాః
కమకసంజ్ఞా హ్యకమకాణామ్' ఇతి చరతేః సకర్తకత్వమ్.

చూతాఙ్కురాస్వాదకషాయకణ్ఠాః పుంస్కోకిలో యన్తధురం చుకూజ
మనస్వినీ మానవిఘాత దక్షం త దేవ జాతం వచనం స్తరస్య. 32

టీక.-చూ...ణ్ఠాః—చూతాఙ్కుర = చూవిమొగ్గయొక్క - ఆస్వాద=తిను
టచేత - కషాయ = కందిన - కణ్ఠాః = ఎలుగుగలదైన, పుంస్కోకిలః = మగకోకిల,
మధురం=తీపుగా, చుకూజ ఇతి యత్=కూసెను అనుట ఏదో (అనఁగా ఆకూతయే),
మ...క్షం—మనస్వినీ = ఈలుపుటాండ్రయొక్క-మాన=ఈలుపుయొక్క-విఘాత=
కూల్చుటకు-దక్షం = సమర్థమయిన, స్తరస్య = మదనునియొక్క, వచనం = మాట
(అజ్ఞ), జాతమ్ = ఆయెను.

తా.-మీమిడిచిగుళ్లు తినుటచే కంఠ మెఱుపెక్కి మగకోకిల మధురముగా
కూయఁదొడఁగెను. ఆకూతయే యీలుపుటాండ్రు 'కోసము మానుఁడు' అని మదనుఁడు
అజ్ఞావాక్యము పలుకుటగా ఫలించెను—కోకిలకూత వినఁగానే ఉద్దీపితమదనలై
మానినులు భర్తలమీది యలుకలు మాని రని భావము.

వ్యా.-చూతాఙ్కురేతి.-చూతాఙ్కురాణా మాస్వాదేన కషాయకణ్ఠో
ర క్తకణ్ఠా - ని. 'సురభా వపథే ర క్తే కషాయః' ఇతి కేశవః, పుమాకా కోకిలః పుం
స్కోకిలః-పుంగ్రహణం ప్రాగల్భ్యద్యోతనాథకమ్, మధురం చుకూ జేతీయత్, తత్
కూజన మేవ, మనస్వినీనాం - మానకఘాతే గోషనిరాసే - దక్షం, స్తరస్య వచనం

‘మానం త్యజ తే’ త్యాజ్ఞావచనం, జాతమ్, తోకలకూజిత శ్రవణానంతరం స్వరాజ్యప్రా
ప్తవ మానం బహు య త్యధః.

హిమవ్యపాయా ద్విశదాధరాణా మా పాణ్డరీభూత ముఖచ్ఛవీనాం
స్వేదోద్గమః కింపురుషాజ్ఞానానాం చక్రే పదం పత్ర విశేషకేషు. 33
టీక.—హి...యాత్—హిమ = మంచుయొక్క - వ్యపాయాత్ = తొలగి
పోవుటచేత, విశద = నొప్పిలేని - అధరాణామ్=మోవులుగలవారును, ఆ...నామ్—
ఆపాణ్డరీభూత = ఇంచుకపాండువర్ణముగల-ముఖచ్ఛవీనాం = మోమువన్నెగలవారును,
(అగు), కింపురుషాజ్ఞానానాం = కింపురుష భామలకు, పత్ర విశేషకేషు=పత్రరచనల
యందు, ఘర్తోదయాః - ఘర్త = చెమరుయొక్క - ఉదయాః=పొటమరించుట, అభూత్
= కలిగెను.

తా.—కింపురుషాంగనలు మంచుకాలములో పెదవులకు మంచుచేత పగుల
కుండుటకై మైనము పూసికొనుచుండిరి; ఇప్పుడు మంచు తొలగిపోయినందున మైనము
దాల్చుట మానినారు; అందుచేత నిపుడు వారి కెఱ్ఱావులు విశదములై గ్రాలుచున్నవి.
అట్లే చలికి నివారకముగా చలికాలములో కుంకుమ దాల్చుచుండిరి, చలి లేనందున
కుంకుమ మానినారు, దానంతేని నెఱ్ఱాములు ఆపాండుర వర్ణములై శోభిల్లుచున్నవి.
ఇప్పుడు వారు పత్రవిశేషకములను రచించుకొనఁ దొడంగినారు, అట్టి యాపత్ర
విశేషకములందు ఆమనికెట్టకు చిటుఁజెనురు జనింపం దొడంగినది.

వ్యా.—హి మేతి.—హిమస్య వ్యపాయా దపగమా, ద్విశదా నీరుజా-అధరా
ఓష్ఠా - యాసాం తాసా; మాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛవీనామ్ - కుంకుమపరిహారా దితి
భావః, కింపురుషాజ్ఞానానాం, పత్రవిశేషకేషు పత్రరచనాసు, స్వేదోద్గమః పదం చక్రే
ఘర్తోదయాత్ స్వేదోదయోద్భూదిత్యర్థః; విశదాధరత్వం మధూచ్ఛిష్టరాహిత్యాదితి
భావః; హిమశ్చేషు నార్యో ఓమ్భామేషు మధూచ్ఛిష్టం శీతభయాద్ధృతీతి ప్రసిద్ధమ్.

తపస్వినః స్థాణువనౌకస స్తా మాకాలికిం వీత్య మధుప్రవృత్తిం [34
ప్రయత్న సంస్తమ్భిత విక్రయాణాం కథంచి దీశా మనసాం బభూవుః.

టీక.—స్థా...నః—స్థాణు = శవునియొక్క - వన = ఆశ్రమము - ఓకనః=
స్థానముగాఁ గలవారైన, తపస్వినః = తాపసులు, ఆకాలికిం = ఒక్కొక్కడే పుట్టుట
యొంగిట్టుటయొంగలవైన, తాం మధుప్రవృత్తిం వీత్య=ఆయామని విజృంభణమును
చూచి, ప్ర...ణాం—ప్రయత్న = కడంకతో-సంస్తమ్భిత = అపఁబడిన - విక్ర

యాణాం=వికారము గలవైన, మనసాం=(తమ)చిత్తములకు, కథంచితో=ఎట్టకేలకు, ఈశాః = నియామకులు, బభూవుః = అయిరి.

తా.—మహేశ్వరుని తపోవనమందలి మనులకు ఆకస్మికముగా నుప్పతిల్లిన యా యామనిపెంపుం గాంచినంతట మనస్సులందు శృంగారవికారములు తలనూపం జొచ్చి నవి. వారు ఎట్టకేలకు ఆవికారములను ఆపుకని వెండియు మనోనిగ్రహమును సాధించినవారయిరి.

వ్యా.—తపస్విన ఇతి.—స్థాణో ర్వన మోక్షో యేషాం తే, తపస్విన స్తత్రత్యా మనయాః, సమానకాల ఆద్యంతా వస్యా ఆకాలిక్మ - అకాలభవత్వా దుత్పత్త్యనంతర వినాశినీ మి త్యథణః * 'ఆకాలికడాద్యస్తవచనే' ఇతి సమానకాలా దికట్ ప్రత్యయాః- ప్రకృతే రాకాల ఆదేశ శ్చ నిపాతితః * 'టిడ్డాఃఞ్' -' ఇ త్యాదినా జీవ - కేచి దకాలా దేహాధ్యాత్మాదిత్యాద్యవాధేః తగి త్యాహుః-తామాకాలిక్మ, మధుప్రవృత్తిం వీక్ష్య, ప్రయత్నేన-సంస్తమిభ్యతవిక్రియాణాం నిరుద్ధవికారాణాం, మనసాం కథంచి, దీశా నియంత్రాహో, బభూవుః.

తం దేశ మారోపితపుష్పచాపే రతిద్వితీయే మదనే ప్రపన్నే [36
కాష్ఠాగత స్నేహరసానువిధం ద్వద్వాని భావం క్రియయా వివపుః.

టీక.—ఆ...పే—ఆరోపిత = ఎక్కువెట్టబడిన - పుష్పచాపే = పూవిల్లు కలవాడును, ర...యే—రతి = రతీదేవి - ద్వితీయే=తోడుగాఁగలవాడును, (అయి), మదనే = మన్నఁగుడు, తం దేశం ప్రపన్నే సతి = ఆ స్థాణ్వాశ్రమమునకు రాఁగానే, ద్వద్వాని = మిథునములు, కా...ధం—కాష్ఠా = ఉత్కర్షను - గత = పొందిన - స్నేహరస = ప్రేమరసముచేత - అనువిధం = కూడుకొన్నదైన, భావం = రతియ నెడి శృంగారభావమును; క్రియయా = చేప్పచేత, వివపుః = వెల్లడించినవి.

తా.—పూవిల్లెక్కువెట్టుకొని రతిని తోడుకొని యస్థాణ్వాశ్రమమునకు మద నుడు రాఁగానే, స్థావరములును జంగమములును అయిన మిథునములు ఉత్కృష్టమయిన ప్రేమావేశముగలవై రతిభావమును చేప్పలందు చూపినవి.

వ్యా.—త మితి.—ఆరోపిత మధిజ్యం కృతం-పుష్పచాపం యేన తస్మిన్, రతి ర్ద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతిసహాయే, మదనే, తం దేశం స్థాణ్వాశ్రమం, ప్రపన్నే ప్రాప్తే సతి, ద్వద్వాని స్థావరాణి జగ్గమాని చ మిథునాని, కాష్ఠోత్కర్షణాని 'కాష్ఠో త్కర్షేన్ స్థితా దిశి' ఇ త్యమరః - తాం గతో యః - స్నేహ ఇష్టసాధననిబద్ధనః ప్రే మాపరసామా మమతాభిమానః - ని. 'ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహః' ఇ త్యమరః- స ఏవ రస స్తే నానువిధం సంపృక్తం, భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం,

క్రియయా కార్యభూతయా చేష్టుయా, వివపుః ప్రకటిచక్రః; శృంగారచేష్టాః ప్రావర్త
నై త్యభావః.

తా శ్చేష్టా ఆహ 'మధు' ఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.—

మధుద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే పపా ప్రియాం స్వా మనువర్తమానః

శృంగేణ సంస్పృశకానిమిలితాక్షీం మృగీ మకణ్డాయత కృష్ణసారః. 36

టీక.—ద్విరేఫః - తేజీ, కు...త్రే...కుసుమ = పువ్వనెడి - ఏక = ఒక్క -
పాత్రే = గిన్నెయందు, మధు = తేనెను, స్వాం ప్రియాం = తనదైన చెలిని, అను
వర్తమానః = అనుసరించుచు, పపా = త్రాగెను; కృష్ణసారః = నల్లలేడియు, స్ప...
క్షీం - స్పర్శ = తాకుడుచేత - నిమిలిత = మూసికొన్న - అక్షీం = కన్నులుగల
దైన, మృగీం = పెంటిలేడిని, శృంగేణ = కొమ్మతో, అకణ్డాయత = గ్రోకెను.

తా.—గండుజేటి పూవనెడి యొంటి కొరలో మకరందమును ముందుగా తన
నెచ్చెలికి త్రాగనిచ్చి అది త్రాగినమిగతనే తాను ఆస్వాదించెను. నల్లచారలలేడియు,
తనబోటిని అది హాయిగా కనులు మూసికొని స్పర్శసుఖము ననుభవించుచుండగా,
కొమ్మతో గ్రోకుచుండెను.

వ్యా.—మధ్వితి.—ద్వై రేఫా వణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫోభ్రమరః -
ఉపచారా త్తదభోకపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే - యథాహ కైయటః * 'శబ్దధమేకా తా
ప్యభావస్య వ్యపదేశో దృశ్యతే యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వాద్ద్విరేఫో భ్రమరః'.
కుసుమ మే - వైకం సాధారణం - పాత్రం తస్మిన్, మధు మకరందమ్ - ని. 'మధు
మధ్యే పుష్పరసే' ఇతి నిశ్చయః, స్వాం ప్రియాం భృగ్జీ, మనువర్తమానోఽనుసరన్, పపా-
తప్త్రీలిఖితేషం పపా వి త్యభావః, కృష్ణ శ్చసా సారః శబల శ్చ కృష్ణసారః కృష్ణ
మృగః * 'వర్ణో వర్ణాన' ఇతి సమాసః, సంస్పర్శేన స్పర్శసుఖేన- నిమిలితాక్షీం, మృగీం
శృంగేణాకణ్డాయత కర్షితవాన్ * 'కణ్డాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ - తతః కర్తరి లజ్.

దదౌ రసాత్ పద్మజరేణుగన్ధి గజాయ గణ్డూష జలం కరేణుః; [37
ఆధోకపభుక్తేన బినేన జాయాం సంభావయామాస రథాజ్ఞనామా.

టీక.—రసాత్ = రాగాతిరేకముచే, కరేణుః = పిడియేనుఁగు, ప—న్ధి -
పద్మజ = తామరలయొక్క - రేణు = పుష్పాడియొక్క - గన్ధి = తావిగలదైన,
గణ్డూష జలం = పుక్కిలింపిన నీటిని, గజాయ = మగయేనుఁగునకు, దదౌ = (నోట)
పెట్టెను; రథాజ్ఞనామా = జక్కివయు, అ...న—అర్ధ = సగము - ఉపభుక్తేన = తినఁ

బడిన, బినేన = తామరతూటాటితో, జాయాం = తనబోటిని, సంభావయామాస = సత్కరించెను.

తా.—పిడియేనుఁగు తమ్మిపుప్పొడినెత్తావి బుగులుకొనుచున్న నీటిని తాను పుక్కిలించి, ప్రేమాతిరేకముతో తన మగనిసోట నిడినది; జక్కవయును తామరతూటాటిని కొంత తిని ప్రేమాతిరేకముతో ఆయొంగిలితూటాటి కేవలమును సోట నిడి తనబోటిని సంతసిల్లఁజేసెను.

వ్యా.—దదా వితి.—రసా దతిరాగాత్, కరేణుః కరిణీ - ని. 'కరేణు రిభ్యాం స్త్రీ నేభే' ఇ త్యమరః, పజ్జా జ్ఞాయత ఇతి పజ్జజం-తస్య రేణుః పజ్జజ రేణు -స్తస్య గన్ధోఽస్యా స్త్రీతి పజ్జజరేణుగన్ధి, గణ్డవావజలం ముఖాన్తర్ధృతజలం, గజాయ దదౌ, రథాజ్ఞనామా చక్రవాకో, యథా తథోప క్తే నాధకజ్ఞగేన, బినేన, జాయాం సంభావయామాస - స్వజగ్ధకేషం దదా వి త్యథాః.

గీతాన్తరేషు శ్రమవారిలేకైః కించిత్సముచ్చాస్థితపత్రరేఖం [38

పుష్పాసవాఘూణికతనేత్రశోభిప్రియాముఖంకింపురుషశ్చుచుమ్మే.

టీక.—కింపురుషః=కిన్నరుఁడు, శ్రమ వారి లేకైః = చెమట నీటిబొట్టులచేత, కి...ఖం—కించిత్ = ఇంచుక - సముచ్చాస్థిత = బెల్లువిడిచిన - పత్రరేఖం = మకరికాపత్రముల రేఖలుగలదై, పు...పుష్పా భి—సవ=పూవులమద్యముచేత-ఆఘూర్ణిత = సుడియుచున్న - నేత్ర = కన్నులచేత - శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాముఖం = నెచ్చెలిమొగమును, చుచుమ్మే = ముద్దుగొనియెను.

తా.—ఆమనివెట్ట కప్పటిల్లిన క్రింజెమరుబొట్టులచేత మకరికాపత్రరేఖలు ఇంచించుక బెల్లువిడువ ఇప్పపూసారాయి కేవించినకై పుచ్చే కన్నులు సోల నొప్పారుచున్న నెచ్చెలి నెచ్చెలిమొగమును కింపురుషుఁడు ముద్దుగొనియెను.

వ్యా.—గీతాన్తరే ష్వితి.—కింపురుషః కిన్నరః, శ్రమవారిలేకైః క్షేదోద బిన్దుభిః, కించి దీవత్-సముచ్చాస్థితా విశ్లేషితాః-పత్రరేఖా యస్య తత్, పుష్పాణా మాసవో మద్యం పుష్పాసవః - పుష్పోద్భవమద్య మి త్యథాః - వసన్తే మధూకస్య సంభవాత్ - పుష్పవాసిత మితి కేచిత్-తేన-ఆఘూణికతాభ్యా మదాభ్రానాభ్యాం-నేత్రాభ్యాం శోభత ఇతి తథోక్తం, ప్రియాముఖం, గీతాన్తరేషు గీతమధ్యేషు, చుచుమ్మే చుచుమ్మే.

సర్వాప్త పుష్పస్తబక స్తనాభ్యః స్ఫురత్ప్రవాలోష్ఠ మనోహరాభ్యః
లతావధూభ్య స్థరవోఽప్యువాపు ర్విసమ్రశాఖాభుజబన్ధనాని. 39

టీక.—ప...భ్యః—పర్యాప్త = నిండిన - పుష్పస్తబక = పూగుత్తులే -
స్తనాభ్యః = పాలిండ్లుగాఁగలిగి, స్ఫు...భ్యః—స్ఫురత్ - మెరియుచున్న -
ప్రవాళ = చిగుళ్ల నెడు - ఓష్ఠ = పెదవులచేత - మనోహరాభ్యః = సాంపాందుచు
న్నట్టి, లతా వమాభ్యః = తీగలనెడు భార్యలవలన, తరవః అపి = చెట్లును, వి...
ని—వినమ్ర = వంగిన - శాఖా = కొమ్మలనెడు - భుజ = బాహువులచేతనగు -
బద్ధనాని = కట్టులను (కాఁగిలింతలను), అవాపుః = పొందినవి.

తా —నిండు పూగుత్తులే పాలిండ్లుగా, చిత్తమును హరించుచున్న తీగబోటుల
వలన వంగినకొమ్మలనెడు బాహువులచే చెట్లు సయితము కాఁగిలింతల ననుభవించినవి.

వ్యా.—పర్యాప్తేతి.— పర్యాప్తాః సమగ్రాః - పుష్పస్తబకా ఏవ స్తనా
యాసాం తాభ్యః * 'స్వాక్షా చోపసర్జనా దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పా న్న
జీవ్, స్ఫురంతః- ప్రవాలాః పల్లవాః ఏ వ్యాప్తై ర్మనోహరాభ్యో, లతా ఏవ వద్వ
స్తాభ్యః సకాశాత్, తరవోఽపి-లిక్ష్ణాదేవ పుంస్త్యం గమ్యతే, వినమ్రాః శాఖా ఏవ
భుజాస్తై - ర్బద్ధ జా న్యవాపుః - తాభి రాలిక్ష్ణితా ఇ త్యర్థః; సావరాణా మపి మదన
వికారోఽభూత్ కిము తాన్యేషా మితి భావః; ఏత చ్చ తరులతానా మపి చేతనత్వా
దుక్తమ్ - యథాఽఽహ మనుః- 'అన్తఃసంజ్ఞా భవన్త్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః, ఇతి,
అత్ర రూపకాలంకారః.

శ్రుతాప్సరోగీతి రపి క్షణేఽస్తిక్ హరః ప్రసంఖ్యానపరో బభూవ [40
ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేద ప్రభవో భవన్తి.

టీక.—అస్తిక్ క్షణే = ఈవసంతావతారసమయమందు, హరః = మహే
శ్వరుఁడు, శ్రు...పి—శ్రుత = వినఁబడిన - అప్సరః = అచ్చరలయొక్క - గీతిః
అపి = పాటగలవాఁడు అయినను, ప్ర...రః—ఆత్మానుసంధానపరుఁడు, బభూవ =
ఆయెను, ఆ...ణామ్—ఆత్మ = మనస్సుయొక్క - ఈశ్వరాణాం = నియామకలయి
నవారికి (అనఁగా మనోనిగ్రహముగలవారికి), విఘ్నాః = అంతరాయములు, జాతు =
ఎప్పుడును, స...వాః—సమాధి = ఆత్మానుసంధానముయొక్క - భేద = భంజనము
నకు - ప్రభవః=సమర్థములు, న భవన్తి=కావు.

తా.—అట్టి గూఢసంతావతారసమయంబున మహేశ్వరుండు అచ్చరల గాన
ముల వినియు ఆత్మానుసంధానమునుండి చిలింపఁ దాయెను. అది ఎట్లన, మనోనిగ్రహము
గలవారి సంయమమును విఘ్నములు బొత్తిగా భంగింప నేరవు.

వ్యా.—శ్రుతేతి.—అస్తిక్ క్షణే వసంతావిర్భావకాలే, భగవాన్ హరః,
శ్రుతాప్సరోగీతి రపి-దివ్యాజ్ఞనాగాన మాకణాయ న్న పీ త్యథః, ప్రసంఖ్యానపర

అత్తానుసంధానపరో, బభూవ, తథా హి, అత్తన శ్చిత్త - స్వేత్వరాణాం-వశినా మి
త్యథః, విహస్యన్త ఏభి రితి విఘ్నః ప్రత్యాహః * ఘృణాథే క ప్రత్యయః,
జాతు కణాచి దపి, సమాధిభేదే సమాధిభిష్టనే-ప్రభవః సమథాక, న భవన్తి.

లతాగృహద్వారగతోఽథ నన్ది

వామప్రకోష్ఠార్పిత హేమవేత్రః

ముఖార్పితై కాఙ్గుళిసంజ్ఞ యైవ

మా చాపలా యేతిగణా వ్యనైషీత్.

41

టీక.—అథ = అంతట, ల...తః - లతాగృహ = తీగయింటి - ద్వార =
గడపయందు - గతః=ఉన్నవాఁడును, వా...త్రః - వామ ప్రకోష్ఠ=ఎడమ ముంజే
త-అర్పిత=ఉంచుకొనబడిన - హేమ వేత్రః=బంగారు బెత్తముకలవాఁడును, (ఐ),
నన్ది = నందికేశ్వరుఁడు, ము...వ - ముఖ = నోటిమీఁద - అర్పిత = ఉంపబడిన -
ఏక అఙ్గుళి=ఒక ప్రేలియొక్క - సంజ్ఞయా ఏవ = సన్నచేతనే, గణాక, ప్రమథు
లను, మా చాపలాయ=అల్లరి చేయకుండు, ఇతి=అని, వ్యనైషీత్ = శిక్షించెను.

తా.—పరమశివుఁడు సమాధినిష్ఠుఁడైయున్న తీగయింటి ద్వారముకడ నంది
కేశ్వరుఁడు నిలిచి ఎడమముంజేత బంగారుబెత్త ముంచుకొని నోటిమీఁద చూపుడు
ప్రేలిని ఇడుకొన్న సన్నచేతనే గణములను అల్లరి చేయకుండునట్లు శిక్షించెను.

వ్యా.—ల తేతి.—అథ లతాగృహద్వారం - గతో, వామే ప్రకోష్ఠే -
అర్పితహేమవేత్రో ధారితహేమదండో, నన్ది నన్దికేశ్వరః - ని. 'నన్ది భృగ్గిరిటి స్తంబు
నన్దినా నన్దికేశ్వరే' ఇతి శోశః, ముఖే-అర్పితాయః సహోషవిస్సయ స్తిమితావలోకం
నిహితాయా - ఏకస్యా అఙ్గులే స్తర్జనాః - సంజ్ఞయా నూచన యైవ - ని. 'సంజ్ఞా
స్యా చేతనా నామ హస్తాద్యై రథకనూచనా' ఇ త్యమరః, గణాక ప్రమథాక,
చాపలాయ చాపలం కర్తుం, మా భవ తేతి * 'క్రియాభోకపపదస్య-' ఇత్యాదినా
చతుర్థీ, వ్యనైషీత్ శిక్షితవాక.

నిష్కమ్పవృక్షం నిభృతద్విరేఫం

మూకాఙ్గజం శాస్త్రమృగప్రచారమ్

తచ్ఛాసనాత్ కానన మేవ సర్వం

చిత్రార్పితారమ్భ మి వావతన్ధే.

42

టీక. - గణములుమాత్ర మన నేల జరాయుజాదిచతుర్విధ ప్రాణివర్గంబును శిక్షిత మాయెను. - ని...త్వం - నిష్కృష్టం = చలనములేని - వృత్తం = చెట్లుగలదియు, నిభృ... ఫం - నిభృతం = కదలని - ద్విరేఫం = తుమ్మెదలుగలదియు, మూ...జం - మూక = నిశ్శబ్ద మైన (కూయని) - అణజం = పక్షులుగలదియు, కా...రం - కాస్త = అణగిన - మృగ = మెకములయొక్క - ప్రచారం = సంచారముగలదియు, కాననం సర్వమ్ ఏవ = అడవి యంత యు, త...నాత్ - తత్ = అనందీశ్వరుని - కాననాత్ = అజ్ఞవలన, చి...వ - చిత్ర = చిత్రరవునందు - అర్పిత = ఉంపఁబడిన (వ్రాయఁబడిన) - అరమ్భమ్ ఇవ = వ్యాపారము కలదియుంబోలె, అవతస్థి = ఉండెను.

తా. - అనందీశ్వరునియాజ్ఞ చేత - చెట్లు కదలక, తుమ్మెదలు చలింపక, పక్షులు కూయక, మృగములు సంచరింపక, - ఆ యరణ్యమంతయు చిత్రరవులలో వ్రాయఁబడినది యుంబోలె నొప్పుచుండెను.

వ్యా. - నిష్కృష్టేతి. - నిష్కృష్టవృత్తం - ఇద ముద్భిజ్ఞోపలక్షణం, నిభృత ద్విరేఫం నిశ్చలభృజం - క్షేదజోపలక్షణమేతత్, మూకాణజం నిశబ్దపక్షిసరీసృపా దికమ్ - ఏతే నాణజజాతి రుక్తా, కాస్తమృగప్రచారం నివృత్తమృగసంచారం - జరాయు జోపలక్షణ మేతత్, సర్వ మేవ కాననం, తచ్ఛాసనాన్ననీశ్వరాజ్ఞయా, చిత్రార్పితా రమ్భం చిత్రలిఖితారమ్భ మి, వావతస్థి.

ని. ' సృగవాద్యాజరాయుజాః

క్షేదజాః క్రిమిదంకాద్యాః పక్షిసర్పాదయోఽణ్ణజాః

ఉద్భిద స్తరుగుల్తాద్యాః. 'ఇ త్యమరః.

న కేవలం గణా ఏవ విసీతాః కింతు జరాయుజాదిచతుర్విధం ప్రాణిజాత మపీ త్యాహ. -

దృష్టిప్రపాతం పరిహృత్య తస్య

కామః పురః శుక్ర మివ ప్రయాణే

ప్రాస్తేషు సంసక్తనమేరుశాఖం

థ్యానాస్పదం భూతపతే ర్వివేశ.

43.

టీక. - కామః = మదనుఁడు, ప్రయాణే = పయనమందు, పు...వ-పురః = ఎదుట - శుక్రమ్ ఇవ = శుక్రఁ డుండుతావునుం బోలె, తస్య = అనందీశ్వరునియొక్క, దృష్టి ప్రపాతం = గోచరమును, పరిహృత్య = తలంగి, ప్రాస్తేషు = ఓరలయందు, సం...ఖమ్ - సం సక = తగిలియున్న - నమేరు = మరపొన్నలయొక్క - కాఖం = కొమ్మలుగల్గిన, భూత

పతేః = శివునియొక్క, ధ్యా...దం - ధ్యాన = సమాధియొక్క - ఆస్పదం = తావును, వివేశ = చొచ్చెను.

తా.—పయనము పోవువారు శుక్రః డెదురుగానున్న తావును తలఁగిపోవునట్లు మన్నభుఁడు ఆనందికేశ్వరుని దృష్టిమార్గమునకుం దొలంగి, శివసమాధిస్థానమును దరిసెను. బయటివారికంటి కగపడక లోన యోగి సుఖముగా నుండుటకు అనుకూలముగా దాని యోరలయందు స్వాభావికముగా దట్టపుటాకులుగల వగుసురపొన్నలకొమ్మలు అంటి యుండెను. అంతట మదనుఁ డాతావునం బ్రవేశించెను.

వ్యా.—దృష్టిప్రపాత మితి.—కామః, ప్రయాణే యత్రాయాం, పురోగతః శుక్రో యస్మి న్దేశే తం పురఃశుక్రం దేశ మివ -

వి. 'ప్రతిశుక్రం ప్రతిబుధం ప్రత్యక్షారక మేవ చ

అపి శక్రసమో రాజా హతసైన్యో నివర్తతే' ఇతి ప్రతిషేధాత్, తస్య దృష్టిప్రపాతం దృగ్విషయం, పరిహృత్య, ప్రాప్తేషు పార్శ్వదేశేషు, సంసక్తా అన్యోన్యసంస్పృష్టా - నమేయాణాం సురపున్నాగానాం - కాఖా యస్య తత్ - తిహో ధానయోగ్య మితి భావః, భూతపతేః శివస్య, ధ్యానాస్పదం సమాధిస్థానమ్ * 'ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతః, వివేశ.

స దేవదారుద్రుమవేదికాయాం శార్దూలచర్తవ్యవధానవత్త్వం

ఆసీన మాసన్నశరీరపాత స్త్రియమ్భకం సంయమినం దదర్శ. 44

టీక.—ఆ...తః—ఆసన్న = మూఁడినట్టి-శరీర పాతః=ఒడలి నాశము (అనఁగా మరణము) కలవాఁడయిన, సః = ఆకాముఁడు, శా...త్యామ్ - శార్దూల చర్త=పులి తోలుచేత - వ్యవధానవత్త్వం=ఎడము కలదైన (అనఁగా వ్యాఘ్రజినము పఱచిన), దేవదారు ద్రుమ వేదికాయామ్ = దేవదారు వృక్షపు టరఁగుమీఁద, ఆసీనం= కూర్చుండి యున్న, సంయమినం=సమాధినిష్ఠుని, స్త్రియమ్భకం=ముక్కంటిని, దదర్శ=కాంచెను.

తా.—అంత నచట చావు మూఁడినవాఁడై యాకాముఁడు ముక్కంటిం గాంచెను. ఆయవసరంబున ముక్కంటి యెట్లుండె ననఁగా,—దేవదారు వృక్షపు టరఁగు మీఁద తపస్సునకు శ్రేష్ఠ మగు పులితోలుపై కూర్చుండి సమాధిలో నుండెను.

వ్యా.—స ఇతి.—ఆసన్నశరీరపాత ఆసన్నమృత్యుః, సకామః, శార్దూలచర్తజా వ్యవధానవత్త్వం—వ్యాఘ్రచర్తాస్తృతాయా మిత్యర్థః—వి. 'మోక్షశ్రీ ర్వాఘ్రచర్తణి' ఇతి ప్రాశస్త్యా దితి భావః, దేవదారుద్రుమవేదికాయా, మాసీన, ముపవిష్టం, సంయమినం సమాధినిష్ఠం, స్త్రియమ్భకం స్త్రినేత్రం, దదర్శ; కేచి త్సాహసికాః 'త్రిలోచనమ్' ఇతి

పేను; త్ర్యమ్భక మి త్యుక్తే పాదపూరణవ్యత్యాసాత్, త్రియమ్భక మితి పాదపూరణాఙ్ఘోఽయ మియజ్ఞాదేశ శ్చాన్వసో మహాకవిప్రయోగా దభియుక్తై రణ్ఘికృతః.

త మేవ దేవం పఞ్చిః శ్లోకై ర్వర్ణయతి:—

పర్యజ్ఞ-బన్ధస్థిరపూర్వకాయ మృజ్జాయతం సన్నమితోభయాంసమ్
ఉత్తానపాణిద్వయసన్నివేశాత్ ప్రపుల్లరాజీన మివాజ్జమధ్యే.45

టిక.—ముక్కంటినే ఆఱుశ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు.—ప...యమ్-పర్యజ్ఞ-బన్ధ=వీరాసనముచేతను - స్థిర=నిశ్చలమయిన - పూర్వకాయమ్=ఒడిలియొక్క పై సగముకలవానిని, ఋ...తం - ఋజు=తిన్ననైన - ఆయతం=నిడుపైనవానిని, స...సం - సన్నమిత=కుదించిన - ఉభయ = రెండు - అంసం=బుజములుగలవానిని, ఉ...కాత్ - ఉత్తాన=వెలికిలిన - పాణి ద్వయ=కేలు దోయియొక్క-సన్నివేశాత్=ఉన్న తీరుచేత, అజ్జ మధ్యే=ఒడి నడుమ, ప్ర...వ - ప్ర పుల్ల=నిండార విరిసిన-రాజీవమ్ ఇవ = తామరగలవాడో యన నున్నవానిని.

తా.—మహేశ్వరుఁడు వీరాసనముగా కూర్చుండెను; ఆయాసనస్వభావంబునం జేసి యాతని దేహమందలి పై సగము నిశ్చలమైయుండెను, బుజములు రెండును క్రింది యుండినవి, ఒడిలో వెలకిలనుంచుకొన్న చేదోయి నిండార విరిసిన తామరవలెఁ గ్రాలుచుండెను.

వ్యా.—పర్య జ్ఞేతి-పర్యజ్ఞ-బన్ధనేన వీరాసనేన-స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలోత్త రార్థ, మృజ్జ రాయత శ్చ ర్జ్జాయత స్తం, సంసమితా వుభా వంసో యస్య తం తథో క్తం * 'వృత్తివిషయే ఉభశబ్దసాన ఉభయ శబ్దప్రయోగ' ఇత్యుక్తం కైయలేన, ఉత్తాన ఉద్ధర్షితలో-యః పాణిద్వయస్య-సంనివేశః సంస్థానం - తస్మా, దజ్జమధ్యే, ప్రపుల్లం - రాజీవం పజ్జజం - యస్య త - మివ, స్థితమ్. వీరాసనే వసిష్ఠః -

వి. ' ఏక పాద మ తైకస్తి నివస్య స్యాంరా తు సంస్థితమ్

ఇతరస్తిం స్త థై వోయం వీరాసన ముదాహృతమ్.'

ఇతి,

తథా యోగసారే.—

'ఉత్తానితే కరతలే కర ముత్తానితం పరమ్

అదా యజ్జగతం కృత్వా ధ్యాయే ద్య స్తస్య సోఽన్తరమ్' ఇతి.

భుజబ్జమొన్నద్ధబటాకలాపం కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షసూత్రమ్

కర్ణప్రభాసజ్జ విశేషనీలాం కృష్ణత్వచం గ్రన్థిమతీం దధానమ్.

టీక, — భు...పం - భుజబ్దము = పాముతో (పాపత్రాటితో) - ఉన్నద్ధ = ఎత్తి కట్టఁబడిన - జటా = జడలయొక్క - కలాపం = మొత్తముకలవానిని, క...త్రం - కర్ణ = చెవినుండి - అవసక్త = ప్రేలవైవఁబడిన - (అందుచేతనే) - ద్వి గుణ = రెండు పేటలయిన - అక్ష నూత్రం = అక్షముల తావళముగలవానిని, క...లాం - కణ్ఠప్రభా = కుత్తుకకాంతి యొక్క - గబ్ధ = సంపర్కముచేత - విశేష నీలాం = ఎక్కువ నలుపయిన, గ్రన్థిమతీం = ముడిగలిగిన, కృష్ణత్వచం - కృష్ణ = నల్లచారలలేడియొక్క - త్వచం = తోలును, దధానం = తాల్చినవానిని.

తా. — మహేశ్వరుని జటాజూటము తలపై మొత్తముగా ఒకపాముతో కట్టఁబడియుండెను. అక్షమాలిక చెవిని తగిలించఁబడి రెట్ట పేటగా వ్రేలుచుండెను. ఆయన కృష్ణాజినమును పైను తరీయముగా ముడిచికొనియుండెను. ఆయనయొక్క కంఠమందలి నలుపు ఆకృష్ణాజినముపైఁ బర్వ దానిని మఱింత నలుపు గావించెను.

వ్యా. — భుజబ్దమేతి; — భుజబ్దమే - నోన్నద్ధ ఉన్నమయ్యబద్ధో - జటాకలాపో యేన తం త థో క్తమ్, కర్ణావసక్తం కర్ణావల మ్భి త్యర్థః - అత ఏవ - ద్విగుణం ద్విరా వృత్త - మక్షనూత్ర మక్షమాలా - యస్య తం, కణ్ఠప్రభాణాం - సక్తేన మిశ్రణేన-విశేష నీలా మతినీలాం, గ్రన్థిమతీం బద్ధనయుక్తాం, కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజినం, దధానమ్.

కించిత్ప్రకాశ స్తిమితో గ్రతారైర్భూవిక్రియాయాం విరత ప్రసజ్గైః
నేత్రై రవిస్పందితపక్షమాలై ర్లక్ష్మీకృతఘ్రాణ మధోమయూఖైః. 47

టీక. — కిం...రై — కించిత్ ప్రకాశ = ఇంచుక వెలుగుగలవియు - స్తిమిత = నిశ్చలములును - ఉగ్ర = తీక్షణములును - (అగు) తారైః = నల్లగుడ్డు గలవియు, భూ...యాం - భూ = బొమలయొక్క - విక్రియాయాం = చలనమునందు, వి...గైః - విరత = మానిన - ప్రసజ్గైః = ప్రసక్తికలవియు, అ...రైః - అవిస్పందిత = చలంపని-పక్ష = తెప్పవెండు కలయొక్క - ఘ్రాలైః = వరుస కలవియు, ఆ...ఖైః - అధః = క్రిందుమొగమైన - మయూఖైః = కిరణములుగలవియు, (అగు), నేత్రైః = కన్నులతో, ల...ణం - లక్ష్మీ కృత = లక్ష్మముగా చేయఁబడిన - ఘ్రాణమ్ = నాసాగ్రము కలవానిని.

తా. — మఱియు నయ్యవసరమందు మహేశ్వరుఁడు నిశ్చలోగ్రములయిన నల్ల గుడ్డు ఇంచుక వెలుంగుచుండ, బొమచలనములు లేక, తెప్పవెండుకల వరుగులు నిశ్చల మయి యుండఁగా, క్రిందుమొగముగా ప్రసరించుచున్న కిరణములు గలవైన మూఁడు కన్నుల దృష్టిని నాసాగ్రమందు నిలిపి యుండెను.

వ్యా.—కించి చితి.—కించిత్ప్రకాశా ఈష త్ప్రకాశాః—స్తిమితా నిశ్చలా—
ఉగ్రాశ్చ-తారాః కనీనికా—యేషాం తైః - ని. 'తారకాఽక్ష్యః కనీనికా' ఇత్యమరః,
ధ్రువిక్రియాయాం భ్రువిక్షేపే, విరత ప్రసక్తౌగైః ప్రసక్తి రహితై, రవిస్పందితపక్ష
మాతై రచలిత పక్షపక్షిణి, రథః ప్రసృతా మయూఖాయేషాంతై రధోమయూఖై
చ్చేతైః-త్రినేత్రత్వా ద్భుజువచనం, లక్ష్మీకృత ప్రాణం నాసాగ్ర నివిష్ట దృష్టి
మిత్యర్థః -

వి. 'కరణా న్యబహిష్కృత్య స్థాణువ నిశ్చలాత్తకః

ఆత్మానం హృదయే ధ్యాయే న్నాసాగ్రస్య స్తోచనః' ఇతి యోగసారే.

అ వృష్టిసంరమ్భ మి వామ్బువాహ

మపా మి వాథార మను త్తరజ్జమ్.

అ న్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధా

న్నివాతనిష్కమ్మ మివ ప్రదీపమ్.

48

టీక.—అన్త...ణాం—అన్తః = లోపల - చరాణాం = సంచరించునవైన,
మరుతాం = వాయువులను, నిరోధాత్ = కట్టుటచేత, అ వృష్టి సంరమ్భం = వర్షా
డంబరము లేనట్టి, అమ్బువాహ మివ=మొగిలు వలె నున్నవానిని, అను త్తరజ్జమ్=అలలు
లేవని, అపామ్ ఆధారమ్ ఇవ = మడుగువలె నున్నవానిని, ని...మ్మం - నివాత =
గాలిలేనిచోట - నిష్కమ్మం=కదలికలేని, ప్రదీప మివ=దీప్యేవలె నున్నట్టి వానిని.

తా.—పరమేశ్వరుడు, ప్రాణాపానాదు లగుజీవాములలోపలి వాయువులను కట్టి
నవాడై, వర్షాడంబరము లేని నిండుమేఘమువలెను, అలలు లేవని మడుగువలెను, గాలి
లేనిచోట కదలిక వెలుగుచున్న దీపమువలెను, ఉండెను.

వ్యా.—అవృష్టితీ.—అన్త శ్చర స్తీ త్యన్తశ్చరా న్తేషాం, మరుతాం ప్రాణా
దీనాం, నిరోధా ద్దేతో, ర వృష్టి సంరమ్భ మవిద్యమాన వర్ష సంభ్రమ, మమ్బువాహ
మివ స్థితమ్ - ఏతేన ప్రాణనిరోధః నూచితః, అను త్తరజ్జ మనుచ్ఛాతతరజ్జ, మపా
మాధారం హృద మివ స్థితమ్-ఏతే నాపాననిరోధః నూచితః, తథా నివాతే నిర్వాత
దేశే-నిష్కమ్మం నిశ్చలం. ప్రదీపమివ స్థితమ్—ఏతే నాకేషవాయు నిరోధః నూచి
తః - ని. 'నివాతా వాశ్రయావాతౌ' ఇ త్యమరః.

కపాలనేత్రాన్తరలబ్ధమాగైర్జ్యోతిఃప్రరోహై రుదితై శిరస్తః [49
మృణాలసూత్రాధిక్సాగుమార్యాం బాలస్య లక్ష్మీంగ్లపయన్త మివ్దోః.

టీక. —క...క్షాః—కపాల = (బహు) పునుకయొక్క - నేత్ర=కంటి అన్త
ర = బొక్కగుండ - లబ్ధ = పొందబడిన - మౌగైః = దారిగలవై, శిరస్తః = ఉచ్చి
మండి, ఉదితైః = లేచిన, జ్యోతిః ప్రసోహైః = లేజస్సుయొక్క మొలకలచేత,
మృ...ర్యాం = మృణాళ = తామర తూటియొక్క - మాత్ర = దారముకంటె -
అధిక - ఎక్కుడయిన - సౌఖ్యమార్యాం = శోమలత్వము కలదైన, బాలస్య ఇన్దోః =
లేత చందురునియొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, గ్లపయన్తమ్ = మాయించుచున్నవానిని.

తా.—లోపలి లేజస్సుయొక్క జ్వాలలు బ్రహ్మరంధ్రమును దున్ని ఆ పైనున్న
బ్రహ్మకపాలముయొక్క కన్నుబొక్కలగుండ పైకి లేచుచుండెను; ఆజ్వాల మూలముగా
తామరతూటి దారముకన్న శోమలమయిన నెలవంకసాంపు మాయుచుండెను.

వ్యా.—కపా లేతి.—కపాలనేత్రాన్తరేణ బ్రహ్మకరోటినేత్ర వివరేణ - లబ్ధ
మౌగైః, శిరస్తో బ్రహ్మరన్ధ్రాత్ *పశ్చిమ్యాస్తసిల్, ఉదితైరుద్భూతై, జ్యోతిః ప్రసో
హై స్తేజోఽఙ్కురై, మృణాలనూత్రాధికం-సౌఖ్యమార్యం మార్దవం-యస్యాస్తాం,
బాల స్యేన్దోః శిరశ్చన్ద్రస్య, లక్ష్మీం గ్లపయన్తమ్.

మనో నవద్వారనిషిద్ధవృత్తి

హృది వ్యవస్థాప్య సమాధిశశ్యమ్

య మక్షరం తే త్రవిదో విదుస్త

మాత్తాన మాత్త న్యవలోకయన్తమ్.

50

టీక.—న...త్తి - నవ = తొమ్మిది - ద్వార = వాకిండగుండ - నిషిద్ధ =
నివారింపబడిన - వృత్తి = సంచారముగలదై, స...శ్యం - సమాధి = ప్రణిధానము
చేత - వశ్యం = వశపడినట్టి, మనః = మనస్సును, హృది = హృదయమందు, వ్యవస్థా
ప్య=నెలకొల్పి (నవాడై), తే త్రవిదః=తే త్రజ్ఞు లయిన పురుషులు, యమ్=ఎవనిని,
అక్షరం=నాశములేని వానినిగా, విదుః=ఎఱుంగుదురో, తమ్ ఆత్మానమ్=ఆ పరమాత్మను,
ఆత్మ ని=తనయందే, అవలోకయన్తమ్=సాక్షాత్కరించుచున్నవానిని.

తా.—పరమశివుడు మనస్సును శ్రోత చక్షు ర్నాసికా ముఖపా యూపస్థ
లనెడు తొమ్మిది దారులగుండ సంచరింపనీయక యోగముచే స్వాధీనముచేసికొని హృదయ
మందు నెలకొల్పినవాడై ఏయొక్కనిని తే త్రజ్ఞులు అవినాశినిగా నెఱుంగుదురో యా
పరమాత్ముని, తానుగాక వేరే పరమాత్ముడు లేనందున, తన్నుగానే సాక్షాత్కరించు
కొనియుండెను.

వ్యా.—మన ఇతి.—ఈభ్యో వ్యాకేభ్యో - నిషిద్ధా నివర్తితా - వృత్తిః సం
చాహో - యస్య త త్తతోక్తమ్, సమాధినా ప్రణిధానేన - వశ్యం వశం గతమ్*యత్ప్ర
త్యయః - ని. 'ప్రణిధానం సమాధానం సమాధి శ్చ సమాశ్రయః' ఇతి హాలాయుధః,
మనో, హృది హృదయాభ్యో ౭ ధిషానే, వ్యవస్థాప్య-తథా చ వసిద్ధః -

వి. 'యతో నిర్వాతి విషయా ద్యన్తిం శ్చై చ ప్రసీయతే

హృదయం త ద్విజానీయా న్ననసః స్థితికారణమ్' ఇతి,
క్షేత్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః పురుషాః, యం, న త్తర తీ త్యత్తర మవినాశినం, విదు ర్విదన్తి
* 'విదో పటో వా' ఇద యే ధ్వన్, త మాత్తాన, మాత్తాని స్వన్తి, న్నవలోకయన్తం
సాక్షాత్కర్వన్తమ్ - స్వాతిరేకేణ పరమాత్మనో ౭ భావా దితి భావః-

స్తర స్తథాభూత మయుగ్మనేత్రం

పశ్య న్నదూరా న్ననసా ౭ పృథ్వ్యమ్

నాలక్షయత్ సాధ్వససన్నహస్తః

స్త్రస్తం శరం చాప మపి స్వహస్తాత్.

51

టీక.—స్తరః=మదనుడు, తథా భూతమ్=ఈ వర్ణించిన ప్రకారమున నున్న
వానిని, మనసా అపి=తలంపుచే సయితము, అధృష్యమ్ = ఎదుర్కొనరానివానిని,
అయుగ్మ నేత్రం=బేసి కంటిని, అదూరాత్ = చెంతనుండి, పశ్యత్ = చూచుచు,
సా...స్తః - సాధ్వస = భయముచేత - సన్న=సోలిన - హస్తః = చేయికలవాడై,
స్వ హస్తాత్=తన చేతినుండి, స్త్రస్తం = జాతిపోయిన, శరం = కొలను, చాపమ్
అపి=వింటిని సయితము, న అలక్షయత్ = కానరాదును.

తా.—మనస్సుచేత నయినను చెనకరాని వానిని ఈ తీరుననున్న యాబేసికంటి
దేవరను చెంతనుండి చూడఁగానే మరనికి భయముచే చేయి సోలిపోయి తన యెఱుక
లేకయే అందునుండి బాణమును విల్లును జాతిపోయినవి.

వ్యా.—స్తరేతి.—స్తరః కామ, స్తథాభూతం పూర్వోక్తరూపం, మనసా
౭ పృథ్వ్యమ్, మయుగ్మ నేత్రం విషమాక్ష, మదూరాత్, పశ్యన్, సాధ్వసేన-సన్నహస్తా
విశ్లభపాణిః-సన్, స్వహస్తాత్ స్త్రస్తం శరం, చాప మపి చాపం చ, నాలక్షయన్న
వివేద, భీతో ౭ ముహ్య దితి భావః.

నిర్వాణభూయిష్య మ థాస్య వీర్యం సంధుక్షయ స్తీవ వపుర్దుణేన

అనుప్రయాతా వనదేవతాభ్యా మదృశ్యత స్థావరరాజకన్యా. 52

టీక.—అథ = అంతట, ని...ష్ఠం = నిర్వాణ=అజీవానిక - భూయిష్ఠం = అధికభాగముకలదై - (అనగా నష్టప్రాయమయిన), అస్య=స్వరనియొక్క, వీర్యం= బలమును, వ...న—వపుః=(తన) నెమ్మేనియొక్క-గుణేన = సౌందర్యముచేత, సంధుక్షయస్తీ ఇవ=మరల పెంపొందించునదియైబోలె, (ఉన్నదై), వనదేవతాభ్యాం = (చెలులయిన) వనదేవతలచేత, అనుప్రయాతా=వెంబడింపఁబడినదై, స్థావరరాజకన్యా= పార్వతి, అదృశ్యత = అగపడెను.

తా.—ఆసమయమందు నష్టప్రాయమయిన మదనుని బలమును తన నెమ్మేని సౌందర్యముచే వెండియు పెంపొందించునదియైబోలె గనుపట్టుచు, తన చెలులయిన యిరువురు వనదేవతలు తోడుగా, పార్వతి అట కేగుదెంచెను.

వ్యా.—నిర్వాణేతి.—అథ నిర్వాణేన నాకేన - భూయిష్ఠం నిర్వాణభూయిష్ఠం నష్టప్రాయ మిత్యర్థః, అస్య స్వరస్య, వీర్యం బలం, వపుఃకేన సౌందర్యేణ, సంధుక్షయస్తీవ పున రుజ్జీవయస్తీవ స్థితా, వనదేవతాభ్యాం సఖీభూతాభ్యాం మను ప్రయాతామగతా, స్థావరరాజకన్యా పార్వ, తదృశ్యత దృష్టా.

తామే వాహ చతుర్భిః—

అశోక నిర్భర్త్రిత పద్మరాగ మాకృష్టహేమద్యుతి కర్ణికారమ్

ముక్తాకలాపీకృతసిన్ధువారం వసన్తపుష్పాభరణం వహన్తి.

55

ఆమె నే నాలుగు శ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు.

టీక.—అ...గం—అశోక=అశోక పుష్పములచేత - నిర్భర్త్రిత = తీరస్కరింపఁబడిన - పద్మరాగమ్=కెంపులుగలదియు, ఆ—రం - ఆకృష్ట=హరింపఁబడిన - హేమ ద్యుతి=బంగారముయొక్క కాంతికలవైన - కర్ణికారం=కొండగోగుఁబువ్వులు కలదియు, ము...రం—ముక్తా కలాపీ కృత=ముత్తైపు భూసణములుగాఁ జేయఁబడిన - సిన్ధువారం = వావిలిపువ్వులుగలదియు, (అగు), వసన్తపుష్పాభరణం = ఆమెని వూవులనెడి కై నేతను, వహన్తి = తాల్చినదై.

తా.—పద్మరాగములకు బదులుగా వానిని మించిన అశోకపుష్పములను, బంగారపునగలకు బదులుగా వాని కన్న వన్నెమీరు కొండగోగుఁబూవులను, ముత్తైపుఁ దొడవులకు బదులుగా వావిలిపూవులను, ఈ తీరున ఆమెనివూవులనే ఆభరణముగాఁ దాల్చినదై పార్వతి యరుదెంచెను.

వ్యా.—అశోకేతి.—అశోకపుష్పేణ-నిర్భర్త్రితా తీరస్కృతాః-పద్మరాగాయేన త త్తథోక్తమ్, ఆకృష్ట హేమ ద్యుతి న్యాహృత స్వరాభరణ వర్ణాని-కర్ణికా

దానిని జాఱిపోనీయక చేతితో సారెసారెకు ఆపుచుండెను. ఆ పొగడదండమొల
త్రాడు ఎట్లు శోభించె ననగా—దాచుకొనుటకు తగిన స్థానము నెఱింగినవాడయి
మన్నఁడు ఈచోటనుంచుకొనియున్నయెడల ఉత్తరకాలంబున తనకు హరునిపైపగ
దీర్చుకొనుటకు ఉపయోగపడునుగదా యని యెంచి ఆమెయొక్క నితంబబింబమందు
ఇల్లడ యుంచిన తనవంటి రెండవయలైత్రాడా—యనునట్లు శోభించుచుండెను.

వ్యా.—సస్తా మితి.—స్థానవిదా నిక్షేపయోగ్యస్థానవేదినా, స్వరేణ, న్యాసీ
కృతాం నిక్షేపీకృతామ్, కర్తృణే ప్రభవ తీతి కార్తుకం ధనుః * 'కర్తృణ ఉకర్షో' ఇ
త్యుకర్షో ప్రత్యయః - తస్య, ద్వితీయాం ఊర్వీ మివ స్థితామ్ - ఆత్మహి న్యస్తా హ
ర్వ్యత్తరత్త్ర హరవైరనిర్యాతనా యోపయుజ్యత ఇతి భావః, నితమ్బాత్, సస్తాం
చలితాం, కేశరదామ వకులమాలా - సైవ కార్ష్య-తాం, పునఃపున, రవలమ్భమానా
హస్తేన ధారయ స్తీ.

సుగన్ధినిశ్వాసవివృద్ధతృష్ణం బిమ్బాభరసన్నచరం ద్విరేఫమ్

ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టి ర్శీలారవిన్దేన నివారయ స్తీ. 56

టీక.—సు...ష్ణం - సుగన్ధి = సెత్తావిగల - నిశ్వాస = ఊర్పులచేత-వివృద్ధ =
పెరిగిన - తృష్ణం = తమిగలదై, బి...రం-బిమ్బ - దొండపండునకు సమాన మైన -
అధర = మోవికి-ఆసన్న = సమీపమందు-చరం = చరించుచున్న, ద్విరేఫం=తు మైదను,
ప్రతిక్షణం = ప్రతినిముసమునను, సం...ప్టిః-సంభ్రమ = తత్తరపాటుచేత-లోల =
చంచలమయిన - దృష్టిః = కన్నులుగలదై, శీలా అరవిన్దేన = క్రీడా తామరసముతో,
నివారయ స్తీ = తొలగఁదోలుచున్నదై, (పార్వతి వచ్చెను అని శేషము)

తా.—పార్వతి శ్వాసపరిమళముకై అధరబింబముమీదికి వచ్చినతు మైదను
మాటిమాటికి తత్తరమున చంచలదృష్టులతోఁ గాంచుచు వినోదాశ్రయమైన తామరతో
తొలగఁగ దోలుచు హరునిలతాగృహమును సమీపించెను.

వ్యా.—సుగన్ధినితీ—సుగన్ధిభి ర్నిశ్వాసై ర్వివృద్ధతృష్ణం, బిమ్బతుల్యోఽధరో
బిమ్బాధరః * 'వృత్త మధ్యపదలోపః స్యాత్' ఇతి వామనః-త స్యాసన్నచరం సం
నికృష్టచరం, ద్విరేఫం భృజం, ప్రతిక్షణం, సంభ్రమేణ లోలదృష్టి శ్చచ్ఛిలాక్షీ నతీ,
శీలారవిన్దేన నివారయ స్తీ.

తాం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యాం రతే రపి ప్రీపద మాధథానామ్
జితేంద్రియే శూలిని పుష్పచాళః స్వకార్యసిద్ధిం పున రాశశంసే. 57

టీక.—స...ద్యాం = సర్వ = సకలమయిన - అవయవ=అంగములందును-అన
వద్యాం = దోషములేనిదయి, రతేః అపి = కామునిభార్యకు సయితము, ప్రీ పదం =
ఓడియమునకు నిమిత్తమును, ఆదధానాం = కలిగించుచున్న, తాం = ఆపార్వతిని,
వీత్య = చూచి, పుష్పచాపః = పూవిలుకాడు, జితేంద్రియే = ఇంద్రియములను
జయించిన వాడయిన, శూలిని = పినాకి విషయమున, స్వ కార్య సిద్ధిం = తన పని
నెఱవేఱుటను, పునః = వెండియు, ఆశశంసే = కోరెను.

తా.—ఏ యవయవమందేనియు ఒచ్చెము లేక సౌందర్యమున రతీదేవికి సయితము
న్యూనతకు హేతువయిన గూ. పార్వతిని చూడఁగానే మదనునికి ఇంద్రియములను జయిం
చినవాడగుచుచే ముర్జయుడయిన శూలిని జయించునడియాస వెండియుం దలనూపెను.

వ్యా.—తా మితి.—సర్వావయవే-ష్వనవద్యా మగర్వామ్ * ‘అవద్యపణ్య-’
ఇతి నిపాతః, రతేః కామకలత్ర స్యాపి, ప్రీపదం లజ్జానిమిత్తమాదధానామ్-న్యూనతా
మావహ స్తీ మి త్యథః, తాం పార్వతీం, వీత్య, పుష్పచాపః కామో, జితేంద్రియే-
ముర్జయేఽపి త్యథః, శూలిని శివే విషయే, స్వకార్యసిద్ధిం, పున, రాశశంసే చకమే;
పూర్వం ‘సాధ్యసన్నహస్తః’ ఇత్యాదినా కార్యసిద్ధి రున్నాతిత్వాభిధానా దిహ
పునః య త్యుక్తమ్.

భవిష్యతః పత్యు రుమా చ శంభోః

సమాససాద ప్రతిహారభూమిమ్

యోగాత్ స చాంతః పరమాత్మ సంజ్ఞం

దృష్ట్వా పరం జ్యోతి రుపారరామ.

58

టీక.—ఉమా చ = పార్వతి యు, భవిష్యతః పత్యుః=కాగల భర్తయగు,
శంభోః = శివునియొక్క, ప్రతిహారభూమిం = మొగసాలకు, సమాససాద=ఏగుచెం
చెను; సు చ = శివుడను, అంతః = లోపల, పరమాత్మ సంజ్ఞం = పరమాత్మయను
పేరుగల, పరం = ముఖ్యమయిన, జ్యోతిః = తేజమును, దృష్ట్వా = సాక్షాత్కరించు
కొని, యోగాత్ = ధ్యానమును, ఉపారరామ = మూసెను.

తా.—అతీరున కాగల భర్తయయిన శివుని మోసలకు పార్వతి వచ్చిన సమయ
మునే శివుడును పరమాత్మయను పేరి పరంజ్యోతిని లోపల సాక్షాత్కరించుకొని ధ్యాన
మునుండి విరతుఁ డాయెను.

వ్యా.—భవిష్యత ఇతి.—ఉమా చ భవిష్యతః పత్యుః శంభోః, ప్రతిహార
భూమిం ద్వారణేశం, సమాససాద - ని. ‘స్త్రీ ద్వా ర్ధ్వారం ప్రతిహరే’ ఇ త్యమరః,

స శంభు, శ్చాంతః, పరమా త్తేతి సంజ్ఞా యస్య తత్, పరం ముఖ్యమ్ - ని. 'పరం దూ రాన్య ముఖ్యేషు' ఇతి యాదవః, శ్చోతి, ర్ద్వైష్ట్యే సాక్షాత్కృత్య, యోగా ధ్యానాత్ - ని. 'యోగః సంనహ నోపాయ ధ్యాన సజ్జతి యుక్తిషు' ఇ త్యమరః, ఉపారరా మోపారతః * 'వ్యాక్ పరిభ్యో రమః' ఇతి పరస్మైపదమ్.

తతో భుజ్జాధిపతేః ఫణాగ్రై రధః కథంచి ధృత భూమిభాగః

శనైఃకృతప్రాణవిముక్తి రీశః పర్యజ్కుబ్ధం నిబిడం బిభేద. 55

టీక.—తతః=అంతట, భు... తేః-భుజ్జ=పాముల-అధిప తేః = తేనియొక్క, ఫణాగ్రైః - ఫణా = పడగలయొక్క - అగ్రైః = కొనలచేత, అధః = భూమిక్రింద, కథంచిత్ = క్షేణముతో, ధృ... గః—ధృత = మోవబడిన - భూమి=తనక్రిందిభూమి యొక్క - భాగః = ప్రదేశముకలవాడయి, శనైః = మెల్లగా, కృ... క్తిః—కృత= చేయబడిన - ప్రాణవిముక్తిః = ఊపిరివిడుపుగలవాడై, ఈశః = శివుడు, నిబిడం = దిట్టమయిన, పర్యజ్కుబ్ధం = వీరాసనమును, బిభేద = సడలించెను.

తా.—అనంతరము శివుడు ఊపిరిని మెల్లగా విడిచి, దిట్ట మైనయావీరాసనమును సడలించెను. ఊపిరి బిగబట్టి యున్నప్పుడు దేహము తేలికగా నున్నందున అతని క్రిందిభూభాగమును అనంతుడు సులువుగా మోచుచుండెను. ఇప్పుడు ఊపిరి విడుచుట చేత దేహము బరువు కాగా ఆ భూభాగమును పడగలపై ప్రయాసతో మోవసాగెను.

వ్యా.—తతి ఇతి.—తతో, భుజ్జాధిపతేః శేషస్య, ఫణాగ్రై, రథో భూమే రధః, కథంచి దతియత్నేన, ధృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూభాగో యస్య స తథోక్తః - వాయుధారణాహితలాఘవనివృత్త్యా భగవతో గురుత్వా దితి భావః, శనైః కృతా - ప్రాణానాం ప్రాణ్నిరుద్ధానాం - విముక్తిః పునః సంచారో - యేన స కృత ప్రాణవిముక్తి, రీశో, నిబిడం ధృఢం, పర్యజ్కుబ్ధం వీరాసనం, బిభేద శిథిలీకార.

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నస్తీ

శుక్రూషయా శైలసుతా మువేతామ్,

ప్రవేశయామాస చ భర్తు రేనాం

భూక్షేపమాత్రానుమత ప్రవేశామ్.

60

టీక.—(అంతట), నస్తీ=నందికేశ్వరుడు, తస్మై = భగవంతునికి, ప్రణిపత్య= ప్రణమిల్లి, శుక్రూషయా=సేవానిమిత్తమున, ఉవేతాం=వచ్చియున్నట్టి, శైలసుతాం=

పార్వతిని, శశంస = తెలిపెను; భర్తః = దొరయొక్క, భూక్షేపమాత్రేణ = బామ సంజ్ఞమాత్రముననే, ఆ...శాం-అనుమత = అంగీకరింపబడిన - ప్రవేశాం = ప్రవేశము - కలదైన, ఏనాం = పార్వతిని, ప్రవేశయామాస చ = ప్రవేశపెట్టెను.

తా.—ఆమె రాగానే నందీశ్వరుడు భగవంతునికి మొక్కి సేవానిమిత్తమయి పార్వతి వచ్చియున్నదని తెలిపెను. భగవంతుడును కనుబామలసంజ్ఞ చేత నే లోపలికి రావచ్చును అని తెలుపగా, నందీశ్వరుడు ఆమెను లోనికిం దోడ్కొని పోయెను.

వ్యా.—తస్మా ఇతి.—అథ సద్వీతస్మై భగవతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థీ, ప్రణిపత్య నమస్కృత్య, కుశ్రావయా సేవయా నిమిత్తే - నోపేతామ్ - సేవాథా మాగతా మి త్యథాః, శైలసుతాం, శశంస నివేదయామాస, భర్తః స్వామినో, భూక్షేపమాత్రేణ భూ సంజ్ఞయై - వానుమతప్రవేశా, మణీకృతప్రవేశా, మేనాం శైల సుతాం, ప్రవేశయామాస చ.

తస్యాః సఖీభ్యాం ప్రణిపాతపూర్వం స్వహస్తలూనః శిశిరాత్యయస్య వ్యకీర్యత త్ర్యమ్బకపాదమూలే పుష్పోచ్చయః పల్లవభజ్జభిన్నః. 61

టీక.—తస్యాః = ఆమెయొక్క, సఖీభ్యాం = చెలులచేత (ఆవనదేవతలచేత), స్వ...నః = స్వ = తమయొక్క - హస్త = చేతులతో - లూనః = కోయబడినది, ప... న్నః = పల్లవ = చిగుళ్లయొక్క - భజ్జ = తునియ్యతో - భిన్నః = కలసినట్టిది, శి...స్య = శిశిర = శిశిర రువుయొక్క - అత్యయస్య = పోకయొక్క - (అనగా వసంతముయొక్క), పు...యః = పుష్ప = పువ్వులయొక్క - ఉచ్చయః = సమూహము, త్ర్య...లే - త్ర్యమ్బక = ముక్కంటియొక్క-పాద = అడుగుల, మూలే = మొదటను, ప్ర...ర్వం = ప్రణిపాత = నమస్కారము - పూర్వం = మున్నగులుగునట్లుగా, వ్యకీర్యత = చల్లబడినది.

తా.—ఆమెగతులయిన యా వనదేవత లిరువురును ఆమెచేతులతో స్వయముగా కోసిన వసంతావతారపుష్పములను చివురుతునియలతో మిశ్రము చేసి నమస్కార పూర్వకముగా పరమేశ్వని పాదములకడం జల్లిరి.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—తస్యాః పార్వత్యాః, సఖీభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం, స్వహస్తేన - లూన ఉపచితః, పల్లవభజ్జభిన్నః కిలయశకలమిశ్రః, శిశిరాత్యయస్య వసస్తస్య సంబద్ధి, పుష్పోచ్చయః పుష్పప్రకరః * 'హస్తాదానే చేరస్తయే' ఇతి ఘ ణ్విషయత్వాతో కవినా మయం ప్రామానికః ప్రయోగ ఇతి వల్లభః, త్ర్యమ్బకపాద మూలే, ప్రణిపాతపూర్వం నమస్కారపూర్వకం, వ్యకీర్యత విత్తిప్తః.

ఉమాఽపి నీలాలకమధ్యశోభి విస్రంసయ న్నీ నవకర్ణి కారమ్

చకార కర్ణచ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ. 62

టీక.—ఉమా అపి=పార్వతి యు, నీ...భి - నీల=నల్లని - అలక = ముంగురుల - మధ్య=నడుమ - శోభి=ప్రకాశించుచున్న, నవకర్ణికారం = క్రొత్తకొండ గోగుఱువ్వును, విస్రంసయ న్నీ=జార్చుచు, క...న - కణ=చెవినుండి - చ్యుత=జాతిన - పల్ల వేన=చిగురుకలదైన, మూర్ధ్నా=బొదలతో, వృషభధ్వజాయ = మహేశ్వరునికి, ప్రణామం=మ్రొక్కును, చకార = కావించెను.

తా.—పార్వతియు నల్లనితనముంగురులయందు ధరింపబడియున్న క్రొత్తకొండ గోగుఱువ్వును శివపాదములమీదికి జార్చుచు, కర్ణవతంసపల్లవము రాలుచుండఁగా బొదల పరమేశ్వరునికిం బ్రణమిల్లెను.

వ్యా.—ఉ మేతి.—ఉమాఽపి, నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి తథోక్తమ్—అలకన్యస్తమి త్యథాః, నవకర్ణికారం విస్రంసయ న్నీ, కణాచ్యుతః పల్లవో యస్య తేనమూర్ధ్నా, వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకార* క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వమ్.

అనన్యభాజం పతి మాఘ్న హీతి

సా తథ్య మే వాభిహితా భవేన

న హీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్

పుష్కన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్.

63

టీక.—సా = ఇట్లు ప్రణమిల్లినదైన యా పార్వతి, భవేన=శివునిచేత, అనన్యభాజం = వేటొకతెను పొందువాఁడు కానట్టి, పతిం = మగనిని, ఆఘ్నహి = పొందుదువుగాక, ఇతి=అని, తథ్యమ్ ఏవ = సత్యమే, అభిహితా = చెప్పబడినది, (తథా) హి = అది సరియేగదా, ఈ...యః - ఈశ్వర = మహాపురుషులయొక్క - వ్యాహృతయః = వాక్కులు, కదాచిత్ - ఎప్పుడును, లోకే = లోకములో, విపరీతమ్ = పొసఁగని, అథాం = అథామును, న పుష్కన్తి = తెలుపవు.

తా.—అట్లు ప్రణమిల్లిన పార్వతికి పరమేశ్వరుఁడు ‘వేటొకతెను పొందని మగనిం బడయుదువుగాక’ అని దీవన యొసంగెను. అదియు పిమ్మట అట్లే నెఱవేఱెను; మహాపురుషుల వాక్కులు ఎప్పుడును పొల్లువోవు గదా.

వ్యా.—అన న్యేతి.—సా కృతప్రణామా దేహి, భవేన హరేణ, అన్యాం న భజ తీతి త మనన్యభాజమ్ * ‘భజో జ్యోః’ ఇతి జ్యోప్రత్యయః * సర్వనామ్నా వృత్తి మాత్రే పూర్వపదస్య పుంసద్భావః, పతి మాఘ్న హీతి, తథ్యం సత్య, మే, వాభిహి

లోక్త-ఉత్తరత్ర తైవ సంభవా దితి భావః * అభిదధాతే ధృక్భావస్య దుహాది
త్వా దప్రధానే కర్తృణిక్తః, తథా హి, ఈశ్వరవ్యాహృతయో మహాపురుషోక్తయః,
కదాచి దసి, లోకే భువనే-ని. 'లోక స్తు భువనే జనే' ఇ త్యమరః, విపరీతం విసం
వాదిన, మథా మభిధేయం, న పుష్కన్తి న బోధయన్తి త్యథాః.

కామ స్తు బాణావసరం ప్రతీత్య పతజ్గవ తద్వహ్నిముఖం వివిత్సుః
ఉమాసమక్షం హరబద్ధలత్యు. శరాసనజ్యం ముహు రామమర్క.64

టీక.—కామస్తు=మదనుడు ను, బా...రం=బాణ=కోల (నేయుట)కు - అవ
సరం=సమయమును, ప్రతీత్య=కనిపట్టి, పతజ్గవత్ = మిడుతవలె, వహ్నిముఖం =
అగ్నినోటిలోనికి, వివిత్సుః=ఉలుకఁ గోరినవాఁడై, ఉ...త్సమ్ - ఉమా = పార్వతి
యొక్క - సమక్షం=మ్రోలను, హ...త్యుః - హర=హరునిమీఁద - బద్ధ = పెట్టఁ
బడిన - లత్యుః=గుఱికలవాఁడై, శ...జ్యం - శరాసన=వింటియొక్క - జ్యం =
నారిన్ని ముహుః = మాటిమాటికి, ఆమమర్క = తడవెను.

తా.—పార్వతి సన్నిధానమందుండుటచేత అదియే మంచినమయ మని తలఁచిన
వాఁడై కాముడు మిడుతయుంబోలె చిచ్చులో నులుకఁగోరి శివునిమీఁద గుఱిపెట్టి తన
వింటినారిని పలుమాలు స్పృశించెను.

వ్యా.—కామ ఇతి.—కామ స్తు, బాణావసరం ప్రతీ త్యోమాసన్నిధానా దయ
మేవ బాణప్రయోగసమయ ఇతి జ్ఞాత్వా, పతజ్గవ తుల్యం పతజ్గవ చ్చలభవత్ -
ని. 'సహ పతజ్గ శలభా' ఇత్యమరః * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతిః' ఇతి వతి
ప్రత్యయః, వహ్నిముఖం, వివిత్సుః ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః * విశతేః సన్నతా దుప్రత్యయః,
ఉమా యాః సమక్ష మత్త్యః సమీప ముమాగమత్సమ్ * 'అవ్యయాభావే శరత్ప్ర
భృతిభ్యః' ఇతి సమాసాంతోఽచ్చ్రత్యయః, హరే బద్ధలత్యుః సకా, శరాసనస్య -
జ్యం మార్జ్యం, ముహు, రామమర్క పరామృష్టవాక్.

అ ధోపనిష్యే గిరిశాయ గౌరీ తపస్వినే తామరుచా కరేణ [65

విశోషితాం భానుమతో మయాభై ర్నన్దాకినీపుష్కరబీజమాలామ్.

టీక.—అథ...అంతట, గౌరీ=పార్వతి, తపస్వినే=తపస్సుగలవాఁడయిన గిరి
శాయ = శివునికి, తా...చా—తామ్ర = ఎఱ్ఱని - రుచా=వన్నెగల, కరేణ=చేతితో,
భానుమతః=మారున్దీయొక్క, మయాభైః = కిరణములచేత, విశోషితాం=ఎండింపఁ
బడిన, మ...లాం - మన్దాకినీ=స్వర్ధంగయొక్క-పుష్కర = తామరలయొక్క-బీజ =
గింజలయొక్క - మాలాం = తావళమును, ఉపనిష్యే = కానుకపెట్టెను.

తా.—పార్వతీదేవి తపస్వియయిన యా శివునికి సూర్యకిరణముల కంటిన స్వర్గం గా పద్మాక్షమాలను తనకెంగేలితో కానిక వట్టెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ, గారీ, తపోఽస్యాస్తీతి తపస్వీ * 'అన్ మాయా మేధా స్రజో వినిః' ఇతి విని ప్రత్యయః-తస్మై తపస్వినే గిరికాయ, తామ్రరుచా రక్త వర్ణేన, కరేణ, భానుమతోఽంకుమతో, మయూఖై ర్వీశోషితాం, మందాకిన్యాః-పుష్కరాణి పద్మాని-తేషాం బీజాని - తేషాం మాలాం జపమాలికా, ముపనిస్యే సమర్పితవతి.

ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయి ప్రియత్వాత్
త్రిలోచన స్తా ముపచక్రమే చ,
సంమోహనం నామ చ పుష్పధన్వా
ధనుష్యమోఘం సమధత్త బాణమ్.

66

టీక.—త్రిలోచన శ్చ=ముక్కంటి యు, ప్ర...త్ - ప్రణయి=అర్థులు - ప్రియత్వాత్=ప్రియులుగాఁగలవాఁడగుటచేత (ఆశ్రితపక్షపాతి యగుటచేత), తాం=ఆ తావళమును, ప్రతిగ్రహీతుం=కైకొనుటకు, ఉపచక్రమే = కడంగను; పుష్పధన్వా చ = పూవిల్తుఁడును, సమ్మోహనం = మోహింపఁజేయుసాధన మని, నామ = ప్రసిద్ధికెక్కిన, అమోఘం=వమ్ముగాని, బాణం = ములికిని, ధనుషి = వింటు, సమధత్త = తొడిగెను.

తా.—ఆశ్రితులందలి వాత్సల్యముచేత శివుఁడు ఆతావళమును కైకొనం గడంగిన తత్త్వణమే మదనుఁడు మోహమునం ద్రోయునది యని ప్రసిద్ధమయిన తన సమ్మోహన బాణమును వమ్ముగానిదానిని వింటుం దొడిగెను.

వ్యా.—ప్రతిగ్రహీతు మితి.—త్రిలోచన శ్చ, ప్రణయిప్రియత్వా దధికా ప్రియత్వాత్, తా మక్షమాలాం, ప్రతిగ్రహీతుం స్వీకర్తు, ముపచక్రమే, పుష్పం ధను ర్యస్య స పుష్పధన్వా కామ శ్చ * 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇ త్యనజాదేశః, సమ్మోహన్ తేఽనే నేతి సమ్మోహనం, నామ-నామేతి ప్రసిద్ధా, అమోఘం, బాణం సాయకం, ధనుషి, సమధత్త సంహితవాక్.

హర స్తు కించిత్పురిలు పుష్కర శ్చన్ద్రోదయారమ్భ ఇ వామ్మురాజి
ఉదాముఖే విమ్బుఫలాధరోష్ఠే వ్యాసారయానూస విలోచనాని, 67

టీక.—హర స్తు = హరుడును, చ...మే - చంద్రోదయ = నెలపొడుపు
యొక్క - అరమే = మొదటి సమయమందు, అమ్మరాశిః ఇవ=సముద్రుడు వోలె,
కించిత్=ఇంచుక, పరిలుప్త ధైర్యః = తగ్గిన ధీరత కలవాడై, బి...మే - బిమ్మ
ఫల = గొండపండువంటి - అధరోష్ఠే = క్రిందిపెదవికలచైన, ఉమాముఖే = పార్వతీ
వదనముమీద, విలోచనాని = (మూడు) కన్నులను, వ్యాపారయామాస = పాల
యించెను.

తా.—అంతట హరుడును నెల పొడువఁగానే సముద్రుఁ డెట్లో అట్లు ఇంచుక
ధైర్య మెడలినవాడై, దొండపండువంటి యధరోష్ఠముకలచైన పార్వతీవదనమందు తన
మూడుకన్నులచూపుటను వలపుతో నిగిడించెను.

వ్యా.—హర ఇతి.—హర స్తు హరోఽపి, చంద్రోదయారమేఽమ్మరాశిరివ,
కిచ్చి దీవత్ - పరిలుప్తధైర్యః-న తు ప్రాకృతజనవ దత్యన్తుప్తధైర్య ఇతి భావః,
బిమ్మఫలశుల్కోఽధరోష్ఠో యస్య తస్మిన్ముమాముఖే.విలోచనానివ్యాపారయామాస-
త్రిభి రపి లోచనైః పాభిలాష మద్రక్ష్య నిత్యథాః. ఏతేన భగవతో రతిభావోదయ
ఉ క్తః.

వివృణ్వతీ శైలసుతాఽపి భావ మజ్గైః స్ఫురద్బాలకదమ్బకలైః
సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థా ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన. 68

టీక.—శైలసుతా అపి=పార్వతీదేవి యు, స్ఫు...లైః—స్ఫురత్=వికసించుచున్న - బాల=లేతయైన - కదమ్బకలైః = కడిమివంటివయిన (అనఁగా పుల
కించిన), అజ్గైః = అవయవములచే, భావం = వలపును, వివృణ్వతీ = తెలియఁ
జేయుచు, చారుతరేణ = మిక్కిలియందమయి, ప...న—పర్యస్త = (లజ్జచే) బెద
రిన - విలోచనేని=కన్నులుగలచైన, ముఖేన=వదనముచేత, సాచీకృతా = అడ్డముగా
చేయఁబడినదై, తస్థా = నిలిచెను.

తా.—అంతట పార్వతీదేవియొక్క యవయవములు అప్పుడే వికసించుచున్న
లేతకడిమివలె నాయెను; అనఁగా పులకాంకురములతో నిండెను. దానిచే ఆమెహృదయ
మందలి భావోదయము తెలియుచుండెను. అంత నామె ప్రీడావశమున బెదరినకనుదో
యితో నెమ్మామును అడ్డుగా త్రిప్పుకొని నిలిచియుండెను.

వ్యా.—వివృణ్వతీతి.—శైలసుతాఽపి, స్ఫురద్బాలకదమ్బకలైర్వికసంతో
మలనీపనద్భుతైః పులకైరేరిత్యథాః. 'ఈవదనమాస్తా' ఇత్యాదినా కల్పప్రత్యయః,
అజ్గై, రాభవం రత్యాఖ్యం, వివృణ్వతీ ప్రకాశయన్తి, చారుతరేణ, పర్యస్తవిలోచ

నేన ప్రీడావిభ్రాంతనేత్రేణ, ముఖే, నాసాచి సాచిసంపద్యమానా సాచీకృతా తిర్యక్కృతా - ని. 'తిర్యగ్భే' సాచి తిరః' ఇ త్యమరః - హ్రీయా ముఖం సాచీకృత్యస్థితే త్యథాః. న కేవలం హర నైవ దేవ్యా అ ప్యుదితో రతిభావ ఇతిభావః.

అభేద్వియత్తోభ మయుగ్త నేత్రః పున ర్వశిత్వా ద్బలవ న్నిగృహ్య హేతుం స్వచేతోవికృతే ర్దిదృక్షుర్దిశాముపాస్తేషు ససర్జ దృష్టిమ్. 69

టీక.—అథ = అంతట, అయుగ్తనేత్రః = బేసికంటి (దేవర), వశిత్వాత్ = జితేంద్రియుడయినందున, ఇద్వియత్తోభం = పైఁజెప్పిన యింద్రియవికారమును, పునః = వెండియు, బలవత్ = దిట్టముగా, నిగృహ్య = అడంచుకొని, స్వ...తేః—స్వ = తన - చేతః = మనస్సుయొక్క - వికృతేః = వికారమునకు, హేతుం = కారణమును, దిదృక్షుః = అరయువాడై, దిశామ్ = దిక్కులయొక్క - ఉపాస్తేషు = చెంతలయందు, దృష్టిం = చూపును, ససర్జ = సాగించెను.

తా.—అంతట ముక్కంటి జితేంద్రియుడయినందున పూర్వోక్తమనోవికారమును అడంచుకొని, అందులకారణమును కనుంగొనువాడై నలుదెసలం దిలకించెను.

వ్యా.—అథ, అయుగ్తాని నేత్రాణి యస్య సోఽయుగ్తనేత్ర స్త్రీనేత్రో, వశిత్వా జితేంద్రియత్వా, దిద్వియత్తోభం పూర్వోక్త మింద్రియవికారం, పున, ర్బలవద్బలం, నిగృహ్య నివార్య, స్వచేతోవికృతేః స్వచిత్తవికారస్య, హేతుం కారణం, దిదృక్షు ర్దిష్టు మిచ్ఛ, దిశా ముపాస్తేషు దృష్టిం, ససర్జ ప్రసారయామాస.

స దక్షిణాపాదానివిష్టముష్టిం నతాంస మాకుఞ్చితసవ్యపాదమ్ [70

దదర్శ చక్రీకృతచారుచాపం ప్రహర్తు మభ్యుద్యత మాత్మయోనిమ్.

టీక.—సః = భగవంతుడు, ద...ష్టిమ్—దక్షిణ = కుడి - అపాదా = కంటి తుదను - నివిష్ట = ఉన్నట్టి - ముష్టిం = పిడికిలికలవాడును, న...సం - నత = వంగిన - ఆంసం = బుజముకలవాడును, ఆ...దం—అకుఞ్చిత = వంపబడిన - సవ్యపాదం = ఎడమకాలుకలవాడును, చ...పం—చక్రీకృత = మండలముగాఁజేయబడిన - చారు = అందమైన - చాపం = విల్లుగలవాడును, ప్రహర్తుమ్ = ఏయుటకు, అభ్యుద్యతం = సిద్ధపడియున్నవాడును, (అగు), ఆత్మయోనిం = మనోభవుని, దదర్శ = కాంచెను.

తా.—అట్లు నలుదెసలం బరికింపఁగా పరమేశ్వరునకు, ఒక్కొడ మన్నఘడు ఆరీధపాదుడయి నిల్చి బుజము కంచి వింటిని వలయాకారముగా ఆకర్షించి కుడి కంటితుడచెంత పిడికిటినుండి బాణ మేయ సిద్ధముగా నున్నవాడు అగపడెను,

వ్యా.—స ఇతి.—భగవా, నక్షత్రాపాక్షే - నివిష్టా స్థితా - ముష్టి ర్యస్య
తం, సతాంస, మాకుఞ్చితః సవ్యపాదో యస్య తమ్ - ఆలీఢాఖ్యస్థానకే స్థిత మి
త్యర్థః, చక్రీకృతచారుచాపం మణ్డలీకృతసామ్యకోదణ్డం, ప్రహర్తు మభ్యుద్యత,
మాత్ర యోనిం మనోభవం, దదర్శ. ఆలీఢలక్షణ మాహ యాదః—

‘స్థానాని ధన్వినాం పఞ్చ, తత్ర వై శాఖ మస్త్రియామ్
వితస్త్యస్తరగా పాదౌ. మణ్డలం తోరణాకృతీ,
సమానా స్యా తస్యమపద, మాఢీఢం పద మగ్రతః
దక్షిణం వామ మాకుఞ్చయః, ప్రత్యాఢీఢం విపర్యయః.’ ఇతి.

తపఃపరామర్శవివృద్ధమనోఽ
ర్హాభజ్ఞదుష్ప్రీత్యముఖస్య తస్య
స్ఫుర న్నుదర్శిః సహసా తృతీయా
దక్ష్యః కృశానుః కిల నిష్పపాత.

71

టీక.—త...నోఽః - తపః = తపస్సుయొక్క - పరామర్శ = తాఁకుటచేత -
వివృద్ధ = ఏచిన - మనోఽః = క్రోధముగలవాఁడును, భూ...స్య - భూభజ్ఞ =
బామముడిచేత - దుష్ప్రీత్య = చూడశక్యముగాని-ముఖస్య = మొగముగలవాఁడును,
(అయిన), తస్య = ఆహరునియొక్క, తృతీయాత్ అక్ష్యః = మూడవకంటినుండి (ఫాల
లోచనమునుండి), స్ఫురత్ = మిట్టిమెఱయుచు, ఉదర్శిః = లేచినజ్వాలలుగలదైన,
కృశానుః = అగ్ని, సహసా = తటాలున, ఉత్పపాత = ఎగసెను.

తా.—అంతట తపోభంగము కావింపఁగఁడంగినందులకై యేచినకోపముచేత, పర
మేశ్వరునిమోము కనుబొమలు ముడివడిఁ న్నైత్తిచూడ శక్యము కాకపోయెను. అంతట
తటాలున మూడవకంటినుండి మిట్టిమెఱయుచు జ్వాలలు లేచుచు అగ్ని యెగసెను.

వ్యా.—తప ఇతి.—తపఃపరామర్శేన తపస ఆస్కన్దనేన - వివృద్ధమనోఽః
ప్రవృద్ధకోపస్య, భూభజ్ఞేన - దుష్ప్రీత్యం దుర్దర్శం-ముఖం యస్య తస్య హరస్య,
తృతీయా దక్ష్యః, స్ఫుర న్నుదర్శిప్యమాన, ఉదర్శి రుద్యాతజ్వాలః, కృశాను రగ్నిః,
సహ సాఽతర్కిత మేవ - ని. ‘అతర్కితే తు సహ సా’ ఇ త్యమరః, నిష్పపాత కిల
నిష్ప రామ ఖలు.

క్రోధం ప్రభో సంహర సంహ రేతి
యావ ద్దయః ఖే మగుతాం చరన్తి,

తావత్ స వహ్ని ర్భవనేత్రజన్తా
భన్తావశేషం మదనం చకార.

72

టీక.—ప్రభో = స్వామి, క్రోధం = కోపమును, సంహర = తగ్గింపుము, సంహర = తగ్గింపుము, ఇతి = అని, మరుతాం = వేల్పులయొక్క, గిరః = వాక్కులు, భే = ఆకాశమందు, యావత్ = ఏ కాలమున, చరన్తి = ప్రసరించెనో, తావత్ = ఆకాలముననే, భ...న్తా - భవ = హరునియొక్క - నేత్ర = కంటినుండి - జన్తా = పుట్టువుగలిగినట్టి, సః వహ్నిః = ఆ యగ్ని, మదనం = మదనుని, భన్తావశేషం = బూడిద యే మిగతగాఁగలవానినిగా, చకార = చేసెను.

తా.—‘స్వామి కోపము తగ్గింపుము తగ్గింపుము’ అని దేవతలు ఆకాశములో మొల
యిడునంతలోనే హరనేత్రోద్భూతమయిన యాయగ్ని మదనుని బుగ్గి గావించెను.

వ్యా.—క్రోధ మితి.—హే ప్రభో స్వామికా, క్రోధం, సంహర సంహర నివ
ర్తయ నివర్తయ * ‘చాపలే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్’ ఇతి వార్తీకేన ద్విత్వమ్ * ‘సం
భ్రమేణ వృత్తిక్వాపలమ్’ ఇతి కాశికా, ఇ త్యేవం, మరుతాం దేవానాం, గిరోవాచః,
భే వ్యోమ్ని, యావ, చరన్తి ప్రవర్తన్తే, తావత్తత్కాల మేవ, భవస్య నేత్రా జన్త
యస్య స భవనేత్రజన్తా * ‘అవజ్ఞో బహుప్రీహి ర్వ్యధికరణో జనాద్యుత్తరపద’ ఇతి
వామనః, స వహ్ని, ర్దనం, భన్తేవావశేషో యస్య తం భన్తావశేషం చకార దదా
హే త్యథః.

తీవ్రాభిషద్గప్రభవేణ వృత్తిం
మోహేన సంస్తమ్భయ తేన్ద్రియాణామ్
అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా ముహూర్తం
కృతోపకారేవ రతి ర్భూవ.

73

టీక.—తీ...ణ—తీవ్ర = దుస్సహమయిన - అభిషద్గ = దుఃఖము - ప్రభవేణ =
కారణముగాఁగలదై, ఇన్ద్రియాణా = చక్షురాదులను, సంస్తమ్భయతా = నిరోధించు
చున్న, మోహేన = మూర్ఛచేతను, రతిః = మదనభార్య, ముహూర్తమ్ = కొంచెము
సేపు, అ...నా - అజ్ఞాత = ఎఱుకపడని - భర్తృ = మగనియొక్క - వ్యసనా =
నాశముకలదై, కృ...వ - కృత = చేయఁబడిన - ఉపకారా ఇవ = ఉపకారము కలది
యింబోలే, బభూవ = ఉండెను.

తా.—పట్టరాని దుఃఖమువలన చక్షురాదీన్ద్రియముల వృత్తి అడ్డపడఁగా
మూర్ఛబోయిన రతిదేవికి అమూర్ఛలో మునిగియున్నంత సేపును భర్తృ మరణ దుఃఖము
లేనందున, మూర్ఛవలన ఉపకారమే అయినది.

వ్యా.—తీ వ్రేతి.—తీవ్రాక్షపద్మప్రభవే జాతిదుస్సహాభిభవసంభవేన-ని. 'అభి
వజ్ర స్త్వోభవే నజ్ర ఆక్రోశ సేపి చ' ఇతి వైజయంతీ, ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం,
వృత్తిం వ్యాపారం, సంస్తమభ్యుతా ప్రతిబద్ధతా, మోహేన మూర్ఛయా కర్త్ర్యా, రతి
ర్తదనభార్యా, ముహూర్త, మజ్జాతం - భర్తృవ్యసనం భర్తృనాశో - యయా సా
తథోక్తా సతీ, కృతోపకా కేవ బధూవ-సహసా దుఃఖోపనిపాతా న్దుమూ. ర్చేత్యర్థః-
మోహేన దుఃఖసంపేదనాభావా త్త స్యాపకారకత్వోక్తిః.

త మాశు విఘ్నం తపస్వీ వనస్పతిం వజ్ర ఇ వావభజ్య
స్త్రీసన్నికషణం పరిహర్తు మిచ్చ న్నస్తద్ధే భూతపతిః సభూతః. 74

టీక.—తపస్వీ = తపోనిష్ఠుడయిన, భూతపతిః = శివుడు, తపసుః = తపస్సు
నకు, విఘ్నం = అంతరాయభూతమయిన, తం కామం = ఆ మదనుని, ఆశు = తుణ
ములో, వజ్రః = పిడుగు, వనస్పతిమ్ ఇవ = చెట్టునుం బోలె, అవభజ్య = చీలిచి,
స్త్రీసన్నికర్షణం = ఇంతులచెంతను, పరిహర్తుమ్ = తొలగించుకొనుటకై, ఇచ్చక్ =
శోరి, సభూతః = బూచులతోగూడ, అస్తద్ధే = మాయమాయెను.

తా.—తపోనిష్ఠుడై పరమేశ్వరుడు, చెట్టును పిడుగు నాశముచేసినట్లు, తపస్సు
నకు విఘ్నకారియయిన మదనుని నాశమొందించి, స్త్రీలును తపః ప్రకూలలే యని
వారిచెంత నుండనొల్లక గణములతో కూడ అంతర్ధాన మొందెను.

వ్యా.—త మితి.—తపస్వీ తపోనిష్ఠ, భూతపతిః శివ, స్తపసో, విఘ్న మస్త
రాయభూతం, తం కామ మాశు, పశ్చోశని, ర్వనస్పతిం వృక్ష, మి, వావభజ్య
భక్త్యా, స్త్రీసన్నికషణం స్త్రీసన్నిధానం, పరిహర్తు మిచ్చక్-త స్యానర్థ హేతుత్వా
నితి భావః, సభూతః సగణః స, అస్తద్ధే.

శైలాత్తజాపి పితృ రుచ్చిరసోభిలాషం
వ్యథణం సమథక్య లలితం వపు రాత్తన శ్చ,
సఖ్యోః సమక్ష మితి చాధికజాతలజ్ఞా
శూన్యా జగామ భవనాభిముఖి కథంచిత . 75

టీక.—శైలాత్తజా ఆపి = పార్వతీయు, ఉచ్చిరసః = ఉన్నతశిరుడయిన
(గొప్పవాడయిన), పితృః = తం ద్రయొక్క, అభిలాషం = (హరునికి కన్య నీవలయునను)
కోరికయు, లలితం = సుందరమయిన, ఆత్మనః = తనయొక్క, వపు శ్చ = దేహం

బును, వ్యథాం సమథాం = నిష్ఫలమని నిశ్చయించి, (ఈపరాభవము), సఖ్యోః = చెలికత్తెల, సమక్షమ్ = ఎదుర, (జరిగినది), ఇతి = అను హేతువుచేత, అ...జ్ఞా - అధిక = ఎక్కువగా - జాత = కలిగిన - లజ్జా = సిగ్గుగలదై, కూన్యా = ఏమియుందోపక, కథంచిత్ = ఎట్లో, భవన అభిముఖీ = ఇంటిపైపు, జగామ = మరలెను.

తా.—పార్వతియు హరుడు అల్లుడు కావలయు నని గొప్పవాడు తన తండ్రితోరిన కోరిక వ్యథామగుటయు, సుందరమయిన తనమేనును నిష్ప్రయోజన మగుటయు, తెలిసికొని, ఈపరాభవము చెలికత్తెలయెగుట కలుగుటచేత మఱియు సిగ్గుపడి ఏమియుం దోపక ఎట్టకేలకు ఇంటిపైపు కదలెను.

[అనంతరశ్లోకార్థపర్యాయలోచనచే ఈ శ్లోకము ప్రక్షిప్తముగా తోచెడిది.]

వ్యా.—తైలాత్త జేతి.—తైలాత్తజా పార్వత్య పుష్పచ్ఛిరస ఉన్నతశిరోమహతః, పితు, రభిలాషం హగో వరోన్వీతి మనోరథం, లలితం సుందర, మాత్ర నో వపు శ్చ, వ్యథాం నిష్ఫలం, సమర్థ్య విచార్య, సఖ్యోః, సమక్షం పుర, ఇతి చ హేతునాన్యధికం జాతలజ్జా-సమానజనసమక్ష మవమాన స్యాతిదుస్సహత్వా దితి భావః, కూన్యా నిరుత్సాహో సతీ, కథంచిత్ కృచ్ఛ్చిణ, భవన స్యాభిముఖీ జగామ.

సపది ముకులితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
దుహితర మనుకమ్ప్య మద్రి రాదాయ ద్యోర్భ్యామ్,
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దన్తలగ్నాం
ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదీర్ఘకృతాః.

76

టీక.—సపది = వెంటనే, అద్రిః = హిమవంతుడు, రు...త్యా - రుద్ర = హరునియొక్క - సంరమ్భ = కోపమువలన - భీత్యా = భయముచేత, ము...క్షీం = ముకుళిత = మూత్రవడిన - అక్షీం = కన్నులుగలదై, అనుకమ్ప్యం = కనికరింపఁదగిన దైన, దుహితరం = కొమారితను, ద్యోర్భ్యామ్ = చేతులతో, ఆదాయ = ఎత్తుకొని, ద...గ్నాం - దన్త = కోటలయందు - లగ్నాం = తగులుకొన్న, నభినీం = తామర తీగను, బిభ్రత్ = మోచికొనిపోవుచున్న, సురగజ ఇవ = విరావతమువోలె, వే...జ్ఞః - వేగ = వడిచేత - దీర్ఘకృత = చాఁపఁదగిన - అజ్ఞః = దేహముకలవాఁడై, ప్ర...తిః - ప్రతిపథ = మార్గానుసారియయిన - గతిః = నడకకలవాఁడు, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా.—అట్టి యారుద్ర కోపమువలని వెలుపున కన్నులు మూత్రవడియున్న కొమారి తను తత్తు యమే హిమవంతుడు చేతులలో నెత్తుకొని విరావతగజము కోటలలోఁ దగులు

కొన్న తామరతీగను ఎంతసులుపుగా మోచునో అంతసులుపుగా మోచికొని వడిచే జేహము నిడివి యగుచుండగా తనయింటిమార్గమున నేగెను.

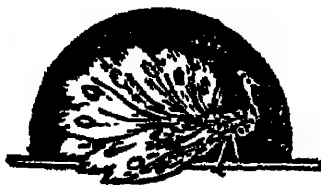
వ్యా.—సప దీతి.—సప, ద్యద్వి ర్హి మవాక్, దుద్రస్య, సంరమ్భాత్ కోపా, ద్భీత్యా-ని. 'సంరమ్భః సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః, ముకులితాక్షీం నిమిలితనేత్రాం * 'బహుప్రీహా సక్థ్యత్నోః స్వాక్లాత్షచ్' ఇతి షచ్చుత్వయః * 'షి ద్దౌరాదిభ్య శ్చ' ఇతి జీవ్, అనుకమ్పితు మర్హా మనుకమ్ప్యమ్ * 'ఋహలా ర్ణ్యత్' ఇతి ణ్య త్ప్రత్యయః, దుహితరం దోర్భ్య మాదాయ, దన్తయో ర్లగ్నాం, పద్మినీం నలినీం విభ్రత్ సురగజ ఇవ, వేగేన రయేణ, దీప్తికృతాజః ఆయతీకృతశరీరః సక్, పథానం ప్రతిగతా ప్రతిపథా మార్గానుసారిణీ - గతి ర్యస్య స ప్రతిపథగతి రాసీత్ పథాన మనుసృత్య జగా మే త్యథకాః.

ఇతి శ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే మదనదాహా నామ

తృతీయః సర్గః.

శ్రీ

కు మార నం భ వ మః

చ తు ర్థ స్స ర్గః.

అథ మోహపరాయణా సతీ వివశా కామవధూ ర్విబోధితా,
విధినా ప్రతిపాదయిష్యతా నవవైధవ్య మసహ్య వేదనమ్. 1

టీక. — అథ = అనంతరము, మో...ణా - మోహ=మూర్ఛ - పర = ముఖ్య
మయిన - అయనా=ఆశ్రయముగాఁగలది, సతీ = ఆయి, వివశా=నిశ్చేష్ట రాలయిన,
కామవధూః=రతీదేవి, అ...నం - అసహ్య=పైఁపరాని - వేదనం=దుఃఖముగలదైన,
నవవైధవ్యం=క్రితముండమోపితనమును, ప్రతిపాదయిష్యతా = అనుభవింపఁ జేయ
నున్న, విధినా=దైవముచేత, విబోధితా=మూర్ఛఁ దేర్పఁబడెను.

తా. — తర్వాత, ఆవిధముగా మూర్ఛయే శరణముగాఁగలదై నిశ్చేష్టురాలై
పడియున్న రతీదేవిని, భరింపరాని దుఃఖముతోడి ముండమోపితనమును అనుభవింపఁ
జేయునదై దైవముమూర్ఛనుండి తేర్చెను. — భా. అట్లు మూర్ఛలో దుఃఖ మెఱుఁగక
పడియున్న రతీదేవి తర్వాత మూర్ఛఁదేరెను. ఆతేరుట దుర్భరమయిన నవవైధవ్య
దుఃఖమును అనుభవించుటకే ఆయెను.

వ్యా. — మూర్ఛితా రతి రి త్యుక్తమ్ - సంప్రతి తద్వృత్తాన్త మే వాహ —
అ థేతి-అ థానంతరం, మోహో మూర్ఛా - పర మయిన మాశ్రయో యస్యాః సా
మోహపరాయణామోహైకశరణా సతీ-ని. 'పరాయణ మభిప్రేతే తత్పరే పరమాశ్రయే'
ఇతి యాదవః, వివశా మూఢత్వా నిశ్చేష్టా, కామవధూ రతిః, అసహ్య దుస్సహః -
వేదనా యస్మిన్ స్త త్తథోక్తం, విధవాయాగతభర్తృకాయా భావో వైధవ్యం - నవం
చ త ద్వైధవ్యం చేతి నవవైధవ్యం-నవగ్రహణం దుస్సహత్వద్యోతనాథకం, ప్రతి
పాదయిష్యతానుభావయిష్యతా * క్రియార్థక్రియాయాం లృట్, విధినా దైవేన -
ని. 'విధి ర్విధానే దైవే చ' ఇ త్యమరః, విబోధితా, వైధవ్యానుభవైకఫలోఽయం
విధి రితి భావః. అస్మిన్ సర్గే వియోగినీ వృత్తాని -

'విషమే ససజా గురుః సమే సభరా లోఽథ గురు ర్వియోగినీ'
ఇతి లక్షణాత్.

అవధానపరే చకార సా ప్రలయాన్తోన్మిషితే విలోచనే,

న వివేద తయో రత్యుప్తయోః ప్రియ మత్యుప్తవిలుప్తదర్శనమ్. 2

టీక.—సా=ఆరతీదేవి, ప్ర...తే=ప్రళయ=మూర్ఛయొక్క - అన్త=అవసాన
మంను-ఉన్మిషితే=తెఱవబడిన, విలోచనే=కన్నులను, అ...రే - అవధాన=పొచ్చు
రిక-పరే=ప్రధానముగాఁగలవానినిగా, చకార=చేసెను; ప్రియం=వల్లభుని (కాముని),
అత్యుప్తయోః=తనివినొందనట్టి, తయోః=ఆకన్నులకు, అ...వం-అత్యున్త=బొత్తిగా -
విలుప్త=నష్టమయిన - దర్శనం=దర్శనముకలవానినిగా, న వివేద=ఎఱుంగదాయెను.

తా.—ఆమె మూర్ఛదేరఁగానే కన్నులు తెఱచి నలుదెసలం బరికించినది, కాని,
ప్రియుని ఎంతచూచియు తనివినొందని యానేత్రములకు అతనింజూచు భాగ్యము పోనే
పోయె నన్నవిషయమును, ఎఱుంగదాయెను.—అతనిని భస్మమాయె నని యెఱుంగక వెద
కిన దని భావము.

వ్యా.—అ వేతి.—సా రతిః, ప్రలయాన్తే మూర్ఛావసానే - ని. 'ప్రలయో
నష్టచేష్టతా' ఇ త్యమరః - ఉన్మిషితే విలోచనే, అవధానం పరం ప్రధానం యయో
న్తేఽవధానపరే దిద్బక్షయాఽవహితే, చకార, ద్రవ్వవ్యాభావాత్తు నవివేదే త్యాహ-
నేతి - ప్రియం కామ మత్యుప్తయో స్పృహిం న గతయోః-నిత్య దిద్బక్షమాణయో రి
త్యథః, తయో ర్లోచనయోః * దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే షష్ఠీ, అత్యున్తం
విలుప్తం దర్శనం స్వలోచనయోః కరణయో ర్యస్య కర్తృభూతస్య త మత్యుప్తవిలుప్త
దర్శనం సన్తం, న వివేద న జ్ఞాతవతీ - ప్రియనాకాపరిజ్ఞానా ద్దిద్బక్షాచ్చక్ర ఇతి
తాత్పర్యాథః.

'అయి జీవితనాథ జీవ నీ?' త్యభిధా యోత్థితయా తయాపురః .

దద్యుకే పురుషాకృతి క్షితౌ హరణోపాసలభస్త కేవలమ్. 3

టీక.—అయి=ఏమి, జీవితనాథ=ప్రాణేశ్వరుడా! జీవని=బ్రదికియున్నవా,
ఇతి=ఇట్లని, అభిధాయ=పలికి, ఉత్థితయా=లేచినట్టి, తయా=రతిచేత, పురః=ఎదుట,
క్షితౌ=నేలమీద, పు...తి - పురుష=మగవాని - ఆకృతి=ఆకారమువంటి యాకా
రము గలదైన, కేవలం=ఒక, హ...స్త - హర=హరునియొక్క - ణోపాసల=ణోపా
గ్నియొక్క - భస్త=బూడిద, దద్యుకే=చూడబడెను.

తా.—ప్రాణేశ్వరుడా, బ్రదికియున్నవా, అని పలికి ఆమె లేచి చూడఁగా,
ఎదుట తనవల్లభుఁడు అగపడలేదు, మఱి, పురుషాకారముగా హరుని ణోపాగ్నియొక్క
బూడిదయొ యనున ట్లున్న బూడిద యగపడెను.

వ్యా.—అ యాతి.—అ యాతి ప్రశ్నే - ని. 'అయి ప్రశ్నానునయయోః' ఇతి విశ్వః, అయి జీవితనాథ, జీవసి ప్రాణిషి కచ్చి, ది త్యభిధా యోత్థితయా, తయా రత్యా, పురోఽగ్రే, క్షితౌ, పురుష స్యాకృతి రి వాకృతి ర్యస్య త త్పురుషాకృతి, కేవల మేకం, హరికోపానలభస్త, దదృశే దృష్టమ్ - న తు పురుష ఇతి భావః.

అథ సా పున రేవ విహ్వలా వసుధాలిజ్జనధూసర స్తనీ

విలలాప వికీర్ణమూర్ధజా సమదుఃఖా మివ కుర్వతీ స్థలీమ్. 4

టీక.—అథ=అంతట, పున రేవ=వెండి యు, విహ్వలా=బెగ్గిలి, వ...నీ-ఓసు ధా = నేలను. ఆలిజ్జన=కాగిలించుకొనుటచేత (పొరలుటచేత)-ధూసర=బూడిదవన్నె గలవైన - స్తనీ=పాలిండ్లుకలదై, వి...జా-వికీర్ణ = విరియబోసికొన్న - మూర్ధజా = తలవెండ్రుకలుకలదై, సా=రతీదేవి, స్థలీం=అడవితావును (అందలి ప్రాణులను), స... ఖాం - సమ = తనతోసమానమయిన - దుఃఖాం = శోకముకలదానినిగా, కుర్వతీ ఇవ = చేయుచున్నదియుంబోలె, విలలాప = పరిదేవించెను.

తా.—అంతట, రతీదేవి తన వల్లభుడే యా భస్మరాశి యని యెఱింగి నేలబడి దొరలి ధూళిధూసరములయిన పాలిండ్లతో విరియబోసికొన్న తలవెండ్రుకలతో, ఏడువ సాగను; ఆ యేడ్పుచేత ఆయరణ్యభూమికి సయితము ఆమెశోకమునకు సమానమయిన శోకము గలుగునో యనునట్లు ఉండెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ భస్మదర్శనానంతరం, పున రేవ, విహ్వలా విక్లబా, వసుధాలిజ్జనధూసర స్తనీ - వసుధాలిజ్జనేన క్షితిలుణ్ణనేన - ధూసరా ధూసరవర్ణా - స్తనా కుచౌ యస్యాః సా తథోక్తా, సా రతిః, స్థలీం వసభూమిం - తత్రత్యాక్ ప్రాణిన ఇత్యథాః * 'జానపదకుణ్డగోణస్థల' ఇత్యాదినా జీవ్, సమదుఃఖాం స్వతుల్య శోకాం, కుర్వతీవ, విలలాప పరిదేవితవతీ-ని. 'విలాపః పరిదేవనమ్' ఇ త్యమరః.

ఉపమాన మభూ ద్విలాసినాం కరణం యత్ తవ కాన్తిమత్తయా,

త దిదం గత మీదృశీం దశాం న విదీర్యే; కఠినాః ఖలు స్త్రియః. 5

టీక.—తవ = నీయొక్క, యత్ కరణం = ఏమేను, కాన్తిమత్తయా=సౌందర్యము మూలముగా, విలాసినాం - ఎఱ్ఱకాండ్రకు, ఉపమానమ్ = సాటి, అభూత్ = ఆయెనో, తత్ = ఆమేను, ఇదమ్ = ఇదిగో, ఈదృశీం దశాం = ఇట్టి యవస్థను, గతం = పొందినది, (అయినను), న విదీర్యే = వ్రయ్యకున్నాను, స్త్రియః = స్త్రీలు, కఠినాః ఖలు = గట్టివారు సుమా.

తా.—ఏ నీ నెమ్మేను సౌందర్యమున ఎమ్మెకాండ్ర కెల్ల సాటియై యుండెనో ఆనెమ్మేను ఇదిగో భస్మమై యున్నది, దానిం గనియు నేను వ్రయ్యలుగాక యున్నాను; స్త్రీలు (వజ్రముకన్న) గట్టివారు సుమా, కానిచో ఈమఃఖమునకు నే నేల వ్రయ్యను.

వ్యా.—ఉ పేతి.—తవ, యత్, కరణం గాత్రం - ని. 'కరణం సాధకతమం త్రైతగాత్రేన్ద్రియే ష్వపి' ఇ త్యమరః, కాన్తిమత్తయా సాన్దర్యేణ హేతునా, విలాసి నాం విలసనశీలానాం * 'పౌ కషలస' ఇత్యాదినా ఘనున్బ్రిత్యయః, ఉపమాయతే యేన త దుపమాన, మభూత్, త త్కరణ, మిద, మీదృశీం, దకా మవస్థాం, గతం ప్రాప్తం భస్మీభూత మి త్యథః, తథాఽపి న విదీర్యే న విదీణాః భవామి * కర్తరి లబ్, తథా హి, స్త్రీయః కఠినాః ఖలు - కఠినత్వా దవిదీర్యమాణత్వ మి త్యథః.

కారణాత్ కార్యసమథానరూపోఽథాన్తరన్యాసః.

‘ధీరసంచారిణీ దృష్టి ర్గతి ర్లోవుషభాఞ్చితా

స్థితపూర్వం తథాఽలూపో విలాస ఇతి కీర్తితః.’

క్వ ను మాం త్వదధీనజీవితాం వినికీర్య ఊణభిన్న సౌహృదః

నలినీం త్తత సేతుబద్ధనో జలసంఘాత ఇ వాసి విద్రుతః?

6

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), త్త...నః - త్తత=తెగఁగొట్టఁబడిన - సేతుబద్ధనః=అనకట్టకలదైన, జ...తః - జల=నీటి - సంఘాతః=మొత్తము, నలినీమ్ ఇవ = తామరతీవ నుంబోలె, త్వ...తాం - త్వదధీన = నీయధీనమయిన - జీవితాం=ప్రాణముగలదానిని, మాం=నన్ను, క్వ ను వికీర్య=ఎట వైచి, త్త...దః-తూణ=నిమసములో-భిన్న=చీల్చఁ బడిన (వదలఁబడిన) - సౌహృదః=చెలిమిగలవాడవై, విద్రుతః అసి=పఱచినాడవు.

తా.—అనకట్ట తెగిన నీటిమొత్తము తనతోడిదే ప్రాణమయిన తామరతీవియను విడిచి పోవునట్లు, తూణములో స్నేహమును ద్రోచి నీవు నీతోడిదే ప్రాణ మయిన నన్ను విడిచి పఱచినాడవు. ఇంక నాగతి యేమి?—అనకట్టవంటిది స్నేహము, నీటిప్రవాహము వంటివాడు మదనుడు, నళినివంటిది రతి, నళిని నీరున్న బ్రదుకునది, లేనిచో నళించునది, రతియు మదనుఁ డున్న బ్రదుకునది, మదనుడు లేనిచో నళించునది,— అని యుపమావివరణము.

వ్యా.—క్వే తి.—హే ప్రియ, త్తత సేతుబద్ధనో భగ్న సేతుబద్ధో, జలసంఘాతో జలైఘో, నలినీ మివ - జలైకాయ త్తజీవితా మితి శేషః, త్వదధీనజీవితాం త్వదాయ త్తప్రాణాం, మాం, క్వ ను వినికీర్య కృత్రవా నిక్షిప్య, తూణభిన్న సౌహృదః తూణత్వ కృత్రసౌహృదః సక, విద్రుతః పలాయితో, ఽసి-సేతుసౌహృదయోః స్థితి హేతు త్వేన సౌమ్యమ్-సుహృదయస్య భావః సౌహృదమ్ * యువాదిత్వా దన్బ్రిత్యయః-

‘హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్ణా నేషు’ ఇతి హృదాదేశః - అణి హృదాభివాన్న ‘హృద్భగసిన్ధ్వస్తే పూర్వపదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః - హృదూభత స్యాణ్విధానే తూభయపదవృద్ధిః స్యాత్ యథా సుహృదో భావః సౌహార్ద మితి - త దే వాహవామనః - ‘సౌహృదదౌర్హృదశబ్దా వణి హృదాభివాత్.’

కృతవా నసి విప్రియం న మే, ప్రతికూలం న చ తే మయా కృతమ్,
కి మకారణ మేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే న దీయతే? 7

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), త్వం మే విప్రియం కృతవాన్ అసి=నీవు నాకు అనిష్టమును చేసినవాడవు కావు, మయా చ తే ప్రతికూలం న కృతం=నాచేతను నీకు విరోధము చేయఁబడినదికాదు, అకారణమేవ=నిష్కారణముగానే, విలపన్త్యై= (నినుజూడ), పనవుచున్న, రతయే = రతికి, కిం దర్శనం న దీయతే = ఏల దర్శనము ఈబడదు (ఏల యగపడవు).

తా.—నీవు నాకేమియు నప్రియమును గావింపవై తివి; నేను నీ కేమియు నప్రియమును గావింపనై తిని; మఱి యేల నిన్నుఁ జూడఁ గోరి యిట్లు విలపించుచున్న రతికి నిర్నిమిత్తముగా దర్శన మియ్యవు?

వ్యా.—కృ తేతి.—హే ప్రియ, త్వం, మే మమ, విప్రియ మప్రియం, కృతవా న్నాసి, మయా చ, తే తవ. ప్రతికూల మప్రియం, న కృతమ్ - పరస్పరజీవితస్య పరస్పరాధీనత్వాత్ కుతః పరిభవశ జ్ఞేతి భావః, అకారణం నిష్కారణ మేవ - పరస్పరాపకారరూపకారణాభావేఽపీ త్యధః—క్రియావిశేషణ మేతత్, విలపన్త్యై త్వద్దర్శనాధికన్యా ఆ పీతి భావః, రతయే. కిం కథం, దర్శనం న దీయతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థిక.

స్తరిసి స్తర మేఖలాగుణై రుత గోత్రస్థితేషు బంధనమ్
చ్యుతకేసరదూషితేక్షణా న్యవతంసోత్పలతాడనాని వా? 8

టీక.—స్తర=మడనుఁడా, గో...షు - గోత్ర=పేరియందలి - స్థితేషు=పొరఁ బాటులందు - (నన్ను మఱియొకతె పేరఁ బిలిచిన నేరమిక్త), మే...ణైః - మేఖలా=మొలత్రాటి - గుణైః = దారములతో, బంధనం = కట్టుటను, స్తరిసి ఉత = తలచుచున్నావా, చ్యుత...ని - చ్యుత=రాలిన - కేసర = అకరవులచేత - దూషిత = నొంపఁబడిన - ఈక్షణాని=కన్నులుగలవైన, అ...ని - అవతంస=పూఁగమ్మయైన-ఉత్పల=నల్లగలువతోడి-తాడనాని=ప్రేటులను, స్తరసివా=తలంచుచున్నావా.

తా.— నన్ను వేటొకతె పేరఁ బిలిచిన నేరమి కై నేను నా మొలత్రాటి దాఁ ములతో నిన్ను కట్టుటను తలఁచుకొన్నావా? కాదేని, పుప్పొడిచే కన్నులకు మంట కలిగించిన నాకొనచెవికలువయేటులను తలఁచుకొన్నావా? ఏకారణముచేత దాఁగి న న్నలయించుచున్నావు?

వ్యా.—విప్రియ మాశక్కుతే - స్తర సితి.—హే స్తర, గోత్రస్థలితేషు నామ వ్యత్యాసేషు - అన్యస్త్రీనామ్నా మ మాహ్వసేషు - ని. 'గోత్రం నా మ్న్యచలే కలే' ఇతి విశ్వః, మేఖలాగుణై ర్భవనం, స్తర స్యుత స్తరసివా - ని. 'వికల్పే కిం కిముత చ' ఇ త్యమరః, చ్యుతకేసై ర్భ్రష్టకిణ్ణై - ర్దూషితే ఈక్షణే యేషు తాని; అవతంసో త్వలతాడనాని సఘాలితేపతాడనా నీ త్యథః, స్తరసి వా; అపకారస్తరణా దిద మదర్శన మితి భావః.

‘హృదయే వస సీ’ తి మత్ప్రియం
య దవోచ స్త దవైమి కైతవమ్,
ఉపచారపదం న చే దిదం,
త్వ మనన్దః, కథ మక్షతా రతిః ?

9

టీక.—హృదయే=ఎదలో, వససి=కాఁపురమున్నావు, ఇతి=అని, మత్ప్రియం= నాకు ఇష్టమైన, యత్=ఏమాటను, అవోచః=పలికితివో, తత్=ఆమాటను, కైతవమ్= కపటమునుగా, మన్యే=తలంచెదను, ఇదం=ఈమాట, ఉపచారపదం న చేత్=ఇచ్చకపుఁ దావు గా దేని, త్వమ్ అనన్దః = నీవు దేహములేనివాడవు, (కాఁగా), కథం రతిః అక్షతా=ఎట్లు రతి సశింపకున్నది.

తా.—నీ యెదలో నేను కాఁపుర మున్నట్లు నీవు నాకు ప్రియముగా పలికిన మాట ఇచ్చకమునకై చెప్పిన యసత్యము; గాక, నీయెదలోనే నేను వసించియుండుట సత్యమయేని, నీదేహము నాశ మొందినను నే నిట్లు నాశ మొందక యుండుట యెట్లు ఘటిల్లును?

వ్యా.—హృదయ ఇతి.—హృదయే వస సీతి స్తరవాక్యానువాదః ఇ త్యేవం రూపం, మత్ప్రియం, య దవోచ ఉ క్తవా ససి * బూర్ణో లుజీ ‘వచ ఉమ్’ ఇ త్యుమా గమః, తత్, కైతవ మవైమి మి ధ్యేతి మన్యే, ఇదం వచన, ముపచారపదం పరస్య రణ్ణ నాథకా య దసత్యభాషణం స ఉపచార స్తస్య పదం స్థానమ్ - కైతవస్థాన మితి యా వత్, న చేత్, త్వ, మనన్దోఽశరీరః, కథం రతి, రక్షతాఽవినష్టా-ఆశ్రయనాశేఽప్య శ్రిత మవినష్ట మితి విరోధా దితి భావః.

న చ మే కశ్చి ద్విచారః కిం తు లోకః శోచ్యత ఇ త్యాహ. —
 పరలోకనవప్రవాసినః ప్రతిపత్స్యే పదవీ మహం తవ;
 విధినా జన ఏష వశ్చిత; స్త్వదధీనం ఖలు దేహీనాం సుఖమ్. 10

నాకై దుఃఖము లేదుగాని లోకులకై శోకించుచున్నాను అనుచున్నది: —
 టీక. — అహం = నేను, ప...నః - పరలోక = పరలోకమునకు - నవ ప్రవాసినః =
 ఇప్పుడే పోయియున్న, తవ పదవీం ప్రపత్స్యే = నీమార్గమును అనుగమించెదను, (కావున
 నాకు దుఃఖములేదు), (మఱి, విధినా = దైవముచేత, ఏష జనః వశ్చితః = ఈలోకులు
 మోసగింపఁబడినారు, (ఎట్లనఁగా), దేహీనాం సుఖం = లోకులయొక్క సుఖము, త్వత్
 అధీనం ఖలు = నీయందు ఆయత్తము గదా.

తా. — నీవు పరలోకమునకు ఇప్పుడే యేగితివి గాన సహగమనకాల మతిక్రమిం
 పనందున నేనును (అగ్నిప్రవేశముచే) ఇదే నిన్ను వచ్చికలిసికొనెదను. కావున నాకు
 దుఃఖము లేదు. కాని, నిన్నుం బరిమార్చుటచేత దైవము లోకమును వంచించినది; ఎట్లన,
 లోకులసుఖము నీచేతఁ గదా ఉన్నది.

వ్యా. — పరలోకేతి. — పరలోకం ప్రతి - నవప్రవాసినోఽచిరప్రోషితస్య -
 అనే నానుగమనకాలానతిపాతః సూచ్యతే, తవ-పదవీం మార్గం-ప్రతిపత్స్యే-త్వా
 మనుగమిష్యామి త్యథా - అతో మే నాస్తి విచార ఇతి భావః, కిం తు, విధినా
 దైవే, నైష, జనో లోకో, వశ్చితః ప్రతారితః, దేహీనాం సుఖం, త్వదధీనం త్వయ్య
 ధీనం ఖలు-అధిశబ్దస్య కౌణ్ఠాదికత్వాత్ * 'సప్తమీ కాణ్ఠాదైః' ఇతి సమాసః * అధ్యు
 త్తరపదాత్ ' ఇతి ఖప్రత్యయః - ఏవ మన్య త్రాపి-సుఖ, ప్రదాభావే కుతః సుఖ మితి
 భావః.

త దే వాహ. —

రజనీతిమిరావగుణ్ఠితే పురమార్గే ఘనశబ్దవిక్లబాః [11
 వసతిం ప్రియ కామినాం ప్రియా స్త్వదృతే ప్రాపయితుం క ఈశ్వరః?

టీక. — హే ప్రియ = ఓ ప్రాణేశ్వరా, ర...తే-రజనీ = రాత్రియొక్క-తిమిర =
 చీకటిచేత - అవగుణ్ఠితే = మూయఁబడిన, పురమార్గే = నగరపీఠియందు, ఘన .. బాః =
 ఘన = మేఘముయొక్క - శబ్ద = గర్జితమువలన - విక్లబాః = వెళ్ళిన, ప్రియా = కాంత
 లను, కామినాం, వసతిం = కాముకుల యింటికి, ప్రాపయితుం = చేర్చుటకు, త్వత్-ఋతే =
 నీవు దప్పు, కః ఈశ్వరః = ఎవఁడు సమర్థుఁడు.

తా. — మేఘగర్జితములకుఁ దాళలేక వెళుచున్న చీకటి గ్రమ్మిన పురపీఠులలో

చనుచున్న యభిసారికలను వారికై యువ్వెట్లూరుచుండు కాంతులసన్నిధికి నీవు తప్ప ఎవ్వరు చేర్చుగలరు?—కామాంధులకు భయము ఉండ దని భావము.

వ్యా.—రజ నీతి.—హే ప్రియ, రజనీతిమితే - తావగుణిత ఆప్తుతే పురమాగ్నే, ఘనశబ్దవిక బా గర్జితభీతాః, ప్రియాః కామినాం వసతిం ప్రాపయితుం, త్వద్వతే త్వాం వినా * 'అన్యారాదితరతే - ' ఇత్యాదినా పఞ్చమీ, క - ఈశ్వరః శక్తః - న కశ్చి ది త్యభకాః; న హి కామానానాం భీతి ర నీతి భావః.

నయనా న్యరుణాని ఘూర్ణయన్ వచనాని స్థలయన్ పదే పదే,
అసతి త్వయి వారుణీమదః ప్రమదానా మధునా విడమ్బనా. 12

టీక.—అరుణాని = ఎఱ్ఱని, నయనాని=కన్నులను, ఘూర్ణయన్ = గుడియఁ జేయుచు, పదే పదే = పలుకుపలుకునందును, వచనాని=మాటలను, స్థలయన్ = తడఁ బడఁజేయుచు, ప్రమదానాం=చెలువలకు, వారుణీమదః = సారాయికై పు, అద్య= ఇప్పుడు, త్వయి అసతి=నీవులేనందున, విడమ్బనా=(ఉత్త) వాలకము.

తా.—ఇప్పుడు, ప్రియసంగమకారివి నీవు లేనందున, యువతులకు కన్నులను గుడియఁజేయునదియు మాటమాటలోను తడఁబడఁ జేయునదియు నగు సురాపానము, ఉత్తవేసమువంటిది, నివృద్ధియోజనము.

వ్యా.—నయనా నీతి.—అరుణాని నయనాని, ఘూర్ణయన్ భ్రమయన్, తథా, పదేపదే ప్రతిపదమ్ * వీహ్సయాం ద్విరుక్తిః - వచనాని, స్థలయన్ విపర్యా సయన్, ప్రమదానాం, వారుణీమదోమద్యమదో, మధునా త్వయ్యసతి, విడమ్బనా మనుకృతిమాత్రం - మదనాభావే మదస్య నిష్ఫలత్వా దితి భావః ; తథా చ శిశు పాలవధే - 'తాం మదో దయితసజ్జమభూషః' ఇతి.

అవగమ్య కథీకృతం వపుః ప్రియబన్ధో స్తవ నిష్ఫలోదయః

బహులేపి గతే నిశాకర స్తనుతాం దుఃఖ మనన్త మోక్ష్యతి. 13

టీక.—(హే) ఆనన్ద = (ఓ) యశరీరుడా ! నిశాకరః=చంద్రుడు, ప్రియ బన్ధోః=ప్రియమిత్రుడవయిన, తవ వపుః=నీశరీరమును, కథీకృతం=కథావళిప్తము చేయఁ బడినవానినిగా, అవగమ్య = తెలిసికొని, ని...యః=నిష్ఫల = వ్యర్థమయిన-ఉదయః= పొడుపుగలవాడై, బహులే=కృష్ణపక్షము, గతే అపి = కడచినను, తనుతాం=సన్నఁ దనమును, దుఃఖం = ఎట్టకేలకు, మోక్ష్యతి = వదలను.

తా.—ఓ యశరీరుడా, చంద్రుడు ప్రియమిత్రుడవయిన నియొక్క గుండర

దేహము ఇట్లు కథావశిష్టమైన దని తెలిసికొన్నవాడై, తా నుదయించుట నిన్ను ఉద్దీపనయుటకుఁగావునను, నీవు లేనందున ఆప్రయోజనము నెఱవేఱుదుగావునను, వ్యర్థముగానే ఉదయించుచు, బహుళపక్షము ముగిసినను తన కృత్యమును విధిలేక వదలుచున్నాఁడు.

వ్యా.—అవగ మ్యేతి.—హే అనన్త అశరీర, ప్రియబన్ధోః ప్రియసఖస్య, తవ, వపుః శరీరం, కథీకృత మకథా కథా సంపద్యమానం కృతం శబ్దమాత్రావశిష్ట, మవగమ్య జ్ఞాత్వా, నిష్ఫలోదయః - ఉద్దీప్యాభావా దుద్దీపనవై ఫల్య మితి భావః, నికాకర శ్చన్దోః, బహులే కృష్ణపక్షే, గతేఽపి, తనుతాం కార్యం, దుఃఖం యథా తథా కృచ్ఛాత్ - మోక్ష్యతి - పృథా వృద్ధి రితి దుఃఖాయుష్యత ఇ త్యథాః.

హరితారుణచారుబన్ధనః కలపుంస్కీలశబ్దసూచితః

వద సంప్రతి కస్య బాణతాం నవచూతప్రసవో గమిష్యతి ? 14

టీక.—హ...నః—హరిత=పసుపుపచ్చని - తారుణ=ఎఱ్ఱని - చారు = అంద మయిన-బన్ధనః - తొడిమ (పిడియు) గలదియు, క...తః—కల = మధురమయిన - పుంస్కీల = మగకోయిలయొక్క - శబ్ద = కూతలేత - సూచితః = సూచింపఁ బడినదియు, (నగు), న...వః—నవ=క్రొత్త - చూతప్రసవః=మావిమొగ్గ, సంప్రతి= ఇప్పుడు, కస్య=ఎవనికి, బాణతాం = అలుగులగుటను, గమిష్యతి = పొందును.

తా.—పసుపు వన్నె తొడి యెఱ్ఱపు వన్నెగల తొడిమయే పిడిగాఁ గలదై మధు రములయిన మగకోయిల కూతలేత ఎఱ్ఱంగనగుచునుండు మావిక్రొన్నన ఇఁకమీఁద నెవనికి బాణము కాఁగలదు ?

వ్యా.—హరి తేతి.—హరితం చారుణంచ * 'వణోక వణేన' ఇతి తత్పు రుషః-హరితారుణం - చారు - బన్ధనం వృత్తం పుష్ప శ్చ-యస్య స త ధోక్తః, కలేన మధురేణ-పుంస్కీలశబ్దేన పురుషకోకిలనాదేన - సూచితోఽనుమాపిత శ్చ - చూత చర్వణకార్యత్వాత్ కలశబ్ద స్యేతి భావః, నవచూతప్రసవో నవచూతకుసుమం, సంప్రతి కస్య-బాణతాం శరత్వం-గమిష్యతి వద-అన్యస్య పుష్పబాణ స్యాభావా దితి భావః.

అలిపజ్ క్తి రనేకశ స్త్వయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజితా

విరుతైః కరుణస్వనై రియం గురుళోకా మనురోద్ధి తీవ మామ్. 15

టీక.—త్వయా=నీచేత, బహుళః = పలుమాఱు, ధనుషః = వింటియొక్క, గుణకృత్యే = నారి పనియందు (నారిగా) అనుట - (గుణముగలమంచిపనియం దను

ఓయ్య), నియోజితా = ఏర్పడుపడబడినదైన, ఇయం తే అభిపక్షక్తిః = ఈ నీ తేంట్లబారు, క...నైః = కరుణ = దీనమయిన - స్వనైః = ఎలుగు గలిగినయట్టి, విరుతైః = ఉలి వుండేత, గు...కాం = గురు = భరింపరాని - శోకాం = దుఃఖముగలదాననైన, మామ్ = నన్ను, అనురోదితి ఇవ = అనుసరించి యేడ్చుచున్నదియుం బోలెనున్నది.

తా. — తలుచుగా నీవు నీవంటికి నారిగా మంచిపనికై నియమించుచుండిన యీ తుమ్మెదబారు ఇపుడు నీవు ఒప్పరికించుటంజేసి దీనస్వరమున నులియుచున్నదై, భరింప రాని శోకముగల నాతోఁగూడ నేడ్చుచున్నట్లు ఉన్నది.

వ్యా. — అ లీతి. — త్వయా = నేకశో బహుశో, ధనుషః కార్తుకస్య, గుణకృత్యే మార్వీకాశ్యే గుణవత్కర్తృణి చ, నియోజితా = ధిక్య, తేయ మభిపక్షక్తిః, కరుణ స్వనై దీనస్వనై, ర్విరుతైః కూజితై, గురుశోకాం రుర్భరదుఃఖామ్-ని. 'గురుస్తు గీష్మ తా శ్రేష్ఠే గురా పితరి దుర్భరే' ఇతి శబ్దాణామః, మా మనురోదితివ * ఉపసగాత త్సకర్తృకత్వమ్ * 'రుదాదిభ్యః పార్వధాతుకే' ఇ తీడాగమః.

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పున ర ప్యాదిశ తావ ద్భీతః

రతిదూతిపదేషు కోకిలాం మధురాలాపనిస్సప్తజ్జితామ్.

16

టీక. — తావత్ = మఱి, పునరపి = పెండియు, మనోహరం = అందమయిన, వపుః = దేహమును, ప్రతిపద్య = పొంది, ఉత్థితః = లేచి, మ...తాం = మధుర = మనోహరములయిన - ఆలాప = మాటలయందు - నిసర్గ = స్వభావముచేతనే - పజ్జితాం = నేర్పరియయిన, కోకిలాం = కోయిలను, రతి...షు — రతి = సురతము యొక్క - దూతి = తార్పుగ తైయొక్క - పదేషు = అధికారములందు, ఆదిశ = పనిగొనుము.

తా. — ఓప్రాణేశ్వరా, మరల సంద మయినదేహమును పొంది లేచి స్వభావము చేతనే మధురభావణములందు నేర్పరియైన పెంటికోయిలను సురతములతార్పుగ తైయధి కారమందు పనిగొమ్ము.

వ్యా. — ప్రతిప ద్యేతి. — తావత్ పున రపి మనోహరం, వపుః శరీరం, ప్రతి పద్య ప్రాప్య, ఉత్థితః సకా, మధురాలాపేషు ప్రియోక్తిషు-నిసర్గపజ్జితాం, స్వభావ ప్రగల్భాం, కోకిలాం, రతిదూతిపదేషు సురతదూతీసానే-ష్వాది కాజ్ఞాపయ - ప్రగల్భానా మేవ దాత్యాధికార ఇతి భావః * జీబస్త స్యాపి దూతీశబ్దస్య ఛన్దోభజ్జభయా ధ్రోస్వః - వి. 'అపి మాషం మషం కుర్యా చ్ఛన్దోభజ్జే త్యజే ద్విరమ్' ఇతి కేచిత్ - 'ఉదాదయో బహులమ్' ఇతి బహులగ్రహణా ధ్రోస్వ ఇతి వల్లభః.

శిరసా ప్రణిపత్య యాచితా న్యుపగూఢాని సవేపథూని చ
సురతాని చ తాని తే రహః స్తర సంస్కృత్య న శాన్తి రస్తిమే. 17

టీక.—హేస్తర = ఓమదనుఁడా, శిరసా = తలతో, ప్రణిపత్య = ప్రణమిల్లి,
యాచితాని = వేడుకొనుటలును, సవేపథూని = వణఁకుతోఁగూడిన, ఉపగూఢాని =
కొఁగిలింతలును, తాని రహః సురతాని చ = ఆ యేకాంత సురతములను, సంస్కృత్య =
తలంచుకొనఁగా, మే శాన్తిః శాన్తి = నాకు ఊటట లేదు.

తా.—ఓమదన్తథా, నీవు నీశిరము నాయడుగులు పోక నాకు మ్రొక్కి చేసికొన్న
మనవులును, తమకపుఁదెంపున వణఁకుచుం గావించిన కొఁగిలింతలును, మఱి యనుభూత
ములును అనిర్వచనీయరసములు నయిన యాయేకాంత సురతములును నామనంబున నెల
కొని నాకు తీఱనినెగు లొనరించుచున్నవి.

వ్యా.—శిర సేతి.—హే స్తర, శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాని, సవేపథూని
సకమ్పాని * 'ట్వితోఽఘచ్' ఇ త్యఘచ్చుత్వయః-సా త్వికా న్తరోపలక్షణ మేతత్ -

వి. 'స్తమ్భప్రలయరోమాఞ్చాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ

అశ్చ వైస్వర్య మి త్యష్టే సా త్వికాః పరికీర్తితాః.' ఇతి,

ఉపగూఢా న్యాలిజ్జనాని చ * నపుంసకే భావేక్తః, తా న్యనుభూతప్రకారాణి,
రహ ఏకాన్తే, సురతాని చ సంస్కృత్య మే శాన్తి ర్నాన్తి * అత్ర సమానకర్తృ
కత్వం దుర్లుటం, సమానక్రియాపేక్షాఽస్తితి కేచిత్.

రచితం రతిపణ్డిత త్వయా స్వయ మజ్ఞేషు మ మేద మార్తవమ్

ధ్రియతే కుసుమ ప్రసాధనం, తవ త చ్చారు వపు ర్న దృశ్యతే. 18

టీక.—హే రతి పండిత = ఓ సురతకొవిదుఁడా, త్వయా = నీచేత, మమ అజ్ఞేషు =
నా యవయవములయందు, స్వయం = స్వయముగా, రచితమ్ = చేయఁబడిన, ఆ ర్తవం =
తనఋతువువచ్చినట్టి (వసంతసంబంధమయిన), ఖ...నం—కుసుమ = పూవులయొక్క-
ప్రసాధనం = కై సేత, ఇదమ్ = ఇదిగో, ధ్రియతే = నిలిచియున్నది, తవ =
నీయొక్క, తత్ = అకై సేతనొనర్చినట్టి, చారు = అందమయిన, వపుః = దేహము,
న దృశ్యతే = అగపడదు. (నశించినది.)

తా.—సురతములందు నాణెగాఁడ వయిన యోప్రాణేశ్వరుఁడా నాయవయవ
ములయందు నీవు రచించిన యాయామనిపూవులకై సేత నిలిచియున్నది గాని, అకై సేత
నొనరించిన నీసుందర దేహము ఇంతలోనే అస్తమించినది.

వ్యా.—రచిత మితి.—హే రతిపణ్డిత రతివశల, త్వయా మ, మజ్ఞేషు వ్యవ
యవేషు, స్వయం రచితమ్, ఋతు రస్య ప్రాప్త ఆ ర్తవం వాస్తవమ్ * 'ఋతో రణ్'

ఇ త్యన్యుత్తయః, కసుప్రసాధనం పుష్పాభరణ, మిదం, ధ్రియతేఽవతిష్ఠతే*ధృజ్ అవస్థానే' ఇతి ధాతో స్తాదాదికాత్ కర్తరి లట్, తవ తత్ ప్రసాధకం చారు సుందరం వపు స్తు న దృశ్యతే.

విబుధై రసి యస్య దారుణై రసమాప్తే పరికర్తణి స్తృతః,

త మిమం కురు దక్షిణేతరం చరణం నిర్మితరాగ, మేహి మే. 19

టీక.—దారుణైః = కూరులయిన, విబుధైః = సురలచేత, యస్య = ఏనా పాదముయొక్క, పరికర్తణి = ఆలంకరించుటయందు, స్తృతః = తలంపబడితివో, మే తం దక్షిణేతరం ఇమం చరణం = నాయొక్క ఆ యీ యెడమ పాదమును, ని... గం—నిర్మిత = పూయబడిన - రాగం = పారాణిగలదానినిగా, కురు = చేయుము, మేహి = రమ్ము.

తా.—కూరాత్తులు సురలు నా యెడమయడుగున నీవు లత్తుకపారాణి రచించు చుండగా తటాలున నిన్ను తలచి రప్పించుకొన్నారు. నీ విపుడు వచ్చి యాపారాణి రచనను పూర్తిచేయుము.

వ్యా.—విబుధై రితి.—దారుణైః కూరైః - ప్రాణాన్తికే కర్తణి నియోగా దితి భావః, విబుధై రేవైః-అనభీజ్ఞత్వం చ ధ్వన్యతే, యస్య మచ్చరణస్య, పరికర్తణి ప్రసాధనే - ని. 'పరికర్తణి ప్రసాధనమ్' ఇత్యమరః, అసమాప్తే సతి, స్తృతోఽసి, త మిమం, దక్షిణేతరం వామం, మే చరణం, నిర్మితరాగం రచితలాక్షారాగం, కు , ర్వే హ్యగచ్ఛ.

అహ మేత్య పతజ్జవత్త్వేనా పున రజ్కాశ్రయిణీ భవామి తే

చతురైః సురకామినీజనైః ప్రియ యావన్నవిలోభ్యసే దివి. 20

టీక.—ప్రియ = వల్లభుడా, దివి = స్వర్గములో, చతురైః = జాణలైన, సుర కామినీ జనైః = ఆచ్ఛరల సమూహములచేత, యావత్ నవిలోభ్యసే = (నీవు) వలపింపబడకముందే, అహం = నేను, ప...నా—పతజ్జ = మిడుతయొక్క - వత్త్వేనా = దారిచేత-(అగ్ని ప్రవేశముచేత ననుట), ఏత్య = వచ్చి, పునః = వెండియు, తే = నీయొక్క, అ...ణీ—అజ్కు = ఒడిని - ఆశ్రయిణీ = చేరినదానను - (ఒడిలో కూర్చున్నదానను), భవామి = ఇప్పుడే ఆయ్యోదను.

తా.—ప్రాణేశ్వరా, జాణలైన యచ్చరలు స్వర్గములో నిన్ను వలపించి తమవలలో వైచికోనకముందే నేను అగ్ని (ప్రవేశముచే వచ్చి) మరల నీయొడిలో కూర్చుండెదను.

వ్యా.—అహ మితి.—అహం, పతజ్జవత్త్వేనా శలభిమూర్తేణ-అగ్ని ప్రవేశే నే

త్యథాః - ని. 'పతద్భః శలభే చాగ్నా మార్జారేఽర్కే శరే ఖగే' ఇతి వైజయంతీ, ఏ త్యాగత్య, పునస్తే, ఒక్కొక్కయి ఋత్యుత్సజ్వరినీ, భవామి సంప్ర త్యేవ భవిష్యామి * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి లట్, హే ప్రియ, దివి స్వర్గే, చతురైః, సురకామినీజనై రప్సరోగజై, ర్యావన్న - విలోభ్యసే విలోభయిష్యసే * 'యావ త్పురానిపాతయో ర్లట్' ఇతి లట్.

‘మదనేన వినాకృతా రతిః క్షణమాత్రం కిల జీవి తే’ తి మే

వచనీయ మిదం వ్యవస్థితం గమణ త్వా మనుయామి య ద్యపి. 21

టీక. — హే రమణ = ఓకాంతుడా, త్వామ్ అనుయామి యద్యపి = నిన్ను (నేను) అనుగమించి నప్పటికిని, రతిః = రతి, మదనేన వినా = మదనునిఁ బాసి, క్షణ మాత్రం = నిమిషమాత్రమయినను, జీవితా కిల = బ్రతికియుండినదిగదా, ఇతి ఇదం వచ నీయం = అనెడి యీ నింద, మే = నాకు, వ్యవస్థితమ్ = స్థిరము, అభూత్ = అయినది.

తా. — రమణుడా, నేను నిశ్చయముగా చిచ్చుదారిని వచ్చి నిన్నుఁ గలసికొం దును గదా, అయినప్పటికిని, నిన్నుఁ బాసినక్షణమే కఠినాత్తురాలను నేను మృతిఁజెంద నందున, ‘మదనునిఁ బాసి రతి క్షణమాత్ర మయినను బ్రదికి యుండిన దంట, అనెడి లోకుల యాడిక నాకు స్థిర మయినది గదా.

వ్యా. — మదనే నేతి. — హే రమణ, త్వా, మనుయామి య ద్య ప్యనుగమిష్యా మ్యేవ * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి లట్ - ని. 'య ద్య పీ త్యవధా రణే' ఇతి కేశవః - కిం తు రతిర్న దనేన, వినాకృతా వియోజితా స తీ త్యథాః * సుప్ను పేతి సమాసః, క్షణమాత్రం జీవితా కి లే తీదం, వచనీయం నిన్దా, మే మమ, వ్యవస్థితం స్థిర, మభూత్.

క్రియతాం కథ మస్త్యమణ్డనం పరలోకాంతరితస్య తే మయా ?

సమ మేవ గతోఽస్యతర్కితాం గతి మక్లేన చ జీవితేన చ. 22

టీక. — ప...స్య — పరలోక = స్వర్గమందు - అంతరితస్య = వ్యవహితుఁ డవైయున్న - (మృతుఁడ వైన యనుట), తే = నీకు, మయా = నాచేత, అ...నం — అస్త్య = కడపటి - మణ్డనం = అలంకారము, కథం క్రియతాం = ఎట్లుచేయఁబడును, కుతః = ఏలయనఁగా, అక్లేన చ = ఒడలితోడను, జీవితేన చ = ప్రాణముతోడను, సమమ్ = కూడనే, అతర్కితాం = ఊహింపఁబడని, గతిం = దశను, గతః అసి = పొందినవాఁడవు అయితివి.

తా.—మృతునికి నీకు కడపటియలంకారము నే నెట్లు చేయఁగలను; ఏలయన, నీప్రాణముతోఁగూడ నీ జీహముసయితము నప్పమై పోయినదిగదా.

వ్యా.—క్రియతా మితి.—పరలోకేఽన్తరితస్య వ్యవహితస్య - మృత స్తే త్యథాః, తే తవ, మయాఽన్త్యమణ్డనం, కథం కేన ప్రకారేణ, క్రియతాం* క్రియతా మి త్యత్ర కామచారే లోట్ బోధ్యః - ద్రుతదగ్ధస్య తే యథేచ్ఛమణ్డన మపి న సంభవ తీ త్యథాః, కథః - అక్షేన చ జీవితేన చ, సమం స హై, వాతర్కితా మవిచారితాం, గతిం గతోఽసి, ఇహ మృతశరీర మపి నాస్తి కస్య మణ్డన మితి భావః.

ఋజుతాం నయతః స్తరామి తే శర ముత్సజ్గనిషణ్ణధన్వనః

మధునా సహ సస్తితాం కథాం నయనోపాన్తవిలోకితం చ యత్ . 23

టీక.—శరమ్ = బాణమును, ఋజుతాం = అవక్రతను, నయతః = పొందిం చుచున్నవాడవై, ఉ...నః—ఉత్సజ్గ = ఒడియందు - నిషణ్ణ = నెలకొన్న - ధన్వనః = విల్లుకలిగినట్టి, తే = నీయొక్క, మధునా సహ = వసంతునితోడి, సస్తి తాం = చిరునగవుతోఁ గూడుకొన్న, కథాం = సంభాషణమును, న...తంచ— నయన = కన్నులయొక్క - ఉపాన్త = కడలచెంతనుండి - వీక్షణం = (నన్ను చూచిన) చూపు, యత్ = ఏదికలదో దానిని, స్తరామి = తలఁచుకొనుచున్నాను.

తా.—నీవు వింటిని తొడయం దుంచుకొని, బాణమునుచేతులతో వంకతీర్చుచు, వసంతునితో చిరునగవుతో ముచ్చడించుచు, నన్ను కడకంట చూచిన చూపును తలంచు కొనుచున్నాను.

వ్యా.—ఋజుతా మితి.—శర, మృజుతా మార్జవం, నయత, ఉత్సజ్గే నిషణ్ణ మజ్గుగతం - ధను ర్యస్య తస్య * 'ధనుష శ్చ' ఇ త్యనన్తాదేశః, తే తవ మధునా వసన్తేన సహ - ని. మధు చైత్యే వసన్తే చ చైత్రే చ' ఇతి విశ్వః, సస్తితాం, కథా మాలాపం, తథా య, న్నయనోపాన్తవిలోకిత మపజ్గవీక్షణమ్-త ఇ త్యనుషజ్గః, త చ్చ స్తరామి.

క్వ ను తే హృదయజ్గమః సఖా కుసునూయోజితకార్తుకో మధుః?

న ఖ లూగ్రుషా వినాకినా గమితః సోఽపి సుహృద్గతాం గతిమ్? 24

టీక.—హృదయజ్గమః = (నీ) మనస్సునకెక్కిన, తే సఖా = నీ చెలికాఁడు, ఖ...కః—కుసుమ = పువ్వులతో - ఆయోజిత = కూర్పబడిన - కార్తుకః = విల్లు గలవాఁడు, మధుః = వసంతుఁడు, క్వను = ఎక్కడ (ఎక్కడి కేగినాఁడు), సః

అపి=అతఁడు కూడ, ఉ...షా—ఉగ్ర = తీవ్రమయిన - రుషా = కోపముగలవాఁడయిన, పినాకినా=ఈశ్వరునిచేత, సుహృద్గతాం - సుహృత్ = చెలికా (ఁడయిన మదను) నిచే-గతాం-పాండవఁడైన, గతిం=దశను (భస్మత్వమును), గమితః న ఖలు = పొందింపఁబడ లేదు గదా.

తా.-నీకు పూవుచిల్లు కూర్చి గుచ్చునట్టి నీనెచ్చెలి వసంతుఁడు ఏమయినాఁడు? అతనింగూడ తీవ్రకోపుఁ డీశ్వరుఁడు నిన్నుఁ గావించినట్లు భస్మము గావింప లేదు గదా?

వ్యా.—కేవల తి.—హృదయం గచ్చ తీతి హృదయంగమో హృద్యః * ఖచ్చికరణే 'గమేః సుప్యపసంఖ్యానమ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః * అరర్దిష్ఠదజన్తస్య మమ్' ఇతి ముమాగ్గమః, తే తవ, సఖా, కుసుమై-రాయోజిత మారచిత - కార్తుకం యేన కార్తుకనిర్దాతా, మధు ర్వసంతః, క్వసుక్వవా - గత ఇతి శేషః, అథవా, సోఽ, పృగ్రుషా తీవ్రకోపేన, పినాకి నేశ్వరేణ, సుహృదా మదనేన-గతాం ప్రాప్తాం - గతిం భస్మతా మి త్యథాః, న గమితః ఖలు న ప్రాపితః కిం - ని. 'జిజ్ఞాసానునయే ఖలు' ఇ త్యమరః.

అథ తైః పరిదేవితాక్షరై ర్హృదయే దిగ్దశరై రి వాహతః

రతి మభ్యుపపత్తు మాతురాం మధు రాత్తాన మదర్శయత్ పురః. 25

టీక.—అథ=అంతట (ఇట్లు రతి విలసింపఁగా), తైః పరిదేవితాక్షరైః=ఆ విలాపవచనములచేత, హృదయే=ఎడలో, ది...రైః—దిగ్దశ=విషముపూసిన - శరైః = బాణములచేతనుం బోలె, ఆహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై, మధుః=వసంతుఁడు, ఆతురాం=ఆపన్నురాలయిన, రతిమ్ = రతీదేవిని, అభ్యుపపత్తుం = ఓదార్చుటకు, ఆత్తానం = తన్ను, పురః = ఎదుట, అదర్శయత్ = చూపుకొన్నెను.

తా.—అతీరునం బనవుచున్న రతీదేవియొక్క యావిలాపవచనములు విసము పూసిన ములుకులుంబోలె గాడఁగా వసంతుఁడు ఆపదలో మునిగియున్న యారతిని ఓదార్చువాఁడై ఆమెకు ఎదుట నగపడెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ తైః, పరిదేవితాక్షరై ర్విలాపవచనై, ర్హృదయే, దిగ్దశరై ర్విపలి ప్తముఖైః శరై, రి వాహతః సకాని. 'విషా క్షే దిగ్ధలి ప్తకా' ఇత్యమరః, మధు ర్వసంత, ఆతురా మాపన్నాం, రతి, మభ్యుపపత్తు మనుగ్రహీతుమ్ - ఆత్మాపయితు మి త్యథాః. 'అభ్యుపపత్తి రనుగ్రహః' ఇ త్యమరః-ఆత్మానం పురోఽదర్శయత్ ఆవి రభూ ది త్యథాః.

త మనేత్య రురోద సా భృశం, స్తనసంబాధ మురో జఘాన చ,
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వివృతద్వార మి వోపజాయతే. 26

టీక.—సా = ఆరతీదేవి, తమ్ = వసంతుని, అవేత్య = కాంచి, భృశం = మిక్కిలి, రురోద = ఏడ్చెను, స్తన సంబాధం = స్తనములకు బాధకలుగునట్లుగా, (గట్టిగా), ఉరః=అొమ్మును, జఘాన చ=కొట్టుకొనెను, (ఏల యన), స్వజనస్య = బంధువుయొక్క, పురః=మ్రోల, దుఃఖం = శోకము, వి...వ—వివృత = తెరిచి బడిన - ద్వారమ్ ఇవ=వాకిలికలదియో యననట్లు, ఉపజాయతే=ఉప్పటిల్లును.

తా.—వసంతునిం గాంచి రతీదేవి మిక్కిలి యేడ్చెను, స్తనములకు బాధకలుగు నట్లుగా (గట్టిగా) అొమ్మున బాదుకొనెను; ఏలయన, బంధునియ్యెదుట హృదయము లోని దుఃఖము తలుపుతీసివైచినట్లు బయటబడెను.

వ్యా.—త మితి.—సా రతి స్తం మధు, మవేత్య దృష్ట్యా, భృశం రురోద, స్తనా సంబాధ్య స్తనసంబాధమ్ * 'పరిక్లిశ్యమానే చ' ఇతి ణముల్, ఉరో, జఘాన తాడితవతి చ, తథా హి, స్వజన స్యాగ్రతో దుఃఖం, వివృత మపసారితం - ద్వారం కవాటం - యస్య త, ది, వోపజాయత ఆవిర్భవతి - ఉచ్చృజ్జలం ప్రవర్తత ఇ త్యు త్ప్రేక్షాభిప్రాయః.

ఇతి చైన మువాచ దుఃఖితా 'సుహృదః పశ్య వసంత కిం స్థితమ్?

త దిదం కణశో వికీర్యతే పవనై ర్భస్త్ కపోతకర్బురమ్.' 27

టీక.—దుఃఖితా = శోకముపాలయిన, 'సా = రతి, వసమ్ = వసంతుని, ఇతి = ఈచెప్పబోవునట్లు, ఉవాచచ = పలికెనుమాడ; 'హేవసంత=ఓయియామనీ, పశ్య = చూడుము, సుహృదః = (నీ) చెలికాని సంబంధమయినది, కిం స్థితం = ఏమి మిగిలియున్నదో, తత్ ఇదం = ఆయిది, క...రం—కపోత = పావురమువలె - కర్బురం = చిత్తవర్ణమయిన, కణశః = పొడుమయిన, భస్త్ = బూడిద, పవనైః = గాలి చేత, వికీర్యతే = చల్లబడుచున్నది.

తా.—మునుపు పనవుటయగాక దుఃఖాతిరేకమున రతి వసంతునితో యిట్లు మరల పనవందొడంగినది.—ఓయి వసంతుడా, 'చూడు నీ మిత్రుడు ఇదె యిట్లు బుగ్గి యయినాడు; పావురమువలె పలువన్నెలు గలదైన యాతని యిబూడిదను గాలి పొడిపొడిగా దెసలకు విరజిమ్ముచున్నది.'

వ్యా.—ఇ తీతి.—దుఃఖ మస్యాః సంజాతం దుఃఖితా - సంజాత దుఃఖే త్యర్థః * తారకాదిత్వా దితచ్, సా రతి రేనం వసంత, మి త్యువాచ చ - చకారః పూర్వోక్తసముచ్చయార్థః, హే వసంత, పశ్య సుహృద స్త్వత్సఖస్య, కిం స్థితం కి

ముపస్థితం, త దిదం, కపోతకర్పరం పారావతకబలం, కణశ క్షూర్ణీభూతమ్ * అల్ప
ర్థా చ్ఛస్పృత్యయః, భస్మ పవనై, ర్వికీర్యతే విక్షిప్త్యతే, పశ్యః భస్మీభూత స్తే సుహృ
ది త్యర్థః.

అయి సంప్రతి దేహీ దర్శనం, స్తర, పర్యుత్సుక ఏష మాధవః,

దయితా స్వనవస్థితం నృణాం, న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే. 28

టీక.—అయి స్తర=ఓయి మన్మథుడా, సంప్రతి=ఇప్పుడు, దర్శనం దేహీ=
దర్శనము ఇమ్ము (అగపడుము అనుట), ఏషః=ఏడుగో, మాధవః=వసంతుడు, పర్యు
త్సుకః=ఉవ్విళ్లూరుచున్నాడు; నృణాం=పురుషులకు, దయితాసు=ప్రియలయందు,
ప్రేమ=చెలిమి, అనవస్థితం=నిలుకడలేనిది, సుహృజ్జనే తు = మిత్రులయందు అన్ననో,
చలం న ఖలు=చపలము కాదు గదా.

తా.—మన్మథుడా, నాకు దర్శన మీకున్నను నీ వయస్సునికి వసంతునికి
ఇమ్ము, అతడు నిన్ను గన నత్యంతము ఉవ్విళ్లూరుచున్నాడు; పురుషుల చెలిమి
ప్రియలయందు స్థిరము కాకున్నను మిత్రులయందు స్థిరము గదా.

వ్యా.—అ యాతి.—అయి స్తర, సంప్రతి దర్శనం, దేహీ, ఏష, మాధవో
వసంతః, పర్యుత్సుక స్వద్దర్శనోత్కణ్ఠితః, త్వమ ప్యనాదృతవతోఽస్య కో
మాధవ ఇ త్యాశ జ్యోహ—నృణాం పురుషాణాం, దయితాసు, ప్రే, మానవస్థిత
మస్థిరం - చల మిత్యర్థః, సుహృజ్జనే ప్రేమ తు న చలం ఖలు.

ఈదృశాః సుహృదః కతి న స స్తి త్యాశజ్క్య న కోఽపీ త్యాహ.—

అమునా నమ పాశ్వకవర్తినా జగ ద్భాం ససురాసురం తవ

విసతన్తుగుణస్య కారితం ధనుషః వేలవపుష్పపత్రిణః. 29

టీక.—నను=ఓ మదనుడా, పా...నా - పాశ్వక=(నీ) చెంతను - వర్తినా=
ఉన్నట్టి, అమునా=ఈవసంతునిచేత, ససురాసురం = దేవదానవులతోఁ గూడుకొన్న,
జగత్=లోకము, వి...స్య - విస=తామరతూటియొక్క - తన్తు=దారము-గుణస్య
నారిగాఁగలదియు, పే...ణః - వేలవ - కోమలములయిన - పుష్ప = పువ్వులు -
పత్రిణః=బాణములుగాఁగలదియు, (అగు), తవ ధనుషః=నీ వింటియొక్క, ఆజ్ఞాం =
పంపును, కారితమ్=చేయింపబడినది.

తా.—మదనుడా తామరతూటిదారంపునారితో కోమలపుష్పబాణంబు లేదను
వీయత్యంతదుర్బలధనుస్సువకు లాంగి, ఇతరులమోటు చెప్ప నేల, దేవదానవుల సంత

గ... గ్న—గజ=వినుగుచేత - భగ్నై రతి=కూల్పబడినది కాఁగా, వల్లరీ=తీగ, పతనాయ (భవతి) = కూలిపోవును.

తా.—విధి కామునిమాత్రము చంపి నన్ను వదలివేయుటలో సగముకొలచె తనే నిండుకొలను సాధించినాఁడు. అనఁగా నన్ను చంపకయే చంపినాఁడు; ఘోరప్ర పతి యొక్కసగము గావునను, ఇద్దఱుం గలసి యేకపదార్థమే గావునను, ఆయెకి పదార్థములో అతనినిమాత్రము చంపుట సగమును మాత్రము చంపుట; దానిచేతనే నాచావు నిక్కము గావున అతనికి సగముప్రయాసకే నిండుఫలము కలిగెను. దీని నాశ్రియించి యున్నయెడల ఆపాయము కలుగ దని తీగ నముకొని ఆశ్రియించియున్న చెట్టును వినుగు కూల్చినయెడల తీగయు పాలనే కూలును గదా; నాగతెంచు నట్టిదయైనది.

వ్యా.—పిధి నెతి.—నను వసంత, కామవధై, మదనవధై, మూల, సముష్కృత- వర్జయతా-అమారయ తే త్యభావః, విధినా వై వేన, నిరసతి క్షిప్త సతి విరసో ఘా తుకః * పచాద్యచ్ = విశసస్య కర్త వై శసమ్ * యువాదిత్వా ద్భుక్తియ్యః-అర్థ వైశస మధికవధః-కృతమ్ -వి. అథో వా ఏష ఆత్మ నో యతో పత్నీ ఇతి శ్రుత్యః పత్యుః స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభూతయో రేకపదార్థత్వాభిప్రాయే తాభావక్త్యః - తథా చైకదేశవధే దేశాంతర స్యాపి వధనియమనా న్తా మపివిధిరఘ్న స్నేవ హతవా నితి తాత్పర్యమ్; ఏత దే వోపపాదయతి - అనపాయి స్వనపాయిత్వేనవిశ్వ స్తే, సం శ్రయద్రుమ ఆశ్రయవృక్షే, గజభగ్నై రతి, వల్లరీ లతా, పతనాయ-భవ తీతి శబ్దః- పతితు మేవ సాఽల మి త్యభావః * తుమథా చ్చ భవవచనాతో ఇతి చతుర్థీ.

సంప్ర త్యనంతరికతావ్యం ప్రాభవయతే.—

త నికం. క్రి గుణా మనంతరం భవతా బహుజన్మయోజనమ్.

విధురాం బద్ధుటనాత్రిస్తానా శ్చ నా మహా ప్రావతం కలంబం త్త సో. వి

టీక.—రత్ = కావున, భవతా=సచేత, అనంతరం = అక్ష్వల్యైవ, బంధుజన ప్రయోజనం = బంధుగనులకృత్యము, క్రియతాం=చేయఁబడఁనుగాక, నను=శిలం విసంకుఁడా, విధురాం మాం=వివసురాలనైన నన్ను, జ్వ...ల్—స్వలన = నిర్భయము క్క - అలీసర్జనాత్ = ఇచ్చుటచేతను, పత్యుః=(నా) కేనిమిత్రయొక్క, అంతికం= చెంతను, ప్రాపయ = పొందింపుము.

తా.—కావున, నీవు ఇంక నాకు చేయవలసిన నాచెప్పెడి బంధుకృత్యమును చేయుము; ఓయి వసుంతుఁడా దుఃఖవివశమగుచుచే న్యాయముగా చిర కేట్టుకొని నిష్పాదెట్టుకొన నశక్త నైన నన్ను ఆగ్నిప్రవేశము చేయించి నాధర్మకడకు చేర్చుము.

తను నీయాజ్ఞను నెఱవేర్చుట యీవసంతుని ప్రభావముచేతఁ గదా. ఇతనికి సయితము నీవు దర్శక మీకుండుట తగునా ?

వ్యా.—అను నేతి.—నను మదన, పార్శ్వవర్తినా సహచరే, తామునా వస న్నేన, ననురాసురం సురాసురసహితం, జగ, ద్విగతస్తుగుణస్య మృణాలసూత్రహర్షి కస్య, మేలవాని కోమలాని - పుష్ప క్షేప - పత్రిణో బాణా - యస్య తస్య, తవ భనుష ఆజ్ఞాం కాఠింతం-జగ ద్దాజ్ఞా కాఠి తే త్యర్థః * 'హృక్రో రస్యతరస్యాప్' ఇతి జగతః కన్త త్యమ్.

గత ఏవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇ వానిలాహతః; [30

అహ మస్య ద తేవ పశ్య మా మవిషహ్యస్యసనేన ధూమితామ్.

టీక.—గతః తే సఖా = అనీ చెలికాఁడు, అ...తః = అనిల = గాలిచేత - అహతః=కొట్టఁబడిన (అర్పఁబడిన), దీపః ఇవ=దీపమువలె, గతః ఏవ=పోనే పోయి నాఁడు, స నివర్తతే=మరలి రాఁడు, అహమ్=నేను, అస్య = అతనియొక్క, దశా ఇవ=వర్తికల (నున్నాను), అ...న - అవిషహ్య=భరింపరాని - వ్యసనేన = దుఃఖము చేత, ధూమితాం=పొగ గలదానిని, మాం పశ్య=నన్నుఁ జూడుము.

తా.—నీ చెలికాఁడు గాలికి ఆఱిపోయిన దీపమువలె పోయినాఁడు, ఇంక మరలి రాఁడు, నేను దుఃఖ మనుపొగ గ్రమ్మినదా నై ఆదీపముయొక్క వర్తికల మిగిలి యున్నాను.

వ్యా.—గత ఇతి.—స తే సఖా, అనిలాహతో వాయుతాడితో, దీప ఇవ గత ఏవ న నివర్తతే, అహ, మస్య దీపాయమానస్య, దశావర్తి, రివ తిష్ఠా మీతి తేషః-ని. 'దశా వర్తా వపస్థాయాం వస్త్రానై స్మ్యర్దశా అపి' ఇతి విశ్వః, కుతః, అవిషహ్యవ్యసనేన పోధు మశక్యదుఃఖప్రకర్షణ, ధూమితాం సంజాతధూమాం, మాం పశ్య; ధూమవత్త్వా న్నప్త దీపదశాసామ్యం ధూమ శ్చ వ్యసన మే వే త్యర్థః.

విధినా కృత వృత్తైశ్చ సమ నను మాం కామవధే విముఞ్చతా,

అనపాయని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్నై పతనాయ వల్లరీ. 31

టీక.—నను=ఓయి (వసంతుఁడా), కామవధే=మదనుని చంపి, మాం విముఞ్చతా= నన్ను వదలినట్టి, విధినా=దైవముచేత, అర్థ వైశణి=సగము కొలయే, కృతమ్ = చేయఁబడినది, (అందలియంపాయ మే మనఁగా), అనపాయని = దీని నాశ్రయించిన అపాయముఁ గాండదని. నమ్మకొనఁబడిన సంశ్రయద్రుమే = అండ్ల యయినవృక్షమా,

గ... గ్నే—గజ=ఏనుగుచేత - భగ్నే సతి=కూల్పబడినది. కాఁగా, వల్లరీ=తీగ, పతనాయ (భవతి) = కూలిపోవును.

తా.—విధి కామునిమాత్రము చంపి నన్ను వదలివేయుటలో సగముకొలచె తనే నిండుకొలను సాధించినాఁడు. అనఁగా నన్ను సంపకయే చంపినాఁడు; భార్య పతి యొక్క సగము గావునను, ఇద్దఱుం గలసి యేకపదార్థమే గావునను, ఆయొక పదార్థములో అతనినిమాత్రము చంపుట సగమును మాత్రము చంపుట; దానిచేతనే నాచావు నిక్కము గావున అతనికి సగముప్రయాసకే నిండుఫలము కలిగినది. దీని నాశ్రయించి యున్నయెడల అపాయము కలుగ దని తీగ నమ్మకొని ఆశ్రయించియున్న చెట్టును ఏనుగు కూల్చినయెడల తీగయు కూలనే కూలును గదా; నాగతియు నట్టిదయైనది.

వ్యా.—విధి నేతి.—నను వసన్త, కామవధే, మదనవధే, మాం, నిమగ్నతా వర్జయతా—అమారయ తే త్యధః, విధనా వై వేన, విశసతి హిని నేతి వివనాః ఘా తుకః * పచాద్యచ్ = విశసస్య కర్త వై శసమ్ * యువాదిత్వా దస్మత్ప్రత్యయః—అర్థ వై శస మధఃపథః—కృతమ్—వి. 'అహో వా ఏష ఆత్మ నో యతో పక్షి' ఇతి శ్రుతేః— పత్యుః స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభూతయో రేకపదార్థత్వాభిప్రాయే జాభాక్తిః— తథా చైకదేశవధే దేశాన్తర స్యాపి వధనియుమనా న్తా మపి విధిరఘ్న స్నేహహతవా నితి తాత్పర్యమ్; ఏత దే వోపపాదయతి—అనపాయ స్వనపాయిత్యేన విశ్వక్సే, సం శ్రయద్రుమ ఆశ్రయవృక్షే, గజభగ్నే సతి, వల్లరీ లతా, పతనాయ-భవ తీతి కేషః— పతితు మేవ సాఽల మి త్యధః * 'తుమథాఽచ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థీ.

సంప్ర త్యనన్తరకతావ్యం ప్రాథమ్యతే.—

త గిగం. క్రియతా మనన్తరం భవతా బంధుజనప్రయోజనమ్,

విధురాం బద్ధులనాతిసర్జనా న్నను మాం ప్రాపయ తత్త్వం చన్దిమః. ౩౨

టీక.—తత్ = కావున, భవతా=నీచేర, అనన్తరం = అవ్వలించైన, బంధుజన ప్రయోజనం = బంధుజనులకృత్యము, క్రియతాం=చేయబడునుగాక, నను=ఓయి వసంతుఁడా, విధురాం మాం=వివశురాలవైన నన్ను, బద్ధ...త్—బద్ధులన = నిష్క్రయొ క్క—అతిసర్జనాత్ = ఇచ్చుటచేతను, పత్యుః=(నా) పెనిమిటియొక్క, అన్తికం= చెంతను, ప్రాపయ = పొందింపుము.

తా.—కావున, నీవు ఇంక నాకు చేయవలసిన నాచెప్పెడి బంధుకృత్యమును చేయుము; ఓయి వసంతుఁడా దుఃఖవివశనగుటచే స్వయముగా చిత పేర్చుకొని నిష్క్ర పెట్టుకొన నశక్త నైన నన్ను అగ్నిప్రవేశము చేయించి నాభర్తకడకు చేర్చుము.

వ్యా.—త దితి.—త తస్మాత్కారణాదు క్తప్రకారేణ-అన్యథాఽపి మరణ
స్యావశ్యంభావా ది త్యథాః, అనన్తరం, భవ, తేదం వత్సమాణం, బన్ధుజనప్రయో
జనం బన్ధుకృత్యం, క్రియతామ్ * ప్రాథకనాయాం లోట్, త దే వోపదిశతి-నను
వసన్త, విధురాం వివశాం, మాం, జ్వలనాతిసర్జనా దగ్నిజానాత్ - పత్య రన్తికం
ప్రాపయ అగ్నిప్రవేశం కారయే త్యథాః.

కర్తవ్య క్షాయ మథాః స్త్రీజామి త్యాహ.—

శశినా సహ యాతి కౌముదీ, సహ మేఘేన తడిత్ ప్రలీయతే,

ప్రమదాః పతివత్తకాగా ఇతి ప్రతిపన్నం హి విచేతనై రపి. 33

టీక.—కౌముదీ = వెన్నెల, శశినా సహ = చంద్రునితోఁ గూడ, యాతి =
పోవును, తడిత్ = మెఱపు, మేఘేన సహ = మేఘునితోఁ గూడ, ప్రలీయతే=నశిం
చును, ప్రమదాః = చెలువలు, ప...గాః—పతి = పెనిమిటియొక్క-వత్తకా=మార్గ
మును - గాః = పొందువారు, ఇతి = అనునది, విచేతనైః అపి = వివేకములేని వాని
చేతసయితము, ప్రతిపన్నం = ఎఱుంగఁబడియున్నది.

తా.—నెల క్రుంకినచో నెలతోఁగూడ వెన్నెలయు నశించును; మేఘము నశించు
నపుడు మెఱపును దానితో నాశ మొందును; ఈరీతిగా 'స్త్రీలు పతి పోయినగతి నే
పోవలసినవారు' అని అచేతనములకు సయితము తెలిసియున్నది.

వ్యా.—శశి సేతి.—కౌముదీ చన్ద్రికా, శశినా సహ యాతి శశిన్యస్తమితే
స్వయం నశ్యతీ త్యథాః, తడిత్ సౌదామనీ, మేఘేన సహ, ప్రలీయతే ప్రణశ్యతి
* కర్తరి లట్, ప్రమదాః స్త్రియః, పతివత్తకాగచ్ఛన్తితి పతివత్తకాగాః పతిమార్గాను
గామిన్య, ఇ త్యేత, ద్విచేతనై రల్పచేతనైః-అవివేకిభిరపీత్యథాః-నాథస్తు 'పృథ
గ్జనైః' ఇతి పపాత, ప్రతిపన్నం జ్ఞాతమ్-అలవణా యవాగూః' 'అనుదరా కన్యా'
ఇతివ దల్పత్వాభిప్రాయేణ విచేతనై రపీతి నిదేశః. పతివత్తకాగా ఇత్యత్ర స్తుతిః-

వి. 'ఆర్తాఽర్తేక ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా

మృలే మ్రియేత రూ పత్య సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా.' ఇతి.

అము నైః కషాయితస్తసీ సుభగేన ప్రియగాత్రభస్తనా

నవపల్లవసంస్తరే యథా రచయిష్యామి తనుం విభావసౌ. 34

టీక.—సుభగేన = అందమయిన, అమునా=ఈ, ప్రి...నా—ప్రియ=దయ
తుని - గాత్ర = మేని - భస్తనా = బూడిదతో, క...నీ—కషాయిత = వన్నెయి
డంబడిన - స్తసీ=స్తనములుకలదానై, నవ పల్లవ సంస్తరే యథా=శ్రీం దలిరుల

పానుపునందుం బోలె, విభావసౌ = చిచ్చునందు, తనుం = శరీరమును, రచయిష్యామి = ఉంచెదను.

తా.—అంద మయిన యీ ప్రియదేహభస్మమునే కంకుమగా కుచములయంగు పూసికొని, లేతచిగుళ్ల పానుపునందు ఎంత ప్రియముగా శయనింప నగునో అంత ప్రియముగా అగ్నియందు శయనించెదను.

వ్యా.—అము నేతి.—అమునా పురోవర్తినా, సుభగేన శోభనేన, ప్రియ గాత్రభస్మ నైవ - ఏవకారో మణ్డనా స్తరనివృత్త్యథః, కషాయిత స్తనీ రజ్జిత స్తనీ - ఏ, 'రాగే శ్వాధే కషాయోఽస్త్రీ నిర్యాసే సౌరభేరసే' ఇతి వైజయంతీ, నవపల్లవ సంస్తరే యథా నవపల్లవతల్ప ఇవ, విభావసౌ వహ్నా, తనుం శరీరం, రచయిష్యామి నిధాస్యామి త్యథః.

కుసుమాస్తరణే సహాయతాం బహుళః సౌమ్యగత స్త్వమావయోః,

కురు సంప్రతి తావ దాశు మే ప్రణిపాతాశ్చాలియాచిత శ్చితామ్. 35

టీక.—హే సౌమ్య = ఓయి సాధూ, త్వం = నీవు, ఆవయోః = మా కిరువుర కను, బహుళః = పలుమాటు, కుసుమ ఆస్తరణే = పూజాన్వనందు, సహాయతాం = చెలికారమును, గతః = పొందితివి (చేసితివి), సంప్రతి = ఇప్పుడు, ప్ర...తః—ప్రణిపాత = మ్రొక్కుతోడి - అశ్చాలి = కేలుమోడ్పుతో - యాచితః = వేడుకొనఁబడిన వాడవు, ఆశు = త్వరగా, మే = నాకు, చితాం = సాదను, కురు తావత్ = పేర్చుము.

తా.—ఓసాధూ, నీవు మా కిరువురకును పలుమాటు పూజాన్వనను రచియింప సాయపడుచుంటివి; ఇదె నీకు అంజలిచేసి మ్రొక్కుచున్నాను, ఇప్పుడు త్వరగా నాకు సాద పేర్చుము.

వ్యా.—కుసు మేతి.—హే సౌమ్య సాధూ, త్వ, మావయో రతిపశ్చిబావయో, ర్బహుళో బహువారం, కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే, సహాయతాం గతః, సంప్రతి, ప్రణిపాతాశ్చాలినా యాచితః అశ్చాలిపూర్వకం ప్రార్థితః సన్నిత్యర్థః, ఆశు మే, చితాం కావ్యచయం కురు కురుష్య; యథేహ తథాఽము త్రోపకర్తవ్యం మిత్రేణే త్యర్థః.

త దను జ్వలనం మదర్పితం త్వరయే ద్దక్షిణవాతవీజనైః

విదితం ఖలు తే యథాస్తరః క్షణ మ ప్యుత్సహతే న మాం వినా. 36

టీక.—తత్ = చిత పేర్చుటకు, అను = అనంతరము, మ...తం—మత్ = నాయందు - అర్పితం = ఉంపఁబడిన, జ్వలనం = నిప్పును, ద...నైః—దక్షిణవాత =

మలయమారుతముయొక్క - వీజనైః = సంచారణములచేత, త్వరయేః = త్వరపెట్టుము (త్వరగా మంట పెట్టుము); (త్వరయేల యనఁగా), తే విదితం ఖలు = నీకు తెలిసియున్నదేగాదా, యథా = ఏమనఁగా, స్వరః = మదనుఁడు, మాం వినా = నన్నుఁబాసి, ఊణమ్ అపి = నిముస మేని, న ఉత్సహతే = సుఖ ముండదు.

తా.—సాద పేర్చిన తర్వాత నాకు నిప్పుపెట్టి మలయమారుతములను వీచి త్వరగా మంటపెట్టుము, త్వరయేల యనఁగా, కాముఁడు నన్నుఁ బాసి నిముస మయినను సుఖముండఁ దని నీకు విశదమే గదా

వ్యా.—త ద నిన్వతి.—త చ్చితాకరణ, మ స్వనస్తరం, మ య్యర్పితం మదర్పితం, జ్వలన మగ్నిం, దక్షిణవాతపిజనై ర్లయమారుతసంచారణైః, స్వరయేః త్వరితం జ్వలయే త్వరః, త్వరాహేతు మాహ - తే తవ - విదితం ఖలు * 'మతిబుద్ధి పూజార్థభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానకే క్తః - తద్యోగాత్కర్తరి పక్షీ, యథా యేన ప్రకారేణ, స్వరో, మాం వినా, ఊణ మపి, నోత్సహతేన హృష్యతి, తథా త్వయా జ్ఞాత మే వే త్వరః.

ఇతి చాపి విధాయ దీయతాం సలిల స్యాజ్జలి రేక ఏవ నా,

అవిభజ్య పరత్ర తం మయా సహితః పాస్యతి తే స బాన్ధవః, 37

టీక.—అపిచ = మఱియు, ఇతి=ఇట్లు నాకు అగ్ని నొసంగి, నా = మాకు ఇరువురకు, ఏకఏవ = ఒకటియే, సలిలస్య = నీటియొక్క, అజ్జలిః = దోసిలి, దీయతాం = ఈబెడునుగాక, తం = ఆదోసిటిని, సః తే బాన్ధవః = ఆయిన నీ చెలికాఁడు, పరత్ర = పరలోకమందు, మయా సహితః = నాతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై, అవిభజ్య = పంపకము సేయకయే, పాస్యతి = త్రావును.

తా.—నాకు అగ్ని నొసంగిన తర్వాత మాకు ఇరువురకును ఒక్కటియే జలాంజలి ఇచ్చు; ఇరువురకు నొక్కటియే చేయవలసఁగా, ఆ నీ మిచ్చుఁడు కాముఁడు పరలోకమున నాతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై పంపకము చేయకయే త్రావును—కలసి త్రావుటయే ఆయన కిష్టము అని భా.

వ్యా.—ఇ తీతి.—అపి, చే త్యేకం, విధాయ కృత్వా, నా వాఙ్మయే, మేక ఏవ, సలిల స్యాజ్జలి ర్దీయతామ్. త మిజ్జలిం స, తే, బాన్ధవః సఖా, స్వరః, పరత్ర పరలోకే, మయా సహితోఽవిభజ్య పాస్యతి.

పరలోకవిధౌ చ మాధవ, స్తర ముద్దిశ్య విలోలపల్లవాః

నివమే సహకాశమృతీ, క్రియమాత్ర ససోహి తే యథా. 38

టీక.—(కృ)చ = మఱియు, (హే) మాధవ=ఓవసంతుఁడా, పరలోకవిధా = పిండోదకాది కర్తయందు, స్వరమ్ ఉద్దిశ్య=మన్నఁగుని ఉద్దేశించి (మన్నఁగునికి), వి... వాః—విలోల = చలించుచున్న - పల్లవాః = చివుళ్లుగలవైన, సహకార మజ్జరీః = మావిపూగుత్తులను, నివహే = ఒసంగుము, హి = ఏలయన, తే సఖా = నీవయస్యుఁడ, ప్రి...వః—ప్రియ = ఇష్టమయిన - చూతప్రసవః = మావి పూవులుగలవాఁడు.

తా.—ఓవసంతుఁడా, పిండోదకాదికర్తయందు, కామునికి కదలుచున్న చిగుళ్లతోడి మావిపూగుత్తుల నొసంగుము; ఏల యన, నీవయస్యునికి కామునికి మావి పూవులు ప్రియము గదా.

వ్యా.—పరలో కేతి.—కించ, హే మాధవ వసంత, పరలోకవిధా పిండోదకాది కర్తణి, స్వర ముద్దిశ్య, విలోలాః పల్లవా యాసు తాః, సహకారమజ్జరీ శ్చూత వల్లరీ, ర్నివహే ద్దహి, హి యస్తా త్కారణాత్, తే సఖా స్వరః, ప్రియా శ్చూత ప్రసవా యస్య స తథో క్తః.

ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సరస్వతీ

శఫరీం హ్రదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రి వాన్వకమ్పయత్. 39

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, దే...యే—దేహ = ఒడలియొక్క - విముక్తయే = త్యాగమునకై, స్థితాం = కడంగిన, రతిం = రతీదేవిని, ఆకాశభవా = ఆకాశమునందు పుట్టినదైన, సరస్వతీ = వాక్కు, హ్ర...బాం—హ్రద = మడుగుయొక్క - శోష = ఎండుటచేత - విక్లబాం = డిల్లపోయిన, శఫరీం = ఆడుబేడిసను, ప్రథమా వృష్టిః ఇవ = తొలకరి వానవలె, అన్వకమ్పయత్ = కనికరించెను.

తా.—ఈ విధముగా శరీరమును త్యజించుటకు నిశ్చయము చేసికొన్న యా రతీదేవిని, ఆకాశవాణి, మడు గెండఁగా డిల్లవోయియున్న యాడుబేడిసను తొలకరి వాన యూఱడించినట్లు, ఊఱడించెను.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇతి, దేహస్య విముక్తయే శరీరస్య విసర్గాయ, స్థితామకృత నిశ్చయా మితి యావత్, రతి, మాకాశభవా సరస్వత్యశరీరా వా, గ్న్యద శోషవిక్లబాం-హ్రదస్య జలాధారస్య - శోషేణ విక్లబాం, శఫరీం ప్రాప్తీం-ని. 'ప్రాప్తీ తు శఫరీద్వయోః' ఇ త్యమరః, ప్రథమా, వృష్టి ర్వర్ష, మి, వాన్వకమ్పయ దనుకమ్పితవతి, సదయ మువా చే త్యర్థః - ని. 'కృపా దయానుకమ్పా స్యాత్' ఇ త్యమరః.

కుసుమాయుధపత్ని, దుగ్గభ స్తవ భర్తా న చిరా దృవిష్టతి,

శృణు యేన స కర్తవ్యా గతః శలభత్వం హరలోచనార్చిపి.

టీక. — హే కుసుమాయుధపత్ని = ఓ కామకాంతా, తవ భర్తా = నీ పతి, చిరాత్ = చిరకాలము, దుర్లభః న భవిష్యతి = దొరకనివాడుగా నుండఁడు, యేన కర్తా = ఏ (పురాకృత) కర్తచేత, సః = అతఁడు హర లోచన అర్చిషి = శివుని కంటి జ్వాలలో, శలభత్వం = మిడుతతనమును, గతః = పొందినాడో, (ఆకర్షను), శృణు = వినుము.

తా. — ఓరతీ, నీ భర్త నీకు త్వరగానే దొరకును. ఏపురాకృతకర్తచేత అతఁడు ఇప్పుడు శివనేత్రజ్వాలలో, అగ్నిలో మిడుతవలె, మాడిపోయినాడో, ఆకర్షను జెప్పెదను వినుము.

వ్యా. — కుసు మేతి. — హే కుసుమాయుధపత్ని రతే, తవ భర్తా, చిరా చ్చిరం, దుర్లభో న భవిష్యతి - కిం త్వచిర మేన సులభో భవిష్య తీ త్యర్థః. కించ శృణు - త త్కర్తేతిశేషః, యేన కర్తా స తే భర్తా హరలోచన స్యార్చి ర్జ్వాలా - ని. 'జ్వాలాభాసో ర్నపుం స్యర్చిః' ఇ త్యమరః-తస్మి, ఇళభత్వం పతజ్జత్వం గతః - ని. 'సమా పతజ్జళభా' ఇ త్యమరః.

త దేవ కమోపాచప్తే. —

అభిలాష ముదీరితేన్ద్రియః స్వసుతాయా మకరోత్ ప్రజాపతిః,
అథ తేన నిగృహ్య విక్రియా మభిశప్తః ఫల మేత దన్వభూత్. 41

టీక. — ఉ...యః - ఉదీరితః = (మదనునిచేత) ప్రేరింపఁబడిన - ఇన్ద్రియః = ఇంద్రియములు కలవాడై, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వ...యాం - స్వ = తనయొక్క - సుతాయాం = కూతురైన సరస్వతిమీఁద, అభిలాషమ్ అకరోత్ = మరులు వహించెను; అథ = అంతట, తేన = బ్రహ్మచేత, విక్రియాం = వికారమును, నిగృహ్య = ఆణచు కొని, అభిశప్తః = శపింపఁబడినవాడై, [ఈ సంస్కృత వాక్యప్రయోగప్రకారము ఆంధ్రభాషకు ఉచితముగాదు], ఏతత్ ఫలం = ఈఫలమును (అనగా కాలిపోవుటను), అన్వభూత్ = అనుభవించినాడు.

తా. — పూర్వము కాముడు బ్రహ్మకు అతని కూతురు సరస్వతిమీఁదనే వలపు గొలిపినాడు. అది యెఱింగి బ్రహ్మకామవికారమును అడంచుకొని కాముని శపించినాడు; ఆకామమునకు ఫలముగా కాముడు ఇట్లు కాలిపోయినాడు.

వ్యా. — అభిలా షేతి. — ఉదీరితేన్ద్రియః ప్రేరితేన్ద్రియః - స్తరే నేతి శేషః, ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మ, స్వసుతాయాం సరస్వత్యా, మభిలాష మనురాగ, మకరోత్ అథ, తేన ప్రజాపతినా, విక్రియా మిన్ద్రియవికారం, నిగృహ్య నిరు, ధ్యాభిశప్తః సన్ ఏత త్ఫలం దాహత్తకం స్వకర్తఫల, మన్వభూత్.

పరిణేష్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రవణీకృతో హరః
ఉపలబ్ధసుఖ స్తదా స్తరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి. 42
ఇతి చాహ స ధర్మయాచితః స్తరశాపావధిదాం సరస్వతీమ్,
అశనే రమృతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చామ్బుధరాశ్చ యోనయః. 43

టీక.—తపసా=తపస్సుచేత, త...తః - తత్ = ఆపార్వతీయందు - ప్రవణీ
కృతః=అనురక్తుఁడుగాఁ జేయఁబడినవాఁడై, హరః = ఈశ్వరుఁడు, యదా పార్వతీం
పరిణేష్యతి=ఎప్పుడు పార్వతిని పెండ్లియాడునో, తదా = అప్పుడు, ఉ...ఖః - ఉప
అభి=బొందఁబడిన - సుఖః = ఆనందము కలవాఁడై, స్తరం స్వేన వపుషా నియోజ
యిష్యతి = కాముని అతని దేహముతో కూర్చును; ఇతి=అని, స్త—దాం - స్తర =
కామునియొక్క - శాప = శాపమునకు - అవధి = అవసానమును - దాం = ఇచ్చు
నదైన, సరస్వతీం చ=వాక్కును, ధ...తః - ధర్మ = ధర్మఁడను ప్రజాపతిచేత -
యాచితః=(సృష్టిరత్నకై) వేడఁబడినవాఁడై, సః=ఆ బ్రహ్మదేవుఁడు, ఆహ=పలికెను.
వశిన శ్చ=జితేంద్రియులు ను, అమ్బుధరా శ్చ=మేఘములును, అశనేః = పిడుగునకును
(కోపమునకును), అమృతస్య=జలమునకును (అనుగ్రహమునకును), యోనయఃఖిలు=
జన్మ కారణములు గదా.—

తా.—అంతట, మదనునికి ఆపాయము కలిగినచో జంతుసృష్టి నిలిచిపోవు నని
తలంచి ధర్మ ఁ డను ప్రజాపతి యాచింపఁగా బ్రహ్మదేవు డీతీరున మదనునికి శాపావసాన
మొసంగెను.—‘ఈశ్వరుఁడు ఎప్పుడు పార్వతియొక్క తపస్సుచే వశీకృతుఁడై ఆమె
ను వివాహమాడి ఆనందమునం బొందునో అప్పుడు మదనునికి మరల నతని దేహము
నొసంగును.’ ఎట్లుగా పిడుగును వైచుటకును ఉదకము నిచ్చుటకును రెంటికిని మేఘ
ములు సమర్థములౌ అట్లే శాప మిడుటకును అనుగ్రహము చేయుటకును రెంటికిని
జితేంద్రియులు సమర్థులు.

వ్యా.—పరిణేష్య తీతి.—ఇ తీతి చ.—ధర్మేణ ధర్మాఖ్యప్రజాపతినా, యాచితః
ప్రార్థితః, స భగవాన్సృష్టా, తపసా కారణేన, తస్యాం పార్వత్యాం-ప్రవణీకృతో
2భిముఖీకృతో, హరః శివో, యదా పార్వతీం, పరిణేష్య త్యుద్వత్సృతి, త దోపలబ్ధ
సుఖః ప్రాప్తానందః సత్, స్తరంకామం, స్వేన వపుషా, నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతి,
ఇ త్యేవం, స్తరశాప-స్యావధిదా మవసానదాయినీం, సరస్వతీం వాచం, చాహ ఏవం
శాపావధి మ ప్యుక్తవా నిత్యర్థః; నను తథా క్రద్ధస్య కథమిదృశీ శ్చాన్తి రత అహ-
వశినో జితేంద్రియా, శ్చామ్బుధరా, శ్చాశనే రమృతస్య చే త్యుభయో, శోనయః

ప్రభవాః-వశిష్ఠే-శత్యమృతశబ్దా శోపప్రసాదపరా, అన్యత్ర వైద్యుతా గ్న్యదక
పరా, యుగ్మకమ్.

త దిదం పరిరక్ష శోభనే,
భవితవ్యప్రియసంగమం వపుః,
రవిషీతజలా తపాత్యయే
పున రోఘేన హి యుజ్యతే నదీ.

44

టీక.—హే శోభనే = ఓకల్యాణీ, తత్ = ఆకారణమున, భ...మం—
భవితవ్య=కానున్న - ప్రియసంగమం = ప్రియునితోడిపొందుకలదైన, ఇదం వపుః=
ఈదేహమును, పరిరక్ష=కాపాడుకొమ్ము, (ఏల యనఁగా), ర...లా—రవి=నూర్యుని
చేత - షీత = త్రాగబడిన - జలా = నీరుగలదైన, నదీ = ఏలు, తపాత్యయే =
వర్షాకాలమందు, పునః = వెండియు, ఓఘేన = ప్రవాహముతో, యుజ్యతే హి =
కూడును గదా.

తా.—కాపున ఓకల్యాణీ, వెండియు కామునితోడి పొందునకు భాజనమై
యున్న నీదేహమును కాపాడుకొమ్ము; ఎడఁబాపు కాశ్వత మనితలంపకుము, ఏలువేసవిలో
నూర్యునియెండచే నీటిం బాసినను, వర్షాకాలములో మరల నీటితో నిండదా?

వ్యా.—త దితి.—హే శోభనే త తస్మాత్ కారణా, దృవితవ్యో భవితవ్యకా-
ప్రియసంగమో యస్య త తథోక్త, మిదం వపుః పరిరక్ష, తథా హి, రవిషీతజలా నదీ,
తపాత్యయే ప్రాప్యసి-ని. 'ప్రాప్యత్ తపాత్యయే' ఇతి హలాయుధః, పున, రోఘేన
ప్రవాహేణ, యుజ్యతే సంగచ్ఛతే హి.

ఇత్థం రతేః కి మపి భూత మదృశ్యరూపం
మస్తీచకార మరణవ్యవసాయబుద్ధిమ్;
తత్ప్రత్యయా చ్చ కుసుమాయుధ బన్ధు రేనా
మాశ్వాసయత్ సుచరితార్థపదై ర్వచోభిః.

45

టీక.—ఇత్థం = ఈరీతిగా, అదృశ్యరూపం = కనఁబడు రూపముగలదికాని
(కంటి కగపడని), కి మపి భూతం=ఏదో యొక ప్రాణి, రతేః=రతీదేవియొక్క, మ...
ద్ధిం - మరణ=చావుయొక్క - వ్యవసాయ = ఉద్యమముయొక్క - బుద్ధిం = నిశ్చ
యమును, మస్తీచకార=మాన్వించెను. కుసుమాయుధ బన్ధుః=కాముని వయస్కుడయిన

వసంతుడును, త...త్ - తత్ = ఆప్రాణీయందు - ప్రత్యయాత్ = నమ్మకముచేత,
ఏనాం = ఈరతీదేవిని, సు...దైః - సు = చక్కని - చరితార్థ = నచ్చునట్టి యర్థ
ముగల - పదైః = మాటలతో, ఆశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా.—ఇట్లని కంటి కగపడక యేదో భూతము రతీదేవిని మరణోద్యోగము
నుండి నివారించెను, వసంతుడు ఆభూతము పలికిన మాటను నమ్మకొని ఆమెను 'అమ్మా,
దేవతా ప్రసాదముచే నీభర్తను వెండియు నీవు గలయుదువు.' అను నిత్యాది హిత
వచనముల ఓదార్చెను.

వ్యా.—ఇత్థ మితి.—ఇత్థ మనేన ప్రకారే, జాదృశ్యరూపం, కిమపి భూతం కశ్చి
త్ప్రాణీని. 'యుక్తే త్వాదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీతేనమే త్రిషు' ఇత్యమరః, రతే
ర్దదనదారాణాం, మరణవ్యవసాయ బుద్ధిం మరణోద్యోగబుద్ధిం, మస్తీచకార నివారయా
మాసేత్యర్థః-ని. 'మూఢాల్పపటు నిర్భాగ్యా మన్దాః' ఇత్యమరః, అథ కుసుమాయుధ
బంధుర్వసస్తశ్చ, తత్ప్రత్యయా తస్మిన్భూతేవిశ్వాసాత్-ని. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ
జ్ఞాన నిశ్వాస హేతుషు' ఇత్యమరః, ఏనాం రతిం, సుష్టుచరితార్థాని పదానియేషాం తై,
ర్వచోభి ర్వాక్యై ర్వాశ్వాసయత్-సర్వథా తే దేవతా ప్రసాదాత్ ప్రియసంగమో
భవిష్య తీ త్యాదివచనై రస్యా దుఃఖ మపాచకా రే త్యర్థః.

అథ మదనవధూ రుపస్థవాన్తం

వ్యసనకృశా పరిపాలయాం బభూవ

శశిన ఇవ దివాతనస్య లేఖా

కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషమ్.

46

టీక.—అథ=తర్వాత, వ్య...శా-వ్యసన=గుఃఖముచేత-కృశా = సన్నగిల్లినదై,
మదన వధూః=కాముని భార్య (రతి), ఉ...స్తవో-ఉపస్థవ=అపచయెక్క-ఆన్తం =
ముగియికను, కి...రా-కిరణ=వేలుగులయొక్క - పరిక్షయ = నాశముచేత-ధూసరా=
మలిన యయిన, దివాతనస్య శశినః = పగలిచిచంద్రునియొక్క, లేఖా=రేఖ, ప్రదోషమ్
ఇన=రాత్రినిబోలె, ప్రతిపాలయామ్బభూవ = ఎదురునూచుచుండెను.

తా.—అప్పటినుండి రతీదేవి దుఃఖముచే నానీల్లుచు ఆయాపదయొక్క ముగియి
కను - కిరణక్షయముచే మలిన యయిన పగటిచంద్రురేఖ రాత్రి సమయమునం బోలె -
ఎదురునూచుచుండెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథాన్తరం, వ్యసనేన దుఃఖేన - కృశా, మదనవధూ
రతి, రుపస్థ వాన్తం విపదవధిం, కిరణపరిక్షయేణ - ధూసరా మలినా, దివాతనస్య విశ

భవస్య * 'సాయం చిరమ్' ఇ త్యాదినా ట్యుప్రత్యయః, శశిన శ్చంద్రస్యః లేఖా, ప్రదోషంరాత్రి, - మివ, పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచక్రే.

పుష్పితాగ్రావృత్తమ్- 'అయుజి నయుగ రేఖతో యకారో యుజి చ న జౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మత్తహమహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథనూరి విరచితయా
సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా
కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాపో గామ
చతుర్థః స్కంధః.

శ్రీ

స మార నంభ వమ్.

ప ఞ్చ మ స్స ర్గః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం

పినాకినా భగ్నమనోరథా సతీ

నినిద్ద రూపం హృదయేన పార్వతీ ;

ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీక.—పార్వతీ = పార్వతి, తథా = అతీరున, సమక్షం = ప్రత్యక్షమున, మనోభవం = మన్తధుని, దహతా = కాల్చివైచినట్టి, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, భ...థా—భగ్న = ఖండితమయిన - మనోరథా = కోరికకలది, సతీ = అయి, హృదయేన = మనస్సులో, రూపం = (తన) సౌందర్యమును, నినిద్ద = దూషించుకొనెను, (తథా) హి = అది యుక్తమే గదా, చారుతా = సౌందర్యము, ప్రియేషు = భర్తలవిషయమున, సౌ...లా—సౌభాగ్య = వాల్లభ్యమే - ఫలా = ప్రయోజనముగాఁగలది.

తా.—పార్వతి ఆ ప్రకారము తనకన్నులయెదుట మన్తధుని ఈశ్వరుఁడు భస్మీకరింపఁగా, తనకోరిక రిత్తవోగా, 'శవచిత్తమున కెక్కని యీ నాపాడుసౌందర్య మేపాటిది' అని మనస్సులో తన సౌందర్యమును నిందించుకొనెను; అదిసరియే గదా, ఏలయన శ్రీలసౌందర్యమునకు ప్రియుల యనురాగమే గదా ప్రయోజనము.

వ్యా.—త థేతి.—పర్వత స్వాపత్యం శ్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారే, జాత్యోః సమీపే సమక్షం పురతః * 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి -' ఇత్యానినా ఉవ్యయాభావః, మనోభవం మన్తధం, దహతా భస్మీకర్వతా, పినాకినీశ్వరేణ, భగ్నః ఖణ్డితో - మనోరథోఽభిలాషా - యస్యాః సౌ తథోక్తా, సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌందర్యం, నినిద్ద - ధి క్షే రూపం య ద్ధరమనోహరణాయ నాల మితి గర్హితవ తీ త్యర్థః; యుక్తం చై త ది త్యాహ - తథా హి - చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు విషయే, సౌభాగ్యం ప్రియవాల్లభ్యం - ఫలం యస్యాః సౌ తథోక్తా - సౌందర్యస్య త దేవ ఫలం య ద్భర్తృసౌభాగ్యం లభ్యతే - నో చే ద్విఫలం త దితి భావః,

భవస్య * 'సాయం చిరమ్' ఇ త్యాదినా ట్యుప్రత్యయః, శశిన శ్చంద్రస్య; లేఖా, ప్రదోషంరాత్రి, - మివ, పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచక్రే.

పుష్పితాగ్రావృత్తమ్- 'అయుజి నయుగ రేఫతో యకారో యుజి చ న జౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్. .

ఇతి శ్రీ మన్మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథనూరి విరచితయా
సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా
కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాపః శామ
చతుర్థః స్కంధః.

శ్రీ

కు మార నం భ వమ్.

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం

పినాకినా భగ్నమనోరథా సతీ

నినిద్ద రూపం హృదయేన పార్వతీ ;

ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీక.—పార్వతీ = పార్వతి, తథా = అతీరున, సమక్షం = ప్రత్యక్షమున, మనోభవం = మన్తభుని, దహతా = కాల్చివైచినట్టి, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, భ...థా—భగ్న = ఖండితమయిన - మనోరథా = కోరికకలది, సతీ = అయి, హృదయేన = మనస్సులో, రూపం = (తన) సౌందర్యమును, నినిద్ద = దూషించుకొనెను, (తథా) హి = అది యుక్తమే గదా, చారుతా = సౌందర్యము, ప్రియేషు = భర్తలవిషయమున, సౌ...లా—సౌభాగ్య = వాల్లభ్యమే - ఫలా = ప్రయోజనముగాఁగలది.

తా.—పార్వతి ఆ ప్రకారము తనకన్నులయెదుట మన్తభుని ఈశ్వరుఁడు భస్మీకరింపఁగా, తనకోరిక రిత్తవోగా, 'శివచిత్తమున కెక్కని యీ నాపాడుసౌందర్య మేపాటిది' అని మనస్సులో తన సౌందర్యమును నిందించుకొనెను; అదిసరియే గదా, వీలయిన శ్రీలసౌందర్యమునకు ప్రియుల యనురాగమే గదా ప్రయోజనము.

వ్యా.—త థేతి.—పర్వత స్యాపత్యం శ్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారే, కాక్షోః సమీపే సమక్షం పురతః * 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి -' ఇత్యాదినా ఒవ్యయాభావః, మనోభవం మన్తభం, దహతా భస్మీకర్వతా, పినాకినీశ్వరేణ, భగ్నః ఖండితో - మనోరథోఽభిలాషా - యస్యాః సా తథోక్తా, సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌందర్యం, నినిద్ద - ధి జ్ఞే రూపం య ద్ధరమనోహరణాయ నాల మితి గర్హితవ తీత్యర్థః; యుక్తం చై త ది త్యాహ - తథా హి - చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు విషయే, సౌభాగ్యం ప్రియవాల్లభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య త జేత ఫలం య ద్భర్తృసౌభాగ్యం లభ్యతే - నో చే ద్విఫలం త దితి భావః,

అస్మిన్ సర్వే వంశస్థం వృత్తమ్.—‘జతౌ తు వంశస్థ ముదీతం జరా’ ఇతి లక్షణాత్.

ఇయేష సా కర్తు మవన్ధ్యరూపతాం
సమాధి మాస్థాయ తపోభి రాత్తనః;
అవాప్యతే వా కథ మన్యథా ద్వయం
తథావిధం ప్రేమ పతి శ్చ తాదృశః ?

2

టీక.—సా=పార్వతి, సమాధిమ్=ఏకాగ్రతను, ఆస్థాయ=అవలంబించి, తపోభి=నియమములచే, ఆత్తనః = తనకు, అ...తాం—అవన్ధ్య=వముగాని - రూపతాం = సౌందర్యముకల దగుటను (సౌందర్యమును), కర్తుమ్=చేసికొనుటకు, ఇయేష=కోరెను, అన్యథా=వేఱువిధమున, కథం వా = ఏవగను, తథావిధం ప్రేమ = ఆవిధమయిన యనురక్తియు, తాదృశః పతిశ్చ=అట్టిభర్తయు, ద్వయమ్ = రెండును, అవాప్యతే = దొరకును.

తా.—అంతట పార్వతి, శివచిత్తము నాకర్షించుటకు సమర్థమయినరూపమును తపస్సులచేత సంపాదించుకొనవలయు నని నిశ్చయించుకొనెను; వేఱు ఉపాయమున, అట్లు అర్ధాంగలక్ష్మినిగా తన్ను దేహమున నుంచుకొనునట్టి యాప్రేమను మృత్యుంజయుఁడయినట్టి యాపతిని రెంటిని ఎట్లు పడయ నగును?

వ్యా.—ఇయే షేతి.—సా పార్వతి, సమాధి మేకాగ్రతా, మాస్థాయావలమృత్యు, తపోభిర్వత్సమాణనియమైః కరణభూతై రాత్తనః స్వ, స్యావన్ధ్యరూపతాం సఫలసౌందర్యం, కర్తు, మియే షేచ్ఛతి స్త - తపసా శివం వశీకర్తు ముచ్యతే త్యర్థః; అన్యథా తతోఽన్యప్రకారేణ, కథం వా తద్వయం వావాప్యతే, కిం తద్వయమ్-తథాభూతా-విధా ప్రకారోఽన్యత తత్త్వం; ప్రేమ క్షేమః యే సాధ్యాబహరా హరస్య భవే దితి భావః, తాదృశః పతి శ్చ - యో మృత్యుంజయ ఇతి భావః; ద్వయ మేవ ఖలు స్త్రీణా మపేక్షితం య ద్భర్తృవల్లభ్యం జీవద్భర్తృకత్వం చేతి, తచ్చ తపశ్చ రైకకసాధ్య మితి నిశ్చితా యే త్యర్థః. అర్త మనుః-

‘య ద్దుష్కరం య ద్దురాపం య ద్దుర్గం య చ్చ దుస్తరమ్,

తత్ సర్వం తపసా వ్రాప్యం తపో హి దుఃస్థితక్రమమ్.’ ఇతి.

నిశమ్య వై నాం తపసే కృతోద్యమాం
సుతాం గిరీశ ప్రతిస్త క్తమానసామ్,

ఉవాచ మేనా పరిరభ్య వక్షసా.

నివారయ స్తీ మహతో మునివ్రతాత్.

3

టీక.—సాచ = మేనకాదేవి యు, గి...సాం = గిరీశ = శివునియందు - ప్రతి
సక్త = తగులుకొన్న - మానసాం = చిత్తముగలదానినిగాను, తపసే = తపమునకై,
కృ...మాం—కృత = చేయఁబడిన - ఉద్యమాం=యత్నముకలదానినిగాను, సుతాం=
కొమారితను (పార్వతిని), నిశమ్య = విని, వక్షసా = ఎదయందు, పరిరభ్య = కాఁగి
లించుకొని, మహతః = మేటియయిన, మునివ్రతాత్ = మునులయొక్క నియమము
నుండి (తపస్సునుండి), నివారయ స్తీ = మాన్పించునదై, ఉవాచ = (ఇట్లు) పలికెను.

తా.—కొమారిత శివుని వలచినదై ఆయనం బడయుటకై తపంబు సల్పఁ గడంగి
యున్న దని మేనకాదేవి విని కూతును తొమ్మనం గొఁగిలించికొని కతనమయిన ముని
వ్రతమునుండి ఆమెను మానుపుటకై యిట్లు పలికెను.

వ్యా.—నిశ మ్యేతి.—మేనా మేనకా చ, గిరీశ ప్రతిసక్తమానసాం హరాసక్త
చిత్తాం, తపసే తపశ్చరణాయ, కృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం, సుతాం, నిశమ్య శ్రు,
త్వేనాం పార్వతీం, వక్షసా, పరిరభ్యాల్లిజ్య, మహతో, మునివ్రతా తపసో, నివారయ
స్యవాచ - మునివ్రతాది త్యక్తయద్యపి మునివ్రతస్య మేనకాయా ఆనీప్సితత్వాత్
* 'వారణాధానా మిప్సితః' ఇతి నాపాదానత్వం తథాపి కృతోద్యమా మితిమా
నసప్రవేశోక్తత్వాత్ * 'ధ్రువ మపాయేఽపాదానమ్' ఇ త్యపాదానత్వ మేవ స్యాత్ -
యథావా భావ్యకారః - 'యచ్చ మిథ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే తచ్చ ధ్రువ మపాయే
ఽపాదాన మితి ప్రసిద్ధమ్.'

సామాన్యనిషేధ ముక్త్వా విశేషనిషేధ మాహ.—

మనీషితా సన్తి గృహేషు దేవతా,

స్తవః క్వ వత్సే? క్వ చ తావకం వపుః?

పదం సహేత భ్రమరస్య వేలవం

శిరీషపుష్పం, న పునః పతేత్రిణః.

టీక.—(హే). వత్సే = (ఓ) నాకూనా, మనీషితాః=కోరఁబడిన, దేవతాః =
దేవులు, గృహేషు = (మన) యింట, సన్తి=ఉన్నారు, తపః క్వ=తప స్సెక్కడ,
తావకం = నీదయిన, వపుః క్వ = నెమ్మేను ఎక్కడ, వేలవమ్ = కోమలిమయిన,
శిరీషపుష్పం = దిరిసెనపువ్వు, భ్రమరస్య పదం సహేత = తుమ్మెదయొక్క కాలిని

ఓర్పును, (గాని), పతత్త్రిణః (పదం) పునః=పక్షియొక్క కాలి నో, న (సహేత)= ఓర్వజాలదు.

తా.—ఓనాకూనా, శోరుశోనఁదగిన శఛ్యాదిదేవతలు మనయింటనే యున్నా రు, వానిని ఆరాధింపుము ; నీశోరువరమును వారే యిత్తురు; తపస్సు పూనకుము, ఏల యన, నీయీశోమలదేహముతపఃక్షేళము నోర్వజాలదు. మృదువయిన దిరిసెనపువ్వు తేఱి కాలిత్రొక్కుడును ఓర్వఁగలుగునుగాని పక్షికాలిత్రొక్కుడును ఓర్వజాలునా? అట్లే ఇంట నున్న దేవతలం బూజించుట నీకు శక్యముగాని తపస్సు శక్యము కాదు.—ఇటు దిరిసెన పువ్వువంటిది పార్వతీ దేహము, తేఱికాలితాకు నోర్చుటవంటిది గృహదేవతలం గొలుచునలయిక నోర్చుట, పక్షికాలి తన్ను నోర్చుటవంటిది తపఃక్షేళము నోర్చుట.

వ్యా.—మనీషితా ఇతి. —హేవత్సే, మనస ఈషితా ఇష్టా మనీషితాః * శకన్యాదిత్వాత్ సాధుః, దేవతాః శఛ్యాదయో, గృహేషు సన్తి-త్వం తా ఆరాధయేతి శేషః, తపఃక్వ, త పేదం తావకమ్ * 'యుష్మద్వద్దో రన్యతరస్యాం ఖ ఇచ్చ' ఇ త్య ణ్ప్రత్యయః * 'తవకమమకా వేకవచనే' ఇతి తవకాదేశః.-వపు శ్చ క్వ, తథా హి, పేలనం మృదులం, శరీషపుష్పం, భ్రమరస్య భృజస్య, పదం పదస్థితిం. సహేత, పతత్త్రిణః పునః పక్షిణ స్తు, పదం న సహేత. అతిసాకుమార్యా ద్వివోపభోగ యోగ్యం తే వపు ర్న దారుణతపఃక్షమ మి త్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతాలంకారః.

ఇతి ధృవేచ్ఛా మనుశాసతీ సుతాం

శకాక మేనా న నియన్తు ముద్యమాత్ ;

క ఈప్సితార్థ స్థిరనిశ్చయం మనః

పయ శ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్.

5

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, అనుశాసతీ = బోధించి, మేనా = మేనకాదేవి, ధృవేచ్ఛాం - ధృవ = స్థిరమయిన - ఇచ్ఛాం = కోరికకలదైన, సుతాం = కొమారితను. ఉద్యమాత్ = తపః ప్రయత్నమునుండి, నివారయితుం = తొలగించుటకు, న శకాక = సమర్థురాలు కాదాయెను; (అది సరియే గదా), ఈ...యమ్ ఈప్సిత = కోరఁబడిన-అర్థ = ప్రయోజనమందు - స్థిర = దృఢమయిన - నిశ్చయం = పట్టుదలకలదైన, మనః చిత్తమును, ని...ఖం—నిమ్న = లోఁతునకు - అభిముఖం = ఎదురయిన - (లోఁతునకు పొలుచున్న,) పయ శ్చ = నీటిని, ప్రతీపయేత్ = వెనుకకు మరల్పఁగలుగును.

తా.—ఈప్రకారము మేనకాదేవి బోధించినను గట్టి నిశ్చయము గలదైన పార్వతీదేవి తపః ప్రయత్నమును మానదాయెను; ఇది సరియే గదా; పల్లమునకు పొలుచున్న

నీటిని మెఱకకు పాటించుటయెట్లు ఆసాధ్యమో అట్లే తాగోరిక ప్రయోజనమును గూర్చిన పట్టుదలను మాన్పుటయు ఆసాధ్యము.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ త్యేవ, మనుకాస త్యుపదిశ స్తీ, మేనా, ధ్రు వేచ్ఛాన్ధిర వ్యవసాయం, సుతాం పార్వతీ, ముద్యమా దుద్యోగా త్తపో లక్షణా, న్నియస్తం నివారయితుం, న శకాక సమర్థా నాభూత్, తథా హి, ఈప్సిత్తార్థ ఇష్టార్థే - సిర నిశ్చయం, మనో, నిమ్నాభీముఖం పయ శ్చ కః, ప్రతీపయేత్ ప్రతిహాలయేత్-ప్రతి నివర్తయే ది త్యర్థః-నిమ్నప్రవణం పయ ఇ వేష్టార్థాభినివిష్టం మనో దుర్వార మితి భావః. అత్ర దీపకానుప్రాణితోఽర్థా వ్రతన్యాసాలంకారః.

కదాచి దాసన్న సఖిముఖేన సా

మనోరథజ్ఞం పితరం మనస్విని

అయాచ తారణ్య నివాస మాత్మనః

ఫలోదయాంతాయ తపఃసమాధయే.

6

టీక.—కదాచిత్ = ఒకప్పుడు, మనస్విని = గట్టిపట్టుదలచైన, సా = పార్వతీ దేవి, మనోరథజ్ఞం నోమరథ = (తన) కోరికను - జ్ఞం = ఎఱిగినవాడయిన, పితరం = తండ్రిని (హిమవంతుని), ఆ...న - ఆసన్న = చెంతనుండు (తనతోడి) - సఖి = చెలి యేయనెడు - ముఖేన = ఉపాయమున, ఫ...య—ఫల = ప్రయోజనముయొక్క - ఉదయ = ప్రాదుర్భావమే - అంతాయ = తుదిగాగలదైన, త...యే—తపః = తపము యొక్క - సమాధయే = నియమముకొఱకు (నియమ మాచరించుటకు), అత్మనః = తన యొక్క, తారణ్య నివాసం = అడవి వాసమును, అయాచత = వేడుకొనెను.

తా.—ఆపట్టుదలను వదలక యొకనాఁడు పార్వతి తనమనస్సులోని కోరిక నెఱింగిన తండ్రిని, ఆకోరిక నెఱవేఱువఱకు తాను వనములో తపస్సుచేయుచు నివసించి యుండుటకు నెల విమ్మని తన చెలికత్తెచేత నడిగించెను.

వ్యా.—కదాచి దితి.—అథ కదాచి, న్మనస్వినిస్థిరచిత్తా, సా పార్వతీ, మనో రథజ్ఞ మభిలాషాభిజ్ఞం, పితరం హిమవన్త, మాసన్న సఖ్యాప్తసఖి—నైవముఖముపా యః చ ని. 'ముఖం నిఃసరణే వక్త్రే ప్రార మ్భాపాయయో రపి' ఇతి విశ్వః. తేన, ఫలోదయః ఫలోత్పత్తిరన్తోఽవధి-ర్యస్య తస్మై, తపః సమాధయే తపోనియమార్థ, మాత్మనః స్వ, తారణ్యనివాసం వనవాస, మయాచత * 'దుహ్యచ' ఇత్యాదిన్వా ద్వికర్తృకత్వమ్.

అ థానుయాసాభినివేశతోషిణా

కృతాభ్యుజ్ఞా గురుణా గరీయసా

ప్రజాసు పశ్చాత్ ప్రథితం తదాఖ్యయా

జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్ణిమత్.

7

టీక.—అథ=అంతట, గౌరీ=పార్వతి, అను...ణా - అనుయాప = తగినట్టి -
అభినివేశ=పట్టుదలకు - తోషిణా = సంతోషించిన, గరీయసా = గొప్పవాడయిన,
గురుణా=తండ్రిచేత, కృ...జ్ఞా-కృత=చేయబడిన (ఈబడిన) - అభ్యుజ్ఞా=నెలవు
గలదై, ప్రజాసు=లోకులలో, పశ్చాత్=తర్వాత, తదాఖ్యయా=ఆమెపేరట (గౌరీ
శిఖర మనుషేర), ప్రథితం=ప్రసిద్ధమయిన, శిఖరం=శృంగమునకు, శిఖణ్ణిమత్=నెమళ్లు
గల దానికి, జగామ=వంగెను.

తా.—మేటియైన తండ్రియు ఆమెయొక్క పూనిక తగినది గదా యని సంతో
షించినవాడై ఆమెకు తపస్సుచేయుటకు నెల వొసంగెను. అంత నామె ఘాతుకమృగ
ములులేక నెమళ్లు లోనగు సాధుజంతువులు గలదైన యొకానొకశృంగమున తపస్సుకై
నెలకొనెను. దానం జేసియే ఆశిఖరము అనంతరము లోకములో గౌరీశిఖర మని పేరు
వడసినది.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ గౌ ర్యనుయాపేణ యోగ్యే-నాభినివేశే నాగ్రహేణ-
తువ్య తీతి తథోక్తేన, గరీయసా పూజ్యతమేన, గురుణా పిత్రా, కృతాభ్యుజ్ఞా
తపః కు ర్వతి కృతానుమతిః సతీ, పశ్చాత్తపఃసిద్ధ్యై తరకాలం, ప్రజాసు జనేషు, తదా
ఖ్యయా తస్యా గౌర్యాః సంజ్ఞయా-ప్రథితం గౌరీశిఖర మితి ప్రసిద్ధ మి త్యర్థః,
శిఖణ్ణిమత్ న తు హింసప్రాణిప్రచుర మితి భావః, శిఖరం శృంగం, జగామ యయా.

విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయప్తిప్రవిలుప్తచందనమ్

బబన్ధ బాలారుణబభ్రు వల్కలం పయోధరోత్సేధవిశీర్ణసంహతి. 8

టీక.—అ...యా—అహార్య = మాన్వశక్యముగాని - నిశ్చయా = పట్టుదల
గలదైన, సా = పాశ్వతీదేవి, వి...నం—విలోల = చలించుచున్న - యప్తి = పేట
లచేత - ప్రవిలుప్త=కుడువబడిన - చందనమ్=గంధముగలదైన, హారం = ముత్యాల
పేరును, విముచ్య=తీసినది, బా...భ్రు-బాల అరుణ=లేత నూర్పునివలె - బభ్రు=
కావిభన్నగలదియు, ప...తి - పయోధర=పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ=పొడవుచేత-
విశీర్ణ=నడలిన-సంహతి=చిక్కనగలదియు, (అయిన), వల్కలం=నారచీరము, బబన్ధ=
కట్టుకొనెను.

తా.—అట్టి యాదృఢనిశ్చయముతో పార్వతీదేవి పాలిండ్లయందలి మంచిగండమును తుడుచుచున్నవై చలించుచున్న పేటలుగల ముత్యాల పేరును తీసివైచి చనుఁగప్పుగా లేత నూయ్యనివంటి కావివన్నెగల నారచీరను కట్టుకొనెను; దాని చిక్కఁదనము ఆచనుమిట్టల యొరయికకు సడలిపోయెను.

వ్యా.—విము చేయతి.—అహార్య నిశ్చయానివార్య నిశ్చయా, సా గౌరీ, విలోలాభి శ్చలాభి - ర్యష్టిభిః ప్రతిసరైః-ప్రవిలుప్తం ప్రమృష్టం-చందనం స్తనాన్తరగతం యేవ తం తథోక్తం, హారం ముక్తావలీం, విముచ్య విహాయ, బాలారుణబభ్రు బాలార్కపిఙ్గలం, పయోధరయోః స్తనయో - రుత్సేధే నోచ్చాయేణ - విశీర్ణా విఘటితా - సంహతి రవయవసంశ్లేషో - యస్య త త్తథోక్తం, వల్కలం కణ్ఠలమ్బి స్తనోత్తరీయ భూతం, బబన్ధ ధారయామా సే త్యర్థః.

యథా ప్రసిద్ధౌ ధై ర్మధురం శిరోరుహౌ
ర్జటాభి ర వ్యేవ మభూత్ తదాననమ్,
న వత్పదశ్రేణిభి రేవ పఙ్కజం,
స శైవలాసజ్గ మపి ప్ర కాశతే.

9

టీక.—తత్ ఆననం = పార్వతియొక్కముఖము, ప్రసిద్ధౌ ధైః = కై సేయఁబడిన, శిరోరుహౌ=తలవెండ్రుకలచేతను, యథా=ఎట్లు, మధురమ్ = ప్రియము, అభూత్ = ఆయెనో, జటాభిః అపి=జడలచేతను, ఏవం = అట్లే, (మధురమ్ అభూత్=ప్రియమాయెను), (అదిసరియే గదా), పఙ్కజం = తామర, ప...వ న-వత్పద = తేంట్లయొక్క - శ్రేణిభిః ఏవ న=బారులచేత మాత్రమే గాదు, స శైవల ఆసజ్గమ్ అపి = నాచుయొక్క సంపర్కముతోడి దైనను, ప్ర కాశతే = శోభిల్లును.

తా.—పార్వతీదేవియొక్క వదనము అలంకృతమయిన కేశపాశముచేత మున్నెట్లు ప్రియ మాయెనో జడలచేత ఇప్పుడును అట్లే ప్రియముగా నుండెను. తామర తేంట్లబారుచే ఎట్లు శోభించునో అట్లే నాచుతో సయితము శోభించుటయే ఇందులకు దృష్టాంతము.

వ్యా.—య థేతి.—తస్యా దేవ్యా-ఆననం తదాననం, ప్రసిద్ధౌ ధై ర్భూషితైః-ని. 'ప్రసిద్ధౌ భూత భూషితౌ' ఇ త్యమరః, రోహ స్తీతి రుహః *ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిః కః' ఇతి క ప్రత్యయః-శిరసి రుహ స్తైః శిరోరుహౌ ర్హర్ధజై, ర్యథా మధురం ప్రియ-మభూత్ - ని. 'స్వాదుప్రియా తు మధురౌ' ఇ త్యమరః, జటాభి ర వ్యేవం మధురమభూత్, తథా హి-పఙ్కజం పద్మం, వత్పదశ్రేణిభి ర్భృమరపక్షిభి, రేవ న, కిం

తు, సహ శైవలాసక్తేన సశైవలాసక్త - మపి * 'తేన స హేతి తుల్యయోగే' ఇతి
బహుప్రసాః - ప్రకాశతే, - శైవలే నాపి శోభత ఏ వే త్యర్థః.

ప్రతిక్షణం సా కృతరోమవిక్రియాం
వ్రతాయ మాఞ్జీం త్రిగుణాం బభార యామ్
అకారి తత్పూర్వనిబద్ధయా తయా

సరాగ మస్యా రశనాగుణాస్పదమ్.

10

టీక. - సా = పార్వతి, ప్రతిక్షణం = ప్రతినిమిషమునను, కృ...యాం -
గుచ్ఛుకొనుటచేత) - కృత = చేయబడిన - రోమవిక్రియాం = గగుర్పాటుకలదైన,
త్రిగుణాం = ముప్పేటయైన, యాం మాఞ్జీం = ఏముంజత్రాటిని, వ్రతాయ = తపస్సుకై,
బభార = కట్టుకొనియెనో, త...యా-త త్పూర్వ = తానే ముందుగా-నిబద్ధయా = కట్టు
కొనబడిన, తయా = ఆహంజిత, అస్యాః = పార్వతియొక్క, ర...దం-రశనాగుణ
= మొలనూలియొక్క - ఆస్పదం = తావు, సరాగం = ఎఱుపుగలదిగా, (కందినదిగా,
అకారి = చేయబడినది.

తా. - ఆమె తపశ్చరణమునకై యిపుడుముప్పేటల ముంజత్రాటిని మొలకుఁ గట్టు
కొనెను; అది మాటిమాటికిని గుచ్ఛుకొన్నప్పుడెల్ల ఒడలు గగుర్పొడుచుచుండెను;
మఱియు ఆహంజి ఇఁకమీఁద ఆమె ధరింపఁబోవు పద్మరాగాదిమణి మేఖలకు తావ
యిన యామొలయందు ఇప్పుడే ఎఱుపువన్నెను కలిగించెను: - దాని యెత్తుడుచే మొల
చుట్టును కందె నని భావము.

వ్యా. - ప్రతీతి - సా శేషి, ప్రతిక్షణం తతః, కృతరోమవిక్రియాం పారు
ష్యత్ కృతరోమాఞ్జీం, త్రిగుణాం త్రిరావృత్తాం, యాం, మాఞ్జీం ముఞ్జీమయీం
వేషలాం, వ్రతాయ తపసే, బభార, త తేవ - పూర్వం ప్రథమం-యస్య తత్పూర్వం
యథా తథా - నిబద్ధయా, తయా మాఞ్జీయా, ౭స్యా శేవ్యా రశనాగుణ - స్యాస్పదం
స్థానం జఘనం, సహ రాగేణ సరాగం సహోహిత, మకారి కృతం - సాకుమార్యాతి
శయా నితి భావః.

విసృష్టరాగా దధరా స్త్రిపల్లవః
స్తనాజ్జరాగారణితా చ్చ కన్దుకాత్
కుశాఞ్కురాదాన పరిక్షతాఞ్జులిః
కృతోక్షసూత్రప్రణయీ తయా కరః.

11

టీక.—తయా=పార్వతీచేత, వి...త్ = విస్ఫుప్త = విడువబడిన - రాగాత్ = లత్తుకపూతగలదైన, అధరాత్ = మోవినుండియు, స్త...త్ - స్తన=కుచములయొక్క- అజ్గరాగ=మైపూతచేత - అరుణితాత్ = ఎఱుపుచేయబడిన, కన్దుకాత్ చ = బంతినుండియు, నివర్తితః = తొలగింపబడినదై, కరః = చేయి, కు...ళిః - కుకాబ్జుర = దర్భమోసులయొక్క - ఆదాన = కోయుటచేత - పరిక్షత = గాయమయిన - అజ్గుళిః = వ్రేళ్లుగలదిగాను, అ...యా - అక్షనూత్ర=రుద్రక్షమాలకు - ప్రణయా = చెలిగాను, కృతః = చేయబడెను.

తా.—ఆమెచేతికి ఈ తపశ్చరణ సమయమందు అధరమునకు లత్తుక పూసికొనుటయు కుచకుంకుమము తగులుటచే నెఱుగు బంతి యాడుటయు అను రెండు వ్యాపారములకును బదులుగా, దర్భదళములు కోయుటచేత గాయపడుటయు, అక్షమాలికును జపమందు త్రిష్ణుచుండుటయు ననుపనులు కలిగినవి. ఇందు, లత్తుకయెఱుపునకు బదులు గాయములయెఱుపును, గుండ్రని కందుకములకు బదులు గుండ్రని యక్షములును గలిగిన వని సాదృశ్యము ఇమిడియున్నది.

వ్యా.—విస్ఫుప్తేతి.—తయా దేవ్యా, విస్ఫుప్తరాగాత్ త్యక్తలాక్షారసరజ్ఞానా, దధరా దధరోష్ఠా, నివర్తితః - 'నిస్ఫుప్తరాగాత్' ఇతి పాఠే నితరాం త్యక్తలాక్షారాగాత్ - రాగత్యాగేన నిష్ప్రియోజనత్వా దితి భావః, తథా స్తనాబ్జరాగే - జారణితా దరుణీకృతాత్ - పతనసమయే తస్య స్తనయో రుపరోధా దితి భావః, కన్దుకాచ్ఛ, నివర్తితః, కుకాబ్జురాణా - మాదానేన లవనేన - పరిక్షతా వ్రణితా - అజ్గులయో యస్య స తథోక్తః, కరః వాణి, రక్షనూత్రప్రణ యక్షమాలాసహచరః, కృతః.

మహార్హ శయ్యాపరిపక్తనచ్యుతైః

స్వకేకపుష్పై రపి యా స్వ దూయతే

అశేత సా బాహులతోపధాయినీ

నిషేదుషీ స్థణిల ఏవ కేవలే.

12

టీక.—మ...తైః - మహార్హ = ఎక్కుడువెలగలయట్టి (శ్రేష్ఠమయిన)-శయ్యా= పొన్నునందు - పరిపక్తన = పొరలుటచేత-చ్యుతైః = రాలినట్టి, స్వ...పి—స్వ = తనయొక్క - కేక = తలకట్టునందలి - పుష్పైః అపి=పూవులచేత సయితము, యా= ఏదేవి, దూయతే స్వ = నొగిలెనో, సా = ఆదేవి, బా...నీ - బాహులతా = తీగవంటి బుజములు - ఉపాధాయినీ = తలగడగాపెట్టుకొన్నదై, కేవలే = వట్టి, స్థణిలే ఏవ = నేలమీదనే, అశేత = చున్నది, నిషేదుషీ=కూర్చున్నది.

తా.—ఉత్తమమయిన హంసతూలికాది తల్పములందు తాను పొరలి నప్పుడు రాలిన తన తలకట్టులోనిపువ్వులు సోకినం గండిన యాదేవి యిపుడు వట్టి నేలనుతలక్రింద చేయిపెట్టుకొని పరుండుటకును అట్లే వట్టి నేల నే కూర్చుండుటకును నేర్చినది.

వ్యా.—మహా శ్లేఠి.—మహా - సర్వో మూల్యం - యస్యాః సా మహార్హాశ్రేష్ఠా-
యా శగ్ధ్యా తస్యాం - పరివర్తనేన లుణ్ఠనేన - చ్యుతైర్భ్రష్టైః, స్వకేశపుష్పైరపి,
యా దేవీ, దూయతే స్త క్లిశ్యతి స్త - పుష్పాదిక సౌఖమార్యాదితి భావః, సా దేవీ
బాహులతా - ముపధత్త ఉపధానీకరో - తీతి బాహులతోపధాయినీ, సతీ, కేవలే
సంస్తరణరహితే, స్థణ్ణిలే భూమా, వే, వాకేత శయితవతీ, తథా నిషేదు ఘృపవిష్టా
చ * 'క్వసు శ్చ' - ఇతి క్వసుః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీవ, భూమా వేవ శయనాదివ్యవ
హారో న జా తూప రీ త్యర్థః.

పున ర్గ్రహీతుం నియమస్థయా తయా
ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇ వార్పితంద్వయమ్,
లతాసు తన్వీషు విలాసచేష్టితం

విలోలదృష్టం హరిణాబ్జనాసు చ.

13

టీక.—నియమ స్థయా = వ్రతమందు ఉన్నట్టి, తయా = పార్వతిచేత, ద్వయేఽపి =
రెంటియందును, ద్వయం = రెండు, పునః = వెండియు, గ్రహీతుం = కైకొనుటకు,
నిక్షేపః = ఇల్ల డగా, అర్పిత మివ = ఉంపబడఁబోలును; ఏరెంటి యందు ఏరెండు
అనఁగా—తన్వీషు = సన్నని, లతాసు = తీగలయందు, వి...తం - విలాస =
ఒయ్యారమనెడు - చేష్టితం = వ్యాపారమును, హరిణ అబ్జనాసు = లేడి చెలువలయందు,
వి...ష్టం - విలోల = చంచలమయిన - దృష్టంచ = చూడ్కియను.

తా.—ఆమెకు పూర్వము సహజములయియున్న విలాసచేష్టలును విలోల
దృష్టులును ఇప్పుడు తపఃకాలమునందు ఆమెయందు అగపడలేదు గాని సన్నపాటిలతల
యందును, లేడికొమ్మలయందును అగపడినవి; దానింబట్టి చూడఁగా ఆమె ఆరెంటిని
ఆ రెంటియందును తనకు కావలసినప్పుడు మరల కైకొనుటకై యిల్ల డ యుంచెనా యను
న ట్లుండెను.

వ్యా.—పున రితి.—నియమస్థయా వ్రతస్థయా, తయా దేవ్యా, ద్వయే అపి
ద్వయం, పున ర్గ్రహీతుం పున రానేతుం, నిక్షేపోఽర్పిత మివ నిక్షేపత్వే నార్పితం కిము-
క్వచిత్ 'ద్వయీషు' ఇతి ప్రమాదికః పాఠః; కుత్ర ద్వయే కింద్వయ మర్పిత మి
త్యాహ - తన్వీషు లతాసు, విలాస ఏవ చేష్టితం విలాసచేష్టితం, హరిణాబ్జనాసు, విలోల

దృష్టం చక్షులవలోకితం చ; ప్రకృత్యాం తస్యాం తయో రదర్శనాల్లతాదిషు దర్శ
నా చార్పిత మి వే త్యుత్ప్రేక్షా న తు వస్తుతోఽర్పణ మ స్థితి భావః,

అతన్నితా సా స్వయ మేవ వృక్షకా
ఘటస్తన ప్రసవణై ర్వ్యవర్ధయత్,
గుహోఽపి యేషాం ప్రథమాభజన్తనాం
న పుత్రవాత్సల్య మపాకరిష్యతి.

14

టీక.—సా=ఆదేవి, అతన్నితా = ప్రాలుమాలిక లేనిదై, స్వయమేవ=తానే, వృక్షకా = గున్నచెట్లను, ఘ...ణైః - ఘట = కండలనెడు - స్తన = కుచముల యొక్క - ప్రసవణైః=ప్రసవించినపయస్సులచేత, వ్యవర్ధయత్ = పెంచెను, గుహః అపి=కుమారస్వామి యు, ప్ర...నార - ప్రథమ=తొలుత - ఆప్త=పొందబడిన - జన్తనాం=పుట్టువుగలవైన-(తనకు అన్నలయిన), యేషాం = ఆ గున్నచెట్టులమీది, పుత్రవాత్సల్యం=పుత్రప్రేమను, న అపాకరిష్యతి=తొలగింపజాలడు.

తా.—ఆదేవి ప్రాలుమాలిక తాను స్వయముగా కండలతో నీళ్లు పోసి తన స్తనములతో స్తన్యమొసంగినట్లుగా గున్నచెట్లను పెంచుచుండెను. కుమారస్వామి సయితము తనకు ముందు పుట్టిన వగుటచేత అన్నలయిన యీచెట్లమీది యామె పుత్రవాత్సల్యమును పోగొట్టజాలడు సుమా.

వ్యా—అతన్ని తేలి—సా దేవి స్వయ మే, వాతన్నితా 2సంజాతతన్ద్రా సతీ * తారకాదిత్వాదితచ్ఛ్రవ్యయః,వృక్షకాక్ స్వల్పవృక్షాక్ *‘అల్పే’ఇ త్యల్పార్థే కప్రత్యయః, ఘటా వేవ స్తనా తయోః-ప్రసవణైః ప్రసృతపయోభి-ర్వ్యవర్ధయత్. గుహః కుమారో,అపి,ప్రథమాభజన్తనాం ప్రథమలబ్ధజన్తనామ్-అగ్రజాతానా మి త్యర్థః, యేషాం వృక్షకాణాం సంబంధి, పుత్రవాత్సల్యం సుతప్రేమ, నాపాక రిష్యతి, ఉత్తరత్ర కుమారోదయేఽపి న తేషు పుత్రవాత్సల్యం నివ ర్తిష్యత ఇ త్యర్థః.

అరణ్యబీజాశ్చలిదానలాలితా
స్తథా చ తస్యాం హరిణా విశశ్వసుః,
యథా తదీయై ర్నయనైః కుతూహలాత్
పుర స్సఖినా మమిమీత లోచనే.

15

టీక.—అ...తాః - అరణ్యబీజః=(నివ్వరి లోనగు) నడవిగింజ, అశ్చలి=దోసిళ్ల

యొక్క - దాన = పెట్టుటచేత - లాలితాః = ప్రోదిసేయఁబడినవై, హరిణాః = లేళ్లు, తస్యాం = ఆమెయందు, విశశ్వసుః = మచ్చికపడినవి, యథా = ఎట్లునిన, కుతూహలాత్ = కుతుకముచేత, తదీయైః = ఆలేళ్లవైన, నయన్తైః = కన్నులతో, లోచనే = (తన) కన్నులను, సఖీనాం పురః = చెలికత్తెల యెదుట, అమిమిత = కొలిచినది.

తా. — దోసిళ్లతో నోటికడ పట్టి నివ్వరి లోనగు ధాన్యములను తినిపించి యామె ప్రోదిసేసిన లేళ్లు ఆమెకడ ఎంతమచ్చిక యైన వనఁగా, ఆమె తన చెలికత్తెల ముందట కుతుకముచే ఆలేళ్లకన్నులను తనకన్నులకు అంటించి వానితో తనకన్నులను కొలఁత కొలుచును; అవి అంత మచ్చికపడినవి.

వ్యా. — ఆరణ్యేతి. — అరణ్యబీజానాం నీవారాదీనా - మజ్జలయ స్తేషాం దానేన లాలితా, హరిణా శ్చ, తస్యాం దేవ్యాం, తథా, విశశ్వసు ర్విస్రమ్భం జగ్ముః - ని. 'సహ విస్రమ్భవిశ్వాసా' ఇ త్యమరః, యథా, కుతూహలా దౌత్సుక్యా, తదీయై ర్హరిణసంబంధిభి, ర్నయన్తై ర్నేత్రైః కరణైః, స్వకీయే లోచనే, సఖీనాం, పురః పురతః - అనేన తేషాం సంబంధసహత్వ ముక్తమ్, అమిమిత అక్షిపరిమాణతారతమ్యజ్ఞానాయ మానం చకా రే త్యర్థః; కేచిత్తు సా పార్వతీ తదీయై ర్నేత్రైః కుతూహలాత్, పురో ౭గ్రే వ ర్తమానానాం సఖీనాం, లోచనే అమిమిత వ్రతస్థత్వా న్నాత్తన ఇ త్యాచూః; * 'మాన్ మానే' ఇ త్యస్తాద్ధాతో ర్లక్షణం. ఇయ మేవ ఖలు విశ్వాసస్య పరాకాష్ఠా య దక్షిపీడనే ౭పి న తుభ్య నీతి భావః.

కృతాభిషేకాం హుతజాతవేదసం

త్వగు త్రరాసద్గవతీ మధీతిసీమ్

దిదృక్షువ స్తా మృషయోఽభ్యుపాగమ

న్న ధర్తవృద్ధేషు వయ ససమీక్ష్యతే.

16

టీక. — కృ...కాం - కృత = చేయఁబడిన - అభిషేకాం = స్నానముగలదియు, హు...సం - హుత = వేల్చఁబడిన - జాతవేదసం = అగ్నిగలదియు, త్వ...తీం-త్వక్ = వల్కులముచేత - ఉ త్రరాసద్గవతీం = ఉ త్రరీయముకలదియు, అధీతిసీం = స్తుతిపాఠాదికము గావించునదియు, (అగు), తాం = ఆదేవిని, దిదృక్షువః = చూడఁగోరినవారై, ఋషయః = మునులు, అభ్యుపాగమక్ = వచ్చిరి; ధర్తవృద్ధేషు - ధర్త = ధర్తముచేత - వృద్ధేషు = పెద్దలయినవారి విషయమందు, వయః = వయస్సు, న సమీక్ష్యతే = చూడఁబడదు.

తా. — అదేవి యథావిధిగా, స్నానము సేయుచు, హోమము గావించుచు, నార భీరను పైఁటగా తాల్చి, స్తుత్రపాఠాదికములు పఠించుచు, మున్నట్టి యాతపశ్చర్యుఁడు

మెచ్చి నునులు ఆమెను సందర్శింప వచ్చిరి. పెద్దలు చిన్నలను వచ్చి కృత్రూపించుట తప్ప గానా యనిన, ధర్మము ప్రధానము గాని వయస్సు ప్రధానము గాదు.

వ్యా.—కృ తేతి.—కృతాభిషేకాం కృతస్నానాం, హుతజాతవేదసం హుతాగ్నికామ్—కృతహోమా మి త్యర్థః, త్వచా వల్కలేనో త్తరాసజ్జవతీ ము త్తరీయవతీం—త్వగు త్తరాసజ్జవతీమ్, అధీత మస్యా అస్తి త్యధీతినీం స్తుతిపాతాది వర్వతీమ్ * 'ఇష్టాదిభ్య శ్చ' ఇ తీని ప్రత్యయః, తాం జేవీం, దిదృక్షవో ద్రష్టు మిచ్ఛవో, ఋయో మునయో, ఋభ్యపాగమక్ సముపాగతాః, న చాత్ర కనిష్ఠ సేవాదోష ఇ త్యాహ—ధర్మవృద్ధేషు వయో, న సమీక్ష్య తేన ప్రమాణీక్రియతే, సతి ధర్మజ్ఞే వ్యేవృత్త్య వయోజ్ఞే వ్యవృత్త్యం న ప్రయోజక మి త్యర్థః. తథా చ మనుః -

‘న తేన వృద్ధో భవతి యే నాస్య పలితం శిరః,

యో వా యువాఽప్యధీయాన స్తం దేవాః స్థవిరం విదుః.’ ఇతి.

విరోధిసత్త్వోద్భిత్పూర్వమత్సరం

ద్రుమై రభీష్టప్రసవార్చితాతిథి

నవోటజాభ్యంతరసంభృతానలం

తపోవనం త చ్చ బభూవ పావనమ్.

17

టీక.—వి...రం—విరోధి=(పరస్పర) ద్వేషులయిన - సత్త్వ=జంతువులచేత - ఉద్భిత్=వదలబడిన - పూర్వ=తొంటి - మత్సరం=వైరముకలదియు, ద్రుమై=చెట్లచేత, అ...ధి - అభీష్ట=కోరిన - ప్రసవ=పండ్లచేత - అర్చిత=పూజింపబడిన - అతిథి=అతిథులుగలదియు, న...లం - నవ=నూతనమైన - ఉటజ=పర్ణశాలలయొక్క—అభ్యంతర=లోపలి ప్రదేశములయందు - సంభృత=ఉంపబడిన—అనలం=అగ్నులుగలదియు, (వి), త చ్చ తపోవనం=ఆతపోవనము, పావనం=పవిత్రీకరించునది, బభూవ=ఆయెను,

తా.—ఆయాశ్రమమందు పులులు లేళ్లను చంపుట, సింహములు ఏనుగులం గొట్టుట, ఇత్యాదిజాతివైరమువలని హింసలు మానినవి; చెట్లు సయితము అతిథులకు కోరినపండ్ల నొసంగి సపర్యగావింపం దొడంగినవి. కొత్తకొత్తగా ఎందఱో పర్ణశాలలు గట్టుకొని అందు అగ్నులను ఉంచి వాహుములు గావింపం దొడంగిరి. ఈతీరున ఆతపోవనము లోకపావన మైనది.

వ్యా.—విరో ధీతి.—విరోధిభిః - సత్త్వై ర్గోవ్యాఘ్రాదిభి - దుష్టతపూర్వ మత్సరం త్యక్తపూర్వవైరం—హింసారహిత మి త్యర్థః, ద్రుమై, రభీష్టప్రసవే శేష్టభరే వార్చితాః పూజితా - అతిథయో యస్తిం స్త త్తథోక్తం, నవానాముటజానాం

పర్ణకాలానా-మభ్యస్తలేషు - సంభృతాః సంచితాః - అనలా అగ్నయో - యస్మిన్
స్త తథోక్తం, తచ్చ తపోవనం, పావయ తీతి పావనం-బధూవ-అహింసాతిథిసత్కా-
రాన్నిపరిచర్యాభి ర్జగత్పావనం బధూ వే త్యర్థః.

యదా ఫలం పూర్వతపస్సమాధినా
న తావతా లభ్య మమంస్త కాంక్షితమ్,
తదానపేక్ష్య స్వశరీరమార్దవం
తపో మహత్ సా చరితుం ప్రచక్రమే.

18

టీక.—సా = ఆదేవి, యదా=ఎప్పుడు, తావతా = అంతటి, పూ...నా—
పూర్వ=తోంటి - తపస్సమాధినా=తపోనియమముచేత, కాంక్షితం ఫలం=(తా) గో-
రిన ఫలము, లభ్యం న అమంస్త=పొందరాని దని తలంచెనో, తదా=అప్పుడు, స్వ...
వం—స్వ = తనయొక్క - శరీర = దేహముయొక్క - మార్దవం = సౌఖ్యమార్ద-
మును, అనపేక్ష్య = లెక్కనేయక, మహత్ = గొప్పదైన, తపః = తపమును,
చరితుం=చేయుటకు, ప్రచక్రమే=ఆరంభించెను.

తా.—ఈ ప్రకారము తపస్సు చేయుచుండగా ఆమెకు ఒకప్పుడు అంతటియూ
తపస్సనకు సయితము తా గోరినఫలము లభింప దని తోచెను. వెంటనే ఆమె తనదేహ
సౌఖ్యమార్దమును సరకునేయక కఠోరతర మయిన తపస్సు గలుప నారంభించెను.

వ్యా.—య దేతి.—సా దేవీ, యదా యస్మిన్ కాళే, తావతా తావత్ప్రమా-
ణేన, పూర్వ తపః సమాధినా పూర్వే జానుష్ఠీయమానప్రకారేణ తపోనియమేన, కా-
ంక్షితం ఫలం, లభ్యం లబ్ధం శక్యం - నామంస్త - అశక్య మమం స్తే త్యర్థః, తదా
తత్కాలే, అవిలిప్సే వే త్యర్థః, స్వశరీరస్య-మార్దవం మృదుత్వం సౌఖ్యమార్ద, మనపే-
క్ష్యావిగణయ్య, మహ ద్దృశ్యరం, తప, శ్చరితుం సాధయితుం, ప్రచక్రమ ఉపచక్రమే.

క్లమం యయా కన్దకలీలయాపి యా
తయా మునీనాం చరితం వ్యగాహ్యతః
ధ్రువం వపుః కాంచనపద్మనిర్మితం
మృదు ప్రకృత్యా చ ససార మేవ చ.

19

టీక.—యా=ఏదేవి, కన్దక లీలయా అపి=బంతి యాటకు సయితము, క్లమం
యయా=అలయికను పొందెనో, తయా = ఆదేవిచేత, మునీనాం = మునులయొక్క,
చరితం=చర్య (అనగా తీవ్రతపస్సు), వ్యగాహ్యత=ప్రవేశింపఁబడెను, ధ్రువమ్ =

నిశ్చయముగా, అస్యాః వపుః = అమె యొడలు, కా...తం-కాఞ్చన = బంగారపు -
పద్మ = తామరతో-నిర్మితం=చేయబడినది, (కనుకనే), ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత,
మృదు = సుకుమారంబును, ససారమ్ ఏవ చ = కఠినంబును.

తా.—అదేవి బంతియాటకు సంయతము అలతఁ జెందుచుండినట్టిది మునీశ్వరుల
తీవ్రతపస్సును సలుప నారంభించెను. నిక్కముగా అమెదేహము బంగారపుఁదామరతోఁ
జేయబడినది; కావుననే, తామరస్వభావముం బట్టి సుకుమారంబును, బంగారుస్వభా
వంబును బట్టి కఠినంబునుగా నుండెను.

వ్యా.—క్లమ మితి.—యా దేవీ, కన్దుకళీయా కన్దుకక్రీడయా, ౭పి, క్లమం
యయా గ్లానిం ప్రాప, తయా దేవ్యా, మునీనాం, చరితం తీవ్రం తపో, వ్యగాహ్యత
ప్రవిష్టమ్; అత్రోత్పేక్ష్యతే-ధ్రువ మస్యా వపుః, కాఞ్చనపద్మేన సువణకాకమలేన-
నిర్మితం ఘటితమ్, అత ఏవ, ప్రకృత్యా పద్మస్వభావేన, మృదు చ సుకుమార మపి,
కాఞ్చనస్వభావేన, ససారం చ కఠిన మేవ, తథా చ తదుపాదానకత్వా ద్వేవ్యా వపుషః
సుకుమారస్యాపి తీవ్రతపఃక్షమత్వ మి త్యుత్పేక్షార్థః.

శుచౌ చతుర్థాం జ్వలతాం హవిర్భుజాం

శుచిస్తీతా మధ్యగతా సుమధ్యమా

విజత్య నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభా

మనన్యదృష్టి స్సవితార మైక్షత.

20

టీక.—శుచౌ=వేసవియందు, శుచిస్తీతా-శుచి=విశదమయిన - స్తీతా = మంద
హాసముగలదియు, సు మధ్యమా=అందమయిన నడుముగలదియు నయిన యాదేవి, జ్వల
తాం = మందుచున్న, చతుర్థాం=నాలుగవ, హవిర్భుజాం = అగ్నులకు, మధ్యగతా =
నడుమ నున్నదై, నే...నీం-నేత్ర=కనులను - ప్రతిఘాతినీం = మిటుమిట్లుగొల్పున
దైన-ప్రభాం=సూర్యతేజస్సును, విజత్య=ఓర్చి, అ నన్య దృష్టిః=వేటొకట చూపు
లేనిదై, సవితారమ్ = సూర్యుని, మైక్షత=చూచెను.

తా.—అదేవి చిటునవ్వుతో వేసవియందు నాలుగువోమాగ్నులను వేల్చి
నొనర్చి మంటపెట్టి వానినడుమను ఉండి, సూర్యునిమీఁద నే, మిటుమిట్లు గొలుపుచున్న
తేజస్సును ఓర్చి, వేటొకటిం గానక, చూపు నిలిపియుంచెను.—ఇదియే పంచాగ్ని
మధ్యమ తపం బొనరించుట.

వ్యా.—శుచౌ వితి.—శుచౌ గ్రీష్మే, శుచిస్తీతా విశదమన్దహాసా, సుమధ్యమా
పార్వతీ, జ్వలతాం దీప్తిమతాం, చతుర్థాం, హవిర్భుజా హగ్నినాం, మధ్యగతా నతీ,

నేత్రే ప్రతిహ న్నీతి తాం నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభాం సావిత్రం తేజో, విజిత్య, న
విద్యతేఽన్యత్ర దృష్టి ర్యస్యాః సాఽనన్యదృష్టిః సతీ, సవితారం నూర్య, మైత్రత
దదర్శ-వి. 'గ్రీష్మే పఞ్చాగ్నిమధ్యస్థో వర్షాను స్థణీలేశయః' ఇతి స్వరణాత్-పఞ్చాగ్ని
మధ్యే తప శ్చచా రే త్యర్థః, తత్ర సవి తైవ పఞ్చమోఽగ్నిః-వి. అగ్నిః సవితా
సవి తైవాగ్నిః' ఇతి శ్రాతర్జితాత్.

తథాఽతి తప్తం సవితృ గ్భస్తిభి
ర్ముఖం తదీయం కమలశ్రియం దధౌ,
అపాజ్ఞయోః కేవల మస్య దీర్ఘయో
శ్వనైః శ్వనైః శ్యామికయా కృతం పదమ్.

21

టీక.—సవితృః=సూర్యనియొక్క, గభస్తిభిః = కిరణములచేత, తథా=అవిధ
ముగా, అతితప్తం=మిక్కిలి కాఁపఁబడిన, తదీయం=ఆమెదైన, ముఖం=మొగము, కమల
శ్రియం - కమల = తామరయొక్క-శ్రియం=శోభను, దధౌ=వహించెను; (కాని),
అస్య=ఆమొగముయొక్క, దీర్ఘయోః అపాజ్ఞయోః కేవలం=నిడుదలయిన కడకన్నుల
యందు మాత్రము, శ్వనైః శ్వనైః=మెల్ల మెల్ల గా, శ్యామికయా = కప్పువన్నెచేత,
పదం = అడుగు, కృతమ్ = ఇడఁబడెను.

తా.—సూర్యకిరణములవలన గ్రాగియు కమలము ఎట్లు వాడకవికసిల్లునో అట్లే
ఆమె మొగంబును సూర్యకిరణంబులకాఁకను వాడక సిరి నే పారయుచుండెను. అయినను
కంటి తుదలయందు మాత్రము వాని యత్యంతసాకుమార్యము మూలముగా నలుపు
మెల్ల మెల్లగా నెలకొన్నది.

వ్యా.—తథేతి.—సవితృః సూర్యస్య, గభస్తిభిః కిరణైః, తథా పూర్వోక్త
ప్రకారే, జాతితప్తం సంతప్తం, తస్యా ఇదం తదీయం, ముఖం, కమలశ్రియం కమ
లస్యశోభాం, దధౌ ప్రాప-యథా రవితాపా త్కమలం నమ్నాయతి ప్రత్యుత వికసతి
తథా తదీయం ముఖ మాసీ దితి భావః, కిం త్వస్య ముఖస్య దీర్ఘయో, రపాజ్ఞయోః
కేవలం నేత్రాన్తయో రేవ, శ్వనైః శ్వనై ర్నన్దం వన్దం, శ్యామికయా కాలిమ్నా, పదం
స్థానం, కృతం - తయోః సాకుమార్యా ది త్యర్థః.

అయాచితోపస్థిత మమ్ము కేవలం
రసాత్తక సోమ్యదుపతే శ్చ రశ్మయః,

బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధి

ర్న వృక్షవృత్తివ్యతిరిక్తసాధనః.

22

టీక. — అ...తం - ఆయాచిత = యాచింపఁబడకయే - ఉపస్థితమ్ = ప్రాప్తించి నట్టి, అమ్బు కేవలం = నీరు మాత్రము, ర...స్య-రస=అమృతమే - ఆత్మకస్య=స్వయా పముగాఁగలవాఁడయిన, ఉడుపతేః=చంద్రునియొక్క, మరీచయ శ్చ = కిరణములును, తస్యాః=ఆమెకు, పా...ధిః - పారణా = భోజనముయొక్క - విధిః = కృత్యము, బభూవ కిల=ఆయెను గదా; వృ...క్ష-వృక్ష = చెట్లయొక్క - వృత్తి = జీవనోపాయ మునకు - వ్యతిరిక్త=భిన్నమయిన-సాధనః=ఉపాయముకలది, న బభూవ = కా లేదు.

తా. — ఒకరిని వేడ నక్కఱలేక తనంతట దొరకిన జలమును, అమృతమయఁ ఁడయిన చంద్రుని కిరణములును మాత్రమే ఆమెకు ఆహార మాయెను; చెట్లకును ఇవియే గదా ఆహారము, కావున చెట్లకు జీవన సాధన మేవో ఆమెకును అదే జీవన సాధనము గాని అంతకన్న నెక్కు డేమియు లేక యుండెను.

వ్యా. — ఆయాచి తేతి. — ఆయాచితోపస్థిత మప్రార్థితోపనతం, కేవల, మ మ్బుదకం, రసాత్మక స్యామృతమయ, సోదూనాం నక్షత్రాణాం-పతి శ్చంద్ర స్తస్య, రశ్మయ శ్చ, తస్యాః పార్వత్యాః, పారణావిధి రభ్యవహరకర్త, బభూవ - తావన్నాత్ర సాధనకోఽభూ ది త్యర్థః - సాధ్యసాధనయో రభేదేన వ్యపదేశః సాధనాంతరవ్యాప్తి త్యర్థః, కి లేతి ప్రసిద్ధా, వృక్షాణాం యా - వృత్తి ర్జీవనోపాయ - స్తద్వ్యతిరిక్తం - సాధన ముపాయో - యస్య స తతోక్తః-పారణావిధి ర్న బభూవ; వృక్షోఽప్యయా చితోపస్థితేన మేఘోదకే నేనుకిరణై శ్చ జీవ తీతి ప్రసిద్ధమ్-అమ్మికాఽపి తావన్నాత్ర మవాలమ్బ తే త్యర్థః.

నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా

నభశ్చరేణేనసంభృతేన సా

తపాత్యయే వారిభి రుక్షితా నవై

ర్భువా స హోష్ఠాణ మముఞ్చ దూర్ధ్వగమ్.

23

టీక. — నభశ్చరేణ = ఆకాశచరమును, ఇ...న - ఇన్ద్ర = చిదుగులచేత - సంభృ తేన = మండింపఁబడినదియు, (నగు), వివిధేన = పెక్కులెఱుగుల (అయిదు విధ ముల), వహ్నినా = అగ్నిచేత, ని...ప్తా - నికామ = మిక్కిలి - తప్తా = క్రాపఁ బడినదై, సా=పార్వతీ. త...యే - తప=వేసవియొక్క - అత్యయే=అపగమమందు - (వర్షాకాలమందు), నవైః = శ్రుతవైః, వారిభిః=నీళ్లచేత, ఉక్షితా=తడుపఁబడినదై,

భువా సహ = (పంచాగ్ని తప్తయేన) భూమితోఁగూడ, ఊర్ధ్వగమ్ = పైకిలేచిన, ఉష్ణాణం = ఆవిరిని, అముఞ్చత్ = విడిచెను.

తా. — అకాశమందు చరించెడి నూర్యుడనునగ్ని చేతను, నేలయందు చిదుగులతో మండిపడెడిన నాలుగగుల చేతను, మొత్తము అయిదు అగుల చేత క్రాంతి నడచిన యామెదేహమునుండియు పంచాగ్ని తప్త యయిన యా భూమినుండియు వర్షాకాలారంభమున తొలివానచినుకులకు ఆవిరి సమముగా పైకి వెడలెను.

వ్యా. — నికా మేతి. — వివిధేన పఞ్చవిధే నేత్యర్థః, సభిశ్చరేణ భేచరేణ - ఆనిత్యయాశే నేత్యర్థః, ఇన్ధనసంభృతేన కావ్యసమిధేన, వహ్ని నా, నికామ మత్యంత-తప్తా, సాఽమిచ్ఛికా, తపాత్యయే గ్రీష్మానే - ప్రావృషీ త్యర్థః, నవై ర్వారిభి, రుక్షితా సిక్తా, సతీ, భువా పఞ్చాగ్ని తప్తయా స, హోర్ధ్వగ మూర్ధ్వప్రసృత, ముష్ణాణం బాష్ప-మముఞ్చత్ - వి. 'గ్రీష్మాప్తబాష్ప ముష్ణాణమ్' ఇతి యాదవః.

స్థితాః క్షణం పక్షుసు తాడితాధరాః

పయోధరోత్సేధనిపాతచూర్ణితాః

వలీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రవేదిరే

చిరేణ నాభిం ప్రథమోత్పన్నవః.

24

టీక. — ప్ర...వః — ప్రథమ = తొలి - ఉదభిన్నవః = నీటిచినుకులు, తస్యాః = పార్వతియొక్క, పక్షుసు = కనురెప్పలయందు, క్షణం = నిమిషము, స్థితాః = నిలిచి నవియు, (తర్వాత), తా...రాః — తాడిత = నొగిలింపబడిన - అధరాః = పెదవి గలవియు - (పెదవి పైబడి దానికి నొప్పి గలిగించిన వనుట), (తర్వాత), ప...తాః — పయోధర = పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ = ఉపరిభాగమందు - నిపాత = పడుటచేత - చూర్ణితాః = సరియైనవియు, (తర్వాత), వలీషు = కదుపుమీఁది ముడుతల యందు, స్థలితాః = జాఁచినవియు, (వి), చిరేణ = చాలసేపటికి, నాభిం = పొక్కిటిని, ప్రవేదిరే = చొచ్చినవి.

తా. — ఆమె బద్ధ సరయై యుండఁగా రాలిన తొలివానచినుకులు క్షణము తెప్ప లపై నిలిచి, అటునుండి పెదవిపైఁ బడి పెదవిని నొప్పించి, అనంతరము పాలిండ్ల పైభాగ మున రాలి చూర్ణములై, వలిత్రయములో జాచి ఎట్టకేలకు నాభిం జొచ్చినవి.

భా. — 'ప్రథమ'...చినుకులు ఎడయెడగా పడిన వనియు, అందుచేతనే నాభిని దరియుటకును 'నాభిం జొచ్చుటకును చాలసేపు ఆయె ననియు, 'భిన్నవః' - అనుబహు వచనముచేత — ఎక్కువయెడయెడగాఁ గావనియు, 'స్థితాః' — తెప్పలు దట్టము లనియు,

'క్షణమ్'—నునుపుగలవియనియు, 'తాడిత'—అధరము మృదు వనియు, 'చూర్ణితాః'—
కుచములు కఠినము లనియు, 'స్థలితాః'—వశులు మెఱకపల్లముగా నున్న వనియు, 'చి
రేణ'—తడవగుట ఈ చెప్పిన ప్రతిబంధకముల సేకములున్నందున ననియు, 'ప్రపేదిరే'—
చొచ్చినవే గాని వెలువడ లే దనియు, నాభి లోఁ తనియు.

వ్యా.—స్థితా ఇతి.—ఉదకస్య బిందవ ఉదబిందవః * 'మన్థాదన -' ఇత్యాది
నోదకశబ్ద స్యాదాదేశః—ప్రథమ ఉదబిందవః—ప్రథమవిశేషణా ద్విన్దూనాం విరలత్వం
బహువచనా న్నాతివిరలత్వం చ గమ్యతే - తథా చ చిరత్వనాభ్యంతరగమనయో
ర్నిర్వాహః, తస్యాః పార్వత్యాః పక్షు సు నేత్రలోమసు, క్షణం, స్థితాః స్థితింగతాః—
స్థితా ఇ త్యసేన పక్షుణాం సాన్ద్రత్వం క్షణ మితి సైన్ద్ర్యం చ గమ్యతే, అనంతరం,
తాడితో వ్యథితో - అధర ఓష్ఠో - యై స్తే తథోక్తాః - ఏతే నాధరస్య మార్దవం
గమ్యతే, తతః పయోధరయోః స్తనయోరుత్సేధ ఉపరిభాగే - నిపాతేన పతనేన -
చూర్ణితా జర్జరితాః - కుచకాశిన్యా దితి భావః, త దను, వలీ షూదరరేఖాసు, స్థలి
తాః—నిమోన్నతత్వా దితి భావః, ఇత్థం, చిరేణ న తు కీఘ్రం - ప్రతిబంధభావం
ల్యా దితి భావః, నాభిం, ప్రపేదిరే ప్రవిష్టా న తు నిర్జగ్నుః—ఏతేన నాభేర్దామిభ్యర్థం
గమ్యతే. అత్ర ప్రతిపద మర్థవత్త్వాత్ పరికరాలంకారః.

శిలాశయాం తా మనికేతవాసినీం

నిరస్తరా స్వస్తరవాతవృష్టిషు

వ్యలోకయ న్నున్తిషిత్తై స్తడిన్తయై

ర్తహతపస్సాక్ష్య ఇవ స్థితాః క్షపాః.

25

టీక.—నిరస్తరాను = ఎడతెంపులేనట్టి, అ...షు—అస్తర=నడుమ—వాత =
గాలిగలయట్టి - వృష్టిషు = వానలలో, అ నికేతవాసినీం = ఇంట నివసించునట్టి, శిలా
శయాం - శిలా = రాతిపై—శయాం=పరున్నదైన, తాం=ఆపార్వతీని, మ...క్ష్యే—
మహత్ = తీవ్రమయిన - తపః = తపస్సుయొక్క - సాక్ష్యే = సాక్షికర్తయందు,
స్థితాః = ఉన్నట్టి, క్షపాః = రాత్రులు, తడిన్తయై = మెఱపులనెడు, ఉన్తిషిత్తైః=
చూపులతో, వ్యలోకయన్ ఇవ=చూచినవో యనున ట్లుండెను.

తా.—తెంపు లేక ఈదరగాలితోడి వానలు గురియుచున్నప్పుడు ఆమె ఇంట
నుండక బట్టబయల నివసించి చాఁపరాతిమీఁద పరుండి యుండఁగా ఆ తీవ్ర తపఃబునకు
సాక్షులయిన రాత్రులు మెఱపులనెడు చూపులతో చూచుచుండినో యనున ట్లుండెను.

వ్యా.—శిలాశయా మితి.—నిరస్తరాను నీరస్థా, స్వస్తరే మధ్యే - వాతో

యాసాం తాదృశ్యో గూ వృష్టయ స్తా స్వస్తరవాతవృష్టిభు, న నికేతే గృహే వస తి
త్యనికేతవాసిసీమ్ - అనావృతదేశవాసిసీ మి త్యర్థః, శిలాయాం కేత ఇతి శిలాశయాం
శిలాతలకాయాసిమ్ * 'అధికరణే కేతే' ఇ త్యుచ్చిత్యయః, తాం పార్వతీం, సాక్షా
ద్దృష్టా సాక్షీ * 'సాక్షా ద్దృష్టరి సంజ్ఞాయామ్' ఇ తీని ప్రత్యయః-తస్య కర్తృ సాక్ష్యం-
మహాతపసః సాక్ష్యే స్థితాః శూపా, స్తడిన్నయై ద్విద్యుద్రూపై, రున్తిస్సితై రవలోకనై,
రవ్యలోకయన్నివ.

ఇ వేతి చక్షుషా విలోకన మే వోత్పేక్ష్యతే, సాక్ష్యం తు -

'అదిత్యచన్ద్రా వనిలోఽసల శ్చ ద్వౌ భూమి రాపో హృదయం యమ శ్చ
అహ శ్చ రాత్రి శ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్త శ్చ జానాతి సరస్వ వృత్తమ్.'
ఇతి ప్రమాణసిద్ధత్వా న్నో త్పేక్ష్య మి త్యనుసంధేయమ్.

నినాయ సాత్యస్తహిమోత్కిరానిలాః

సహస్యరాత్రీ రుదవాసతత్పరా

పరస్పరాక్రందిని చక్రవాకయోః

పురో వియుక్తే మిథునే కృపావతీ.

26

టీక.—సా=పార్వతీదేవి, అ...లాః—అత్యస్త = మిక్కిలి-హిమ=మంచును-
ఉత్కిర = వెదచల్లడి - అనిలాః = వాయువులుగలవైన, స...త్రీః—సహస్య =
పౌషమాసముయొక్క - రాత్రీః = తేలను, ఉ...రా—ఉద (క) = నీటియందు-
వాస = నివసించుటయందు - తత్పరా = ఆసక్తురాలై, ప...ని—పరస్పర=ఒండొం
టిని - క్రందిని=పిలుచుచున్నట్టియు, పురః = ఎదుట, వియుక్తే = ఎడఁబాసినట్టియు,
చక్రవాకయోః = జక్కవలయొక్క, మిథునే=జంటయందు, కృపావతీ=జాలిగలదై,
నినాయ = కడపెను.

తా.—వాయువులు మంచును వెదచల్లుచు వీచెడు పుష్యమాస రాత్రులను,
నీట నిలిచినదై పార్వతీదేవి తనమ్రాల ఒండొంటి నెడఁబాసి పిలుచుకొనుచున్న
జక్కవలకవను చూచి జాలిగొనుచు, కడపెను.

వ్యా.—నినా యేతి.—సా పార్వతీ, ఉత్కిరన్తి క్షిపన్తి త్యుత్కిరాః—
'ఇనుపధజ్జా' ఇత్యాదినా కః-అత్యస్తం హిమానా ముత్కిరా అనిలా యాను తాః,
సహస్యరాత్రీః పౌషరాత్రీః-ని. 'పౌషే తైషసహస్యా ద్వౌ' ఇ త్యమరః, ఉదకే
వాస ఉదవాసః 'వేషం వాస వాహన ధిమ చ' ఇ త్యుదాదేశః-ఉదవాసే తత్పరా
ఆసక్తా, తత్తా పరస్పర మాక్రందిన్యన్యోన్య మార్త్రాణి, పురోఽగ్ర, వియుక్తే, విర

హిణి-వియోగం ప్రాప్త ఇతి యావత్, చక్రవాకీ చ చక్రవాక శ్చ చక్రవాకా తయో శ్చక్రవాకయో, ర్ని ఘనే ద్వంద్వే, కృపావతీ సతీ నినాయ - దుఃఖిషు కృపాటుత్వం మహతాం స్వభావ ఇతి చక్రవాకమిఘనే కృపా-నతు కామితయే-తి వాచ్యానవకాశః. వి. 'అప్పు వాసుడు హేమస్తే క్రమశో వధకాయే త్తపః' ఇతి మనుః.

ముఖేన సా పద్మసుగన్ధినా నిశి ప్రవేపమానాధరపత్ర శోభినా [27
తుషారవృష్టిక్షతపద్మసంపదాం సరోజసంధాన మి వాకరో దపామ్.

టీక.—సా=పార్వతీదేవి, నిశి=రాత్రియందు, ప...నా—పద్మ = తామర వణి - సుగన్ధినా=పరిమళవంతమయిన, ప్ర...న—ప్రవేపమాన=మిక్కిలి వణఁకుచు న్ను - అధర = పెదవియనెడు - పత్ర = తామరరేకుచేత - శోభినా = విరాజిల్లుచు న్ను, ముఖేన=వదనముతో, తు...దామ్—తుషార=మంచుయొక్క - వృష్టి = వాన చేత - క్షత=నాశముచేయఁబడిన - పద్మ = తామరలయొక్క - సంపదామ్ = శోభ గలవైన, అపాం = నీళ్లకు, స...నం—సరోజ = తామరలయొక్క - సంధానం = కూర్పును, అకరో దివ = చేసినదియింబోలె నుండెను.

తా.—ఆమె రాత్రియందు వణఁకుచున్న కెఱ్ఱెవి తామరరేకువలె విరాజిల్లుచుండ, తామరవలె పరిమళించుచున్న తన వదనముచేత, అనీళ్లకు, మంచువానచే తామరలు నశించిన లోపము తీరునట్లుగా, తామరను సమకూర్చినదో యన నొప్పుచుండెను.

వ్యా.—ముఖే నేతి.—సా పార్వతీ, నిశి రాత్రౌ, పద్మవత్ - సుగన్ధినా సు రభితా * 'గన్ధస్థేత్' ఇత్యాది నేకారః, ప్రవేపమానః కమ్పమానో-అధర ఓష్ఠ - ఏవ-పత్రం దలం-తేన శోభత ఇతి తథోక్తేన ముఖేన, తుషారవృష్ట్యా తుహినవర్షణ-క్షతా నాశితాః - పద్మసంపదో యాపాం తాసా, మపాం, సరోజసంధానం పద్మ సం ఘటన, మకరో దివ. ఇ త్యుత్ప్రేక్షాలంకారః - పద్మానరం తుహినే నోపహ న్యతే తస్మాదపద్మం తు న త థేతి వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యత ఇ త్యుభయోః సంకరః.

స్వయంవిశీర్ణద్రుమపర్ణవృత్తితా పరాహి కాష్ఠా తపసః స్తయాపునః

త ద పృథాకీర్ణః మతః ప్రియంబదాం వద స్త్యపర్ణేతిచతాం పురావిదః. 28

టీక.—స్వ...తా—స్వయం = తమంతటతామే - విశీర్ణ = రాలిన - ద్రుమ పర్ణ = చెట్లయాకులే - వృత్తితా = జీవనముగాఁ గలిగియుండుట, తపసః = తపము నకు, పరా కాష్ఠా హి=మిక్కిలి యుత్కర్ష కదా, తయా పునః=ఆమెచేత నో, తత్ అపి=అదియే (అకలములచే జీవించుటయు), అపాకృతమ్ = మానఁబడెను, అతః = ఇందువలన, ప్రియంబదాం తాం=ప్రియము పలుకునదైన యా పార్వతీదేవిని, పురా

విదః=పురాణజ్ఞులు, అ పర్ణా ఇతి చ = (తపస్సమయమందు) పర్ణ (భక్షణ)ము నయి తము లేనిది అని యు, వదన్తి చెప్పుదురు.

తా.—లోకములో పెట్లనుండి స్వయముగా రాలిన యాకలములు మూత్రమే జీవనార్థము భుజించుట తపస్సుయొక్క పరమోత్కర్ష ; అట్టి యాకలను సయితము భుజింపక తపము నల్పినందున, ఆమెను, ఇతరులకు ప్రియము పలుకున దగుటచే ఆమెకు ప్రియముగా, పూర్వ కృతాంతజ్ఞులయిన పెద్దలు, అపర్ణ యని పేర్కొందురు.

వ్యా.—స్వయ మితి.—స్వయం విశిష్టాని స్వత శ్చ్యుతాని - ద్రుమపర్ణా శ్చేవ వృత్తి క్రివనం యస్య తస్య భావ స్తతా, తపసః, పరా కాష్ఠా పర ముత్కర్షా హిని. 'కాష్ఠోత్కర్షేన్ధితో దిశి' ఇ త్యమరః, తయా దేవ్యా పున, స్తత్ పణా వర్తన మ, పృథాకీణా మపాకృతమ్, అతః పణాపాకరణా దేవోః, ప్రియం వద తీతి ప్రియంవదా * 'ప్రియవశే వదః ఖచ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః * 'అరుద్విషదజన్తస్య ముమ్' ఇతి ముమాగమః, తాం పార్వతీం, పురావిదః పురాణజ్ఞా, స్తపఃకరణసమయే ౭విద్యమానం పణాభక్షణం యస్యాః సా౭పణేతి వదన్తి-నామా న్తరసముచ్చయార్థ శ్చకారః-అత్ర 'అపణామ్' ఇ త్యపపాతః-ఇతిశబ్దాభిహితే ద్వితీయానుపపత్తే-య థాహ వామనః * 'నిపాతే నా ప్యభిహితే కర్తవీన కర్తవిభక్తిః-పరిగణనస్య ప్రాయీ కత్వాత్.' ఇతి; స్వయం ప్రియంవదాః పరేషా మపి ప్రియవాదభాజనాని భవన్తీతిభావః.

మృణాలికాపేలవ మేనమాదిభి

ర్వ్రతైః స్వ మఃజ్ఞం గ్లపయన్త్యహర్నిశమ్,

తప శ్శరీరైః కఠినై రుపార్జితం

తపస్వీనాం దూర మధశ్చకార సా.

29

టీక.—మృ...వం—మృణాలికా = తామర పేరువలె - పేలవం = శోమలమ యిన, స్వమ్ = తన, అజ్ఞమ్ = దేహమును, ఏవమ్ అదిభిః = ఈజలాగ్నిమధ్యవాసము మొదలయిన, వ్రతైః=వ్రతములచేత, అహర్నిశం=పగలును రేయియు, గ్లపయన్తి= కృశింపఁజేయుచు, సా=పార్వతి, తపస్వీనాం = ఋషులయొక్క, కఠినైః = దిట్టము లయిన, శరీరైః=దేహములచేత, సంపాదితం = ఆర్జింపఁబడినట్టి, తపః = తపస్సును, దూరమ్ = మిక్కిలి, అధ శ్చకార = క్రిందు చేసెను.

తా.—ఈచెప్పిన జలాగ్నివాసాది వ్రతములచేత ఆదేవి తామర పేరువలె శోమల మయిన తన దేహమును రేయింబవలు కృశింపఁజేయుచు, క్షేళమును సహించు దృఢగా వ్రతములచేత ఋషు లార్జించిన తపస్సుకన్న ఎంతయు నధిక మయినతపస్సును సాధించెను.

వ్యా.—మృణాలి కేతి.—మృణాలికావేలవం పద్మనీకన్దకోమలం, స్వం స్వకీయ, మజ్జం శరీర, మేవ ముక్తప్రకార తోయాగ్నిమధ్యవాసవ్రత మాది క్యేషాం తై, ర్వృతై, రహ శ్చ నికా చాహర్నిశమ్ * సమాహారే ద్వక్వైవైకవద్భావః * అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, గ్లపయన్తి కర్మయన్తి, సా పార్వతీ, కతిన్తైః క్లేశసహై రిత్యథాః, శరీరై, రుపార్జితం సంపాదితం, తపస్వినా మృషీణాం, తపో, దూరమత్యంత, మధశ్చ కార తిరశ్చకార - అతిశయ ఇ త్యథాః - తపస్విభి ర ప్యేవం తపః కతుకం న శక్యత ఇతి తాత్పర్యాథాః.

అ థాజినాషాధధరః ప్రగల్భవా గ్జ్వల న్నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా వివేశ కిచ్చి జ్జటిల స్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో యథా.30

టీక.—అథ = అనంతరము, అ...రః—అజిన = నల్ల యిట్టితోలును-అషాఢ= మోదుగుకట్టును - ధరః = ధరించినవాడును, ప్ర...క్—ప్రగల్భ = ప్రాథమయిన - వాక్ = మాటకలవాడును, బ్రహ్మమయేన = వైదికమయిన, తేజసా = వర్చస్సుతో జ్వలన్ ఇవ = వెలుంగుచున్నట్లు ఉన్నవాడును, (అయినట్టి), కచ్చిత్ జటిలః = ఒకానొక జడదారి, శరీర బద్ధః=బద్ధ శరీర మయిన (దేహము దాల్చినట్టి), ప్రథమాశ్రమః యథా=మొదటి యాశ్రమమో (అనగా బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో) యనునట్లున్నవాడు, తపోవనం = (అమ్రవారి) యాశ్రమమును, వివేశ = చొచ్చెను.

తా.—అనంతరము, నల్ల యిట్టితోలును ధరించి మోదుగుకట్టును చేతఁగాని, బ్రహ్మ వర్చసముచేత మిక్కుటముగా, వెలుంగుచు, ప్రాథమయిన వాక్కుగలవాడై రూపొందిన బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో యన నొప్పుచున్నట్టివాడు ఒకానొకజడదారి అమ్రవారి తపోవనమునకు వచ్చెను.

వ్యా.—అ థేతి—అ థానంతర, మజినం కృష్ణమృగత్వ-అషాఢః ప్రయోజన మ స్వే త్యాషాఢః పాలాశదణ్డః-ని. 'పాపాశో దణ్డ అషాఢః' ఇత్యమరః* 'వికాఖాషాఢా దణ్ ధ మనదణ్డయోః' ఇ త్యన్ప్రతిత్యయః-తయో ధకార స్తథోక్తః, ప్రగల్భవాక్ ప్రాథవచనో, బ్రహ్మమయేన వైదికేన తేజసా-బ్రహ్మవర్చసే నే త్యథాః, జ్వలన్నివ స్థితః - ఇవశబ్దో నిధాకారణాథాః, కచ్చి దనిడికప్టో, జటిలో జటావాక్ - బ్రహ్మచా రీతి కేషః * పిచ్చాదిత్వా దిలచ్చుత్యయః, శరీరబద్ధో బద్ధశరీరః - శరీరవాని త్యథా, * ఆహితాగ్న్యాదిషు పాతా త్సాధుః, ప్రథమాశ్రమో యథా బ్రహ్మచర్యాశ్రమ ఇవ-యథాశబ్ద ఇవాధేః, తపోవనమ్-దేవ్యా ఇతి కేషః, వివేశ ప్రవిష్టవాక్.

త మాతిథేయీ బహుమానపూర్వయా
సపర్యయా ప్రత్యుదియాయ పార్వతీ,
భవన్తి సామ్యేఽపి నివిష్టచేతసాం
వపుర్విశేషే వ్యతిగౌరవాః క్రియాః.

31

టీక.—ఆతిథేయీ = ఆతిథులయందు సాధువయిన, పార్వతీ = దేవి, తం = ఆబ్రహ్మచారికి, బ...యా—బహుమాన = గౌరవము - పూర్వయా=మున్నుగాఁగలదైన, సపర్యయా = పూజతో, ప్రత్యుదియాయ = ఎదురేఁగెను; సామ్యే అపి = సమత్వమే కలిగి ఉన్నను, ని...సాం నివిష్ట = స్థిరమయిన - చేతసాం=మనస్సుకలవారికి, వపుర్విశేషేషు=విశేషమయినవ్యక్తులయందు, అతి గౌరవాః=ఎక్కుడు గౌరవముకలిగిన, క్రియాః = వ్యాపారములు, భవన్తి = ప్రవర్తిల్లును.

తా.—ఆతిథులకు సాధువయినందున పార్వతీదేవి ఆబ్రహ్మచారిని గౌరవపూర్వకముగా ఎదురేఁగి పూజించెను; ఇరువురును సమానులయి యుండఁగా ఆయనను ఈమె పూజింప నేల యనఁగా—సమత్వము కలిగియున్నచోట సయితము స్థిరచిత్తులు ఆకృతి విశేషములయెడల అతిగౌరవము చూపుదురు.

వ్యా.—త మితి.—ఆతిథిషు సా ధ్వాతిథేయీ * ‘పథ్యతిథి’ ఇత్యాదినా ధృష్వాత్వయః * ‘టిడ్ధాణఞ్’ ఇత్యాదినా జీప్, పార్వతీ, తం బ్రహ్మచారిణం, బహుమానపూర్వయా బహుమానః పూర్వో యస్యా స్తయా - గౌరవపూర్వయే త్యర్థః - సపర్యయాఽర్చయా-ని. ‘సపర్యార్చార్హణాః సమాః’ ఇ త్యమరః, ప్రత్యుదియాయ ప్రత్యుజ్జగామ; కథం సమానేఽపి తస్యా స్తాదృశీ ప్రతిపత్తి రత ఆహ-సామ్యే స త్యపి, నివిష్టచేతసాం, స్థిరచిత్తానాం, వపుర్విశేషేషు వ్యక్తివిశేషే, వ్యతికయితం గౌరవం యాసు తా అతిగౌరవా అతిగౌరవసహితాః, క్రియా శ్చేష్టా, భవన్తి ప్రవర్తంత ఇ త్యర్థః - సాధవో న సామ్యాభి నివేశిన ఇతి భావః.

విధిప్రయుక్తాం పరిగృహ్య సత్క్రియాం,
పరిశ్రమం నామ వినీయ చ ఊణం,
ఉమాం స పశ్యన్ ఋజు నైవ చతుషా
ప్రచక్రమే వక్తు మనుజ్ఞితక్రమః.

32

టీక.—సః = ఆబ్రహ్మచారి, వి...క్తాం - విధి = శాస్త్రముప్రకారము - ప్రయుక్తాం = చేయఁబడిన, సత్క్రియాం = పూజను, పరిగృహ్య = అంది, ఊణం=

ఇంచుకసేపు, పరిశ్రమం = ఆయాసమును, వినీయ నామ = తీర్చుకొన్నట్లు నటించి, ఉమామ్ = పార్వతినీ, ఋజు నైవ = తిన్ననిదే అయిన (అనఁగా విలాసము లేని వైన), చతుషా = కంటితో, పశ్యత్ = చూచుచు, అ...మః = అసుజ్జిత = వదలఁబడని - క్రమః = పరిపాటికలవాడై, వత్తం = పలుకుటకు, ప్రచక్రమే = ఆరంభించెను.

తా.-ఆ బ్రహ్మచారి విధి ప్రకారము ఆమె యొనర్చిన పూజలను అంది, ఇంచుకసేపు అలపుడీర్చుకొన్నట్లు నటించి, అంతట, దేవినీ విలాసములేని చూపుతో చూచుచు, క్రమము దప్పక, యిట్లు వక్కాణింపఁ దొడఁగెను.

వ్యా.-వి ధీతి.-స బ్రహ్మచారి, విధినా - ప్రయుక్తా మనుష్టితాం, సత్క్రియాం పూజాం, పరిగృహ్య స్వీకృత్య, త్షణం, పరిశ్రమం విశ్రామం చ, వినీయ నామ - నా మే త్యపరమార్థే, అ ఖోమా, మృజా నైవ విలాసరహితే నైవ, చతుషా, పశ్య, న్ననుజ్జిత క్రమాత్ పశ్యతోచితపరిపాటికః సత్, వత్తం, ప్రచక్రమే ప్రారభే.

అపి క్రియార్థం సులభం సమిత్కుశం?

జలా న్యపి స్నానవిధిక్షమాణి తే?

అపి స్వశక్త్యా తపసి ప్రవర్తనే?

శరీర మాద్యం ఖలు ధర్తసాధనమ్.

33

టీక.-క్రియార్థం = (హోమాది) కర్తవ్యం, స...శం-సమిత్ = సమిధలును-కుశం = కుశలును, సులభమ్ అపి = సులువుగా దొరకుచున్నవా, జలాని = నీళ్లు, తే = నీరు, స్నా...ణి - స్నానవిధి = స్నానకర్తవ్య - త్షమాణి అపి = తగియున్నవి గదా? స్వశక్త్యా = నీశక్తికిఁ దగినట్లు (శక్తి నతిక్రమింపక), తపసి = తపస్సునందు, ప్రవర్తనే అపి = ప్రవర్తించుచున్నావా? ఖలు = ఏల యనఁగా, శరీరమ్ = దేహము, ఆద్యం = ముఖ్యమయిన, ధర్తసాధనమ్ = ధర్తమునకు సాధనము.

తా.-హోమాద్యనుష్ఠానముకై చిదుగులును కుశలును సులువుగా దొరుకుచున్నవి గదా? నీళ్లు నీ స్నానక్రియకు యోగ్యములుగా నున్నవి గదా? తపస్సు చేయుటలో శక్తి నతిక్రమింపవు గదా? ఇట్లుడుగుట ఏల యనఁగా -ధర్తమునకు దేహము, వాక్కు, బుద్ధి, ధనము లోనగుసాధనములు పెక్కు లున్నను, అందు దేహమే ముఖ్యసాధన మగుటంబట్టి దానికి పీడ కలుగ నీయకయే తపస్సు ఆచరింపవలయును గావున.

వ్యా.-అ పీతి.-అ త్రాపిశబ్దః ప్రక్షే, క్రియార్థం హోమాదికర్తానుష్ఠానార్థం, సమిధ శ్చ కశా శ్చ సమిత్కుశం * 'జాతి రస్రాణి నామ్' ఇతి ద్వితీయైకవచ్ఛాపః, సులభ మపి సులభం కచ్చిత్, జలాని, తే తప, స్నానవిధిక్షమాణి స్నానక్రియాయోగ్యా,

స్వపి కచ్చిత్, కి ఇచ్చి, స్వశక్త్యా నిజసామర్థ్యానుసారేణ, తపసి ప్రవర్తనేఽపి - దేహ మపిడయిత్వా తప శ్చరసి కచ్చిది త్యర్థః, యుక్తంచ నా మైతత్, ఖలు యస్తా చ్చ రీర, మాద్యం ధర్మసాధనం; ధర్మస్తు కాయేన వాచా బుద్ధ్యా ధనాదినా చ బహుభిః సాధ్యతే - తేషు చ వపు రేవ ముఖ్యం సాధనం-సతి దేహే ధర్మార్థకామమోక్షలక్షణ శ్చతుర్వగళాః సాధ్యతే - ఆత ఏవ - వి. 'సతత మాత్మాన మేవ గోపయాత' ఇతి శ్రుతిః.

అపి త్వదావర్జితవారిసంభృతం

ప్రవాళ మాసా మనుబద్ధి వీరుధామ్.

చిరోజ్ఞి తాల క్తకపాటలేన తే

తులాం య దారోహతి దన్తవాససా?

34

టీక. - యత్ = ఏచిగురాకు, చి...న - చిర = చిరకాలము - ఉజ్జిత = వదలబడిన - అలక్తక = అత్తుక కలదగుటచేత - పాటలేన = ఈషద్రక్తమయిన, తే దన్తవాససా = నీ పెదవితో, తులామ్ = సాటిని, ఆరోహతి = పొందునో, (అట్టిది), త్వ...తమ్ - త్వత్ = నీచేత - అవర్జిత = పోయబడిన - వారి = నీటి చేత - సంభృతం = పుట్టింపబడినట్టి, ఆసాం వీరుధాం = ఈలతయొక్క, ప్రవాళం = చిగురు, అనుబద్ధి అపి = వర్ధిల్లుచున్నదా?

తా. - నీవుపోసిననీళ్లచే పుట్టిన చిగురాకు - నీకెమ్మెవికి అత్తుకపూత కలిగిన యెడల సాటి కాలేనిది, యిప్పుడు నీవు చిరకాలము అత్తుకపూత మానినందున ఈషద్రక్త మయిన నీమోవితో సాటి వహింప నర్హ మగుటటిది - వర్ధిల్లుచున్నదా?

వ్యా. - అ పీతి. - త్వయా - 22వర్జితేన నిక్తేన - వారిణా - సంభృతం జనిత, మాసాం, వీరుధాం లతోనాం. ప్రవాలం పల్లవ, మనుబద్ధ్య ప్యనుస్మృతం కిం, య త్ప్రవాలం, చిరోజ్ఞిత శ్చిరకాలత్యక్త - లాక్షణాగో యేన తత్తథాఽపి-పాట లం స్వభావరక్త మి త్యర్థః - తేన చిరోజ్ఞితాల క్తకపాటలేన, తేతవ, దన్తవాససా 22వర్జిత - ని. ఓష్ఠాధరౌ తు రదనచ్చదౌ దళనవాససీ' ఇ త్యమరః, తులాం సామ్య, మారోహతి గచ్ఛ తీత్యర్థః; ఆత్ర తులాకబ్దశ్య సాదృశ్యవాచిత్యా త్తద్యోగేఽపి 'తులా దై ర్భరతులోపమాభ్యామ్ -' ఇతి న తృతీయా ప్రతిషేధ - స్తత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణా దితి.

అపి ప్రసన్నం హరిణేషు తే మ నః

కరస్థదర్శనయాపహారిషు,

య ఉత్పలాక్షి ప్రచలై ర్విలోచనై
స్త వాక్షిసాదృశ్య మివ ప్రయజ్ఞతే.

35

టీక.—హే ఉత్పలాక్షి = ఓ కలువకంటి, యే హరిణాః=ఏలేళ్లు, ప్రచలైః=చంచలములయిన, విలోచనైః = నేత్రములతో, తవ అక్షిసాదృశ్యం = నీకన్నులతోడి సామ్యమును, ప్రయజ్ఞతే ఇవ=అభినయించునవి వోలె నున్నచే, క...ధు—కరస్థ-చేతనున్న-దర్భ=దర్భను - ప్రణయ=స్నేహముచేత - అపహరిషు=అపహరించునవైన, హరిణేషు = లేళ్ల విషయమున, తే మనః = నీమనస్సు, ప్రసన్నమ్ అపి = కలఁగక యున్నదా?

తా.—ఓకలువకంటి, తపంబొనరించువారు కోపింపఁగూడదు గావున, నీచిత్తము-తమ చంచలలోచనములతో నీకన్నులతోడిసామ్యము నభినయించెడులేళ్లు నీచేతిలోని దర్భను చనవునంటేనీ అపహరించునేరమిని చేయునపుడు వానిపై - కలఁక చెందక యున్నదా?

వ్యా.—అ పీతి.—కరస్థాః దర్భాః - ప్రణయేన స్నేహే-నాపహర స్తీతి తే తథోక్తేషు - సాపరాధే స్వీతి భావః - 'కరస్థదర్భప్రణయాపరాధిషు' ఇతి పాశే-దర్భాణాం - ప్రణయేన ప్రార్థనయా-అపరాధిషు, హరిణేషు విషయే, తే మనః, ప్రసన్న మపి న తుభితం కిం - సాపరాధే వ్యపి న కోపితవ్యం తపస్విభి రితి భావః, హే ఉత్పలాక్షి, యే హరిణాః, ప్రచలై, శ్చచ్ఛలై, ర్విలోచనై ర్నేత్రై, స్త, వాక్షిసాదృశ్యం, ప్రయజ్ఞత ఇ వాభినయ స్తీవ-ప్రసన్నత్వాన్మగనేత్రాణి త్వన్నయనైః సామ్యముపయా స్తీతి భావః—'ఉత్పలక్షేపచలైః' ఇతి పాతానర ఉత్పలకముచలైః-భావానయనే ద్రవ్యానయన మితి న్యాయేన క్షిప్యమాణోత్పలచలై రి త్యర్థః.

య దుశ్యతే పార్వతి సాపవృత్తయే
న రూప మి త్యవ్యభిచారి త ద్వచః;
తథా హి తే శీల ముదారదర్శనే,
తపస్వినా మ ప్యుపదేశతాం గతమ్.

36

టీక.—హే పార్వతి=ఓ పార్వతీ, రూపం = సామ్యమయిన యాకారము, పా...యే - సాప = సాపముయొక్క - వృత్తయే = వ్యాపారమునకు - (సాప ము నేయుటకు) - న=కాదు-(సాపము నొనర్పదు), ఇతి వచః యత్=అను నానుడి యేది కలదో, త ద్వచః, = ఆ వానుడి, అవ్యభిచారి - తప్పనిది; తథాహి = అట్లే

గదా, ఉ...నే - ఉకార=కడందలయిన - దర్శనే=కన్నులుగలదానా-(ఎక్కడు జ్ఞానము గలదానా అనియు), తే కీలం=నీ మంచినడవడి, తపస్వి నామ్ అపి = మును లకు సయితము, ఉపదేశతాం గతమ్ = బోధన ప్రమాణముగా నున్నది.

తా.—ఓపార్వతీ, 'సౌమ్యాకారము పాపము నొనర్పదు' అనెడు పెద్దలకుడి తప్పుడు గదా; అది నీయందు తార్కాణ పడినది; ఎట్లనగా - ఓ వివేకవంతురాలా, నీమంచినడవడిని కని మునులు సయితము నీ ప్రకారము నడచుకొనుచున్నారు.

వ్యా.—యదితి.-హే పార్వతీ, రూపం సౌమ్యాకృతిః, పాపవృత్తయే పాపా చరణాయ, న భవ తీతి య దుచ్యతే-లోకై రితి శేషః, తద్వచో - న వ్యభిచరతి న స్థల తీ త్యవ్యభిచారి సత్యం-వి. 'య త్రాకృతి స్తత్ర గుణాః' 'న సురూపాః పాపసమా చారా భవన్తి' ఇత్యాదయో లోకవాదా న విసంవాద మాసాదయ న్నీ త్యర్థః, కి మితి జ్ఞాయతే-తథా హి - హే ఉదారదర్శనే ఆయతాక్షి - సురూపే ఇ త్యర్థః - అథ వోన్నతజ్ఞానే - వివేకవ తీ త్యర్థః, తే తవ, కీలం సద్వృత్తమ్ - వి. 'కీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇ త్యమరః, తపస్వి నా మ, పుష్పదిశ్యతే-నేనే త్యుపదేశః ప్రవర్తకం ప్రమాణం తత్తా ముపదేశతాం, గతం ప్రాప్తం-మునయోఽపి త్వాం వీక్ష్య స్వవృత్తే ప్రవర్తంత ఇతి భావః.

వికీర్ణసప్తవింబలిప్రహాసిభి

స్తథా న గాజ్గైః సలిలై ర్దివ శ్చ్యుతైః

యథా త్వదీయై శ్చరితై గనావిలై

ర్షహీధరః పావిత వీష సాన్వయః.

37

టీక.—వీష మహీధరః=ఈ పర్వతుడు (హిమవంతుడు), సాన్వయః=(తన) సంతతితో, ఆనావిలైః = నిష్కులుపములయిన, త్వదీయైః = నీవైన, చరితైః = నడతలచేత, యథా పావితః = ఎట్లు పవిత్రీకృతుఁ డాయెనో, తథా = అట్లు, వి...భిః - వికీర్ణ = చల్లబడిన - సప్తర్షి = సప్తరులయొక్క - బలి = పుష్ప పహారములచేత - ప్రహాసిభిః = నవ్వుచున్నవియు, దివః=ఆకాశమునుండి - చ్యుతైః = జాతినవియు, (అగు), గాజ్గైః=గంగాసంబంధులయిన, సలిలైః అపి=నీళ్ల చేతను నైతము, న పావితః = పవిత్రీకృతుఁడు కాలేదు.

తా.—నీతండ్రిని, ఈహిమవంతుని, స్వర్గంగాలములు తనతో మిత్రమయినసప్తరుల పుష్పపహారములు తమనవ్వులుంబోలె నొప్పుచుండ ఆకాశమునుండి జాతినట్టివి ఎంత సామనునిగాఁ జేసినవో, అంతకన్నను ఈయనను సపుత్రపౌత్రుని నీ పుణ్యచరిత్రములు

ఏక్కువ పావనునిగాఁ జేసినది, —తండ్రివంశమును అత్యంతపావనము చేసినమహా పుణ్యాత్మురాలవు అనుట.

వ్యా.—వికీ నేతి.—ఏవ, మహీధరో హిమవాణా, సప్త చ తే ఋషయః శ్చ సప్తరుణాయః * 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్' ఇతి సమాసః-వికీణైకాః పర్యస్తైః-సప్తషీకాం సంబంధిభిర్బలిభిః పుష్పపహరైః - ప్రహసంతి యే తథోక్తై, ద్వివో ౭స్తరితా-చ్యుతై, గాణాజ్ఞైః సలిలై స్తథా న పావితః, అనావిలై రకలుషై, స్వదీయై శ్చరితై ర్యథా, సాన్వయః సపుత్రపాత్రః, పావితః పవిత్రీకృతః.

అనేన ధర్మకా స్సవిశేష మద్య మే

త్రివర్గసారః ప్రతిభాతి భావిని,

త్వయా మనోనిర్విషయార్థకామయా

య దేక ఏవ ప్రతిగృహ్య నేవ్యతే.

38

టీక.—హే భావిని = మంచియభిప్రాయములు గలయో పార్వతీ, యత్ = ఏకారణముచేత, మ...యా—మనః = (నీ) మనస్సునకు - నిర్విషయ = విషయము కానట్టి - అర్థకామయా=అర్థకామములు కలదానవైన (అర్థకామములను మనస్సులో చొరసీయక - అనుట), త్వయా=నీచేత, ఏకః ధర్మః ఏవ=ఒక్క ధర్మముమాత్రమే, ప్రతిగృహ్య = కైకొనఁబడి, నేవ్యతే = అచరింపఁబడుచున్నదో, అనేన = ఆ యీకారణముచేత, ధర్మః=ధర్మము, సవిశేషం = అతిశయముతోడ, త్రి...రః-త్రి= ధర్మార్థకామలనెడి మూటియొక్క - వర్గ = మొత్తములో - సారః = శ్రేష్ఠముగా, అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా.—మంచియభిప్రాయములు గల యోపార్వతీ, మహాపుణ్యురాలవు నీవు అర్థకామములను మాని ధర్మమునే స్వీకరించి అచరించుటంబట్టి, ధర్మార్థకామములనెడి త్రివర్గములో ధర్మ మే అతిశయముగా శ్రేష్ఠ మని యిప్పుడు నాకుఁ దోచుచున్నది.— ధర్మచరణమువలన నీకు ప్రాశస్త్య మనుట యటుండఁగా, ధర్మమునకే నీయాచరణము వలన ప్రాశస్త్యము ప్రసిద్ధ మయినది, నీవు అంతటి మహాపుణ్యురాలవు - అని భావము.

వ్యా.—అనే నేతి.—హే భావిని ప్రశస్తాభిప్రాయే, అనేన కారణేన, ధర్మః, సవిశేషం సాతిశయ, మద్య మే, త్రయాణాం ధర్మకామార్థానాం వర్గ స్త్రివర్గః-ని. 'త్రి వర్గో ధర్మకామాత్తై శ్చతుర్వర్గః సమాక్షకైః' ఇ త్యమరః-తత్ర - సారః శ్రేష్ఠః, ప్రతిభాతి-య ద్యస్తాత్కారణా, న్ననసో నిర్విషయా వధకాకామా యస్యా స్తయా.

త్వయైకాధర్త ఏవ, ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య, నేవ్యతే; యత్త్వయాఽథకామావిహాయ
ధర్త ఏ వావలమ్భితః అతః సర్వేషాం నః స శ్రేయా నితి ప్రతిపద్యత ఇత్యథః.

సంప్రతి మనోరథం జిజ్ఞాసుః ప్రస్తోతి.—

ప్రయుక్తసత్కారవిశేష మాత్మనా

న మాం పరం సంప్రతిపత్తు మహానీ ;

యత స్సతాం సన్నతగాత్రి, సజ్జతం

మనీషిభి స్సాప్తపదీన ముచ్యతే.

39

టీక.—హే సన్నతగాత్రి = (ఇంచుక) వంగినదేహముగల యో పార్వతీ,
ఆత్మనా = నీచేత, ప్ర...మం - ప్రయుక్త = చేయబడిన - సత్కారవిశేషం =
పూజావిశేషముకలిగినటువంటి, మాం = నన్ను, పరం = లాఠివానినిగా, సంప్రతి
పత్తుం = తలంచుటకు, న ఆర్హసి = తగవు, యతః = ఏలయనగా, మనీషిభిః =
విద్వాంసులచేత, సతాం = సాధువులకు, సంగతం = చెలిమి, సాప్తపదీనమ్ = ఏడు
మాటలచే కలుగునట్టిదిగా, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా.—ఓలతాంగీ, నీవు నాకు ఎక్కువ సత్కార మొనరించితివి, కావున నన్ను
పరునిగా నీవు తలంపఁగూడదు, నీవానినిగానే ఎంచఁదగును; మఱియు, 'సాధువులకు
చెలిమి ఏడుమాటలు పలికినమాత్రనే ఏర్పడును' అని పెద్దలు చెప్పుదురు. అట్లే ఏడు
మాటల సంభాషణయు మనకుం గలిగినది, దానందేసి చెలిమియు సిద్ధించియున్నది.

వ్యా.—ప్రయుక్తేతి.—ఆత్మనా త్వయా, ప్రయుక్తః కృతః-సత్కారవిశేషః
పూజాతిశయో - యస్య తం, మాం, పర మన్యం, సంప్రతిపత్తు మవగత్తుం, నార్హసి,
హే సంనతగాత్రి సంనతాజ్ఞి * 'అజ్ఞగాత్రకణ్ఠేభ్యః' ఇతి వక్తవ్యా స్తీప్, యతః కార
ణా, న్ననస ఈషిభి ర్నీషిభి ర్విద్యద్భిః * శకన్ధ్యాదిత్వాత్ సాధుః, సతాం సంగతం
సఖ్యం, సప్తభిః పదై రాపద్యత ఇతి సాప్తపదీనం సప్తపదోచ్ఛారణసాధ్య ముచ్యతే-
త చ్ఛావయో స్వత్కృతసత్కారప్రయోగా దేవ సిద్ధ మి త్యర్థః, * 'సాప్తపదీనం
సఖ్యమ్' ఇతి నిపాతనాత్ సాధు.

అతోఽత్ర కింఞ్చి ద్యవతీం బహుశ్చమాం

ద్వికాలిభావా దుపపన్న చాపలః

ఆయం జనః ప్రప్తమనా స్తపోధనే

న చే ద్రహస్యం ప్రతివత్తు మర్హసి.

టీక.—తపోధనే—తపః=తపస్సే-ధనే=ధనముగాఁగల యోపార్వతీ, అతః= ఈచెలిమిమూలముగా, అత్ర = ఈవిషయములో, బ...మాం-బహు = పెక్కుమాటలను - త్తమాం = ఓర్పుదానవైన - (బహు = అధికమయిన - త్తమాం = ఓర్పుగలదానవైన - అనియొండె), భవతీం = నిన్ను, ద్విజాతిభావాత్ = బ్రాహ్మణస్వభావముచేత, ఉ...లః - ఉపపన్న = అలవాటయిన - చాపలః=ధాష్ట్యము కలవాడైన, అయం జనః = ఈజనుఁడు (నేను అనుట), కిచ్చిత్ = ఇంచుక, ప్ర...నాః—ప్రప్తం = ప్రశ్నయడుగుటకు - మనాః = మనస్సుకలవాఁడు (- కలవాడను), రహస్యం=గోప్యము, న చేత్=కా దేని, ప్రతివత్తుం=ఉ త్తరము చెప్పుటకు, అర్హసి=తగుదువు.

తా.—ఓ తపోధనురాలా ఈచెలిమిమూలముగా నీతపస్సువిషయములో బ్రాహ్మణులకు స్వాభావికమయిన కుతూహలముచేత, నేను ఒకచిన్నప్రశ్నను అడుగఁదలఁచియున్నాను, నీవు మిక్కిలి ఓర్పుగలదానవు కావున కోపింపవు; ఆవిషయము గోప్యముగానియెడల నాప్రశ్నకు ఉ త్తరము చెప్పుదువు గాక.

వ్యా.—అత ఇతి.—హే తపోధనే. అతః సఖ్యా ధేతో, రత్ర ప్రస్తావే, బహుత్తమాం బహూక్తిసహం - యద్వా త్తమావతీం, భవతీం త్వాం, ద్విజాతిభావాద్బ్రాహ్మణత్వా, దుపపన్నచాపలః సులభధాష్ట్యా, అయం జనః-స్వయ మి త్యర్థః. కిచ్చిత్, ప్రప్తం మనో యస్య స ప్రప్తమనాః ప్రప్తకామః * 'తుమ్ కామమనసోరపి' ఇతి మకారలోపః, రహసి భవం రహస్యం గోప్యం, న చేత్, ప్రతివత్తు మర్హసి.

ప్రప్తవ్య మాహ.—

కులే ప్రసూతిః ప్రథమస్య వేధస,
స్త్రిలోకసౌందర్య మి వోదితం వపుః,
అమృగ్య మైశ్వర్యసుఖం, నవం వయ,
స్తపఃఫలం స్యా త్కి మతః పరం ? వద.

41

టీక.—ప్రసూతిః=(నీ) పుట్టుక, ప్రథమస్య వేధసః=మొదటి బ్రహ్మయొక్క, కులే = వంశమందు, వపుః = నీశరీరము, ఉదితం = మొత్తమయిన, స్త్రిలోకసౌందర్యమివ = మూఁడులోకముల సౌందర్యమో యనునట్లున్నది, ఐశ్వర్య సుఖమ్ = సంపదయొక్క యానందము, అమృగ్యం = వెదకవలసినదిగాదు (నిద్ధమే యనుట), వయః = ప్రాయము, నవం = లేతది, అతః పరం = దీని కెక్కువ, అన్యత్ = ఇతరము, కిం = ఏది, తపః ఫలం = తపస్సుయొక్క ప్రయోజనమో, వద = చెప్పుము.

తా.—లోకులు సాధారణముగా ఉత్కృష్టతల సౌందర్యైశ్వర్య వయస్సులకై తపము నేయుదురు; ఇవి నీకు సిద్ధముగా నేయున్నవి; ఎట్లనగా—కులమును విచారించి తిమా ప్రథమబ్రహ్మ వంశములో జనించితివి, మేను సకలలోకములయందలి సౌందర్యముల మొత్తముగా నున్నది, విశ్వర్య మనిన అది సిద్ధమే. వయస్సా ఎలప్రాయము.—ఇట్లుండగా వీనికి పైగా వేతే దేనికి నీవు తప మొనర్చుచున్నావో చెప్పుము.

వ్యా.—కుల ఇతి.—ప్రథమస్య వేదసో హిరణ్యగర్భస్య, కులేఽన్యవాయే ప్రసూతి రుత్పత్తిః - వి. 'యజ్ఞాథం హి మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మపురాణవచనాత్, వపుః శరీరం, త్రయాణాం లోకానాం సౌందర్య, మి, వోదిత మేకత్ర సమాహృతమ్, విశ్వర్యసుఖం సంపత్సుఖ, మమృగ్య మస్వేషణీయం న భవతి-కిం తు సిద్ధ మే వే త్యథాః, వయో నవం యావన మి త్యథాః, అతః పర మతోఽన్యత్, కిం తపఃఫలం స్యా ద్వద - అస్తి చే దితి శేషః - న కిచ్చి దస్తి త్యథాః.

భవ త్యనిష్ఠా దపి నామ దుస్సహః

న్యనస్వినీనాం ప్రతిపత్తి రీదృశీ ;

విచారమార్గప్రహితేన చేతసా

న దృశ్యతే త చ్చ కృశోదరి, త్వయి.

42

టీక.—దుస్సహాత్ = ఓర్వశక్యముగాని, అనిష్టాత్ అపి=(భర్తాదులు చేసిన) యప్రియమువలన సయితము, మనస్వినీనామ్ = ధీరురాండ్రకు, ఈదృశీ=ఈవిధమయిన (తపశ్చరణరూపమయిన), ప్రతిపత్తిః = పూనిక, భవతి నామ = కలిగినను కలిగెడిని, వి...సా—విచార = ఊహయొక్క - మార్గ = దారిలో - ప్రహితేన=నడపబడిన, చేతసా = మనస్సుచే, తత్ చ = అదియు (ఆయప్రియంబును), కృ...రి—కృశ = సన్నని - ఉదరి = కడుపుగల యోషార్వతీ, త్వయి న దృశ్యతే = నీయందు కనబడలేదు.

తా.—ఓసుందరాంగీ, భర్తాదులు గావించిన యప్రియముచేత సయితము ధీరురాండ్రు ఇట్లు తపశ్చరణమునకు పూనుకొందురు. ఆలోచించి చూడగా అట్టి యప్రియ మేదియు నీకు కలుగుటకు ప్రసక్తి అగపడలేదు.

వ్యా.—భవ తీతి.—దుస్సహాత్ సోధు మశక్యా, దనిష్టా దభర్తాదికృతా, దపి, మనస్వినీనాం ధీరస్త్రీణా, మిదృశీ తపశ్చరణలక్షణా, ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః - ని. 'ప్రతిపత్తి స్తు గౌరవే - ప్రాప్తా ప్రవృత్తా ప్రాగల్భ్యే' ఇతి శేషః, భవతి నామ నా మేతి సంభావనాయాం, విచారమార్గే ప్రహితేన, చేతసా చిత్తేన, త దనిష్టం,

చ, హే కృశోధరి, త్వయి న దృశ్యతే - విచార్యమాణే త దపి నా స్త్యసంభావితత్వా
ది త్యథాః,

అనిష్టభావ మేవ ప్రపచ్చయతి. —

అలభ్యశో కాః ..

ర్విః

పరా

ప్రసా

టీక. — హే

43

ఆకృతిః = ఈ (నీ) :

కృతమయిన యవమాన ~~యవమాన~~ దుఃఖముచేత నయిన - అభిభవా = తిరస్కారముకలది - (దుఃఖమున కర్హముగానిది), పీతుః గృహే = తండ్రయింట (పుట్టినింట), విమాననా కుతః = తిరస్కారము ఎక్కడిది, ప...ర్మః - పర = ఇతరులయొక్క (ఇతరులు నేనెడి) - అభిమర్మః = పరాభవము, తవ నాస్తి = నీకు లేదు, (ఏల యన), ప...యే - పన్నగ = పాముయొక్క - రత్ననూచయే = (శిరో)మణి శలాకను గ్రహించుటకు, కః కరం ప్రసారయేత్ = ఎవడు చేయి చాచును.

తా. — ఓసుందరీ, ఈనీమూర్తి శోకమున కర్హము గాదు, కావున ఎందునను నీకు శోకము కలిగి యుండ దని తలంచెదను. మఱి తండ్రయింట నీకు తిరస్కార మెక్కడిది? మఱి, నీకు పరునివలన ఎవనివలనను తిరస్కారము సంభవింపదు; ఏలన నిన్ను జెనకు నానికి పాముతల నున్న మణిశలాకను గైకొనఁ జేయి చాచువానిగతి గదా యగును. కావున ఎవ్వఁడను అట్టిసాహసమునకుం జొరఁడు.

వ్యా. — అలభ్యేతి. — హేసుభ్రు, ఇయం త్వదీయా, ఆకృతిర్హృది, రలభ్యో లబ్ధ మనర్హః - శోకేన భర్తృద్యవమానజేన దుఃఖే - నాభిభవ తిరస్కారో - యస్యాః సా తథోక్తా - దృశ్యత ఇతి కేషః, అసంభావిత త్వా య మథా ఇ త్యాహ - పీతు ర్గృహే, విమాననా వమానః, కుతః - న సంభావ్యత ఏ వే త్యథాః * 'సుభ్రూః కుత స్తాతగృహే వమాననమ్' ఇతి పాతాన్తరకరణం తు సాహస మే వోక్తోపప త్తిసంభ వాత్ - అన్యత్రాపి 'సుభ్రు, త్వం కుపి తే త్యపాస్త మశనం, త్యక్తా కథా యోషి తామ్.' ఇత్యాది ప్రయోగదర్శనా - ద్వంశస్థవృత్తే పాదాదా జగణభజ్జప్రసక్త్యా చేత్యలం గోష్ఠీభిః, న చాప్యన్యస్తా ద్భావీ త్యాహ - పరాభిమర్మః పరధర్మణం, తు తవ నాస్తి, పన్నగరత్ననూచయే ఘణిశిరోమణిశలాకాం గ్రహీతు మి త్యథాః * 'క్రియాభోకప

తా.—లోకులు సాధారణముగా ఉత్కృష్టకుల సౌందర్యైశ్వర్య వయస్సులకై తపము సేయుదురు; ఇవి నీకు సిద్ధముగానే యున్నవి; ఎట్లనఁగా—కులమును విచారించి తిమా ప్రథమబ్రహ్మ వంశములో జనించితివి, మేను సకలలోకములయందలి సౌందర్యముల మొత్తముగా నున్నది, విశ్వర్య మనిన అది సిద్ధమే. వయస్సా ఎలప్రాయము.—ఇట్లుండఁగా వీనికి పైగా వేరే దేనికి నీవు తప మొనర్చుచున్నావో చెప్పుము.

వ్యా.—కుల ఇతి.—ప్రథమస్య వేదసో హిరణ్యగర్భస్య, కలేఽన్యవాయే ప్రసూతి రుత్పత్తిః - వి. 'యజ్ఞాథం హి మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మపురాణవచనాత్, వపుః శరీరం, త్రయాణాం లోకానాం సౌందర్య, మి, వోదిత మేకత్ర సమాహృతమ్, విశ్వర్యసుఖం సంపత్సుఖ, మమృగ్య మస్వేషణీయం న భవతి-కిం తు సిద్ధ మే వే త్యథాః, వయో నవం యావన మి త్యథాః, అతః పర మతోఽన్యత్, కిం తపఃఫలం స్యా ద్వద - అస్తి చే దితి శేషః - న కిచ్చి దస్తి త్యథాః.

భవ త్యనిష్ఠా దపి నామ దుస్సహః

న్తనస్విసీనాం ప్రతిపత్తి రీదృశీ ;

విచారమాన్దప్రహితేన చేతసా

న దృశ్యతే త చ్చ కృశోదరి, త్వయి.

42

టీక.—దుస్సహాత్ = ఓర్వశక్యముగాని, అనిష్టాత్ అపి=(భర్తాదులు చేసిన) యప్రియమువలన సయితము, మనస్విసీనామ్ = ధీరురాండ్రకు, ఈదృశీ=ఈవిధమయిన (తపశ్చరణరూపమయిన), ప్రతిపత్తిః = పూనిక, భవతి నామ = కలిగినను కలిగెడిని, వి...సా—విచార = ఊహయొక్క - మార్గ = దారిలో - ప్రహితేన=నడపఁబడిన, చేతసా = మనస్సుచే, తత్ చ = అదియు (అయప్రియంబును), కృ...రి—కృశ = సన్నని - ఉదరి = కడుపుగల యోషార్వతీ, త్వయి న దృశ్యతే = నీయందు కనఁబడలేదు.

తా.—ఓసుందరాంగీ, భర్తాదులు గావించిన యప్రియముచేత సయితము ధీరురాండ్రు ఇట్లు తపశ్చరణమునకు పూనుకొందురు. ఆలోచించి చూడఁగా అట్టి యప్రియ మేదియు నీకు కలుగుటకు ప్రసక్తి అగపడలేదు.

వ్యా.—భవ తీతి.—దుస్సహాత్ సోఘ మశక్యా, దనిష్టా దభర్తాదికృతా, దపి, మనస్విసీనాం ధీరస్త్రీణా, మీదృశీ తపశ్చరణలక్షణా, ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః - ని. 'ప్రతిపత్తి స్తు గౌరవే - ప్రాప్తా ప్రవృత్తా ప్రాగర్భ్యే' ఇతి శేషః, భవతి నామ నా మేతి సంభావనాయాం, విచారమాన్దప్రహితేన, చేతసా చిత్తేన, త దనిష్టం,

చ, హే కృశోధరి, త్వయి న దృశ్యతే - విచార్యమాణే త దపి నా స్త్యసంభావితత్వా
ది త్యథః.

అనిష్టాభావ మేవ ప్రపచ్చయతి.—

అలభ్యశో కాభిభ వెయ మాకృతి,
ర్విమాననా సుభ్రు, కుతః పితు ర్గృహే?
పరాభిమర్శో న త వాన్తి. కః కరం
ప్రసారయేత్ పన్నగరత్న సూచయే.

43

టీక.—హేసుభ్రు = అందమయిన కనుబొమలుగల యోపార్వతీ, ఇయమ్
ఆకృతిః = ఈ (నీ) మూర్తి, అ...వా—అలభ్య = పొందఁదగని - శోక = (భర్తాది
కృతమయిన యవమానమువలన పుట్టిన) దుఃఖముచేత నయిన - అభిభవా = తిరస్కా
రముకలది - (దుఃఖమున కర్హముగానిది), పితుః గృహే = తండ్రియింట (పుట్టినింట),
విమాననా కుతః = తిరస్కారము ఎక్కడిది, ప...ర్భుః - పర = ఇతరులయొక్క
(ఇతరులు సేసెడి) - అభిమర్శుః = పరాభవము, తవ వాన్తి = నీకు లేదు, (ఏల యన),
ప...యే - పన్నగ = పాముయొక్క - రత్నసూచయే = (శిరో)మణి శలాకను గ్ర
హించుటకు, కః కరం ప్రసారయేత్ = ఎవఁడు చేయి చాఁపును.

తా.—ఓసుందరీ, ఈనీమూర్తి శోకమున కర్హము గాదు, కావున ఎందునను నీకు
శోకము కలిగి యుండ దని తలంచెదను. మఱి తండ్రియింట నీకు తిరస్కార మెక్కడిది?
మఱి, నీకు పరునివలన ఎవనివలనను తిరస్కారము సంభవించదు; ఏలన నిన్నుఁ జెనకు
వానికి పాముతల నున్న మణిశలాకను గైకొనఁ జేయి చాఁపువానిగతి గదా యగును.
కావున ఎవ్వఁడను అట్టిసాహసమునకుం జొరఁడు.

వ్యా.—అలభ్యేతి.—హేసుభ్రు, ఇయంత్వదీయా, ఆకృతిర్మూర్తి, రలభ్యో లబ్ధి
మనర్హః - శోకేన భర్తాద్యవమానజేన దుఃఖే - నాభిభవ స్తిరస్కారో - యస్యాః
సా తథోక్తా - దృశ్యత ఇతి శేషః, అసంభావిత చ్చాయ మథా ఇ త్యాహ - పితు
ర్గృహే, విమాననాఽవమానః, కుతః - న సంభావ్యత ఏ వే త్యథః * 'సుభ్రూః కుత
స్తాతగృహేఽవమాననమ్' ఇతి పాతాన్తరకరణం తు సాహస మే వోక్తోపపత్తిసంభ
వాత్ - అన్యత్రాపి 'సుభ్రు, త్వం కపి తే త్యపాస్త మశనం, త్యక్తా కథా యోషి
తామ్.' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనా-ద్వంశస్థవృత్తేపాదాదౌ జగణభజ్జప్రసక్త్యాచ్చేత్యలం
గోష్ఠీభిః, న చాప్యన్యస్తా ద్భావీ త్యాహ - పరాభిమర్శుః పరధర్మణం, తు తవ వాన్తి,
పన్నగరత్నసూచయే ఫణిశిరోమణిశలాకాం గ్రహీతు మి త్యథః * 'క్రియాభోకప

పదస్య చ కర్తృణి స్థానినః, ఇతి చతుర్థీ, కరం హ స్తం, కః ప్రసారయేత్.

‘సుభ్రు’ ఇత్యత్ భ్రుశబ్ద స్తోవజ్ స్థానీయత్వాత్ * ‘నేయజువజ్ స్థానావస్త్రీ’ ఇతి నదీసంజ్ఞా ప్రతిషేధాత్ * ‘అహ్మథకనద్యోర్హస్యః’ ఇతి హ్రస్వత్వం నాస్తి - తేన హ్రస్వః ప్రామాదిక, ఇతి కేచిత్; అన్యే తు * ‘అప్రాణిజాతే శ్చార్జ్జవాదీనామ్’ ఇత్యత్ ‘అలాబూః’ ‘కర్కనుః’ ఇ త్యుకారాంతా ద పూజ్ ప్రత్యయ ముదాజహర భాష్య కార, ఏతస్మా దేవ జ్ఞాపకాత్ క్వచిదూకారాంతస్యా పూజంతత్వాన్నదీ త్వేహ్రస్వత్వ మి త్యాహుః - అత ఏ వాహ వామనః - ‘ఊకారా ద పూజ్ ప్రకృతేః’ ఇతి.

కి మి త్యపా స్యాభగణాని యశావనే

ధృతం త్వయా వార్ధకశోభి వల్కలమ్?

వద ప్రదోషే స్ఫుటచంద్రితారకా

విభావరీ య ద్యరుణాయ కల్పతే.

44

టీక. — హేగారి = ఓ పార్వతీ, కిమ్ ఇతి = ఏ కారణమున, యశావనే = ఎల ప్రాయమునందు, త్వయా = నీచేత, ఆభరణాని = నగలను, అపాస్య = విడిచి, వా...భి - వార్ధక = ముదిమియందు - శోభించునదైన, వల్కలం = నారచీర, ధృతం = ధరింపబడినది, ప్రదోషే = సాయంకాలముందు, స్ఫు...తా - స్ఫుట = ప్రకట మయిన - చంద్రితారకా = చంద్రుడును - తారకా = నక్షత్రములును గలదైన, విభావరీ = రాత్రి, అరుణాయ = అనూరునికై, కల్పతే కిమ్ = ఏర్పడునా.

తా. — ఓపార్వతీ ఎందుకోసము నీవు ఈజవ్వనముందు నగలను మాని ముదిమి యందు శోభించునదైన నారచీరను ధరించితివి? మునిమాపువేళ చంద్రనక్షత్రములతో వెలుగుచుండఁ దగినట్టిదిగాని అరుణోదయమునకుఁ దగినది గాదు గదా. —

వ్యా. — కి మితి. — హే గారి, కి మితి కేన హేతునా, యశావనే త్వయా ౨౨భరణా, న్యపాస్య విహాయ, వృద్ధస్య భావో వాధకం * మనోజ్ఞాదిత్వా ద్వృత్తిత్వయః - ని. ‘వాధకం వృద్ధసంఘాతే వృద్ధత్వే వృద్ధకర్తృణి’ ఇతి విశ్వః - తత్ శోభత ఇతి వాధకశోభి, వల్కలం, ధృతం, ప్రదోషే రజనీముఖే, స్ఫుటాః ప్రకటా శ్చంద్రితారకా శ్చ యస్యాః సా స్ఫుటచంద్రితారకా, విభావరీ రాత్రి, రుణాయ నూర్యమాతాయ - కల్పతే య ద్యరుణం గన్తుం కల్పతే కిం, వద బూహి * ‘క్రియా ధోకపపదస్య -’ ఇ త్యాదినా చతుర్థీ; దీప్యమానశకాబ్జితారకే ప్రదోషే య ద్యరుణ ఉదేతి తతో విభూషణాపహరణ తవ వల్కలధారణం సంఘటత ఇతి భావః.

తపఃప్రయోజనం నిరాకర్తు మాహ. —

దివం యది ప్రార్థయసే, వృథా శ్రమః;

పితుః ప్రదేశా స్తవ దేవభూమయః.

అ ధోపయన్తార, మలం సమాధినా;

న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్.

45

టీక. — దివం = స్వర్గమును, ప్రార్థయసే యది = కోరెద జేసి, (అందుకై), శ్రమః = తపఃక్షేపము, వృథా = వ్యర్థము, (ఏల యనఁగా), తవ పితుః ప్రదేశాః = నీ తండ్రి (హిమవంతుని) యొక్క తావులు, దేవ భూమయః = వేల్పుల నెలవులు, అథ (వా) = అటు గాక, ఉపయన్తారం = వరుని, (ప్రార్థయసే యది), సమాధినా అలం = తపస్సు మానుము, హి = ఏల యన, రత్నం = మాణిక్యము, న అన్విష్యతి = వెదకదు, తత్ = అది, మృగ్యతే = వెదకఁబడును.

తా. — నీతపస్సు స్వర్గముకోస మేని, అప్రయాసము అనావశ్యకము, ఏలయన మీ తండ్రియగు హిమవంతుని ప్రదేశములు దేవతల నెలవులుగా నున్నవి! అనఁగా నీవు స్వర్గము లోనే ఉన్నావు; మఱి వరునికొఱకేని, ఈతపస్సును మానుము, ఏలనఁగా, రత్నము తన్నుఁ గైకొమ్మని ఒకరిని వెదకికొనదు, దానినే కోరి ఒరులు వెదకికొందురు, అట్లే నిన్నుఁ కోరి వరుఁడే నీకడకు వచ్చును, అతనికై నీవు యత్నింప నక్కఱలేదు.

వ్యా. — దివ మితి. — దివం స్వర్గం, ప్రార్థయసే కామయసే, యది తస్మి, శ్రమ స్తపశ్చరణప్రయాసో, వృథా నిష్ఫలః — యది స్వర్గాధికం తప్యసే తతః శ్రమం మా కాక్షిణి, కుతః — తవ, పితు హిమవతః, ప్రదేశా, దేవభూమయః స్వర్గపదార్థాః తత్రత్యా ఇత్యధః, అ, ధోపయన్తారం వరం, ప్రార్థయసే తహి, సమాధినా తపసా-అలం-తపో న కతవ్య మి త్యధః * నిషేధ్యస్య నిషేధం ప్రతి కరణత్వా త్పతీయా, తథా హి, రత్నం కర్తృ, నాన్విష్యతి న మృగయతే-గ్రహీతార మితి శేషః, కిం తు, త ద్రత్నం, మృగ్యతే-గ్రహీతృభి రితి శేషః; న హి వరాధికం త్వయా తపసి వతితవ్యం - కిం తు తేనైవ త్వదధిక మితి భావః.

వరవాచకాక్షర శ్రవణానంతరమేవ దేవ్యా ఉష్ణోచ్ఛ్వాసమాలక్ష్య ప్రశ్నేషు చ ప్రత్యుత్తర మనుపలభ్య స్వయ మే వాళ జ్ఞానాహ. —

నివేదితం నిశ్వసితేన సోష్ణణా,

మన స్తు మే సంశయ ఘేవ గాహతే;

న దృశ్యతే ప్రాథకాయితవ్యవీవ తే,

భవిష్యతి ప్రార్థితదుర్లభః కథమ్?

46

టీక.—సోష్టకా = వేడిగలిగిన, నిశ్వసితేన = ఉబ్బుచేత, నివేదితం—(తెలు పబడినది, (అయినను), మనస్తు = (నా) మనస్సు అన్ననో, సంశయమ్ ఏవ=సందేహ మునే, గాహతే=చొచ్చుచున్నది, (ఏల యన), తే=నీకు (నీవు), ప్రార్థయితవ్యః ఏవ= కోరదగినవాడే, న దృశ్యతే=కనబడడు, ప్రా...భః—ప్రార్థిత = కోరబడియు- దుర్లభః = దొరకనివాడు, కథం భవిష్యతి = ఎట్లు ఉండును.

తా.—నీవేడి నిట్టూర్పుచేత నీతపస్సు వరునికోస మని తెలియుచున్నది; కాని, నామనస్సులో ఒకసందేహ మున్నది; ఏ మన, నీవు కోరదగినవాడే లేడు, అ ట్లుండఁగా నీవు కోరినను దొరకనివాడు ఉండనే ఉండఁడు.

వ్యా.—నివేదిత మితి.—సోష్టకా, నిశ్వసితేన నిశ్వాసవాయునా, నివేదితం- చింతానుభావే నోష్టాచ్చాప్సేన తే వరాధికత్వం మూచిత మి త్యర్థః, తహి=కిం ప్రశ్న వ్యసనే నే త్యాహ - మన స్తు తథాపి మే సంశయ మేవ, గాహతే ప్రాప్నోతి, కతః - తే తవ * 'కృత్యానాం కతారి వా' ఇతి షష్ఠీ, ప్రాథకాయితవ్యః ప్రాథక- యితు మహా, ఏవ న దృశ్యతే, ప్రాథికతదుర్లభః ప్రాథికతో యో దుర్లభః స కథం భవిష్యతి - నా స్త్యే వే త్యథాః.

అథ పతిప్రాథకానా మేవ సిద్ధవత్క్రూ త్వాహ.—

అహో ! స్థిరః కోఽపి త వేప్పితో యువా!

చిరాయ కర్ణోత్పలశూన్యతాం గతే

ఉపేక్షతే యః శ్లథలమ్బినీ జటాః

కపోలదేశే కలమాగ్రపిఙ్గలాః.

47

టీక.—అహో = ఆశ్చర్యము, తవ = నీచే, ఈప్పితః = కోరబడినట్టి, యః యువా=ఏపడుచువాడు, చిరాయ = చిరకాలమునుండి, క...తాం—కర్ణ = చెవి యందలి - ఉత్పల=కలువచేత - శూన్యతాం = కొరబడియుండుటను, గతే = పొంది నదైన, కపోల దేశే=చెక్కిటి ప్రదేశమందు, శ్ల...నీః—శ్లథ=చింపిరిగా-లమ్బినీః= వ్రేలుచు, క...లాః—కలమ=వరిమొలకలయొక్క - అగ్ర=కొనలవలె - పిఙ్గలాః= పసుపువన్నెగలవైన, జటాః=జడలను, ఉపేక్షతే = ఒప్పరికించుచున్నాడో, సః= అతఁడు, కోఽపి స్థిరః=ఎవఁడో కఠినుడు.

తా.—అశ్చిర్యము! నీవు కోరిన యాపడుచువాఁ డెవఁడో గాని కేవలము వజ్ర కఠినహృదయుఁడు సుమా. కాఁడేని, చిరకాలము ఇట్లు అవతంసోత్పలము బాల్పక, నీ తలవెండ్రుకలు వరికొనలవలె పసిమివన్నెగా జడలు కట్టి చెక్కిట చింపిరిగా వ్రేలు చుండఁగా ఓప్పరికింపఁడు.

వ్యా.—అహో ఇతి.—అహో చిత్రం, త, వేస్విత ఆపు మిష్టో, యువా కోఽపి, సిరః కఠినః-వర్తత ఇతి కేషః, వతః-యో యువా, చిరాయ చిరాత్ ప్రభృతి, కణ్ఠో త్పలకూన్యతాం, గతే ప్రాప్తే, కపోలదేశే గణ్ఠస్థలే, శ్లథాః శిథిలబద్ధనా - అత ఏవ లమ్బిన్య స్తాః శ్లథలమ్బినీః, కలమాః కాలివిశేషా - స్తేషా మగ్రాణి - తద్వ త్పిజ్జలా జటా, ఉషేక్షతే; య స్త్వా మీదృశీం దృష్ట్వా న వ్యథతే స నూనం వజ్రహృదయ ఇ త్యథాః.

మునివ్రతై స్త్వా మతిమాత్రకర్మితాం
దివాక రాఘ్లాష్ట్ర విభూషణాస్పదామ్
శశాంజ్కలేఖా మివ పశ్యతో దివా
సచేతసః కస్య మనో న దూయతే?

48

టీక.—మునివ్రతైః - ముని=మునులయొక్క (మును లాచరించెడి)-వ్రతైః= (చాంద్రాయణాది) నియమములచేత, అ...తామ్ - అతిమాత్ర=మిక్కిలి-కర్మితాం = కృశించునట్లు చేయఁబడినదానవును, ది...దాం—దివాకర=సూర్యునిచేత - ఆఘ్లాష్ట్ర = కమలింపఁబడిన - విభూషణ ఆస్పదాం=నగలయొక్క తావులు గలదానవును, (అయి), (అందువలననే), దివా=పగలు, శశాంజ్కలేఖామ్ ఇవ=చంద్రరేఖయుంబోలె (నున్న నిన్ను), పశ్యతః = చూచుచున్న, సచేతసః = చైతన్యముగలిగిన, కస్య = ఎవనికి, మనః = మనస్సు, న దూయతే = నొవ్వదు.

తా.—మునులకు ఉచితమయిన కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది వ్రతములచే మిక్కిలి కృశించినదానవై ఆభరణస్థానములు సూర్యునికాకకు నల్లగా కందఁగా పగలింటి చంద్రరేఖయుంబోలె నున్ననిన్నుఁ గనిన చేతనుని కెల్ల మనస్సులో దుఃఖము ఉప్పతిల్లును.

వ్యా.—మునివ్రతై రితి.—మునివ్రతైశ్చాన్ద్రాయణాదిభి, రతిమాత్ర మత్యస్తం కర్మితాం కృశీకృతాం, దివాకరేణ సూర్యేణ - ఆఘ్లాష్ట్రాని బద్ధగాని - వాతాతపసుస్స రృత్ మృదుత్వా చ్చ క్యామికృతాని-విభూషణాస్పదాని భూషణస్థానాని-యస్యా స్తాం తథోక్తామ్, అత ఏవ, దివా అహని, శశాంజ్కలేఖా మివ స్థితాం త్వం, పశ్యతః,

సచేతసో జీవతః, కస్య పుంసో, మనో, న దూయతే న పరితప్యతే - అపి తు సర్వ
శైవ్యే వే త్యథాః.

అవైమి సౌభాగ్యమదేన వఞ్చితం
తవ ప్రియం, య శ్చతురావలోకినః
కరోతి లక్ష్యం చిర మస్య చక్షుషో
న వక్త్ర మాత్మీయ మరాలపత్నీణః.

49

టీక.—యః = ఎవడు, చ...నః—చతుర = అందముగా - అవలోకినః =
చూచుచున్నదియు, అ...ణః—అరాళ = వంకరయైన - పత్నీణః = తెప్పలుగలదియు,
(అగునట్టి), అస్య=ఈ (నీదైన), చక్షుషః = నేత్రమునకు, ఆత్మీయం = తనదైన,
వక్త్రం = ముఖమును, చిరం = చాలసేపు, లక్ష్యం = విషయమునుగా, న కరోతి =
చేయఁడో, (తం) తవ ప్రియం=(ఆ) నీ వల్లభుని, సౌ...న—సౌభాగ్య=చక్కఁదన
ముయొక్క - మదేన=గర్వముచేత, వఞ్చితం = మోసపోయినవానినిగా, అవైమి =
తలచుచున్నాను.

తా.—సుందరదృష్టులతోను వంకరతెప్పలతోను శోభించుచున్న నీకంటికి తన
ముఖమును చూపక విలంబించుచున్న యానీప్రియుఁడు తనకు రాసున్న భాగ్యమును తన
సౌందర్యగర్వముచే తానే పోగొట్టుకొనుచున్న యధన్యుఁడని నాకు తోచుచున్నది.

వ్యా.—అవైమితి.—తవ, ప్రియం వల్లభం, సౌభాగ్యమదేన సౌందర్యగర్వేణ
కర్తా, వఞ్చితం విప్రలభ, మవైమి వేద్మి, యః ప్రియ, శ్చతురం మధుర-మవలోకత
ఇతి-చతురావలోకినో, ౭రాలపత్నీణః కుటిలరోష్ణః - ని. 'అరాలం వృజినం జిహ్వామ్'
ఇత్యమరః, అస్య త్వదీయస్య, చక్షుష ఆత్మీయం, వక్త్రం ముఖం, చిరం, లక్ష్యం విషయం,
న కరోతి - దృష్టిపథం న గచ్ఛ తీ త్యథాః; త దయం గర్వేణ హతో నిష్ఫలాత్త
లాభో జాత ఇతి భావః.

కియచ్చిరం శ్రామ్యసి గౌరి ! విద్యతే
మ మాపి పూర్వాశ్రమసంచితం తపః ;
తదధికభాగేన లభస్య కాశ్చీతం
వరం; త మిచ్ఛామి చ సాధు వేదితుమ్.

50

టీక.—గౌరి=పార్వతీ, కియత్ = ఎంత, చిరం = దీర్ఘ కాలము, శ్రామ్యసి=
క్షేపదేదవు, మమ అనీ=నాకు ను, పూ...తం—పూర్వ=మొదటిదైన - ఆశ్రమ =

ఆశ్రమమందు - (బ్రహ్మచర్యాశ్రమమందు) - సంచితం = కూర్పబడిన, తపః = తపస్సు, విద్యతే = కలదు, త...న—తత్ = దానియొక్క - అర్థభాగేన = సగ పాలితో, కాష్ఠీ తం=కోరబడిన - వరం = వరుని, లభస్వ = పొందుము, తం = ఆవ రుని, సాధు = చక్కగా, వేదితుమ్ = ఎటుంగుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పార్వతీ, నీవెంత కాలము ఇట్లు క్లేశపడెదవు? నాకును బ్రహ్మచర్యాశ్రమ మందు కూడఁబెట్టబడిన తపస్సు కలదు. అందులసగపాలించేత నీకోరినవరుని పొందుదువు గాక, అతఁ డెవరో స్పష్టముగా నెఱుంగఁ గోరుచున్నాను, కావున చెప్పుము.

వ్యా.—కీయ దితి.—హేగౌరి, కీయ త్కింప్రమాణకమ్-కీమవధిక మి త్యర్థః, చిరం, శ్రామ్యసి తపస్యసి-ఆత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, మ మాపి, పూర్వాశ్రమః ప్రథమాశ్రమ-బ్రహ్మచర్యాశ్రమ - స్తత్ర-సంచితం సంపాదితం, తపో విద్యతే, అర్థ శ్చాసా భాగ శ్చ తేన-తస్య తపసోఽధఃభాగే నైకదేశేన, కాష్ఠీ త మిష్టం, వర ముపయంతారం, లభస్వ; తం వరం, సాధు సమ్యక్, వేదితుం జ్ఞాతు, మిచ్ఛామి ; యద్యసా యోగ్యో భవతి తదా మ మాపి సమ్యక్ రితి భావః.

ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా ద్విజన్తనా
మనోగతం సా న శశాక శంసితుమ్;
అథోష్ఠీవయస్యాం పరిపార్శ్వవ ర్తినీం
వివ ర్తితానన్జననేత్ర మైక్షత.

51

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, ద్విజన్తనా = (అ) బ్రాహ్మణునిచేత, ప్రవిశ్య=చొచ్చి, అభిహితా = అడగబడినదై, సా = పార్వతీ, మనోగతం (వరం) = మనస్సులోని వరుని, శంసితుం న శశాక = చెప్పటకు సమర్థురాలు గాదాయెను, అథో=అంతట, ప...నీం—పరిపార్శ్వ = పార్శ్వమున - వర్తినీం = ఉన్నట్టి, వయస్యాం = సఖిని, వి...త్రం - వివర్తిత = త్రిప్పబడిన - అనన్జన = కాటుకలేని - నేత్రం=కన్నుగలు గునట్లుగా, మైక్షత = చూచెను.

తా.—ఈప్రకారము ఆబ్రాహ్మణుఁడు ఆపునివలె లోగుట్టును గూర్చి ప్రశ్నచే యఁగా, పార్వతీ లజ్జచేత మనస్సులోనివరుని చెప్పఁ జాలదాయెను; మఱి తనచేత నున్న చెలికత్తెను చెప్పుమని, కాటుక లేనిదైన తనకంటితో, సన్న చేసెను.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ తీతం, ద్విజన్తనా ద్విజేన, ప్రవి శ్యాన్త ర్గత్వా-ఆప్తవ ద్రహస్య ముద్భావే వ్యే త్యర్థః, అభిహితోక్తా, సా పార్వతీ, మనోగతం హృదిష్ఠం, వరం, శంసితుం వత్తుం, న శశాక సమర్థా నాభూత్-లజ్జ యేతి కేషః, అథోఽనన్తరం, పరి పార్శ్వవ ర్తినీం, వయస్యాం సఖీం, వివ ర్తితం విచారిత-మనన్జనం వ్రతవశాద్వర్జితకజ్జలం

నేత్రం యస్మిన్ కర్తృణి తత్తైక్షిత-నేత్రసంజ్ఞయైవ ప్రత్యుత్తరం వాచయాంచకా
దే త్యర్థః.

సఖీ తదీయా త మువాచ వర్ణనం.—

నిబోధ సాధో, తవ చేత్ కుతూహలమ్

యదర్థ మమోజ్ఞ మి వోష్ణవారణం

కృతం తపస్సాధన మేతయా వపుః.

52

టీక.—తదీయా = ఆపార్వతిదైన, సఖీ = చెలి, తం వర్ణనం = ఆ బ్రహ్మచారిని,
ఉవాచ = పలికెను, (ఏ మని యనఁగా), సాధో = ఓవిద్వాంసుఁడా, తవ కుతూహలం
చేత్ = నీకు (విన) నిచ్చయేని, యదర్థం = ఎందుకై, ఏతయా = ఈమెచేత, అమోజ్ఞ
జం = కమలము, ఉష్ణవారణమ్ ఇవ = గొడుగువోలె, వపుః = శరీరము, తపః, సాధనం =
తపస్సునకు సాధనముగా, కృతం = చేయఁబడినదో, నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—అంతట పార్వతీదేవియొక్క యాసఖి యా బ్రహ్మచారితో నిట్లువక్కా
ణించెను:—ఓవిద్వాంసుఁడా, నీకు వినఁ గుతూహల మేని వినుము; ఎండకు అడ్డముగా
తామరను గొడుగుగాఁ బట్టినట్లు ఈ మె ఏకోరికచేత తనకోమలశరీరమును తపస్సునకు
సాధనముగా చేసినదో చెప్పెదను.

వ్యా.—స ఖీతి.—తస్యాః పార్వత్యా-ఇయం తదీయా, సఖీ వయస్యా, తం-
'వర్ణః ప్రశస్తిః' ఇతి క్షీరస్వామి-సోఽస్యా స్తీతి వణికనం బ్రహ్మచారిణం * 'వర్ణా
ద్బ్రహ్మచారిణి' ఇ తీనిప్రత్యయః, ఉవాచ బ్రూతే స్త, కిమితి-హే సాధో విద్వక్,
తవ కుతూహలం చేత్ - శ్రోతు మస్తీతి శేషః-తహి నిబో ధావగచ్ఛ-అకణాయే
త్యర్థః * 'బుధ ఆవగమనే' ఇతి ధాతోర్భావాదికాల్లోట్, శ్రోతవ్యం కిం త దాహ-
యత్కై లాభా యేదం యదర్థమ్ * 'అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలిజ్జతా చేతి వ క్త
వ్యమ్' ఇతి వాతీకనియమా త్క్రియావిశేషణమ్ ఏతయా పార్వత్యా, ౭మోజం
పద్మ, ముష్ణ వారణ మాతపత్ర, మివ, 'వపుః శరీరం, తపఃసాధనం కృతం - తపః
ప్రవృత్తికారణ ముచ్యతే క్రూయతా మి త్యర్థః.

'దృష్టసంసర్గసంకల్పా జాగరః కృతతారతిః

ప్రాత్యాగ్నాదమూర్ఛానా ఇ త్యనన్దదకా దశ.'

ఇతి త త్రాస్యాః కాశ్చి ద్దకాః క్రమ మనాదృ త్యైవ యోజయతి 'ఇయమ్' ఇ
త్యాదిభిః వడ్భిః శ్లోకః.

ఇయం మహేష్ఠప్రభృతీ నధిశ్రియ
శ్చతుర్దిగీశా నవమత్య మానినీ
అరూపహార్యం మదనస్య నిగ్రహాత్
పినాకపాణిం పతి మాపు మిచ్ఛతి.

53

టీక.—మానినీ = అభిమానవంతురాలైన, ఇయం = ఈమె (పార్వతి), అ...
యః - అధి = ఎక్కుడయిన - శ్రియః = విశ్వర్యముగలవారయిన, మ...తీక -
మహేష్ఠప్రభృతీ = దేవేంద్రుడు - ప్రభృతీక = లోనుగాఁగల, చతుర్దిగీశాక - చతుః =
నాలుగు - దిక్ = దిక్కులయొక్క - ఈశాక = ఏకలను, అవమత్య = సరకు
సేయక, మదనస్య = మత్తధుని - నిగ్రహాత్ = ఆడంచినందువలన - (కాముకుఁడు
కానందున అనుట), అ రూప హార్యం = సౌందర్యముచేత వలపింప శక్యఁడు కానివానిని,
పినాక పాణిం - పినాక = పినాకధనుస్సు - పాణిం = కేలం గలవానిని - (శివుని),
పతిం = భర్తనుగా, ఆపుమ్ = పొందుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నది.

తా.—శచీదేవి లోనగువారిని మించవలయునని యభిమానము పూనినదై, ఈమె
ఎక్కుడైశ్వర్యము గలవారిని దిక్పాలకులను ఇంద్ర వరుణ యమ కుబేరులను సయితము
సరకు సేయనిదై, మదనుని రూపుమాపినవాఁడు (అకాముకుఁడు) అయినందున సౌందర్య
ముచే కైవసముసేసికొన శక్యఁడు గానివానిని కూరిని పతిగాఁ గోరియున్నది.

వ్యా.—ఇయ మితి.—మానినీ ఇన్ద్రాణీప్రభృతీరతిశయ్య వ ర్తితవ్యమి త్యభిమా
నవతీ, ఇయం పార్వ, త్యధిశ్రియోఽధికేశ్వర్యాక, మహేష్ఠప్రభృతీ నిన్ద్రాగ్రిం,
శ్చతుర్దిశాం దిశా మిశా నిన్ద్ర వరుణ యమ కుబేరాక * 'తద్దితార్థ' ఇత్యాది నో త్తర
పదసూత్రః, అవమ త్యావధూయ, మదనస్య, నిగ్రహా నిబర్హణా ద్దేతోః - అకామ
కత్వా ది త్యర్థః, రూపేణ సౌన్దర్యేణ-హార్యో వశికరణీయో - న భవ తీతి త మరూప
హార్యం, పినాకః పాణో యస్య తం పినాకపాణిం హరం * 'ప్రహరణార్థభ్యః పరే నిష్ఠా
సప్తమ్యా భవ తః' ఇతి సాధు, పతిం భర్తార, మాపు మిచ్ఛతి; ఏ తేన సంకల్పావస్థా
మూచితా.

అసహ్యహంకారనివర్తితః పురా
పురారి మస్తాస్తముఖః శిలీముఖః
ఇమాం హృది వ్యాయతపాత మక్షిణో
ద్విశీణామూర్తే రపి పుష్పధన్వనః.

54

టీక.—పురా = మునుపు, అ...తః - అసహ్య = ఓర్వరాని - హుంకార = (రుద్ర) హుంకారముచేత-నివ ర్తితః=తొలగింపబడినట్టిది, (అందువలననే), పురారిం= రుద్రునికి, అ...ఖః—అప్రాప్త = తగులని - ముఖః = ములిగిగలదై, వి...పి - విశిర్ణ = నశించిన - మూర్ఛే అపి = రూపు గలవాడయినను, పుష్పధన్వనః = పూవిల్లునియొక్క, శిలీముఖః = బాణము, ఇమాం = ఈమెను (పార్వతిని), హృది = ఎదలో, వ్యా...తం - వ్యాయత = లోతయిన - పాతమ్ = నాటుకొనుట కలుగునట్లుగా, అక్షిణోత్ = నొంచెను.

తా.—పూర్వము కాముడు ఈశ్వరునిమీఁద గుఱిపెట్టి ప్రయోగించినయాయోర్వరానిబాణము రుద్రుని హుంకారముచే ములికియేనియు ఆతని సమీపింప నేరనట్లుగా తొలగినట్టిది, మన్మథుడు భస్మీభూతుడయినను ఈమెహృదయములో మాత్రము లోతుగాఁ గ్రుచ్చుకొన్నది.—అమన్మథ ప్రేరణకు శివుడు లోబడ కున్నను, ఈమె మాత్రము పట్టరాని మరులు వహించిన దని భా.

వ్యా. — అస హ్యేతి.—పురా పూర్వ, మసహ్యేన సోధుమశక్యేన - హుంకారేణ రౌద్రేణ - నివ ర్తితః, అత ఏవ, పురారిం హర, మప్రాప్తముఖోఽప్రాప్తఫలో, విశిర్ణమాస్తేర్నవ్యశరీర, స్యాపి, పుష్పధన్వనః కామస్య, శిలీముఖో బాణ, ఇమాం పార్వతీం, హృది, వ్యాయతః సుమారావగాఢ ఇతి యావత్-తాదృ-క్వాతః ప్రహరో యస్మిన్ కర్తవ్యత తథా, అక్షిణో దకర్మత్, దగ్ధదేహ స్యాపి మార్గణో లగ్నః - వి. 'మృదుః సర్వత్ర బాధ్యతే ఇతి భావః. అనేన 'వివృణ్వతీ కైలసుతాఽపి భావమ్' ఇత్య త్రోక్తం చతుఃస్రీతిమఃసక్త్యాఖ్య మవస్థాద్వయ మనన్తరావస్థోపయోగితయా ఽనూద్య కార్యావస్థా నూచితా.

తదా ప్రభృ త్యున్మదనా పితు స్సహే

లలాటికా చన్దన ధూస రాలకా

న జాతు బాలా లభతేస్త్వ నిర్వృతిం

తుషార సంఘాత శిలాతలే వ్యపి.

55

టీక.—తదా ప్రభృతి = అప్పటి నుండి, పితుః గృహే = తండ్రియింట, ఉన్మదనా = మిక్కుటమయిన వలపుగలదై, అ...కా - లలాటికా = బొట్టుయొక్క-చన్దన = గంధముచేత - ధూసర = బూడిదవర్ణమయిన - అలకా = ముంగురులుగలదై, బాలా = (ఈ) చిన్నది, జాతు = ఒకమాటయినను, తు...పి - తుషార = మంచుయొక్క - సంఘాత = గడ్డలనెడు - శిలా = తాలయొక్క - తలేషు అపి - ఉపరిభాగముల యందు గయితము, నిర్వృతిం = సుఖమును, న లభతే స్త్వ = పొంద కుండినది.

తా.—అప్పటినుండి యీబాల వలపు మిక్కిట మగుడు కేశాది సంస్కారములు మాని, తండ్రియింట, మొగముపై గండపుబొట్టును తుడుచున వగుటచే ధూసర వర్ణములయిన ముంగురులు గలదై, మంచుగడ్డచాపత్రాలపైని సయితము గుఖమును పొంద వాయెను.

వ్యా.—త దేతి.— త దేతి చేదః, తదా ప్రభృతి-తత ఆర భ్యే త్యర్థః, *సప్త మ్యర్థ స్యాపి దాప్రత్యయస్య పల్నామ్యర్థే లక్షణా-ప్రభృతియోగే పల్నామినియమాత్, పీతుర్నహ, ఉన్నద నోత్కటమన్నథా, లలాటస్యాలంకారో లలాటికా తిలకః* 'కణకాలలాటాత్ క నలంకారే' ఇతి కన్పిత్యయః - తస్యా - శ్చంద్రనేన - ధూసరా ధూసర వణా - అలకా శ్చూణా-కు న్తలా - యస్యాః సా తతోక్తా బాలా పార్వతీ, జాతు కదాచి, దపి, తుషారసంఘాతా స్తుషారఘనా - స్త ఏవ శిలా స్తాసాం - తలే మాపరిభాగే, ప్లవీ, నిర్వృతిం గుఖం, న లభతే స్త; ఏతే నారత్యపరసంజ్ఞా విషయ విద్వేషావస్థా, ద్వాదశావస్థాపక్షే సంజ్వర శ్చ వ్యజ్యతే.

ఉపాత్తవర్ణే చరితే పినాకిన స్స బాష్పకణ్ఠస్థలితైః పదై రియమ్

అనేకళః కిన్నరరాజకన్యకా వనాన్తసంగీతసఖి రరోదయత్. 56

టీక.—పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, చరితే = చరిత్రము, ఉ...ర్ణే - ఉపాత్త = ఆరంభింపబడిన - వర్ణే = గీతక్రమముకలది కాగా, ఇయం = ఈమె, స...తైః - సబాష్ప = గద్గదమయిన - కణ్ఠే = గొంతునందు - స్థలితైః = జాతిన వయిన, పదైః = పలుకులచేత వ...ఖి - వనాన్త = అడవిప్రదేశమునందలి-సంగీత= సంగీతముచేతనయిన - సఖిః = చెలికత్తెలయిన, కిన్నరరాజకన్యకాః = కిన్నరరాజ కొమారితలను, అనేకళః=పలుమాటు, అరోదయత్ = ఏడ్చునట్లుచేసినది.

తా.—ఈమె శివుని చరిత్రమును పాడువేళలయందు ఈమెకంఠమున బాష్పనిరుద్ధములై తొట్రిలుచు జాతి నట్టిపదములను విని, ఈమెకు అడవితావులందు సంగీతసఖులయిన కిన్నరరాజా కుమారితలు పలుమాటు జాలిగొని యేడ్చిరి.

వ్యా.—ఉపాత్తేతి.—పినాకినః శంభో, శ్చరితే త్రిపురవిజయాదిచేష్టిత, ఉపాత్తవర్ణే ప్రారబ్ధగీతక్రమే-ని. 'గీతక్రమే స్తుతా వేదే వణాశబ్దః ప్రయుజ్యతే' ఇతి హలాయుధః, సబాష్పే గద్గదే-కణ్ఠే-స్థలితై ర్విశీజై కాః, పదైః కు ప్తీజ న్తరూపైః కరణైః, వనాన్తే - సంగీతేన నిమిత్తేన - సఖి ర్వయస్యాః, కిన్నరరాజకన్యకా, అనే కళో బహుళో, రోదయ దక్రమోక్ష మకారయత్; హరచరితగాన జనిత మదన వేదనా మేనాం వీక్య కిన్నర్యోఽపి యయదు రితి భావః.

అత్ర వణాస్థలన లక్షణ కార్యోక్త్యా పునఃపున స్తత్కారణీభూత మార్చావస్థా

ప్రాచుర్యావో వ్యజ్యతే, అన్యథా సఖీరోదనానుపపత్తే రితి. ద్వాదశావస్థాపత్తే తు ప్రలాపావస్థా చ వ్యజ్యతే - వి. 'ప్రలాపా గుణకీర్తనమ్' ఇ త్యాలంకారికాః.

త్రిభాగశేషాసు నిశాసు చ ఊణం

నిమిల్య సేత్రే సహసా వ్యబుధ్యత

'క్వ నీలకణ్ఠ, వ్రజ సీ?' త్యలక్ష్యవా

గసత్యః శార్పితబాహుబద్ధనా.

57

టీక.---కించ = మఱియు, త్రి...సు - త్రిభాగ = మూడుపాళ్లకంటె - శేషాసు = మిగతలయిన, నిశాసు = రాత్రులయందు, (అనగా రాత్రి నాలవజాములయందు), ఊణం = ఇంచుకసేపు, సేత్రే నిమిల్య = కన్నులు మూసికొని, సహసా = తటాలున, (హే) నీలకణ్ఠ = ఓనల్లకుత్తుకవాడా, క్వ వ్రజసి = ఎట కేగదవు, ఇతి = అని, అ...క్ - అలక్ష్య = విషయములేని - వాక్ = మాటగలదై, అ...నా - అసత్య = వాస్తవముగాని (అనగా లేనట్టి) - కణ్ఠ = మెడయందు - శార్పిత = ఉంపబడిన - బాహు = భుజముయొక్క - బంధనా = కట్టుగలదై, వ్యబుధ్యత = మేలుకొన్నది.

తా.---మఱియు నీమె రాత్రులలో మూడుజాములసేపు నిద్రలేక వేగుచుండి నాలవజామున ఊణము కన్ను మూసి తటాలున 'ఓనీలకంఠుడా ఎట కేగదవు?' అని లేనివానిని గూర్చి పలుకుచు, లేనికంతమునే తన బాహులతోఁ గవుంగిలించుచు, మేలుకొన్నది.

వ్యా.---త్రిభాగశేష.---కించ చేతి చాథః, శిష్యత ఇతి శేషః * కర్తృణి ఘో - త్రిభాగ భాగభ్యః - శేషా స్వవశిష్టాసు - య ద్వాదశే స్త్రియామత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్పతీయో భాగ స్త్రిభాగః * సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే పూరణాథత్వ మిష్యతే - యథా 'శతాంశః' 'సహస్రాంశః' ఇతి-త్రిభాగః శేషో యాసాం తాసు నిశాసు, ఊణం ఊణమాత్రం, సేత్రే, నిమిల్య మిలయిత్వా, సహసా సద్యః, హే నీలకణ్ఠ, క్వ వ్రజసి కుత్ర గచ్ఛ, సీత్యలక్ష్యా నిర్విషయా-వా గ్వచనం - యస్యాః సా తథో కా' తథా, అసత్యే మిథ్యాభూతే-కణ్ఠే-శార్పితం బాహుబద్ధనం యస్యాః సా తథా సతీ, వ్యబుధ్యత విబుధ్ధ వతీ. ఏతేన జాగరోస్తాదా నూచితే.

స్వప్న సాదృశ్య ప్రతికృతి దర్శన తదజ్ఞస్పృష్టస్పృశాఖ్యా శ్చత్వారో విరహి కాం వినోదాః - తత్ర స్వప్న సందర్శన ముక్త్యా ప్రతికృతిదర్శన మాహ.---

'యదా బుద్ధేః సర్వగత స్త్వముచ్యతే,

న బోద్ధి భావస్థ మిమం కథం జనమ్?

ఇతి స్వహస్తో ల్లిఖిత శ్చ ముగ్ధయా
రహ స్మృపాలభ్యత చంద్రశేఖరః.

58

టీక.—యదా = ఎందువలన, త్వం=నీవు, బుధైః = జ్ఞానులచేత, సర్వగతః = సర్వ=సర్వమును - గతః=పొందినవాడవుగా - (సర్వవ్యాపకుడవుగా), ఉచ్యతే= చెప్పబడుచున్నావో, (తతః = అందువలన,) భావస్థం - భావ = రత్యాఖ్యమయిన భావమందు - స్థమ్ = ఉన్నట్టి - (నీయందు అనురక్తమయిన యనుట), ఇమం జనం=ఈప్రాణిని, కథం న వేత్సి=ఎట్లు ఎఱుంగకున్నావు, ఇతి=ఇట్లుని, ముగ్ధయా = బేలయిన యీమెచేత, చిత్రగతః=చిత్రరువునందున్నట్టి, చంద్రశేఖరః = శివుడు, రహసి = ఏకాంతమున, ఉపాలభ్యత = నిందింపబడెను.

తా.—ఈబేల తాను లిఖించినచంద్రశేఖర ప్రతిమను, అచేతనమయిన చిత్రరువు మొఱు ఆలింపనేర దని యెఱుంగక, ఏకాంతమున ‘నీవు సర్వాంతర్యామి వని పెద్దలు వచింతురు. కావున, నీయం దనురక్త నని నీ వెఱుంగ నుండుట యెట్లు?’ అని తెగడు చుండెను.

వ్యా.—య దేతి.—యదా యత ఇ త్యథాః—య దేతి హేతా వి త్యుక్త్వా గణవ్యాఖ్యానే=స్వాదాహృతత్వాత్, త్వం, బుధై ర్నీషిభిః, సర్వగతః సర్వవ్యాపీ, త్వచ్యతే, తత ఇ త్యధ్యాహరః, భావే రత్యాఖ్యే తిష్ఠ తీతి భావస్థం త్వ య్యనురా గణ మి త్యథాః, ఇమం జనమ్ ఇమ మి త్యాత్మనిర్దేశః, కథం, న వేత్సి న జానా, నీతి ముగ్ధయా మూఢయా—అకిచ్చిత్ర ర చిత్రగతోపాలమ్భ ఇత్యాజానాన యే త్యర్థః, తయా, స్వహస్తే, నోల్లిఖిత చిత్రే లిఖిత శ్చంద్రశేఖరో, రహ స్యేకాంతే—సఖీమాత్ర సమక్ష మి త్యథాః, ఉపాలభ్యత—సాధితేప ముక్తశ్చ, ఉక్తసముచ్చయార్థ శ్చకారః. య ద్యపి రహ సి త్యుక్తం తథాపి సఖీసమక్షకరణా ల్ల జ్ఞాత్యాగో వ్యజ్యత ఏవ.

యదా చ త స్యాధిగమే జగత్పతే
రపశ్య దన్యం న విధిం విచిన్వతీ,
తదా స హస్తాభి రనుజ్ఞయా గురో
రియం ప్రసన్నా తపనే తపోవనమ్.

59

టీక.—(కిం) చ = మరియు, జగత్పతేః = లోకనాయకుడయిన, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, అధిగమే=ప్రాప్తికై, అన్యం విధిం = వేఱు ఉపాయమును, విచిన్వతీ = అరయుచున్నదై, యదా న అపశ్యత్ = ఎప్పుడు కానదాయెనో, తదా = అప్పుడు, ఇయం = ఈమె, గురోః = తండ్రియొక్క, అనుజ్ఞయా = నెలపుమీద,

అస్తాభిః సహ=మాతోఁగూడ, తపసే = తపస్సుచేయుటకై, తపోవనం = తపోవనమును, ప్రపన్నా = ఆశ్రయించినది.

తా.—అంత నీమె లోకనాయకుని మహేశ్వరుని పొందుటకు వేటు ఉపాయము గానక తండ్రి యనుమతిమై మాతోఁగూడ తపస్సుచేయుటకై యీతపోవనము నాశ్రయించినది.

వ్యా.—య దేతి.—జగత్పతే స్త స్యేశ్వర, స్యాధిగమే ప్రాప్తా, వన్యం, విధి ముపాయం, విచిన్వతీ మృగయమాణా, యదా నాపశ్యత్త, దేయం పార్వతీ, గుహాః పితౄ, రనుజ్ఞయాస్తాభిః సహ, తపసే తప శ్చరితుం, తపోవనం, ప్రపన్నా ప్రాప్తా.

ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజన్తసు స్వయం
ఫలం తపస్సాక్షిషు దృష్ట మే వ్యపి,
న చ ప్రరోహాభిముఖోఽపి దృశ్యతే
మనోరథోఽస్యా శ్శశిమాలిసంశ్రయః.

60

టీక.—సఖ్యా = (మా) చెలి (యగునీపార్వతి) చేత, స్వయం = తనచేతనే, కృతజన్తసు - కృత=చేయఁబడిన - జన్తసు=పుట్టువుకలవయిన, త...షు - తపః = తపస్సునకు-సాక్షిషు=సాక్షులయిన, ఏషు ద్రుమేషు అపి=ఈచెట్లయందు సయితము, ఫలం దృష్టం = ఫలము చూడఁబడినది, అస్యాః = ఈమెయొక్క, శ...యః - శశి మాళి = చంద్రశేఖరుడు - సంశ్రయః = విషయముగాఁ గలిగినట్టి, మనోరథ స్తు = కోరికయన్ననో, ప్ర...ఖః అపి - ప్రరోహ=అంకురమునకు - అభిముఖః అపి=ఉన్న ఖముగా నయినను, న దృశ్యతే = అగపడదు.

తా.—ఈమాసఖి తాను స్వయముగా మొలపించి పెంపఁగా పెరిగి యీమె తపస్సును చూచుచున్నట్టి యీచెట్లు సయితము ఫలించినవి, గాని, చంద్రశేఖరుని మీఁది యీమె యభిలాష మన్ననో మొలక యైనను ఎత్త నుంకింపలేదు, మఱి ఫలము మాట చెప్పవలయునా.

వ్యా.—ద్రుమే వ్యితి.—సఖ్యా పార్వత్యా, స్వయం కృతం జన్త యేషాం తేషు స్వయం రోపితే వ్యిత్యథః, తపసః-సాక్షిషు సాక్షా దృష్ట, వ్యేషు ద్రుమే వ్యపి ఫలం, దృష్టం లబ్ధం-జనిత మి త్యర్థః, అస్యాః పార్వత్యాః, శశిమాలిసంశ్రయ శ్చంద్రశేఖరవిషయో, మనోరథస్తు, ప్రరోహాభిముఖోఽఙ్కూరోన్ముఖోఽపినదృశ్యతే ని. 'ప్రరోహ స్త్యఙ్కూరోఽఙ్కూరః' ఇతి వైజయంతీ; స్వయం రోపితవృక్షఫలకాలే ఽప్యస్యా మనోరథస్య నాఙ్కూరోదయోఽప్యస్తి-ఫలాశా తు దూరాపా న్తేత్యర్థః.

న వేద్మి స ప్రాథితదుర్లభః కదా
సఖిభి రస్రోత్తర మీక్షితా మిమాం
తపఃకృశా మభ్యుపపత్స్యతే సఖం
వృ షేవ సీతాం తదవగ్రహక్షతామ్.

61

టీక.—ప్రా...భః—ప్రాథిత = వేడుకొనఁబడినవాఁడై - సుర్లభః = దొర
కనట్టి, సః = ఆదేవుఁడు, తపః కృశాం = వ్రతములచేత క్షీణించినదై, సఖిభిః = చెలు
లచేత, ఆస్రోత్తరమ్ - ఆస్ర = బాష్పములు - ఉత్తరమ్ = ప్రధానమగునట్లుగా, ఈ
క్షితాం = చూడఁబడినట్టి, ఇమాం సఖం = ఈ (మా) చెలిని, త...తాం—తత్ =
అయింగ్రునియొక్క - అవగ్రహ = అనాశృప్తిచేత - త్తతాం = క్షీడింపఁబడిన, సీతాం =
(నాఁగేటి) చాలును, వృషా ఇవ = ఇంద్రుఁడుం బోలె, కదా = ఎప్పుడు, అభ్యుప
పత్స్యతే = అనుగ్రహించునో, న వేద్మి = ఎఱుంగను.

తా.—వేడినను దొరకనట్టి యాదేవుఁడు, చెలుల మయినమేము కంట నీళ్లు
పెట్టుకొని చూచుచున్న తపఃక్షీణు ఈమాసఖిని, ఇంద్రుఁడు తనవఱపుచేత సనిచేడిన
దున్నినభూమినింబోలె, ఎప్పుడు అనుగ్రహించునో ఎఱుంగజాలకున్నాను.

వ్యా.—సేతి.—ప్రాథితం సకా దుర్లభః ప్రాథితదుర్లభః, స డేవ, స్తపః
కృశాం తపసా - కృశాం క్షీణా, మత ఏవ సఖిభి, రస్రోత్తర మశ్రుప్రధానం యథా
భవతి త, థేక్షితా మిమాం సః సఖం, త న్యేష్ట స్యావగ్రహే జానాశృప్త్యా -
త్తతాం క్షీడితామ్ - ని. 'పృష్టి ర్వషణం తద్విమూతేనగ్రహావగ్రహణా సమా' ఇ
త్యమరః, సీతాం కృష్ణభువం - ని. 'సీతా లాజ్వలపద్మతిః' ఇ త్యమరః, వృషా వాసవ,
ఇవ-ని. 'వాసవో వృత్రహా వృషా' ఇ త్యమరః, కదాభ్యుపపత్స్యతే అనుగ్రహీ
ష్యతి, న వేద్మి; అత్ర వాక్యార్థః కర్త-తదవగ్రహక్షతా మిత్యత్రావగ్రహక్షతా
మిత్యనే నైవ గతార్థత్వే తత్పదస్య వైయర్థ్యాపత్తేన దితి భిన్నం పదం వేద్మి
త్యస్య కర్తేతి యుక్త ముత్పక్యమః.

అగూఢసద్భావ మి తీజితజ్ఞయా
నివేదితో నైష్ఠికసుందర స్తయా
అ యీద మేవం పరిహాస ఇ త్యుమా

మృచ్ఛ దవ్యజ్ఞితహామకాలక్షణః.

62

టీక.—ఇజితజ్ఞయా - ఇజిత = పార్వతిమనస్సును - జ్ఞయా = ఎఱిగినదైన,
తయా = ఆసఖిచేత, ఇతి = ఈతీయన, అ...నమ్—అగూఢ = దాఁపఁబడని (వెల్ల

డింపఁబడిన) - సద్భావం = మంచియభిప్రాయము గలయట్లుగా, నివేదితః = విన్నవించఁబడినవాఁడై, నైష్ఠికసుందరః = యావజ్జీవ బ్రహ్మచారి యయిన యాయందగాఁడు, అ... ణః—అవ్యఙ్గిత = వెల్లడింపఁబడిన - హర్షలక్షణః = సంతోషచిహ్నములు గలవాఁడై, అయి = ఓపార్వతీ, ఇదమ్ = ఈసఖిచెప్పినమాట, ఏవం = సరియా, పరిహాసః = వేళాళమా, ఇతి = అని, ఉమామ్ = పార్వతీని, అపృచ్ఛత్ = అడిగెను.

తా.—పార్వతీయొక్క మనోభావ మెఱిగిన దైనయాసఖి యీతీరున మంచి యభిప్రాయమును వెల్లడించి విన్నవించఁగా, సుందరుఁడైన యానైష్ఠిక బ్రహ్మచారి తనమనస్సులోని సంతోషమును ముఖరాగాది చిహ్నములచేత తెలియనీయక అణఁచుకొని 'ఏమి పార్వతీ, ఈమె చెప్పినమాట సత్యమా? కాక, పరిహాసమా? అని పార్వతీని అడిగెను.

వ్యా.—అగూ డేతి.—ఇజ్జితజ్ఞయా పార్వతీహృదయాభిజ్ఞయా - ని. 'ఇజ్జిత హృద్గతో భావః' ఇతి సజ్జనః, తయా గౌరీసఖ్యా, ఇ త్యేవ, మగూఢసద్భావం ప్రకాశితసదభిప్రాయం యథా తథా, నివేదితో జ్ఞాపితో, నిష్ఠా మరణ మవధి ర్యస్య సనైష్ఠికో యావజ్జీవ బ్రహ్మచారీ - సుందరో విలాసీ - నైష్ఠిక శ్చాసౌ సుందర శ్చేతి తథోక్తః * ద్వయో రన్యతరస్య విశేషణత్వవివక్షాయాం విశేషణ సమాసః - కిం తు నైష్ఠికత్వ విశేషణేన కామిత్యవిరోధః - అథవా దేవ స్యాలాకికమహిమత్వా దుభయం తాత్త్విక మితి న విరోధః, అవ్యఙ్గితం - హషకలక్షణం ముఖరాగాది హషకలింగం - యస్య తథాభూతః సక, అయి గౌరి - అ యీతి కోమలామస్త్రణే, ఇదం త్వత్సఖీభాషిత, మేవం సత్యం కి మి త్యర్థః, పరిహాసః కేలి ర్వా-ని. 'ద్రవ కేలి పరిహాసాః' ఇ త్యమరః, ఇ త్యేవ ముమా మపృచ్ఛత్ పృష్టవాక్.

అ థాగ్రహస్తే ముకులీకృతాఙ్గులా
సమర్పయస్తీ స్ఫటికాక్షమాలికామ్
కథంజీ దద్రే స్తనయా మితాక్షరం
చిరవ్యవస్థాపితవా గభాషత.

63

టీక.—అథ = అంతట, అక్రేః = పర్వతముయొక్క - తనయా = కూతురు- (పార్వతీ), ము...కా—ముకులీకృత = మొగ్గగాఁచేయఁబడిన - అఙ్గులా = వ్రేళ్లు గలదైన, అగ్రహస్తే = ముంజేతియందు, స్ఫ...కాం—స్ఫటిక = స్ఫటికముయొక్క - అక్ష = వూసలయొక్క - మాలికాం = తావళమును, అర్పయస్తీ = ఉంచుకొనుచు, కథంచిత్ = మహాకష్టముతో, చి...క—చిర = చాలనేపటికి - వ్యవస్థాపిత = స్వీకరింపఁబడిన - వాక్ = మాటగలదియై, మితాక్షరం - మిత = కొంచెమయిన - అక్షరమ్ = వర్ణములు గలుగునట్లుగా, అభాషత = పలికెను.

తా.—అంత పార్వతీ వ్రేళ్లు ముణిచి ముంజేత స్ఫటికజపమాలను పెట్టుకొని, బిడియముచేత ఎట్టుకేలకు మాటలాడం దొడంగి పరిమితముగా నిట్లు ఉత్తరము చెప్పెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అ థానస్తర, మద్రే స్తనయా పార్వతీ, ముకుతీకృతా జ్వలా సంపుటికృతాజ్వలా, అగ్ర శ్చాసా హస్త శ్చేతి సమానాధికరణసమాసః * 'హస్తాగ్రాహస్తయో ర్దణగుణినో ర్భేదాభేదా ది' తి వామసః - తస్మి న్నగ్రహస్తే, స్ఫటికానా - మక్షమాలికాం జపమాలికా, మర్పయ న్త్యాముఞ్చతీ, కథంచిన్నహతా కష్టేన, చిరవ్యవస్థాపితవాక్ చిరణ స్వీకృతవాక్ - ఏతేన లజ్జోపరోహో వ్యజ్యతే, మితాక్షరం పరిమితవణికం యథా, భావత బభాషే.

కి మువా చే త్యాహ.—

యథా శ్రుతం వేదవిదాం వర, త్వయా;

జనోఽయ ముచ్చైఃపదలజ్జ నోత్సుకః;

తపః కి లేదం తదవా ప్తిసాధనం

మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే.

61

టీక.—వేదవిదాం = వేదవేత్తలలో, వర = శ్రేష్ఠుఁడా, త్వయా = నీచేతఁ శ్రుతం = వినఁబడినది, యథా = సరియే, అయం జనః = ఈ ప్రాణి (నేను అనుట), ఉ...కః—ఉచ్చైః = గొప్పదైన - పద = స్థానమును - లజ్జన = ఆక్రమించుటకు— ఉత్సుకః = కోరియున్నది; ఇదం తపః = ఈ తపస్సు, త...నం కిల—తత్ = ఆయు న్నతపదవిని - అవాప్తి = పొందుటకు - సాధనం కిల = ఉపాయ ముట; మనోరథానాం = కోరికలకు, అగతిః = విషయము కానిది, న విద్యతే = లేదు.

తా.—ఓయి వేదజ్ఞవరేణ్యుఁడా, నాసఖివలన నీవు విన్నమాట వాస్తవమే; మ్రొక్కడి నయిన నేను శివలాభరూప మయినమహోన్నతపదవిని కోరి, అందులకు అతితుచ్ఛ మగుటచేత ఆసాధక మైన యీతపస్సును సాధకముగా పూనియున్నదానను; మఱి ఆసాధ్యవిషయమును మానుదునా యనిన, కోరికలు ఎంతటివిషయముమీఁద నైనను ప్రసరించునుగాని శక్తిని ఆలోచింపవు గదా.

వ్యా.—య థేతి.—హే వేదవిదాం వర వైదికశ్రేష్ఠ, త్వయా, యథా శ్రుతం సమ్యక్ శ్రుతం, శ్రుతాథకమే వాహ - అయం జనః స్వయ మి త్యథకాః, ఉచ్చైః పదస్య శివలాభరూపోన్నతస్థానస్య - లజ్జన ఆక్రమణ - ఉత్సుకః, కి మ త్రాయుక్త మి త్యత్రాహ - ఇదం తప, స్తదవాప్తే - స్తస్యోచ్చైఃపద - స్యావాప్తేః ప్రాప్తే - సాధనం కిల - కి లే త్యలీకే - అతితుచ్ఛత్వా దసాధక మే వే త్యథకాః, తహి త్యజ్యతా మి త్యాశక్య దురాకా మాం న ముఞ్చ తీ త్యాశయే నాహ-మనోరథానాం

కామానా, మగతి రవిషయో, న విద్యతే; న హి స్వశక్తిపర్యాలోచనయా కామాః
ప్రవర్తన ఇతి భావః.

అ థాహ వర్ణి విదితో మహేశ్వర,
స్తదర్థి నీ త్వం పున రేవ వర్తనే,
అమజ్జలాభ్యాసరతిం విచిన్త్య తం
త వానువృత్తిం న చ కర్తు ముత్సహే.

(65)

టీక.—అథ = అంతట, వర్ణి = బ్రహ్మచారి, అహ = పలికెను; (ఏమనఁగా),
మహేశ్వరః = మహాదేవుఁడు, విదితః = నాకు తెలియుచున్నాఁడు, పున రేవ = మఱి,
త్వం = నీవు, తదర్థి నీ = ఆయనను కోరుదానవుగా, వర్తనే = ఉన్నావు; అ...
తిం—అమజ్జల = అశుభమయిన - అభ్యాస = ఆచారమందు - రతిం = ప్రీతిగల
వాఁడైన, తమ్ ఈశ్వరం = ఆయిశ్వరుని, విచిన్త్య = తలంచి, తవ అనువృత్తిం =
నీయనుసరణమును, కర్తుం = చేయుటకు, న ఉత్సహే = వూసను.

తా.—అంతట బ్రహ్మచారి యిట్లు పలికెను; ఏమనఁగా,—మహాదేవుని నే నెఱుంగుదును, ఆయిన నిన్ను ఆవిధముగా మున్ను తిరస్కరించినను మఱల నీవు ఆయననే వలచుచున్నావు. ఆయిశ్వరుఁడు శక్తకానవాసా ద్యమంగళాచారములందు ప్రీతిగలవాఁడగుటచేత ఆయనను గూర్చిననీయనుసరణమును నేను అంగీకరింపలే కున్నాను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ, వణీః బ్రహ్మచారి - 'ని. వణీఃనో బ్రహ్మచారిణః' ఇ త్యమరః, అహ - ఉవాచే త్యర్థః * 'ఆ హేతి భూతార్థే లబ్ ప్రయోగో భ్రాన్తి మూలః' ఇ త్యాహ వామనః, కి మి త్యాహ - మహేశ్వరో మహాదేవో, విదితః మయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః * బుద్ధ్యథా త్వాద్వర్తమానే క్తప్రత్యయః * త్యద్యోగాత్ షష్ఠీచ-యేన త్వం ప్రాగ్ భగ్నమనోరథా కృ తేతి భావః, పున రేవ త్వం, త మిశ్వర మథా యసే తదధిక శ్యేవ తత్కా మైవ ప్రవర్తనే - తత్ప్రభావ మనుభూ యా పీతి భావః, అనుసరణే కో దోష స్త త్రాహ - అమజ్జలాభ్యాసేఽమజ్జలాచారే - రతిర్యస్య త థోక్తం, తం ఈశ్వరం, విచిన్త్య విచార్య, త, వానువృత్తి మనుసరణం - కతుకాం నోత్సహే - నానుమస్తుం శక్నో మి త్యర్థః.

అవస్తునిర్బంధపరే, కథం ను తే

కరోఽయ మాము క్తవివాహకౌతుకః

కరేణ శమో ర్వలయాకృతాహినా

సహిష్యతే తత్ప్రథమావలమ్బనమ్ ?

66

టీక.—అ...రే—అవస్తు = తుచ్ఛవస్తువునందు - నిర్బన్ధ = పట్టుదల - పరే = ప్రధానముగాఁగల యోపార్వతీ, అ...కః—అముక్త=తాల్పఁబడిన-వివాహ= పెండ్లియందైన - కాతుకః = హస్తనూత్రముకలదైన, తే అయం కరః = నీయొక్క యీచేయి, వ...నా—వలయాకృత=కంకణముగాఁ జేయఁబడిన - అహినా = పాము గలదైన, శంభోః = శివునియొక్క, కరేణ = చేతిచేత, త...నం—తత్ = అదే - ప్రథమ = మొదటిదైన - అవలమ్బనం=పట్టును, కథం ను=ఎట్లు గా, సహిష్యతే = ఓర్పును.

తా.—ఓపార్వతీ, నీవు తుచ్ఛవస్తువు నాశించి పట్టుపట్టి యున్నావు. పెండిలి యయినతర్వాత ఏమి కాఁగలదో దానిమాట య టుండనీ, అదిలోనే ఆతఁడు తనకేల నీకేలు పట్టుటయే నీకు దుస్సహముగా నుండును; వివాహమున మంగళ మయిన హస్త నూత్రమును ధరించిన నీచేతిని, పాపకడియపుఁజేతితో ఆయనపట్టుకొనుటయే పరి చయము లేమిచే భయంకరముగా నుండును.

వ్యా.—అవ స్త్వితీ.—అవస్తుని తుచ్ఛవస్తుని - నిర్బన్ధోఽభినివేశః - పరం ప్రధానం-యస్యా స్తస్యాః సంబుద్ధి రవస్తునిర్బన్ధపరే పార్వతీ, అముక్త మాసజ్జితం- వివాహే-యత్ కాతుకః హస్తనూత్రం - త ద్యస్య స, తేఽయం కరః - ని. 'కా తుకం మజ్జలే హర్షే హస్తనూత్రే కతూహలే' ఇతి కాశ్వతః, వలయాకృతాహినా భూషణీకృతసర్పేణ, శంభో ర్తహాదేవస్య, కరేణ కరణభూతేన, త దేవ ప్రథమం త త్ప్రథమమ్ - అపరిచితత్వా దతిభయంకర మితి భావః - త చ్చ త - దవలమ్బనం గ్రహణం చేతి-కథం ను సహిష్యతే-న కథంచిదపి సహిష్యత ఇ త్యథః—అగ్రతో య ద్భావి త ద్ధూరేఽవతివృతాం-ప్రథమం కరగ్రహ ఏవ దుస్సహ ఇతి భావః.

త్వ మేవ తావ త్పరిచిస్తయ స్వయం

కదాచి దేతే యది యోగ మర్హతః,

నధూదుకూలం కలహంసలక్షణం

గజాజినం శోణితబిన్దువర్షి చ.

67

టీక.—(ఓ గారీ), త్వమ్ ఏవ=నీవే, స్వయం = స్వయముగా, తావత్ = వలసినంతవట్టు, పరిచిస్తయ = ఆలోచింపుము, (ఏ మని యనఁగా), క...ణం—కల హంస = రాయంచలు - లక్షణం = చిహ్నముగాఁగలయట్టి, వ...లం—నధూ =

పెండ్లికూతుయొక్క - దుకూలం = వలిపమును, కో...ర్ని - కోణిత = నెత్తుటి
యొక్క - బిడ్డ = బొట్లను - వర్షి = కురియుచున్న, గజ అజినం = ఏనుగు తోలు
(శివుని యుత్తరీయము) ఏలే = ఈరెండును, కదాచితో = ఎప్పుడేని, యోగమ్ = పరస్పర
సంబంధమునకు, అర్హతః యది = తగిన వేమో.

తా.-ఓ పార్వతీ, పెండ్లికొమరితయొక్క రాయంచబుటాలవలిపంబును నెత్తురు
బొట్లను కురియుచున్న పినాకియొక్క గజాజినోత్తరీయంబును ఒండొకటితో కూడి
కను తగిన వేమో, నీవే స్వయముగా చక్కగా ఆలోచించుకొము.

వ్యా.-త్వ మే వేతి.-హేగారి, త్వ మేవ, స్వయ మాత్త నా, * తావదితి
మానాథే-యావన్నాత్ర విచారణీయం తావన్నాత్ర మి త్యర్థః-ఇద మే వోదాహృతం
చ గణవ్యాఖ్యానే-పరిచిస్తయ పర్యాలోచయ, కిమితి, కలహంసలక్షణం కలహంస
చిహ్నం - ని. 'చిహ్నం లక్ష చ లక్షణమ్' ఇ త్యమరః, వధ్వా నవోధాయా -
దుకూలం వధూదుకూలం - ని. 'వధూః స్నుషా నవోధా స్త్రీ' ఇతి విశ్వః. తథా కోణిత
బిన్దుకా వమ తీతి త థోక్తమ్-అర్ధం మి త్యథకః, గజాజినం చ కృత్తివాస శ్చ,
త త్పినాకిన ఇత్యాశయః, ఏలే, కదాచి జ్ఞా త్వపి, యోగం సంగతి, మహాతో య
ద్యహాతః కిమ్, ఏత త్వ మేవ చిస్త యేతి పూర్వేణాన్వయః; పాణిగ్రహణకాలే
వధూవరయో ర్వస్తాన్తగ్రన్థి క్రియతే-కృత్తివాససా పాణిపీడనేతు దుకూలధారిణ్యా
స్తవ కథం సంఘటిష్యత? ఇతి భావః.

చతుష్క పుష్పప్రక రావకీర్ణయోః

పరోఽపి కో నామ త వానుమన్యతే

అలక్త కాజ్కాని పదాని పాదయోః

వికీర్ణ కేశాను పరేతభూమిషు.

68

టీక.-చతుష్క = చవికయందు - పుష్ప = పూవులయొక్క - ప్రకర =
మొత్తములమీద - అవకీర్ణయోః = ఉంపబడినట్టి, తవ పాదయోః = నీయడుగుల
యొక్క, అ...ని-అలక్తక=లత్తుక - అజ్కాని=అలంకారముగలవైన - పదాని=
పదచిహ్నములను, వి...ను-వికీర్ణ=చల్లబడియుండు - కేశాను = వెండ్రుకలుగల
వైన, పరేతభూమిషు=శ్చ కానములయందు, పరః అపి = శత్రువయినను, కోనామ =
ఎవడెటు, అనుమన్యతే=ఒప్పుకొనును.

తా.-దివ్యభవనములందు చల్లిన పూవుమొత్తములమీద నడువ నర్హము లయిన
నీ లత్తుకపారాణితోడి పాదములయొక్క గుర్తులను, ఇనీ! శవకేశమయము లయిన వల్ల

కాళ్లలో (చూచుటకు) శత్రువున కయినను మనస్సు ఒప్పునా? శక్తకానవానిని వినాకిని పెండ్లియాడినం గలుగు భాగ్యము అదేగదా.

వ్యా.—చతు స్కేతి. —చతుస్కే గృహవిశేషే - యః పుష్పప్రకరస్త -
త్రావకీణకాయో ర్మ్యస్తయోః-కుసుమాస్తృత దివ్యభవన భూ సంచారోచితయో రి
త్యథాః, తవ పాదయో, రలక్తకాక్ష్మాని లాఘరజ్జితాని, పదాని పాదాకారాణి
పాదన్యాసచిహ్నాని - ని. 'పదం శబ్దే చ వాక్యే చ వ్యవసాయపదేశయోః - పాద
తచ్చిహ్నయోః' ఇతి విశ్వః, వికీర్ణా విక్షిప్తాః - కేశాః శవశిరోరుహా-యాను తాను
వికీర్ణకేశాను* 'అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చ' ఇతి వననాత్*స్వాక్ష్మా చోపసర్జనా
దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పా న్న జీవో, పరేతభూమిషు ప్రేతభూమిషు-శక్తా
నే ప్వి త్యథాః, పరోఽపి శత్రు రపి, కోనా మానుమన్యతే న కోఽపీ త్యథాః, నా
మేతి కుత్సాయామ్; పినాకపాణి పాణిగ్రహణే తస్య పరేతభూసంచారిత్వేన సాహ
చర్యా త్త వాపి తత్ర సంచారోఽవశ్యంభా వీతి భావః.

అయు క్తరూపం కి మతః పరం వద

త్రినేత్రవక్షః సులభం త వాఽపి యత్

స్తనద్వయేఽస్తి హరిచందనాస్పదే

పదం చితాభస్తరజః కరివ్యతి.

69

టీక.—త్రినేత్రవక్షః = ముక్కంటియాలింగనము, తవ = నీకు, సులభ మపి
(భవతి)=సులువు(గా దొరకును), అతః పరం=ఇంత కన్న (ముక్కంటివత్తున్న దొరకుట.
కన్న) వేఱు, అయు క్తరూపం = అత్యంతాయు క్తము, కిం=ఏదో, వద = చెప్పుము;
(ఏ లనఁగా), యత్ = ఏ (ఆ) కారణంబున, హ...దే—హరిచందన=పసిమిగందము
నకు - ఆస్పదే=తావలమయిన, అస్తి హరిచందన=ఈచనుగవయందు, చితా భస్త
రజః = సాద బూడిద ధూళి, పదం కరివ్యతి = అడు గిడును.

తా.—ముక్కంటి యాలింగనంబు నీకు సులువుగానే దొరకును ; చానంజేసి
పసిమిచందనంపుఁ బూతకు తావల మయిన యీ నీ చనుంగవయందు అళివుని వక్షంబు
నందలి సాదబూడిదపొడి నెలకొనును గదా; అంతకన్న వేఱే అత్యంతాయుక్తము
ఉండునా చెప్పుము.

వ్యా.—అయు క్తేతి.—త్రినేత్రవక్షః-త్ర్యమ్బకాలిజ్జన మి త్యథాః, తవ
తత్సంబద్ధితయా, సులభ మపి సుప్రాపం చ - భవ తీతి శేషః * త వేతి శేషే చష్ఠీ
* 'న లోకావ్యయ-' ఇత్యాదినా కృద్యోగలక్షణషష్ఠ్యా నిషేధాత్, అతఃపర మస్తా

త్రినేత్రవక్షోలాభా-దస్య, దయుక్తరూప మత్యన్తాయుక్తం - కిం వద - న కిచ్చి ది
త్యథాః * 'ప్రకంసాయాం యాపవ్' ఇతి యాపవ్ ప్రత్యయః, కుతః, యద్యస్తాత్
కారణా, ద్ధరిచన్దనాస్పదే హరిచన్దన - స్యాస్పదే స్థానభూతే, 2స్తిక్ సన్దర్శయే,
చితాభస్వ శ్చకానభస్వ-త దేవ-రజ కూచుణకం - కర్తృ, పదం కరిష్యతి పదం నిధా
న్యతి - భర్తు ర్భవస్య భస్మాజరాగా దితి భావః.

ఇయం చ తేఽన్య్యా పురతో విడమ్బునా
య దూఢయా వారణరాజహార్యయా
విలోక్య వృద్ధోక్ష మధిష్ఠితం త్వయా
మహాజనః స్తేరముఖో భవిష్యతి.

70

టీక.-ఇయం చ=ఇదియును, తే=నీకు, పురతః=ఆదిలోనే, అన్య్యా విడమ్బునా=
ఇంకొక నగుఁబాటు; యత్=ఏదనఁగా వా...యా-వారణరాజ = గజేంద్రముచేత -
హార్యయా=మోవబడఁదగినదానవైన, త్వయా = నీచేత, అధిష్ఠితం = ఎక్కఁబడిన,
వృద్ధోక్షం=ముదియొద్దును, విలోక్య=చూచి, మహాజనః=ఎల్లజనమును, స్తే...ఖః=స్తేర=
మందస్తి తముగల - ముఖః=మొగముగలది, భవిష్యతి=అగును.

తా.-ఇదియును నీకు ఆదిలోనే ఊరేఁగింపులోనే మఱియొక నగుఁబాటు;
ఏ దనఁగా, గజేంద్రము నెక్కవలసిన భాగ్యకాలినివి నీవు ముదియొద్దు నెక్కినం గాంచి
ఎల్లవారును ఎగతాళిగా నవ్వుకొందురు.

వ్యా.-ఇయ మితి.-ఇయం చ, తే తవ, పురత ఆదా వే, వాన్య్యా, విడ
మ్బునా-పరిహాస ఇ త్యథాః, కా సే త్య త్రాహ - ఊఢయా పరిణీతయా * వహీః
కర్తృణి క్తః, వారణరాజహార్యయా త్వయా, 2ధిష్ఠిత మారూఢం, వృద్ధ ముత్సాహం
వృద్ధోక్షమ్ * 'ఆచతుర-' ఇ త్యాదినా నిపాతః, విలోక్య, మహాజనః సాధుజనః,
స్తేరముఖః స్తి తముఖో భవిష్య త్యుపహసిష్యతి, యత్ ఇయ మితి పూర్వేణ సంబంధః;
స్తే రే తి * 'నమి కమ్పి స్త్యజన -' ఇత్యాదినా రప్రత్యయః.

ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం
సమాగమస్థానయా పినాకినః
కలా చ సా కాన్తిమతీ కలావత,
స్త్య మన్య లోకస్య చ నేత్రకాముదీ.

71

టీక.—పినాకినః=ఈశ్వరునియొక్క, స...యా - సమాగమ=ప్రాప్తియొక్క (ప్రాప్తిని)-ప్రార్థనయా = శోరుటచేత, సంప్రతి=ఇప్పుడు, ద్వయం=రెండు, శోచనీయ తాం=శోచ్యత్వమును, గతం=హందినవి, (ఏవనఁగా), సా=ఆ (ప్రసిద్ధమయిన), కాన్తి మతీ=సదా వెలుగుగలదై స, కలావతః=చంద్రునియొక్క, కళా చ=రేఖయును, అస్య లోకస్య=ఈలోకమునకు, నేత్ర కాముదీ=కంటికి వెన్నెల వయిన, త్వం చ = నీవును.

తా.—ఈశ్వరుని ఆశ్రయింపఁగోరించున ఈరెండును శోచనీయలు అయినవి; ఏ రెండ నఁగా.—సదా కాంతిగలదై లోకుల కన్నులకు వెన్నెల యై శివశిరమంగున్న యాచంద్రరేఖయు, సదా కాంతిగలదానవై లోకులకంటికి వెన్నెలవయిన నీవును.— ఇంతవఱకు చంద్రరేఖ యొకటియే శోచనీయ, ఇప్పుడు నీతో రెండు శోచనీయలు.

వ్యా.—ద్వయ మితి.—పినాకిన ఈశ్వరస్య, సమాగమ ప్రాథమికయా ప్రాప్తి కామనయా-క్రియమాణ యేతి శేషః, సంప్రతి, ద్వయం, శోచనీయతాం శోచ్యత్వం, గతం, కిం త దాహ - సా ప్రా గేవ హరశిరోగతా - అత్ర నేతి ప్రసిద్ధాథాత్వా న్న య చ్చబ్దాపేక్షా - త దు క్తం కావ్యప్రకాశే-వి. 'ప్రకాస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థ విషయ స్తచ్చబ్దో యదుపదానం నాపేక్షతే' ఇతి, కాన్తిమతీ * నిత్యయోగేమతువ్, కలావత శ్చంద్రస్య, కలా షాడశో భాగ, కాన్తస్య లోకస్య, నేత్రకాముదీ - నేత్రా ౭౭నన్ది వీ త్యథాః, త్వం చ, కాన్తిమతీత్వ నేత్రకాముదీత్వ విశేషణయో రుభయ త్రా ప్యన్వయః; ప్రా గే కైవ శోచ్యా, సంప్రతి తు త్వ మ ప్యప రేతి ద్వయం శోచ్య మితి పిణ్డితాథాః, శోచ్యత్వం చ నికృష్టాశ్రయణా దితి భావః.

'కన్యా వరయతే కూపం, మాతా విత్తం, పితా శుతమ్,

బాన్ధవాః కుల మిచ్ఛన్తి, మిష్టాన్న మితరే జనాః.'

ఇతి లోకానా మాభాషణమ్; తత్ర కిచ్ఛి దపి నా స్తీ త్యాహ.—

వపు ర్విరూపాక్ష, మలత్కృజన్తతా,

దిగమ్బరత్వేన నివేదితం వసు;

వరేషు య ద్బాలమృగాక్షి, మృగ్యతే

తద స్తికిం వ్యస్త మపి త్రిలోచనే?

72

టీక.—(ఈశ్వరునికి), వపుః=దేహము, వి...క్షం-విరూప=వికృతస్వరూపము లయిన - అక్షమ్=కన్నులుగలది; అ లక్ష్మ జన్తతా=తెలియరాని పుట్టుకగలవాడగుట; వసు=ధరము, దిగమ్బరత్వేన=దెసలే వస్త్రముగాఁ గలిగియుండుటచేతనే, నివేదితం = తెలుపఁబడినది; హే బాలమృగాక్షి=ఓ లేగ లేడి కన్నులదానా, వరేషు=పెండ్లిభుమా

రులయందు, యత్ మృగ్యతే=ఏది కోరబడునో, తత్ = అది, వ్యస్తమ్ అపి = ఒకటి యైనను, త్రిలోచనే = ముక్కంటియందు, అస్తి కిమ్ = కలదా.

తా.—లేడిలేగకన్నులవంటి కన్నులుగల యోపార్వతీ, వరునియందు కోరబడు గుణములలో ఈశ్వరునియందు అన్నియుఁ గావు గదా, ఒకటి యైనను కలదా? ఎట్లనెన:—రూపమా-మూడుకన్ను లగుటచేఁ ఘోరముగానున్నది; కులమా-తల్లిదండ్రులెవరో తెలియదు; ధనమా - దెనమొలతనముచేతనే నున్న యని స్పష్టపడి యున్నది.

వ్యా.—వపు రితి.—వపు స్తావ దస్య; విరూపాణి వికృతరూపా ణ్యక్షిణి నేత్రాణి యస్య త ద్విరూపాత్మం * ‘బహుప్రవచా సక్యక్షోః స్వాక్లాత్ షచ్’ ఇతి షచ్చృత్యయః - వైరూప్యం చ త్రినేత్రత్వా దితి క్షీరస్వామీ - అతో న సౌందర్యవార్తా పీ త్యథాః, అలత్య మజ్ఞాతం - జన్త యస్య తస్య భావ స్తతా - కుల మపి న జ్ఞాయత ఇత్యథాః, ‘అలక్షితా జనిః’ ఇతి పాతే జని రుత్పత్తి రలక్షితా న జ్ఞాతా-ని. ‘జని రుత్పత్తి రుద్భవః’ ఇ త్యమరః, వసు విత్తం, దిగమ్బరత్వే నై వ నివేదితం-నా స్తీతి జ్ఞాపిత మి త్యథాః-యది విత్తం భవతి తదా కథం దిగమ్బరో భవతి - అతో క్షేయం నిధానో-య మితి, కిం బహునా, హే బాలమృగాక్షి పార్వతి, వరేషు వో ధ్యేషు-ని. ‘వరా జామాతృ వోధారా’ ఇతి విశ్వః, య ద్రూపవిత్రాదికం, మృగ్యతే కన్యాతదృన్ధుభి రన్విష్యతే, త త్రిలోచనే త్ర్యమ్బకే, వ్యస్తమ్, ఏక, మపి సమ స్తం మా భూదితి భావః, అస్తి కిమ్ నా స్త్యే వే త్యథాః.

నివర్తయాస్మా దస దీప్సితా స్తనః;

క్వ తద్విధః స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా?

అపేక్ష్యతే సాధుజనేన వైదికీ

శ్చ శానశూలస్య న యూపసత్క్రియా.

73

టీక.—అస్తాత్ = ఈ, అసత్ ఈప్సితాత్ = చెడుకోరికనుండి, మనః=మన మ్మను, నివర్తయ=మరలింపుము; తద్విధః, = ఆప్రకారమువాఁడు (అమంగళశీలుఁడు), క్వ = ఎక్కడ, పుణ్యలక్షణా = మంచి భాగ్యచిహ్నములు గలదానవు, త్వం క్వ=నీ ఎక్కడ, సాధుజనేన=సజ్జనునిచేత, శ్చ...స్య-శ్చ శాన=వల్ల కాటి-శూలస్య=కొ ర్తికి, వైదికీ = వేదో క్త యయిన, యూపసత్క్రియా = యూప (స్తంభ)ముయొక్క సత్క్రియ, న అపేక్ష్యతే = కోరబడదు.

తా.—ఈచెడుకోరికను మానుము, అమంగళశీలుఁడైన యా యాశ్వరునికిని కుభలక్షణకు నీకును కూడిక తగదు. సజ్జనులు ఎవరేని యజ్ఞమందలి యూప స్తంభము

నకు చేయవలసిన వైదికసత్క్రియను వల్లకాటికొత్తికి చేయుదురా, — యూపసత్క్రియకు వల్లకాటికొట్టు ఎట్లర్హము కాదో నీ కతఁడు అర్హుఁడు గాఁడు అని భా.

వ్యా.—నివర్తయేతి.—అస్తా, దసదీప్సితా దనిష్టమనోరథా, న్ననో, నివర్తయ నివారయ, సా పూర్వోక్తా విధా ప్రకారో యస్య తథోక్తః, అమృతలకీల ఇత్యథాః, క్వ, మహ దంతర మిత్యథాః, పుణ్యలక్షణా ప్రశస్తభాగ్యచిహ్నీ, త్వంచ క్వ - అతో న త వాయ మహా ఇత్యథాః. తథా హి - సాధుజనేన - ని. 'సాధు ర్వార్ధం షికే చాశా సజ్జనే చాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః - శ్చ శానశూలస్య శ్చ శానభూమినిఖా తస్య వధ్యశఙ్కో, రైవదికీ వేదోక్తా, యూపో నామ పశుబద్ధనసాధనభూతః సం స్కృతదారువిశేష - స్తస్య సత్క్రియా ప్రోక్షణాభ్యుక్షణాదిసంస్కారో యూపసత్క్రియా, నాపేక్ష్యతే నేష్యతే, యథా శ్చ శానశూలే యూపసత్క్రియా న క్రియతే తథా త్వ మపి తస్మై న ఘటన ఇతి తాత్పర్యాథాః.

ఇతి ద్విజాతౌ ప్రతికూలవాదిని,
ప్రవేపమానాధగలక్ష్యకోపయా
వికుఞ్చిత భూలత మాహితే తయా
విలోచనే తిర్య గుపాంతలోహితే.

74

టీక.—ఇతి=ఇట్లు, ద్విజాతౌ=బ్రాహ్మణుఁడు, ప్ర...ని - ప్రతికూల = విరుద్ధముగా - వాదిని(సతి)=పలుకుచుండఁగా, ప్ర...యా - ప్రవేపమాన=అదురుచున్న - అధర=పెదవిచేత - లక్ష్య=చూడనయిన - కోపయా=కినుకగలదైన, తయా = పార్వతిచేత, ఉ...తే - ఉపాంత=ప్రాంతములందు - లోహితే=ఎఱ్ఱనివైన, విలోచనే=కన్నులు, వి...తం - వికుఞ్చిత=వక్రముచేయబడిన - భూలతం = బొమతీగలు గలుగునట్లుగా, తిర్యక్=అడ్డముగా, ఆహితే=ఉంపబడినవి.

తా.—ఈవిధముగా బ్రాహ్మణుఁడు అప్రియము పల్కుఁగా పార్వతీదేవి కోపము చేత క్రిందిపెదవి యదురుచుండ, సేత్రాంతములు కంపెక్కఁగా, బొమముడిపై చి కన్నులను ఓరచూపుగా త్రిప్పివైచినది.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ త్యేవం ప్రకారేణ, ద్విజాతౌ ద్విజే, ప్రతికూలవాదిని సతి, ప్రవేపమానేన చచ్చరే - నాధరే జాధగోష్ఠేన - లక్ష్యోఽనుమేయః - కోపః ప్రోథో యస్యాస్తథోక్తయా, తయా పార్వ, త్యోపాంతలోహితే ప్రాంతరక్షే, విలోచనే, వికుఞ్చితే కటిలితే - భూలతే యస్మిం స్తతథా - భూభజ మిత్యథాః, తిర్యక్ సా, చ్యాహితే నిహితే, అనాదరా తిర్య గ్లక్ష్య తే త్యథాః.

ఉవాచ చైనమ్.—పరమార్థతో హరం
 న వేత్సి నూనం యత ఏవ మాత్మ మామ్.
 అలోకసామాన్య మచిన్త్య హేతుకం
 ద్విషన్తి మన్దా శ్చరితం మహాత్మ నామ్.

75

టీక.—ఏవం=ఈ బ్రహ్మచారినిగూర్చి, ఉవాచ చ=మఱి యిట్లు పలికినది, పరమార్థ తః=వాస్తవరూపమున, హరం=ఈశ్వరుని, న వేత్సి=ఎఱుంగవు, నూనం=(అది) నిశ్చయము, యతః=ఏలయనగా, మాం = నాతో, ఏవమ్=ఇట్లు, ఆత్మ=పలికితిని, మన్దాః = మూఢులు, అలోకసామాన్యం = లోకలకు సాధారణముగానట్టియు, అచిన్త్య హేతుకం=ఊహింప శక్యమయిన కారణము గలది కానట్టియు, మహాత్మ నాం = గొప్పవారి యొక్క, చరితం=నడువడిని, ద్విషన్తి = నోయుదురు.

తా.—పార్వతి యిట్లు ఆ బ్రాహ్మణునికి బదులు చెప్పెను; నీవు ఈశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱుంగవు, అందువలననే నాతో ఇట్లు పలికితివి; ఇట్లు మూఢులు తమకు అలవి గాని దగు మహాత్ములనడువడిని దానికారణ మెఱుంగ నేరక ద్వేషింతురు.

వ్యా.—ఉవా చేతి.—అ, తై నం బ్రహ్మచారిణ, మువాచ చ, కి మితి.— పరమార్థకత స్తత్త్వతో, హరం, న వేత్సి, న జానాసి, నూనం, కుతః - యతో, మా, మేవ ముక్తయా రీత్యా, ౭౭ త్థ బ్రవీషి * 'బ్రువః పఞ్చానా మాదితః .' ఇతి రూప సిద్ధిః, అజ్ఞానాదే వాయం కివద్వేష స్తవే త్యాశయే నాహ - మన్దా మూఢాః - ని. 'మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యా మన్దా' ఇ త్యమరః, లోకసామాన్య మితరజనసాధారణం న భవతీ త్యలోకసామాన్య, మచిన్త్య హేతుకం దుర్బోధకారణకం, మహాత్మ నాం చరితం, ద్విషన్తి హేత్వపరిజ్ఞానా ద్దూషయన్తి - విద్వాంస స్తు కోఽప్యత్ర హేతు రస్తీతి బహుమన్యస్త ఇ త్యర్థః.

సంప్రతి 'అమృతలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యా ద్యుక్తం దూషణజాతం 'విపద్' ఇత్యాదిభిః వడ్డిభిః శ్లోకః పరిహర్తు మారభతే.—

విపత్ప్రతీకారపరేణ మజ్జలం నిషేవ్యతే భూతిసముత్సుకేన వా;

జగచ్చరణ్యస్య నిరాశిషః సతః కి మేభి రాశోపహతాత్మవృత్తిభిః? 76

టీక.—౭...ణ—విపత్ = కీడునకు - ప్రతీకార = నివారణ-పరేణ=ముఖ్యముగాఁగలవానిచేతను, భూ...వా—భూతి = బిశ్వరూపమందు - సముత్సుకేన వా = పూనికకలవానిచేతఁ గాని, మజ్జలం = (గడ్డమాల్యాది) కుభవస్తువు, నిషేవ్యతే = ధరింపఁబడును; జ...స్య—జగత్ = లోకములకు - శరణ్యస్య = రక్షణకుఁ దగినవానికి,

నిరాశిషః సతః = కోరికలులేనివాడైయున్న (శివునికి), అ...భిః—అకా=కోరికలచేత-
ఉపహతః=చెడఁగొట్టబడిన - అత్తవృత్తిభిః = చిత్తవృత్తిగలవియగు, ఏభిః = ఈమంగళ
ములచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము.

తా.—కీడును తొలగించుకొనుటకుఁగాని విశ్వర్యమును సంపాదించుకొనుట
కుఁగాని లోకులు మంగళపదార్థములను నేమింతురు. కోరికల పుట్టించి మనస్సును
చెఱుపునవైన యీమంగళములవలన లోకములకు రక్షకుడై కోరికలులేనివాడైన
శివునికి ఏమిప్రయోజనము?

వ్యా.—విప దితి.—విపత్ప్రతీకారపరేణ అనథఃపరిహారాధికా నే త్యథః
* 'ఉపసగఽస్య ఘృణ్యమనుష్యే బహులమ్' ఇతి దీఘః. భూతిసముత్సుకే నై శ్వర్య
కామేన, 'వా, మజ్జలం గన్ధమాల్యాదికం, నిషేవ్యతే, శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యః
* 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్ప్రత్యయః- 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇ త్యమరః జగతః
శరణ్య స్తస్య జగచ్చరణ్యస్య, నిరాశిషో నిరభిలాషస్య - సతః శివస్య - ని. 'అశీ
రురగదంష్ట్రాయాం విప్రవాక్యాభిలాషయోః' ఇతి కాశ్వతః, ఆశయా తృప్త్య - యోప
హతా దూషితాఽత్తవృత్తి రన్తఃకరణవృత్తి-ర్యేషాం తై రేభి ర్నజ్జలైః కిం - వృ
థే త్యథః, పూర్వం మజ్జల మి త్యేకవచనస్య జాత్యభిప్రాయత్వా దేభి రితి బహు
వచనేన పరామర్శో న విరుధ్యతే - ఇష్టావా ప్త్యనిష్ఠపరిహారాధికానో హి మజ్జలా
చార నిర్బంధః - తదుభయాసంస్పృష్టస్య తు యథాకథంజ్ఞి దాస్తాం కో దోష ఇత్యర్థః;
ఏతేన 'అమజ్జలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యుక్తం ప్రత్యుక్తమ్.

అకించనః సకా ప్రభవ స్స సంపదాం;

త్రి లోకనాథః పితృసద్గోచరః,

స భీషరూపః శివ ఇ త్యుదీర్యతే,

న స స్తి యాథార్థ్యవిదః పినాకినః.

77

టీక.—సః = ఆయన (ఈశ్వరుఁడు), అకిచ్చినః సకా = దరిద్రుఁడయ్యును,
సంపదాం = విశ్వర్యములకు, ప్రభవః = కారణభూతుఁడు, పి...రః—పితృసద్గ -
వల్ల కాడు - గోచరః సకా=అశ్రయముగాఁగలవాఁడు అయ్యును, త్రిలోకనాథః=
మూఁడులోకములకును ప్రభువు; సః = ఆయన, భీషరూపః సకా - భీషు = భయం
కరమయిన - రూపః=స్వరూపముకలవాఁ డయ్యును, శివ ఇతి = సామ్యరూపుఁడు
అని, ఉదీర్యతే = చెప్పబడుచున్నాఁడు; పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, యా...
దః—యాథార్థ్య=తత్త్వమును - విదః=పఠింపినవారు, న స స్తి=లేదు.

తా.—అయిన తరిద్రుడయ్యను సంపద లిచ్చువాడే; ఇల్లు వాకిలిలేనట్లు వల్ల కాటిలో నివసించువాడయినను కూడఁలోకములవను నాఁకుడే; భయంకర స్వరూపుడయ్యను సౌమ్యరూపుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు; కావున ఆయాశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱింగినవారు లేరు. అట్టి యా లోకాతీతమహిమాస్పదునికి ఎఱున్నను దోషము లేదు.

వ్యా.—అకిచ్చ నేతి.—స హరః - న విద్యతే కిచ్చన ద్రవ్యం యస్య సోఽకిచ్చనో దరిద్రః సక, సంపదాం, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం, పితృస ద్దగోచరః శ్మశానాశ్రయః సక, త్రయాణాం లోకానాం నాథః * 'తద్ధితాథక' ఇత్యాది నో త్తరపదసమాసః, స దేవో, భీమరూపో భయంకరాకారః సక, శివః సౌమ్య రూప, ఇ, త్యుదీర్యతే ఉచ్యత, అతః పినాకినో హరస్య, యథాభూతోఽర్థో య థాథక - స్తస్య భావో యథార్థ్యం తత్త్వం - తస్య విదో, న సన్తి; లోకోత్తర మహిమోన్ని నిర్లేపస్య యథాకథంచి దవస్థానం న దోషా యేతి భావః - ఏతేన 'అవస్తు నిర్బంధపరే' ఇతి పరిహృతం వేదితవ్యమ్.

దేవస్య రాజిక మరాజికం చ ప్రసాధనం నా స్తీ త్యాశయే నాహ.—

విభూషణోద్భాసి పినద్ధభోగి వా,
గజాజినాలమ్బి దుకూలధారి వా
కపాలి వా స్యా, దధవేన్దుశేఖరం,
న విశ్వమూర్తే రవధార్యతే వపుః.

78

టీక.—విశ్వమూర్తేః - విశ్వ = లోకమే - మూర్తేః = స్వరూపముగాఁగల వాడయిన (ఆప్తమూర్తియయిన) శివునియొక్క, వపుః=దేహము, వి...ని-విభూషణ= నగలచే - ఉద్భాసి వా = వెలుగునది, స్యాత్ = అగును, పి...వా—పినద్ధ = కట్టుకొనఁబడిన (ధరింపఁబడిన) - భోగి వా=పాములుగల దేనియు, స్యాత్, గ...మ్బి — గజ = ఏనుగుయొక్క - అజిన = తోలును - అలమ్బి = ధరించునది, స్యాత్, దు...రివా—దుకూల = వలిపమును - ధారి వా = ధరించునదేని, స్యాత్, కపాలి=పునుకకలది (బ్రహ్మకపాలమును సిగదండగా ధరించునది), స్యాత్, అథవా= ఒండె, ఇన్దుశేఖరం వా - ఇన్దు=చంద్రుడు - శేఖరం వా = సిగదండగాఁగలదియేని, స్యాత్, న అవధార్యతే=నిశ్చయింపఁబడదు.

తా.—ప్రపంచస్వరూపుఁ డయిన యాపరమశివునిదేహము ఇట్టి దని నిశ్చయింప నొకరికిని అలవి గారు;—అది నగలచేత నేనియు వెలుగును. పాముల నేనియు

తాల్పును; ఏనుఁగుతోలును ఉత్తరీయముగా వేసికొనును, వలిపమునేని ధరించును; సిగయందు బ్రహ్మకపాలమునేని పెట్టుకొనును, చంద్రు నైనను పెట్టుకొనును.

వ్యా.—విభూషణేతి.—విశ్వం మూర్తి ర్య స్యేతి విశ్వమూర్తే రష్ట్రమూర్తే - శివస్య, వపుః శరీరం, భూషణై రుద్యాగత ఇతి భూషణోద్భాసి, స్యాత్, వినద్ధభో గ్యాముక్తభుజ్జమం వా స్యాత్ * పిన ద్ధేతి నహ్యతే రపిపూర్వాత్ కమకణి క్తః * 'వప్తి భాగురిరల్లోప మవాప్యో రుపసగయోః' ఇ త్యకారలోపః, గజాజినాలమ్బి స్యాత్, అథవా, దుకులధారి స్యాత్, కపాలమ స్యా స్తీతి కపాలి బ్రహ్మశిరఃకపాల శేఖరం వా స్యాత్, ఇన్దుశేఖరం వా స్యాత్, నావధార్యతే న నిధాన్యతే; సర్వం సంభవతీ త్యర్థః. ఏతేన 'త్వ మేవ తావత్' ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యుక్త మితి జ్ఞేయమ్.

'అయన్తరూపం కి మతఃపరం వద' ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యాహ.—

తదజ్ఞసంసర్గ మవాప్య కల్పతే
ధ్రివం చితాభస్తరజో విశుద్ధయే;
తథా హి నృత్యాభినయక్రియాచ్యుతం
విలిప్యతే మాలిభి రమ్బరౌకసామ్.

79

టీక.—త...ర్గమ్—తత్ = ఆయనయొక్క - అజ్ఞ = శరీరమయొక్క - సం సర్గమ్ = కూడికను, అవాప్య = పొందినదై, చి...జః—చితా = సాదలయొక్క - భస్త = బూడిదయగు - రజః = ధూళి, విశుద్ధయే = పవిత్రీకరించుటకు, కల్పతే = ఏర్పడును, ధ్రివం=నిశ్చయము; తథా హి = (ఇది) ప్రసిద్ధముగదా, నృ...తం— నృత్యం=తాండవమందు - అభినయ = అర్థమును తెలుపుచేష్టయనెడు - క్రియా = చేత చేత - చ్యుతం = రాలినట్టిది, (అసాదబూడిదధూళి), అమ్బరౌకసాం = దేవతల యొక్క, మాలిభిః=సిగలచేత, విలిప్యతే = పూసికొనబడుచున్నది.

తా.—ఆయీశ్వరుని యొడలితాఁకుడు పొందినంతట సాదబూడిదధూళి పవిత్రీ కరణసమర్థ మగును, కాననే ఆయన తాండవమాడినప్పుడు అభినయవశంబున ఆయన యొడలినుండి రాలినయాధూళిని దేవతలు సిగలయందుఁ దాల్చురు.

వ్యా.—త దితి.—తస్య శివ-స్వాజ్ఞం తస్య సంసర్గః, మహా ప్యాపాద్యః చితాభ స్త్వైవ రజో, విశుద్ధయే కల్పతే - అలం పర్యాప్నోతీ త్యథః * అలమథా యోగాత్ 'నమఃస్వస్తిస్వాహా-' ఇ త్యాదినా చతుర్థీ, ధ్రివం శోభకత్వం ప్రమాణ సిద్ధ మి త్యథః, ప్రమాణ మే వాహ - తథా హి - ప్రసిద్ధ మే వేత్యర్థః, నృత్యే తాన్దవే-యో-భినయో-ర్థ వ్యర్జకచేష్టావిశేషః - స ఏవ క్రియా - తయా నిమిత్తేన-

చ్యుతం పతితం—చితాభస్తరజ ఇతి శేషః, అమ్మకాకసాం జేవానాం, మాలిభి, ర్విలి
ప్యతే ధ్రియతే; అశుద్ధం చేత్ కథ మిన్ద్రాభిర్ధియే తే త్యర్థాపత్తి రనుమానం వా
ప్రమాణ మి త్యర్థః.

య దుక్తం 'దిగమ్బరత్వేన నివేదితం వసు' 'ఇయం చ తే ౭న్యౌ పురతో
విడమ్బనా' ఇ త్యాది చ, త త్రోత్తర మాహ.—

అసంపద స్తస్య పృషేణ గచ్ఛతః
ప్రభిన్నదిగ్వారణవాహనో వృషా
కరోతి పాదా వుపగమ్య మాలినా
వినిద్ర మన్దార రజోఽరుణాబ్జులీ.

80

టీక.—ప్ర...నః—ప్రభిన్న=మదము స్రవించుచున్న - దిగ్వారణ = దిగ్గజము
(విరావతము) - వాహనః = వాహనముగాఁ గలవాఁ డయిన, వృషా = ఇంద్రుఁడు,
అసంపదః = సంపదలేనివాఁడై (దరిద్రుఁడై), పృషేణ = ఎద్దుచేత (ఎద్దు నెక్కి),
గచ్ఛతః = సంచరించునట్టి, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, పాదౌ = చరణములను,
మాలినా=సిగతో, ఉపగమ్య=తాఁకి, వి...లీ—వినిద్ర = వికసించిన - మన్దార =
కల్పవృక్ష పుష్పములయొక్క - రజః = ధూళిచేత - అరుణ = ఎఱ్ఱని - అబ్జులీ =
వేళ్లుకలవానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తా.—మదము స్రవించు నైరావతదిగ్గజము నెక్కి చరించు నైశ్వర్యవంతుఁ
డైన జేవేంద్రుఁడు ఎద్దు నెక్కి చరించునట్టి పేదయైన యామహేశ్వరుని పాదములకు
తనసిగసోఁక మ్రొక్కి వానివ్రేళ్లను ఆసిగలోని మందారపుష్పముల ధూళిచే నెఱుపు
గావించును. ఇట్లు దిగ్గజముల నెక్కునింద్రులు సయితము కొలుచువానికి సంపదలే?
ఎద్దు నెక్కిన నేమి దోషము?

వ్యా.—అసంపద ఇతి.— ప్రభిన్నో మదస్రావీ - దిగ్వారణో దిగ్గజో -
వాహనం యస్య సః విరావతే నోథ ఇ త్యర్థః, వృషా జేవేన్ద్రో, ౭సంపదో దరి
ద్రస్య, పృషేణ గచ్ఛతో వృషభారూఢస్య, త స్వేశ్వరస్య, పాదౌ, మాలినామకుటే
నోపగమ్య - ప్రణ మ్యే త్యర్థః, వినిద్రాణాం వికసితానాం - మన్దారాణాం కల్ప
తరుకుసుమానాం - రజోభిః పరాగై - రరుణా అబ్జులయో యయో స్తా త థోక్తా,
కరోతి; దిగ్గజాలోహితా మిన్ద్రాదీనా మపి వంద్య స్వేస్తుతాలేః కిం సంపదా, వృషా
రోహణే వా కో దోషః? ఇ త్యర్థః.

య దుక్తమ్ 'అలత్యుజన్తతా' ఇతి, త త్రోత్తర మాహ.—

వివక్షతా దోష మపి చ్యుతాత్తనా
త్వ యైక మీశం ప్రతి సాధు భాషితమ్,
య మామన న్నాత్మభువోఽపి కారణం
కథం స లక్ష్యప్రభవో భవిష్యతి?

51

టీక.—చ్యుతాత్తనా - చ్యుత = నష్టమయిన (చెడిన) - ఆత్తనా=స్వభావ ముకలవాడవై, దోషం = దోషగును, వివక్షతా అపి=చెప్పఁగోరినవాడ వయినను, త్వయా = నీచేత, ఈశం ప్రతి = శివునిగూర్చి, ఏకం=ఒక్కమాట, (పుట్టువు తెలియనివాడు అనునది), సాధు = చక్కఁగా, భాషితం = చెప్పఁబడినది, (ఏలయన), యం = ఏయిశ్వరుని, ఆత్మభువః అపి = బ్రహ్మకు సయితము, కారణమ్=కారణము నుగా, ఆమనన్తి = పెద్దలు ఉదాహరింతురో, సః = ఆతఁడు, కథం = ఎట్లు, లక్ష్య ప్రభవః - లక్ష్య = ఎఱుకవడునట్టి - ప్రభవః = కారణముగలవాడు, భవిష్యతి = అగును.

తా.—దుష్టస్వభావుడవు నీవు దూషింపఁ గడంగియు ఆయిశ్వరుని గుఱించి ఒకమాటమాత్రము వాస్తవముగానే చెప్పితివి. ఏ దనఁగా ఆతని పుట్టుక తెలియరాకున్న దనుట. బ్రహ్మ తనవలనతానే పుట్టినవాడుగదా, ఎవనిని ఆ బ్రహ్మకు సయితము కారణ మని పెద్దలు వచింతురో ఆతనికారణము ఎట్లు ఎఱుకవడును?

వ్యా.—వివక్ష తేతి.—చ్యుతాత్తనా నష్టస్వభావే నాత ఏవ దోషం దూషణం వివక్షతా-వత్త మిచ్ఛతా, యైక త్వ, యైశం ప్ర, త్యేకమ్ 'అలక్ష్యజన్తతా' ఇ త్యేత దేకమ్ - వచ ఇ త్యర్థః, సాధు భాషిత సమ్య గు క్తం, కుతః - య మిశ్వర, మాత్మ భువోఽపి బ్రహ్మణోఽపి - ని. 'బ్రహ్మాత్మ భూః సురజ్యేష్ఠః' ఇ త్యమరః, కారణ,మామనన్తిదాహరన్తి - విద్వాంస ఇతి శేషః * 'పా ఘ్నిర్ధాన్తా మ్నా దాజ్' ఇత్యాదినా మనాదేశః, స ఈశ్వరః, కథం, లక్ష్యప్రభవో లక్ష్యజన్తా, భవిష్యతి; అనాదినిధ నస్య భగవతః కారణశక్త్యా కలఙ్క శ్చ నాన్విష్యత ఇ త్యర్థః.

అలం వివాదేన, యథా శ్రుత స్త్వయా,
తథావిధ స్తావ దశేష మస్తు సః;
మ మాత్ర భావైకరసం మనః స్థితం;
న కామవృత్తి ర్వచనీయ మీక్షతే.

52

టీక.—వివాదేన అలం = వివాదము నలదు, త్వయా సః యథా శ్రుతః = నీచేత ఆయిశ్వరుడు ఎట్టివాడుగా వినఁబడినాడో, అశేషం = సంపూర్ణముగా,

తథావిధః తావత్ = అట్టివాడే, అస్తు = అగుఁగాక, మమ మనః = నాచిత్తము, అత్ర = ఈవిషయములో, భా...సం—భావ = శృంగారము - ఏక=ముఖ్యమయిన-
రసం = భోగ్యముగాఁగలదై, స్థితం = ఉన్నది; కామవృత్తిః - కామ = స్వేచ్ఛ
ప్రకారము - వృత్తిః = నడవడికలవాఁడు, వచనీయం = నిందను, న ఈక్షతే =
తలంపఁడు.

తా.—పోనీ, నీతోనాకు వాద మేల? నీవు ఎట్టివాఁడని వింటివో ఈశ్వరుఁడు
కేవలము అట్టివాడే అగుఁగాక; నామనస్సు శృంగారాస్వాదనాసక్త మయి ఆయన
యందు లగ్న మయి యున్నది; కావున నన్నాక్షేపించుటవలన ప్రయోజనము లేదు;
ఏ లన స్వేచ్ఛచే సంఘటించువారు నిందను లక్ష్యపెట్టరు.

వ్యా.—అల మితి.—అథవా, వివాదేన కలహే, నాలం, త్వయా, యథా
యేన ప్రకారేణ, స ఈశ్వరః, శ్రుతోఽ, కేవలం కార్తేన్నీయన, తథావిధ స్తావత్
తత్ప్రకార ఏ వాస్తు, మమ మన, స్వ త్రేశ్వరే, భావః శృక్తార - ఏకోఽన్వితీయో
రస ఆస్వాద్యో - యస్య త త్తథా, స్థితం, తథా హి - కామవృత్తిః స్వేచ్ఛావ్య
వహరీ, వచనీయ మస్థానసక్తాపవాదం, నేక్షతే న విచారయతి - న హి స్వేచ్ఛా
సంచారిణో లోకాపవాదా ద్విభ్య తీతి భావః.

నివార్యతా మూలి, కి మ ప్యయం వటుః

పున ర్వివక్షుః స్ఫురితో త్రరాధరః;

న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే

శృణోతి తస్మా దపి య స్స పాపభాక్.

౪౪

టీక.—హే అభి = ఓనీచేలీ, స్ఫు...రః—స్ఫురిత = కదలికచేత—ఉ త్తర =
అధికమయిన - (అధికముగా కదలుచున్న) - అధరః = పెదవులుగలవాఁడు, అయం
వటుః = ఈ బ్రహ్మచారి, పునః = యెండియు, కి మపి=ఏమో, వివక్షుః=చెప్పఁగోరి
యున్నాఁడు, నివార్యతా=మాన్వింపుము; (ఏల యనఁగా), యః=ఎవఁడు, మహతః=
పెద్దలను, అపభాషతే = నిందించునో, న కేవలం సః = వాఁడు మాత్రమే గాక,
(మఱి), తస్మాత్ యః శృణోతి = వానివలన ఎవఁడు వినునో, సః అపి = వాఁడును,
పాప భాక్ = పాపము పొందువాఁడు, భవతి = అగును.

తా.—చేలీ, ఈ బ్రహ్మచారి పెదవులు మిక్కిలి కదలించుచున్నాఁడు; కనుక,
ఇంకను ఏమో మరల చెప్పబోవుచున్నాఁడు. ఇతనిమాటలు మాన్పుము. ఏల యనఁగా
పెద్దలను నిందించువారికి మాత్రమే కాక వారివలన ఆనిందను వినువారికి సంఘతము
పాపము తగులును.

వ్యా.—నినార్యతా మితి.—హే ఆలి సఖి - ని. 'ఆలిః సఖీ వయస్యా చ' ఇ త్యమరః, స్ఫురితో త్తరాధరః స్ఫురణభూయిష్టో, యం, వటు ర్నాణవకః, పునః కి మపి, వివక్షా ర్వక్తు మిచ్ఛః * యః సన్నన్తా దుప్రత్యయః, నివార్యతాం, తర్హి - వక్తు మేవ కథం దదా సీ త్యాహ - తథా హి-యో మహతః పూజ్యా, నప భాషతేఽపవదతి, న కేవలం స పాపభాగ్ భవతి, కిం తు, తస్మా దపభాషమాణాత్ పురుషా ద్యః శృణోతి - సోఽపి పాపభాగ్ భవ తీతి శేషః, అత్ర స్మృతిః-

‘గురోః ప్రాప్తః పరీవాదో నశ్చోతవ్యః కథంచన,

కర్ణా తత్ర సిధాతవ్యో, గస్తవ్యం వా తతోఽన్యతః.’ ఇతి.

సంప్రతి గస్తవ్యపక్ష మాశ్రయతే.—

ఇతో గమి ష్యా మ్యథ వేతి వాదినీ

చచాల బాలా స్తనభిన్నవల్కులా;

స్వరూప మాస్థాయ చ తాం కృతస్థితః

సమాలలమ్బే వృషరాజకేతనః.

84

టీక.—అథవా = ఒండె, ఇతః గమిష్యామి = ఇటనుండిపోయెదను, ఇతి వా దినీ = అని పలుకుచు, స్త - లా - స్తన = కుచములనుండి - భిన్న = జాతిన - వల్కులా = నారచీరకలదై, బాలా = పార్వతి, చచాల = తరలెను. వృష రాజ కేతన శ్చ = ఎద్దు దొర టెక్కెమువాడును (వృషభధ్వజాడును = శివుడును), స్వ రూపమ్=తనరూపమును (వాస్తవమయిన శివరూపమును), ఆస్థాయ = పొంది, కృత స్థితః = చేయుబడిన చిఱునవ్వుకలవాడై, తాం = పార్వతీదేవిని, సమాలలమ్బే = చేపట్టెను.

తా.—‘పోనీ నేనే ఇటనుండి అవలికి పోయెదను’ అని పలుకుచు పార్వతీదేవి వడిగా లేచి, కుచములమీది నారచీర జాటుచుండ, అటనుండి తరలెను. అంతట పరమేశ్వరుడును తనవాస్తవ స్వరూపమును ధరించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు ఆమెను చేపట్టెను.

వ్యా.—ఇత ఇతి.— అథ, వేతోఽన్యత్ర, గమిష్యా మితి, వాదినీ వదన్తీ, స్తనాభ్యాం భిన్నవల్కులా రయవకాత్ కుచస్రస్థ చీరా, బాలా పార్వతీ, చచాల; వృషరాజకేతనో వృషభధ్వజ శ్చ, స్వరూప మాస్థాయ నిజరూప మాశ్రిత్య కృతస్థితః సక, తాం పార్వతీం, సమాలలమ్బే జగ్రాహ.

తం వీక్ష్య వేపథుమతీ సరసాజ్ఞయస్త్రి
 నిక్షేపణాయ పద ముద్భృత ముద్వహన్తీ,
 మార్గాచలవ్యతికరాకులి తేవ సిన్ధుః
 శైలాధిరాజతనయా న యయా న తస్మా.

85

టీక.—తం వీక్ష్య = ఆయనను చూచి, వేపథుమతీ = కంపముకలదై, స...
 స్త్రిః—సరస=చెమరుగూరిన-అజయస్త్రిః=చేతికట్టువంటి-దేహముకలదై, నిక్షేపణాయ=
 (ముందు) ఉంచుటకు, ఉద్భృతం=ఎత్తబడిన, పదం=చరణమును, ఉద్వహన్తీ=ఎత్తి
 యున్నదై, శైలాధిరాజతనయా = పార్వతి, మా...తా - మార్గ = దారిలో-అచల=
 కొండయొక్క - వ్యతికర = అడ్డంకిచేత - ఆకులితా = లిరుగుడువడిన, సిన్ధు రివ = ఏటి
 వలె, న యయా = పో దాయెను, న తస్మా = నిలువ దాయెను.

తా.—ఆయనను జూచి సన్నని యొడలెల్ల చెమర్చగా ముం దిడుటకు ఎత్తిన
 యడుగును అట్లే ఎత్తియే యుంచుకొన్నదై, పార్వతీదేవి-దారిలో కొండ యడ్డపడగా
 కలగుండువడినయేటివలె-ముందటికి పోవనుం బోక నిలువను నిలువక లజ్జచేత ఏమియుం
 దోపక యుండెను.

వ్యా.—త మితి.—తం దేవం, వీక్ష్య, వేపథుమతీ కమ్పవతీ, సరసాజ్ఞయస్త్రిః
 స్వీన్నగాత్రీ, మహాదేవదర్శనేన దేవ్యాః సాత్త్వికభావోదయ ఉక్తః, నిక్షేపణా
 యాన్యత్ర విన్యాసా, యోద్భృత ముత్తిప్తం, పద మజ్ఞి, ముద్వహన్తీ, శైలాధిరాజ
 తనయా పార్వతీ, మార్గేచల స్తస్య - వ్యతికరేణ సమాహత్యా - అవరోధనే నేతి
 యావత్ - ఆకులితా సంభ్రమితా, సిన్ధు ర్న, దీవ - ని. 'దేశే నదవిశేషేచైవ సిన్ధు
 ర్నా సరితి శ్రీః' ఇ త్యమర,, న యయా న తస్మా - లజ్జ యేతి భావః,
 వసన్తతిలకావృత్త మేతత్.

'అద్య ప్రభృత్యవనతాజ్ఞి, త వాన్తి దాసః
 క్రీత స్తపోభి' రితి వాదిని చన్ద్రమాళౌ,
 అహ్నియ సా నియమజం క్లమ ముత్ససర్జ
 క్లేశః ఫలీన హి పున ర్నవతాం విధత్తే.

86

టీక.—చన్ద్రమాళౌ = శివుడు, (హే) అవనతాజ్ఞి = (ఓ) వంగినదేహము
 గలదానా(పార్వతీ), అద్యప్రభృతి=నేడుమొదలుగా, తవ తపోభిః=నీవ్రతములచేత,
 క్రీతః = విలువబడినట్టి, దాసః = దాసుడను, అన్తి = అయితిని, ఇతి వాదిని=అని
 పలుకుచుండుంగా, సా దేవీ=ఆ పార్వతీదేవి, నియమజం=తపస్సువలన కలిగిన, క్లమం=

క్షేతమును, అహ్నియ=వెంటనే, ఉత్ససర్జ=వదలెను ; తథాహి=అట్లేగదా, క్షేతః = శ్రమ, ఫలేన=ఫలప్రాప్తిచేత, పున ర్నవతాం = వెండియు క్రొత్తదనమును (క్షేతము లేమిని), విధత్తే = తాల్చును.

తా.—అంతట, శివుడు 'ఓనుందరీ, నీవు నన్ను నీతపస్సులచేత విలిచితివి, నేను నేటినుండి నీదాసుడ నయితిని.' అని ఇట్లు పలుకుచుండఁగా పార్వతీదేవి తపఃక్షేత మెల్లను తీటి యథాపుష్కర్వము నుఖ మొందిన దాయెను. అట్లే గదా లోకములో క్షేతము సఫలమయిన యెడల అక్షేతమే యగును గదా.

వ్యా.—అ ద్యేతి.—చంద్రిమాతా శివే, హే అవనతాశ్చి పార్వతి, అద్య ప్రభృతి-అస్తా ద్దినా దార భ్యే త్యథాః * ప్రభృతియోగా ద ద్యేతి సప్తమ్యథా వాచినా పఞ్చమ్యథోక లక్ష్యతే, తవ తపోభిః క్రీతః, దాస్య దానే-దాసత ఆత్మానం దదా తీతి దాసోఽస్తీతి, వాదిని వదతి సతి, సా దే, వ్యవస్థిత సపది-ని. 'స్యాగ్గతి త్యజ్జసాఽ.౨.౨హ్నియ ద్రాజ్జజ్ఞు సపది ద్రుతమ్' ఇ త్యమరః, నియమజం తపోజన్యం, క్షమం క్షేత-ముత్ససర్జ ఫలప్రాప్త్యా క్షేతం విసస్తా రే త్యథాః, తథా హి—క్షేతః, ఫలేన ఫలసిద్ధ్యా, పున ర్నవతాం విధత్తే పూర్వవదే వాక్లిప్త తా మాపాదయ తీత్యథాః-సఫలః క్షేతో న క్షేత ఇతి భావః.

ఇతి శ్రీ మత్తపోమహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే తపఃఫలోదయో నామ

పఞ్చమ స్కర్గః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వ మ్.

చ ష్ట స్వ ర్గః.

అథ విశ్వాత్తనే గౌరీ సందిదేశ మిథః సఖీం,

‘దాతా మే భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతామి’ తి. 1

టీక.—అథ = తర్వాతి, గౌరీ = పార్వతీ, వి...నే - విశ్వ = లోకమే -
ఆత్తనే=స్వరూపముగాఁ గలవాఁడయిన శివునికి, మిథః = రహస్యముగా, సఖీం =
చెలిగుండ, సందిదేశ = వార్త పంపెను; (ఏమని యనగా), భూభృతాం, నాథః =
కొండలరాజు (హిమవంతుఁడు), మే దాతా=నన్ను ఇచ్చువాఁడుగా, ప్రమాణీ క్రియ
తామ్ ఇతి=ముఖ్యుఁడుగా నెంచబడునుగాక అని.

తా.—ఈ ప్రకారము పరమేశ్వరుఁడు అనుగ్రహించినంతట పార్వతీదేవి ప్రపంచ
స్వరూపుఁ డయిన యాపరమశివునికి రహస్యముగా సఖీముఖమున వార్త పంపెను;
ఏ మని యనఁగా—‘నన్ను మీరు పర్వతరాజగు మాతండ్రివలన ప్రదానపూర్వకముగా
కైకొనుట నాకు మహానుగ్రహము’ అని,

వ్యా.—ఆ థేతి.—అథ దేవదేవానుగ్రహానంతరం, గౌరీ పార్వతీ, విశ్వ -
మాత్తా స్వరూపం - య స్యేతి -విశ్వ స్యా త్తేతి వా - విశ్వాత్తనే శివాయ, మిథో
రహసి - ని. ‘మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి’ ఇ త్యమరః- సఖీం, సందిదేశే కాతీససర్జ-
క్రియామాత్రప్రయోగేఽపి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీః, కి మితి, భూభృతాం
నాథో హిమవాకా, మే మమ, దాతా సకా - ప్రమాణీక్రియతా మితి-దాతృత్వేన
ప్రమాణీ క్రియతా మి త్యథాః * ప్రాథకనాయాం లోట్-పిత్రాదీయమానాయాః
పరిగ్రహో మమ మహా ననుగ్రహ ఇతి భావః.

తయా వ్యాహృతసందేశా సా బభౌ నిభృతా ప్రియే

చూతయస్థి రి వాఖ్యానే మథా పరభృతోన్ముఖః.

2

టీక.—తయా=ఆచెలిచేత, వ్యా...కా - వ్యాహృత=చెప్పబడిన - సందేశా=
సమాచారముకలదై, ప్రియే =దయితునివిషయమై, నిభృతా = నిశ్చలముగా (మిక్కిలి

ఆసక్తురాలయి), సా = గౌరీ, మథా = వసంతమందు, నిభృతా = నిశ్చలయై. ప...
భీ = పరభృతా = ఆడుగోయిలచేత-ఉచ్చభి = పలుకుచున్నదైన, చూత యష్టిః ఇవ =
నూవికొమ్మవలె, అభ్యాసే = సమీపమున, బభౌ = ఒప్పెను.

తా. — ఈ ప్రకారము చెలిముఖముగా పరమశివునికి అసమాచారము అందజేసి
తాను ఆయనయందు ఆత్మంతా సక్తితో ఆపార్వతీదేవి - వసంతునియందు ఆసక్తమై
ఆడుగోయిలకూతచే పలుకుచు ఉన్నట్టి మావికొమ్మవలె-శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా. — త యేతి. — తయా సఖ్యా-సఖీముఖే నే త్యథాః, వ్యాహృత గండే
శోక్త వాచికా, ప్రియే హరవిషయే, నిభృతా నిశ్చలా-పరమాసక్తే త్యథాః, సా
గౌరీ, మథా వసంతే, నిభృతా స్థిరా, పరభృతయా శోకిల - యోస్తుభి ముఖరా - పర
భృతోస్తుభి - ముఖశబ్దే నాభేభాషణవ్యాపారో లక్ష్యతే - తథా చ పరభృతాముఖేన
వ్యాహర స్తీ త్యథాః * పరభృతేతి క్రియాశబ్దవివక్షానాం * 'జాతే రస్తి' ఇతి
జీవప్రత్యయో న భవతి, త యే త్యుపమేయస్య వ్యస్తత్వా-దుపమానవాచి పరభృతా
శబ్దస్య సమాసః సోధవ్యః, అథవా భృద్భరణం * సంపదాదిత్వా, త్క్విప్ - పరై
ర్భృచ్చ్యస్యా స్తయా పరభృతేతి వ్యాసేన వ్యాఖ్యేయం * పదమష్టాదీకారస్తు పరై
ర్భియత ఇతి కర్తృణి క్విప మాహ, చూతయష్టి శ్చూతకా, భేవాభ్యాసేఽన్తికే, బభౌ-
'సదే కాభ్యాస సవిధ సమర్యాద సవేశవత్,

ఉపకణ్ఠాన్తికాభ్యణాభ్యగ్రా ఆ ప్యభిలోఽవ్యయమ్.' ఇ త్యమరః.

స త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ, విస్మయ కథ మ ప్యుమామ్

ఋషీన్ జ్యోతిర్తయాన్ సప్త సస్మార స్తరశాసనః.

3

టీక. — సః స్తరశాసనః = ఆకామునిగంగ (శివుడు), తథాఇతి = అట్లే (చేసెదను)
అని, ప్రతిజ్ఞాయ = చెప్పి, ఉమాం = పార్వతిని, కథ మపి = ఎట్టకేలకు, విస్మయ = వదలి,
జ్యోతిర్తయాన్ = తేజోరూపులయిన, సప్తఋషీన్ = (అంగిరసుడు లోనగు) నేడుగురు
ఋషులను, సస్మార = తలంచెను.

తా. — కామునిఁ గూల్చినవాడయిన యాయాశ్వరుడు, 'అట్లేనీతండ్రివలన
నుండి దానపూర్వకముగానే నిన్ను గ్రహించెదను.' అని యంగీకారముపలికి, ఎట్టకేలకు
పార్వతిని ఎడఁబాసి నక్షత్ర స్వరూపముల ఆకాశమున నున్న తేజోమూర్తులను అంగిరః
ప్రభృతి సప్తరులను తలంచెను.

వ్యా. — స ఇతి. — స ప్రకృతః, కా స్తీతి శాసనః * బహులగ్రహణాత్
కర్తరి ల్యుట్ - స్తరస్య శాసన - ఈశ్వర, స థేతి ప్రతిజ్ఞాయ-తథా కరిష్యామి
త్యుక్త్యే త్యథాః, ఉమాం, కథ మపి కృచ్ఛేణ, విస్మయ-తత్ర గాథానురాగత్వా

దితి భావః, జ్యోతిర్చయాం శ్తేజోరూపాన్, సప్తషీ నజ్జిరఃప్రభృతీన్, సప్తాశ స్సృతవాన్.

తే ప్రభామణ్డలై వ్యోమోమ ద్యౌదయన్త స్తపోధవాః

సారున్ధతీకాః సపది సాదురాసన్ పురః ప్రభోః.

4

టీక.—తపోధవాః=తపస్సే ధనముగాఁగలవారైన, తే=ఆసత్తులు, ప్ర...
లైః - ప్రభా = కాంతియొక్క - మణ్డలైః=మొత్తములచేత, వ్యోమ=ఆకాశమును,
ద్యౌతయన్తః = వెలిగించుచు, సారున్ధతీకాః=అరుంధతీదేవితోఁ గూడుకొనవారై,
ప్రభోః పురః = ఈశ్వరుని మ్రోల, సాదురాసన్=తోఁతెంచిరి.

తా.—అపరిమితముగా తరస్సులు చేసికొన్న వారయిన యాసత్తులు, తమదేహ
కాంతులచేత ఆకాశ మంతయు వెలుగుచుండ, అరుంధతీదేవితోఁ గూడ పరమేశ్వరుని
యొదుట ప్రత్యక్షమై నిలిచిరి.

వ్యా.—త ఇతి.—తే, తప ఏవ ధనం యేషాం తేతపోధవాః సప్తషీయః,
ప్రభామణ్డలై శ్తేజఃపుష్పోజై, వ్యోమోమాకాశం, ద్యౌతయన్తః, అరున్ధత్యా సహ వర్తన్త
ఇతి సారున్ధ తీకాః సన్తః * 'న ద్యౌత శ్చ' ఇతి కష్, సపది, ప్రభోరీశ్వరస్య, పురః
పురోభాగే, సాదురాసన్ ప్రత్యక్షా బభూవుః.

ఇతః పరం వడ్భిః శ్లోక స్తా నేవ మునీన్ వణకాయతి.—

ఆప్లుతా స్తీరమన్దారకుసుమోత్కిరవీచిషు

వ్యోమగన్ధాప్రవాహేషు దిక్షాగమదగన్ధిషు.

5

టీక.—తీ...షు - తీర = దరియందలి - మన్దార = కల్పవృక్షములయొక్క -
కుసుమ = పువ్వులను - ఉత్కిర = ఎగఁజల్లునట్టి - వీచిషు=అలలుగలవై, వి...షు-
దిక్షాగ = దిగ్గజములయొక్క - మద=మదముయొక్క - గన్ధిషు=పరిమళముగలవైన,
వ్యో...షు - వ్యోమగన్ధా = ఆకాశగంగయొక్క - ప్రవాహేషు=వెల్లువలయందు,
ఆప్లుతాః = స్నానముచేసినవారు.

తా.—దరిలోని మందారవృక్షములనుండి రాలినపువ్వులను అలలు ఎగఁజిమ్ము
చుండ, నీటఁగలసియున్న యైరావతాది దిగ్గజదానధారలపరిమళము కదంబించుచున్న
స్వర్గంగా ప్రవాహములయందు స్నానము చేసినవారు.

వ్యా.—ఆప్లుతా ఇతి.—ఉత్కిరన్తి విక్షిప్త స్తీ త్యుత్కిరాః * 'ఇగుపథ-'
ఇత్యాదినా కప్రత్యయః' తీరే యేమన్దారాః కల్పవృక్షా - నేషాం కుసుమానా ము
త్కిరా - వీచయ స్తరగ్ధా - యేషాం తేషు, దిక్షా నాగానాం దిగ్గజానాం-మదగన్ధో

యే ష్వితి త ణోక్తేషు, వ్యోమగచ్ఛాప్రవాహే ష్వాకాశగచ్ఛాస్తోతస్సు, ఆప్లుతాః
స్నాతాః.

ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని బిభ్రతో హైమవల్కలాః

రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవ్రజ్యం కల్పవృక్షో ఇ వాశ్రితాః.

6

టీక.—ము...ని - ముక్తా=ముత్తైములయొక్క - యజ్ఞోపవీతాని=జన్నిదములను.
బిభ్రతః=ధరించినవారు, హై...లాః - హైమ = బంగారపువికారమయిన - వల్క-
లాః=నారచీరలుగలవారు, ర...త్రాః - రత్న = రత్నమయములగు - అక్షసూత్రాః=
తావళములుగలవారు, ప్రవ్రజ్యం=వానప్రస్థాశ్రమమును, ఆశ్రితాః=అవలంబించిన,
కల్పవృక్షాః ఇవ = మందారవృక్షములవలె నున్నవారు.

తా.—ముత్తైములజన్నిదములు చాల్చి, బంగారపునారచీరలు కట్టి, రత్నాల
తావళములు గలిగినవారై వానప్రస్థాశ్రమ మవలంబించిన కల్పవృక్షములో యన
నొప్పుచున్నవారు.—[కల్పవృక్షములు ముత్తైములను రత్నములను కాచును, బంగారపు
నారపట్టలు కలిగియుండును, ఎల్లవారి కోర్కులను తీర్చును;—ఈధర్మములచేత నిటు
సాదృశ్యము.]

వ్యా.—ముక్తేతి.—ముక్తానాం ముక్తికానాం-యజ్ఞోపవీతాని ముక్తామయా
నీ త్యథాః, బిభ్రతో దధానాః, హైమమయాని వల్కలాని యేషాం తే హైమవల్క-
లాః, రత్నమయా న్యక్షసూత్రాణి యేషాం తే రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవ్రజ్యం ప్రవ్రజ్యం
* వ్రజయజ్ఞోర్భావే క్యవ్' ఇతి క్యవ్' ఆశ్రితాః కల్పవృక్షో ఇవ స్థితాః; అత్ర చతు
ర్థాశ్రమవాచినా ప్రవ్రజ్యశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో లక్యతే-బహుః పరిగ్రహ
ప్రీడాం ప్రాజాపత్యా స్తపస్విసః' ఇతి సపత్నీకత్వాభిధానాత్ - 'సుతవిన్య స్తపత్నీక
స్తయా వానుగతోఽపి సత్' ఇతి వానప్రస్థ స్వోభయథా స్తరణాత్.

అధఃప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా

సహస్రరశ్మినా సాక్షాత్ సప్రణామ ముదీక్షితాః.

7

టీక.—అ...న - అధః=క్రిందుగా - ప్రస్థాపిత=తోలబడిన - అశ్వేన =
గుఱ్ఱములుగలవాఁడును, స...నా - సమావర్జిత=వంపబడిన - కేతునా=ఓక్కెము
గలవాఁడును, (అగు) సహస్రరశ్మినా = వేయివేలుగులవానిచేత (నూర్చునిచేత),
సాక్షాత్=స్వయముగా, సప్రణామం = నమస్కార పూర్వకముగా, ముదీక్షితాః =
మూఁడఁజూడఁబడినవారు.

తా.—సూర్యమండలమునకన్న సప్తమండలము పై దగుటచేత, సూర్యుడు తన తేరిగొట్టుములను వారికి క్రిందుగాఁచోలి, వారికి తగులు ననుభయముచేత తన తేరి పెక్కిమును దించి వైచి, వారికి స్వయముగా మ్రొక్కి, అవలి కేఁగుటకు వారు నెల వొసంగు నందాఁక వారివైపు మీఁదు చూచుచుండును.—అట్లు వారు వేయివెలుగులదేవునికి సయితము పూజ్యులయినవారు.

వ్యా.—ఆధ ఇతి.—ఆధః ప్రస్థాపితాశ్వేన - సూర్యమండలలోపరివర్తితాశ్వత్ సప్తపిణ్డముల స్వేతి భావః, సమావజితకేతునా తస్య జ్ఞలాఘాతశబ్దయా నామిత ధ్వజేన, సహస్రరశ్మినా సూర్యేణ, సాక్షాత్ స్వయ మేవ, సప్రణామ మదీక్షితాః, గమనాభ్యనుజ్ఞాదానపర్యంత మిత్యర్థః - భగవతః సూర్య స్యా ప్యపాస్యా ఇతి భావః.

ఆసక్తబాహులతయా సార్థ ముద్భృతయా భువా

మహావరాహదంష్ట్రయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది.

8

టీక.—ప్ర...ది—ప్రశయ=లయకాలమందలి - ఆపది=కష్టములో, ఆ... యా—ఆసక్త=(కోఁజు) తగిలినట్టి - బాహు లతయా = తీగవంటి బాహువుకలదై, ఉద్భృతయా=ఎత్తబడినదైన, భువా సార్థం = భూమితోఁగూడ, మ...యాం— మహావరాహ = గొప్పపందియొక్క (పందియవతారమై తిన విష్ణుదేవునియొక్క) - దంష్ట్రయా = కోఁజయందు, విశ్రాంతాః = నేదదేరినవారు.

తా.—ప్రశయకాలమందు ప్రపంచమంతయు సముద్రములో మునిగిపోయినప్పుడు విష్ణుమూర్తి వరాహవతారమై తగ్గా భూదేవి తీగవంటి తనబాహువుతో ఆయన కోఁజను పట్టుకొనఁగా ఆకోఁజతో ఆయన ఆమెను లేవనెత్తెను. అట్లే యీసప్తరులును ఆమెతోఁగూడ ఆకోఁజయందు నెలకొని ఆప్రశయమును అతిక్రమించినవారై నేదదేర్చుకొనిరి.—ఆసప్తరులు భూదేవతతో తుల్యులనియు, ప్రశయములను సయితము అతిక్రమించి జీవించువారనియు, మహావిష్ణువునకు అత్యంతప్రేమపాత్రము లనియు భా.

వ్యా—ఆసక్తేతి.—పునః కింవిధాః - ప్రలయాపది కల్పాంతసంకట, ఆసక్త బాహులతయా - దంష్ట్రయా మితి శేషః, ఉద్భృతయా - దంష్ట్రయేతి శేషః, భువా సార్థం ధరణ్యా సహ, మహావరాహ దంష్ట్రయాం, విశ్రాంతాః - మహాప్రయోగప్రవినాశిన ఇత్యర్థః.

సర్వశేషప్రణయనా ద్విశ్వయోనే రనంతరం

పురాతనాః పురావిద్భిర్ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

9

టీక.—విశ్వయోనే—విశ్వ = ప్రపంచముయొక్క - యోనే = కారణ ము
యిన బ్రహ్మకు, ఆనంతరం = తరువాత, స...త్—సర్గ = సృష్టియొక్క - శేష =
మిగతను - ప్రణయనాత్ = కావించుటచేత, పురావిద్భిః = తొల్లిటివృత్తాంతమును
ఎఱింగిన వ్యాసాదులచేత, పురాతనాః ధాతారః ఇతి=ప్రాచీన స్త్రవలు అని, కీర్తితాః=
కొనియాడిబిడివారు.

తా.—ప్రపంచమును సృజించినట్టి బ్రహ్మ స్వయముగా సృజింపఁగా మిగిలినవానిని
ఆస్త్రవలు తాము సృజించినా రగుటచేత వానిని ప్రాచీనస్త్రవలు అని వ్యాసాదు లగు
పురాణజ్ఞులు కొనియాడుదురు.

వ్యా.—స క్లేతి.—విశ్వయోనే ర్భిక్షణో, 2నంతరం, సర్గశేషస్య ప్రణయ
నాత్ బ్రహ్మసృష్టావశిష్టసృష్టేః కరణా క్లేతో ిత్యర్థః, పురావిద్భిః పురాణవేదిభిః
ర్వాసాదిభిః, పురాతనా ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

* విశ్వయోనే ితి సంకథమాత్రే షష్ఠీ-‘త స్యానంతర మి’తి భాష్యే దర్శనాత్,
అపాదానత్వవివక్షాయాం తు పఞ్చమీ-‘అయ మదశబ్దో యదాశబ్దావృత్తా దనంత
రస్యే’తి కాబరభాష్యే దర్శనాత్, తథా ‘ఆథాతో’ ధర్తజ్ఞాసా వేదాధ్యాయా దన
ంతరమ్’ ఇ త్యాచార్యః, కవి శ్చ ‘పురాణపత్రపగమా దనంతరమ్’ ఇతి; ఏవ మన్య
తాపి ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రాక్తనానాం విశుద్ధానాం పరిపాక ముపేయుషాం

తపసా ముపభుక్త్వానాః ఫలా న్యపి తపస్వినః.

10

టీక.—ప్రాక్తనానాం = జన్తాంతరమందలివియు, విశుద్ధానాం = నిర్మలములును,
పరిపాకం = ఫలించుదశను, ఉపేయుషాం = పొందికవియు, (అగు), తపసాం = తప
ములయొక్క, ఫలాని = ఫలములను, ఉపభుక్త్వానాః అపి = అనుభవించుచున్నవార
య్యను, తపస్వినః = తపమందున్నవారు.

తా.—వారు జన్తాంతరములందు చేసిననిర్మలతపస్సులయొక్క ఫలములను ఇప్పుడు
అనుభవించుచున్నారు గాని, నిస్పృహు లగుటచేత వెండియు తపస్సే చేయుచున్నారు.

వ్యా.—ప్రాక్తనానా మితి.—ప్రాక్తనానాం జన్తాంతరభవానాం, విశుద్ధానాం
నిర్మలానాం, పరిపాకం ఫలదానోస్తుభిత్వ, ముపేయుషాం గతానాం, తపసాం ఫలా,
మ్యుపభుక్త్వానా అపి, తపస్వినః తపోనిష్ఠాః - ప్రార్థభాగినో నిస్పృహా క్లేతి భావః.
మలకమ్.

తేషాం మధ్యగతా సాధ్వీ పత్యుః పాదార్పితేక్షణా
సాక్షా దివ తపసిద్ధి ర్భానే బ హ్వరున్ధతీ. 11

టీక.—తేషాం = ఆయుషులకు, మధ్య గతా = నడుమ నున్నదై, సాధ్వీ = పతివ్రత, పత్యుః = భర్త (యగువసిష్ఠులవారి) యొక్క, పా...ణా—పాద=అడుగుల యందు - అర్పిత = ఉంపఁబడిన - ఈక్షణా = చూపుగలదైన, అరున్ధతీ = ఆరంజో తమ్మ, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన, తపసిద్ధిః ఇవ = (వారి) తపస్సుయొక్క సిద్ధియో యనునట్లుగా, బహు = మిక్కిలి, బభానే = ప్రకాశించెను.

తా.—ఆస ప్తరులనడుమ నున్న తనభర్తవసిష్ఠులవారి పాదములయందు చూపు నిలిపి యున్నట్టి పతివ్రత యరుంధతీదేవి వారి తపసిద్ధి యట్లు మూర్తీభవించి ప్రత్యక్ష మయినదో యన మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను.

వ్యా.—తేషా మితి.—తేషా మృషీణాం, మధ్యగతా, సాధ్వీ పతివ్రతా, ఆత ఏవ, పత్యు ర్వసిష్ఠస్య, పాదయో - రర్పితేక్షణా నివిష్టదృష్టి, రరున్ధతీ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షా, తపసిద్ధి రివ - తేషా మే వేతి కేషః, తేషాం మధ్యగ తేతి లిజ్జవచనాదిసా మ్యా దియ ముపమా - బహు భూయిష్ఠం, బభానే భాతి స్త.

తా మగౌరవభేదేన మునీం శ్చాపశ్య దీశ్వరః;

స్త్రీ పుమా ని త్యన్తా సైషా, వృత్తం హి మహితం సతామ్. 12

టీక.—ఈశ్వరః=శివుఁడు, తాం=ఆమెను, మునీన్ చ = (ఆ) మునులను, అ గౌరవ భేదన = గౌరవమందు భేదము లేకుండ (సమానగౌరవముతో, అపశ్యత్ = చూచెను. హి = ఏలయనఁగా, స్త్రీ పుమాన్ ఇతి = ఆడది మగవాఁడు అని, ఏషా=ఇది, అనాస్థా=ప్రమాణముగాదు, (మఱి), సతాం = సాధువులకు, వృత్తం = చరిత్రమే, మహితమ్=పూజ్యమయినది.

తా.—పరమేశ్వరుఁడు అరుంధతీదేవిని ఆస ప్తరులతో సమానముగా గౌరవించెను. ఏ లనఁగా స్త్రీ యని పురుషుఁ డని నిమిత్తము గాదు, గొప్పవారికి చరిత్రమే పూజనీయము.

వ్యా.—తా మితి.—ఈశ్వరో భగవాం, స్తా మరున్ధతీం, మునీం, శ్చాగౌరవ భేదేన సమానప్రతిపత్త్యాపశ్య ద్దృష్టవాన్, న చాయ మవివేక ఇ త్యాహ-హి య స్తాత్, స్త్రీ పుమాం శ్చే త్యేషానాస్థా స్త్రీ పుంసభేదో న వివక్షితః, కిం తు, సతాం, సాధూనాం, వృత్తం చరిత్ర, మేవ మహితం పూజ్యం, వి. 'గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిజ్జం న చ వయః' ఇతి భావః.

తద్దర్శనాద భూ చ్ఛంభో యౌయాకా దారార్థ మాదరః,
క్రియాణాం ఖలు ధర్మాణాం సత్పత్న్యో మూలకారణమ్. 13

టీక.—తద్దర్శనాత్.—తత్ = ఆయారంజోతస్తుయొక్క - దర్శనాత్ = దర్శనమువలన, శంభోః = శివునికి, దారార్థమ్ = భార్యకొఱకు (వివాహముకొఱకు), ఆదరః = ఆక్కట, యౌయాకా = ఎక్కుడు, అభూత్ = ఆయెను, (ఏల యన), ధర్మాణాం=ధర్మములయిన, క్రియాణాం=యాగాదిక్రియలకు, సత్పత్న్యః—సత్ = పతివ్రతలయిన - పత్న్యః = భార్యలు, మూలకారణం ఖలు = మొదటికారణము గదా.

తా.—ఆ యరుంధతీదేవిని జూడఁగానే పరమేశ్వరునికి భార్యను గ్రహించుట కై నయక్కట మిక్కుట మాయెను. ఏల యనఁగా యజ్ఞాదిక్రియల కెల్ల పతివ్రత లగు భార్యలుగదా మూలకారణము.

వ్యా.—త దితి.—తద్దర్శనా దరున్ద తీదర్శనా, చ్ఛంభో, దాకారార్థం దారపరి గ్రహార్థ, మాదరో, యౌభూకా బహుతరో, 2భూత్. నను దారాః కు త్రోపయుజ్యస్త ఇ త్యత్రాహ - ధర్మాణాం ధర్మా దనపేతానాం * 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయా దనపేతే' ఇతి యత్ప్రత్యయః, క్రియాణా మిజ్యాదీనాం, సత్యః పతివ్రతాః - పత్న్యః సత్పత్న్యః * 'పత్యు ర్నో యజ్ఞ సంయోగే' ఇతి జీవ్ నకార శ్చ, మూలకారణం ఖలు.

ధర్మేణాపి పదం శర్వే కారితే పార్వతీం ప్రతి,
పూర్వాపరాధభీతస్య కామ సోఽచ్ఛస్థితం మనః. 14

టీక.—ధర్మేణ=(దారగ్రహణము చేయవలయునను) ధర్మముచేత, శర్వే=ఈశ్వరుఁడు, పార్వతీం ప్రతి = పార్వతిని గూర్చి, పదం=అడుగును, కారితే సతి = పెట్టింపఁబడినవాఁడు కాఁగా, పూ...స్య - పూర్వ = తొల్లిటి-అపరాధ=తప్పిదమువలన - భీతస్య = వెఱచినవాఁడయిన, కామస్య అపి = మదనునికి సయితము, మనః = హృదయము, ఉచ్ఛస్థితమ్ = ఊఱడిల్లినదాయెను.

తా.—భార్యసంగ్రహ మనెడు ధర్మమును ఆచరించుటకు శివుఁడు కొరఁగానే పూర్వము ఆయనయెడ తప్పినర్చినభయముచే వేఁగుచున్న మన్త ధునికిఁగూడ హృదయ మందు 'ఇక నామీద ఈయనకు అనుగ్రహము కలుగునుకదా' యని ఊఱట కలిగను.

వ్యా.—ధర్మేణాపి.—ధర్మేణ దారసంజిఘృతాలక్షణేనాపి కర్తా, శర్వ ఈశ్వరే, పార్వతీం ప్రతి, పదం కారితే సతి * 'హృకో రన్యతరస్యామ్' ఇతి శర్వ స్యాణి

కర్తృః కర్తృత్వం, పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మన, ఉచ్ఛ్వాసితం పునరుజ్జీవనావశా
నో భవ తీతి సప్రత్యాశ మభూ ది త్యర్థః,

అథ తే మునయః సర్వే మానయిత్యా జగద్గురుమ్

ఇన మూచు రనూచానాః ప్రీతికట్టితత్వచః.

15

టీక.—అథ ఆనంతరము, అనూచానాః=సాంగవేదప్రవక్తలయిన, తేమునయః
సర్వే = ఆముఖులందఱును, ప్రీ...చః—ప్రీతి = ఆనందముచేత - కట్టకిత = పులకిం
చినట్టి - త్వచః = చర్మముకలవారై, జగద్గురుం జగత్=లోకములయొక్క - గురుం =
తండ్రి (యైన యాయీశ్వరు) ని, మానయిత్యా=పూజించి, ఇదమ్=ఈమాటను, ఊచుః=
పలికిరి.

తా.—అంతట, శిక్షాద్యంగములతోఁ గూడుకొన్న వేదములకు ప్రవక్తలయిన
యాసప్తులు ఆనందముచే తమయొడఁదెల్ల గగ్గొనుచుండఁగా ఎల్లలోకములకును
తండ్రి యగునామహేశ్వరుని పూజించి యిట్లు వక్కాణించిరి.

వ్యా.—అ థేతి.—అ థానూచానాః సాజ్ఞవేదప్రవక్తారః - ని. 'అనూచానః
ప్రవచనే సాజ్ఞేఽధీతీ గురో స్తు యః' ఇ త్యమరః * 'ఉపేయివాననాశ్వాననూచాన
శ్చ' ఇతి నిపాతః, ప్రీత్యా - కట్టకితాః పులకీతా - స్త్వచో యేషాం తే తథోక్తాః-
తే సర్వే మునయో, జగద్గురుం హరం, మానయిత్యా పూజయి, త్వేదం వక్ష్యమాణ,
మూచుః.

య ద్భ్రష్టా సమ్యక్ గామ్నాతం; య దగ్నో విధినాహతం,

య చ్చ తప్తం తప, స్తస్య విపక్వం ఫల మద్య నః.

16

టీక.—బ్రష్టా = వేదము, సమ్యక్ = నియమపూర్వకముగా, అహ్నాతమ్ ఇతి
యత్ = అభ్యసింపఁబడిన దగుట యేది కలదో, అగ్నో = నిప్పులో, విధినా=విధిప్ర
కారము, హతమ్ ఇతి యత్ = హోమముచేయఁబడిన దగుట యేది కలదో, తపః=
చాంద్రాయణాదివ్రతము, తప్తమ్ ఇతి యత్ = చేయఁబడిన దగుట యేది కలదో, తస్య=
దానియొక్క - ఫలమ్ = ప్రయోజనము, అద్య = ఇప్పుడు, నః = మాకు, విపక్వమ్=
సిద్ధించినది,

తా.—మేము బ్రష్టాచర్యాశ్రమమందు నియమపూర్వకముగా వేదము లభ్యసిం
చినందులకును, గార్హస్థ్యమునందు అగ్నియందు శాస్త్రప్రకారము హోమములు గావించి
నందులకును, వానప్రస్థాశ్రమమందు చాంద్రాయణాది తపస్సులు గావించినందులకును
కలిగిన సమస్తఫలముయొక్కయు ఫలము నేడు మాకు పండ్లినది,

వ్యా.—య దితి.—బ్రహ్మ పేదః ని. 'పేద స్తత్త్వంతపో బ్రహ్మ' ఇ త్యమరః, సమ్యక్ జ్ఞేయమపూర్వక, మామూత మధత మితి యత్, అగ్నో విధినా హుత మితి యత్, తప శ్చాద్వాయణాదికం, తప్త మితి చ య, త్త స్యాధ్యయ నేజ్యా తపో నూపస్య ఆశ్రమత్రయసాక్ష్యస్య కృత్స్న స్యాపి కర్తవ్య ఇ త్యథాః - సముదాయా లభిప్రాయక మేకవచన మన్యథా లైవృత్తా లైవన్వయప్రసక్తా త్ - న చ నపుంసకై కవచ్ఛావో * లైవపుంసకే నేతి నియుమాత్, ఫలం కార్య, మద్య, నో లైస్తాకం, విపక్వం నునిష్పన్న మి త్యథాః * కమకణి క్తః * 'పచో వః' ఇతి సస్థితస్య వత్సమ్.

త దేవ ఫల మాహ—

య దధ్యక్షేణ జగతాం వయ మారోపితా స్త్వయా
మనోరథ స్యావిషయం మనోవిషయ మాత్మనః.

17

ఆఫలమనే చెప్పుచున్నాడు.

టీక.—యత్ = ఎందుచేత ననగా, జగతామ్ = లోకములయొక్క - అధ్యక్షేణ = ప్రభువవయిన, త్వయా = నీచేత, వయం = మేము, మనోరథస్య = (మా)కోరికకు, అవిషయమ్ = విషయముకానట్టి, ఆత్మనః = నీయొక్క, మనో విషయం = హృదయ స్థానమును, ఆరోపితాః = పొందింపబడితిమి.

తా.—మాకు మనస్సులో కోరుకొనుటకు నయితము శక్యముకాని భాగ్యము కలిగినది, అది యే దనగా సకలజగత్తులకును నాధుడైన గునీవు మమ్ము తలచుకొనుటయే.

వ్యా.—య దితి.—య ద్యస్తాత్ కారణా, జగతా, మధ్యక్షేణాధిపేన, త్వయా వయం, మనోరథ స్యాభిలాష, స్యావిషయ మగోచర, మాత్మనః స్వస్య, మనో విషయం మనోదేశ, మారోపితాః ప్రాపితాః, తస్మాద్విపక్వం ఫల మితి పూర్వేణ సంబంధః, సకలజగదన్వేష్టకస్య భగవతో లైపి వయ మన్వేష్యా భవాను ఇతి పరమార్థప్రాప్త వయ మితి భావః.

త దే వోపపాదయతి.—

యస్య చేతసి వర్తేథాః స తావత్కృతినాం వరః,
కిం పున ర్బ్రహ్మయోనే ర్య స్తవ చేతసి వర్తతే ?

18

టీక.—యస్య చేతసి వర్తేథాః = ఎవని మనస్సులో ఉండువో, సః తావత్ - ఆతఃదే, కృతినాం = ధన్యులలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు, బ్రహ్మయోనే - బ్రహ్మ = పేద ముయొక్క - యోనే = కారణమయిన, తవ చేతసి యః వర్తతే = నీయొక్క మనస్సు నందు ఎవడు ఉండునో, కిం పునః = వాడు ధన్యతము డని చెప్పవలయునా.

తా.-మఱియు, నిన్ను ఎవఁడు స్మరించునో వాఁడు కృతకృత్యులలో శ్రేష్ఠుఁడు; ఆ ట్లుండఁగా నీవే ఎవనిని స్మరింతువో వానిమాట చెప్పవలయునా ?

వ్యా.-య స్యేతి.-యస్య జనస్య - చేతని వలెఁగాఁగా - యేన స్మర్యస ఇ త్యథాః, స తావత్ స ఏవ, కృతినాం కృతకృత్యానాం, వరః శ్రేష్ఠః, బ్రహ్మణో వేదస్య వేదసో వా - యోనేః కారణస్య - య ద్వా వేదప్రమాణకస్య, తవ చేతని యో వతః తే - త్వయా స్మర్యత ఇ త్యథాః, కిం పునః - స కృతినాం వర ఇతి కిము వక్తవ్య మి త్యథాః.

సత్య మర్కా చ్చ సోమా చ్చ పర మధ్యాస్త హే పదమ్

అద్య తూచ్చై స్తరం తాభ్యాం స్తరణానుగ్రహో త్తవ. 19

టీక.-అర్కాత్ = సూర్యునికన్నను, సోమా చ్చ = చంద్రునికన్నను, పరం = పయిదగు, పదం = స్థానమున, అధ్యాస్త హే = (మేము) నెలకొనియున్నాము. సత్యమ్ = (ఇది) నిజము, అద్య తు = ఇప్పు డన్ననో, తవ = నీయొక్క - స్త... త్ - స్తరణ = తలంచుటయనెడు - అనుగ్రహోత్ = ప్రసాదమువలన, తాభ్యామ్ = ఆసూర్యచంద్రులకంటె, ఉచ్చైస్తరం = మునుపటికంటెను పయి దయిన, (స్థానమ్ అధ్యాస్త హే = స్థానమున నెలకొనియున్నాము.)

తా.-ఇంతవఱకును మేము సూర్యునికన్నను చంద్రునికన్నను పై దయినస్థాన మందు నెలకొనియుంటిమి, ఇప్పుడు మమ్ము నీవు తలంచిన యనుగ్రహముచేత వారిపయిని మునుపటికన్న ఉన్నత మగుస్థానమందు ఉంపఁబడినవార మయినారము.-నీయీస్తరణానుగ్రహంబున మాకు సూర్యచంద్రులకన్న సధిక మయినమునుపటి గౌరవమున కన్న సధికగౌరవము కలిగినది, అని భావము.

వ్యా.-సత్య మితి.-అర్కాత్ సూర్యాచ్చ, సోమా చ్చన్ద్రా చ్చ, పర ముచ్చైః, పదం స్థాన, మధ్యాస్త హేఽధితిస్థామః - వయ మితి శేషః, సత్యమ్ * 'అధి శీతోస్థాసాం కమః' ఇతి కమఃత్వమ్, అద్య తు, తవ కతుః, స్తరణ మే వాను గ్రహః ప్రసాద-స్తస్తాక్షతోః, తాభ్యామర్కేన్ద్రభ్యాముచ్చైస్తర మత్యుచ్చం పదమ్, అధ్యాస్త హే ఇతి సంబంధః * ఉచ్చైస్తర మితి ద్రవ్యప్రకషణత్వా న్నామ్ ప్రత్యయః.

త్వత్సంభావిత మాత్మానం బహు మన్యామహే వయమ్;

స్థాయః సత్యయ మాధత్తే స్వగుణే మాత్తమాదరః. 20

టీక.-వయం = మేము, త్వ...తం-త్వత్ = నీచేత - సంభావితమ్ = గౌరవింపఁబడినట్టి, ఆత్మానం = మమ్ము, బహు = ఎక్కువగా, మన్యామహే = తలంచు

కొనుచున్నాము, (అని సరియేగదా), ఉత్తమాదరః - ఉత్తమ = గొప్పవారియొక్క (గొప్పవారుచేయు) - ఆదరః = సత్కారము, స్వగుణేషు = తమగుణములనుగూర్చి, ప్రాయేణ = తఱచుగా, ప్రత్యయం = నమకమును, ఆధత్తే = కలిగించును.

తా.—నీవు మమ్ము గౌరవించినందున మేమును మమ్ము గౌరవించుకొనుచున్నాము. ఏలనఁగా, గొప్పవారు ఆదరించుటచేత ఎవరి కేని తమగుణములయందు నమకముగలుగును.

వ్యా.—త్వ నితి.— వయం, త్వయా - సంభావితం సత్కృతం - త్వత్సంభావిత, మాత్తాన మాత్త స్వరూపం, బ హ్యాధికం యథా తథా, మన్యామహే, తథా హి, ఉత్తమాదరః సత్పురుషకర్తృకః సత్కారః, స్వగుణేషు విషయే, ప్రాయేణ భూమ్నా, ప్రత్యయం విశ్వాస, మాధత్తే జనయతి, సర్వ స్యాపి మహాజనపరిగ్రహ ఏవ పూజ్యతా హేతు రి త్యధః.

యా నః ప్రీతి ర్విరూపాక్ష, త్వదనుధ్యానసంభవా,

సా కి మావేద్యతే తుభ్య? మస్తరాత్తాఽసి దేహినామ్. 21

టీక.—విరూపాక్ష=వికృతరూపములయిన సేత్రములు కలవాఁడా, ముక్కంటి యనుట), త్వ...వా - త్వత్ = నీయొక్క-అనుధ్యాన=స్తరణవలన-సంభవా=పుట్టుక కలదైన, నః=మాయొక్క, యా ప్రీతిః=ఏ సంతోషము (కలదో), సా=ఆసంతోషము, తుభ్యం = నీకు, కిమ్ = ఏల - ఆవేద్యతే=విన్నవింపబడును (విన్నవింపబడదనుట), (ఏల యనఁగా), దేహినామ్ = ప్రాణులకు, అస్తరాత్తా అసి = లోపలిగూర్చువు.

తా.—భగవంతుఁడా, నీవు మమ్ము తలఁచుకొన్నందున మాకుం గలిగిన సంతోషమును మేము నీకు చెప్ప నక్కఱలేదు; ఏల యనఁగా సర్వాంతర్యామివి గావున నీకు ఆసంతోషము చెప్పకయే విదితమై యున్నది.

వ్యా.—యేతి.—హే విరూపాక్ష, త్వదనుధ్యానసంభవా త్వత్కర్తృకస్తరణ జన్యా, నోఽస్తాకం, యా ప్రీతిః, సా ప్రీతి, సుభ్యం, కిమావేద్యతే కిమర్థం నివేద్యతే, తథా హి, దేహినాం ప్రాణీనా మస్తరాత్తాఽస్తర్యా మ్యసి; సర్వసాక్షిణా త్వయా ఽస్తత్ప్రీతి రనావేదితాఽపి జ్ఞాయత ఏవ యత స్తో న బుద్ధబోధనం సంభవ తీతి భావః.

సాక్షౌ దృష్టౌఽసి, న పున ర్విద్ధ స్త్వాం నయ మజ్ఞసా;

ప్రసీద కిథ యాత్తానం; న ధియాం పథి వర్తసే. 22

టీక.—(ఓ స్వామీ), నీవు, సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగా, దృష్టః=చూడబడిన వాఁడవు, అసి=అగుచున్నావు, అజ్ఞసా పునః=వాస్తవముగా నన్ననో, త్వాం వయం

న విద్యః=నిన్ను మేము ఎఱుంగము, ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము, ఆత్మానం=నీస్వరూపమును, కథయ = చెప్పుము, ధియాం=బుద్ధులయొక్క, పథి=మార్గమందు, న వర్త సే=లేవు.

తా.—నీవు మాకిప్పుడు ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్నావు గాని, ఇది నీవార్హస్వరూపము గాదు, దానిని మే మెఱుంగము, కావున మాయందనుగ్రహించి అనిజస్వరూపమును నీవే మా కెఱుక నేయుము; ఏల యన, బుద్ధికి గోచరించువాడవు కా నందున మేమే నిన్ను తెలిసికొననేరము.

వ్యా.—సాక్షా దితి.—హే దేవ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షేణ, దృష్టోఽసి, అగ్లాసాపున స్తత్త్వత స్తు, త్వం వయం న విద్యః - దృశ్యమానస్య రూప ప్యాతా త్త్వికత్వా దితి భావః, అతః, ప్రసీ దానుగ్రహేణ, ఆత్మానం నిజస్వరూపం, కథయ, న చాకథితం తత్సుబోధ మి త్యాహ - ధియాం బుద్ధీనాం, పథి న వర్త సే, అత స్త్వ యైవ త్వ ద్రూపం కథనీయ మి త్యథః.

తాత్త్వికం రూపం తావ దాస్తాం న దృశ్యమాన మపి రూపం తత్త్వతో రూపయితుం శక్య మి త్యాహ.—

కిం యేన సృజసి వ్యక్త? ముత యేన బిభృషి తత్?

అథ విశ్వస్య సంహారా? భాగః కతమ ఏష తే?

28

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), ఏషః = కనబడుచున్న, తే భాగః=నీరూపము, యేన=ఏభాగముచేత, వ్యక్తం=ప్రపంచమును, సృజసి=పుట్టింతువో, సః కిమ్=అదా, ఉత = ఒండె, యేన = ఏభాగముచేత, తత్ = అప్రపంచమును, బిభృషి = కాపాడుచున్నావో, (సః కిమ్=అదా), అథ=ఒండె, యః భాగః=ఏభాగము, విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, సంహారా = ధ్వంసకమో, (సః వా = అదా), కతమః = ఏది?

తా.—ఓ భగవానుడా, మాకు కనబడుచున్న యీరూపము లోకములను సృజించునట్టిదా, కాపాడునట్టిదా, సంహరించునట్టిదా? అనగా, నీవు ఈరూపమున బ్రహ్మవా, హరివా, హరుడవా, చెప్పుము.

వ్యా.—కి మితి.—హే దేవ, ఏష దృశ్యమాన, స్తే, భాగో మూర్తిః, కిం, యేన భాగేన, వ్యక్తం ప్రపచ్ఛం, సృజసి, సః - యత్తదో ర్నిత్యసంబన్ధాత్ సర్వత్ర తచ్ఛబ్దోఽధ్యాహార్యః, ఉత, యేన భాగేన, త ద్వ్యక్తం, బిభృషి పాలయసి, స వా, కిమాదయః సంజేహే, కతమః బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరే వ్యయం కతమో భాగ స్తు దృశ్యతా మి త్యథః.

నను హర ఇ త్యేవం నిశ్చయాత్ కథ మయం సంశయ స్త త్రాహ.—

అథవా సుమవా త్యేమా ప్రార్థనా దేవ తిష్ఠతు;

చిన్తితోపస్థితాం స్తావ చ్చాధి నః; కరవామ కిమ్ ? 24

టీక.—అథవా=పోనీ, హేదేవ=ఓ స్వామీ, సుమవాతీ=మిక్కిలి గొప్పదయిన, ఏమా ప్రార్థనా=ఈవేడిపోలు, తిష్ఠతు=అటుండుఁగాక; చి...తా=చిన్తిత=తలంపఁబడి - ఉపస్థితా=వచ్చినవారిని, నః=మమ్ము, కాధి = పనిగొమ్ము, కిం కరవామ = ఏమి చేయుదుము?

తా.—పోనీ ఓ భగవంతుడా, మే మడిగిన విషయము గుహ్యమగుటచేత నులువుగా మాకు చెప్పరానిది గావున దానిని చెప్ప నక్కఱలేదు. నీవు తలంచినంతట వచ్చి నట్టి మమ్ము పనిగొమ్ము; మేము ఏమి చేయవలయునో ఆనతిమ్ము.

వ్యా.—అథ వేతి.—అథవా, హే దేవ, సుమవాతీ గుహ్యతమత్వా దతి దుర్లభే త్యథః, ఏమా ప్రార్థనా నిజరూపనిరూపణప్రార్థనా, తిష్ఠతు, కిం తు చిన్తితేన చిన్తితా వోపస్థితా శ్చిన్తితోపస్థితా స్తా, నోఽస్తాం, స్తావ, చ్చాధ్యాజ్ఞా పయ, కిం కరవామ * ప్రార్థనాయాం లోట్ - అల మప్రస్తుతేన - ప్రస్తుతే తావన్నియు క్షేత్వే త్యథః.

అథ మాళిగత స్త్యేన్దో ర్విశదై ర్దశనాంశుభిః

ఉపచిన్వక్ ప్రభాం తస్మిం ప్రత్యాహ పరమేశ్వరః. 25

టీక.—అథ=అంతట, పరమేశ్వరః = శివుఁడు, మాళిగతస్య = సిగను పొందినట్టి (సిగయందలి), ఇన్దోః=చంద్రునియొక్క, తస్మిం=కొంచెపాటి, కాన్తిం=ప్రకాశమును, విశదైః=శుభ్రములయిన, ద...భిః - దశన=దంతములయొక్క - అంశుభిః=కిరణముల చేత, ఉపచిన్వక్=పెంచుచు, ప్రత్యాహ=ఉత్తరము చెప్పెను.

తా.—అంతట, పరమేశ్వరుఁడు శుభ్రములయిన తన దంతములకాంతిచేత సిగయందలి నెలవంకయొక్క కొంచెపాటికాంతి వృద్ధి పొందుచుండఁగా, ఆమునులకు ఇట్లు ఉత్తరము నొసంగెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ, పరమేశ్వరో, మాళిగత స్త్యేన్దో, స్తస్మిన్ మల్పాం - కలామాత్రత్వా దితిభావః, ప్రభాం కాన్తిం, విశదైః శుభ్రై, ర్దశనాంశుభి, రుపచిన్వక్ వధాయక్, ప్రత్యాహ ప్రత్యువా చే త్యథః.

విదితం వో యథా స్వార్థా న మే కాశ్చిత్ ప్రవృత్తయః,

నను మూర్తిభి రష్టాభి రిత్థంభూతోఽస్తి సూచితః. 26

టీక.—(హే మనయః = ఓ మనులారా), మేప్రవృత్తయః = నాయొక్క వ్యాపారములు, స్వాధాన యథా = నాకొఱకయినవి కావని, వః విదితం = మీకు ఎఱుక; నను = మఱి, అష్టాభిః మూర్తిభిః = ఎనిమిదిరూపములచేతను, ఇత్థం = ఈ ప్రకారమును, భూతః = పొందినవాడనుగా, సూచితః అస్తి = తెలుపబడినవాడనై యున్నాను.

తా.—ఓ మనులారా, నా వ్యాపారములు ఏవియును నాకొఱకయినవి గావని మీకు ఎఱుకవడుచు నే యున్నది. మఱి పంచభూత సూర్య చంద్ర యజమానుల నెడియెని మిది మూర్తులచేతను పరార్థ పరాయణత్వము నే పొందియున్నవాడ నని స్పష్టముగా తెలియవచ్చుచున్నది.

వ్యా.—విదిత మితి.—హే మనయః, కా శ్చి దపి మే, ప్రవృత్తయో వ్యాపారాః, స్వాధాన భవంతి యథా తథా, వో యుష్మాకం, విదితం * వాక్యాథకః కమః * బుద్ధ్యథకత్వా ద్వతకమానే క్తః-తద్యోగాత్ షష్ఠీ, ప్రవృత్తిపారాభ్యే ప్రమాణ మాహ-అష్టాభిర్నూతిభి రిత్థంభూత ఇమం ప్రకారం పరార్థక ప్రవృత్తిరూపం ప్రాప్తః * భూ ప్రాప్తా ఇతి ధాతోః కతకరిక్తః, సూచితో జ్ఞాపితోఽస్తి - మత్స్వ మూతికచేష్టయా స్వపారాథక్య మనుమేయ మి త్యథకః.

సోఽహం తృష్ణాతురై ర్వృష్టిం విద్యుత్వా నివ చాతకైః

ఆరివిప్రకృతై ర్దేవైః ప్రసూతిం ప్రతి యాచితః. 27

టీక.—సః అహం = ఆఱ్ఱి నేను, తృ...రైః - తృష్ణా = దప్పిచేత-ఆతురైః = పీడితములయిన, చాతకైః = వానకోయిలలచేత, వృష్టిం = వానను, విద్యుత్వా ఇవ = మేఘుడుంబోలె, అ...తైః - ఆరి = శత్రువుచేత - విప్రకృతైః = బాధింపబడిన, దేవైః = సురలచేత, ప్రసూతిం ప్రతి = పుత్రోత్పాదనము నిమిత్తము, యాచితః = వేడుకొనబడినవాడను.

తా.—అట్లు స్వాభావికముగానే పరార్థ పరాయణుడ నైన నన్ను, దప్పిచే పీడితములయిన వానకోయిలలు మేఘమును వానను వేడినట్లు, శత్రువుచే బాధింపబడిన వారై సురలు, (తమకు రక్షకునిగా) పుత్రు నొకనిం గను మని వేడుకొన్నారు.

వ్యా.—సోఽహమితి.—స పరార్థకవృత్తిరహం తృష్ణాతురై ర్చాతకై ర్వృష్టిం, విద్యుత్వా మేఘ ఇ, వారివిప్రకృతైః శత్రు పీడితై, ర్దేవైః, ప్రసూతిం పుత్రోత్పాదనం ప్రతి, యాచితః * యాచ తే ర్దుహాదిత్వా దప్రధానే కర్తవ్యై క్తః.

అత ఆహర్తు మిచ్ఛామి పార్వతీ మాతృజన్మనే,
ఉత్పత్తయే హవిరోఽఘ్న ర్జజమాన ఇ వారణిమ్.

28

టీక.—అతః = కావున, ఆత్మజన్మనే = పుత్రునికొఱక, పార్వతీం = పార్వతిని, యజమానః = యజించువాఁడు, హవిరోఽఘ్నః = అగ్నియొక్క, ఉత్పత్తయే = పుట్టుకకొఱక, అరణిమ్ ఇవ = నిష్పత్తచ్యుతొయ్యనుంబోలె, ఆహర్తుమ్ = సంగ్రహించుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—జేవతలు నన్ను ఇట్లు ప్రార్థించినారు కావున, నేను, యజమానుఁడు అగ్నిని పుట్టించుటకై అరణినింబోలె, పుత్రుని పుట్టించుటకై పార్వతిని సంగ్రహింపఁ గోరుచున్నాను.

వ్యా.—అత ఇతి.—అతః సురప్రార్థితత్వా ద్దేతో, రాత్మజన్మనే పుత్రాయ - పుత్ర ముత్పాదయితు మి త్యర్థః * 'క్రియాఞోపపదస్య'-ఇ త్యాదినా చతుర్థీ, పార్వతీం, యజమానో యష్టా * 'పూజోయజ్ఞోః కానకా' ఇతి కానన్పిత్యయః, హవిరోఽఘ్న రగ్నే, రుత్పత్తయే, అరణిం మన్థనదారువిశేష మివ - ని. 'నిర్వన్ధ్యదారుణి త్వరణి ర్ద్వయోః' ఇ త్యమరః. ఆహర్తుం సంగ్రహీతు, మిచ్ఛామి.

తా మస్తదర్థే యుష్మాభి ర్యాచితవ్యో హిమాలయః;
విక్రియాయై న కల్పంతే సంబన్ధాః సదనుష్ఠితాః.

29

టీక.—అస్తదర్థే = మానిమిత్తముగా, యుష్మాభిః = మీచేత, తాం = పార్వతిని, హిమాలయః = హిమవంతుఁడు, యాచితవ్యః = వేడఁబడవలసివాఁడు; (ఏలన), సం...తాః - సత్ = సాధువులచేత - అనుష్ఠితాః = కూర్పఁబడిన, సంబన్ధాః = వియ్యములు, విక్రియాయై = వికటించుటకు, న కల్పంతే = ఏర్పడవు.

తా.—మాకు పార్వతిని ఇ మ్మని మీరు హిమవంతుని వేడవలసినది. మీరే ఏల వేడవలయు ననఁగా, సత్పురుషులు కూర్చిన వియ్యములు పిమ్మట వికటింపవు.

వ్యా.—తా మితి.—అస్తదర్థేస్తత్ప్రయోజనే, నిమిత్తే సతి, యుష్మాభి, స్తాం పార్వతీం, హిమాలయో హిమవాన్, యాచితవ్యః * యాచేర్దుహాదిత్వా దప్రధానే కర్తృణి తవ్యప్రత్యయః. ఆవశ్యకం చైత ది త్యాహ - సద్భిః సత్పురుషై, రనుష్ఠితాః సంఘటితాః, సంబన్ధా యానాదయో, విక్రియాయై వైకల్యోత్పాదనాయ, న కల్పంతే న పర్యాప్నువన్తి - న సమర్థా ఇ త్యర్థ * అలమర్థయోగా చ్చతుర్థీ.

న చాహం లౌల్యోత్ శ్రీయ మిచ్ఛామి కిం తు దేవోపకారాయయ ద్యేవం

నిఖిలదేశేషు విద్యమానేషు హిమగిరేః శిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛా కథ మిత్యుక్తే
స ఏవ మే క్లాఘ్యసంబంధోఽత్ర భవాన్నిమవానిత్యాహ.

ఉన్నతేన స్థితిమతా ధుగ ముద్వహతా భువః

తేన యోజితసంబంధం విత్త మా మ ప్యవశ్చితమ్.

30

టీక.—ఉన్నతేన=పొడుగైనవాడును (ప్రసిద్ధుడు ననియు), స్థితిమతా=నిలు
కడ కలవాడును, భువః = భూమియొక్క, భారమ్ = బరువును, ఉద్వహతా =
ఘోచువాడును, అగు, తేన=ఆహిమవంతునితో, యో...సం = యోజిత = కూర్చ
బడిన - సంబంధం = చుట్టతీకముగలవానిని, మామ్ అపి = నన్నును, అవశ్చితం =
మోసపోని వానినిగా, విత్త = ఎఱుంగుడు.

తా.—గొప్పవాడును, నిలుకడగలవాడును, భూలోక నిర్వాహకుడును అగు
శాతనితో చుట్టతీకము కలుగుట నాకును భాగ్యమే యని యెఱుంగుడు.

వ్యా.—ఉన్నతే నేతి.—ఉన్నతేన పాంశునా ప్రసిద్ధేన చ, స్థితిమతా ప్రతి
ష్ఠావతా, భువో, ధురం భార, ముద్వహతా నిర్వాహకే శేత్యథాః, తేన హిమవతా,
యోజితః సంఘటితః, సంబంధో యోనసంబంధో-యస్య తం, మా మ, ప్యవశ్చితమవ్యా
మోహితం, విత్త జానీత * 'విద జ్ఞానే' ఇతి ధాతో ల్లోట్.

తపోఽ స కిం వాచ్య ఇ త్యాశ జ్ఞాహ.—

ఏవం వాచ్య స్స కన్యార్థ మితి వో నోపదిశ్యతే;

భవత్ప్రణీత మాచార మామనన్తి హి సాధవః.

31

టీక.—కన్యార్థం = కన్యెకొఱకు, సః=హిమవంతుడు, ఏవం వాచ్యః ఇతి=
ఈవిధముగా చెప్పబడవలసినవాడు అని, వః న ఉపదిశ్యతే = మీకు నేర్పబడదు,
హి = ఎందుచేత ననగా, సాధవః = విద్వాంసులు, భ...తమ్—భవత్ = మీచేత—
ప్రణీతమ్ = రచింపబడిన, ఆచారమ్ = నడవడిని, ఆమనన్తి = నేర్చుదురు.

తా.—కన్యె నిచ్చుటకై, ఆ హిమవంతునితో, ఏవిధముగా చెప్ప వలయునో
నేను మీకు ఉపదేశింపను. ఏల యనగా, స్మృతి రూపముగామీరు రచించునట్టి యా
చారమునే విద్వాంసులు ఇతరులకు ఉపదేశింతురు. కావున ఎల్లవారికిని ఆచారమును
నేర్చునట్టి మీకు ఉపదేశ మనావశ్యకము గదా.

వ్యా.—ఏవ మితి.—కన్యాభావం కన్యాప్రదానాయ, స హిమవా నేవం
వాచ్య ఇతి, వో యుచ్చ భ్యం, నోపదిశ్యతే, కతః, హి యస్మాత్, సాధవో విద్వాంసో,

భవత్స్వరూపః ప్రణీతం స్మృతీయాపేక్షా నిబద్ధ, మాచార, మామన స్తుపదిక ని; న హి స్వయం, మపజ్ఞేయః పనోపదేశ నుపేక్ష స్త ఇ త్యథకాః,

ఆర్యాఽప్యరున్ధతీ తత్ర వ్యాపారం కర్తు మహాకాళి;

ప్రాయే జైవంవిధే కార్యే పురస్థీణాం ప్రగల్భతా.

32

టీక.—ఆర్యా = పూజ్యురాలయిన, అరున్ధతీ అపి = ఆరుంధతీయు, తత్ర = వివాహకృత్యమందు, వ్యాపారం=సాయమును, కర్తుం = చేయుటకు, అర్హతి = తగు ను ; (ఏలయన), ప్రాయేణ = తఱుచుగా, ఏవంవిధే=ఇట్టి, కార్యే = పనియందు, పురస్థీణాం = కుటుంబినులకు, ప్రగల్భతా = నేర్పు.

తా.—ఆరంజోతమ్మ కూడ ఈపనిలో తోడ్పడవలయును; ఏల యనగా, తఱుచుగా స్త్రీలతో సంబంధించిన యిట్టి పనులయందు స్త్రీలకే నేర్పు అధికము.

వ్యా.—ఆ ర్యేతి.—ఆర్యా పూజ్య, అరున్ధత్యపి, తత్ర వివాహకృత్యే, వ్యాపారం సాహాయ్యం, కర్తుమహాకాళి, తథా హి, ప్రాయేణ ప్రాదుర్యే, జైవంవిధే కార్యే వివాహాదికార్యే - దుష్టుట ఇత్యథకాః, పురస్థీణాం కుటుంబిణీనాం - ని. 'పాన్యా త్తు కుటుంబిణీ పురస్థిః' ఇ త్యమరః, ప్రగల్భతా చాతుర్యమ్; స్త్రీప్రధానేషు కృత్యేషు స్త్రీణా మేవ ఘటనాపాటన మితి భావః.

తత్ ప్రయా తోషధిప్రస్థం సిద్ధయే హిమవత్పురమ్,

మహాకోశీప్రపాతేఽస్తిక సజ్జమః పునరేవ నః.

33

టీక.—తత్ = కావున, ఓషధిప్రస్థం=ఓషధిప్రస్థమను (పేరి), హిమవత్ పురం= హిమవంతుని నగరమునకు, సిద్ధయే=కార్యము నెఱవేఱుటకు, ప్రయాత = తరలుడు, అస్తికా=ఈ, మ...తే—మహాకోశీ = మహాకోశీయనెడు నదియొక్క - ప్రపాతే = దరియందు, నః పునః సంగమః = మనకు మరల కూడిక.

తా.—కావున, మీరు హిమవంతుని నగరమునకు ఓషధిప్రస్థమునకు పొండు, కార్యము నెఱవేర్చుడు; మరల నిట నీ మహాకోశీనదిదరిని నన్ను గలసికొనుడు.

వ్యా.—త దితి.—త త్తస్మా త్కారణా, తోషధిప్రస్థం నామ, హిమవత్పురం హిమవత్పురం, సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యథకం, ప్రయాత గచ్ఛత, అస్తికా పురోవతికాని, మహాకోశీ నామ తత్రత్యా కాచి న్నదీ తస్యా-ప్రపాతే భృగా వేవ - సా నదీ యత్ర పతతి తస్మిన్నిత్యథకాః - ని. 'ప్రపాత స్వకటో భృగుః' ఇ త్యమరః, నోఽస్తాకం,

పునః సంగమః - అస్తిత్వీ శేషః, భవత్సమాగమం ప్రతిపాలయన్మహా మిహౌవ
నిపత్స్య మీ త్యథః.

తస్మిన్ సంయమినా మాద్యే జాతే పరిణయోన్ముఖే,

జహః పరిగ్రహప్రీడాం ప్రాజాపత్యా స్తపస్వినః.

34

టీక. - సంయమినాం = యోగులలో, ఆద్యే = మొదటివాడైన, తస్మిన్ = ఆ యాశ్వరుడు, ప...భే - పరిణయ = వివాహమునకు - ఉన్ముఖే = ఉత్సుకుడు, జాతే = కాగా, ప్రాజాపత్యాః = బ్రహ్మసంబంధు లయిన (బ్రహ్మపుత్రు లయిన), తపస్వినః = ఋషులు, ప...డాం - పరిగ్రహ = భార్యలచే గలిగిన - ప్రీడాం = లజను, జహః = వదలిరి.

తా. - యోగులలో నగ్రగణ్యుడయిన యాశ్వరుడే వివాహమునకు ఉత్సుకుడు అగుటంబట్టి, తాము వివాహమాడినందుల కైనలజను బ్రహ్మపుత్రు లయిన యాముసులు వదలిరి.

వ్యా. - తస్మిన్నితి. - సంయమినాం యోగినా, మాద్యే, తస్మిన్ స్త్రీశ్వరే, పరిణయోన్ముఖే వివాహోత్సుకే, జాతేనతి, ప్రాజాపతే రిమే ప్రాజాపత్యాః - బ్రహ్మపుత్రా ఇ త్యథః, తపస్వినో మునయః, పరిగ్రహైః పత్నీభి - స్త్రీడాం - గాహకస్థ్య నిమిత్తా మి త్యథః - ని. 'పత్నీ పరిజనాదానమూలకాపాః పరిగ్రహః' ఇ త్యమరః * జహః స్తత్యజాః - జహతే ర్లిటి రూపమ్; న హి సమానగుణదోషేషు ప్రీడాగమోఽస్తితి భావః.

తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ప్రతస్థే మునిమణ్డలమ్ ;

భగవా నపి సంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్ట మాస్పదమ్.

35

టీక. - తతః = తర్వాత, ము...లం - ముని = ఋషులయొక్క - మణ్డలం = సమూహము, పరమమ్ ఇతి ఉక్త్వా = వల్లె అని పలికి, ప్రతస్థే = తరలెను; భగవాన్ అపి = ఈశ్వరుడును, ప్ర...ప్తః - ప్రథమ = తొలుత - ఉద్దిష్టమ్ = ఉద్దేశింపఁ బడిన - అస్పదం = తావునకు, సంప్రాప్తః = పోయెను.

తా. - అంతట ఆమునీంద్రులు అందులకు అంగీకరించి తరలిరి; ఈశ్వరుండును తాను తొలుత ఉద్దేశించిన యామహాశోశితటమునకుఁ బోయి యట నెదురు నూచుచుండెను.

వ్యా. - తత ఇతి. - తతోఽనంతరం, మునిమణ్డలం మునిసమూహః, పరమ మి త్యుక్త్వా ఓ మి త్యుక్త్వా - అనుమ న్యే త్యథః * అవ్యయ మేతత్ - ని. 'ఓ మేనం

పరమం మతమ్' ఇ త్యమరః, ప్రతస్తే, భగవా నీశ్వరోఽపి, ప్రథమోద్దిష్టం పూర్వ సంకేతిత, మాస్పదం స్థానం మహాకోఽప్రపాతం, సంప్రాప్తః.

తే చాకాశ మసిశ్యామ ముత్పత్య పరమృషయః

ఆనేదు రోషధిప్రస్థ మనసా సమరంహసః.

36

టీక.—మనసా = మనస్సుతో, సమరంహసః - సమ = సమానమయిన - రుహసః = వేగముగలవారయిన, తే చ=ఆమహర్షులును, ఆ...మమ్-అసి=క త్తివలె - శ్యామమ్ = నల్లనివైన, ఆకాశమ్ = ఉప్పరమైనకు, ఉత్పత్య=ఎగసి, ఓషధిప్రస్థం= ఓషధి ప్రస్థ మనుపేరి హిమవద్రాజధానికి, ఆనేదుః = పోయిరి.

తా.—అంత మనోవేగమున నామహామునులును క త్తివంటి నలుపుగల యాకాశ మునకెగసి హిమవంతుని రాజధానియయిన యోషధిప్రస్థనగరమునకుం బోయిరి.

వ్యా.—త ఇతి.—మనసా సమరంహసో మనస్సుల్యవేగా, స్తే పరమృషయః, శ్చ-పూర్వశ్లోకో క్తేశ్వర సముచ్చయాథక శ్చకారః-అసివ-చ్ఛాప్యమం నీల, మాకాశం ఖం ప్ర, త్యుత్ప, త్యోషధిప్రస్థం హిమవత్పుర, మానేదుః - సద్యః ప్రాపు రి త్యర్థః.

ఇతః పరం దశభిః శ్లోకై రోషధిప్రస్థ మేవ వణాయతి.—

అలకా మతివా హ్యైవ వసతిం.వసుసంపదాం

స్వరాభివృద్ధవమనం కృత్వే వోపనివేశితమ్.

37

[ఈక్రిందిశ్లోకములందు ద్వితీయాంతవిశేషణములు ప్రథమగా తెనిగింపఁ బడినవి.]

టీక.—(ఆయోషధిప్రస్థము), వసుసంపదాం-వసు=ధనములయొక్క-సంపదాం= సమృద్ధులకు, వసతిమ్=తావుఅయిన, అలకామ్=కుబేరరాజధానిని, అతివాహ్య=కొని పోయి, ఉపవేశిత మివ=ఉంపఁబడినదో యనునట్లుం డెను. (అట్లే), స్వ...నం-స్వర్గ = స్వర్గముయొక్క - అభివృద్ధ = అతిరి క్తజనముయొక్క - వమనం=వెడిలించుటను, కృత్వా = చేసి, ఉపనివేశిత మివ = ప్రవేశపెట్టఁబడినదో యనునట్లు ఉం డెను.

తా.—హిమవంతుని రాజధాని యగునాయోషధిప్రస్థము, ధనసమృద్ధులకు తావల మయినయలకానగరమును కొనితెచ్చి యటఁబెట్టి, స్వర్గమున కెక్కువ యయిన జనులను అచట కారపుఁము వెట్టినట్లు ఒప్పుచుం డెను.—అలకను మించినధనరాసులను, దేవతలను మించిన జనులును గలిగి శోభిల్లు చుండె నని భావ.

వ్యా.—అలకా మితి.—వసుసంపదాం ధనసమృద్ధీనాం, వసతిం స్థాన, మల కాం కుబేరనగరీ, మతివాహ్య - పరిచ్చిద్యేతి యావత్, ఉపనివేశితమివ సీతం, తథా,

స్వగః - స్యాభిష్యద్దోఽతిరేకః - అతిరిక్తజన ఇతి యావత్ - తస్య - వమనం నిః
సారణం, కృ త్వోపనివేశిత మివ స్థితమ్; ఉభయ త్రాపి కాటిల్యః - వి. 'భూతపూర్వ
మభూతపూర్వం వా జనపదం పరదేశకాపవాహేన స్వదేశాభిష్యద్దవమనేన వా నివేశ
యేత్' ఇతి; అలకామరావ త్యతిశయిత సమృద్ధిక మి త్యథః.

గజ్ఞాస్తోతఃపరిక్షీప్తం వస్త్రాన్తర్జ్వలితౌషధి

బృహన్తణ్ణిశిలాసాలం గుప్తా వపి మనోహరమ్.

33

టీక.—గ...ప్తం - గజ్ఞా = గంగయొక్క - స్తోతః=ప్రవాహములచేత-పరి
క్షీప్తం = చుట్టుకొనబడినదియు, వ...ధి - వస్త్ర = ప్రాకారములయొక్క-అంతః =
మధ్యను - జ్వలిత=వెలుగుచున్న - ఓషధి=తీగలు గలదియు, బృ...లం-బృహత్ =
గొప్పవయిన - మణిశిలా = రత్నపుటాలయొక్క - సాలం = ప్రాకారముకలదియు,
(అందువలననే), గుప్తా అపి = ప్రాకారమందు సయితము, మనోహరమ్=సుందరమును
(గా నుండెను).

తా.—దానికి గంగాప్రవాహములేకందకముగా నుండెను. అందుప్రాకారముల
లోపల తీగలు ప్రకాశించుచుండటచేత రాత్రులయందును సంచారము సుఖముగా
నుండెను. గొప్పగొప్ప రతనపుటాలచే కట్టబడినందున ప్రాకారముసయితము రమణీ
యముగా నుండెను.

వ్యా.—గ జ్ఞేతి.—గజ్ఞాయాః - స్తోతోభిః ప్రవాహైః - పరిక్షీప్తం పరి
వేష్టితం-తై రేవ సపరిఖ మి త్యథః, వస్త్ర శ్చయః-ప్రాకారచైత్య మితి యావత్ -
ని. 'స్యా చ్చయో వస్త్ర మస్త్రి యామ్' ఇ త్యమరః - త స్యాన్త మక ధ్యే-జ్వలితాః
ప్రకాశమానా - ఓషధయో యస్య త త్తథోక్తం - జ్వలితౌషధిత్వా ద్రాత్రిషు సంచారి
తాం దీపనిరపేక్ష మి త్యథః, బృహ ద్విపులో-మణిశిలానాం మాణిక్యనాం -
సాలః ప్రాకారో - యస్య త త్తథోక్తం - ని. 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇ త్యమరః,
అత ఏవ గుప్తా వపి సంవరణేఽపి మనోహరమ్-అకృత్రిమదుగః-సంవరణ మితి భావః.

జితసింహభయా నాగా య, త్రాశ్వా బిలయోనయః,

యక్షాః కింపురుషాః పౌరా, యోషితో వనదేవతాః.

39

టీక.—యత్ర. = ఎందు (అందు), నాగాః = ఏనుగులు, జ...యాః-జిత =
జయింపబడిన - సింహ = సింహమువలని - భయాః = వెఱపుగలవి; అశ్వాః =
ఘోషములు, బిలయోనయః = బిలము జన్మకారణముగాగలవి ? యక్షాః = జక్కులును,

కింపురుషాః = కింపురుషులును, పౌరాః = ఊరివారు; వనదేవతాః = అడవిదేవతలు, యోషితః = స్త్రీలు.

తా.—ఆ యోషధి ప్రస్థనగరమందు, హిమవంతుని ప్రభావముచేత, ఏనుగులకు సింహములవలన భయము లేదు; అంబలిగుఱ్ఱములు బిలసంభవములు; ప్రజలు జక్కులును కిన్నరులును, స్త్రీలు వనదేవతలు; అంతియ గాని మనుష్యస్త్రీలు గారు.

వ్యా.—జ తేతి.—యత్ర పురే, నాగాగజా, జితం సింహాభ్యో భయం యైస్తే తతోక్తాః—సింహాధికబలా ఇత్యథాః - నాథస్తు 'పదం తుషారస్తుతిభాతరక్తమ్' ఇ త్యేతద్విశోధభయాత్ 'వీత వీత భయాః' ఇతి పపాత - తథాన భేతవ్యం తత్ర వనగజానాం సింహవతత్వాభిధానాత్ - ఆత్ర త్వోషధిప్రస్థగజానాం హిమవన్త హిమ్నా సింహాతిరేకసంభవే నావిరోధా దితి - 'వీతవీతభయాః' ఇతి పాశే వీతం విగతం వీతాత్ పాదాబ్జుశకమకభ్యాం భయం యేషాం తే తతోక్తాః - స్వభావవిసీతా ఇ త్యథాః - ని. 'పాదకమయంతం ప్రోక్తం యాత మబ్జుశవారణమ్ - ఉభయం వీత మాఖ్యాతమ్' ఇతి యాదవః, అశ్వా, బిలయోనయో బిలసంభవాః - అన్యత్ర తు న త థేతి వైచిత్ర్యమ్ - ఉక్తం చ -

వి. 'అమృతా ద్బాష్పతో వహ్ని ర్వేదేభ్యో ఒజ్జా చ్చ గర్తః,

సామ్నా హయానా ముత్పత్తిః సప్తధా పరికీర్తితా.' ఇతి,

యతః ప్రసిద్ధాః, కింపురుషాః కింనరాశ్చ, పౌరాః పురజనాః, వనదేవతా ఏవ యోషితః - న తు మౌనుష్య ఇ త్యథాః.

శిఖరాసక్తమేఘానాం వ్యజ్యస్తే యత్ర వేత్తనామ్

అనుగర్జితసంధిగాః కరణై ర్ధ్వరజస్వినాః.

40

టీక.—యత్ర = ఏ (ఆ) నగరమందు, శి...నాం - శిఖర = అగ్రములయందు - అగ్రక్త = శిగులుకొన్న - మేఘానాం = మబ్బులుగలవైః, వేత్తనాం = ఇండ్లసంబంధమయిన, అ...గాః - అనుగర్జిత = ప్రతిధ్వనులతో - సంధిగాః = సంశయింపబడినవై, ము...నాః - మురజ = మృదంగములయొక్క - స్వినాః = ధ్వనులు, కరణైః = బెబ్బలచేత, వ్యజ్యస్తే = స్ఫుటికరింపబడుచున్నవి.

తా.—అంబలిమేడలు మేఘమండలము నంటియుండుటం బట్టి వానియందు సంగీతవ్యాపారమున వాయింపబడిన మృదంగముల ధ్వనులు ఆమేఘముల యులుముల ప్రతిధ్వనులతో మృదంగధ్వనులతో యనుసందేహమును గలిగింపఁగా, హస్తతాడన విశేషములు మనస్సునకు బోధపడినంతట ఉలుముల ప్రతిధ్వనులు గావు మృదంగధ్వనులే యని, స్పష్టపడును.

వ్యా. — శిఖ రేతి. — యత్ర పురే, శిఖరే ష్వాసక్తా మేఘా యేషాం తేషాం
వేత్తనాం సంబంధినః, అనుగజీతాని ప్రతిగజీతాని - తైః సంధిగ్గా, మురజస్వనాః
కరణై స్తాలవ్యవస్థాపకై స్తాడనవిశేషైః - తదుక్తం రాజకన్దర్పణ -

వి. 'నృత్యవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినామ్,
సంస్థానం తాడనం రోధః కరణాని ప్రచక్షతే.' ఇతి,
వ్యజ్యంతే స్ఫుటిక్రియంతే.

యత్ర కల్పద్రుమై రేవ విలోలవిటపాంశుకైః

గృహాయన్త్ర పతాకాశ్రీ రపారాదరనిర్మితా.

41

టీక. — యత్ర = ఎందు (ఆపట్టణమున), వి...కైః - విలోల = చలించుచున్న -
విటప = కొమ్మలయందలి - అంశుకై = పలిపములు గలవైన, కల్పద్రుమైః ఏవ =
కల్పవృక్షములచేతనే, ఆ...తా - అపారాదర = పౌరులయొక్క ప్రయత్నములేకయే -
నిర్మితా = రచితమయిన, గృ...శ్రీః - గృహ = ఇండ్లయందలి - యన్త్ర = జంత్రిము
లందలి - పతాకా = టెక్కిములయొక్క - శ్రీః = సొంపు, (సంభవతి = సమ
కూడును).

తా. — ఆపట్టణమందు ఇండ్లయందు పౌరులు యన్త్రములచే చలించు పతాకలను
ఎత్త నక్కఱ లేకుండ, కల్పవృక్షముల కొమ్మలయందు చలించుచుండు పలిపములే ఆసొం
పును సమకూర్చును.

వ్యా. — యత్రేతి. — యత్ర నగరే, విలోలాని చచ్ఛలాని - విటపేష్వంశు
కాని యేషాం తైః కల్పద్రుమై రే, వాపారాదరేణ పారాదరం వి నైవ - నిమిత్తా -
అయత్నసిద్ధత్యథః, గృహేషు యాని - యన్త్రాణ్యధారదారూణి - తేషు పతా
కా స్తాసాం శ్రీః, సంభవ తీతి శేషః; తత్ర లమ్బాన్బురాః కల్పతరవ ఏవ వైజయన్త్య
ఇతి సంభావ్యన్త ఇ త్యథః.

యత్ర స్ఫుటికహర్షేషు నక్త మాపానభూమిషు

జ్యోతిషాం ప్రతిబింబాని ప్రాప్నువన్త్యపహారతామ్.

42

టీక. — యత్ర = ఎందు (ఆపట్టణమందు), నక్తం = రాత్రియందు, స్ఫు...షు -
స్ఫుటిక = పటికరాలయొక్క - హర్షేషు = మేడలయందు, ఆ...షు - ఆపాన = పాన
గోష్ఠియొక్క - భూమిషు = ప్రదేశములయందు, జ్యోతిషాం = నక్షత్రములయొక్క -
ప్రతిబింబాని = ప్రతిచ్ఛాయలు, ఉపహారతాం = (పూవులయొక్కగాని ముత్యముల
యొక్కగాని) అప్పనముయొక్క భావమును, ప్రాప్నువన్తి = పొందును.

తా.—ఆపట్టణముందు మేడలపైతలముల పానగోష్ఠులయందు పువ్వులనుగాని ముత్యములనుగాని ఉపహారార్థము చల్ల నక్కఱలేదు; ఏల యన, మేడలు స్ఫటికమణి మయము లగుటవలన ఆపైతలములందు కలుగునట్టిచక్షు త్రప్రతిబింబములే పుష్పపహారము వలెను ముక్తోపహారమువలెను శోభిల్లుచుండును.

వ్యా.—య త్రేతి.—యత్ర పురే, నక్తం రాత్రౌ, స్ఫటికహర్త్యై, స్వాపాన భూమిషు పానగోష్ఠి ప్రదేశేషు, జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం, ప్రతిబింబా, స్యుపహారతాం పుష్పపహారత్వం చాక్తికోపహారత్వం వా, ప్రాప్నువన్తి.

య త్రైషధిప్రకాశేన నక్తం దర్శితసంచరాః

అనభిజ్ఞా స్తమిస్తాణాం దుర్ద్దినే వ్యభిసారికాః.

43

టీక.—యత్ర = ఎందు (అందు), దుర్ద్దినేషు = మబ్బుగమ్మినదినములందు, నక్తమ్ = రాత్రియందు, ఓ...న—ఓషధి = తృణజ్యోతులయొక్క - ప్రకాశేన = వెలుతురుచేత, ద...రాః—దర్శిత = చూపబడిన - సంచరాః = దారులుగలవారై, అభిసారికాః = కాంతునియెడ కేగుచెలువలు, తమిస్తాణాం = చీకటులను, అనభిజ్ఞాః = ఎఱుగరు.

తా.—ఆపురంబున మబ్బుచే చీకటి గమ్మిన రాత్రులయందు లతావిశేషముల వెలుతురుచేత దారి స్పష్టముగా తెలియుచుండుటంబట్టి అభిసారికలు చీకటి నెఱుంగక యే తమకాంతుల కడ కేగుదురు.

వ్యా.—య త్రేతి.—యత్ర పురే, దుర్ద్దినేషు మేఘాచ్ఛన్నదివసేషు, నక్త, మౌషధీనాం తృణజ్యోతిషాం, ప్రకాశేన, సంచరన్త ఏభిరితి సంచరాః పన్థానః*గోచర సంచర-’ఇ త్యాదినా ఘప్రత్యయాన్తో నిపాతః-దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమార్గా, అభిసారికాః కాంతాధికార్యః - ని. ‘కాంతాధికానీ తు యా యాతి సంకేతం సా ౭భిసారికా’ ఇ త్యమరః, తమిస్తాణాం తమసాం * కృద్యోగా త్కమణి షష్ఠీ, అనభిజ్ఞాః తమాంసి నాభిజాన న్తి త్యథకాః.

యావనాస్తం వయో యస్త్విక, నాస్తకః కుసుమాయుధాత్,

రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా సంజ్ఞావిపర్యయః.

44

టీక.—యస్త్విక = ఏ (అ) పురమున, వయః = ప్రాయము, యా... స్తం... యావన = జవ్వనము - అస్తం = హద్దుగాగలది, (అట్లే), కుసుమాయుధాత్ = పూవిల్లునికన్న, అస్తకః = యముడు, న = లేడు, ర...న్నా—రతి = గురతము

చేతనగు - భేద = శ్రమవలన - సముత్పన్నా = పుట్టినదైన, నిద్రా = నిద్రయే, సం...
యః, సంజ్ఞా = చైతన్యముయొక్క - విపర్యయః = నాశము,

తా. - ఆపురంబున ఎల్లవారికిని యోవనము నిత్యము, మరణము లేదు, స్త్రీ పురుషు
లను అశోన్యస్థానందర్యాదిగుణవిశేషములచేత మోహమునం ద్రోచి పూవిల్లుడు పెట్టు
నట్టి బాధ కలదు. మూర్ఖులు లేవు. సురతశ్రమసంజాత మయిన నిద్ర కలదు.

వ్యా. - యోవనా న్త మితి. - యస్మిన్ పురే, వయో యోవనా న్తం యోవనా
వధికం - సర్వేఽప్యజగా ఇ త్యథాః, తథా, మసుమాయుధాత్ కామాత్ - అన్య
ఇతి శేషః - అన్తకో మృత్యు ర్న - అస్మిన్ శేషః - విరహిణాం తాదృగ్గుఃఖోత్పాద
కత్వా దన్తకతోపచారః - కామం వినా మృత్యు ర్నా స్తిత్యథాః, అత ఏవ తత్
కార్యభూతమరణాభావ ఇ త్యాయే నాహ - ర తీతి - రతిభేదసముత్పన్నా, నిద్రా
సుప్తి, లేవ, సంజ్ఞావిపర్యయ శ్చేతనాపగమః - న తు దీఘానిద్రారూప ఇ త్యథాః;
అత్ర త్యాః సర్వేఽజరామరా ఇతి శ్లోకతాత్పర్యాథాః * అన్తయ త్యన్తం కరో తీ
త్యన్తకః - అన్తయతే స్తత్కరో తీతి ణ్యంతాత్ ణ్వల్పిత్వయః.

భూభేదిభిః సకమ్పావ్తై ర్గలితాఙ్గులితర్జనైః

యత్ర శోపైః కృతాః స్త్రీణా మాప్రసాదార్థినః ప్రియా. 4b

టీక. - యత్ర = ఏపురమందు (ఆపురమందు), భూభేదిభిః - భూ = కను
బొమలయొక్క - భేదిభిః = ముడికలవియు, సకమ్పావ్తైః - సకమ్ప = అదరుచున్న -
ఓవ్తైః = పెదవులుగలవియు, ల...నైః - లలిత = శోమలమయిన - అఙ్గులి తర్జనైః =
వ్రేళ్లతో బెదరించుటగలవియు, (అగు) స్త్రీణాం = చెలువలయొక్క, శోపైః =
అలుకలచేత, ప్రియాః = కాంతులు, ఆ...నః - ఆప్రసాద = మన్నించువఱకు - ఆర్థినః =
వేడుకొనువారుగా, కృతాః = చేయబడినవారు, (అగుదురు).

తా. - ఆపురమందు పురుషులు శత్రువులశోపములకు భయపడుటయు మన్నింపు
వేడుటయు లేదు, కాని, కాంతలు అలుకచే బొమలు ముడిచి, పెదవులు అదరుచుండ,
ఒయ్యారముగా వ్రేలితో బెదరించినప్పుడు, తమ్ము ఆకాంతలు కనికరించి మన్నించువఱకు
కును వారిని వేడుకొనుచుందురు.

వ్యా. - భూభేదిభి రతి. - యత్ర పురే, ప్రియా యువానో, భూభేదిభి
ర్భృభజనద్విభిః, సకమ్పా ఓష్ఠా యేషు తై, ర్గలితా న్యఙ్గులితజకానాని యేషు తైః,
స్త్రీణాం శోపై ర్నానాభ్యై, రాప్రసాదార్థినాం ఆప్రసాదం ప్రసాదపర్యన్త-మథికానో
యాచకాః - కృతాః - న తు శత్రుశోపై రితి భావః.

సంతానక తరు ఛాయా సుప్త విద్యాధరాధ్యగం
యస్య చోపవనం బాహ్యం గన్ధవ ద్గన్ధమాదనమ్.

46

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, సం...గం—సంతానకతరు = కల్పవృక్షముల యొక్క - ఛాయా = నీడలయందు - సుప్త = నిద్రించిన - విద్యాధర = విద్యాధరులనెడి - అధ్యగం = బాటసారులుగలదియు, గన్ధవత్ = గంధముగలదియు, (అగు), గన్ధమాదనం=గంధమాదన (మనుషేరి) పర్వతము, యస్య=ఏపురమునకు (అపురమునకు), బాహ్యమ్ = వెలుపలి, ఉపవనమ్ = ఉద్యానవనము.

తా.—ఆనగరమునకు పరిమళములు కదంచించుచుండునట్టి గంధమాదన పర్వతమే బయటి యుద్యానవనము ; దానియందలి కల్పవృక్షముల నీడలయందు బాటసారులగు విద్యాధరులు నిద్రించుచుండురు.

వ్యా.—సంతాన కేలి.—కిం చేతి చాఢః, సంతానకతరో ఛాయాసు సుప్తా-విద్యాధరా దేవతావిశేషా-స్త ఏ వాధ్వగా యస్మిం స్త త్తోక్తం, గన్ధవ ద్గన్ధాధ్యం, గన్ధమాదనం నామ గిరి, ర్యస్య పురస్య, బహిర్భవం బాహ్య, ముపవన మారామః *సంతానకతరుచ్చాయే త్యత్ర పూర్వపదాథ-బాహుల్యసంభవేఽపి 'శలభచ్చాయమ్' 'ఇక్షుచ్చాయమ్' ఇతివత్ సమథ-చ్చాయానిష్పత్తే స్తదపేక్షాభావాత్ * 'ఛాయా బాహుల్యే' ఇతి సపుంసకత్వం నాస్తీ త్యనుసంధేయమ్ ; అత్ర 'గన్ధవ ద్గన్ధమాదనమ్' ఇ త్యాగస్తుకః పాఠః, ప్రాచీనపాఠ స్తు 'సుగన్ధిగన్ధమాదనః' ఇతి పులిష్ఠాంతః, అత ఏవ క్షీరస్వామినా 'గన్ధమాదన మన్యే చ' ఇత్యత్ర 'గన్ధేనమాదయ తీతి గన్ధమాదన' ఇతి వ్యాఖ్యాన ప్రయోగే చ పులిష్ఠతా దృశ్యత ఇత్యాశయే నోక్తం 'సుగన్ధిగన్ధమాదనః ఇతి కాలిదాస' ఇతి.

అథ తే మునయో దివ్యాః ప్రేక్ష్య హైమవతం పురం
స్వర్గాభిసన్ధిసుకృతం వజ్చనా మివ మేనిరే,

47

టీక.—అథ=అనంతరము, దివ్యాః = స్వర్గభవులయిన, తే మునయః = ఆమునులు, హైమవతం = హిమవంతునిజైన, పురం = ఆనగరమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, స్వ...తం—స్వర్గ=స్వర్గము - అభిసంధి=ఉద్దేశముగా (చేయబడిన) - సుకృతం = పుణ్యమును, వజ్చనామ్ ఇవ=మోసమునుగా, మేనిరే = తలించిరి.

తా.—అట్లు వెలంగుచున్న యా హిమవన్నగరముం గాంచి యా స్వర్గమాములు, 'హా! చెడితిమిరా! స్వర్గముకై జ్యోతిష్టామాది పుణ్యకర్త లవస్థించి! ఈపుర

మున కాపుగ ముండ నేల నోచ మైతిమిళి' అని చింతించిరి.—ఆపురము అన్ని విధములను స్వర్గమును మించి యుండె ననుట.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ తే దివి భవా దివ్యాః, మునయో, హిమవత ఇదం హిమవతం, పురం, ప్రేక్ష్య, స్వగాభిసంధినా స్వగోదృశేన - యత్ సుకృతం జ్యోతిష్టమాద్యనుష్ఠానం-తత్ స్వగాభిసంధిసుకృతం, వచ్చినాం ప్రతారణా, మివ మేనిరే; హిమవన్నగర మవేక్ష్య స్వగస్య పుణ్యఫలత్వం వదతా వేదేన వయం విప్ర లభ్యా ఇ త్యమన్య నై త్యథాః, స్వగా దతిరమణీయ మితి భావః.

తే సద్దని గిరే ర్వేగా దున్ముఖ ద్వ్యాస్థ వీక్షితాః

అవతేరు ర్జటాభారై ర్లిఖతానలనిశ్చలైః.

48

టీక.—లి...లైః—లిఖిత = (చిత్తరువునందు) వ్రాయబడిన - అనల=అగ్ని వలె-నిశ్చలైః=కదలనివైన, జటాభారైః=జడలమొత్తములతో (కూడుకొన్నవారై), తే = ఆమునులు, ఉ...తాః—ఉన్ముఖ = మొగమెత్తిన - ద్వ్యాస్థ = ద్వారపాలకు లచేత - వీక్షితాః=చూడబడినవారగుచు, గిరేః = హిమవంతునియొక్క - సద్దని = ఇంట, వేగాత్ = వడిగా, అవతేరుః = దిగిరి.

తా.—ఆకాశగమనవేగముచేత తమ జడలమొత్తము కదలిక లేక చిత్తరువు నందు వ్రాసిన యగ్నిజ్వాలలతీరున ప్రకాశించుచుండఁగా, తమ హిమవంతునిదేవారి కులు మొగమెత్తి చూచుచుండఁగా, ఆముహూమునులు హిమవంతునియింట దిగిరి.

వ్యా.—త ఇతి.—లిఖితానలనిశ్చలైః - చిత్రగతజ్వాలననిష్పన్నై రితి వేగ ప్రకాశోక్తిః, జటాభారై రుపలక్షితా, నైమునయః, ద్వారితిష్ఠ స్థితి ద్వ్యాస్థాద్వారపాలకాః - ని. 'ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వ్యాస్థ ద్వ్యాస్థిత దర్శకాః' ఇ త్యమరః-ఉన్ముఖై రూర్ధ్వముఖైః-ద్వాన్తై ర్వీక్షితాః సన్తః-న తు వినివారితా ఇ త్యర్థః, గిరే హిమవతః, సద్దని, వేగా, దవతేరు రవతీణావన్తః.

గగనా దవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా

తోయాస్తర్భాస్కరా లీన రేజే మునిపరమ్పరా.

49

టీక.—గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, య...దా—యథావృద్ధ = వృద్ధాను క్రమముగా - పురఃసరా=మందుపోవువారుగలదైన, సా మునిపరమ్పరా=ఆ మునుల వరుస, తోయాస్తః - తోయ=నీళ్లయొక్క - అస్తః = లోపలి, భా...వ—భాస్కర=కూర్మలయొక్క - ఆళి ఇవ=వరుసయుం బోలె, రేజే = ప్రకాశించెను.

తా.—ఆమహామునులవరుస ఆకాశమునుండి వృద్ధానుక్రమముగా దిగినట్టిదై నీట లోని సూర్యప్రతిబింబముల వరుసవలె ప్రకాశించుచుండును.

వ్యా.—గగనా దితి.—గగనా, దవతీణాఽవరూఢా, యథావృద్ధం వృద్ధాఽనుక్రమేణ స్థితాః - పురఃసరా అగ్రేసరా - యస్యాం సా తథోక్తా * అనుపసర్జనాధికారా న్న జీవ, సా మునిపరమ్పరా మునిపక్తి, స్తోయాన్త స్తోయాభ్యన్తరే, భాస్కరానీ ప్రతిపిమ్బితాన్కపక్తి, రివ రేజే; ఏతేనమునీనాం తేజస్విత్యేఽపి సుఖ సందర్శనం నూచుతి-భాస్కరాణాం భూయిష్ఠత్వసంభావనార్థం తోయాన్త రిత్వక్తమ్ - అత ఏవ బహుత్వసిద్ధి శ్చ.

తా నర్హ్య సర్వ మాదాయ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా గిరిః

నమయ్ సారగురుభిః పాదన్యై ర్వసున్ధరామ్. 50

టీక.—గిరిః=హిమవంతుఁడు, అర్హ్యమ్=పూజార్థమయినజలమును, ఆదాయ=కొని, సా...భిః—సార = బలముచేత - గురుభిః = భరింపరానివైన, పాదన్యైః = అడుగుల యంజలచేత, వసున్ధరాం = భూమిని, నమయ్=ప్రంగజేయుచు, అర్హ్యక్ = పూజ్యులయిన, తా = ఆమునులకు, దూరాత్ = దవ్వునుండి, ప్రత్యుద్యయా = ఎదురేగెను.

తా.—అంతట హిమవంతుఁడు అర్హ్యము కైకొని బలమువలని తనబరువును భూమి మోవలేక క్రంగిపోవునట్లుగా అంజలిడుచు పూజ్యులకు ఆమహామునులకు దూరమునుండియే ఎదురుగా నేగెను.

వ్యా.—తా నితి.—గిరి హిమవా, సభ్య మభూతాథకంజల, మాదాయ, సారగురుభి రన్తఃసార దుర్భగైః పాదన్యై ర్వసున్ధరాం, నమయ న్నధః ప్రాపయక్, అభూ మహా స్తీ త్యర్హ్యక్ పూజ్యక్ * దణ్డాదిత్వాద్యత్ ప్రత్యయః, తా మునీన్ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా.

సంప్రతిహిమవన్త మేవ జగ్గమస్థాపరరూపద్వయసాధారణై ర్విశేషణై ర్విశిష్ట—

ధాతుతా మ్రాధరః ప్రాంకు ర్దేవదారుబృహద్యుజః

ప్రకృత్యై వ శిలోరస్కః సువ్యక్తో హిమవా నితి. 51

టీక.—హిమవద్వర్ణనః— ధా...రః— ధాతు = క్షరికధాతువు వలె - తామ్ర = ఎఱ్ఱనయిన - అధరః = పెదవికలవాఁడును (ధాతువే అనెడి యొక్కనిపెదవి కలవాఁడని యర్థాంతరము), ప్రాంకుః = ఉన్నతుఁడును, దే...జః—దేవదారు = దేవదారువృక్షమువలె - బృహత్ = గొప్పనైన = భుజః = రాహువులు, కలవాఁడును

(దేవదారువులే అనెడి గొప్పబాహువులు గలవాఁ డని యర్థాంతరము), ప్రకృత్యా ఏవ= స్వభావముచేతనే, శి...స్కః—శిలా = రాతివంటి - ఉరస్కః = తొమ్ముకలవాఁ డును (రాయియే యనెడి తొమ్ముగలవాఁడు అని యర్థాంతరము), (అగుటచేత), హిమ వాక్ ఇతి = హిమవంతుఁ డని, సువ్యక్తః = చక్కఁగా ఎఱుకపడినవాఁడు.

తా.—ధాతువువంటి యెఱ్ఱని యధరముచేతను ఔన్నత్యముచేతను, దేవదారు వృక్షములవలె నిడుదలై న బాహువులచేతను స్వభావముచేతనే శిలవలె కఠినమయిన తొమ్ముచేతను ఆతఁడు జంగమ రూపుడయిన హిమవంతుఁడని స్పష్టముగా వారి కెఱుక పడెను.—అట్లే ధాతువు అనెడి యెఱ్ఱని పెదవిచేతను ఔన్నత్యముచేతను దేవదారు వృక్షములనెడి బాహువులచేతను, శిలయనెడి స్వభావనిద్యమైన గట్టి తొమ్ముచేతను ఆతఁడు సావరరూపుఁ డయిన హిమవంతుఁ డని వారికి స్పష్టముగా ఎఱుకపడెను.

వ్యా.—ధా త్వీతి.—ధాతువ తామ్రాధరో యస్య స తథోక్తః—ఆన్యత్ర ధాతు రేవ తామ్రాధరో యస్య, ప్రాంశు రున్నతః - ఉభయ త్రాపి సమానం—దేవ దారువ ద్బృహన్తా భుజౌ యస్య స తథోక్తః - దేవదారువ ఏవ బృహన్తా భుజౌ య స్యే త్యన్యత్ర, ప్రకృత్యా స్వభావే నైవ శిలావ దురో యస్య స శిలోరస్కః—శిలై వే త్యన్యత్ర, * 'ఉరఃప్రభృతిభ్యః కః' ఇతి కః, అతో హిమవా నితి సువ్యక్తః * వతకమానే క్తః - సత్యం స ఏ వాయం హిమవా నితి తద్దమక ప్రత్యభిజ్ఞానా దవ ధారిత ఇ త్యథకః.

విధిప్రయుక్తసత్కారైః స్వయంమార్గస్య దర్శకః

స తై రాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్తృభిః.

52

టీక.—వి...రైః - విధి = శాస్త్రప్రకారము - ప్రయుక్త = చేయఁబడిన- సత్కారైః = పూజగలవారును, శు...భిః—శుద్ధ = పవిత్రమయిన - కర్తృభిః = నడవడిగలవారును, (అయిన), తైః = ఆమహామునులచేత, సః = ఆ హిమవంతుడు, స్వయం = తానే, మార్గస్య = దారిని, దర్శకః = చూపువాఁడై, శుద్ధాంతం=అంతః పురమును, ఆక్రమయామాస = మెట్టించెను.

తా.—హిమవంతుఁడు వారి నట్లు పూజించి పవిత్రచరిత్రలు గావున అంతఃపుర ప్రవేశార్హులని వారికి తానే స్వయముగా దారిచూపుచు వారిని తన యంతఃపురమునకుం దోడ్కొని పోయెను.—తన యంతఃపురము పవిత్రము గావలయు నని వారి నటకుం దోడ్కొని పోవుట.

వ్యా.—వి ధీతి.—స హిమవా నివిధినా శాస్త్రేణ - ప్రయుక్తసత్కారైః కృతార్చనైః, శుద్ధకర్మభి రదుష్టచరితైః—శుద్ధాంతప్రవేశాహ్లాదిత్యథకః, తైర్నుభిః,

స్వయం మాగ్నస్య, దర్శయ తీతి దర్శకో దర్శయితా సక్ *పశ్యతే ణ్యన్తా ణ్ణ్వో
ప్రత్యయః, శుద్ధాన్త మన్తఃపుర, మాక్రమయామాస-ప్రవేశయామా సే త్యథః, అత్ర
క్రమే రగత్యథఃత్వాత్, * 'గతిబుద్ధి -' ఇ త్యాదిచా తై రి త్యస్య స కమత్వమ్.

తత్ర వేత్తాసనాసీనాక్ కృతాసనపరిగ్రహః

ఇ త్యువా చేశ్వరాక్ వాచం ప్రాజ్ఞలి ర్భూధరేశ్వరః.

53

టీక.—తత్ర = ఆసనములయందు, వే...క్ - వేత్త = బెత్తముయొక్క - ఆస
న = ఆసనములయందు - ఆసీనాక్ = కూర్చున్నవారయిన, ఈశ్వరాక్ = ప్రభువు
లను (మునులను) గూర్చి, భూధరేశ్వరః = కొండలదొర (హిమవంతుడు), కృ...హః-
కృత = చేయఁబడిన - ఆసన - ఆసనముయొక్క - పరిగ్రహః = గ్రహించుట కలవాఁ
డై (పీఠమీద కూర్చుండి), ప్రాజ్ఞలిః = కేలు మోడ్చుచేసినవాఁడై, ఇతి ఉవాచ =
ఇట్లు పలికెను.

తా.—తమయిచ్చప్రకారము సర్వమును చేయఁగలవారయిన యామహామునులను
అంతఃపురమందు బెత్తపుఁ బీఠలయందుఁ గూర్చుండఁజేసి హిమవంతుఁడు అనంతరము
తాను కూర్చుండి వారితో నిట్లు విన్నపించెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—వేత్తం లతావిశేషః, తత్ర శుద్ధాన్తే, వేత్తాసనాసీనాక్
వేత్తమయ విష్ట రోపవిష్ట, నీశ్వరాక్ ప్రభూక్ మునీక్, భూధరేశ్వరో హిమవాక్,
కృతాసనపరిగ్రహః - ఉపవిష్టః స నిత్యథః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః సక్, ఇ త్యేవం
వాచ మువాచ.

అపమేఘోదయం వర్ష ముదృష్టకుసుమం ఫలమ్

అతర్కితోపపన్నం వో దర్శనం ప్రతిభాతి మే.

54

టీక.—అ...న్నమ్—అతర్కిత = అవిచారితముగానే - ఉపపన్నం = సమ
కూడినట్టిది (తలఁపని తలంపుగా సంభవించినట్టిది), వః = మీయొక్క, దర్శనమ్ =
అగపడుట (రాక), అప మే ఘోదయం = మొగిలు పొడముట లేనట్టి, వర్షం = వాన
గాను, అ దృష్ట కుసుమం = చూడఁబడని పూవుగలది గాని (పూవు లేకయే ఫలించిన)
ఫలం=పండుగాను, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా.—పూర్వనూచన యేమియు లేకయే తమరు ఇట్లు దర్శన మనుగ్రహించుట,
మేఘము పొడచుకయే వాన గురిసినట్లును, పూవు లేకయే ఫలము కలిగినట్లును, అతి
దుర్లభ లాభమై యున్నది.

వ్యా.—అ పేతి.—అతర్కితోపపన్న మవిచారిత మే వోపగతం - అత్యన్తా

సంభావిత మి త్యథాః, వో యుష్టాకం, దర్శన, మపమేఘోదయం వషణ మనభ్రా
వృష్టి, స్తథాఽదృష్టం కుసుమం యస్య త త్త ణోక్తం ఫలం చ, త న్నే ప్రతిభాతి
అతిదుర్లభలాభః సంవృత్త ఇ త్యథాః.

అత్ర మేఘోదయ కుసుమ రూప కారణయో రభావేఽపి వషణ ఫల రూప
కార్యయో రుదాచాభిధానా ద్విభావనా; మునిదర్శనస్య విశిష్ట వృత్తిత్వేన చ రూపణా
ద్రూపకాలంకారణే త్యుభయోః సంసృష్టిః.

మూఢం బుద్ధ మివాత్తానం, హైమిభూత మి వాయసం,

భూమే ర్దివ మి వారూఢం, మన్యే భవదనుగ్రహాత్. 55

టీక.—భ...త్—భవత్ = మీయొక్క - అనుగ్రహాత్ = ప్రసాదముచేత,
ఆత్తానం = నన్ను, బుద్ధం = జ్ఞానియైన, మూఢ మివ = బుద్ధిహీనునిగాను, హైమి
భూతమ్ = బంగారమయిన, ఆయసం = ఇనుపవస్తువునుగాను, భూమేః = భూలోక
మునుండి, దివం = స్వర్గమునకు, ఆరూఢమ్ = ఎక్కినవానినిగాను, మన్యే = తలచు
కొనుచున్నాను.

తా.—మూఢుడు జ్ఞానిగా మారిన నెట్లో, ఇనుపవస్తువు బంగారముగా మారిన
నెట్లో, భూమినుండి స్వర్గమున కెక్కిన నెట్లో, అట్లు మీయనుగ్రహమున నేను అత్యం
తోత్కర్షను పొందినవాడ నయితి నని తలంచుకొనుచున్నాను.

వా. —మూఢ మితి.—భవదనుగ్రహ, దాత్తానం మాం, మూఢం బుద్ధిం వినా
కృతం - బుద్ధ మివ మూఢో భూత్వా యో బుద్ధవాం స్త మివ * కలరిక్తః, ఆయస
మయోవికారం - హైమిభూతమ్ - ఆయసత్వం విహాయ సౌవణికత్వం ప్రాప్త మి మే
త్యథాః, భూమే ర్భూలోకా ద్దివం స్వగః, చారూఢ మివ మన్యే; జ్ఞాన రూప
స్థానా న్యద్య మే పర ముత్కృష్ట్యంత ఇతి భావః.

అద్యప్రభృతి భూతానా మధిగమ్యాఽస్తి శుద్ధయే,

య దధ్యాసిత మ్హద్భి స్త ద్ధి తీర్థం ప్రచక్షతే. 56

టీక.—అద్య ప్రభృతి=ఇది మొదలుగా, భూతానాం = ప్రాణులకు, శుద్ధయే=
పవిత్రతకొరకు, అధిగమ్యః = పొందవలసినవాడను, అస్తి = అగుదును. హి = ఏల
యన, యత్ = ఏది, అర్హద్భిః = సాధువులచేత, అధ్యాసితం = అధివనింపబడినదో,
తత్ = దానిని, తీర్థం = (పుణ్య) తీర్థమని, ప్రచక్షతే = చెప్పదురు.

తా.—మీరు మెట్టినందువలన ఇది మొదలుగా నేను పవిత్రత కోరువారికి తీర్థ భూతుడ నయితిని; ఏల యనఁగా, దేనిని సాధువులు అధ్యానింతురో దానిని పెద్దలు తీర్థ మని చెప్పుదురు.

వ్యా.—అ ద్వేతి.—అద్య ప్రభృ తీత ఆరభ్య, భూతానాం ప్రాణీనాం, శుద్ధయేఽధిగమ్యాఽస్తి - శుద్ధ్యధికానాం తీర్థభూతోఽస్తి త్యథాః-భవదాగమనా దితి కేవలః, హి యస్తాత్, య, దహాద్భిః సద్భిః, రధ్యాసిత మధిష్ఠితం - జాప్త మితి యావత్ త తీర్థం ప్రచక్షతే-ని. 'నిపానాగమయో స్తీర్థ మృషిజాప్తజలే గురౌ' ఇ త్యమరః.

అవైమి పూత మాత్మానం ద్వయే నైవ ద్విజో త్తమాః

మూర్ధ్ని గచ్ఛా ప్రపాతేన ధౌతపాదామ్భసా చ వః. 57

టీక.—(హే) ద్విజో త్తమాః = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా, ఆత్మానం = నన్ను, (ఏరెంటిచేత ననఁగా), మూర్ధ్ని = శిరస్సున, గ...న—గచ్ఛా = మిన్నేటియొక్క - ప్రపాతేన = పాటుచేతను, వః = మీయొక్క, ధౌ...సాచ—ధౌత = కడుగఁబడి న - పాద = చరణములయొక్క - అమ్భసా చ = నీటిచేత ను.

తా.—ఓబ్రాహ్మణో త్తములారా, నేను రెండింటిచేత పవిత్రుడనయితి నని తలం చుచున్నాను. ఆరెండు నే వనఁగా, మీపాదోదకమును గంగాజలమును నాశిరమున పడుట.—పాదోదకము గంగాంబుతుల్యముగా పావన మని భావము.

వ్యా.—అవై మితి.—హే ద్విజో త్తమాః, ఆత్మానం మాం, ద్వయే నైవ, పూతం శుద్ధ, మవై మ్యవగచ్ఛామి, కేన ద్వయేన, మూర్ధ్ని, గచ్ఛా ప్రపాతేన మస్తా కినిపాతేన, వో యుష్మాకం, ధౌతయోః ఙ్ఘ్రితయోః - పాదయో - రమ్భసా చ -

గచ్ఛాజలవత్ పాదామ్భసః పావనత్వ మి త్యోపమ్యంగమ్యతే, త చ్చ 'ప్రస్తుతా ప్రస్తుతయోః' ఇతి దీపకాలంకారః; 'ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమ్' ఇతి లక్షణా త్ప్రే యోఽలంకార ఇతి కేచిత్.

జజ్ఞమం ప్రైష్యభావే వః స్థావరం చరణాఙ్గీతం

విభక్తానుగ్రహం మన్యే ద్విరూప మపి మే వపుః. 58

టీక.—(ఓ మునులారా), ద్విరూపం = రెండురూపములుగలదగు, మే వపుః = నాదేహమును, వి...హం—విభక్త = వేటువేటుగాఁ చేయఁబడిన - అనుగ్రహం =

ప్రసాదముకలదానినిగా, మన్యే=తలంచుచున్నాను; (ఎట్లనఁగా), జగ్గమం (వపుఁ) = సంచరించునదైన నాదేహము, వః=మీకు ప్రేమ్యభావేన = భృత్యత్వములో నున్నది, స్థావరం (వపుఁ) = శైలరూప మయినదేహము, చ...మ్—చరణ = మీపాదముల చేత - ఆజ్ఞితమ్ = గుర్తింపబడినది.

తా.—పనిగొనుటయు శిరమున పాదముంచుటయునే దాసజనునిమీఁద మహానుగ్రహము గావున, ఆమీయనుగ్రహము నా రెండురూపములయందు విభజింపబడినదని తలంచుచున్నాను; విభాగ మెట్లన, సంచరించునదైన నాదేహమును పనిగొనుటయు, శైలరూపమయిన నాదేహమున (శిరమున) పాదము నుంచుటయు.

వ్యా.—జగ్గమ మితి.—హే మునయః, ద్విరూపం జగ్గమస్థావరాత్ కత్వాత్ ద్విప్రకారక, మపి మే వపుః, విభక్తానుగ్రహం విభజ్య కృతప్రసాదం, మన్యే, కుతః జగ్గమం వపు, ర్హ్యో యుష్టాకం, ప్రేమ్యభావే కైజ్కర్యే-స్థిత మితి శేషః * ప్రాధూన్యోద్ధ్యేషైష్యేభు వృద్ధి ర్వక్తవ్యా' ఇతి వృద్ధిః - ని. 'నియోజ్య కిజ్కర ప్రేమ్య భుజివ్య పరిచారకాః' ఇ త్యమరః, స్థావరం వపు, శ్చరణాజ్ఞితమ్ - ఆయ మేవ హి మహా ననుగ్రహో దాసజనస్య యత్ కర్తృసు నియోజనం మూఢాని పాదన్యాస శ్చేతి తాత్పర్యాథకః.

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోషాయ మూర్ఖతే

అపి వ్యాప్తదిగ్గస్తాని నాజ్ఞాని ప్రభవన్తి మే.

59

టీక.—వ్యా...పి—వ్యాప్త = ఆశ్రమింపబడిన - దిక్ = దిశలయొక్క - అస్తాని అపి = తుదలుగలవి అయినను, మే అజ్ఞాని=నా యవయములు, భ...య—భవత్ = మీయొక్క - సంభావన=అనుగ్రహమువలన - ఉత్థాయ=నెగడినదై, మూర్ఖతే = వ్యాపించుచున్న, పరితోషాయ = సంతోషమునకు, న ప్రభవన్తి = చాలకున్నవి,

తా.—నా యవయములు దిక్కుల తుదలవఱకును పర్వినవైనను మీయీ యనుగ్రహమువలన జనించి వ్యాపించుచున్న నాసంతోషమును ఇముడ్చుకొనుటకు చాలకయున్నవి.

వ్యా.—భవ దితి.—వ్యాప్తా దిగ్గస్తా యై స్తాని వ్యాప్తదిగ్గస్తాని మహాన్య పీత్యథకః, మే మ, మూర్ఖాని, భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్మదనుగ్రహజన్యాయ, మూర్ఖతే వ్యాప్తువతే, పరితోషాయ, న ప్రభవన్తి న పర్యాప్తువన్తి * అలమథాయోగా చ్చతుర్థీ; యథా మహ త్వపి మద్ధాత్రేషు న మాతి తథా మే హ్యోవర్ధత ఇత్యర్థః.

న కేవలం దరీసంస్థం భాస్వతాం దర్శనేన వః

అన్తర్గత మపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః.

60

టీక.—భాస్వతాం = తేజస్సుకలవారలు (నూర్యులగు-అనియు), వః = మీ యొక్క, దర్శనేన=చూపుచేత, దరీసంస్థం=గుహలలోనున్నట్టి, తమః కేవలం న అపాస్తం=చీకటిమాత్రము పోగొట్టబడుటయేగాక, మే=నాయొక్క, అన్తర్గతమ్-అంతః= మనస్సును - గతం = పొందియున్నట్టు, రజసః = రజోగుణముకంటె, పరం = అవలెదైన, తమః అపి = అజ్ఞానము సయితము, అపాస్తమ్ = పోగొట్టబడినది.

తా.—తేజస్సుగలవారలు (నూర్యులు) మీరు గావించిన యీదర్శనముచేత నాగు హలలో అంధకారరూపమున నున్నతమస్సుమాత్రమే గాక నామనస్సులో అజ్ఞానరూప మున నున్నతమస్సుసయితము పోగొట్టబడినది. మఱి రజోగుణముమాట చెప్ప నేల?

వ్యా.—నేతి.—భాస్వతాం తేజస్వినాం వివస్వతాంః, వో యుష్మాకం దర్శ నేన, కేవలం దరీసంస్థం గుహగతం, తమో ధ్వాన్తరూప మేవ, నాపాస్తమ్, కిం తు మే, అన్తర్గత మన్తరాత్ గతం, రజసో రజోగుణాత్, పర మనన్తరం, తమోఽజ్ఞాన రూప మ పృథాస్తమ్-రజస్త్వ పాదన్యాసై రే వాపాస్త మితి భావః. ప్రసిద్ధై ర్భాస్వద్భి ర్భాస్వ్యాం తమోఽపాస్యత - ఏభి స్త్వాన్తర మ పీతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే.

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి, స్యా చేత్ కిం నోపపద్యతే,

మన్యే మత్పావనా యైవ ప్రస్థానం భవతా మిహ.

61

టీక.—కర్తవ్యం=చేయవలసినపనిని, వః = మీకు, న పశ్యామి = చూడను, స్యాత్ చేత్=ఉండు నేని, కిం=ఏది, న ఉపపద్యతే=నిద్దింపదు. మ...న—మత్ = నన్ను - పావనా యైవ=పవిత్రీకరించుటకొఱకే, ఇహ = ఇటుకు, భవతాం = మీ యొక్క - ప్రస్థానమ్ = పయనము.

తా.—మీరు నిస్పృహులరు కావున మీకుఁ గావలసినపని యేదియు నా కగ పడదు. అట్టిదే యుండునెడల మీకు అది సులభమే. కావున మీరు మీకార్యమును జేసి నేని ఉద్దేశించి వచ్చినవారుగారు, నన్ను పవిత్రునిఁ జేయుటకే వచ్చితి రని తలంచు చున్నాను.

వ్యా.—కర్తవ్య మితి.—కర్తవ్యం కార్యం, వో యుష్మాకం, న పశ్యామి - నిస్పృహత్వా దితి భావః, అథ, స్యా చేత్ ద్విద్యోత యది, కిం నోపపద్యతే. కిం నామ న సంభవతి - సర్వం సులభ మే వే త్యర్థః, అథవా కి మత్ర ప్రయోజనచ్చయే

త్యాహ-మత్పాతనాయ మచ్ఛోధనా, యైవ భవతా, మిహ విషయే ప్రస్థానమ్-ఇమం
నేన యుక్తి శ్చేదం ప్రయాణ మి త్యథాః, మన్యే తర్కయామి,

తథాఽపి తావత్ కస్తింశ్చి దాజ్ఞాం మే దాతు మర్హథ;

వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుషు.

62

టీక.—తథా అపి=అటు లయినను, కస్తింశ్చిత్=ఏదేనొకపనినిగూర్చి, ఆజ్ఞాం= ఆజ్ఞాని, మే=నాకు, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, అర్హథ = తగుదురు, హి = ఏలయినఁ గా, కింకరాః=భృత్యులు, ప్రభవిష్టుషు = దొరలయెడల, వి...దాః.—వినియోగ = పనిపెట్టుటయే - ప్రసాదాః=అనుగ్రహముగాఁ గలవారు.

తా.—మీరు నిస్సృహులరు అయినను, నాకు ఏదే నొక పనిచేయ నాజ్ఞ యిడు దురుగాక యని వేడుచున్నాను; ఏల యన ప్రభువులు కింకరులను పనిగొనుటయే గదా అనుగ్రహించుట.

వ్యా.—తథా పీతి.—తథాఽపి భవతాం నిస్సృహత్వేఽపి, కస్తింశ్చిత్ - కర్త ణీతి శేషః, ఆజ్ఞా మిదం క ర్వి త్యాదేశం, తావ దిదానీం, మే మహ్యం, దాతు, మహాథ - మదనుగ్రహబుద్ధ్యేతి భావః, హి యస్తాత్, కింకరా భృత్యాః, ప్రభవ స్తీతి ప్రభవిష్టుషః-తేషు ప్రభవిష్టుషు ప్రభుషు హి విషయే * 'భువ శ్చ' ఇ తీష్టుచ్చృ త్యయః, విశేషేణ నియోగో వినియోగః ప్రేషణ మేవ ప్రసాదోఽనుగ్రహో యేషాం తే తథోక్తాః - అన్యథా స్వస్వామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః.

ఏతే వయ, మమి దారాః, క న్యాయం కులజీవితమ్,

బ్రూత యే నాత్ర వః కార్య, మనాస్థా బాహ్యవస్తుషు.

63

టీక.—ఏతే వయమ్=ఈ నేనును, అమి దారాః=ఈ నాభార్యయు, కుల జీవి తమ్ ఇయం కన్యా=(మా) వంశమునకు ప్రాణమయిన యీకన్యాయు, అత్ర = ఈ మాలో, యేన = ఎవరిచేత, వః = మీకు, కార్యం = ప్రయోజనముకలదో, వారిని బ్రూత=చెప్పుడు, బాహ్య వస్తుషు=బయటి వస్తువులయందు, అనాస్థా = (నాకు) అస్థ లేదు.

తా.—పెక్కుమాట లేల! నేనును నాభార్యయు మాకులమునకు ప్రాణప్రియ యగు నీకన్యాయుం గలము ; ఇందు మీకెవరివలన పని గలదో చెప్పుడు వారి నైనను మీ కిచ్చివైచెదను. మఱి బంగారము రత్నములు లోనగు బయటివస్తువులలో ఏమి కావలసియున్నను ఇచ్చెద నని వేతే చెప్పవలయునా !

వ్యా.—ఏత ఇతి.—కిం బహునా, ఏతే వసు. మమి దారా, ఇయం, కులస్క-
జీవితం ప్రాణభూతా - పరమప్రేమాస్పద మి త్యథాః, కన్యా, అ త్రైహం మధ్యే,
యేన జనేన, వః, కార్యం ప్రయోజనం, బ్రూత-త మితి కేషః - యేనసోఽపి దీయత
ఇతి భావః, రత్నసిరస్యాదికం తు న మే గణ్య మి త్యాహ - బాహ్యవస్తువు కనక
రత్నాది, వ్యనాస్థాఽనాదరః * ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నన్యమాస ఇవ్యతే-అదేయం
న కిచ్చి ద స్తీ తి భావః.

ఇ త్యుచివాం స్త మే వార్థం గుహముఖవిసర్పిణా

ద్వి రివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహార హిమాలయః.

64

టీక.—ఇతి = ఇట్లని, ఉచివాక్ = పలికినవాడై, 'హిమాలయః=హిమవంతుడు,
గు...ణా—గుహ = గుహలయొక్క - ముఖ = బిలములయందు-విసర్పిణా=
వ్యాపించుచున్న, ప్రతిశబ్దేన = ప్రతిధ్వనిచేత, తమ్ అర్థమ్ ఏవ = ఆ విషయమునే,
ద్విః = రెండుమాటులు, వ్యాజహార ఇవ=పలికెనో యను నట్లుండెను.

తా.—ఇట్లని పలికినవాడై హిమవంతుడు గుహలయొక్క బిలములలో వ్యాపిం-
చిన ప్రతి ధ్వనిరూపమున ఆమాటనే మరల చెప్పినవాడ డాయెను.—మనోనిశ్చయ
ముతో పలికిన యామాట స్ఫుటముగా గుహలలో ప్రతిధ్వనించిన దనియు; ఆప్రతి
ధ్వని నిస్సందేహార్థము మరల చెప్పుటయో యను నట్లుండె ననియు భా.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ త్యుచివా ను క్తవాక్ * వచేత్వసుప్రత్యయః, హిమా
లయో హిమవాక్, గుహానాం - మాఖేషు నివరేషు - విసర్ప తీతి తథోక్తేన, ప్రతి
శబ్దేన, త మేవ పూర్వోక్త మే, వాఙ్మణం, ద్వి ర్ద్వి ర్ద్వి వారమ్* 'ద్వి త్రిచతుర్థాన్యః సుచ్'
ఇతి సుచ్ఛ్రిత్యయః, వ్యాజహార బభాషే ఇవ.

అ థాగ్గిరస మగ్రణ్య ముదాహరణవస్తువు

ఋషయో నోదయామాసుః; ప్రత్యువాచ స భూధరమ్. 65

టీక.—అథ = అనంతరము, ఋషయః = ఆముఖీశ్వరులు, ఉ...షు—ఉదా
హరణ = కథాప్రసంగములనెడి - వస్తువు = విషయములయందు, అగ్రణ్యమ్=మొన
గాడయిన, ఆగ్గిరసం = అంగిరసుని, నోదయామాసుః = ప్రేరించిరి, సః = ఆయన
భూధరం = హిమవంతునికి, ప్రత్యువాచ = బదులుపల్కెను.

తా.—అంతట ఆమునులు కథాప్రసంగములయందు నేర్పరి యగువానిని అంగి
రసుని హిమవంతునిమాటకు ఉత్తరము చెప్పుమని పాచ్చరించిరి. ఆయన యిట్లు ఉత్తర
ము వచించెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అ థానంతర, మృషయ, ఉదాహరణానికథా ప్రసక్తా-
స్త ఏవ వస్తూ న్యథాక - స్తే, ష్వగ్రం నయ తీ త్యగ్రణీ స్త-మగ్రణ్యం ప్రగల్భమ్
* 'సత్సాద్విష-' ఇ త్యాదినా క్విప్ * 'అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతే రితి వక్తవ్యమ్'
ఇతి ఇత్వమ్ - అజ్గీరసం నామ పికం, నోదయామాసుః ప్రతివక్తుం ప్రేరయామాసుః,
సోఽజ్గీరా, భూధరం హిమవంతం, ప్రత్యువాచ.

ఉపపన్న మిదం సగ్వ, మతః పర మషి త్వయి,

మనసః శిఖరాణాం చ సదృశీ తే సమున్నతిః.

66

టీక.—ఇదం=నీవు చెప్పిన యీవిషయము, సర్వమ్=సమస్తమును, అతః పరమ్
అపి = ఇంతకన్న ఎక్కువ సయితము, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నం = యుక్తమే,
తే = నీయొక్క, మనసః=చిత్తమునకును, శిఖరాణాం చ = శృంగములకును, సము
న్నతిః = పొడవు, సదృశీ = సమానమైనది.

తా.—నీవు 'మాలో ఎవరినేని ఇచ్చివై చెద న' ని చెప్పినదంతయు నీయందు
సిద్ధమే, నీవు ఇంత కెక్కువసయితము చేయఁగలవాడవే. నీశృంగములు ఎట్లు అత్యంతో
న్నతములుగా మన్నవో అట్లే నీమనస్సుకూడ అత్యంతోన్నతమయి యున్నది.

వ్యా.—ఉపపన్న మితి.—ఇదమ్ 'ఏతే వయమమి దారాః' ఇ త్యా ద్యుక్తం,
సర్వ, మతః పర. మతోఽధిక, మపి, త్వ, య్యుపపన్నం యుజ్యతే, తథా హి, తే
మనసః శిఖరాణాం చ సమున్నతిః సదృశీ-శిఖరాణీవ మనో మహాన్నత మిత్యథాః-
కిం నామ దుష్కర మున్నతచిత్తానా మితి భావః.

ప్రస్తుతాప్రస్తుతయో ర్తనఃశిఖరయో రౌపమ్యస్య గమ్యత్వా దీపకాలంకారః.

స్థానే త్వం స్థావరాత్తానం విష్ణు మాహు; స్తథా హి తే

చరాచరాణాం భూతానాం కుక్షి రాధారతాం గతః

67

టీక.—త్వం = నిన్ను, స్థా...నం—స్థావర = కదలని - ఆత్తానం=స్వరూ
పముగల, విష్ణుం = హరినిగా, మనీషిణః = విద్వాంసులు, ఆహుః = చెప్పుదురు;
స్థానే=(అది) యుక్తమే; తథాహి=అట్లే, తే కుక్షిః=నీ కడుపు, చ...ణాం—చర=
జంగమములును - అచరాణాం=స్థావరములును అగు, భూతానామ్=(పృథివ్యాది)భూ
తములకు, ఆధారతాం = తావల మగుటను, గతః=పోయియున్నది.

తా.—పెద్దలు నిన్ను స్థావరరూపుఁడయిన విష్ణుమూర్తి వనిచెప్పుదురు; అందుల
కనుగుణముగానే నీకడుపులోను (విష్ణుమూర్తి కడుపులోనుంబోలె) జంగమరూపములు
స్థావరరూపములును అగు పంచభూతములు నెలకొనియున్నవి.

వ్యా. — స్థాన ఇతి. — త్వం, స్థావరాత్మానం స్థావరరూపిణం, విష్ణు మూహుః - వి. 'స్థావరాణాం హిమాలయః' ఇతి గీతావచనాత్, స్థానే యుక్తం * యుక్తార్థే ౭వ్యయ మేతత్ - ని. 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇ త్యమరః, తథా హి - తే తవ, కుక్షి, శ్చరా శ్చరాణాం జగ్గమ స్థావరరూపిణాం, భూతానాం పృథివ్యాదీనా, మాధార తాం గతః - త వేవ విష్ణోః కుక్షి రేవంభూత ఇతి భావః.

గా మధాస్యత్ కథం నాగో మృణాలమృదుభిః ఫణైః,

ఆ రసాతలమూలాత్ త్వ మవాలమ్బిష్యథా న చేత్? ౮౮

టీక. — త్వమ్ = నీవు, ఆ రసాతల మూలాత్ = పాతాళ మూలము వలకు, న అవాల మ్బిష్యథాః చేత్ = మోవ వేసి, నాగః = పాము (అనంతుడు), మృ...భిః — మృణాళా శ = తామరతూండ్లవలె - మృదుభిః = కోమలములయిన, ఫణైః = పడగలతో, గాం = భూమిని, కథమ్ అధాస్యత్ = ఎట్లు ధరించును.

తా. — భూమిని పాతాళమూలమువలకు నీవు మోచి తద్భారము శేషునికి తగు లకుండఁ జేసినందున శేషుడు తామరతూండ్లవలె కోమలములయిన పడగలతో భూమిని మోవఁగలిగినాడు.

వ్యా. — గా మితి. — నాగః శేషాహి, ర్మృణాల మృదుభి ర్భిస కోమలైః, ఫణై, గాం భువం, కథ, మధాస్య ధారయేత్, త్వ, మా రసాతలమూలాత్ పాతాల పర్యంతమ్ * వికల్పా దసమాసః, నావాలమ్బిష్యథా శ్చేత్ పాదై ర్నావలమ్బేథా యది; త్వదవలమ్బనా దేవ భుజగరాజోఽపి భువం విభ ర్తి త్యథాః. * ఆత్మ క్రియాతి పత్త్యభావాత్ లృప్ ప్రయోగ శ్చిన్త్యః.

అచ్ఛిన్నామలసంతానాః సముద్రోర్మ్యనివారితాః

పునన్తి లోకాన్ పుణ్యత్వాత్ కీర్తయః సరిత శ్చ తే. ౮౯

టీక. — అ...నాః — అచ్ఛిన్న = తెంపులేనివియు - అమల = శుద్ధములును - (అగు) - సంతానాః = ప్రబంధములుకలవియు - ప్రవాహములుకలవియు, స...తాః — సముద్ర = కడలియొక్క - ఊర్తి = అలలచేత - అనివారితాః = అడ్డగింపబడనివియు (అగు), తే = నీయొక్క, కీర్తయః = యశస్సులును, సరిత శ్చ = నదులును, పుణ్యత్వాత్ = (తాము) పవిత్రములయినందున, లోకాన్ = లోకములను, పునన్తి = పవిత్రము చేయుచున్నవి.

తా. — తెంపులేనివై శుద్ధములయి కొనియాడఁబడుచున్న నీకీర్తులును, తెంపులేక స్వచ్ఛములయి ప్రవహించు నీనదులును, మొదటివి సముద్రముయొక్క యలలను దాటు కొని అవలిగట్టునకు వ్యాపించియు, రెండవవి సముద్రముయొక్క యలలను నెట్టుకొని అందుం జొచ్చినవియునై, తాముపవిత్రములు గావున, లోకములను పవిత్రీకరించు చున్నవి.

వ్యా.—అచ్చి స్నేతి.—అచ్చిన్నా అవిచ్చిన్నా - అమలా శ్చ - సంతానాః ప్రబంధాః ప్రవాహా శ్చ - యాసాం తా స్తథోక్తాః సముద్రోర్భి రనివారితాః - పార గమనా దంతఃప్రవేశా చ్చేతి భావః, తే తవ, కీతకాయః, సరత శ్చ గచ్ఛాదయః, పుణ్య త్వాత్ పవిత్రత్వా, ల్లోకాన్ పునన్తి పావయన్తి - లోకపావనాః ఖలు పుణ్యల్లోకా ఇతి భావః కేవల ప్రకృతివిషయ స్తుల్యయోగితాలంకారః.

య త్తైవ శ్లాఘ్యతే గచ్ఛా పాదేన పరమేష్ఠినః

ప్రభవేణ ద్వితీయేన తత్తైవోచ్చిరసా త్వయా.

70

టీక.—గచ్ఛా=మిన్నేటు, ప్రభవేణ=(తన) కారణమయిన, పరమేష్ఠినః=విష్ణువు యొక్క, పాదేన = చరణముచేత, యత్తైవ = ఎట్లో అట్లే, ద్వితీయేన = రెండవదైన, ప్రభవేణ = కారణమయిన, ఉచ్చిరసా = ఉన్నత శిరస్సుకలిగినట్టి, త్వయా = నీచేత, శ్లాఘ్యతే = కొనియాడఁబడుచున్నది.

తా.—మిన్నేటిని, (మొదట) విష్ణు పాదమునుండి ఉద్భవించినందులకు పెద్దలు ఎంత పొగడుదురో, అట్లే ఉన్నతశిరస్సుండ వయిన నీవలననుండి అనంతరము ఉద్భవించినందులకును అంతపొగడుదురు.

వ్యా.—య తేతి. —గచ్ఛా భాగీరథీ, ప్రభవ త్వస్తా దితి ప్రభవ స్తేన కారణేన, పరమే తిష్ఠ తీతి పరమేష్ఠినో విష్ణోః * పరమే కిత్పత్వయః * తత్పురుషే కృతి బహులమ్ ఇ త్యలుక్ * 'పరమే బహిః దిక్ వ్యగ్నిభ్యః స్థః' ఇతి షత్వం, పాదేన చరణేన, యత్తైవ శ్లాఘ్యతే ప్రశస్యతే, తత్తైవ, ద్వితీయేన ప్రభవే, ఉచ్చిరసాత్వయా శ్లాఘ్యతే; హరిచరణవ త్తీర్థ స్యాపి తీర్థభూత స్త్వ మితి భావః.

తిర్య్ గూర్ధ్వ మధస్తా చ్చ వ్యాపకో మహిమా హరేః

త్రివిక్రమోద్యత స్యాసీత్, స తు స్వాభావిక స్తవ.

71

టీక.—తిర్యక్ = అడ్డముగాను, గూర్ధ్వమ్ = మీదికిని, అధస్తాత్-చ = క్రింది కిని, వ్యాపకః = పర్వనదైన, మహిమా = మహత్త్వము, హరేః = విష్ణుమూర్తికి, త్రి...స్య—త్రి = మూడు - విక్రమ = అంజ లిడుటయందు - ఉద్యతస్య = వూసు

కొన్నవానికి, ఆసీత్ = కలిగను, తవ తు = నీ కనిననో, సః = ఆమహిమ, స్వాభావికః = సహజముగానున్నది.

తా. — వామనావతారమందు మూఁ డంజలు పెట్టుటకు పూనుకొన్నప్పుడు క్రి హారికి అడ్డముగాను మీఁదికిని క్రిందికి వ్యాపించునట్టి గొప్పతనము కలిగెను; నీకన్ననో స్వభావముచేతనే సిద్ధించియున్నది.

వ్యా. — తిర్య గితి. — తిర్య గూర్థన్వ మధస్తా చ్చ వ్యాపకః - సర్వవ్యా పీత్యర్థః, మహిమా మహత్త్వం, హరే ర్విష్ణో స్త్రీ ఘ విక్ర మే మాద్యతస్య సత ఆసీత్ త్రివిక్రమాద్యత స్యాస్తి కదాచి దేవ - న తు సర్వ జే త్యథః, తవ తు, వ్యాపకో మహిమా, స్వాభావికః నిత్యసిద్ధ ఇ త్యథః.

యజ్ఞ భాగభుజాం మధ్యే పద మాతస్థుషా త్వయా

ఉచ్చైః ప్హిరణ్మయం శృజం సుమేరో ర్వితథీకృతమ్.

72

టీక. — య...జాం — యజ్ఞ = జన్నములయొక్క - భాగ = హవిర్భాగము లను - భుజాం = భుజించువారియొక్క, మధ్యే = నడుమను, పదమ్ = అడుగును, ఆతస్థుషా = ఉంచినట్టి, త్వయా = నీచేత, సుమేరోః = హేమాద్రియొక్క, ఉచ్చైః = ఉన్నతమును, హిరణ్మయం = బంగారపుదియు, (అయిన), శృజం = శిఖరము (ప్రాధాన్య మనియు ధ్వని), వితథీకృతమ్ = వ్యర్థము చేయుఁబడినది.

తా. — యజ్ఞమందు హవిర్భాగమును ఇంద్రాదిదేవతలతోఁ గూడ భుజించునధికారము నీకు లభించినది. ఉన్నత మయినబంగారుశిఖరముచే ఎంతప్రాధాన్యమున్నను హేమాద్రికి ఈగౌరవము రా దాయెను.

వ్యా. — య జ్ఞే తి. — యజ్ఞ భాగభుజా మింద్రాదీనాం, మధ్యే పద, మాతస్థుషా నిహితవతా, త్వ యోచ్చైః పున్నతం, హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయం * 'దాజీనా యన హస్తినాయన -' ఇత్యాదినిపాతనాత్ సాధు, సుమేరోః, శృజం శిఖరం - ప్రా ధాన్యం చ ధ్వన్యతే - ని. 'శృజం ప్రాధాన్యసాన్వో శ్చ' ఇ త్యమరః, వితథీకృతం వ్యథీకృతం - తస్య యజ్ఞ భాగాభావా దితి భావః - అస్య తు తత్సద్భావే ప్రమాణం - 'హిమవతో హస్తీ' ఇతి శ్రుతిః.

కాశిన్యం స్థావరే కామే భవతా సర్వ మర్పితం,

ఇదం తు తే భక్తినమ్రం సతా మారాధనం వపుః

73

టీక. — భవతా = నీచేత, కాతన్యం సర్వం = కతినత్వము (వంగమి) అంతయు; స్థావరే కాయే = కదలని శరీరమందు (శిలామయమందు), అర్పితం = ఉంపబడినది; సతామ్ = పెద్దలను, ఆరాధనం = పూజించుటకు సాధనమయిన, తే ఇదం వపు స్తు = నీయొక్క యీ (జంగమ) దేహ మన్ననో, భక్తిసమ్రమ్-భక్తి = పూజ్యులయందలి యనురాగముచేత - సమ్రమ్ = వంగి యున్నది.

తా. — నీవు నీ వంగమి నెల్ల శిలారూప మయిన నీ దేహమునందే పెట్టుకొనియున్నావు, పెద్దలను పూజించుటకు సాధన మయిన యీ నీ జంగమరూపమన్ననో పూజ్యులయందలి యనురక్తిచేత అడఁకువగలదై యున్నది.

వ్యా. — కాతన్య మితి. — భవతా సర్వం, కాతన్యమ్, అనమత్వ మి త్యథాః, స్థావరే స్థిరే - కాయే - శిలామయ ఇ త్యథాః, అర్పితం న్యస్తం, సతా మహాతా, మారాధనం పూజాసాధనం, త ఇదం వపు స్తు - జ్జమ మి త్యథాః, భక్తిసమ్రమ్ - కాతన్యతేతోఽప్యత్ర నా స్త్యన్యథా సమ్రత్వాసంభవా ది త్యథాః, తథా చాసా ధారణ్యం ధ్వన్యతే,

త దాగమనకార్యం నః శృణు కార్యం త వైవ తత్

శ్రేయసా ముపదేశా త్పు వయ మ త్రాంశభాగినః.

74

టీక. — తత్ = కావున, నః = మాయొక్క, ఆ...ర్యం — ఆగమన = రాక యొక్క - కార్యం = ప్రయోజనమును, శృణు = వినుము, తత్ = ఆప్రయోజనము, తవ ఏవ = నీదే, వయం తు = మేమో, శ్రేయసామ్ = కల్యాణములను, ఉపదేశాత్ = బోధించుటచేత, అత్ర = ఈ ప్రయోజనవిషయమున, అంశభాగినః - అంశ = పాలును - భాగినః = పొందువారము.

తా. — కావున మే మేల వచ్చితిమో ఆకార్యమును వినుము. అది నీకార్యమే, మౌకార్యము కాదు; మఱి అందుల ఫల మేమో నీ వంటే, అందులకైన యుపదేశము మాత్రమే మావంతు.

వ్యా. — త త్తస్మా, నోఽస్తాక, మాగమనస్య - కార్యం ప్రయోజనం, శృణు - తత్ కార్యం చ, త వైవ - న త్వస్తాక మి త్యవధారణాథా ఏవకారః, వయం తు, శ్రేయసా ముపదేశా, దత్ర కార్యే, అంశభాగినః - త్వ మే వాత్ర ఫలభా గ్యయ ముపదేశ్చైత ఇతి భావః.

కాశ్య మే కాహ, —

అణిమాదిగుణోపేత మస్పృష్టపురుషాస్తరం

శబ్ద మిశ్వర ఇ త్యుచ్చైః సార్థచన్ద్రం బిభర్తి యః. 75

టీక. — యః = ఏదేవుడు, అ...తమ్ — అణిమ = అణిమయనునది - అది = మొదలుగాఁగల - గుణ = గుణములతో - ఉపేతమ్ = కూడుకొన్నదియు, అ...రమ్ — అస్పృష్ట = తాఁకఁబడని - పురుషాస్తరం = అన్యపురుషుడు కలదియు, ఉచ్చైః = సర్వోన్నతమును, (అగు), ఈశ్వరః ఇతి శబ్దం = ఈశ్వరుడు అను పదమును, సార్థచన్ద్రం = కొఱవలతోఁగూడుకొన్న దానిని, బిభర్తి = వహించియున్నాఁడో.

తా. — ఏదేవుడు అణిమాద్యష్టైశ్వర్యములు కలవాఁడై, మఱి యేపురుషునికిని పేరు గానట్టిదియు ఉపపదము లేనిదియు నగు నీశ్వరశబ్దము తనకు పేరుగాఁగలవాఁడై, అట్లే మఱి యెవ్వనికిని తగులనట్టి చంద్రరేఖను ధరించియున్నాఁడో. —

వ్యా. — అణి మేతి. — యః శంభు రణిమాదిగుణోపేత మణిమాదిభి రష్టభి గుణై ర్వాచ్యభూతై రుపేతమ్ - అప్తైశ్వర్యవాచక మి త్యర్థః, అత ఏ వాస్పృష్టం పురుషాస్తరం యేన తం తథోక్తం పురుషాస్తర స్యానభిధాయకమ్ - త స్యైవైవంగుణ త్వాది త్యర్థః, ఉచ్చైః పరమ, మిశ్వర ఇతి శబ్దం నిరుపపదేశ్వరశబ్ద మి త్యర్థః, సార్థచన్ద్ర మర్థచన్ద్రయక్తమ్ - అర్థచన్ద్రం చే త్యర్థః, బిభర్తి.

కలితాన్యోన్యసామర్థ్యైః పృథివ్యాధిభి రాత్తభిః

యే నేనం ద్రియతే విశ్వం ధురై ర్వా ర్యాన మి వాధ్వని. 76

టీక. — యేన = ఏదేవునిచేత, క...ర్థైః — కలిత = సమకూడిన - అన్యోన్య = ఒండొకటియొక్క - సామర్థ్యైః = శక్తికలవైన, పృథివ్యాదిభిః - పృథివీ = భూమి - అదిభిః = లోనుగాఁగల, అత్తభిః = తనమూర్తులచేత, ఇదం విశ్వం = ఈవ్యక్తప్రపంచము, ధురైః = గుఱ్ఱములచేత, అధ్వని = దారిలో, యానమ్ ఇవ = బండియుం బోలె, ద్రియతే = వహింపఁబడియున్నదో.

తా. — ఏదేవుడు, ఒండొకటికి తోడ్పడునట్టివైన పృథివ్యాదులనెడు తన యెని మిది మూర్తులచేత, ఈవిశ్వమును, గుఱ్ఱములు దారిలో బండినింబోలె, వహించు చున్నాఁడో.

వ్యా. — కలి తేతి. — యేన శంభునా కలితం ధృతి సంగ్రహాది స్వగుణ సంపాదిత - మన్యోన్యసామర్థ్యం పరస్పరసహకారరూపం - యై స్తథోక్తైః - స్వస్వరూప సామర్థ్య మన్యోన్యవ్యాధేయమే వేతి భావః, పృథివ్యాదిభి రాత్తభిః అష్టభి మూర్త్యైభి

ఓ త్యర్థః, ఇదం వ్యక్తం విశ్వం, ధురం వహ స్తీతి ధుర్యాః తైః ధురై ర్వ్య రశ్చైః -
' ధురోః సుదృఢా ' ఇతి యత్ప్రత్యయః, అధ్వని, యానం రథ, ఇవ ధ్రియతే.

యోగినో యం విచిన్వన్తి తేత్రాభ్యన్తరప ర్తినమ్

అనావృత్తిభయం యస్య పద మాహు ర్మనీషిణః.

77

టీక.—యోగినః=అధ్యాత్మ వేదులు, తే...నం—తేత్ర=శరీరముయొక్క -
అభ్యన్తర=లోపల - వ ర్తనం=ఉన్నట్టి, యం = ఎవనిని, విచిన్వన్తి = వెదకుదురో;
మనీషిణః = విద్వాంసులు, యస్య = ఏశంభునియొక్క, పదమ్ = స్థానమును, అ...
యం=మరల సంసారమునం బడుటవలని భయము లేనిదానినిగా, ఆహుః=చెప్పుదురో.

తా.—సర్వ శరీరాంతర్యామి యగు నేపరమాత్మను యోగులు సమాధియందు
వెదకుదురో, ఏదేవుని స్థానమును పొందినవారు మరల సంసారమునం బడ రని విద్వాం
సులు చెప్పుదురో.—

వ్యా.—యోగిన ఇతి.—యోగినోఽధ్యాత్మ వేదినః, తేత్రాభ్యన్తరప ర్తినం
శరీరాంతర్యమనం సర్వభూతాన్తర్యామినం పరమాత్మ స్వరూపిణ మి త్యర్థః - ని. 'తేత్రం
పత్నీశరీరయోః' ఇ త్యమరః, యం శంభుం, విచిన్వన్తి, మృగయన్తే, మనీషిణో విద్వాంసో
యస్య శంభోః, పదం స్థాన, మవిద్యమాన మావృత్తేః పునః సంసారాప త్తే, రభయం
యత్ర త త్తథాభూత, మాహుః.

స తే దుహితరం సాక్షాత్ సాక్షీ విశ్వస్య కర్తృణాం

వృణుతే వరదః శశమ్భు రస్తత్సంక్రామితైః పదైః.

78

టీక.—విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, కర్తృణాం = పనులయొక్క, సాక్షీ =
చూచువాడును, వరదః - వర=కోరినవానిని - దః = ఇచ్చువాడును, (అగు), సః
శంభుః = ఆశివుడు, అ...తై—అస్తత్ = మాయందు - సంక్రామితైః = చేర్చి
బడిన, పదైః=మాటలతో, తే దుహితరం=నీ కొమారితను, సాక్షాత్ = స్వయముగా,
వృణుతే = యాచించుచున్నాడు.

తా.—ఈ ప్రపంచముయొక్క కర్తృలకు సాక్షిభూతుడై, భక్తులకు కోరిన
వరము లొసంగడి యశంభుడు, మానోట తా నుంచిన తనమాటలచేత నిన్ను నీకన్య
నిమ్మని యాచించుచున్నాడు.

వ్యా.—స ఇతి.—విశ్వస్య జగతః, కర్తృణాం, సాక్షీ ద్రష్టా 'సాక్షాద్ద్రష్టరి
పంజ్ఞాయామ్' ఇ తీనిప్రత్యయః, వరా నిష్ట స్తదా తీతి వరదః 'అతోఽనుపసర్గే'కః.

ఇతి కప్రత్యయః, స పూర్వోక్తః శంభు, రస్త త్సంక్రామితైః పజై రస్తాసు నివేషితైర్వా కైః, స్తే దుహితరం, సాక్షాత్ వృణుతే - అస్తస్య భేన స్వయ మేవ యాచత ఇత్యర్థః.

త మర్థ మివ భారత్యా సుతయా యోక్తు మహానసి

అశోచ్యా హి పితుః కన్యా సదృశ్యప్రతిపాదితా.

79

టీక.—తం = అదేవుని, భారత్యా = వాక్కుతో, అర్థమ్ ఇవ = అర్థమును బోలె, సుతయా = కొమార్తెతో, యోక్తుమ్ = కూర్చుటకు, అర్హసి = తగునువు ; హి = ఏలయనఁగా, సదృశ్యే = మంచిభర్తకు, ప్రతిపాదితా = ఈయఁడిన, కన్యా = కూతురు, పితుః = తండ్రికి, అశోచ్యా = శోకము కలిగింపదు.

తా — వాక్కుతో అర్థమును బోలె నిత్యసంబంధముకై నీకూతును అదేవునితో కూర్చుట మంచిపని; ఏల యనఁగా మంచివరునికి ఇచ్చినకన్యకై తర్వాత వగవలసి యుండదు.

వ్యా.—త మితి.—తం శంభుం భారత్యా వాచాఽర్థ మభిధేయ, మివ, సుతయా దుహిత్రా, యోక్తుం సంఘటయితు, మర్హసి - అత్ర వాగర్థయో రుపమానత్వ సామర్థ్యా చ్ఛవయో ర్నిత్యయోగో వివక్షిత ఇ త్యుక్తం 'వాగర్థా వివ సంపృక్తా' ఇ త్య త్రాపి, తథాహి - సదృశ్యే - ప్రతిపాదితా దత్తా, కన్యా పితు రశోచ్యా.

సుకాంతర మ ప్యాహ.—

యావ న్ద్యేతాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ

మాతరం కల్పయ న్ద్యేనా మిశో హి జగతః పితా.

80

టీక.—స్థావరాణి = కదలనివియును, చరాణి చ = జంగమములును, (అను); ఏతాని భూతాని = ఈభూతములు, యావన్తి = అన్నియు, ఏనాం = ఈనీకొమాతను, మాతరం = తల్లినిగా, కల్పయన్తు = చేసికొనునుగాక, హి = ఏహేతువుచేతననగా, ఈశః = శివుఁడు, జగతః = లోకమునకు, పితా = తండ్రి.

తా.—శివుఁడు జగత్తునకెల్ల తండ్రిగావున, శివునికి ఇచ్చుటచేత నీకొమాతస్థావరజంగ మాత్మకము లయిన సర్వభూతములకును తల్లియగునట్టి మహాభాగ్యమును పొందును.

వ్యా.—యావ న్తితి.—స్థావరాణి చరాణి చ యావ న్ద్యేతాని భూతాని - స న్తితి కేషః—సర్వాణి భూతా నీత్యర్థః, ఏ నాం తే దుహితరం, మాతరం కల్పయన్తు, హి యస్తా, దీశో జగతః పితా - పితృదాదేషు మాతృభావో న్యాయ్య ఇతి భావః.

ప్రణమ్య శిలికణ్ఠాయ విబుధా స్తదనన్తరం

చరణౌ రజ్జయన్తస్యా శ్చుడామణిమరీచిభిః.

81

టీక.—విబుధాః = దేవతలు, శిలికణ్ఠాయ = శివునికి, ప్రణమ్య = మ్రొక్కి, తదనన్తరమ్ = ఆపెంబడిని, అస్యాః = ఈమెయొక్క, చరణౌ = పాదములకు, చూ... భిః = చూడామణి = శిఖా రత్నములయొక్క - మరీచిభిః = కిరణములచేత, రజ్జయన్తు = వన్నె వెట్టుదురుగాక.

తా.—దేవతలు శివునికి ప్రణమిల్లి, వెంటనే తత్కళత్ర మగు నీమె పాదములకు తమ శిరోమాణిక్యముల కిరణములచే వన్నె కలుగునట్లుగా ప్రణమిల్లుదురు గాక.

వ్యా.—ప్రణ మ్యేతి.—విబుధా దేవాః, శిలికణ్ఠాయ శివాయ, ప్రణమ్య, తదనన్తరం నీలకణ్ఠప్రణామానన్తర, మస్యా శ్చరణౌ చూడామణిమరీచిభీ రజ్జయన్తు- ఈశ్వరపరిగ్రహ దఖిలదేవతావంద్యా భవ త్త్వి త్యర్థః.

ఉమా వధూ, ర్భవాన్ దాతా, యాచితార ఇమే వయమ్,

వర శ్శంభుః; రలం హ్యేష తత్కులోద్భూతయే విధిః.

82

టీక.—ఉమా = పార్వతి, వధూః = పెండ్లికూతురు, భవాన్ = నీవు, దాతా = ఇచ్చువాడవు, ఇమే వయం = ఈ మేము, యాచితారః = వేడువారము, శంభుః = శివుడు, వరః = పెండ్లికొడుకు, ఏష విధిః = ఈ సామగ్రి, త్వ...యే—త్వత్ = నీయొక్క - కుల = వంశముయొక్క - ఉద్భూతయే = ఉచ్ఛ్రియమునకు, ఆలం హి = చాలును గదా.

తా.—పార్వతి పెండ్లికూతురు, నీవు ఇచ్చువాడవు, మేము వేడువారము, శివుడు వరుడు; నీ కులము ఉచ్ఛ్రియము నొందుటకు ఈ సామగ్రి చాలును.

వ్యా.—ఉ మేతి.—ఉమా వధూః, భవాన్ దాతా, ఇమే వయం, యాచితారః ప్రార్థకాః, శంభుః, ర్వరో వోడా, ఏష విధి రేష సామగ్రి, త్వత్కుల, సోద్యూతయ ఉచ్ఛ్రియా, యాలం పర్యాప్తం హి * 'నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా'—ఇత్యాదినా చతుర్థి.

అస్తోతుః స్తూయమానస్య వన్ద్య స్యానన్యవన్దినః

సుతాసంబన్ధవిధినా భవ విశ్వగురో ధ్ధరుః.

83

టీక.—అస్తోతుః = స్తుతింపనివాడై, స్తూయమానస్య = స్తుతింపబడుచు న్నవాడును, వన్ద్యస్య = మ్రొక్కబడువాడయి, అనన్యవన్దినః = తాను ఒరులను

మొక్కనివాడును, విశ్వగరోః - విశ్వ = జగత్తుయొక్క - గురోః = తండ్రియునగు నాడేవునికి, సు...నా - సుతా = కూతుతోడి సంబంధ = బంధుత్వముయొక్క - విధి నా = చేతచేత, గురుః = గురువవు, భవ - కమ్ము.

తా.—స్వయము ఎవ్వరిని స్తుతింపనివాడై ఎల్లవారిచేత స్తుతింపబడువాఁ డును, తాను ఎవరికిని మొక్కనివాడై ఎల్లవారిచేతను మ్రొక్కులు గొనువాఁడును, అగు నా లోకగురువునకు నీ కూతు నిచ్చి వివాహము చేసి గురువవు కమ్ము. ఎవరిని గాని పొగ డక నమస్కరింపక యుండువానివలన పొగ డులను నమస్కారములను పొందుట. ఆహా! నీకెంతభాగ్యము!—అనుట.

వ్యా.—అస్తాతు రితి.—స్వయ మన్యస్తాతా న భవతీ త్యస్తాతుః, కిం తు, స్తూయమానస్య సర్వస్తుత్యస్య, వంద్యస్య జగద్వంద్యస్య, స్వయ మన్యం న వందత ఇ త్యనన్యవద్దినో, విశ్వగురోదేవస్య, సుతా సంబంధ విధినా యాన సంబంధాచరణేన, గురు ర్భవ; యో నాన్యం స్తాతి న వందతే. త స్యాపి త్వం స్తుత్యో వంద్య శ్చే త్యహో తవ భాగ్యవ త్తే త్యథః.

ఏవంవాదిని దేవర్షా పార్శ్వే పితు రధోముఖీ
లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ.

84

టీక.—దేవర్షా = వేల్పు జడదారి, ఏవం = అట్లు, వాదిని (సతీ)=పలుకుచుం డఁగా, పార్వతీ = ఉమ, పితుః = తండ్రియొక్క, పార్శ్వే = ప్రక్కను, అధోముఖీ (సతీ)=మొగమువాంచినదై, లీ...ణి - లీలా = క్రీడాధానమయిన - కమల = తామర యొక్క - పత్రాణి = రేకులను, గణయామాస = లెక్కించుచుండెను.

తా.—ఈ ప్రకారము ఆయంగిరోమహర్షి చెప్పవలసినదఁగా పార్వతీదేవితండ్రి ప్రక్కను లజ్జచేత మొగము వాంచి తనచేతిలోని కేళితామరదళములను లెక్కించు నెపం బున తన సంతోషమును దాగురించిన దాయెను.

వ్యా.—ఏవ మితి.—దేవషణ వజ్జిర, స్వేవంవాదిని సతీ, పార్వతీ పితుః పార్శ్వే, అధోముఖీ సతీ - లజ్జ యేతి కేషః, లీలాకమలపత్రాణి, గణయామాస సంచ ఖ్యో - లజ్జావశాత్ కమలదల గణనా వ్యాజేన హషణం జాగో పే త్యథః; అనే నావహితాఖ్యః సంచారీ భావ ఉక్తః - తదుక్తమ్-అవహితా తు లజ్జాదే హషణా ద్యాకారగోపనమ్ ఇతి.

శైలః సంపూర్ణ కామోఽసి మేనాముఖ ముదైక్షతః;
ప్రాయేణ గృహీణీనేత్రాః కన్యార్థేషు కుటుంబిణః.

85

టీక.—శైలః = హిమవంతుడు, పూ - మః - పూర్ణ = సిద్ధమయిన - కామః = ఇచ్ఛకలవాడు, అపి = అయినను, మేనాముఖం = మేనకాదేవియొక్క వదనమును, ఉదైతత = చూచును; ప్రాయేణ = ప్రాయశ్చితముగా, కటుమ్పినః = గృహస్థులు, కన్యా ధేఘ = కూతుల ప్రయోజనములందు, గృ...త్రాః - గృహిణీ = ఇల్లాలే - నేత్రాః = కన్నుగాఁగలవారు.

తా.—హిమవంతుడు శివునికి కన్య నిచ్చుటకు పూర్ణ మయినయిచ్ఛ కలవాడయ్యును, 'ఈవిషయమందు లగిన యుత్తర మేమి నెప్పవచ్చును?' అను సర్థముగా మేనకాదేవిముఖమును గాంచెను. అది యుచితమే. ఏల యన, తరుచుగా గృహస్థులు కన్య కల ప్రయోజనములను ఇల్లాలివలన తెలిసికొందురు.

వ్యా.—శైల ఇతి.—శైలో హిమవాక, సంపూర్ణకామోఽపి - దాతుం కృతనిశ్చయోఽపీత్యభావః, మేనాముఖముదైతత - ఉచితోత్తరజ్ఞాన యేతి భావః, తథా హి, ప్రాయేణ, కటుమ్పినో గృహస్థాః, కన్యాధేఘ కన్యాప్రయోజనేఘ, గృహిణీవ - నేత్రం కార్యజ్ఞానకారణం - యేషాం తే తథోక్తాః - కలత్రప్రధాన వృత్తయ ఇత్యభావః.

మేనే మేనాఽపి తత్ సర్వం పత్యుః కార్య మభీప్సితమ్;

భవ న్త్యవ్యభిచారిణ్యో భర్తు రిష్టే పతివ్రతాః.

86

టీక.—మేనా అపి = మేనకాదేవియు, పత్యుః = పెనిమిటికి, అభీప్సితం = ఇష్టమయిన, తత్ కార్యం సర్వం = ఆ కార్యము నంతయు, మేనే = అంగీకరించెను; పతివ్రతాః = పతియే వ్రతముగాఁ గల స్త్రీలు, భతుః = పెనిమిటియొక్క, ఇష్టే = కోరికయందు, అవ్యభిచారిణ్యః = తప్పనివారు, భవన్తి = అగుదురు.

తా.—మేనకాదేవియు భర్తకోరిన యాప్రయోజనము నంతయు నంగీకరించెను. అది యుక్తమే. పతివ్రతలు ఎప్పుడు భర్తల యభిప్రాయమును ఆతిక్రమింపరు.

వ్యా.—మేన ఇతి.—మేనాఽపి, పత్యు హి కామాలయస్య, తత్సర్వ మభీప్సితం కార్యం, మేనేఽక్రీచకార, తథా హి, పతి రేవ వ్రతం యాసాం తా, భతుః, రిష్టేఽభీప్సితే, స విద్యతే వ్యభిచారిణీ యాసాం తా అవ్యభిచారిణ్యో భవన్తి - భర్తృ చిత్తాభిప్రాయజ్ఞా భవన్తితి భావః.

ఇద ము త్రోత్తరం న్యాయ్య మితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః

ఆదదే వచసా మన్తే మజ్జలాలంకృతాం సుతామ్.

87

టీక.—సః ఆ = హిమవంతుఁడు, వచసామ్ = మునిమాటలయొక్క, అస్తే = కడపట, అత్ర = ఈవిషయమందు, ఇదం = ఇది, న్యాయ్యమ్ = నాయమయిన, ఉత్తరమ్ = ఉత్తరము, ఇతి = అని, బుద్ధ్యా = మనస్సులో, విమృశ్య = ఆలోచించుకొని, మ... తాం - మజ్జళ = శుభముగా - అలంకృతాం = కై నేయబడిన, సుతాం = కొమారితను, ఆదదే = చేతులతో కొనియెను.

తా.—ఆ యంగిరోమహాముని పరికినమాట కడపట. హిమవంతుఁడు 'ఇది యిందులకు తగిన యుత్తరము' అని మనస్సులో నిశ్చయించుకొన్నవాఁ డయి మంగళముగా అలంకరింపఁబడియున్న కొమారితను చేతులతో పట్టకొనియెను.

వ్యా.—ఇద మితి.—స హిమవాక్, వచసా మస్తే మునివాక్యావసానే, ఉత్తరమ్ మునివాక్య, ఇద ముత్తరశ్లోకే వక్ష్యమాణం దాన మేవ, న్యాయ్యం న్యాయా దనశేత, ముత్తర మితి, బుద్ధ్యా చిత్తేన, విమృశ్య విచిన్త్య, మజ్జలం యథా తథా అలంకృతాం మజ్జలాలంకృతాం, సుతా, మాదదే హస్తాభ్యాం జగ్రాహ.

ఏహి, విశ్వాత్త నే వత్సే, భిక్షాఽసి పరికల్పితా;

అర్థినో మునయః; ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా. 88

టీక.—వత్సే = ఓ పిల్లా! ఏహి = రమ్ము; త్వం = నీవు, విశ్వాత్త నే = ప్రపంచముయొక్క యాత్మయయిన శివునికి, భిక్షా = బిచ్చముగా, పరికల్పితా = నిశ్చయింపఁబడినదానవు, అసి = అయియున్నావు; అథిక్షానః = యాచించువారు, మునయః = ఋషులు, మయా = నాచేత, గృ...లం - గృహమేధి = గృహస్థునియొక్క-ఫలం = ప్రయోజనము, ప్రాప్తమ్ = పొందఁబడినది.

తా.—ఓ పిల్లా! రారమ్ము; నిన్ను ప్రపంచముయొక్క యాత్మయగు శివునికి బిచ్చ మియ్య నిశ్చయించుకొన్నాను; నన్ను వేడువారు మహామునులు, నాకు గార్హస్థ్య ఫలము లభించినది.

వ్యా.—ఏ హీతి.—హే వత్సే పుత్రీ, ఏ హ్యగచ్ఛ, త్వం, విశ్వాత్త నే శివాయ, భిక్షా, పరికల్పితాఽసి నిశ్చితాఽసి - వి. 'రత్నాదిస్తమ్భపర్యస్తం సర్వం భిక్షా తపస్వినః' ఇతి వచనా దితి భావః, అథిక్షానో యాచితారో, మునయః, మయా, గృహమేధినో గృహస్థస్య, ఫలం ప్రాప్తమ్ - ఇహ పరత్ర చ తారకత్వాత్ పాత్రే కన్యాదానం గాహకస్థ్యస్య ఫల మి త్యథకాః.

ఏతావ దుక్త్వా తనయా, మృషీ నాహ మహీధరః

'ఇయం నమతి వః సర్వాక్ త్రిలోచనవధూ రి'తి. 89

టీక.—మహీధరః = హిమవంతుఁడు, తనగూఁ = కొమారితను, ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము, ఉక్త్వా = పలికినవాఁడై, ఇయం త్రిలోచనవధూః = ఇదే ముక్కుంటి భార్య, వః సర్వాక్ = మిమ్మునెల్ల, నమతి = మ్రొక్కుచున్నది, ఇతి = అని, ఋషీక్ = మునులతో, ఆహ = పలుకుచున్నాఁడు.

తా.—హిమవంతుఁడు కొమారితతో ఇట్లు చెప్పినవాఁడై ఆమునులతో 'అయ్య ఇదిగో ముక్కుంటి యిల్లాలు మీకు మ్రొక్కుచున్నది' అని పనికెను.

వ్యా.—ఏతావ దితి.—మహీధరో హిమవాం, స్తనయా, మేతావత్ పూర్వోక్త, ముక్త్వా ఋషీ నాహ, కిమితి, ఇయం, త్రిలోచనవధూ స్త్యమ్భకపత్నీ, వః సర్వా స్తమతీతి - త్రిలోచనవధూ రితి సిద్ధవ దభిధానే నావిప్రతిపన్నం దాన మితి నూచయతి.

ఈప్సితార్థక్రియోదారం తేభినన్ద్య గిరే ర్వచః,

అశీర్భిరేధయామాసుః పురఃపాకాభి రమ్మికామ్.

90

టీక.—తే = ఆమునులు, ఈ...రం—ఈప్సిత = కోరబడిన-అర్థ = ప్రయోజనముయొక్క - క్రియా = చేతచేత - ఉదారం = గొప్పదయిన, గిరేః = హిమవంతునియొక్క, వచః = మాటను, అభినన్ద్య = అనుమోదించి, అమ్మికాం = పార్వతీని, పురఃపాకాభిః = వెంటనే ఫలించునవైవ, అశీర్భిః = దీవెనలచేత, ఏధయామాసుః = వరిల్లజేసిరి.

తా.—ఈవిధముగా తమరు కోరిన కార్యమును నెఱవేర్చుచుం బలికిన యాహిమ వంతుని గొప్పతనమునకు ఆమహామునులు ఆతనిం బొగడ్డలతో సంతోషపెట్టి, పార్వతీ దేవిని వెంటనే ఫలించునట్టి దీవెన లొసంగి సంతృప్తురాలిని జేసిరి.

వ్యా.—ఈప్సితార్థేతి.—తే మునయః, ఈప్సితార్థక్రియయేష్టార్థకరణే - నోదారం మహత్ - ని. 'ఉదాగో దాతృమహతోః' ఇ త్యమరః, గిరే హిమవతో, వచో వచన, మభినన్ద్య సా ధ్వితీ సంస్తు, త్యామ్మికా మమ్భాం, పచ్యత ఇతి పాకః ఫలం - పురఃపాకాభిః పురస్కృతఫలాభి, రాశీర్భి రాశీర్వాదై, రేధయామాసుః సు వధకాయామాసుః,

తాం ప్రణామాదరస్తస్తజామ్భూనదవతంసకాం

అజ్ఞమారోపయామాస లజ్జమానా మరున్ధతీ.

91

టీక.—ప్ర...కాం—ప్రణామ = మ్రొక్కుకొనుక - ఆదర = తమకముచేత - స్తస్త = జాతీన - జామ్భూనద = బంగారపు - వతంసకాం = కమ్మలుగలదైన, తాం =

ఆపార్వతీదేవిని, లజ్జమానాం=సిగ్గుపడుచున్నదానిని, అరున్ధతీ=అరంజోతమ్మ, అబ్జుమ్మ=ఒడిని, ఆరోపయామాను = ఎక్కించుకొనెను.

తా.—నమస్కరించెడు తమకములో కమ్మలు జాతీపోయిన పార్వతిని సిగ్గుపడుచున్నదానిని అరున్ధతీదేవి ఎత్తి తనయొడిలో కూర్చుండఁ జెట్టుకొనెను.

వ్యా.—తా మితి.—ప్రజానూదరేణ నమస్కారాసక్త్యా - స్రస్తే - జామ్బూనదే సువణకావికారా - వతంసశే కనకకుండలే - యస్యాస్తాం, లజ్జమానాం తా మమ్మికా, మరున్ధ త్యబ్జు మారోపయామాను * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి పకారః.

తన్వతరం చాశ్రమఃఖం దుహితృన్నేహవిక్లబాం

వర స్యానన్యపూర్వస్య విశోకా మకరోద్ధుజైః.

౧౨

టీక.—దు...బామ్ - దుహితృ = కొమారయందు - న్నేహ = అనురాగము చేత-విక్లబామ్=దిగులుకడినదై, అశ్రు ముఖం = మొగంబునం గన్నీళ్లుగలదైన, తన్వతరం చ=ఆపార్వతీదేవి తల్లిని (మేనకాదేవిని), ఆనన్యపూర్వస్య = ఇంతకు పూర్వము ఇంకొకతె (భార్య) లేనట్టి, వరస్య = పెండ్లికొమారునియొక్క, గుజైః=ప్రభావముల చేత, విశోకామ్=దుఃఖము తీవ్రిన దానినిగా, అకరోత్=చేసెను.

తా.—కూతురు తన్ను ఎడఁబాయునుగదా యని బెంగపెట్టుకొని యున్న పార్వతీమాతను మేనకాదేవిని కూడ, ఆయరున్ధతీదేవి 'నీకూతునకు సవతిపోరు లేని కారపురము కలిగినది, నీయల్లుడు, దేవదేవుడు మృత్యువును జయించినవాడు,' అని యీతీరున వరుని ప్రభావములను ప్రశంసించి ఓదార్చెను.

వ్యా.—త దితి.—దుహితృ న్నేహేన పుత్రికా న్నేహా - విక్లబాం వియోక్యత ఇతి భీతామ్, అత ఏ, వాక్రూణి ముఖే యస్యాస్తా మశ్రుముఖం, తస్యా అమ్మికాయా-మాతరం తన్వతరం మేనాం చ, అన్యపూర్వం యస్యాస్తి పోఽన్యపూర్వః * 'సర్వనామ్నా వృత్తివిషయే పుంసద్భావః' ఇతి పూర్వపదస్య పుంసద్భావః - స న భవ తీ త్యనన్యపూర్వ-స్త స్యానన్యపూర్వస్య - సాపత్న్యదుఃఖ మకుర్వత ఇ త్యర్థః, వరస్య వోధు, గుకజై ర్మృత్యుజ్ఞయత్వాదిభి, ర్విశోకాం విదుఃఖా మకరోత్.

వైవాహికీం తిథిం పృష్టా స్తత్క్షణం హరబన్ధనా

తే త్యక్తిహః దూర్ధ్వ మాఖ్యాయ చేరు శ్చీరపరిగ్రహః.

౧౩

టీక. — చీర, హః — చీర = వల్కలము (మాత్రమే) - పరిగ్రహః = వస్త్రముగాఁగలవారైన, తే = అమనులు, తత్ క్షణం = ఆ నిమిషమందే, హర బన్ధనా = శివుని చుట్టముచేత (హిమవంతునిచేత) వైవాహికీం = పెండ్లికనుకూలమయిన, తిథిం = తిథిని, పృష్టాః = అడుగఁబడినవారై, త్ర్యహత్ = మూడుదినములకు, ఊర్ధ్వమ్ = అనంతరము అని, అఖ్యాయః = చెప్పి, చేరు = తరలిరి.

తా. — పెండ్లిదినముం జెప్పఁడనిహిమవంతుఁడడుగఁగా, నేటికి నాలవనాడు అని చెప్పి, అమహామునులు చనిరి.

వ్యా. — వైవాహికీ మితి. — చీరపరిగ్రహో వల్కలమాత్రవసనా, స్తే తపస్విన, స్తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే. హరబన్ధనా హిమవతా, వైవాహికీం వివాహయోగ్యాం, తిథిం, పృష్టాః కే త్యసుయుక్తాః సన్తః, త్రయాణా మహ్నం సమాహర స్త్ర్యహః * 'తద్ధితాథో' తరపదసమాహారే చ' ఇతి సమాసః * 'రాజాహఃసఖిభ్యస్తచ్' ఇతి టచ్చుత్వయః - ద్విగుత్వా దేకవచనమ్ * 'రాత్రాహ్నహః పుంసి' ఇతి పుంలిబ్ధతా - తస్మా త్ర్యహో - దూధ్య ముప - ర్యాఖ్యాయ చతుర్థే హని వివాహ ఇత్యుక్త్యా, చేరు శ్చలితాః.

తే హిమాలయ మామస్త్ర్య, పునః ప్రాప్య చ శూలినం,

సిద్ధం చాస్మై నివే ద్యార్థం, తద్విస్మయః ఖ ముద్యయః. 4

టీక. — తే = అమహామునులు, హిమాలయమ్ = హిమవంతుని, ఆమస్త్ర్య = వీడ్కొని, పున శ్చ = పెండియు, శూలినం = శివుని, ప్రాప్య = కలసికొని, సిద్ధమ్ = చేకూఱిన, అథామ్ = ప్రయోజనమును, అస్మై = శివునికి, నివేద్య = తెలిపినవారై, త...స్తాః — తత్ = ఆ శివునిచేత - విస్మయః = వీడ్కొనఁబడినవారై, ఖమ్ = మింటికి, ఉద్యయః = ఎగసిపోయిరి.

తా. — అమహామునులు హిమాలయుని వీడ్కొని, శివుని మరల ఆపూర్వసంకేత స్థానమందు కలసికొని, కార్యసిద్ధిని ఆయనకు నివేదించి, ఆయనవలన సెలవు పొంది, మింటి కెగసి తమతమ తావులకుం పోయిరి.

వ్యా. — త ఇతి. — తే మునయో, హిమాలయ, మామస్త్ర్య సాధు యా మే త్యాపృచ్ఛ్య, పునః, శూలినం హరం సంకేతస్థానస్థం, ప్రాప్య, సిద్ధం నిష్పన్న, మర్థం ప్రయోజన, మస్మై, నివేద్య చ జ్ఞాపయిత్వా చ, తద్విస్మయః స్తేన శూలినా విస్మయః, ఖ మాకాశం ప్ర త్యుద్యయ రుత్పేతుః.

అత్ర సంక్షిప్తాథావాభిధానాత్ సంక్షేపః నామ గుణ ఉక్తః - త దుక్తమ్ -
'సంక్షిప్తాథావాభిధానం యత్ సంక్షేపః పరికీర్తితః' ఇతి.

భగవాన్ పశుపతి స్త్ర్యహమాత్రులమ్మ మపి సోధుం న శకాక త దౌత్సు
క్యాది త్యాహః.—

పశుపతి రపి తా న్యహాని కృచ్ఛాన్
దగమయ దద్రిసుతాసమాగమోత్కః.

క మపర మవశం న విప్రకుర్యుః

ర్విభు మపి తం య దమీ స్పృశ నిభావాః.

95

టీక.—అ...త్కః—అద్రిసుతా = పార్వతితోడి-సమాగమ = కూటమికై-
ఉత్కః = ఉవ్విళ్లూరుచున్నవాడై, పశుపతి, అపి = కివుడును, తాని అహాని =
అదినములను, కృచ్ఛాన్ = ఎట్టకేలకు, అగమయత్ = గడపెను; అమీ భావాః =
(బౌత్సుక్యము లోనగునట్టి) యీచిత్తవికారములు, అపరం = ఇతరుని, కం=ఎవనిని,
న విప్రకుర్యుః = కలంపవు, యత్ = ఎందుచేతననఁగా, విభుం = సమర్థుడయిన,
తమ్ అపి = ఆకివునిఁగూడ, స్పృశన్తి = తాఁకుచున్నవి.

తా.—పరమశివుఁడు సయితము పార్వతితోడి వివాహమునకు ఉవ్విళ్లూరుచున్న
వాడై ఆమూఁడుదినముల విలంబమును ఎంతయుం గవ్వముతోఁ గడపెను. స్తరుని సంహ
రించిన యాజితేంద్రియునిసయితము ఈ యౌత్సుక్యాదిభావములు కలతపెట్టినవిగదా,
సామాన్యుల నితరులను ఇవి తలక్రిందుచేయుట ఆశ్చర్యమా !

వ్యా.—పశుపతి రితి.—ఉత్కం మనో యస్య స ఉత్కః * 'ఉత్క ఉ
న్ననాః' ఇతి నిపాతః—అద్రిసుతా సమాగ మోత్కః పార్వతీ పరిణ యౌత్సుకః, పశు
పతి రపి, తాని - త్రీ ణీతి శేషః, అహాని, కృచ్ఛాన్, దగమయ దయాపయత్; కవి
రాహ—అమీ, భావా బౌత్సుక్యాదయః సంచాఙ్గో, ౭వశ మిన్ద్రియపరతన్త్ర,
మపరం పృథగ్జనం, కం న విప్రకుర్యుర్న వికారం నయేయః, య ద్యస్తా, ద్విభుం సమ
థకం - జితేన్ద్రియ మితి యావత్, తం స్తరహర, మపి, స్పృశన్తి-వికర్యన్తి త్యర్థః.

అత్ర విభువికారసమథకనా దథాన్ దితరజనవికారః కైముతి కన్యాయా
దాపత తీ త్యథాన్ పత్తి రలంకారః - తథా చ నూత్రమ్ - 'దణ్డాపూషికయా౭థాన్
స్తరపతన మథాన్ పత్తిః' ఇతి; అథాన్ స్తరన్యాస ఇతి కేచిత్, త దుశ్శణీయమ్ -
యుక్తి స్తు విస్తరభయా న్నోచ్యతే - పుష్పితాగ్రాశ్చ తమ్ -

‘అయుజి న యుగరేఫతో యకారో

యుజి చ నజౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా.’ ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మన్మహామహాపాద్యాయ కోలాచల మల్లి నాథమారి విరచితయా
సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ
కుమారసంభవే మహాకావ్యే ఉమాప్రదానో నామ
షష్ఠ స్కంధః.

కు మార స ం భ వ టీ కా ను బ ం ధ ము.

పద ప్రయోజనాది దిక్పరిదర్శనము.

ప్రథమః సర్గః.

1. 'ఉత్తరస్యామ్'—కవియుండు చోటికి ఉత్తరము. 'అధిరాజః'—రాజు కావున క్షత్రియుఁడు, కాననే పార్వతి 'శరః క్షత్రియయాగ్రాహ్యః' అను మనువచనము ప్రకారము వివాహ సంస్కారమందు శరమును కేలఁగొని యుండిన దని సప్తమస్తలో చెప్పఁబడినది. 'పూర్వాపర'—కవి యుండుతావునుబట్టి. 'విగాహ్య'—రెండు తుదలను అంటి యున్నయెడలఁ గదా కొల సరిపోవును. 'పృథివ్యాః'—సముద్రములు నేలకు నాలుగు దిక్కులందును హద్దులు గావున, భూమియొక్క వైశాల్యమున కంతటికిని చాలినట్టిది

2. ఇందలి యర్థాంతరమును గూర్చి యొకానొకవి చమత్కరించిన విధము:—

'ఏ కోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జ తీన్దో రితి యో బభాషే,
నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశి.'

3. 'సిద్ధాః'—కామగమనము గలవారు అని నూనం.

4. 'ఫలైః'—గుండ్రముగా స్ఫుటముగా కనఁబడిన వసుట. కిరాతాః'—వేటకాండ్రు గావున నిత్య పరిచయముచేత అవి యేనుఁగుముత్తము లని తెలిసికొందురు. 'నఖ'—పంజాతో ఏనుఁగు కుంభస్థలమును పగులఁగొట్టిన వని ధ్వనితము.

5. 'ధాతురసేన'—ఎఱ్ఱ సిరా. 'భూర్జ త్వచః'—'కోణాః'—మిక్కిలి నాణె మయిన కాగితములు. విలాసినులు విలాసులకు మదనలేఖ వ్రాయుటకు ఉచితమయినట్టివి. ఎఱ్ఱసిరాయు, గొజ్జఁగయెఱుపుఁగాగితమును శృంగారరసోచితములు. 'కుజ్జరబిందు'—ఎక్కువ ఎఱుపు గా దనుట. కావుననే వానియందు ధాతురసముతో వ్రాసిన యక్షరములు చక్కఁగానే అగపడును. 'సుందరీజామ్'—

'అభేత వా ప్రార్థయితా న వాక్రియం
క్రియా దురాపః కథ మిప్పితో భవేత్ ?'

అని కాకుంతలములో చెప్పిన ప్రకారము, సుందరి వలచినదై రమ్మని జాబు వ్రాసినయెడల రాని వాఁడుండఁడు గావున సుందరియే వ్రాసిన దనుటచే శృంగారము పుష్టిచెందుచున్నది.

13. 'మరీచి'—కళంకి గాన చంద్రునిఁ జెప్పక, నిష్కళంకములు గావునను తనుత్వ దీర్ఘత్వములం బట్టియు కిరణములను ఉపమానముగాఁ జెప్పినాఁడు. 'చమర్యః'— పోతును జెప్పక పెంటిని జెప్పటయేల యనఁగా రాజులకు వింజామరలు స్త్రీలే వేయుదురు గావున—'కిరాతీ చామరధరా' యవనీ శస్త్రధారిణీ' అని శబ్దార్ణవము. భోజ ప్రబంధమునందలి యీ క్రిందిశ్లోకమును కూడ అనుసంధింపవచ్చును.—

'రాజ స్స భ్యుదయాఽస్తు. శంకరకవే, కిం పత్రి కాయాం మిదమ్? పద్యం. కస్య? త వైవ భోజవృషతే. తత్ పత్యతామ్? పత్యతే ; ఏతాసా మరవిన్ద సున్దరదృశాం ద్రాక్షామరాన్దోశనా దుద్వేల్ల దృఢజవల్లి కజ్జణ ఘృణత్కారః క్షణం వార్యతామ్.'

14. 'తిరస్కరిణ్యః'—బయటి వారికి తాము అగపడకుండునట్లు.

16. 'ఉర్ధ్వముఖైః'—ముఖ్యముగా ఏటవాలుగా పైకి ప్రసరించు కిరణములచే తను వాని వెలుతురు మొత్తములచేతను.

17. 'ధరిత్రి' బ్రహ్మసృష్టి గావున దాని 'ధరణి' మున కై నకృతజ్ఞతచేత బ్రహ్మ హిమగిరికి 'ఆధిపత్య' మిచ్చినాఁడు; 'యజ్ఞాంగయోని' గావున యజ్ఞ భాగమును కల్పించినాఁడు. 'స్వయమ్'—అతని ప్రార్థన లేకయే.

18. 'మునీనా మపి మాననీయామ్'—కావుననే సతి (21-వ శ్లో.) 'తాం జన్త నే శైల వహూం ప్రవేదే.' ఆమెకుండువునం బుట్టుటకు కోరినది. 'విధినా'—విధిప్రకారము పెండ్లి యాడుట సత్సంతానావాప్త్యర్థము.

19. 'యావనమ్'—యావనమందుఁ గలిగిన సంతానము బలతేజస్సౌందర్యాది గుణాన్వితముగా నుండును, ముదిమిలో జనించినది తద్విపరీతముగా నుండును.

20. విశేషణములకు మించి యోగజాతకము కలవాఁ డని భా.

23. 'సుఖాయ'—ఈతీరున ఆజన్మ దినమందు లోకమునకెల్ల సుఖము కల్గుట ముందు ఆమెవలన పుత్రునిద్వారమున త్రైలోక్యమునకుం గలుగు క్షేమమునకు మాచక మని కవిహృదయము.

24. 'ఉద్భిన్నయా'—తటాలున పొటమరించిన; దుహితయును తటాలున పొడమిన దని సుఖప్రసూతి నూచితము.

26. 'అభిజనేన'—ఈవిశేషణముచేత 'పర్వతః అభిజనః అస్యాః ఇతి పార్వతీ' అను వ్యుత్పత్తి కవిచే నూచిత మయినది.

27. 'ద్విరేఖమాలా'—తేంట్లకును పురుషుని దృష్టులకును సామ్యము వసుచరిత్ర యందును చెప్పఁబడి యున్నది.—

‘వనతరు వల్లికా కుసుమ వాసన లొలక కైలకన్యకా
ఘనతరవేణికాభరము కమ్మనితావికిఁ జిక్కి మ్రోయుచుకా,
వెను చనియెకా ద్విరేఫములు, వేమట్లు భావి వియోగచింతచే
వనరుచు వెంటఁ బోవు మహివల్లభు చూపుల ప్రోవు లో యనకా.’

28. ‘శిఖయా’—శిఖయే దీపము; శిఖ లే దేని దీపమే లేదు; శిఖచేతనే అగ్ని
త్వము; అగ్నిత్వముచేత పూతత్వము. కాంచన పద్మాదులచేతను, హంస చక్రవాకాదుల
చేతను మందాకినికి ‘విభూషణత్వము’. ‘గిరా’—సంస్కృత వాక్కునకు పవిత్రత్వము—
‘ఏకః కబ్ధః సమ్యక్ జ్ఞాతః సుష్టుప్రయుక్తః స్వస్తి లోకే కామధు గభవతి.’
మహాభాష్యము.

‘కామాకా దుగ్ధే, విప్రకర్ష త్యలక్ష్మీం,
క్షీర్తిం నూతే దుష్కృతం యా హిసస్తి,
తాం చా ప్యేతాం మాతరం మజ్జశానాం
ధేనుం ధీరాః నూన్యతాం వాచ మాహుః.’

29. ‘సైకత’—ఇసుకగావున అరఁగులుగా కట్టుట సులువు. ‘కన్దుకై’—బం
తితో ఒకొరి నొకరు కొట్టుకొనుట గాదు, అట్టిది బాలుర క్రీడ; బంటిని నానాగతివిశేష
ముల తాటించుచు నాడుట. ‘పుత్రకై’—బొమ్మలకు పూర్వోక్తవేదికలే వివాహ
వేదిక లగును.

30. హంస శ్రేణులకు గతగ్రీష్మర్తువు, ఓషధీదీ పులకు గతరాత్రి, ఆమెవిద్యలకు
గతజన్మమును, ఇత్యాదిక మరయునది.

31. ‘ఆఖ్యా’—ఆసవ మనుపేరే లేదు గాని దానియంతపని చేయునదియే
యని భా; ఇట్లే ఇతరత్ర గ్రహించునది. ‘మదస్య’—మదము తనకే గాక చూపఱుకును.
‘వ్యతిరి క్తమ్’—మించినట్టి దనియు, పూములికికి లొంగనివాడు ఈయెలజవ్వనంపు
సొంపునకు లొంగు ననియు భా. ‘బాల్యాత్ పరమ్’—ఈమాటచే వయస్సంధి చెప్పఁ
బడినది. వయస్సంధి అత్యంత మనోహరం బగుటచే మహాకవులు దానిని మిక్కిలి
పాచ్చరికతో మహాప్రయత్నముతో వర్ణింతురు:—

‘అపక్రాంతే బాల్యే, తరుణిమని చాగ న్తమనసి,
ప్రయాతే ముగ్ధత్యే, చతురిమణి చాక్షేషరసికే’
న కే నాపి స్ఫుప్తం య దిహ వయసా మర్త పరమం
త దేతత్ పశ్యేషో ర్జయతి వపు రిన్దీవరదృశః.’ జయదేవః.

32. ‘విభ క్తమ్’—ఆయభివ్యంజనమును ఇతరకవులు విస్తరించిన విధమును
పరికింపుడు:—

‘క్రోణీబన్ధ స్త్యజతి తనుతాం, సేవతే మధ్యభాగః,
పద్యాభ్యం ముక్తా స్తరలగతయః, సంక్రితా లోచనాభ్యామ్,
ధత్తే వక్షః కుచసచివతా, మద్విత్తీయం తు వక్త్రమ్;
తద్దాత్రాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యావసేన.’

‘మధ్యస్య ప్రథిమాన మేతి జఘనం, వక్షోజయో మక్షాన్దతాం
దూరం యా త్యుదరం చ, రోమలతికా సేత్రాజకవం ధావతి;
కందర్పం పరవీక్ష్య నూతనమనోరాజ్యాభిషిక్తం త్షణా
దక్షాసీవ పరస్పరం విదధతే నిలుకణ్ఠనం సుభ్రువః.

33. ‘అభ్యన్నత’—ఈవిశేషణము తామరరేకులతోడి సామ్యముకొఱకు.

34. ‘లీలాశ్చితవిక్రమేషు’ — పద్మినీజాతిస్త్రీలు అంచయాన లనుటకు -

‘వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తస్మిన్,
త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా,
మృదు కుచి లఘు భుక్తే మానినీ గాఢలజ్జా
ధవళకుసుమవాసా వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.’

‘అదిత్సుభి ర్నా పురశిజ్ఞితాని’—హంసరుతము నూపురరణనమును బోలును.

‘పత త్రిజాత ద్రుచిరేణ వశ్చితం క్రియః ప్రయాన్త్యాః ప్రవిహాయ పల్వలం
చలత్పదామ్భోరుహనూపురోపమా చుకూజ కూలే కలహంసమణలీ.’

నైష. (I-127)

36. ‘నాగేంద్ర’—ఇందలివర్ణనను రామరాజభూషణకవి వసుచరిత్రలో విస్తరించినాడు:—

‘సతియూరుద్యుతిః జేందః ఖూని నిజదుశ్చర్తాపమోదక్రియా
రతిః బాఘోలవపూరితోదరములై రంభేభహస్తంబు లు
న్నతటిక వీడె మరుద్విభూతిః గదళిక ద్వగ్దోష మాచంచలో
ద్ధతకుండాతలిః బాయ దయ్యెనదె నో తద్వైరమాలం బిలకా.’

38. ‘తస్మిన్’—సన్నదనము ‘నవ’ము గావున. స్ఫుటముగా ఏర్పడుట గర్భధారణాదికారములచేత.

40. ‘మృణాలనూత్రాన్తరమ ప్యలభ్యమ్’—ఇట్లే రత్నావళియందును—

‘పరిచ్యుత స్త త్కుచకుమ్భమధ్యాత్
కిం శోష మాయాసి మృణాలహర ?
న నూత్నతన్తో రపి తావకస్య
త త్రావకాశో భవతః కథం స్యాత్.’

42. 'స్తన' — స్తనములును నిస్తలము అని యభిప్రాయము.

46. 'ప్రవాత'—దీనిచే అధీరతా ప్రయుక్త మయిన చాంచల్యము నూచితము; 'అధీర'త మృగాంగనలయందు స్వాభావికము.

47. 'అనన్దః—సామాన్యచాపమును చెప్పక అనంగచాపమును చెప్పటచేత— అత్యంతమదనోద్దీపకముగా నుండె నని భావము. 'లీలాచతురాష్ట్ర'—ఈవిశేషణముచేత సౌందర్యములో నిర్వాహపారదశలోని యనంగచాపము ననగా నెంత, సవాహపారదశ లోని యనంగచాపమునే మించె ననిభావము; అనంగుడు విలాసికేఖరుడు గాన ఆతడు తనవింటికి లోకములో మజియెవరివింటికిని లేనిసాంపును సమకూర్చుకొనును; కావున అట్టి యుత్కృష్టతమచాపమును సయితము మించె నని ప్రకృతములయిన కనుబొమల యొక్క యుత్కర్ష నూచితము.

51. 'ప్రగల్భఽపి వయసి'—బ్రాహ్మణకన్య కానందును తృప్తియకన్య గావునను వయఃప్రగల్భత చెప్పబడినది. వివాహాదీత్యందు తృప్తియొచితముగా కేల అమును దాల్చినట్లు సప్తమస్థలో తెలుపబడియున్నది.

54. ఇందలి ప్రస్థవిశేషణములచే చిత్తవిక్షేపనివారకములును ఏకాగ్రతకు అత్యంతానుకూలములును అగునట్టివి పరిమళము కించిత్కర్వణము చలువ—అనుమూడును తెలుపబడినవి.

తృ తీ యః స ర్గః.

78. 'కృతోపకారేవ'—రఘువంశమునందలి సీతామూర్ఖా వర్ణనము ఇందుతో సంపదించు చున్నది.

'సా లుప్తసంజ్ఞా న వివేద దుఃఖం । ప్రత్యాగతాసుః సమతప్య తాన్తః ;
తస్యాః సుమిత్రాత్త జ యత్నలబ్ధః । మోహో దభూత్ కష్టతరః ప్రబోధః.'

చ తు ర్థః స ర్గః.

7. 'మమ' అనుటకు బదులుగా 'రతయే' అనుటచే నీ ప్రాణప్రియనైన నాకు రత్యాఖ్యకు అని భావ విశేషము నూచితము.

24. 'సుహృద్దతామ్'—సుహృత్త్వమే దండనకు కారణ మని ధ్వని.

26. 'స్వజనస్య హి' ఈ శ్లోకమందు పునఃప్రథనకారణ ముపన్యస్తము.

'సంతానవాహీ న్యపి మానుషాణాం । దుఃఖాని సద్వస్థ వియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి దుస్సహాని । స్రోతస్సహస్రైరివ సంప్లవస్తే.'

ఉ త్తరరామ.

ప ఇచ్చి మః సగ్గః.

5. 'క ఈప్సితార్థ'—

'జానే తపసో వీర్యం । సా బాలా పరవ తీతి మే విదితమ్;
న చ నిమ్నాదివ సలిలం । నివర్తతే మే తతో హృదయమ్.' కావ్యస.

45, 46. 'న రత్న మన్విష్యతి యి'—

'అయం స తే తిష్ఠతి సంగమోత్సృజో
విశక్కునే భీరు, యతోఽవధీరజామ్;
లభేత వా స్థార్థయితా న వా శ్రియం,
శ్రియా దురాపః కథ మిప్సితో భవేత్.' కావ్యస.

64. 'మనోరథానామ్ యి'—

'స్వభిన్నీ నుః మాయా నుః మతిభ్రమోనుః
క్షప్తం ను తావత్ఫల మేవ పుణ్యమ్?
అసన్నివృత్త్యై త ద తీత మేవ;
మనోరథానా మతటాః ప్రవాహాః.'

కావ్యస.

శ్రు త్వా ర స ం భ వ శ్లో క మూ చి క,

శ్లో,	పుట,	శ్లో,	పుట,
అకించనః స స్పృభవః	... ౨౨౩	అ ధోపనిశ్యే గిరి	... ౧౨౪
అనూఢసద్భావ మితి	... ౨౧౧	అ ధోదుజ్జేహ దవతా	... ౯౧
అచ్ఛిన్నామలసంతానాః	... ౨౬౯	అద్య ప్రభృతి భూతానా	... ౨౬౨
అణిమాదిగుణోపేత	... ౨౭౩	అద్య ప్రభృ త్యవనతా	... ౨౩౦
అత ఆహర్తు మిచ్ఛా	... ౨౪౭	అధః ప్రస్థాపితాశ్వేన	... ౨౩౫
అతస్త్రితా సా స్వయ	... ౧౭౫	అధ్యాపిత స్యోశనసా	... ౮౭
అతోఽత్ర కించిద్భవ	... ౧౯౪	అనన్తరత్న ప్రభవస్య	... ౪
అథ తే మనయః సర్వే	... ౨౫౭	అనన్యభాజం పతి మా	... ౧౨౭
అథ తే మనయో ది	... ,,	అనన్యకా మఘేన్యతా తమే	... ౪౪
అథ తైః పరిదేవితా	... ౧౫౧	అనేన ధర్మః సవిశే	... ౧౯౩
అథ మదనవధూ రు	... ౧౬౩	అన్యోన్య ముత్పిడయ దు	... ౩౧
అథ మోహపరాయణా	... ౧౩౭	అపమేఘోదయం వషణ	... ౨౬౧
అథ మోలిగత శ్యేన్ద్రో	... ౨౪౫	అపి క్రియాధకం సులభం	... ౧౮౯
అథ వా సుమహ త్యేషా	... ,,	అపి త్వదావజితవా	... ౧౯౦
అథ విశ్వాత్త నే గారీ	... ౨౩౨	అపి ప్రసన్నం హరిణే	... ,,
అథ సర్వస్య ధాతారం	... ౪౮	అభిలాష ముదీరితే	... ౧౬౦
అథ స లలితయోషి	... ౮౨	అభ్యన్న తాజ్ఞానసఖ	... ౨౬
అథ సా పున రేవ వి	... ౧౩౯	అమీ చ కథ మాది	... ౬౧
అ థాగ్రహస్తే ముకులీ	... ౨౧౨	అమీ హి వీర్యప్రభవం	... ౯౪
అ థాజ్ఞిరస మగ్రణ్య	... ౨౬౭	అమనా నను పార్శ్వవ	... ౧౫౩
అ థాజీనాసాధధరః	... ౧౫౭	అమ నైవ కషాయిత	... ౧౫౬
అ థానురూపాభినివే	... ౧౭౦	అయాచితారం న హి	... ౪౦
అ థావమానేన పితుః	... ౧౭	అయాచితోపసీత మ	... ౧౮౦
అ థానా వర్ణీ విది	... ౨౪౧	అయి జీవితనాథ జీ	... ౧౩౮
అ థేన్ద్రియతోభ మయు	... ౧౩౧	అయి సంప్రతి దేహి ధ	... ౧౫౩

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
అయు కరూపం కి మతః	... ౨౧౭	ఆర్యా ఘృదున్ధతీ తత్ర	... ౨౪౯
అరణ్యబీజాఞ్జలిదా	... ౧౭౫	అవజితతజటాఞ్జలి	... ౬౨
అలం వివాదేన యథా	... ౨౨౭	అవజితతా కించిదివ	... ౧౨౨
అలకా మతివా హ్యైవ	... ౨౫౧	అశంసతా బాణగతిం	... ౯౩
అలభ్యశోకాభిభవే	... ౧౯౭	అస క్తబాహులతయా	... ౨౩౬
అలిప జ్ఞి రనేకశ	... ౧౦౫	ఇతః స దైత్యః ప్రాప్త	... ౭౭
అవగమ్య కథీకృతం	... ౧౦౪	ఇతి చాపి విధాయ దీ	... ౧౫౮
అవచితబలిపుష్పా	... ౪౬	ఇతి చాహ స ధమకయా	... ౧౬౧
అవధానపరే చకా	... ౧౩౮	ఇతి చైన మువాచ దుః	... ౧౫౨
అవస్తునిర్బన్ధపరే	... ౨౧౪	ఇతి తేభ్యః సుతీః	... ౫౭
అవృష్టిసంరమ్భ మి వా	... ౧౧౮	ఇతి దేహవిముక్తయే	... ౧౫౯
అవైమి తే సార మతః	... ౯౨	ఇతి ద్విజాతా ప్రతిహా	... ౨౨౧
అవైమి పూత మాత్మానం	... ౨౬౩	ఇతి ధృవేచ్ఛా మనుశా	... ౧౬౮
అవైమి సాభాగ్యమదే	... ౨౦౨	ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా	... ౨౦౩
అశోకనిర్భర్తికృతప	... ౧౨౧	ఇతి వ్యాహృత్య విబు	... ౮౧
అసంపద స్తస్య వృషే	... ౨౨౬	ఇతో గమిష్యా మ్యథవే	... ౨౨౯
అసంభృతం మణ్డన మ	... ౨౪	ఇత్థం రతేః కిమపి	... ౧౬౨
అసమ్మతః క స్తవ ము	... ౮౭	ఇత్థ మారాధ్యమానోఽపి	... ౬౯
అసహ్య హుంకారనివ	... ౨౦౫	ఇ త్యూచివాంస్త మే వా	... ౨౬౭
అనూత సద్యః కనుమా	... ౧౦౩	ఇద మత్రోత్తరం న్యాయ్య	... ౨౭౮
అనూత సా నాగవధూ	... ౧౬	ఇయం చ తేఽన్యా పుర	... ౨౧౮
అస్తోతుః న్మాయమానస్య	... ౨౭౬	ఇయం మహేంద్రప్రభృతీ	... ౨౦౫
అ స్త్యుత్తరస్యాం దిశి	... ౧	ఇయేష సా కర్తృక మవ	... ౧౬౬
అహ మేత్య పతజ్జన	... ౧౪౮	ఈప్సితాథక్రియోదారం	... ౨౮౦
అహో సిరః కోఽపి	... ౨౦౦	ఉచైచ్చ రుచైచ్చః శ్రవా స్తేన	... ౭౩
ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశే	... ౮౫	ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి	... ౭౧
ఆత్మాన మాత్ర నా వే	... ౫౩	ఉద్భూతః ప్రణవో యాసాం	... ౫౪
ఆప్తుతా సీరమనార	... ౨౩౪	ఉద్వేజయ త్యజ్జులిపా	... ౧౦
ఆమేఖలం సంవరతాం	... ౫	ఉన్న తేన సి తిమతా	... ౨౪౪

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
ఉన్నీలితం తూలికయే ...	౨౫	కిం చాయ మరిదుర్వారః ...	౫౯
ఉపపన్నమిదం సర్వ ...	౨౬౮	కించిత్ప్రకాశ స్తిమి ...	౧౧౩
ఉపమాన మభూద్విలా ...	౧౩౯	కి మిదం ద్యుతి మాతీ ...	౫౮
ఉపాత్తవణే చరితే ...	౨౦౩	కి మి త్యపా స్యాభరణా ...	౧౯౮
ఉభే ఏవ త్తమే వోధు ...	౮౦	కియచ్చిరం శ్రామ్యసి ...	౨౦౨
ఉమాఽపి నీలాలకమ ...	౧౨౩	కు బేరగుప్తాం దిశ ము ...	౧౦౧
ఉమారూపేణ తేయూయం ...	౮౦	కు బేరస్య మనశల్యం ...	౬౦
ఉమా వధూ ర్భవా న్దాతా ...	౨౩౬	కు లే ప్రసూతిః ప్రథమ ...	౧౯౫
ఉవాచ చైనం పరమా ...	౨౨౨	కుసుమాయుధపత్ని దు ...	౧౫౯
ఋజుతాం నయతః స్త ...	౧౫౦	కుసుమా స్తరణే సహా ...	౧౫౩
ఏతావతా న న్వసుమే ...	౨౯	కృతవా నసి విప్రియం ...	౧౪
ఏతావ దుక్త్వా తనగూ ...	౨౩౯	కృతాభిషేకాం హుతజా ...	౧౩౬
ఏతే వయ మమీ దారాః ...	౨౬౬	కే నాభ్యసూయా పదకా ...	౮౬
ఏవం య దాత్థ భగవ ...	౬౫	క్రియతాం కథ మన్త్యమ ...	౧౪౯
ఏవం వాచ్యః స క ...	౨౪౮	క్రోధం ప్రభో సంహర సం ...	౧౩౨
ఏవంవాదిని దేవర్షా ...	౨౩౩	క్లమం యయా కన్దుకలీ ...	౧౩౮
ఏహి విశ్వాత్త నే వత్సే ...	౨౩౯	క్వసు తే హృదయజ్జమః ...	౧౫౦
కణ్ఠస్య తస్యాః స్తన ...	౩౩	క్వసు మాం త్వదధీనజీ ...	౧౪౦
కదాచిదాసన్న సఖీ ...	౧౬౯	గగనా దవతీణా సా ...	౨౫౮
కపాలనేత్రాన్తరలబ్ధ ...	౧౧౮	గజాస్తోతఃపరిక్షిప్తం ...	౨౫౨
కపోలకణ్ఠాః కరిభి ...	౯	గణా నమేరుప్రసవా ...	౪౨
కయాఽసి కామి స్సరతా ...	౮౯	గత ఏవ న తే నివ ...	౧౫౪
కర్తవ్యం వో న ప ...	౨౬౫	గా మధాస్యత్కథం నా ...	౨౬౯
కలితాన్యోన్యసా ...	౨౩౩	గీతాన్తరేషు శ్రమవా ...	౧౧౧
కాతన్యం స్థావరే ...	౨౩౧	గురూః ప్రగల్భేఽపి ...	౩౯
కామ స్తు బాణావసరం ...	౧౨౧	గురో ర్నియోగా చ్చ నగే ...	౯౬
కా మేకపత్నీవ్రతదుః ...	౮౮	గోప్తారం గురైస్సానాం ...	౩౬
కాలక్రమేణాథ ...	౧౬	చతుష్కపుష్కప్రకరా ...	౨౧౬
కిం యేన సృజసి ...	౨౪౪	చన్ద్రం గతా పద్మగుణా ...	౩౪

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
చూతాఙ్కురాస్వాదకమా ...	౧౦౭	త ద్వివేత్రం హరే ...	౬౪
జగద్యోని రయోని స్త్వం ...	౧౨	త ద్భూత వత్సాః కి మి ...	౬౩
జగ్గమం ప్రైవ్యభావే వః ...	౨౬౩	తం దేశ మాగోపితపు ...	౧౦౯
జయాశా యత్ర చాస్తా ...	౭౪	తన్నాతరం చాశ్రమభీం ...	౨౮౧
జితసింహభయా నాగా ...	౨౧౨	తపఃపరామర్శవివృ ...	౧౩౨
జ్వలన్తణిశిఖా శ్చైవనం ...	౬౮	తపస్వినః స్థాణువనా ...	౧౦౮
తం వీత్య వేపథుమతీ ...	౨౩౦	త మథకామివ భారత్యా ...	౨౭౫
తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ...	౨౫౦	త మవేత్య రురోద సా ...	౧౫౨
తతో భుజ్జాధిపతేః ...	౧౨౫	త మాతిథేయీ బహుమా ...	౧౮౮
తతో మద్దానిలోద్ధూత ...	౬౪	త మాకు విఘ్నం తపస ...	౧౩౪
తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ ...	౬౯	తయా దుహిత్రా సుతరాం ...	౧౯
తత్ప్రియా తావధిప్రస్థం ...	౨౪౯	తయా వ్యాహృతసందేశా ...	౨౩౨
తత్ర నిశ్చిత్య కన్దర్ప ...	౮౨	తవ ప్రసాదా త్కుసుమా ...	౯౦
తత్ర వేత్తాసనాసీనా ...	౨౬౧	తస్మి న్నుపాయాః సర్వే నః ...	౭౪
త త్రాగ్ని మాధాయ సమి ...	౪౩	తస్మి న్నఘోన స్త్రిదశా ...	౮౪
తథాఽతితప్తం సవితృ ...	౧౮౦	తస్మి న్నవే సంయమినాం ...	౧౦౧
తథాఽపి తావత్కస్త్రిం ...	౨౬౬	తస్మి న్విప్రకృతాః కాలే ...	౪౭
తథా సమక్షం దహతా ...	౧౬౫	తస్మి న్సంయమినా మాద్యే ...	౨౫౦
త థేతి కేషా మివ ...	౯౯	తస్మి న్సురాణాం విజయా ...	౯౭
తదజ్గసంసర్గ మవా ...	౨౨౫	తస్మై శశంస ప్రణిప ...	౧౨౫
త దను జ్వలనం మద ...	౧౫౭	తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం ...	౯౫
త దాగమనకార్యం నః ...	౨౭౨	తస్యాః ప్రవిష్టా నత ...	౩౦
తదా ప్రభృ త్యున్మదనా ...	౨౦౬	త స్యాత్తా శితికర్ణ ...	౮౧
త దిచ్ఛామో విభో ...	౭౫	తస్యాః శలాకాఙ్గనని ...	౩౭
త దిదం క్రియతా మన ...	౧౫౫	తస్యాః సఖీభ్యాం ప్ర ...	౯౬
త దిదం పరిరక్ష శో ...	౧౬౧	త స్యోపాయనయోగ్యాని ...	౧౦౯
తదీయా స్తాయదే వ్యద్య ...	౭౫	తాం వీత్య సర్వావయవా ...	౪౫౩
తద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై కరు ...	౯౬	తాం హంసమాలాః శర దీ ...	౨౪
తద్దర్శనా దభూచ్ఛంభో ...	౧౩౯	తా నఘ్నాకనఘ్నామాదా ...	౨౫౯

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
తా న్నారదః కామచరః ...	35	ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజ ...	200
తా మగౌరవభేదేన ...	235	ద్వయం గతం సంప్రతి శో ...	205
తా మస్సదధేయ యష్టాభి ...	232	ధమేణ తాపి పదం శర్వే ...	235
తా మ్పూర్వతీత్యాభిజనే ...	20	ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశు ...	205
తా మ్ప్రజామాదరస్తస్త ...	250	న కేవలం దరీసంస్థం ...	225
తిర్య గూర్ధ్వ మధస్తా చ్చ ...	220	నమ త్రిమూలేయే ...	85
తిస్సభి స్త్వ మవస్థాభి, ...	20	నయనాన్యరుణాని ఘూ ...	188
తీవ్రాభివద్గప్రభవే ...	133	న వేద్మి సప్రాధికతదు ...	200
తుషారసంఘాతకలాః ...	83	నా గేన్ద్రహస్తా ...	25
తే చాకాశ మసిక్యామ ...	200	నికామతప్తా వివిధే ...	100
తే నామరవధూహస్తైః ...	20	నినాయ సాత్యన్తహి ...	108
తే ప్రభామణ్డలైర్హోవ్యమ ...	238	నిర్వాణభూయిష్ఠ మథా ...	120
తేషాం మధ్యగతా సాధ్వీ ...	235	నివర్తయాస్తా దసదీ ...	220
తేషా మవిరభూ ద్భిష్టా ...	82	నివార్యతా మాలి కి మ ...	225
తే సద్దని గిరే ర్వేగా ...	205	నివేదితం నిశ్వసిత ...	155
తే హిమాలయ మామన్త్ర్య ...	202	నిశమ్య చై నాం తపనే ...	122
త్రిభాగ శేషాసు నికా ...	205	నిష్కమ్పవృత్తం నిభృత ...	103
త్వత్సంభావిత మాత్మానం ...	232	న్యస్తాక్షరా ధాతురసే ...	2
త్వ మేవతావ త్ప ...	202	పదం తుషార సుతిథా ...	2
త్వ మేవ హవ్యం హోతా ...	22	పరలోకనవప్రవా ...	183
త్వ మ్పితౄణా మపి పితా ...	22	పరలోకవిధా చ మా ...	105
త్వయాదత్తవశో ...	22	పరిణేమ్యతి పార్వతీం ...	120
త్వామామనన్తి ప్రకృతిం ...	22	పర్యజ్ఞబనసిరపూ ...	102
దదౌ రసా త్పజ్జజరే ...	100	పర్యాకులత్వాన్తరుతాం ...	20
దినే సా పరివధక ...	20	పర్యాప్తపుష్పస్తబక ...	100
విజ్ఞ యది ప్రాథకయనే ...	155	పర్యాయనేవా ముత్సృజ్య ...	22
వివాహరా ద్రక్షతి యో ...	10	పశుపతి రపి తాన్య ...	203
దృష్టిప్రపాతం పరిహృ ...	108	పున ర్గ్రహీతుం నియమ ...	188
ద్రవః సంఘాతకఠినః ...	23	పురాణస్య కవే స్తస్య ...	22

వ్యో.	పుట.	వ్యో.	పుట.
పుర తావస్త మే వాస్య	... ౬౬	మన్దాకినీ సైకతవే	... ౨౩
పుష్పం ప్రవాలోపహితం	... ౩౪	మన్దాకిన్యాః పయః	... ౭౧
ప్రణమ్య శితిక	... ౨౭౬	మహాహాళయాపరివ	... ౧౭౩
ప్రతిక్షణం సా కృతరో	... ౧౭౨	మహీభృతః పుత్రవతో	... ౨౨
ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయి	... ౧౨౯	ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని	... ౨౩౫
ప్రతిపద్య మనోహరం	... ౧౪౬	ముఖేన సా పద్మసుగ	... ౧౪౫
ప్రత్యధికభూతామపి తాం	... ౪౫	మునివ్రతై స్త్వా మతిమా	... ౨౦౧
ప్రభామహత్యా శిఖ యే	... ౨౨	మూఢం బుద్ధ మి వాత్సానం	... ౨౬౨
ప్రయుక్తసత్కారవిశే	... ౧౯౪	మృగాః పియాలస్రమమ	... ౧౦౬
ప్రవాతనీలోత్పలని	... ౩౬	మృణాలికాపేలవ మే	... ౧౪౬
ప్రశమా దర్శిషా మేత	... ౫౯	మేనే మే నాపి త త్సర్వం	... ౨౭౮
ప్రసన్నది కాంసువివి	... ౧౯	యం సర్వశైలాః పరిక	... ౨
ప్రసీద విక్రమ్యతు	... ౮౯	యః పూరయ స్కిచకర	... ౮
ప్రాకనానాం విశుద్ధానాం	... ౨౩౭	యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే	... ౨౭౧
బాలేన్ద్రవక్త్రాణ్యవి	... ౧౦౫	యజ్ఞాజయోనిత్వ మవేక్ష్య	... ౧౪
భవ త్యనిష్టా దపి నా	... ౧౯౬	యజ్వభిః సంభృతం హవ్యం	... ౭౨
భవత్సంభావనోత్థాయ	... ౨౬౪	యత్ర కల్పద్రుమై రేవ	... ౨౫౪
భవల్లబహరోదీర్ణ	... ౬౫	యత్ర స్ఫటికహర్త్యేషు	... ౨౨
భవిష్యతః పత్య రుమా	... ౧౨౪	యత్రాంకుకాక్షేపవిల	... ౧౨
భాగీరథీనిర్ముళర	... ౧౩	యత్రాషధిప్రకాశేన	... ౨౫౫
భుజజ్ఞమోన్నదజటా	... ౧౧౬	యథా ప్రసిద్ధౌ మకాధురం	... ౧౭౧
భువనాలోకనప్రీతిః	... ౭౨	యథాశ్రుతం వేదవిదాం	... ౨౧౩
భూభేదిభిః సకమ్పా	... ౨౫౬	యథైవ శ్లాఘ్యతే గజ్ఞా	... ౨౭౦
మదనేన వినాకృతా	... ౧౪౯	య దధ్యక్షేణ జగతాం	... ౨౪౧
మధుద్విరేఖః కుసుమై	... ౧౧౦	య దమోఘ మపా మస్త	... ౪౯
మధుశ్చ తే మస్తథ సా	... ౯౯	యదా చ త స్యాధిగమే	... ౨౪౯
మధ్యేన సా వేదివిల	... ౩౧	యదా ఫలం పూర్వతపః	... ౧౭౮
మనీషితాః సన్తి గృహే	... ౧౬౭	యదా బుద్ధైః సర్వగత	... ౨౦౮
మనో నవద్వారనిషి	... ౧౧౯	య దుచ్యదే పార్వతి పా	... ౧౯౧

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
యదైవ పూర్వ జననే ...	౪౧	విరోధిసత్త్వోజితపూ ...	౧౩౩
యద్భిష్టాసమ్యగామ్నాతం ...	౨౪౦	వివక్షతా దోష మపి ...	౨౨౩
యమోఽపి విలిఖ ...	౬౦	వివృణ్వతీ కైలసుతా ...	౧౩౦
యశ్చాప్సరోవిభ్రమమ ...	౪	విసృష్టరాగాదధరా ...	౧౩౨
యస్య చేతసి వక్త్రేభాః ...	౨౪౧	వీజ్యతే స హి సంసు ...	౩౦
యా నః ప్రీతి ర్విరూపాక్ష ...	౨౪౩	వృతం తే నేద మేవ ప్రా ...	౩౪
యావన్త్యేతాని భూతాని ...	౨౪౫	వృత్తానుపూర్వే చ న చా ...	౨౪
యోగినో యం విచిన్వ ...	౨౪౪	వైవాహికీం తిథిం పృష్టా ...	౨౪౧
యావనాన్తం వయో య ...	౨౫౫	వ్యావృత్తగతి రుద్యానే ...	౬౩
రచితం రతిపణ్డిత ...	౧౪౩	శశినా సహ యాతి ...	౧౫౬
రజనీతిమిరావగు ...	౧౪౩	శిఖరాసక్తమేఘానాం ...	౨౫౩
లగ్నద్విరేఫాఙ్గాన భ ...	౧౦౬	శిరసా ప్రణిపత్య యా ...	౧౪౩
లజ్జా తిరశ్చాం యది ...	౩౩	శిరీషపుష్పాధికసా ...	౩౨
లతాగృహద్వారగతో ...	౧౧౩	శిలాశయాం తా మనికే ...	౧౪౩
లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం ...	౬౨	శుచా చతుర్థాం జ్వలి ...	౧౩౯
లాఙ్గాలవిక్షేపవిస ...	౧౧	కైలః సంపూర్ణకామోఽపి ...	౨౩౩
వచ స్యవసితే తస్మి ...	౩౬	కైలాత జాపి పితు రు ...	౧౩౪
ననేచరాణాం వనితా ...	౯	శ్రితాప్సరోగీతి రపి ...	౧౧౨
వపు ర్విరూపాక్ష మల ...	౨౧౯	సంయుగే సాంయుగీనం త ...	౩౯
వణిక ప్రకషేక సతి క ...	౧౦౪	స కృత్తివాసా స్తపనే ...	౪౧
వికీర్ణక సప్తషికబలి ...	౧౯౨	సఖీ తదీయా త మువా ...	౨౦౪
విదితం వో యథా ...	౨౪౫	స త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ ...	౨౩౩
విధినా కృత మధకవై ...	౧౫౪	స తే దుహితరం సాక్షా ...	౨౩౪
విధిప్రయుక్తసత్కారైః ...	౨౬౦	సత్య మర్కాచ్ఛ సోమా చ్చ ...	౨౪౨
విధిప్రయుక్తాం పరిగృ ...	౧౦౪	స దక్షిణాపాదనివి ...	౧౩౧
విపత్ప్రీతీకారపరే ...	౨౨౨	స దేవదారుద్రుమవే ...	౧౧౫
విబుధై రసి యస్య దా ...	౧౪౪	సద్యః ప్రవాలోద్ధమచా ...	౧౦౩
విభూషణోద్భాసి పిన ...	౨౨౪	స ద్వివేత్తం హరే శ్చక్షుః ...	,,
విముచ్య సా హార మ ...	౧౩౦	సన్తానకతరుచ్ఛాయా ...	౨౫౩

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
కపడి ముకులితాక్షీం ...	౧౩౫	సోఽహం తృష్ణాతులై ...	౨౪౬
కప్తపికాహస్తావదితా ...	౧౩	శ్రీపుంసా వాత్సభాగౌ తే ...	౫౧
కమోధవే నాభిమతే ...	౧౦౦	స్థానే త్వం స్థావరా ...	౨౬౮
కమానసీం మేరుసఖః ...	౧౫	స్థితాః క్షణం పక్ష ...	౧౮౨
కమ్పత్స్యతే వః కామో ...	౩౩	స్తరసి స్తర మేఖలా ...	౧౪౧
కర్ణకేషప్రణయనా ...	౨౩౬	స్తరస్తథాభూతమయు ...	౧౨౦
కర్వం సఖే త్వయ్యుపప ...	౯౨	ప్రస్తాం నితమ్పా దవల ...	౧౨౨
కర్వాభిః కర్వదా చంద్ర ...	౬౬	స్వకాలపరిమాణేన ...	౫౧
కర్వోపమాద్రవ్యసము ...	౩౮	స్వయం విశేణా ద్రుమప ...	౧౮౫
కవాసవే నాసనసం ...	౮౫	స్వరేణ తస్యా మమృత ...	౩౫
కహి దేవః పరం జ్యోతి ...	౩౯	స్వాగతం స్వా నధీకారా ...	౫౮
కాక్షాద్బ్రహ్మాఽసి న పున ...	౨౪౩	హరస్తు కించిత్సరిలు ...	౧౨౯
కా భూధరాణా మధిపే ...	౧౮	హరితాగుణచారుబ ...	౧౪౫
కా రాజహంసై రివ సం ...	౨౩	హిమవ్యపాయాద్విశదా ...	౧౦౮
కుగన్ధినిశ్వాసవివృ ...	౧౨౩	హృదయే వస నీతి మ ...	౧౪౨
కురాః సమభ్యర్థకాయితా ...	౯౮		

